

A MAGYAR SZENT KORONA ORSZÁGAINAK
KIVÁNDORLÁSA ÉS
VISSZAVÁNDORLÁSA

1899—1913.

A MAGYAR KIR. KERESKEDELEMÜGYI MINISZTER RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI ÉS KIADJA

A MAGYAR KIR. KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL.

Ára 4 korona.

BUDAPEST.

PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

1918.

Előszó.

A magyar nép kivándorlásáról, a mely a háborút megelőző évtizedek egyre fenyegetőbb gazdasági és népesedési problémája volt, a m. kir. központi statisztikai hivatal korábban is évről-évre közreadta számszerű adatait a Magyar Statisztikai Évkönyvben; az egész vándormozgalmat egységes képbe összefoglaló kiadványa azonban erről a fontos jelenségről ezuttal először lát napvilágot.

A kezdeményezés érdeme a m. kir. belügyminiszteriumé, a mely még az 1914. év tavaszán — a mikor kivándorlásunk újra fokozódó erejűnek látszott — fölhívta a statisztikai hivatalt, hogy a ki- és visszavándorlásra vonatkozó statisztikai anyagot feldolgozva, a mozgalom múltjára, s a külföldön élő magyarság számára és viszonyaira vonatkozó tanulmányt készítsen.

Az időközben kitört világháború hirtelen megszakította a kivándorlás áradatát, de kioltotta egyelőre a nagyobb visszavándorlásban bizó reményeket is. Népünknek a külső országokkal való vándormozgalma most már közel négy év óta szünetel; az egész kivándorlási mozgalmat ma már bizonyos távlatból tekinthetjük át, mint egyelőre lezárt, befejezett folyamatot.

Ha kényszerű is, de van-e alkalmasabb pillanat a múlt áttekintésére, az eredmények összegezésére, az okok, tanulságok kutatására, mint a mostani, a vándormozgalom teljes szélcsendjének ideje? És van-e időszak, a mikor a multnak ily népesedési veszedelmeit oly komolyan és gondosan kellene tárgyalni, mint a mostani, a mely a háború okozta új népesedési bajokkal küzdök, és retteg a régiek kiujulásától?

Tekinthetjük a kivándorlást akár egységes nagy világáramlatnak, melynek tömegereje népünk egy részét is magával sodorta, akár helyi gazdasági, erkölcsi okok eredményének — hiszen e tekintetben biztosat megállapítani, s egy végső okot kikutatni úgy sem lehet — egyformán bizonyos, hogy a kivándorlásnak káros gazdasági és népesedési hatásait a háború után még inkább lesz okunk kerülni, megelőzni, ellensúlyozni.

Nagyon időszerű tehát, ha a statisztika éppen most számol be mindarról az adatról, a mely kivándorlóinkról és visszavándorlóinkról, valamint a külföldön élő honfitársainkról hazai és külföldi forrásokból összegyűjthető volt, s ezeket

I 1 C 2 / 67
REV. 1-79

megbízhatóságuk és teljességük szerint mérlegelve, igyekeznek a kivándorlási mozgalom valódi mértékét megállapítani, s tájékoztatni arról is, hogy a háború utánra remélt visszavándorlást honnan s mekkora tömegekből várhatjuk.

A m. kir. belügyminiszterium nemcsak kezdeményező volt e mű létrejöttében, hanem hathatósan segítő is, a kivándorlási biztosi hivatal adatgyűjteményének átengedésével, s a kiadványhoz csatolt szép grafikonok készíttetésével. E helyütt is hálás köszönetemet kell kifejeznem ezért Sándor János volt belügyminiszter urnak, a ki érdeklődésével és áldozatkészségével lehetővé tette a munka összeállítását, s dr. Ghyczy Jenő miniszteri tanácsos urnak, a kivándorlási osztály főnökének, a ki utbaigazításaival és tanácsaival volt segítségére a statisztikai hivatalnak.

Meleg elismeréssel kell megemlékeznem ~~Dr. Laky~~ Dezső miniszteri segédtitkárról is, a ki a m. kir. központi statisztikai hivatalnál való egyéb elfoglaltsága mellett is a mű szerkesztését s a szöveges jelentés megírását dicsérendő gondnal s az egész kérdés beható tanulmányozásával végezte.

Budapest, 1918. évi május havában.

Dr. Buday László

min. tanácsos,

a m. kir. központi statisztikai hivatal igazgatója.

TARTALOM.

	Lap		Lap
Előszó	III	4. A tengerentúli kivándorlás a népességhez és a természetes szaporodáshoz viszonyítva; a nemek szerepe; korviszonyok	63*
Bevezetés	3*	5. A tengerentúlra kivándorlók anyanyelve	74*
I. Általános jelentés.			
I. A kivándorlási statisztika módszere és a magyarországi kivándorlás általános jellemzése	4*	6. Az Amerikába kivándorlók foglalkozása	73*
1. A kivándorlási statisztika forrásai általában	4*	7. Néhány amerikai adat bevándorlóinkról	82*
2. A magyarországi kivándorlási statisztika fejlődése	6*	8. Visszavándorlás a tengerentúlról	91*
3. A kivándorlás okainak rövid áttekintése	8*	9. A Cunard és Pool szerepe kivándorlásunk lebonyolításában	95*
4. A magyarországi kivándorlás irányai	9*	IV. Egyéb kivándorlási irányok és a kivándorlás legfőbb hatásai	103*
5. A kivándorlás területi eloszlása és kifejlődése	10*	1. Kivándorlás Romániába	103*
6. A tárgyalás sorrendje és az adatok forrása	12*	2. A németbirodalmi kivándorlás	111*
II. A kivándorlás és visszavándorlás 1899—1913. évi alakulása	13*	3. Egyéb kivándorlási irányok	113*
1. A kivándorlás időrendi tagozódása	13*	4. A kivándorlás legfőbb hatásai	114*
2. Útlevelestatisztika	17*	V. Külföldön élő magyar állampolgárok	117*
3. Kivándorlás a népességhez viszonyítva	18*	1. Magyar honosok a Balkán-félszigeten	118*
4. A nemek szerepe	19*	a) Bosznia-Hercegovina	118*
5. A kivándorlás hónapok szerint	21*	b) Magyar honosok Romániában	122*
6. A kivándorlás fő irányai	21*	c) Magyarok Szerbiában	124*
7. A kivándorlók kora	23*	d) Magyar honosok Bulgáriában	125*
8. A kivándorlók anyanyelve	24*	e) Magyar honosok egyéb Balkán-államokban	125*
9. A kivándorlók vallása	31*	2. Magyar honosok Ausztriában	126*
10. A kivándorlók foglalkozása	31*	3. Magyar honosok a Németbirodalomban	130*
11. A visszavándorlás története és a visszavándorlók demografiája	36*	4. Magyarok Európa egyéb államaiban	132*
III. A tengerentúli kivándorlás	43*	Svájc	132*
1. A tengerentúli kivándorlás kikötői adatai	43*	Olaszország	132*
2. Az amerikai bevándorlási adatok	46*	Franciaország	132*
3. Az amerikai kivándorlás területi tagozódása	47*	Spanyolország	132*
a) Felvidéki kivándorlás	47*	Nagy-Britannia	132*
b) A felvidéki kivándorlási központ keleti szárnya	53*	Hollandia	133*
c) A felvidéki kivándorlási központ nyugati szárnya	53*	Dánia	133*
d) A dunántúli kivándorlás	56*	5. Az Északamerikai Egyesült-Államok magyarországi születésű népessége	133*
e) A délmagyarországi kivándorlás	59*	6. Magyar honosok Amerika egyéb részeiben és egyéb világrészekben; összefoglalás	136*
f) Az alföldi kivándorlás	62*		
g) A királyhágóntúli kivándorlás	65*		
h) A drávántúli kivándorlás	68*		

II. Táblás kimutatások.

I. A kivándorlás és visszavándorlás összefoglaló adatai...

1. A kivándorlás és visszavándorlás alakulása törvényhatóságokint az 1899—1913. években	2
2. Kivándorlás a lélekszámhoz viszonyítva törvényhatóságokint, az 1899—1913. években...	6
3. A kivándorlók (családfők és önállóan kivándoroltak) kormegoszlása a Magyarbirodalom közjogi alkatrészei szerint az 1905—1907. és 1911—1913. években	8
4. A magyarbirodalmi kivándorlók kormegoszlása az útiránnyal egybevetve, az 1905—1907. és 1911—1913. években (Családfők és önállóan kivándoroltak)	8
5. Férfiak és nők kivándorlása a Magyarbirodalom közjogi alkatrészei szerint az 1899—1913. években	9
6. Férfiak és nők kivándorlása Magyarországból útirányok szerint az 1901—1913. években...	9
7. Férfiak és nők kivándorlása a Magyarbirodalomból törvényhatóságok szerint az 1899—1913. években	10
8. A magyarbirodalmi kivándorlás megoszlása útirányok szerint %o-okban, törvényhatóságok szerint az 1911—1913. években	14
9. A kivándorlás főirányai közjogi alkatrészek szerint az 1899—1913. években	16
10. A magyarbirodalmi kivándorlók száma hónapok szerint az 1905—1907. és 1911—1913. években	16
11. A kivándorlók anyanyelvi megoszlása a Magyarbirodalom közjogi alkatrészei szerint az 1899—1913. években. (Magyarok és nem magyarok.)	17
12. A kivándorlók anyanyelvi megoszlása a Magyarbirodalom közjogi alkatrészei szerint az 1905—1907. és az 1911—1913. években. (Nem magyarok az anyanyelv szerint részletezve.)	17
13. Kivándorlás az egyes törvényhatóságok területéről a kivándorlók anyanyelve szerint az 1899—1913. években	18
14. A magyar anyanyelvűek kivándorlása az 1899—1913. években törvényhatóságokint	28
15. A magyaron kívül más anyanyelvűek kivándorlása az 1899—1913. években a fontosabb törvényhatóságok kiemelésével	28
16. A kivándorlók anyanyelvi megoszlása a kivándorlási iránnyal összevetve a Magyarbirodalom közjogi alkatrészei szerint az 1910—1913. években	33
17. A magyarbirodalmi kivándorlók korviszonyai anyanyelv szerint, az 1905—1907. és az 1911—1913. években. (Családfők és önállóan kivándoroltak.)	34
18. A magyarbirodalmi kivándorlók (családfők és családtagok) vallás szerinti megoszlása az 1905—1907. és az 1911—1913. években	35
19. A kivándorlók (családfők és önállóan kivándoroltak) foglalkozási megoszlása a Magyar-	

birodalom közjogi alkatrészei szerint az 1905—1907. és 1911—1913. években	35
20. A magyarbirodalmi kivándorlók (családfők és önállóan kivándoroltak) foglalkozása az anyanyelvvvel összevetve az 1905—1907. és az 1911—1913. években	26
21. A magyarországi kivándorlók (családfők és önállóan kivándoroltak) foglalkozása az útiránnyal összevetve az 1905—1907. és az 1911—1913. években	37
22. A kivándorlás céljából kiadott útlevelek s az azokkal utazásra jogosultak száma a Magyarbirodalom közjogi alkatrészei szerint az 1905—1913. években	38
23. A visszavándorlás legfőbb adatai a Magyarbirodalom közjogi alkatrészei szerint az 1899—1913. években	38
24. A visszavándorlás a népességhez viszonyítva a Magyarbirodalom közjogi alkatrészei szerint az 1899—1913. években	38
25. A férfiak és nők visszavándorlása a Magyarbirodalom közjogi alkatrészei szerint az 1905—1913. években	39
26. A magyarbirodalmi visszavándorlók száma hónapok szerint az 1907—1908. és az 1911—1913. években	39
27. A magyarbirodalmi visszavándorlók vallási megoszlása az 1907—1908. és az 1911—1913. években	39
28. A visszavándorlás főirányai a Magyarbirodalom közjogi alkatrészeiben az 1899—1913. években	40
29. A Magyarbirodalomba visszavándoroltak (családfők és önállóan visszavándoroltak) foglalkozási megoszlása az 1907—1908. és az 1911—1913. években	40
30. A magyarországi visszavándorlók (családfők és önállóan visszavándoroltak) foglalkozási megoszlása az 1907—1908. és az 1911—1913. években azon országok szerint, a honnan a visszavándorlás történt	41
31. A visszavándorlók (családfők és önállóan visszavándoroltak) kora az 1907—1908. és az 1911—1913. években a Magyarbirodalom közjogi alkatrészei szerint	42
32. A Magyarbirodalomba visszavándoroltak (családfők és önállóan visszavándoroltak) kora az útiránnyal egybevetve az 1907—1908. és az 1911—1913. években	42
33. A visszavándorlók anyanyelve az 1905—1913. években	43
34. A visszavándorlók anyanyelve törvényhatóságokint az 1911—1913. években	44
II. Az Amerikába irányuló kivándorlás	47
35. A tengerentúli kivándorlás a Magyarbirodalomból az 1871—1913. években kikötőnkint	47
36. A németbirodalmi kikötőkön át kivándorolt magyar honos egyének kivándorlási iránya az 1892—1912. években	4

37. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államokba irányult bevándorlás az 1821—1913. években	48
38. Az amerikai kivándorlás kikötői adatai a természetes szaporodáshoz s a népességhez viszonyítva az 1881—1913. években	49
39. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államokba irányuló magyarországi és ausztriai bevándorlás az 1861—1898. években	49
40. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államokba bevándorolt magyar állampolgárok nemek szerint az 1869—1898. években	49
41. Férfiak és nők kivándorlása Magyarországból Amerikába az 1901—1913. években	49
42. Az Amerikába irányuló kivándorlás törvényhatóságok szerint az 1899—1913. években	50
43. Az Amerikába irányuló kivándorlás %o-os megoszlása és átlagos nagysága törvényhatóságok szerint az 1899—1913. években	52
44. Az Amerikába irányuló kivándorlás nagysága a lélekszámhoz viszonyítva és a természetes szaporodás %o-ában törvényhatóságok szerint az 1899—1913. években	53
45. A Magyarországból Amerikába kivándorlók nemek szerint az 1905—1907. és 1911—1913. években	54
46. Az Egyesült-Államok magyarországi és ausztriai bevándorlói anyanyelv szerint az 1900/1—1912/3. években	56
47. Magyar anyanyelvű bevándoroltak az Észak-Amerikai Egyesült-Államok egyes államaiban államokint az 1898/99—1912/13. években	56
48. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államokba bevándorolt magyar anyanyelvűek nem, kor, irni-olvasni tudás, pénzügyi stb. viszonyok szerint az 1898/99—1912/13. években	57
49. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államokba bevándorolt magyar anyanyelvűek kora és családi állapota nemek szerint az 1910/11—1912/13. években	57
50. Amerikába irányuló kivándorlás a Magyarbirodalomból anyanyelv szerint az 1905—1913. években	57
51. A magyarság kivándorlása Amerikába törvényhatóságokint az 1901—1913. években	58
52. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államok magyarországi bevándorlóinak anyanyelv szerint való %o-os megoszlása az 1909/10—1912/13. években	59
53. A magyarság kivándorlása Magyarországból Amerikába törvényhatóságokint az összes amerikai kivándorláshoz viszonyítva az 1901—1913. években	60
54. Az Amerikába kivándorlók anyanyelvi megoszlása (a magyarokon kívül) törvényhatóságokint az 1911—1913. években	62
55. Az Amerikába kivándorlók (családfők és önállóan kivándoroltak) korviszonyai az 1905—1907. és az 1911—1913. években Magyarországon	64
56. A Magyarbirodalomból Amerikába folyó kivándorlás hónapok szerint az 1905—1907. és az 1911—1913. években	65

57. Az Amerikába kivándorlók (családfők és önállóan kivándoroltak) foglalkozási viszonyai törvényhatóságokint az 1905—1907. és az 1911—1913. években Magyarországon	66
58. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államok magyar anyanyelvű bevándorlóinak foglalkozása az amerikai bevándorlási hivatal adatai szerint az 1900—1913. években	70
59. Amerikából a Magyarbirodalomba irányuló visszavándorlás törvényhatóságok szerint az 1899—1913. években	72
60. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államokból Magyarországra visszavándorlók anyanyelve az 1910/11—1912/13. években	74
61. Az engedélyezett hajóstársaságok hajóival egyes kikötőkön keresztül a Magyarbirodalomba visszavándoroltak száma az 1911—1913. években	74
62. Magyar anyanyelvűek visszavándorlása az Észak-Amerikai Egyesült-Államokból az 1907/8. és 1910/11—1912/13. években	74
63. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államokból visszavándorló magyarok foglalkozása az 1910/11—1912/13. években	74
64. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államokból visszavándorló magyarok neme, kora és küntartózkodási ideje	74
III. Fiume és a hajóstársaságok szerepe a kivándorlás lebonyolításában, a m. kir. kivándorlási biztosi hivatal által gyűjtött adatok alapján	75
65. A Fiumén át folyó ki- és visszavándorlás az 1904—1914. években	75
66. A Fiumén át kivándorolt magyar állampolgárok anyanyelvi megoszlása az 1911—1914. években	75
67. Azoknak a kivándorlóknak a száma, kiket az Adria r.-t., mint a Cunard helyettese, az északi kikötők felé 1905. év januártól 1911. év márczius 24-ig szállított, kivándorlási irodák szerint	75
68. A »Cunard Magyar Amerikai Vonal« számára szükséges élelmiszerek és egyéb anyagfelszerelések Magyarországon történt beszerzési összegei az 1903/4—1913. években	75
69. A »Cunard Magyar Amerikai Vonal«-on közlekedő hajók összes behozatala az 1903—1913. években Newyorkból	76
70. A nyugateurópai kikötőkön át kivándoroltak száma azokkal a kivándorlókkal összehasonlítva, kiket az Adria m. kir. tengerhajózási részvénytársaság, mint a »Cunard« helyettese, 1904. novemberől 1911. év márczius 24-ig hajójegyekkel, illetve igazolványokkal, 1911. márczius 25-től pedig az engedélyezett hajóstársaságok (Pool concessio) szállítási szerződésekkel láttak el	76
71. A Fiumén át kivándorolt magyar állampolgárok az egyes kivándorlási irodák szerint, az 1911—1914. években	76

Lap	Lap
72. Az északi kikötőkön át kivándorolt, szállítási szerződéssel ellátott magyar honosok anyanyelvű megoszlása az egyes hajóstársaságok, illetve irodák szerint az 1911—1913. években	77
73. Az utasforgalom irodák szerinti megoszlása az 1913. évben	77
74. A keleti pályaudvari irányítás részletes adatai havonként és hajóstársaságok szerint az 1913. évben	77
75. Tengerentúli legális és illegális kivándorlás a Magyarbirodalomból az 1912—1914. években	78
76. Az engedélyezett Pool-hajóstársaságok kivándorlási irodái által az 1911. márczius 25-étől lebonyolított kivándorlási esetek az 1911—1914. években	78
77. A szabályszerű szerződéssel Magyarországból kivándoroltak vármegyék és hajóstársasági irodák szerint való megoszlása az 1912. és 1913. években	79
78. A legális kivándorlók utiránya az Észak-Amerikai Egyesült-Államok államai szerint törvényhatóságok szerint, 1913-ban	80
79. A kivándorlási biztosítási hivatal ügyforgalma és a kivándorlási kihágások miatt elítéltek száma	82
80. A kivándorlási törvény (1909. évi II. t.-cz.) 41. §-a alapján elítéltek részletezése a kihágások nemei szerint	82
81. Adatok a kivándorlási kihágásokban szereplő egyénekről az 1909—1913. években	82
82. Az 1913. évben elítéléssel végződött kivándorlási kihágási ügyek elkövetési helye	82
IV. Egyéb kivándorlási irányok	83
83. Kivándorlás Romániába az 1899—1913. években, törvényhatóságok szerint	83
84. A Romániába irányuló kivándorlás, a természetes szaporodás %-ában, törvényhatóságok szerint, az 1899—1913. években	84
85. A Romániába kivándorlók nemek szerint, törvényhatóságok szerint, az 1905—7. és az 1911—13. években	85
86. A Romániába kivándorlók (családfők és önállóan kivándoroltak) megoszlása kor szerint, az 1911—1913. években, törvényhatóságok szerint	86
87. A magyarság kivándorlása Romániába törvényhatóságok szerint, az 1901—1913. években	87
88. A magyar anyanyelvűek %-os aránya a Romániába irányuló kivándorlásban, az 1911—1913. években	88
89. A román és német anyanyelvűek szerepe a Romániába irányuló kivándorlásban, törvényhatóságok szerint az 1911—13. években	88
90. A Romániába kivándorlók (családfők és önállóan kivándoroltak) foglalkozása törvényhatóságok szerint, az 1911—13. években	89
91. A Romániából való visszavándorlás törvényhatóságok szerint, az 1899—1913. években	90
92. Kivándorlás a Németbirodalomba az 1899—1913. években, törvényhatóságok szerint	91
93. A Németbirodalomba kivándorlók nemek szerint, az 1905—7. és 1911—13. években	92
94. A Németbirodalomba kivándorlók anyanyelv szerint az 1911—1913. években	93
95. A Németbirodalomba kivándorlók (családfők és önállóan kivándoroltak) foglalkozása törvényhatóságok szerint az 1911—1913. években	94
96. Egyéb államokba irányuló kivándorlás a Magyar birodalomból az 1899—1913. években	95
V. A kivándorlással összefüggő demografiai adatok	96
97. A kivándorlási különbözet 1880—1910-ig törvényhatóságok szerint	96
98. A népcseré mérlege az 1900. és 1910. évi népszámlálások alapján törvényhatóságok szerint	97
99. A férfiak és nők aránya az összes népességben az 1880—1910. évi népszámlálások szerint törvényhatóságok szerint	98
100. A népesség korviszonyai az 1900. és 1910. évi népszámlálások alapján törvényhatóságok szerint	99
VI. Magyar állampolgárok külföldön	100
101. Magyar honosok s közülük a nők száma Ausztriában az 1857—1910. években	100
102. Az Ausztriában élő magyar honosok megoszlása az 1857—1910. években közjogi alkatresek szerint	100
103. Ausztriában összeirt magyar honosok, a koronaországok lakosságához viszonyítva	100
104. Az Ausztriában 1910-ben összeirt magyar honosok küntartózkodásuk időtartama szerint. (Polgári népesség)	101
105. Az Ausztriában összeirt magyar honosok némely demografiai adatai 1910-ben (Polgári népesség)	101
106. Az Ausztriában 1910-ben összeirt magyar honosok vallása (Polgári népesség)	101
107. Az Ausztriában 1910-ben összeirt magyar honosok társadalmi tagozása (Polgári népesség)	101
108. Ausztriában összeirt magyar honosok születési, illetve illetőségi helye törvényhatóságok szerint 1910-ben (Polgári népesség)	102
109. A magyar anyanyelvű osztrák állampolgárok 1910-ben (Polgári népesség)	104
110. Az Ausztriában összeirt polgári és katonai magyar honos népesség születési vagy illetőségi helye 1910-ben	104
111. Az Ausztriában összeirt magyar honosok foglalkozása 1910-ben. (Polgári népesség)	105
112. Az Ausztriában összeirt magyar honosok ház- és földbirtok-viszonyai (különös tekintettel a mezőgazdasági és erdészeti foglalkozásokra) 1910-ben. (Polgári népesség)	105
113. Az 1910. évi népszámlálás idején Bosznia-Hercegovinában összeirt magyar állampolgárok száma járások szerint (Polgári népesség)	106
114. Az 1910. évi népszámlálás idején Bosznia-Hercegovinában talált magyar anyanyelvű magyar állampolgárok (polgári egyének) főbb demografiai viszonyai járások szerint	107

Lap	Lap
115. Bosznia-Hercegovina 30-nál több magyar anyanyelvű magyar állampolgárt számláló községeinek (városainak) névszerinti kimutatása az 1910. évi népszámlálás alapján	108
116. Bosznia-Hercegovinában az 1910. évi népszámlálás alkalmával összeirt magyar anyanyelvű magyar állampolgárok megoszlása foglalkozás szerint kerületenként	108
117. A Szerbiában összeirt magyar honosok az 1900. évi s az osztrák és magyar honosok az 1910. évi népszámlálás szerint	109
118. A Szerbiában 1900-ban összeirt magyarországi és horvát-szlavonországi születésű egyének megoszlása nem és lakóhely szerint	109
119. Szerbia magyarbirodalmi születésű népességének anyanyelvű megoszlása 1900-ban	109
120. A Szerbiában az 1900. évben összeirt magyar honosok megoszlása nem és lakóhely szerint	109
121. A Bulgáriában összeirt magyar honosok az 1905. évi december hó 31-iki népszámlálás szerint, kerületenként s az osztrák és magyar honosok az 1887, 1892., 1900., 1905. és 1910. években	109
122. Az 1899. évi népszámlálás alkalmával Romániában összeirt osztrák és magyar honosok kor, lakóhely és nem szerint	110
123. A Romániában összeirt osztrák és magyar honosok műveltségi foka az 1899. évi népszámlálás szerint	110
124. A Romániában összeirt osztrák és magyar honosok műveltségi foka az 1899. évi népszámlálás szerint	110
125. A Görögországban összeirt osztrák és magyar honosok száma 1907-ben	111
126. Törökország egyes városaiban összeirt magyar honosok demografiai adatai az 1910. évben	111
127. A Németbirodalomban 1910. december 1-én összeirt magyar honosok	112
128. A Svájcban összeirt magyar honosok az 1888., 1900. és 1910. években	114
129. Az Olaszországban összeirt magyar honosok demografiai viszonyai 1910-ben	114
130. Franciaországban összeirt magyar honosok száma 1890., 1896. és 1901-ben departementonként	115
131. Angliában összeirt magyar honosok foglalkozása 1911-ben	115
132. Skótszágban összeirt osztrák és magyar honosok 1911-ben	115
133. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államok magyarbirodalmi születésű népessége államonként 1890., 1900. és 1910-ben	116
134. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államok magyarbirodalmi születésű népességének elhelyezkedése 1870—1910-ig	116
135. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államok (európai és amerikai) külföldön született lakossága számának fejlődése 1900—1910-ig	117
136. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államok külföldön született népességének megoszlása születési országok szerint 1860-tól 1910-ig	117
137. Férfiak és nők aránya az Észak-Amerikai Egyesült-Államok külföldön született népességében 1910-ben	117
138. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államokban 1910-ben összeirt magyarbirodalmi születésű lakosok anyanyelv szerint	118
139. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államok külföldön született népességének megoszlása városi és falusi lakosság szerint 1910-ben	118
140. Az Észak-Amerikai Egyesült Államok Magyarbirodalomban született népessége városban vagy vidéken való lakása szerint 1910-ben	118
141. Magyarországi születésű lakosok száma az Egyesült-Államok főbb városaiban az 1870., 1880., 1890. és 1900. népszámlálás szerint	118
142. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államokban 1910-ben összeirt magyarbirodalmi születésű lakosság anyanyelv szerint %okban	119
143. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államok külföldi származású fehér lakossága 1900-ban és 1910-ben	119
144. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államok külföldi vonatkozású fehér népességének származási országok és lakóhely szerint való megoszlása 1910-ben	120
145. Európán és Amerikán kívül más világrészekben összeirt magyar honosok főbb demografiai viszonyai 1910-ben	120

KSH Könyvtár

ÁLTALÁNOS JELENTÉS.

A magyarországi kivándorlási mozgalomnak — a korábbi szörványos tünetek nélkül is — immár negyven éves története van. A mult század hetvenes éveinek közepén kezdett átcsapni a hazai földre a Nyugat-Európa legtöbb országában akkor már szünőben levő amerikai kivándorlás s az azóta eltelt időszak alatt népszaporodásunknak egyre veszedelmesebb pusztítója lett.

A kivándorlás történetéből különösen a XX. század éveinek eseményei érdekesek. A kivándorlás által népszámunk természetes fejlődésén ütött seb 1900-ig is aggasztó volt ugyan, ezóta azonban az ország lakossága olyan nagy vérvesztéseket szenvedett a határokon át külföldre rajzó tömegek kiválása következtében, hogy ez a csapás már komoly veszélyvel fenyegette természetes szaporodásunkat.

Erre az időre esik a kivándorlás törvényhozási szabályozása is. Két ízben, 1903-ban és 1909-ben igyekezett az országgyűlés a kivándorlás törvényes rendjét megállapítani; először a kivándorlási láz elharapódzása kényszerítette beavatkozásra, másodsor az a szomorú tapasztalat, hogy épen a közbeeső időszak alatt a kivándorlás soha addig nem észlelt mértékben tombolt.

Közben a kivándorlás hullámhegye mellett, szintén az újabb években, mély hullámvölgy is keletkezett, rámutatva arra, hogy a magyarországi kivándorlást idegen erők, idegenben fennálló gazdasági viszonyok is irányítják. A kivándorlásnak azután ismét bekövetkezett lendületét az európai háborús bonyodalmak akasztották meg. Kivándorlásunk — régi arányaihoz mérten — ma csaknem teljesen megszűnt s bizonytalan, hogy a konjunkturáknak a világ minden munkapiacán történt megváltozása folytán fog-e még valaha is olyan erőre kapni, mint korábban.

Kivándorlásunknak erről a tizenöt éves fordulatokorszakáról már *honi* forrásokra támaszkodó statisztikai adatok is beszámolnak. A magyar kivándorlási statisztika ugyanis nem régi keletű. Mindössze 1899-ben

történt az első kísérlet itthon a kivándorlás mérvének központi megállapítására, az ezt követő években sok nehézséggel küszködve. Hat évvel később a statisztika már helyesebb nyomon végzi megfigyelő munkáját, mostanig meg nem változott rendszerrel. Ha tehát sajnálhatjuk is, hogy a kivándorlásnak a mult század utolsó negyedében történt terjeszkedéséről — kivéve néhány kitűnő vármegyét, melyek lelkiismeretes vezetősége saját iníciatívájából kísérte szemmel a törvényhatóság területén fellépő kivándorlást — leginkább csak külföldi adatok alapján beszélhetünk, másfelől kétségen felül rendkívül becses az az anyag is, mely a m. kir. központi statisztikai hivatal adatgyűjtésével az évek során éppen a kivándorlás alakulásának legtanulságosabb fejezetéről összehalmozódott.

A statisztikai hivatal rendszeres adatgyűjtése, az ország minden vidékére kiterjeszkedően, mindinkább hű képét nyújtotta a kivándorlás elhatalmasodásának s a kutatásnak az 1913. évig bezárólag leszűrt eredményei önként kínálkoznak arra, hogy — a kivándorlással összefüggő szempontokból — egybefoglaltan is megvilágíttassanak. Soha erre alkalomszerűbb időpont nem fog adódni, mint az 1913. év. Az 1914. év kivándorlásának végső eredményeit már a *háború* kitörése befolyásolta, a kivándorlási tilalom elrendelésével s Amerikába irányuló tengeri forgalmunk megszűnésével derékon törve az újra rohamosan emelkedni kezdő kivándorlást. A háború nagy átalakító gazdasági, népességi és szociális hatásai alól azonban a kivándorlás később sem maradhat mentes s szinte bizonyos az, hogy a háború után lélekezethez jutó ki- vagy visszavándorlási mozgalmat sok tekintetben újabb indokok fogják vezérelni s megváltozott erők szabályozni. A kivándorlási statisztika adatai tehát a jövőben talán még fokozottabb jelentőséghez fognak jutni annak megítélésére, hogy a háború után előálló új gazdasági helyzet mennyiben gyakorolt hatást a kifelé irányuló vándorlásokra, de viszont a háború előtti Magyarország kivándorlását teljes kifejelettségében

mutatja be az 1899—1913. évi statisztikai adatok szemlélete, a mozgalom minden megnyilvánulásának tanulmányozására módot nyújtva. Az a nagy határkő, melyet az 1914. évben kifejlődött külpolitikai események emelnek a múlt és a jövő kivándorlása közé, éles különbséget helyez a kivándorlásnak az 1913. évvel végződött története s a majdan megkezdődő

újabb folyamata közé is s igen szükségessé teszi, hogy azokat a tanulságokat, melyek a kivándorlási statisztikában eddig felgyülemlettek, ne engedjük nyom nélkül elveszni.

E tanulságoknak vizsgálása a jelen kiadvány adatközlésének és a hozzáfűződő fejtegetéseknek legfőbb célzata.

I. A kivándorlási statisztika módszere és a magyarországi kivándorlás általános jellemzése.

1. A kivándorlási statisztika forrásai általában.

A kivándorlás mérvének pontos meghatározása egyike a statisztika legnehezebb feladatainak.

Maga annak megállapítása, hogy ki vétessek kivándorlónak, sem könnyű s a különböző államok törvénykönyveiben is nagyon ingadozó. A német törvény egyenesen kerüli a kivándorlás fogalmának kifejezését. Az osztrák szabályozások közül a régebbi, az 1832. évi patens, kivándorlónak azt tekintette, a ki azzal a szándékkal hagyta el az örökös tartományok határait, hogy oda többé vissza nem tér; ez az erősen vitatható elv azonban az 1904. évi törvényjavaslatban akként módosul, hogy kivándorló a birodalom minden lakója, kisérő családtagjaival együtt, a ki kenyérkereset végett utazik külföldre. A kivándorlás definíciójába itt már gazdasági mozzanat vegyül, épen úgy, mint a magyar törvényben is, a mely kivándorlónak azt nyilvánítja, a ki tartós kereset céljából külföldre távozik. Ismét más — gyakorlati — szempontokra fektetik a fősúlyt az olasz és a spanyol törvények. Az olasz törvény (Európán kívüli kivándorlás esetében) kivándorlónak tételezi fel mindazokat, a kik a suez csatornán át vagy a gibraltári szoros felé irányuló úton harmadosztályú vagy ezzel egyenértékű hajójegyet váltottak idegen országokba; a spanyol törvény pedig az Amerika, Ázsia vagy az Oceánia felé törekvő fedélközi utasokat.

Ez a néhány példa is élénken igazolja, hogy milyen körültekintőnek kell lenni a statisztika munkájának, mikor a kivándorlás kérdéséhez nyul. Pedig a tengerentúli kivándorlás mellett — a melyre a felsorolt törvények intézkedései leginkább szabvák — a kontinens országai között lebonyolódó ki- és visszavándorlás is nagy szerepet játszik, társadalmi szempontból pedig egyre fontosabb jelenség az a népcseré, melyet a gazdasági és technikai élet fejlettségével mozgókonnyá vált munkástömegeknek az ország határain is átcsapódó ide-oda hullámozása idéz elő. A statisztikának ugyancsak résen kell lennie, hogy ebből a

szárazföldi — vándormozgalomból kiválassza a maga eseteit, annál inkább, mert megfigyelését az időleges letelepedési szándékkal egybekötött kivándorlás gyakori példái is zavarják. Az idénymunkák végzésére szerződött munkások ki- és vissza- vagy beözönlése a kivándorlási statisztika módszerének egyik fogas kérdése, s ha a kivándorlás gazdasági értelemben vett fogalomkörén kívül is esik ez az áramlás, mert annak legjellemzőbb kritériumát (a hosszabb időn át idegenben való tartózkodást) nélkülözi, a statisztika nem egyszer tanácstalanul áll a konkrét esetek elbírálásánál.

Azok az eszközök, melyekkel a statisztika a kivándorlás erejét igyekszik kipuhatolni, részint közvetettek, részint közvetlenek.

a) A közvetett eszközök közül elsőnek a népszámlálási eredmények összehasonlítása említhető. A lakosságnak két népszámlálási időpont között elért tényleges szaporodása, szemben a természetes szaporodás adataival, nyers egyenlegét állítja élénk a vándormozgalom mérlegének. Ez az egyenleg, azonban nagyon is ellentétes részleteket takar és sem a kivándorlásnak egész terjedelméről, sem az azt ellensúlyozó vissza- és bevándorlás nagyságáról nem tájékoztat. Alig valószínű, de megtörténhetik, hogy a népszámlálás tanúsága a népséget mozdulatlanak jelzi, holott a látszólagos nyugalom csak az egymásra csapó erők egyensúlya. Olyan államokban azonban, melyek sok bevándorlót vonzanak magukhoz s csak kevés kivándorló fogyasztja népségüket, vagy ahol az emberanyagnak a kivándorlás okozta nagy ritkulását csak gyéresebb bevándorlás mérsékli, a népszámlálási eredmények magukban is számos becses adatot szolgáltatnak a vándorlások hatásának megismeréséhez.

A népszámlálásokat másképen is segítségül hívhatjuk a kivándorlási irányzat szemmel tartására. Népszámlálási adataink közül a születés helyére vonatkozókat a honossággal kombinálva, a nálunk meg-

telepedő idegenek számalakulása s ugyanezeket az adatokat a külföldi népszámlálások anyagából merítve, a hazájukon kívül élő saját véreink számának emelkedése vagy apadása tűnik elő. Egy nemzetközi egyezmény, a mely a statisztikai hivatalokat viszonságra kötelezné ezeknek az adatoknak a kicserélése tekintetében, lehetővé tenné, hogy idegenbe szakadt honfitársaink számerejét sok helyen ne hozzávetőleges becslésekkel találgassuk, hanem megbízható adataink legyenek szétszóródottságukról.

Sajnos, ez eddig nem igen valósult meg. Az európai kivándorlás felszívásában vezérszerepet játszó Észak-Amerikai-Egyesült-Államok statisztikája feldolgozza ugyan a szövetséges államok területén kívül született lakosok számát, egyéb viszonyaik kinyomozására azonban már nem szentel figyelmet; a többi államok közül soknak az adatközlése magyar szempontból azért hiányos, mert a mi adatainkat együtt mutatják ki az ausztriaiakkal, némelyekben a magyarság képviselése teljesen elsikkad, másokban pedig csak gyengén — a tényleges helyzetnek mélyen alatta — jut kifejezésre. Ebben a kérdésben még sok volna a tennivaló, bár a siker kilátásait nagyon rontja az, hogy a mint a kivándorlókat szolgáltató államnak az az érdeke, hogy bennük a saját állam eszméjéhez való hűséget ébrentartsa, úgy a bevándorlókat elfogadó birodalomnak természetes törekvése azok beolvasztását célozza. Minél több ponton közelítjük meg a külföldön élő állampolgáraink viszonyainak helyes ismeretét, annál könnyebb köztük és szülőföldjük között tovább szöni a kapcsolat szálait; némileg érthető tehát az az idegenkedés, melylyel egyes államok statisztikájuk ezen részletei körül a külföld kíváncsiságát fogadják.

b) A kivándorlás közvetlen forrásai közül az állampolgári kötelekből való elbocsátások adatainak, az útlevelelő forgalom feljegyzésének és a tulajdonképeni kivándorlási statisztikának jelentőségét kell röviden vázolnunk.

Közülök az elsővel hamar végezhetünk. A nehézkes eljárás, mely a honossági kötelek felbontását lassítja s az anyagi áldozatok, melyeket a cél elérése követel, sokakat visszariasztanak attól, hogy régi hazájuktól elváljanak. Az elbocsátások szerény számából tehát csak igen halvány képet alkothatunk a kivándorlóknak arról a rétegeről, a melynek minden törvényes kapcsolata megszűnt az országgal. Még ezt a csekély számot is egyre jobban fogyasztja a kivándorlási politikának az imént is említett általános törekvése, hogy az államok, ha polgárainak kivándorlását nem is tudják megakadályozni, érintkezést keressenek velük kivándorlásuk után is. Az elbocsátásokra, valamint a honosításokra vonatkozó adatok ennél fogva a kivándorlás kérdésének tárgyalásánál csak alárendelt fontosságúak.

Több figyelmet érdemel már az útlevelelő forgalom feljegyzése. Ezzel a módszerrel azonban, míg egyfelől a kivándorlás mérvét messze meghaladó adatokhoz jutunk, másfelől a kivándorlók jelentékeny rétegei ki maradnak az adatgyűjtésből. Utlevelet ugyanis, mint a személyazonosságot igazoló okmányt, olyan államokba is szoktak váltani, melyekben a háború előtt nem volt útlevelelő kötelezettség; a mely államokban pedig az útlevelelő kötelezettség fennállt, akkor is, ha az utazás célja nem a kivándorlás; az útlevelek egy jelentékeny hányadát nem is használták fel, egy részüket csak másik évben, mint a melyben kiállították. Viszont a kivándorlók közül igen sokan — különösen a kontinentális államokba történő kivándorlásnál — nem szereztek maguknak útlevelet, a tengerentúli kivándorlásnál pedig az útlevel nélküli kivándorlók és a szállítási ügynökök leleményessége sokszor kijátszotta az ellenőrző hatóságok minden éberségét. Az útlevelelő forgalom eredményeit tehát csak óvatosan szabad fogadni; egyéb adatok híján, vagy más források adataival összehasonlítva azonban az útlevelelő statisztika is jó szolgálatokat tehet.

E két kiegészítő eszköz mellett a kivándorlás terjedelmének megállapításánál a legnagyobb szerepet a szorosán vett kivándorlási statisztika játsza. Helyes megoldását már az 1853. évi brüsszeli nemzetközi statisztikai kongresszus is behatóan tárgyalta s a kivándorlási statisztikának a kongresszusi határozatban lefektetett alapelvei nagyjában még ma is helytállóak. Az európai államok kivándorlása abban az időben nem sokban különbözött az Unióba irányuló vándormozgalomtól s a kongresszus is a tengerentúli kivándorlás statisztikájának kiépítését tűzte ki főcéljául. A tanácskozások eredménye szerint a tengerentúli kivándorlás és annak az anyaországra gyakorolt hatása csupán összetett statisztikai módszerrel tekinthető át s az egyes államok által a kivándorlásról gyűjtött adatokat a behajózási és kihajózási kikötők adataival kell kiegészíteni.

Az egyéni kivándorlási statisztika a tervezet értelmében a név, születési év és hely, nem, kor, családi állapot, vallás, foglalkozás, az utazási időpont s a hajóállomások feljegyzésén kívül a kivándorló vagyoni viszonyait és a kivándorlás okát is nyomon követhetné. Ha a kivándorlás iránya kontinentális állam felé mutatna, a statisztika munkája ezeknek az adatoknak a nyilvántartásán kívül egyébre nem is terjedhetne ki; ha azonban a kivándorlók útja a tengeren visz keresztül; a tervezet szükségesnek tartja, hogy a kikötővárosokban újabb statisztikai ellenőrzésnek essenek alá. A kikötői adatszolgáltatás közvetítői a kivándorlási forgalmat lebonyolító hajók lehetnének, elindulásuk és érkezésük alkalmával bejelentve a hatóságnak a szállított kivándorlók számát, nemek szerint való megoszlásukat, származási helyüket, foglalkozá-

sukat, vagyoni viszonyaikat stb., s az útközben megbetegedettek és elhaltak demografiai viszonyait is.

Az európai kivándorlási statisztikának — némileg módosult alakban — ma is ez a három forrás a legmegbízhatóbb ere, nálunk pedig hosszú évtizedeken át jóformán egyedül a kikötői feljegyzések nyújtottak arra módot, hogy a kivándorlás terjedéséről képet alkothassunk. Ha azonban az otthon készült kivándorlási statisztikák és a kikötők forgalmi adatai között összehasonlításokat teszünk, könnyű meggyőződni arról, hogy a lakóhelyükről elmozduló kivándorlók statisztikai számbavétele csak hiányosan történhetik; kisebb-nagyobb eltéréseket mindig látni fogunk a különböző adatok között, rendszerint az idegen forrás javára. *Mindaddig ugyanis sehol sem sikerült olyan biztos alapot találni, melyen haladva a kivándorlók ne kerülhessék el a statisztika működési körét.* Még az olasz kivándorlási statisztika is, mely pedig valamennyi államé közül a legfejlettebb s munkáját az olasz államnak átgondolt s a nemzet tagjait idegenben is egybekapcsoló kivándorlási politikája egyengeti, érzi ennek az akadálnak a terhét.

Az a legegyszerűbb mód, hogy állampolgárainktól kivándorlásuk előtt *nyilatkozatot* kapjunk szándékukat illetőleg, az állampolgári érzület magasabb fokát kívánja meg, mely ma még általánosságban sehol sem leheto meg. A kivándorlási statisztika nyomozásának tehát egyelőre továbbra is bizonytalanabb támpontokat, a kivándorlással összefüggő külső körülményeket megragadva kell a kivándorlást megközelítenie s így nyert adatait a külföldi források segítségével megrostálni.

Tökéletes csak úgy lehetne a kivándorlás statisztikája, ha az államok a lakosságnak *rendőri bejelentési és kijelentési kötelezettségét* olyan mértékben tudnák kifejleszteni, hogy a beérkezett vallomások alapján a vándorlási mozgalomról is kimerítő áttekintést szerezhetnének. Nemcsak a belső vándorlások statisztikájának, a melyről különben a népszámlálás is igen érdekes anyagot nyújtanak, lenne kincsbányája ez a rendőri nyilvántartás, hanem kiegészítve néhány, a ki- vagy bevándorlásra vonatkozó kérdéssel, a ki- és bevándorlásnak is páratlan értékű indexe.

Egy további lépés, a bevándorlási adatok *nemzetközi kicserélése*, az államokat hitelesen tájékoztatná más államok területére lépett polgáraik elhelyezkedéséről. Ezen az úton a honi hatóságok már a továbbvándorlások eseteiről is tudomást szerezhetnének, melyek egyébként teljesen kívül esnek látóhatárukon.

2. A magyarországi kivándorlási statisztika fejlődése.

A magyarországi kivándorlás hivatalos statisztikájának fejlődését és mai adatgyűjtési rendszerét a következőképen vázolhatjuk:

A magyar kivándorlási statisztikának — az 1899. évben történt szervezését az tette elkerülhetlenné, hogy kivándorlásunknak *szérazföldi irányairól*, köztük a *nevezetesen romániai irányról* is, semmiféle adat nem állott rendelkezésünkre, s az Egyesült-Államokat czélul kitzú kivándorlás külföldi adatai is nélkülöztek a hazai szempontoknak megfelelő tagoltságot. Az első adatgyűjtés adatszolgáltatói a helyi hatóságok (polgármesterek és jegyzők) voltak; ezek jelentették be a kivándorlási eseteket a statisztikai hivatalnak, egyéb támpont híján puhatolódzásokra utalva. Kétségtelen, hogy az adatgyűjtés eredményei ilyenformán a valóságtól elmaradtak s az adatok teljességét az sem tudta biztosítani, hogy a statisztikai hivatal a hatóság figyelmét elkerült eseteket a belügyminisztérium útlevéljegyzékei alapján igyekezett a kivándorlási statisztika anyagához hozzákapcsolni.

Az 1904. évben a kivándorlási statisztika gyökeres reformon ment keresztül s az *útlevélstatisztikával* került szoros összeköttetésbe; azóta az adatgyűjtésen csak jelentéktelen módosítások történtek. Az útlevélstatisztika forrása az útlevelet kiállító hatóságok (alispánok, törvényhatósági jogú városok rendőrkapitányai stb.) által a statisztikai hivatalnak beküldött útlevélnyilvántartások másolata, mely egyéb adatok mellett már az *utazás célját* is feltünteti, aszerint, amint az kivándorlás vagy más. A kivándorlási célból útlevelet nyert lakosokról a városokban és községekben további nyilvántartás vezetetik, amelyben rovat jut a tényleges távozás időpontjának vagy az útlevél érvényessége megszűnésének is, s azonkívül minden egyes útlevéltulajdonosról külön egyéni lapok is készülnek, Budapesten és a törvényhatósági jogú városokban az útlevél, a többi községekben, valamint Fiumében pedig az utóbb említett nyilvántartás kitöltésével egyidejűleg. Ekkor azonban még csak a kivándorlási statisztikai lap demografiai adatainak bejegyzéséről van szó, míg a kivándorlás időpontjára, az útlevél tulajdonosával együtt tényleg kivándorolt családtagok számára, a vagyoni állapotra, a kivándorló ingatlanainak forgalmára, valamint az arra vonatkozó adatok, hogy a kivándorló első ízben, vagy ismételtlen vándorol-e ki, csak a kivándorlás tényleges megtörténtekor kerülnek be a kérdőívbe. E célból a hatóságoknak az útlevéllel kivándorolni szándékozó egyéneket állandóan szemmel kell tartaniok, munkájuk megkönnyítésére szolgálván a tengeri szállítóvállalkozók és a kivándorlók között kötött szerződések, amelyeket a törvényhatóságok első tisztviselői az alsóbb hatóságok rendelkezésére bocsátanak.

Az elsőfokú rendőri hatóságok, valamint a községi előjáróságok azt is kötelesek folytonos figyelemmel kísérni, hogy *nem vándorol-e ki* valaki útlevél nélkül; amennyiben ilyen esetek előfordulnak, azokról

külön nyilvántartást vezetnek, az útlevél nélkül kivándorolt egyénekről pedig statisztikai lapokat szolgáltatnak be a statisztikai hivatalnak. Ez a statisztikai lap az előbbivel körülbelül azonos tartalmú.

A visszavándorlás számbavétele szintén a most említett hatóságok kötelessége s a külföldről visszavándorolt egyénekről kiállított statisztikai lapok — egyéb adatok mellett — a külföldi államot, ahonnan a visszavándorlás történt, a külföldön esetleg szerzett állampolgárságot, az ott született gyermekek számát, a visszavándorlók esetleges munkaképtelenségét vagy teljes elszegényedését is kutatják.

Kivándorlási statisztikánk most vázolt rendszerét nagyjában ugyanazok a hiányok gyengítik, mint amelyeket fentebb a kivándorlási statisztika általános nehézségeiül jeleztünk.

A magyar kivándorlási statisztika sem tarthat számot a teljességre. Az a körülmény, hogy a kivándorlási statisztika az útlevélkiállításához kapcsolódik, az összes útlevéllel történő nyílt kivándorlási esetek feljegyzésére módot nyújt ugyan, az útlevél nélkül való kivándorlások adatainak a hatóságok által való beszolgáltatása azonban már legalább is aggályos. Magyarországból éppen oly államok felé észlelhetjük a legelénkebb vándorlási mozgalom jeleit (Egyesült-Államok, Ausztria), amelyek a bevándorlótól tulajdonképpen *nem is kívánnak útlevéligazolványt*; alig lehetséges, hogy ennek a mozgalomnak arányai felől az eddigi úton tökéletesen tájékozódhassunk. Fokozott óvatossággal kell fogadni a visszavándorlások adatait, mert a külföldre kivándorolt honfitársainknak hazatérése valószínűleg sokkal nagyobb arányú, mint amilyenre a hivatalos statisztikai adatok alapján következtethetünk.

Hiánya kivándorlási statisztikáinknak az is, hogy egyéni lapok csupán a kivándorolt családfőről vagy magános egyénekről állítatnak ki, míg az útlevél tulajdonosával együtt tényleg kivándorolt családtagokról csupán az a néhány adat jut a statisztikai hivatalnak tudomására, hogy közülök hányan tartoznak a férfi és női nemhez s hányan fiatalabbak vagy idősebbek 12 évnél. A kivándorlási kérdés vizsgálatának épen két sarkalatos pontjáról nem ad ezért a statisztika teljes felvilágosítást: t. i. a korviszonyokról és a foglalkozási megoszlásról; ezekről statisztikánk csupán a családfők és az önállóan kivándoroltak adatait tudja feldolgozni. Annál inkább kár ez, mert más oldalról eredő megfigyelések szerint kivándorlásunk veszedelmességét erősen növeli az, hogy egészen zsengekorú gyermekek kiszállítása is fellendülőben van, ami a künnmaradás valószínűségét hozza magával. A *védkötelezettség alól való kibúvások* esetei szempontjából a 20 évet megközelítő korban történt kivándorlások megfigyelhetése is igen kívánatos volna.

Nem lehet elhallgatni kivándorlási statisztikáinknak azt a gyengéjét sem, hogy az Amerikába történő kivándorlást csupán egy adattal fejezi ki. Az Amerika különböző államaiba irányuló kivándorlás gazdasági és szociális szempontokból a kivándorlók jövőjét illetőleg is annyira eltérő vonásokat mutat, hogy okvetlenül módot kellene lenni arra, hogy az amerikai kivándorlás szétágazó útvonalait magunk is egyenkint tarthassuk számon. Kis részletekig hatoló hiteles adatokat ugyan nehéz volna szerezni, minthogy a kivándorló sok esetben nem is tudja még, hogy utazásának a végső pontja Amerikának mely területe, a tiltott államokba kivándorlók pedig minden módot megragadnak utazási céljuk takargatására, de az adatoknak legalább arra a szétválasztására mégis feltétlenül szükség volna, hogy kiknek a terve az Észak-Amerikai Egyesült-Államokba és kiké a délamerikai államokba való kivándorlás.

A magyar kivándorlási statisztika adatait tehát, a hol csak lehet, ma is ki kell egészítenünk a külföldi feljegyzések anyagával.

Nem lenne azonban teljes a kivándorlási statisztika forrásairól szóló ismertetés, ha röviden meg nem emlíkeznénk a *kivándorlási biztosi hivatal* működéséről. Az 1909. évi II. t.-cz. 35—36. szakaszai szerint a belügyminiszter állami tisztviselő jelleggel *kivándorlási biztosokat* s ezek mellé a szükségnek megfelelő segéd személyzetet alkalmazhat. A kivándorlási biztosok kötelessége a kivándorlás egész lebonyolításának ellenőrzése. Ebből folyólag a kivándorlási biztosi hivatal mindenekelőtt ellenőrzi a kivándorlás lebonyolítását az ország területén és a belföldi kikötőben; gyakorolja a kivándorlási kihágási ügyekben a rendőri büntető bíraskodásra illetékes hatóságok I. és II. fokú ítéletei ellen a felebezési jogot; a szállító vállalkozónak, helyettesének s a hazai kivándorlási irodáknak működését és ügykezelését minden hónapban egyszer megvizsgálja, a kivándorlókat szállító hajókon önálló vizsgálatokat teljesít, Fiumében mindenkor a hajó indulása előtt ellenőrzi a kivándorlók elszállásolását, stb. Vizsgálatai különösen arra terjednek ki, hogy a kivándorlók szállítása előzetesen megkötött szerződések alapján történik-e s a szerződés a kivándorlási irodában köttetett-e, nem kötnek-e szerződést útlevéllel el nem látott vagy a törvény szerint korlátozott egyénekekkel, stb. Minderről a működéséről a kivándorlási biztosi hivatal állandó statisztikai feljegyzéseket vezet, melyeknek értékét különösen az emeli, hogy belőlük pontosan megállapítható a legális és illegális kivándorlási esetek számának egymáshoz való aránya.

A kivándorlási biztosi hivatal adatai közül első ízben ez a kiadvány közöl bő kivonatot.

3. A kivándorlás okainak rövid áttekintése.

A magyarországi kivándorlás okainak kutatása önálló irodalmat fejlesztett ki, (úgy erre, mint a kivándorlás összes kérdéseire nézve rendkívül becses kutatások eredményeit tartalmazzák Thirring Gusztáv, Farkas Pál és Hegedüs Lóránt monográfiái) s e közlemény szűk terjedelmét messze túlhaladná, ha annak konkluzióit rendszeresen akarna ismertetni; rövid összefoglalásukat azonban nem mellőzhetjük.)

Régebben politikai és vallási okok szerepeltek a kivándorlások főindokai gyanánt; ma a vezérszerep a gazdasági okoké s a magyarországi kivándorlás mozgató erejéül szintén a gazdasági élet rugóit tekintik. Általában a súlyos anyagi helyzet, a nehéz megélhetési viszonyok és a keresethiány (különböző gazdasági okok által előidézve, úgy mint: rossz termékek, elemi csapások, köztük a szőlőműveléssel foglalkozó vármegyékben a filoxera pusztításai, a gazdasági gépek terjedése, szilárd talapzatú gyáripar hiánya, a telkek túlságos eldarabolása, drága élelmi viszonyok, eladósdás, magas kamatlábak, uzsorások zsarolása, kapcsolatban gyakran a rossz közigazgatás hibáival, stb.), sokszor azonban a pusztán pénzszerzési, hirtelen meggazdagodási vágy — párosulva az élelmes ügynöki rendszer csábításával — vonulnak fel abban az ok-sorozatban, mely a kivándorlókat kezdetben útra ösztökélte.

A hazai kivándorlást a külföldi viszonyokkal kapcsolatba hozva, a kivándorlás megindulásának okairól a következő képet nyerhetjük. Az Európából Amerikába vándorlás első impulzusát az Egyesült Államok kormánya adta meg a múlt század második negyedében. A fejlődés lehetősége, a természet által nyújtott termelési tényezők kihasználhatása végett égető szükség volt itt az emberanyagra s ettől az időtől fogva — jórészt az ingyenes földbirtokadományozások, utiköltségmentések, stb. által is buzdítva — Európa nyugati feléből nagy áradatok hömpölyögtek az új hazába, teljesen egybeforrva a régebbi idő óta ott élő európai eredetű lakossággal. A kormány munkáját elősegítette a kivándorlási és gyarmatosító társaságok alakulása, valamint a versenyző hajóvállalatok tervszerű munkája is. Az európai kivándorlási terület fokozatosan húzódtól nyugatról kelet felé. A Németbirodalomban, Franciaországban és Angliában lankasztotta a kivándorlási kedvet, hogy künn az első évtizedek könnyű sikerszerzése csökkenő volt, otthon pedig izmosodó ipar marasztalta a munkaerőket; a tanult, nagyobb munkabérgényű munkaerők helyett az amerikai tőke vállalatai olcsóbb munkaerők után kutattak, de a kitünő üzlettel fejlődött szállítási vállalatok sem akartak lemondani a kivándorlóexport busásan jövedelmező üzletágáról. Ez az idő egyébként már összeesik az Uniónak a polgárháborút követő rendkívüli

gazdasági fellendülésének korával, mikor különösen a pennsylvániai petróleum- és kőszénbányák rendkívüli felvirágzása s ezzel összefüggően a vasipar páratlan fejlődése egyre emelte a gyárosok és bányatulajdonosok munkásszükségletét. Ugyanekkor létesíti — a francia háború diadalmas befejezése után — az egyre jobban terjeszkedő német vállalkozási szellem a máig legnagyobb két tengerhajózási vállalatot, melyek saját érdekükben iparkodnak segédkezni az amerikai munkásszükség kielégítésének közvetítésében.

Így ért el a kivándorlási mozgalom a németbirodalmi lengyelekhez. Onnan könnyűszerrel terjedt át a szomszédos galicziai lengyel és ruthén lakosságra, kiknek példájára viszont Magyarországon először a Kárpátok vidékén élő tót és ruthén népesség között ütötte fel a fejét komoly formában a kivándorlás.

Magyarország talaja kétségtelenül fogékony volt arra, hogy a kivándorlási szellem mély nyomokat hagyjon a lakosság lelkiületében. Magyarország, mint elsőrangúan mezőgazdasági állam, szintén megérezte azt, hogy a gazdálkodási rendszerek fejlődésével a mezőgazdák és a mezőgazdasági munkásoknak keresetmódjai megfogytak és megnehézték s míg egyrészt a nagy elterjedésnek örvendő s tényleg jobb és gyorsabb munkát végző gazdasági gépek az eddig foglalkoztatott kézi erőtől vonták el a kereseti forrásokat, a földművelőnek egyéb keresetág nem kínálkozott. Azt mondhatnánk, hogy hazánkban az őstermeléssel foglalkozó népesség körében már a 80-as évek körül bizonyos túlnépesedés állott be. A föld nehezebben tudta eltartani művelőjét s minthogy az ipar még nem volt olyan erős, hogy bőséges új kereseti ágakat teremtsen a földműveléstől felszabadult munkaerőfeleslegnek, ez a felesleg néhány szerencsés példa által buzdítva kapva-kapott a lehetőségen, mely biztosabb megélhetést ígért számára. Ez a lehetőség a kivándorlás volt. Amerika földje azóta mágnesként vonzotta a magyar föld népét s bár azóta az Egyesült Államok, az amerikai munkásosztály érdekeit védve, a tanulatlan munkástömegek odatodulása ellen erélyes és egyre szigorúbb rendszabályokat hoztak (1882-ben többek között kimondták, hogy a közsegyre szorulóknak nem vándorolhatnak be, 1893-ban legalább 30 dollár vagyoni cenzust állapítottak meg, később eltiltották a szegődött munkások bevándorlását, 1897-ben javaslat készült arról, hogy a 16. évet betöltött kivándorlóknak írni-olvasni tudó embernek kell lenni, 1903-ban bizonyos betegkategóriák eltiltottak a bevándorlástól, az 1907. évi »immigration-bill« 4 dollár fejadót vet ki minden bevándorlóra, stb.), a magyarországi kivándorlás, most már erkölcsi mozzanatok (luxus, csábítás, gyors pénzszerzés, stb.) által is befolyásolva, egyik legszámottevőbb tényezője lett az amerikai bevándorlásnak.

4. A magyarországi kivándorlás irányai.

A magyarországi kivándorlás legjellemzőbb és legtöbb áldozatot szedő irányát alkotja a lengyelországi irány. Az olaszországi kivándorlás például nem mutatja egy kivándorlási területnek sem ilyen szélsőségesen kimagasló szerepét; az olaszok között az Észak-Afrika partvidékein, továbbá az egész Földközi tenger mentén, főleg a Levantén való letelepedésen s az amerikai kontinens mindkét felébe való kivándorláson kívül az európai államokba való elköltözés is nagy kedveltségnek örvend. Magyarországon azonban az Egyesült-Államokba történő kivándorlás mellett minden más irány eltölpül. Az első szörványos esetek tulajdonképpen még a szabadságharc után következő emigráció idejére esnek, az emigrációt azonban még az Unió statisztikai feljegyzései sem tekintették bevándorlásnak; a nyolcvanas évek táján azután annál agresszív módon lépett fel e kivándorlási irány. Indító okai kivándorlásunknak minden, a hazai viszonyokból eredő ösztönzését magukba foglalják s a tőlünk idegen körülmények is kivándorlásunknak ennél a főirányánál éreztetik leginkább hatásukat. Az amerikai kivándorlás — mely a felvidéki tótok és ruthének között kezdett eleinte nagyobb mérvet öltetni, de csakhamar a más anyanyelvűek és így a magyarság sem maradt mentes a hatásától — ezért nemcsak viszonylag ragadja magához az elsőseget, hanem szám szerint is tényleg aggasztó réceket ütött az ország lakosságán.

Bizonyos tekintetben még rosszabb a helyzet kivándorlásunknak sorban második jelentőségű irányánál, a Románia felé mutató irányánál. A romániai kivándorlásnak nagy történelmi múltja van. Már a XIII. század vége óta irások bizonyítékok beszélnek róla; a XVI. század vége felé pedig egyre rohamosabban növekszik s a XVII. században az erdélyi törvényhozás is több ízben kísérel meg elérni a gátat vetni. A XVIII. század óta annyiban veszedelmesebb irányt vesz, hogy a korábban főleg románok kivándorlók mellett a székely határorok közül is mind többen mennek át Moldvába. Újabb időben az 1886. évben Romániával kezdődő várháború adott e kivándorlási iránynak nagy lökést s különösen az utóbbi ok, kapcsolatban a királyhágóntúli lakosság sokféle nyomorúságával, hajtotta a székelyföldi magyarokat, a románokat pedig csaknem minden románlakta vármegyéből Romániába. A romániai kivándorlás veszedelmességét mindenkor fokozta, hogy kivándorlóink a román állam erőszakos nemzeti politikájának körébe kerültek.

Főleg a déli vidéki német nyelvterületen s a Dunántúl egyes vidékein, de elvétve az erdélyi és szepességi szászok között is, sorozódik az a kisebb tábor, a melynek kivándorlási célja Németország. Mindössze 20—25 évvel ezelőtt tünezték fel első németországi

kivándorlóink. Sokszor azonban nehéz ezeknél megkülönböztetni, hogy kivándorlásról van-e szó, vagy csupán időszakos munkavállalásról; a Németbirodalomba ugyanis gyakran nyári mezőgazdasági munkák végzésére szegődnek el németjeink s néha tótjaink (elhelyezésüket is künn külön szervezet eszközli), máskor a földművelő népesség vállal télen ipari és bányamunkát. Aggályossá csupán az újabb időben vált ez a vándormozgalom, minthogy a németbirodalmi kivándorlók között tért nyert a családostól kivándorlók száma, a mi már nem időleges munkakeresésre, hanem állandó megtelepedésre vall.

Az európai államok közül még némi kivándorlást Olaszországba (főképp a horvát-szlavonországi vármegyékéből), Oroszországba (leginkább az ország északi részeiből), továbbá a Balkán-államok közül Szerbiába (a vele határos magyar államterületről) tüntetnek fel az adatok; nagyobb fontosságot egyik iránynak sem tulajdoníthatunk. Mellékhatásai ezek a nagy kivándorlási mozgalomnak, sokszor a tradíciókon alapulva (mint az olaszországi kivándorlásnál lehet tapasztalni), máskor a közvetlen határforgalom által elősegítve (példák erre Szerbia és Montenegró), vagy talán csak a népesség foglalkozásának természetéből eredve (a felvidéki tót vándoriparosok elvándorlása Oroszországba).

Az amerikai kivándorlás legfőbb irányán kívül egyéb elágazásokat is mutat. Kanada, Brazília s főleg Argentína még kiaknázatlan s maguk az államok által is nagy áldozatkészséggel ismertett természeti kincsei sok magyarországi kivándorlót vezetnek ezekre a magyarországi lakosságnak vagy túlzord, vagy forró klímájú területekre, gyakran nem is közvetlenül az anyaországból, hanem már az egyesült-államokbeli kivándorlás hajótöröttjeiként. A mi hír az idevetődött kivándorlókról hazaszállingózik, sokszor elszomorító képet fest annak a remélhetőleg nem sok ezer állampolgárunknak sorsáról, kiket többnyire az ügynökök munkája csábított ezekre a vidékekre.

Van azonban a magyarországi kivándorlásnak két olyan érdekes útiránya is, melyekről kivándorlási statisztikánk nem tud beszámolni s így a kivándorlás kérdésének ebben a közleményben való behatóbb tárgyalásánál azoknak megbeszéléséről le is kell mondanunk.

A Horvát-Szlavonországot felé történő vándormozgalom a szó szoros értelmében nem tekinthető kivándorlásnak; lényegében belső vándorlással állunk szemben, az egységes államterületen élő népességnek lakóhelyváltoztatásával. Századokra visszanyúló mozgalom ez is, mely különösen a török hódoltság megszűnése után emelkedett jelentőségre. Társországaink sajátos közjogi helyzete, melyből folyólag a Drávántúlra átvándorolt honosok teljesen az autonóm horvát köz-

igzgatás hatásköre alá kerülnek, szükségessé tenné ugyan, hogy az anyaországból odavándorlás jeleit részünkről is statisztikai ellenőrzés kövesse, kivándorlási statisztikáinknak mai rendszere mellett azonban (minthogy az, mint láttuk, szorosan az útlevelkiadás-hoz kapcsolódik), eddig erre az anyaországban nem történt és nem is igen történhetett kísérlet. Így csupán a népszámlálások adataira kell szorítkoznunk, melyeknek tízévenkinti megismétlése alkalmával egyre nyilvánvalóbbá válik az a népcseré, melynek legfőbb jellemvonása a drávamelléki vármegyék és Bács-Bodrog vármegye mezőgazdasági népességének a Dráva és Duna felső partjára való áthúzódása. Nem szabad elhagynunk, hogy a nemrég megjelent 1905. évi horvát statisztikai évkönyv közli az anyaország területéről a Horvát-Szlavonországok törvényhatóságába történt bevándorlást, — de csupán az 1900—5. évekről; a benne nyújtott kép így csonka, főképen azért, mert fel lehet tételezni, hogy a mint a kivándorlás egyéb irányainál erősen megélnkítette a kivándorlási kedvet az amerikai kivándorlásnak az 1905—7. évek alatt tapasztalt hirtelen növekedése, ugyanakkor a Dráván túl is a szokottnál több magyarországi lakos kezdett új életet s keresett új boldogulást. Egyébiránt körülbelül eldöntött kérdés, hogy különösen a magyarjku lakosságnak a társországokba való kivándorlását első sorban a földbirtok után érzett vágy tartotta ébren s addig, míg a földbirtokviszonyok és mezőgazdaságunk nehéz helyzete, valamint általában gazdasági életünk több-kevesebb hátramaradottsága az amerikai kivándorlásnak is hatalmas mozgatóerői voltak, a Horvát-Szlavonországokba való elvándorlás ellankadását sem várhattuk.

Ausztriával szemben kivándorlási statisztikáink szintén nem szolgáltat eredményeket. Mi nem is mutatjuk ki az ausztriai kivándorlókat s Horvát-Szlavonországokban is igen kicsiny az a szám, mely az ausztriai kivándorlás intenzitását lenne hivatva előtárni, holott az osztrák örökös-tartományokba való átvándorlás, ha nem is olyan erős arányokban, mint az amerikai kivándorlás, állandó fogyasztója az egész Magyarbirodalom népességének. A népszámlálások idején Ausztriában talált magyar honosok számának rohamos szaporodása ennek a statisztikailag csak nehezen megérzékíthető vándorlási folyamatnak a legjobb fokmérője, bár a számok első hatását némileg enyhíti az a tény, hogy az ausztriai magyar honosok között mindegyre több lesz a már a külföldön született honosainknak is a száma s így a népszámlálások tanúsága e részben mindjobban a közvetett kivándorlási veszteséget tünteti fel. Leginkább a nyugati határszéli vármegyék földművelő lakossága érzi meg Ausztria fejlettebb iparának vonzó erejét, de néhány városunk iparos népességéből is nem kevesen szapo-

rítják Ausztria munkaerejét. Ausztria és Magyarország közjogi és gazdasági kapcsolata már régóta ad tápot lakosságunk kivándorlásának, módot azonban arra, hogy ausztriai kivándorlóinknak kitelepedését évről-évre figyelhessük, ez idő szerint még nem tud találni kivándorlási statisztikáink. Az útlevel hiánya mellett a végleges kivándorlás és az időleges munkavállalás fogalma (mely azonban gyakran állandóan visszatérő kereseti mód s a visszavándorló pallérok és építőmunkások közül pl. sokan az esztendő nagyobb részét töltik el osztrák vállalkozóknál) annyira összekeverednek itt, hogy a közgazdasági hatóságaink által a statisztikai hivatalnak e részben beszolgáltatott adatok jóformán semmiféle értékkel sem bírnak.

5. A kivándorlás területi eloszlása és kifejlődése.

Bár a kivándorlás története szerint az országnak egyetlen olyan vidéke sincs, a melyet a vándorlási mozgalom kisebb vagy nagyobb mértékben fel ne keresett volna, az ország különböző részein néhány vármegye által alkotott csoportokat olyan csomópontoknak tekinthetjük, amelyekben a kivándorlás hatása a legerősebb; körülöttük gyengül ez a hatás, az egyes csomópontok kerületének határait pedig a kivándorlás által kevésbé sújtott területek kötik össze.

Legfontosabb a kivándorlási góczok közül a felvidéki kivándorlási terület magvát képező Abauj-Torna, Sáros, Szepes, Ung és Zemplén vármegyékben álló zárt területsorozat, melynek központja Zemplén vármegye. A kivándorlás ezekben a megyékben lépett fel először nagyobb erővel — köztük is első ízben Szepesben és Sárosban — ezekből terjedt el a felvidék nyugati és keleti szárnyaira, azután a dunántúli, déli és erdélyi részekre, mintegy teljes kör alakjában véve körül a nagy magyar Alföldnek kivándorlástól régebben érintetlen, ma azonban már szintén nem tiszta területét. A felvidéki kivándorlás keleti szárnyához tartoznak Bereg és Máramaros vármegyék, nyugat felé pedig Árva, Gömör, Liptó, Nyitra, Pozsony, Trencsén, Turóc és Zólyom vármegyék.

A felvidéki kivándorlás a mult század hetvenes éveinek elején kezdődött, legelőbb Sáros vármegyében, főként a tót anyanyelvű lakosság körében. Eleinte kétségtelenül a nyomasztó anyagi helyzet — melyet egy-egy rosszabb termés inséggé változtatott — volt az oka a sárosvármegyei nép megmozdulásának s érthető, hogy már az első években is állandóan néhány száz főnyi volt azoknak a száma, a kik Amerika földjén kerestek anyagi helyzetükre megkönnyeb- bülést. A kivándorlás azonban gyorsan terjeszkedett s az évtized végén és a nyolczvanas évek folyamán már rendszerint az 1.000 lelket jóval meghaladó

csoporthoz léptek át a határt, különösen a felsőtárczai járás lakosságából, de a többi járások népességében is széles rendeket vágva. Sáros vármegye lakossága (később már nemcsak a régi telkes osztály és kisebb zsellérek, hanem egyéb foglalkozási osztályok képviselői is) azóta is rendületlenül hű maradt a kivándorláshoz; szintúgy Szepes vármegyéé, mely a felvidéki kivándorlás továbbfejlődésében a második állomás volt. A kivándorlás itt 1880-ig teljesen elszigetelt maradt, az évtizedforduló után azonban annál nagyobb erővel lángolt fel, kiváltképen a poprád-völgyi járásban, melynek népességét csupán ezen egy évtized alatt mintegy 10.000 főnyi kivándorlás sújtotta. A Szepességen a mezői munkások mellett még (főként Gölniczbányáról és Iglóról) a bányamunkások közül kerültek ki a kivándorlás első rajai, de a városi népesség iparoseleme szintén nem tartotta távol magát már kezdetben sem a kivándorlástól. A felvidéki kivándorlási gócz vármegyéi közül Zemplénben és Abauj-Tornában is még a 70-es évek végén, pontosabban 1877-ben indult meg a kivándorlás. Zemplénben azonnal igen nagy erővel lépett fel a mozgalom s a központi adatgyűjtés idejéig a vármegyétől eredő feljegyzések szerint körülbelül 35.000 ember hagyta el otthonát, bár ezek az adatok valószínűleg nagyon hézagosak, minthogy az utolsó három évben, a mikor már a statisztikai hivatalnak is voltak adatai a kivándorlásról, az utóbbiak javára legalább 100% volt az eltérés. Zemplénnek néhány járásában a kivándorlás kezdettől fogva olyan nagymérvű volt, hogy számos más vármegyének később legerősebb kivándorlását is felülmul: így különösen a varannói, homonnai, nagymihályi és gálszécsi járásokban; hosszú időn át aránylag csendesebb maradt a mozgalom a tokaji és főként a szerencsi járásokban, viszont a Bodrogközben a kilenczvenes évek óta hatalmasan fellobogott. Abauj-Tornában az első jeleket a parasztgazdák (kisbirtokosok) s ezek közül is a szőlőtulajdonosok között észlelték, gyorsan terjedőn, úgy, hogy egy évtized alatt — leginkább a cseréhati és füzéri járásokból — hozzávetőlegesen 10—15.000 ember vándorolt ki innen. Ungban a kivándorlás multja szintén több mint három évtizedre nyulik vissza; Beregben és Máramarosban már frissebb keletű, sőt az utóbbi vármegyében épen csak 1900 után gyúladt fel észrevehetőbben. A centrumtól nyugat felé eső vármegyék közül leghamarabb Gömör és Kishont kapcsolódott bele a kivándorlási területbe; itt már 1890 körül erősbödik az addig szörványos esetekre támaszkodó mozgalom. Épen így Trencsénben és Nyitrában, melyek népességének azonban az amerikai kivándorlás mellett állandó fogyasztója a határszéli népcseré is. Árva, Liptó, Turóc és Zólyom vármegyék körülbelül egyidőben kerültek bele a kiván-

dorlás fővonalába; ez az idő már egybeesik a hivatalos statisztika szervezésével,

Dunán túl a kivándorlás a legtöbb áldozatot szintén eléggé szorosan egybefüggő területen, a szomszédos Veszprém, Vas, Somogy és Tolna vármegyékben szedi; e vármegyék lakossága azonban már nemcsak az észak-amerikai, hanem a délamerikai kivándorlásnak is adózik. A kivándorlás itt első ízben Moson vármegyében ütötte fel a fejét, még a hetvenes években, főként a kisbirtokos népesség körében; Mosonban később is állandónak bizonyult a mozgalom. Közleményünk adatközlésének idejéig azonban Győr vármegyében emelkedett a legnagyobb magasságra (a dunántúli kivándorlási kongresszus szerint tízezer lélekre) a kivándorlók száma, kik közül a legtöbben egyszerű napszámosemberek voltak. Valamivel később sodródtak bele a kivándorlás hálózatába Sopron, Veszprém (1881 körül) és Fejér vármegyék; az utóbbi két helyről eleinte csak kis szőlőbirtokosok távoztak s csupán utóbb gyakrabban cselédek és sűrűbben a mezőgazdasági munkás és birtokos elem is. Azokban a vármegyékben, melyek itt — mint az imént láttuk — az újabb időben szintén főszékei lettek a kivándorlásnak, tehát Somogy, Tolna és Vas vármegyékben, bár az első jelek szintén már 1882 után mutatkoztak, a mozgalom korábban nem volt fenyegető. Egyébként megállapítható, hogy a Dunán túl a kivándorlás figyelemre méltóbb arányokban a filloxera fellépésével egyidejűleg kezdődött s folytatódott ott, a hol a vízszabályozások nagy mértékben történtek; e két okkal kapcsolatban különösen a közterhek súlyossága, a népesség szaporodása s később az idegenben boldogult kivándorlók pénzküldeményei is elősegítették a kivándorlás terjedését. Nem hiányzott azonban a kivándorlási ügynökségek káros működése sem, melyek közül a 90-es évek végén az udinei Ligure Americana árasztotta el felhívásaival — Braziliába csábítva népiünket — a dunántúli megyéket.

A kivándorlás déli területét Bács-Bodrog, Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegyék alkotják, a melyekben a németbirtokalmi, valamint a szerbiai kivándorlás is szerepet játszik.

Déli Magyarországon elég későn jelentkezett komolyabb formában a kivándorlás. Már a 70-es évek végén is lehetett ugyan észlelni itt némi mozgalmat, de míg a jelentősebb irány — a Szlavónia felé mutató vonal — belső vándorlási mozgalom volt, Fehértemplom város szegénysorsú polgárainak amerikai kivándorlása teljesen elszigetelt vállalkozás maradt. A mult század vége felé a kivándorlási kedv hirtelen megélnkült a Délvidéken is. A kezdő lépés a ruthén és tót lakosságú községekben történt meg, melyek népessége a 80-as évi rossz termések által indítva, de meg talán a felvidéki rokonajku nép moz-

galmának utórezgéseként is, már ekkor kezdett kiszivárogni. A 90-es évek végén azonban hirtelen megmozdulnak a Bácska, majd más déli vármegyék német s később magyar anyanyelvű lakosai is. Ugy látszik, hogy a kivándorlás későbbi elharapódzásában itt döntő szerep jutott a brémai Missler-czég akciójának, mely a bácskai tót községek erősödő vándormozgalmát látva, mindent elkövetett — nem is siker nélkül — hogy a 90-es évek végén egyre-másra következő rossz termések miatt is elégedetlen német parasztsággal megkedveltesse az amerikai kivándorlás eszméjét. Ugyancsak ebben az időben tündezett fel a délvidéki kivándorlásnak az a tipikus faja, mely a bácskai és torontáli mezőgazdasági munkások erősebb rajait a Németbirodalom felé sodorta. Indító oka ennek valószínűleg a német nagybirtok munkásszükséglete volt, melyet a belföldi mezőgazdasági népesség annál kevésbé tudott kielégíteni, minthogy az ipar fejlődése maga is állandóan nagyobb tömegeket kötött le, a lengyel munkások beözönlésének pedig szigorú törvények igyekeztek gátat vetni: ugyanakkor lett a magyarországi szász lakosság és a birodalmi németység között is szorosabb az érintkezés, s a különféle német gazdasági egyesületek és mezőgazdasági kamarák szívesen használták fel vagy közvetítették a Dél-Magyarországon található munkaerőlehetőséget a német mezőgazdaság üzeméhez szükséges erők pótlására. A délvidéki kivándorlás harmadik, már lényegesen kisebb fontosságú elágazása a szerbiai irány. Szerbiába leginkább a kisiparos népesség vándorolt ki, minthogy a szerb kézműipar fejletlensége folytán ott igen előnyös gazdasági lehetőségekre talált.

Az erdélyi kivándorlási területen korábban Románia kimagasló szerepet játszott, újabban azonban, különösen a román többségű vármegyékben, az amerikai kivándorlás jelentősége itt-ott nagyon megközelítette, sőt elnyomta a romániaiét s a Romániába törekvés, mely legtöbbször nem igazi kivándorlás, hanem múltó munkakeresés, döntő súllyal inkább a székely és Alsó-Fehér vármegyékben érvényesül. A hivatalos statisztikai adatszolgáltatás előtt Amerika felé csak Nagyküküllőből és Szebenből, továbbá — enyhébb mértékben — Kisküküllőből irányult kivándorlás, a romániai kivándorlásnak viszont a most említett három vármegyén kívül Brassó, Háromszék, Csík, Udvarhely, Fogaras és Alsó-Fehér lakossága a legrégebbi forrása.

Az ország szívében fekvő Nagy-Alföldön leginkább Arad, Bihar, Borsod, Heves, Szabolcs, Szatmár és Ugocsa vármegyékert fertőzte meg a kivándorlás. Közülük különösen Szabolcs és Szatmár kivándorlása fejlődött az utóbbi időben rendkívül arányokban, míg a Nagy-Alföldnek is centrumát képező Hajdú, Jász-Nagykun-Szolnok, Pest-Pilis-Solt-Kiskún, Csongrád, Csanád és Békés vármegyékben a kivándorlás aránylag még mindig

kiseb jelentőségű. Legrégibb eredetű a baj Borsodban, a hol — nyilvánvalóan a felvidéki kivándorlás hatásaképpen — már 1890 körül élénk volt a lakosság kivándorlási kedve.

Az utolsó másfél-két évtizedben a Magyarbirodalomnak egy egészen új nagy kivándorlási területe képződött a drávántúli részekből. Modrus-Fiume, Zágráb, Belovár-Kőrös, Lika-Korbava vármegyék lakossága a főszolgáltatója itt a kivándorlásnak, mely azonban a három volt magyar vármegyében, Szerém, Verőcze és Pozsegában is észrevehető módon terjedt. Modrus-Fiume és Zágráb vármegyéről meg kell említeni, hogy ott a kivándorlásnak szintén több évtizedes a multja.

Az a szerepet, a melyet az egyes kivándorlási góczok, valamint egyes vármegyék is a hivatalos statisztikai adatgyűjtés ideje óta a kivándorlás alakulásában játszottak, részletesebben e közleménynek az Amerikába, valamint egyéb országokba irányuló kivándorlást tárgyaló fejezeteiben fogjuk taglalni.

6. A tárgyalás sorrendje és az adatok forrása.

A közlemény további fejtegetéseinek gondolatmenete a következő sorrendet követi:

Elsősorban a statisztikai hivatalnak 1899—1913. évi adatai alapján megkíséreljük általános képét adni a 15 év összes ki- és visszavándorlási mozgalmának, különbséget legtöbbször csupán közjogi alkatrészenként téve s az adatkombinációkat is csupán ilyen összefoglalásban nyújtva.

Külön fogjuk tárgyalni — községekig is lemenő részletezéssel — az amerikai kivándorlást annak minden vonatkozásában, nem csupán a hazai, hanem a külföldi adatokra is támaszkodva; az amerikai visszavándorlást is bőven. Az amerikai kivándorlással kapcsolatban megvilágítást fog nyerni Fiumének, valamint a hajóstársaságoknak szerepe az amerikai kivándorlás lebonyolításában.

A közlemény egy következő fejezete a romániai ki- és visszavándorlás képét igyekszik adni, itt is, mint az amerikai kivándorlásnál, az adatoknak törvényhatóságoktól való szétválasztása alapján indulva el, itt-ott néhány, a kivándorlás szempontjából nevezetesebb járásra és községre is rámutatva.

Egyéb államokba történő kivándorlás tárgyalása ehhez a fejezethez csatlakozik.

A kivándorlás hatásai közül e közlemény csupán azokra a legfontosabb következményekre kíván röviden rámutatni, a melyeknek a kivándorlással való okozati összefüggése kétségtelen. Ezek között első a kivándorlás okozta népvészteség, a legérzékenyebben sújtott vármegyék kiemelésével; további szempontok a férfiak és nők arányának eltolódása, valamint a kormegosztás változásai.

A közlemény utolsó fejezete végül megkísérli a külföldön élő magyar honosok számának összefoglalását. E kísérlet nem mindenütt nyugszik megbízható alapokon, a különféle államok népszámlálási munkáiban felhalmozódó, valamint a m. kir. központi statisztikai hivatal által az 1910. évi népszámlálás alkalmával gyűjtött anyag azonban nagyjában mégis alkalmas arra, hogy a külföldön élő magyarság számerejét megközelítő hűséggel mutassuk be.

Röviden meg kell még arról is emlékezni, hogy az a statisztikai anyag, mely a közlemény táblás részét képezi, s melyhez a közlemény szöveges részének fejtegetései is fűződnek, honnét merített, került-e már itteni formájában napvilágra.

A csatlakozó táblák közül az összes kivándorlás és visszavándorlás 1899—1913. évek adatait egybefoglaló táblázatok, melyek adatait a közlemény második fejezete ismerteti, ilyen alakban és összefoglalásban nem jelentek meg meg semmiféle kiadványban.

A következő táblázatok anyaga, melyeket a szöveg harmadik fejezete ismertet, különféle forrásokból gyűlt össze s a közlemény összefoglalásában javarészt eddig még szintén nem került napvilágra. A tengerentúli kivándorlás kikötőnként való adatait 1871-től az egyes kikötővárosok évkönyvei foglalják magukban; újabb időben a kikötővárosokból részünkre a kivándorlási biztos hivatal szerezte meg ezeket s tőle kapva közöltettek a Magyar Statisztikai Évkönyvben is. Az Egyesült-Államok bevándorlásának adatai, úgy a bevándorlás régebbi multjára, mint a magyarországi magyar anyanyelvű bevándorlók különféle demografiai, foglalkozási, stb. viszonyaira vonatkozólag, az amerikai bevándorlási hivatal pénzügyi évek szerint szerkesztett jelentéseiből vétettek (az 1898. évet megelőző adatok az 1903-ban megjelent összefoglaló jelentésből). Az amerikai kivándorlásról a statisztikai hivatal által gyűjtött adatok az Évkönyvben rendszerint meg-

jelentek, több táblázat azonban a hivatal eddig nyilvánosságra nem hozott kézírataiból készült. Az amerikai visszavándorlás adatait a közlemény szintén a most említett négy forrásból állította össze.

A Fiumén át történt ki- és visszavándorlás, s a Cunard, ennek helyettese az Adria, a többi engedélyesek és a kivándorlási irodák, valamint a kivándorlási kihágások adatai teljes egészükben a kivándorlási biztos hivatal adatgyűjtésének eredményei.

A romániai, valamint az egyéb, kevésbé jelentős irányokba történő vándorlási mozgalmak adatainak kizárólagos forrásul a m. kir. központi statisztikai hivatal adatgyűjtései s ezek kézirat feldolgozásai szolgáltak.

A kivándorlás legfőbb hatásait megvilágító táblázatokhoz a népszámlálási kiadványokat használtuk fel.

Az idegenben tartózkodó magyar honosok adatai közül a bosznia-hercegovinai magyar honosok adatait a statisztikai hivatal az eredeti számlálólapok másolatai alapján dolgozta fel. Ugyancsak így készültek az Ausztriában élő magyar honosok születési, vagy illetőségi hely szerint való megoszlására, továbbá a németbirodalmi, olaszországi, törökországi, egyiptomi s perzsiai és japáni magyar állampolgárok demografiai és foglalkozási viszonyaira vonatkozó adatok, melyek közül mindössze az ausztriai magyarok adatait közli a legutóbbi népszámlálás V. kötete. Azokról az államokról, a hol a statisztikai hivatal nem tudott népszámlálási lapokat kapni, a közlemény azok népszámlálási kiadványaiban megjelent adatokat gyűjtötte egybe. Ugyancsak a népszámlálási kiadványokat használta fel a közlemény a külföldi magyarság multjának kiderítésére. A közlemény táblás része a külföldi adatoknál mindig megjelöli a kiadványt, melyből az adatok vétettek.

A szöveges részben a közlemény úgy a kivándorlás, mint az idegenben élő magyarok számának ismertetésénél természetesen a kivándorlás irodalmának, valamint itt-ott a konzuli jelentések adatait is felhasználta.

II. A kivándorlás és visszavándorlás 1899—1913. évi alakulása.

1. A kivándorlás időrendi tagozódása.

A Magyarbirodalomból hazai kivándorlási statisztikánk tanúsága szerint 1899-től 1913-ig összesen 1,390,525 egyén vándorolt ki. Egymagában is igen nagy szám ez, melynek jelentőségét még fokozza az a körülmény, hogy saját megfigyeléseinknek másfél millió körül járó eredménye csak tompítva mutatja a kivándorlás erejét. Elég utalnunk csupán arra a ki nem elégitó mérlegre, melyhez a magyar hatóságok által

gyűjtött összes és a kikötői feljegyzéseken alapuló csakis amerikai kivándorlási adatok összehasonlítása révén jutunk, melyekhez még hozzá kellene vennünk a romániai, stb. irányok kivándorlóit — a különbség így körülbelül 400,000 lélek — hogy a kivándorlásnak az ország lakossága között való terjeszkedését még kedvezőtlenebb színben lássuk.

E nagyra nőtt kivándorlási mozgalom áttekintését megkönnyíti, ha a kivándorlási statisztika egymás

mellé sorakozó anyagát jellemző évcsoportokban vesszük vizsgálat alá.

Az 1899—1904. évek adatainak együttes szemléletét önként indokolja az, hogy ezekben az években a statisztikai módszer még kezdetlegesebb volt, de a kivándorlás egyéb források bizonyossága szerint sem öltött olyan mérvet, mint később; ez a hat év — közleményünk szempontjából — még csak a kivándorlás kibontakozásának ideje. Az 1905—1907. években a megfigyelés módszere javult s ugyanakkor a tengerentúl kínálkozó konjunkturák a kivándorlók számának rendkívüli emelkedését idézték elő; e három év adatai kivándorlásunk hullámzásának legmagasabb felhajlását mutatják. 1908 óta a kivándorlás nem egyenletes erővel folyik; e legutóbbi hat év elejét a kivándorlásban bekövetkezett hatalmas csökkenés tette nevezetessé, majd újra növekvő irányzatot látunk, — közben ismét és által megszakítva — de a kivándorlás egyszer sem tudta megközelíteni a korábbi maximumot.

Ez időszakok szerint tagoltan, s külön kimutatva a legutóbbi két népszámlálás időpontja közt kivándoroltakat, kivándorlásunknak következő a képe:

Közjogi alkatrész	Kivándorlók száma az				
	1899—1904	1905—1907	1908—1910	1901—1910	1899—1913
évek alatt					
a) Összesen					
Magyarország.....	389.313	450.634	455.239	900.278	1.195.236
Horvát-Szlav. orsz.	45.145	77.361	72.783	148.725	195.289
Magyarbirodalom	334.453	528.045	528.022	1.049.003	1.390.525
b) Átlag évenként					
Magyarország.....	45.210	150.228	75.873	90.023	79.683
Horvát-Szlav. orsz.	7.524	25.757	12.130	14.872	13.019
Magyarbirodalom	55.743	176.015	88.003	104.900	92.702
c) %-okban					
Magyarország.....	86.5	85.4	86.2	85.8	85.9
Horvát-Szlav. orsz.	13.5	14.6	13.8	14.2	14.1

A Magyarbirodalom tizenöt évi összes kivándorlásának 38.0%-a az 1905—7. évekre esik; hajszál híján ennyi az utolsó hat év részesedése, míg adatgyűjtésünk első idejére csupán 24.1% jut. Még jobban kifejeződik az 1905—7. évek elsője, ha a különböző évcsoportok kivándorlási átlagait vetjük össze; ennek a három évnek kivándorlási átlaga éppen kétszer akkora, mint a következő haté s több mint háromszor mulja felül az előző éveket. *Kivándorlásunk másfél évtizedes alakulását tehát az időbelileg közösen elhelyezkedő három év dominálja.*

A kivándorlási mozgalomban megnyilatkozó veszélyt az 1899—1904. évek adatai is eléggé feltárták, nem annyira ugyan nagyságukkal, mint inkább a rohamos emelkedéssel. Ha feltételezzük, hogy kivándorlási statisztikánk megbízhatóságát az első években a módszer hiányai körülbelül egyformán csökken-

tették, az 1899. évben még 37.193 főben kimutatott kivándorlásnak 1904-ben már 70.488 főre való fel-szökkenése rövid idő alatt is a kivándorlás erejének majdnem megkétszereződésére vall. 1899-ben és 1900-ban a kivándorlási statisztika közel egyenlő eredményekhez jutott, 1901-ben azonban már ugrásszerű, 50%-os, emelkedéssel 55.377 kivándorlóról számolt; a további években az emelkedés állandó, de szinte csökkenő mértani sor alakjában: az emelkedés mindig a fele lévén az előző évinek.

E fejlődés magyarázatául általában a magyar közgazdasági viszonyok kedvezőtlen voltát szokták felhozni s az indokok sorában különösen nagy kedveltségnek örvendtek: a mezőgazdaság válsága, rossz termést hozó esztendő, alacsony gabonaárak, a hiteléletnek a vállalkozási szellemet lankasztó feszültsége, a tőke visszahúzódása, új vállalkozások hiánya, stb. Nehéz volna ezek közül kiválasztani azt az okot, mely legnagyobb mértékben működött közre a kivándorlási mozgalom fellendülésében; valamennyit nem is fogadhatjuk el fentartás nélkül. Alig lehetne pl. kétségbe vonni, hogy a mezőgazdasági népesség helyzete némileg javult is épen az utolsó másfél évtizedben, magasabb gabonaárak, jobban fizetett munkabérek révén; a nép körében is mindjobban kifejlődő luxus is a kivándorlásra ösztönző indokok ellanyhulását lenne hivatott igazolni. Kivándorlásunk emelkedésének mozgató erőit tehát óvatosan kell megítélni s ha el is ismerjük, hogy a magyarországi kivándorlási mozgalom, mely előbb leginkább gazdasági rugók szerint igazodott, vizsgálódásunk elején erről az oldalról is friss biztatásokat kapott s 1901 óta ezért egyre magasabb hullámokat kezdett verni, ebben a fejlődésben a gazdasági és etikai motívumok (mások példája, pénzküldemények stb.) egyenlő hatása mellett a kivándorlási ügynökök munkájának gyümölcset is kell látnunk. Mindenesetre ezt látszik bizonyítani az, hogy, ha közben a gazdasági élet feszültsége kétségkívül enyhült is, ennek a kivándorlásra gyakorolt hatása csupán abban nyilvánult meg, hogy kissé lassította a kivándorlás fokozódását.

Ez irányzat azonban csak 1904-ig tartott. 1905-ben kivándorlásunkban oly roppant emelkedés állott be s folytatódott még két éven át, hogy ennek a három évnek 165.861, 169.202, illetőleg 192.982 főtevő kivándorlása minden más esztendő adataitól élesen elhatárolódik s népszaporodásunkat komoly veszéllyel fenyegette.

Az a meglepő körülmény, hogy a kivándorlásnak ez az abnormális megduzzadása egybeesik a kivándorlás ügyének törvényes rendezésével, azt a hitet kelthetné, mintha a törvény intézkedései nyújtottak volna módot nagyobb kivándorló tömegek megmozdulására. Ez a felfogás azonban nem helytálló. Kétségtelen, hogy az 1903. évi IV. t.-c. intenciója, hogy

t. i. a kivándorlás lehetősége csak annyiban korlátozassék, a mennyiben azt az államérdek s elsősorú közérdekek megkövetelik, hogy továbbá a könnyelmű kivándorlásnak és a kivándorlásra való csábításnak útja szegessék, a kivándorlási szállítási vállalkozók és ügynökök ellenőrzés alá kerüljenek s a kivándorlók az állam érdekében is legelőnyösebb országok felé irányíttassanak, helyes volt s ha e célok elérésére rendelkezésre álló törvényes eszközök nem is bizonyultak elég erőseknek a kérdés gyakorlati megoldására, s némely hézagok hozzájárulhattak a kivándorlás terjedéséhez — a mi később a törvény revíziójához is vezetett — a kivándorlásnak erre az időre eső fokozódása mégis legnagyobb részt azoknak az erkölcsi és gazdasági okoknak hatékonyabb érvényesülésére vezethető vissza, melyeken a kivándorlási törvények magukban nem változhatnak. Az 1903. évi IV. t.-c.-nek a kivándorlás erősítését érintő hatása tehát inkább külsőleg jelentkezett, amennyiben nagy mérvben emelte az u. n. legális, nem titkos kivándorlási esetek számát, a kivándorlás belső okozatában azonban szerepe jóval kisebb.

Ha a kivándorlás gazdasági okai között kutatunk, első pillanatra a hazai közgazdaság 1905 körüli viszonyai is ellenmondanak a kivándorlás abnormális lendületének. 1905-ben a termés elég sikerült volt, 1906-ban pedig egyenesen kiváló s a mezőgazdasági munkabérek is folyton javulóban voltak. A pénz- és hitelügy fejlődése is — dacára a belpolitikai zavaroknak — örömdetesen haladt. A kivándorlás azonban ekkor már olyan mélyen befészkelte magát népünk lelkiületébe, annyira meggyőződésé vált a hit, hogy Amerikában jobb megélhetés, biztosabb kereset és gyorsabb boldogulás vár a kivándorlókra, hogy a hazai gazdasági viszonyoknak amúgy is kisebb mérvű javulása nem hozta meg azt az eredményt, melyet az első pillanatra várhattunk volna tőle. Annál kevésbé, mert épen ez időtájt támadt minden hazai akciónak féltelmes ellenfele az Egyesült-Államok nagy konjunkturális korszakában. Érdekes erről pár szóval megemlékeznünk.

Az Észak-Amerikai-Egyesült-Államok statisztikája szerint a bevándorló tömegek szaporodása és az amerikai behozatal emelkedése rendszerint paralell jelenségek. Az amerikai piacon ugyanis — bár az Unio gazdasági élete magában is szinte korlátlan mennyiségben rendelkezik nyersanyagok felett s az amerikai bevándorlást sokan annak a disparitásnak okozataképpen is tekintik, hogy míg Európában a sűrűbb népesség folytán a munkabér alacsonyabb, a természeti kincsek nagyobb kiaknázottsága folytán azonban a nyersanyag drágább, addig Amerikában a nyersanyag sokkal több és olcsóbb s viszont a termeléshez szükséges emberi munkaerő kevesebb s ezért jobban megfizetett, úgy,

hogy a kivándorlási mozgalmat végső eredményben a nemzetközi munkabér kiegyenlítődsé eszköze gyanánt fogják fel — a behozatali árú gyarapodásából az ipari termelés fellendülésére is lehet következtetni, a minek szükségszerű következménye a fokozott kereslet munkások után. Ez az eset állt be a múlt évtized közepe táján is s mivel Amerikában a belföldi munkások szervezkedése és magasabb munkabér-igényei miatt éppen az 1905—1907. években igen nagy volt a verseny küzdelmében az elsőseget ígérő olcsóbb (a mi viszonyainkhoz képest azonban még mindig gazdagon honorált) munkaerőben a hiány, — gondoljunk csak a trustok féktelen hajszájára, melylyel a termelést és forgalmat csaknem minden vonatkozásában hatalmukba akarták keríteni — így történt, hogy ezekben az években az amerikai bevándorlás, a melynek anyagát pedig akkor már szigorú törvények ellenőrzésével rostálták meg, maximumát érte el s mindegyre jobban meghaladta az egy millió főt. Az amerikai bevándorlás e nagyarányú emelkedésének csak egyik tényezője volt tehát a magyarországi kivándorlás elfajulása s azt, hogy az amerikai bevándorlásból a magyarországi bevándorlók is soha azelőtt nem észlelt mértékben vették ki részüket, igen nagy részben az amerikai munkaalkalmaknak a mieinknél sokkal előnyösebb s a szállítási vállalkozók által még buzgóbban híresztelt konjunkturái segítették elő. E nélkül a bevándorlás nem ölt olyan mértékű arányokat s akkor Magyarország népeinek olyan nagy tömegei sem torlódtak volna az Egyesült-Államok felé.

A kivándorolni szándékozók utazását azonban tagadhatatlanul nagyon megkönnyítette az a tarifaharc is, mely a nagy tengeri hajózársaságok között kitért s melynek következtében a kivándorlás jelentékenyen megalcsosodott. A tarifaháború kitérésének oka ismeretes. A fumei vonalra konzessziót kapott Cunard angol hajózársaság gyengítésére indították meg az egyesült német szállító-vállalatok, melyek a fumei vonal konkurrencziájától a nagyszámú magyarországi kivándorlók áthajózására is évek hosszú sora óta be-rendezkedett üzletmenetük jövedelmezőségét féltették. Bármilyen is volt azonban az indító oka a kiméletlen versenynek, tény az, hogy a kivándorlásunk szempontjából legveszélyeztetettebb időben az útiköltségek csökkenése — a törvényes útvonal elkerülésével — még a szegényebb viszonyok között élő embereknek is inkább lehetővé tette az útrakelést.

Az okok kutatásában még tovább is mehetünk.

A magyar demográfiai tudomány egyik jeles művelője a kivándorlás statisztikai okáról szóló be-cses és eredeti felfogású tanulmányában (Kovács Alajos: A kivándorlás statisztikai oka) arra vezeti vissza a múlt évtized derekán legerősebben pus-

tító kivándorlást, hogy akkor kerültek a produktív korosztályok sorai közé az 1880-at követő évek szü-
löttei. Ezek szereplése révén az a nagy rés, mely a nagy kolera után évtizedeken át mutatkozott produk-
tív népességünk számában, egyszerre eltűnt, korcsop-
ortjainknak korábbi nem természetes benépesedése meg-
szűnt, viszont azonban a hirtelen átmenet s a kereső-
képes elemek számának rohamos megnövekedése foly-
tán nem volt idő ezeknek társadalmi elhelyezkedésé-
ről gondoskodni. A mezőgazdaság semmiesetre sem
tudta ezt az új munkaerőfelesleget foglalkoztatni, az
ipar munkaalkalmai is csak kevésnek tudták közülük
a kenyeret biztosítani, úgy, hogy a megmaradt tömeg
szinte önkéntelen sodródással került a kivándorlás
újtárá. Bizonyos azonban, hogy ha az amerikai mun-
kapiacsi legnagyobb kereslete is nem 1905—7. évekre
esett volna, ezek az évek kivándorlásunk történetében
nem lennének olyan emlékeztetések; a határokat, a
meddig a kivándorlás az évtized elején fejlődött, később
is valószínűleg elérte, talán kissé túl is haladta volna,
de mindent leszámítva is sokan maradtak volna itthon
a hazai munkaerők tartalékában, bevárva a viszonyok
javulását.

Némileg a kivándorlásnak az 1907. évet követő
fejleményei is igazolják ezt. Még az 1907. évben
tudvalevőleg — főként abból az összeütközésből
folyólag, mely a túlhajtott spekuláció elfajulásával
szembehelyezkedő állami hatalom és a trustok fejei
között támadt — az amerikai gazdasági élet nehéz pénz-
ügyi válságon ment keresztül, melynek hatásától a
termelés egyetlen ága sem maradt mentes, a vállalko-
zások ezreinek összeomlásával pedig az amerikai be-
vándorlás sem. A következő évben a magyarországi
kivándorlás is ennek a világgazdasági eseménynek a
nyomása alatt állott s 1908-ban a kivándorlás a sta-
tisztikai hivatal adatai szerint olyan alacsonyra (52.042)
süllyedt, mint az évtized egy más évében sem. Ame-
rika kikötőitől minden rendszabálynál jobban távol-
tartotta a bevándorlókat a válsággal kapcsolatban be-
állott munkahiány, a mit még csak fokoztak az 1908.
évi elnökválasztással együtt járó izgalmak. A mi ki-
vándorlásunk is egy év alatt az előző évének negye-
dére csökkent, az Amerikából Európa felé induló ha-
jók pedig sűrű csapatokban szállították haza vissza-
vándorlóinkat. Mikor aztán az amerikai krízis már rég
elmúlt s a bevándorlás ismét a régi arányokat kezdte
ölni, a magyarországi kivándorlás többé nem a mel-
lett az állandóan fejlődő irányzat mellett bonyolódott
le, mely a kivándorlás 1907-tel lezáruló alakulását
jellemezi: a kivándorlás iránya most már egy nyug-
talan görbe, de magaslati pontja távolra esik a ki-
vándorlás korábbi maximumától. Legtöbb kivándorlónk
(113.315) volt statisztikánk utolsó hat évének adatai
szerint 1909-ben. Valószínű, hogy az ebben az

évben kivándoroltak nagy része Amerikát már meg-
járta, vagy már előbb is kész elhatározásától csak
a válság következményei tartották vissza s ilyen
szempontból nézve nem is meglepő a kivándorlók
számának ekkor tapasztalt megkétszereződése.

A következő két év ismét a csökkenés képét
mutatja s a 96.324, majd csupán 64.057 főben megál-
lapított kivándorlás összhangban van az összes amerikai
bevándorlásnak is újabb gyengülésével. Csak természe-
tes, hogy az amerikai bevándorlásnak 1912-ben bekövet-
kezett nagyobb terjedelme Magyarország lakosságából is
nagyobb tömegeket toborzott a kivándorlás számára
(104.663) s körülbelül ugyanez a szám jelezte volna
a kivándorlásunkat 1913-ban is, ha a hadsereg köte-
lékébe tartozó egyének kivándorlását nem korlátozta
volna a Balkán-háború idején életbeléptetett tilalom.
Úgy tetszik, hogy kivándorlásunk az 1905—7. évek
erőkifejtései után kissé lecsendesedett. Bizonyára nagy
része volt ebben az Unió változott termelési visz-
onyainak, de a kivándorlás belülről érvényesülő ténye-
zőinek elianyulását is fel kell tételeznünk. A kiván-
dorlási törvény revíziójának s a szállítási vállalkozók
szigorúbb ellenőrzésének a kivándorlás alakulására
gyakorolt jótékony hatása sem tagadható; talán a
magyar kormány iparfejlesztési akciójának is volt
valami hatása, az ország sok vidékéről kizárólag a
pénzszerzési vágyból történő kivándorlási mozgalmat
pedig nagyon megingathatta az a nehéz sors,
mely az amerikai válság alkalmával jutott számos
kivándorlónknak osztályrészül.

Az 1914. év derekán kitört világháború azután
— úgy látszik — hosszú időre pontot tett a magyar-
országi kivándorlás fejlődése elé. 1914. tavaszán, a
Balkán-feszültség elmúltával s az útlevétiltalom vissza-
vonásával, még egyszer utoljára, fellobogott a kiván-
dorlás lángja, ez év augusztusa óta azonban a ki-
vándorlási esetek száma a minimumra csökkent. Sűrű
homály fedi a jövő alakulását, hogy vajjon a béke-
kötés után népünk kivándorlási hajlama ismét a régi
erővel éled-e fel vagy végképen elszunnyad. Az állam-
nak szinte létérdeke fűződik ahhoz, hogy a háború
véres pusztításai által megtizedelt emberanyagát, melyet
a születések és halálozások számának folyton kirívóbb
egyenlőtlensége is fogyaszt, az újra ébredő kivándorlás
veszedelme elől megóvja. A probléma helyes meg-
oldása azonban nyilván nem könnyű. Alig lehet
kétséges az, hogy az átmenet a háborús állapotból a
békébe újabb erős gazdasági rázkódtatásoknak lesz
forrása. Gazdasági életünk ugyan bizonyosságot tett
rugalmasságáról és alkalmazkodási képességéről, mikor
nagyjában elég gyorsan simulni tudott a háború
szülte viszonyokhoz: a termelés, forgalom és fogyasztás
egész rendszerének megváltozását keresztül tudta
vinni, pótolta vagy helyettesítette a hiányzó munka-

erőket, előteremtette a szükséges tőkét s azt lehet
mondani, hogy a háború alatt a dolgozó társadalom-
nak nálunk soha sem remélt egységes képe alakult ki,
melynek munkájából a nők, az öregek s az ifjak is
bőven kivették részüket. A társadalom kereső rétegei
rendkívüli módon kiszélesültek s valószínű, hogy
ezeknek legnagyobb része a megdrágult megéllhetési
viszonyok között jövőben is keresetre szorul.

Arra nézve, hogy a szorosan vett Magyarország
egyfelől s Horvát- és Szlavonországot másfelől, mi-
lyen szerepet játszanak a kivándorlásban, az első fel-
világosítást a kivándorlásnak közjogi alkatrészek sze-
rint való megosztása nyújtja. Tizenöt év átlagában a
magyar birodalmi kivándorlónknak 14,1%-a a dráván-
túli törvényhatóságok lakosságából került ki, eléggé
meghaladva a lakosság 1910. évi arányszámát (12,5%)
s annak bizonyosságát, hogy a társországek lakossága
még valamivel erősebben adózik a kivándorlásnak,
mint az anyaországé. Úgy Horvát-Szlavonországek,
mint az anyaország (85,5%-os) arányszáma a részle-
tekben igen eltérő adatokból alakul, de a társorszá-
gekban a különbségek jóval élesebben jutnak kifeje-
zésre. Legtarkábbak az arányszámok a kivándorlás
első idejében; Magyarország 1899—1904. évi átlagos
86,5%-os aránya 80,5%-tól 93,1%-ig, Horvát-Szlavon-
országek 13,5%-os jutaléka pedig 6,5%-tól 19,1%-ig
hullámzó évi viszonyszámokból képződik. E hat év
adatainak — kivéve az 1904. évet — mégis az a
jellemvonása, hogy az ország délnyugati sarkában
csak nemrég terjeszkedő kivándorlási terület mind na-
gyobb szerepet játszik a Magyarbirodalom kivándor-
lásában. (1904-ben a horvátországi kivándorlók száma
zuhanásszerűen visszaesett; a csökkenést azonban ki-
zárólag az amerikai kivándorlás megfogyatkozása
okozta, hihetőleg az 1903—4. évi gazdasági időszak
kedvező terméseredményei által előidézve.) Az 1905—7.
évek átlagos arányszámai (közjogi alkatrészenként 85,4
illetőleg 14,6%) között nem nagyok az ingadozások,
de a horvát-szlavonországi kivándorlás viszonylagos
ereje fokozatosan visszahúzódik. Más lett a helyzet
az utolsó hat évben, mikor 86,2, illetőleg 13,8%-ok
az átlagos arányszámok; ha most a kivándorlás
általában csökkent, rendszerint a magyarországi ki-
vándorlás relatív ereje nagyobbodott, ha ellenben a
kivándorlók száma növekedett, a magyarországi terü-
let vesztesége lett aránylag kisebb; más szóval: a
kivándorlás hullámzását szabályozó erők a horvát-
szlavonországi mozgalom inkább reagált, mint a
dráváninenni.

A kivándorlásnak közjogi alkatrészek szerint
való fejlődését hiven mutatják az alábbi számítások,
melyek a tizenöt év kivándorlási átlagát téve 1000-rel

egyenlővé, adnak képet a kivándorlás fokozódó vagy
lankadó erejéről:

Év	Ha a kivándorlás 1899—1913 évi átlaga 1000, kivándorolt			Magyar- ország- ból			
	Magyar- ország- ból	Horvát- Szlav- orsz.-ból	Magyar- biroda- lomból	Év	Magyar- ország- ból	Horvát- Szlav- orsz.-ból	Magyar- biroda- lomból
1899 ...	414	322	401	1905-7.	1.855	1.931	1.899
1900 ...	436	321	420	1908...	601	388	571
1901 ...	596	605	596	1909...	1.253	1.023	1.222
1902 ...	666	843	691	1910...	1.007	1.233	1.039
1903 ...	695	1.095	739	1911...	701	631	691
1904 ...	821	372	760	1912...	1.113	1.227	1.129
1899-1904	605	578	601	1913...	1.038	1.076	1.043
1905 ...	1.741	2.085	1.789	1908-13	952	932	943
1906 ...	1.813	1.899	1.825	1901-10	1.130	1.142	1.132
1907 ...	2.102	1.958	2.082	1899-13	1.000	1.000	1.000

Úgy az anyaország, mint Horvát-Szlavonországek
indexe csupán az 1905—907. évek átlagában haladta
meg — igaz, hogy közel kétszeresen, az 1000-et —
az 1908—13. évek indexszáma csaknem 1000, az
1899—1904. éveké azonban az alapszám felénél
alig több. Az 1899—1904. évek között Magyar-
országon a kivándorlás indexe végig az átlag alatt
maradt; Horvát-Szlavonországekban a kivándorlás
szerényebb kezdetből sokkal gyorsabb mederben ter-
jeszkedett s 1903-ban már az átlagot is túllépte.
Magyarországon az 1905—907. évek alatt állandó az
emelkedés, míg Horvát-Szlavonországekban a legma-
gasabb szám már az 1905. évben mutatkozik. Az
utolsó hat évben a Magyarbirodalom mindkét részében
négy ízben hágott túl a kivándorlás indexszáma az
átlagon, az anyaországban azonban az adatok sokkal
inkább összetartók.

Horvát-Szlavonországeknek a magyarbirodalmi
részleteiben eltérő kivándorlási mozgalmát — mivel
egyébként a horvátok és a szerbek kivándorlásának
ismertetésénél is foglalkozni fogunk — a gazdasági
viszonyok különbözőségén s főleg azon kívül, hogy
a drávántúli mezőgazdasági népességnek a lakos-
ságban elfoglalt aránya jóval nagyobb, mint a
szorosan vett Magyarországon, az is magyarázza,
hogy egyes törvényhatóságokban a kivándorlás újabb
keletű lévén, nem edződött meg olyan azonos okokból
folyó mozgalommá, mint az anyaországban. A termé-
szeti körülményeknek, egy-egy jó vagy rossz termés-
nek sokkal inkább érezhető itt a felszabadító hatása
vagy nyomása.

2. Útlevelstatistika.

1905. óta az útlevelstatistika is módot nyújt a
kivándorlás céljából útlevelet nyert egyének s a kiván-
dorlási célzattal váltott útlevelekkel utazásra jogosultak
számának megállapítására. Adataink szerint az 1905—7.
évek alatt 742.774 kivándorló részére összesen 633.283
útlevelet adtak ki közigazgatási hatóságaink; a követ-
kező 6 év alatt a kivándorlási útleveletforgalom 568.440

volt, 728.390 egyént jogosítva fel kivándorlásra. Minden száz útlevelel közül 70—75-öt használ fel tulajdonosa, az útlevelek háromnegyedét; ez az arány az 1905—7. évek alatt 71,1% volt, 1908 óta pedig 72,9%. A kivándorlás legnagyobb lendülete idején tehát, amikor különösen a kivándorlásra ösztönző külső gazdasági tényezők működtek hatékonyan, aránylag több volt a kárba vesztett útlevelek száma, mint később, ami az ilyen, a vidéken gyakran utcáról-utczára vagy házról-házra terjedő, lelki motivumokkal is kapcsolatos mozgalomnál nem is csodálatos; később azonban, a kivándorlási mozgalom meghiggadása idején a kivándorlásra szóló útleveleket is már több megfontossággal váltották ki az érdekeltek. Kivétel e tekintetben az 1908. év; az ebben az évben útlevelet váltók száma, mely még mindig meghaladta a 90.000-et, egyáltalán nem mutatja azt a nagy depressziót, melyet az 1908. év kivándorlásunk történetében jelent. Az 1908-ban útlevelet váltott egyéneknek nagyrésze még a pár éven át tartó kivándorlási láz hatása alatt szerzett útlevelet, de az amerikai gazdasági kilátások megromlása folytán a jogosultaknak alig fele merte a kivándorlást megkockáztatni. Sokan közülök bizonyára teljesen le is mondtak szándékukról, mások pedig az előnyösebbnek ígérkező 1909. évben vándoroltak ki, amint ezt viszont az ez évi útlevel- és kivándorlási statisztika adatainak szembeállításával valószínűvé teszi.

Az útlevelstatisztika adatait vizsgálva, a Magyarbirodalom két közjogi alkatrésze között igen nagy különbséget látunk.

A magyarországi adatok szerint a jogosultaknak közel 80%-a, a horvát-szlavonországi adatok szerint pedig viszont még fele sem hagyja el az állam területét.

Látszólag tehát a Drávántúl a kivándorlásra szolgáló útlevelek megszerzése sokkal inkább a kivándorlási szellem pillanatnyi impresszióitól függ, mint a Dráván innen. Valószínűleg azonban az adatgyűjtés különbözőségében is rejlik a különbség oka; Horvát-Szlavonországekban talán sok esetben kivándorlást jeleznek az útlevelkiállító hatóságok, holott nincs kivándorlásról szó; a mi útlevelkiállító hatóságaink e tekintetben már eléggé ki vannak oktatva.

A statisztikai hivatalnak 1905 óta vannak adatai az útlevelnélküli kivándorlásról is, de csupán az anyaországra vonatkozólag. Ez adatok szerint, melyeket a közigazgatási hatóságok jelentenek be a tudomásukra jutott esetekről, útlevel nélkül vándorolt ki Magyarországból:

Év	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913
	7.134	6.778	7.109	2.450	7.055	7.977	4.779	7.238	6.531

egyén.

Kétségtelen, hogy ezek az adatok rendkívül hézagok s a törvény kikerülésével történt kivándorlási

esetek sokkal sűrűbben fordulnak elő, mint ezekből következtetni lehetne (erről különben később a kivándorlási biztosi hivatal adataiból is meggyőződést szerezhethünk), de bizonyos tanulságokat mégis nyújtanak. Ezek elseje az, hogy a korábbi kivándorlási törvény keletkezése után az útlevel nélkül kivándorlók száma évről-évre fokozatosan csökkent, az 1908. év kezdetlen kivándorlási konjunkturái pedig ezeknek a számát is nagyon lenyomták. A kivándorlási törvénynek 1909-ben végrehajtott revíziója után — a szintén alacsonyabb összkivándorlást mutató 1911. évet kivéve — az adatok iránya, ellentétben az eddigivel, emelkedő, különösebb változásokat azonban nem jegyezhetünk fel. A két törvény hatálya alatt begyűlt adatokat csoportosítva, mindkét időszakra körülbelül egyenlő számú útlevelnélküli kivándorló jut. Látszólag tehát a szigorított törvény intézkedései sem hoztak új alakulást az útlevelnélküli kivándorlásba. Épen az a körülmény azonban, hogy a régi törvény hatálya idején a kivándorlóknak százezer főt messze túlhaladó tömegeiből ugyanannyit mond a statisztika útlevelnélküli kivándorlóknak, mint az új törvény érvénye óta a csendesebb kivándorlási mozgalomból, valószínűvé teszi, hogy e törvény rendelkezései óta útlevelnélküli kivándorlási esetek feljegyzése inkább megtörténhetik. Ha azonban az 1913. évi számadaton állapodunk meg, a kérdést más oldalról is megfoghatjuk. Ekkor azt mondhatnánk, hogy az újabb, szigorúbb törvény hatása az első években az illegális kivándorlás arányszámát látszólag még alig befolyásolta, de az 1913. évben a törvény hatása az illegális kivándorlók számának nagy csökkenésében már szemmel láthatóan kezdett mutatkozni.

3. Kivándorlás a népességhez viszonyítva.

A kivándorlás veszélyességi fokát legegyszerűbben úgy fejezhetjük ki, hogy a kivándorlás egy-egy évi főösszegét az azévi közép népességhez viszonyítva, az 1.000 lélekre eső kivándorlás számát, az u. n. *nyers kivándorlási számot* keressük. 1899-től 1913-ig ez adatokat az alábbi táblázat tünteti fel:

1000 lélekre esett kivándorló							
Év	Magy.-országb.	H.-Szl.-országb.	Magy.-birod.	Év	Magy.-országb.	H.-Szl.-országb.	Magy.-birod.
1899....	2.0	1.8	2.0	átl. 1905-907	8.6	10.2	8.8
1900....	2.1	1.7	2.0	1908....	2.6	1.9	2.6
1901....	2.8	3.2	2.9	1909....	5.4	5.0	5.4
1902....	3.1	4.5	3.3	1910....	4.4	6.1	4.6
1903....	3.2	5.3	3.5	1911....	3.0	3.1	3.1
1904....	3.8	1.9	3.6	1912....	4.8	6.0	5.0
átl. 1899-904	2.8	3.1	2.9	1913....	4.4	5.3	4.5
1905....	7.9	10.6	8.2	átl. 1908-913	4.2	4.6	4.2
1906....	8.1	9.6	8.3	átl. 1899-913	4.6	5.2	4.6
1907....	9.8	9.8	9.4				

A Magyarbirodalom átlagában tehát évente minden ezer lakóra 4.6 kivándorló esett, megfigyelésünk három

főidőszakának átlagai pedig ugyanolyan módon helyezkednek egymás mellé, mint a hogyan a kivándorlás abszolút számokban kifejezett adatainál láttuk s még a részletek is ugyanazt a hullámzást mutatják. Teljes mértékben érvényesült így is az 1905—7. évek kivándorlásának súlya.

Még komolyabbá válik azonban az ezekre az évekre vonatkozó adatok képe, ha összehasonlítást teszünk a természetes szaporodás számaival, noha a kivándorlás a természetes szaporodást tényleges szaporodássá átváltató vándormozgalomnak csak egyik tényezője s a be- és visszavándorlásban ellentétes erők működnek. 1905-ben a Magyarbirodalom természetes szaporodási arányszáma 8.0, a következő két évben pedig 11.4, illetőleg 11.0 volt ezer lélek után; 1905-ben tehát a kivándorlás nagyobb volt, mint a természetes szaporodás s a másik két évben is csak alig kisebb, a statisztikából kivethető mozgalomnál mindenestre nagyobb visszavándorlás mellett is éles világitást vetve a kivándorlás veszedelmes elharapódzására. Legkedvezőbbek voltak e tekintetben is a viszonyok adataink első időszakában; akkor állandóan elég jól sikerült természetes szaporodásunkkal szemben csak alacsonyabb kivándorlási számok állottak. Az utolsó években is természetes szaporodásunk megerősödve inkább ellenállhatott a kivándorlás váltakozó kiterjedésű, de a multhoz képest mégis gyöngébb támadásainak.

Az adatok közjogi alkatrészenként való vizsgálatánál első sorban az tűnik ki, hogy Horvát-Szlavonországek kivándorlásának a lakosság számához arányított ereje (5.2) felülmúlja az anyaország kivándorlását (4.6); következménye ez annak, hogy — mint fentebb láttuk — a kivándorlásból Horvát-Szlavonországek népe nagyobb részt foglalt le magának, mint a mennyi a lélekszám után várható volna. Legnagyobb a most említett különbség az 1905—7. években, mikor kivétel nélkül minden évben — bár évenkénti sülyedéssel — a társországek nyers kivándorlási számáé volt az elsőség: akkor tehát, mikor a mozgalom legélénkebb volt, egyúttal leghatározottabban nyilvánult meg az is, hogy a drávántúli törvényhatóságok lakossága még inkább hajlik a kivándorlás felé, mint az anyaországé. Magyarazata ennek az, hogy Horvát-Szlavonországek földje önmagában ma már egy zárt kivándorlási terület, míg Magyarországon a különböző kivándorlási góczok összeköttetése itt-ott lazább s a kivándorlással sújtott vidékek mintegy kör alakjában ölelik körül az egész ország szívet, az Alföld középső táját, a hol szerencsére még mindig nem tudott állandó tanyát verni a kivándorlás. Az 1908—13. években már kisebb az eltérés s a részletek között két olyan évet is találunk, melyekben az anyaország helyzete volt rosszabb; csaknem elenyésző volt a

szóbanforgó különbség kivándorlási statisztikánk első idejében.

1905-ben az amúgy is gyenge természetes szaporodásnál úgy Magyarországon (7.7), mint Horvát-Szlavonországekban (10.0) nagyobb volt a kivándorlás, de Magyarország helyzete valamivel előnyösebb. A következő két évben fordult a kocka s ha a kivándorlás nem is érte el a természetes népszaporulatot, mindkét évben — de különösen 1907-ben — Magyarország természetes szaporodásában több kárt okozott, mint a Horvát-Szlavonországekban; a társországek sokszor lényegesen kedvezőbb természetes szaporodása ezekben az években jobban tudott védekezni a kivándorlásban rejlő fenyegetés ellen.

4. A nemek szerepe.

A kivándorlók nemek szerint való tagozódásának vizsgálása a magyarországi kivándorlásnál annál inkább figyelemreméltó eredményeket hozhat, mert nálunk közel áll a feltevés, hogy a kevesebb vállalkozói szellemmel bíró női kivándorlóink nagyobbik részét a férj, vagy a család kivándorlása mozditja ki megszokott környezetéből.

Kivándorlásunk nemek szerint való hullámzását az alábbi táblázat mutatja:

Év	A kivándorlók közül Magyarországon H.-Szl.-országekban Magyarbirodalomban					
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
	a) %-okban					
1899....	65.6	34.4	87.3	12.7	68.0	32.0
1900....	69.9	30.1	83.7	16.3	71.4	28.6
1901....	72.0	28.0	89.1	10.9	74.6	25.4
1902....	73.7	26.3	89.5	10.5	76.4	23.6
1903....	71.8	28.2	88.8	11.2	75.1	24.9
1904....	67.9	32.1	80.9	19.1	68.8	31.2
1899-904	70.4	29.6	87.6	12.4	72.7	27.3
1905....	70.6	29.4	88.8	11.2	73.6	26.4
1906....	69.3	30.7	85.6	14.4	71.7	28.3
1907....	71.5	28.5	82.4	16.6	78.1	21.9
1908-907	70.5	29.5	86.0	14.0	72.8	27.2
1908....	63.5	36.5	74.1	25.9	64.5	35.5
1909....	68.8	31.2	80.1	19.9	70.1	29.9
1910....	63.5	36.5	79.5	20.5	65.1	34.9
1911....	52.1	47.9	67.7	32.3	54.1	45.9
1912....	57.7	42.3	69.9	30.1	59.5	40.5
1913....	46.2	53.8	57.7	42.3	47.9	52.1
1908-913	59.0	41.0	71.6	28.4	60.7	39.3
1899-913	66.1	33.9	81.0	19.0	68.2	31.8
	b) Abszolút számokban					
1899-904	203.565	85.748	59.537	5.608	243.102	91.565
1905-907	317.792	132.892	66.527	10.835	384.318	142.727
1908-913	238.469	183.770	52.099	20.684	320.568	207.454
1899-913	789.823	405.410	138.163	37.127	947.988	442.567

Kivándorlóinknak csaknem egyharmada került ki a nők közül, de az utolsó években a nők kivándorlása inkább megközelítette a férfiakét s 1913-ban már meg is haladta azt, bár az, hogy az 1913. év folya-

mán a nők kivándorlása nagyobb volt a férfiakénál, nyilván nem írható teljesen a kivándorlás belső szerkezetében végbement változás számlájára. A változás oka abban is keresendő, hogy a hadsereg kötelékébe tartozókra vonatkozóan a Balkán-háború idejében egy évig tartó útlevéltilalom lépett életbe, minek következtében a férfiak kivándorlása korlátozódott. Viszont az is kétségtelen, hogy az útlevéltilalom ellenére sem növekedett volna ilyen arányúvá a nők kivándorlása, ha a mozgalom tényleg olyan fordulatot nem vesz, mely a kivándorlásnak a nők között való térhódítását eredményezte. Talán elég e végből rámutatni néhány jellemző adatra: míg 1911-ben csak 29.389, 1912-ben már 42.356, 1913-ban pedig 50.413 volt a női kivándorlók száma, annyi, mint 1907-et kivéve egy évben sem.

Adataink első csoportjában a nők szerepe eleinte csökkent — 1902-ben és 1903-ban nem volt az összes kivándorlás egy negyede sem — majd ismét emelkedve, 1904-ben már (valószínűleg az ex-lex folytán is, minek következtében a katonák sorozása késétt), kevés híján újra az 1899. évi aránnyal lett egyenlő. Később a nők vándormozgalmá a kivándorlás általános növekedésével egyidejűleg nem emelkedett azonnal s egészben véve kivándorlási statisztikánkban 1907-ig bezárólag a nők szereplése nem aggodalmat keltő: a két első évcsoportban alig haladják meg a nők az összes kivándorlók negyedrészt. Az utolsó hat év átlagában ezzel szemben a nők részesedése csaknem 40%-os, sőt a részletekben egy oly év sincs, a melyben a nők kivándorlási aránya az előző évcsoportok átlagát meg ne haladta volna; viszont két olyan év is van, melyben az arány a 40%-ot is tetemesen túllépte. A férfiak változó méretű, de két évben is csökkenő irányú kivándorlásával szemben a nők közül mind többen és többen szaporítják a kivándorlók kontingensét.

Nehéz eldönteni, mit tartsunk kedvezőtlenebb jellek: a férfi kereső elem tömegesebb kivándorlását, vagy a nők kivándorlásának növekedését? A férfiak kivándorlása közvetlenül gyökerében támadja meg a nemzeti termelés tényezőit, a nők kivándorlása a kivándorolt családok végleges künnmaradását teszi valószínűbbé. Ha tehát örülnünk is kell azon, hogy a férfinépesség kivándorlása némileg lecsillapodott az újabb időben, aggodalom kísérheti viszont a nők kivándorlásának terjeszkedését, a mit általában két okra szoktak visszavezetni, t. i. vagy arra, hogy a kivándorló sűrűbben viszi azonnal magával vagy pedig arra, hogy a külföldön megtelepedett és existenciát talált kivándorló szállítja ki maga után a családját is.

Ezek mellé az okok mellé azonban a legutóbbi évek tanulságai alapján másokat is beiktathatunk. Talán

nem alaptalan ugyanis a feltevés, hogy az 1913. év folyamán kihajózott női kivándorlók között sokan voltak olyanok is, a kiket a kivándorlási tilalom folytán akadályozott férfikivándorlók előre küldtek ki Amerikába, s maguk csak a következő évben mentek utánuk (ezt igazolhatná a kivándorlási mozgalomnak a férfiak között igen nagymérvű megélékülése az 1914. év első felében, a míg a háború kitörése ketté nem vágta a kivándorlás útját).

Másrésztől azonban az is bizonyos, hogy a nők kivándorlási hajlama megerősödött az utolsó években; 1909-ben 33.881, 1910-ben 32.624, 1911-ben 29.389, 1912-ben 42.356, 1913-ban pedig már 50.413 volt a kivándorolt nők száma, az utóbbi évben már alig kevesebb, mint az emlékezetes 1907. évben (52.005). Talán nem egészen alaptalan az a feltevés — ha tudjuk is, hogy a női kivándorlók jelentékeny része házi cseléd volt vagy személyes szolgálata után élt — hogy a mi gazdasági életünkben is mindjobban tért hódító női munka a kivándorlással karöltve oly irányban is éreztette a hatását, hogy a női munkások közül egyre nagyobb rajokat nyelt el az amerikai bányászat és ipar munkásszükséglete.

A Magyarbirodalom közjogi alkatrészei szerint elég fontos különbségeket látunk. Magyarországon a tizenöt év átlagában a kivándorlók több mint egyharmada volt nő, Horvát-Szlavonországokban nem egészen egyötödük sem; az arányszámok mindkét helyen általában emelkedők. Tisztán felismerhető azonban az irányzat, melylyel a társországok kivándorlása e tekintetben az anyaorszáéhoz hasonlóvá kezd válni. Az 1899—1904. évek között a horvát-szlavonországi nők kivándorlásának aránya még csak kétötöde az anyaországiakénak, a következő évcsoportban már csaknem fele annak, az 1908—1913. években pedig majdnem négyötödre emelkedik. Horvát-Szlavonországokban is az utolsó évek folyamán a kivándorlásban a nőknek oly magas részesedését látjuk, hogy az 1913. évi arányhoz hasonló Magyarországon is csak adataink záró éveiben találunk. Magyarországon tehát a kivándorlásnak már egy fejlettebb, de egyben veszedelmesebb megjelenési alakjával állunk szemben, mely a férfi és nő között fennálló különbségre való tekintet nélkül sorozza a maga emberanyagát; Horvát-Szlavonországokban ezzel szemben eleinte a nők kivándorlása teljesen alárendelt szerepű volt, amint azonban a kivándorlás szélesebb mederben indult meg, gyorsan nőtt jelentősége s hovatovább ott is egyenrangú faktora a kivándorlásnak.

Nézzük meg még azt, hogy a kivándorolt férfi és női tömegek a Magyarbirodalom két közjogi alkatrésze szerint miként osztoztak meg:

Év	A		B		A		B		
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	
1899....	85.5	93.6	14.5	4.5	1905-907	82.7	92.5	17.3	7.5
1900....	87.4	93.8	12.6	6.2	1908....	89.1	93.1	10.9	6.9
1901....	83.0	93.9	17.0	6.1	1909....	81.5	92.1	18.5	7.9
1902....	79.9	92.4	20.1	7.6	1910....	79.9	89.9	20.1	10.1
1903....	77.4	91.4	22.6	8.6	1911....	84.0	91.0	16.0	9.0
1904....	91.9	95.8	8.1	4.2	1912....	82.1	88.6	17.9	11.4
1899-904	83.7	93.9	16.3	6.1	1913....	83.6	88.2	17.4	11.8
1905....	80.3	93.0	19.7	7.0	1908-913	83.7	90.0	16.3	10.0
1906....	82.5	92.6	17.5	7.4	1899-913	83.3	91.6	16.7	8.4
1907....	84.9	91.9	15.1	8.1					

Ezen adatokból kivehetőleg az anyaország népességét a nők kivándorlása érzékenyebben sújtja, mint a társországokét, viszont a férfiak kivándorlása a Dráván túl veszedelmesebb. A Magyarbirodalom férfinépességéből ugyanis 1910-ben 12.4% esett Horvát-Szlavonországra, a női lakosságból pedig 12.7%, míg 10 évvel előbb ezek az arányszámok 12.6 és 12.8% voltak. Nyilvánvaló, hogy az eltolódás előidézésében rész jutott a kivándorlási mozgalomnak is. Egyébként a kivándorlásban a drávántuli női népességnek részesedése is egyre fokozódik, míg a férfiak megoszlási aránya nagyobb átlagokban csaknem mozdulatlan; csupán az 1905—1907. évek eltérő átlaga szembeötlő.

5. A kivándorlás hónapok szerint.

Kivándorlási statisztikánk adatai beszámolnak arról is, hogy a kivándorlás hónapokint hogyan hullámzik. A megfigyelés eredménye évről-évre nem tüntet fel olyan éles változásokat, mint a kivándorlás számszerű fejlődésénél látjuk s ezért elegendő a tanulságokat csupán néhány évcsoport adatösszefoglalásából levonni.

Az év különböző hónapjainak a magyarbirodalmi kivándorlásban való szerepe a következő:

Év	Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jun.	Jul.	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Decz.
1905—1907 átl.	8.7	12.5	15.0	10.6	9.5	5.6	4.6	5.8	7.0	8.4	7.7	4.8
1911—1913 átl.	5.1	6.7	9.3	9.1	9.5	7.2	6.2	7.6	9.3	11.2	11.5	7.3

Az első időszakban a kivándorlásnak általában jellemző tünete — hogy t. i. nyáron a kivándorlás ereje csökken, ősszel fokozatosan emelkedik, a legnagyobb eredményeket éri el azonban kora tavasszal — pontosan jelentkezett; kivándorlóinknak legnagyobb része a mezőgazdasági elemből kerülén ki, a nyári mezőgazdasági munkálatok idején sokkal több munkaerő talál itthon alkalmazást s így a kivándorlás is e hónapokban kisebb. Viszont az ősszel és főként tavasszal rendszerint az évi maximumot elérő kivándorlás indoka egyfelől abban rejlik, hogy a mezőgaz-

dasági keresetből kellően megélni nem tudó s egyéb foglalkozásokban is alkalmazást nem találó elemek távoznak ekkor az országból — mintegy a következő évben új életet kezdendő — másfelől pedig az amerikai nagyipari vállalkozásokban az év elején emelkedni szokott a kereslet munkások után. Erre vall az, hogy az Egyesült-Államok összbevándorlásában is ez időtájt a március—június hónapok voltak a legfontosabbak; az Amerika partjaira ért kivándorlóknak körülbelül fele ebben a négy hónapban kötött ki az új hazában. Hogy nálunk a maximum egy hónappal korábban (februárban kezdődött) s ugyanannyival hamarabb is végződött (már májusban) nyilván a hajóúton eltöltött idővel hozható kapcsolatba.

A legutóbbi években a kivándorlás havonkinti alakulásában a súlypont az év első negyede helyett mindinkább az év utolsó negyedére helyeződött. E mellett azonban többé már a nyári hónapok szerepe sem annyira alárendelt s bár a június—augusztus hónapok százalékos részesedése a kivándorlásban még mindig alacsonyabb, most már a tulajdonképeni legkisebb számokat a december—február hónapok adatai szolgáltatják. A kivándorlás illetén fejlődésének oka alighanem az északamerikai Egyesült-Államok megcsappant munkaalkalmaiban található meg. A kivándorlás most már az ország lakosságának sokkal egyenletesebb mozgalmává vált, a melyben — talán a nők kivándorlásának emelkedésével is kapcsolatban — inkább érvényesül a nagyobb tengeri utakra is megfelelőbb késő őszi hónapok hatása.

Ha nagyobb egységekben évszakonként nézzük a kivándorlás adatait:

Év	Jan.-Márc.	Ápr.-Jun.	Jul.-Sept.	Okt.-Decz.	Év	Jan.-Márc.	Ápr.-Jun.	Jul.-Sept.	Okt.-Decz.
1905.....	40.5	24.9	14.4	20.2	1911.....	24.8	26.0	20.4	28.8
1906.....	35.0	22.3	17.6	25.1	1912.....	23.2	25.0	21.3	30.5
1907.....	33.5	20.5	19.2	27.8	1913.....	16.3	26.6	26.8	30.3
1905-7 átl.	36.3	25.7	17.3	20.9	1911-13 átl.	21.1	25.8	23.1	30.0

E szerint megállapítható, hogy az év első szakának jelentősége következetesen csökken; igen hullámzó a második évszak szerepe, állandóan növekvő a harmadiké s a negyedik évszak jelentőségének emelkedése is mindössze 1907-ben szenvedett változást, nyilván az akkor már hatásait éreztető nagy amerikai gazdasági válság következtében, mely nélkül kivándorlóinknak száma az 1907-ben elért közel 200.000-es számot is biztos meghaladta volna.

6. A kivándorlás fő irányai.

Bár a magyarországi kivándorlásnak kimagaslóan legnagyobb jelentőségű iránya az amerikai kivándorlás s hazánkban a tengerentútra történő vándormozgalom mel-

lett egyetlen olyan kivándorlási területet sem találunk, a mely az ország lakosságának szám szerint megközelítő nagy tömegeit vonzaná magához, mégis, tekintettel azokra a különböző gazdasági és etikai stb. rugókra, a melyek kivándorlóinkat hol a szomszédos romániai királyság felé, hol a már távolabb eső Németbirodalomba, vagy egyéb európai államokba, legfőképp pedig az Egyesült-Államokba vonzzák, szükségesnek látszik röviden a különféle kivándorlási irányok egymáshoz való viszonyával is foglalkoznunk.

Kiindulunk a következő adatokból:

Közjogi alkatrész, év	Amerikába		Németországba		Romániába		Egyéb államokba	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
Magyarország								
1899—1904	240.046	83,0	5.559	1,9	34.398	11,9	9.310	3,2
1905—1907	397.446	88,2	16.278	3,6	27.393	6,1	9.567	2,1
1908—1913	392.632	86,2	14.975	3,3	40.033	8,8	7.609	1,7
1899—1913	1.030.114	86,2	36.812	3,1	101.824	8,5	26.486	2,2
Horvát-Szlavonországok								
1899—1904	38.254	84,8	607	1,3	82	0,2	6.192	13,7
1905—1907	66.855	86,4	2.323	3,0	213	0,3	7.970	10,3
1908—1913	61.514	84,5	1.843	2,5	259	0,4	9.167	12,6
1899—1913	166.633	85,3	4.773	2,6	554	0,3	23.329	11,9
Magyarbirodalom								
1899—1904	278.310	83,2	6.166	1,9	34.480	10,3	15.502	4,6
1905—1907	464.301	88,0	18.601	3,3	27.606	5,2	17.537	3,3
1908—1913	454.136	86,0	16.818	3,2	40.292	7,6	16.776	3,2
1899—1913	1.196.747	86,0	41.585	3,0	102.378	7,4	49.815	3,6

Az amerikai kivándorlás súlya összkivándorlásunkban eleinte emelkedett, később némileg csökkent, de az utolsó években is még mindig jóval nagyobb a részesedése, mint adataink első éveiben s nyilván ekkor sem maradt volna az előző évek átlaga mögött, ha az 1908. év kivándorlásának egyébként minden vonalon észlelhető csökkenése nem épen az amerikai iránynak okozott volna legnagyobb veszteségeket. Az amerikai kivándorlás az 1899. és 1903. évek között minden évben úgy számszerint, mint viszonylagos jelentőségben állandóan emelkedett; adatgyűjtésünk első évében a 26.515 amerikai kivándorló az összes kivándorlóknak csak 71,3%-át tette, — öt évvel később az arány már 89,3%-ra nőtt fel. Az 1904. évben az arányszám csökkenést mutat, de csak pillanatnyilag, mire nézve szomorú bizonyosság az 1905—1907 évek kivándorlásának története, mikor az amerikai kivándorlás az összes kivándorlásnak ismét folyton nagyobb és nagyobb %-át tette. Az 1908. év óta mintegy folytatásul — az amerikai kivándorlás szerepe állandóan magasnak látszik, a már korábban említett 1908. és 1911. évek kivételével. Közjogi alkatrészek szerint Magyarországon az amerikai kivándorlás fontossága valamivel még jobban kiéleződik, mint Horvát-Szlavonországokban; ez utóbbiakban állandóan nagy, 1908-ban pedig az amerikai kivándorlást is megközelítő szerepe van a három fő kivándorlási útirányon kívül eső egyéb államokba történő kivándorlásnak.

A németbirodalmi kivándorlásról már fentebb megjegyeztük, hogy fő indító oka az ország egyes vidékei lakosságának időleges munkakeresése; nagyobb jelentőséget adatainkból kivehetőleg nem is tudott szerezni, mindamelllett tagadhatatlan, hogy az összkivándorlás általános lendülete itt sem maradt hatástalan. Az 1899—1904 évek folyamán a németbirodalmi kivándorlók mindössze 1904-ben voltak annyian, hogy 0%-os arányuk a 15 évi átlagot elérte. A következő években a németbirodalmi kivándorlás számszerűleg erős emelkedést mutat s viszonylagos jelentősége (3,8%) 1907-ben egészen a romániai kivándorlás aránya mellé került. 1908-ban a németbirodalmi kivándorlási arány rendkívül magas (8,0%), minthogy itt a kivándorlás általános depressziója nem volt annyira érezhető: a következő években pedig csaknem állandóan ugyanazokat a — most már ismét csekélyebb — kontingenseket produkálja. Közjogi alkatrészek szerint Magyarországon az összkivándorláshoz képest rendszerint többen vándorolnak a Németbirodalomba s mindössze néhány példát találunk az ellenkezőre. Magyarázata ennek az alakulásnak az, hogy a németbirodalmi kivándorlók legnagyobb része a németajku lakosságból kerül ki, a németországi munkapiac is első sorban ezeket tudja elfogadni s így a Horvát-Szlavonországok szláv többségű és földrajzilag is távolabb eső lakosságának kevesebb kilátása van ott a megélhetésre.

A romániai kivándorlási irány adataink szerint az amerikai irány mellett másodsorban jelentős; ezen az úton azonban kivándorlóinknak már csak 7,4%-a távozott, az összes kivándorlóknak alig 1/14-ed része. A legenyéletesebb volt a romániai kivándorlás szerepe az 1905—7. évek alatt, a mikor a romániai kivándorlók száma bár állandóan csökken (11.021, 8.795, 7.790 kivándorló), de mégis azt a bizonyosságot nyújtja, hogy az amerikai kivándorlás legnagyobb hulláma idején kezdetben a romániai kivándorlás is szám szerint a legkiterjedtebb volt, később azonban az ő jelentőségét is fokozatosan súlyosította az amerikai kivándorlás elhatalmasodása, vagy pedig az a magyarázat, a mit egyes megyéknek adtunk, hogy mit tekintsenek kivándorlásnak és mit nem. Adatgyűjtésünk elején, 1899-ben a romániai kivándorlásnak még igen nagy, 20%-os volt a szerepe, ez azonban részint az amerikai kivándorlás területének kiszélesbülése, részint annak következtében, hogy a romániai kivándorlás ereje tényleg meggyengült, 1903-ban már 5,2%-ra csökkent s bár a következő évben újabb fellöbbenással 10,7%-ot ért el, ehhez hasonló százalékot a közelmúlt évek közül csak 1908-ban találunk (12,2%). Ezt az évet követőleg az amerikai kivándorlás újraéledésével kapcsolatban a romániai kivándorlás 0%-os aránya ismét hanyatlott (5,2, 5,7%) s csak 1911 óta mozog újból az átlag

körül, vagy az átlag felett. Horvát-Szlavonországokban — melyeknek földrajzi érintkezésük nincs Romániával s a nyelvi rokonság is hiányzik népességük minden rétegében — a romániai kivándorlás szerepe teljesen elenyésző; 1908-tól eltekintve egy oly évet sem találtunk, amikor legalább 1%-át érte volna el az összes kivándorlásnak.

Az egyéb államokba történő kivándorlási irányok összevéve is alig haladják meg a németbirodalmi kivándorlási irány kivándorlóinak számát. E kivándorlási irányok amúgy is csekély szerepe Magyarországon fokozatosan csökkent, Horvát-Szlavonországokban azonban szilárdabban tartja magát, a mi a magyar birodalmi átlagot is stabilá teszi.

7. A kivándorlók kora.

A korviszonyok kutatása a kivándorlási statisztikának is egyik sarkalatos kérdése. Abból, hogy a kivándorlás milyen mértékben pusztít az ország keresőképes népessége között s milyen arányban tartoznak résztvevői a lakosság már vagy még nem produktív rétegeihez, függ leginkább a kivándorlás által a nemzeti termelésben okozott kár foka. Egészséges kormegoszlás lévén a jövő haladásának alapja, a kivándorlás hatásaiban a fejlődést veszélyeztetheti. Másfelől pedig minél érzékenyebb a nemzeti munka vesztesége a produktív elemek kivándorlása folytán, annál nagyobb az idegen állam gazdasági életének nyeresége is s könnyebb a közös versenyben való helyzete, minthogy azokat az áldozatokat s azt a termelési költséget, melyet az egyes kivándorló nevelése, kiképzése megemésztett, más állam fizette meg helyette. Nagyon sajnálhatjuk, hogy statisztikai adatgyűjtésünk módszere csupán a családfők és az önállóan kivándoroltak kormegoszlásának megfigyelésére ad alkalmat, a velük együtt kivándorlók korviszonyai azonban elvesznek a statisztika számára. Ez azért is kár, mert így a felnőtt korosztályoknak a része a valóságnál magasabbnak látszik, mivel valószínű, hogy a családtagok sorában kivándoroltak között többen vannak olyanok, akik a 20 évet nem érték meg el, mint a kik már túlhaladtak ezen a korhatáron; különösen az újabb időkre áll ez, mikor erősen növekedett a családtag-kivándorlók aránya.

A következő összeállítás azonban, mely szerint

Közjogi alkatrész	az 1905—1907 évek átl.				az 1911—1913 évek átl.					
	20 éven aluli	20—30 évesek	30—40 évesek	40—50 évesek	20 éven aluli	20—30 évesek	30—40 évesek	40—50 évesek		
	éves volt a kivándoroltak között %-ban									
Magyarország	23,3	35,9	25,6	12,6	2,6	15,7	33,7	23,7	19,5	7,4
Horvát-Szlavonországok...	28,2	23,0	23,6	12,7	2,5	25,0	24,6	21,3	14,7	4,4
Magyarbirodalom.....	24,1	35,4	25,3	12,6	2,6	17,3	33,8	23,3	18,7	6,9

mégis nagynak mutatja a kivándorlásban rejlő veszélyt. Az 1905—7 évek alatt kivándorlóink csaknem mind a keresőképes lakosság sorából választódtak ki, mint-hogy a kivándorlók között a produktív kor fogalmát a kivándorlásnál annál nyugodtabban kapcsolhatjuk a 20 és a 49 életek között eltelt időhöz, mert a munkavállalás céljából kivándorló egyéneknek önként értendőleg még teljes fizikai erejük birtokában kell lenniök, hogy boldogulni tudjanak.

Össze kell csak vetnünk a kivándorlók korviszonyait az összes népesség kormegoszlásával s azonnal látjuk, — ha eleve is számolunk azzal, hogy ha kivándorlás van, ez elsősorban a produktív korúakat sújtja — mennyire rossz alakul ezek kivándorlása. Általánosan ismert dolog, hogy Magyarország népének nem épen kedvezőek a korviszonyai. Akkor tehát, mikor a 20 éven aluli népesség arányszámát a legutóbbi népszámlálás is 45,1%-ban állapította meg, a következő három 10—10 éves korosztály arányszáma pedig egyenként (a 20—29 éveseké) 15,5, (a 30—39 éveseké) 12,0, illetőleg (a 40—49 éveseké) 10,3 s mindössze is csak 37,8%, valóban elsőrangú szükség volna, hogy ezt a különösen nemzetközi viszonyításban gyenge korosztályt (melynek aránya a népszámlálások tanúsága szerint is csak kevéssé javul), még a kivándorlás is jobban ne fogyassza. Ha figyelembe is vesszük azt, hogy a kivándorlók koradatai nem teljesek, (másképp azonban az eltérés az összes és az önállóan kivándorlók száma között nem túlzottan nagy: az 1905—7 alatt körülbelül 10%-os s az utolsó három évben sem volt több, mint 20%), mégis igen meggyőző tény az, hogy a kivándorlás legfőbb időszakában a 20 éven aluliaknak a kivándorlás által való veszélyeztetettségét 0,33, a 20 évesekét 2,28, a 30 évesekét 2,11, a 40 évesekét pedig 1,22 viszonyszámmal fejezhetjük ki. Más szóval: míg a legfiatalabb korosztály veszélyeztetése nem fenyegető, a 20 és 30 éveseket — a produktív termelő munkának sokak szerint leghasznosabb tagjait — még egyszer s a 40 éveseket is erősebben fogyasztotta a kivándorlás, mint a milyen a képviselőjük a népesség kormegoszlásában; az 50 éven felüliek ekkor alig jöttek számba.

Az utolsó három év átlagában e tekintetben mégis némi változás mutatkozott s kivándorlóink sorában, különösen az 1913. évben sűrűn (10,9%) fordultak elő ötven éven felüli egyének is. Ezt a magas arányt ugyan a hadkötelek korában levő egyének kivándorlásának eltűlése is idézte elő, de kétségtelen, hogy az adatok tendenciája enyhülő s épen 1913-ban abszolút számban is sokkal többen voltak eltesebb kivándorlók, mint korábban. Erre vall az is, hogy míg az 1905. év után a három fiatalabb korcsoport kivándorlása mögött a 40—49 évesek kivándorlási arányszáma messze utolsónak maradt le, addig 1911. óta az em-

lített korosztályok részesedési aránya csökkenvén, csupán a legidősebb produktív korúaké emelkedett. Az adatok változása legkevésbé érintette a 20—29 éves korcsoportot, a 30—39 éveseket sem sokkal jobban (1911-ben és 1912-ben még erősebb is volt ezek kivándorlása, mint előbb). Viszont két tény határozottan megállapítható: *egyik az, hogy a 20 éven aluli korban most már még kevesebben vándoroltak ki az országból; a másik az, hogy a 40 évet meghaladott korú népességünk sem volt már úgy vértelvezve a kivándorlás ellen, mint előbb.* Az első mindenestre kedvező tünet, mert annak a néprétegnek nagyobb ellenálló képességét mutatja, mely leghamarább van hivatva a mi produktív korosztályainkat benépesíteni, s egyben azért, melynek embereinél kevesebb valószínűséggel számíthatunk a visszavándorlásra. A változásban nyilván még utólag is észrevehetjük az amerikai válság hatását: akkor, mikor ott a bevándorlás a multhoz képest alábbszállt s az üzemkorlátozások sem értek még mindenütt véget, a koránál fogva is tapasztalatlanabb, gyakorlatlanabb munkást bőven pótolhatta a másutt felszabadult tanultabb munkaerő s természetes, hogy a munkapiac a fiatalokat kevesebb rugalmassággal tudta volna most felvenni, mint előbb. *A második* talán aggodalmat keltő lehetne, ha okát abban keresnők, hogy a megállapodott exisztenciák között is mindig többen vannak, a kik felcserélik itthoni életüket a bizonytalannal; valószínű azonban, hogy az idősebb kivándorlók most már egyre gyakrabban azok sorából kerülnek ki, a kik megjárták már egyszer vagy többször Amerika földjét: tulajdonképen amerikai visszavándorlók.

Az anyaországban 1911. óta sokkal fontosabb szerep jutott a kivándorlásban az 50 éven felülieknek, mint a társországokban, a legfiatalabb korosztály képviselésének csökkenése is sokkal inkább volt itt észlelhető s a 40—49 évesek aránya is a Horvát-Szlavonországokénál jóval nagyobb mértékben emelkedett. A kivándorlás erősebb rohamainak elpihenése után tehát különösen Magyarország kivándorlóinak kor szerint való tagozódása öltött egészségesebb képet. Horvát-Szlavonországoknak a kormegoszlásból is kitetsző rosszabb indulatú kivándorlását részben a lakosságának az anyaországénál is jellegzetesebb őstermelő foglalkozása okozza, részben az, hogy a tengerparti megyék hajós-nép-kivándorlói között a fiatalabb elem természetesen gyakoribb s valószínűleg az is, hogy a nők kivándorlásának az aránya még nem érvényes az anyaországot, a nők között gyakrabban előforduló idősebb korúak száma nem tompítja a fiatalabb korosztályok arányszámait.

A különféle kivándorlási irányok kivándorlói nem egyformán oszlanak meg korcsoportonként. Adataink szerint

	az 1905—7		az 1911—13	
	20-49 éves é. a.	50 é. f.	20-49 éves é. a.	50 é. f.
az amerikai.....	25.1	75.5	1.4	18.4
a németbirodalmi.....	20.4	74.2	5.4	6.6
a romániai.....	11.7	73.0	15.3	4.2
a más európai államokba.....	19.9	68.8	11.3	31.3
a más földrészekbe.....	12.0	75.0	12.4	13.1

0/0 volt.

A legveszedelmesebb az amerikai kivándorlási irány; az 50 éven felülieknek az aránya az utóbbi években ugyan itt is megnőtt, de még mindig meg sem közelíti a többi kivándorlási irányok hasonló arányszámait. *Amerikába* a bevándorlás eddigelé legfőbb korszakának lezajlása után is — mikor a nagy munkakereslet elsősorban kívánta meg a fiatalabb munkaerőt — *csaknem kizárólag produktív vagy fiatalkorú honfitársaink vándoroltak ki*, a miből szembeötlően látszik, hogy az amerikai kivándorlás mennyire életerében támadja meg az ország lakosságát. A tulajdonképeni produktív korú kivándorlók azonban még az amerikai iránynál is sűrűbben fordulnak elő (főként az utóbbi években) a németbirodalmi kivándorlók között; a bányászati és ipari munka, mely az ide kivándorlóknak gyakran már itthoni foglalkozása, úgy látszik visszatartó erőként hat az ifjabb elemek kivándorlásával szemben. Legkisebb a fiatal korosztályok szerepe a romániai kivándorlásnál s itt egyben legmagasabb az 50 éven felüliek aránya is; a Romániába kivándorlók tömegében sokan vannak olyan foglalkozások képviselői (pl. cselédek, kocsisok stb.), a kik idősebb korban is remélhetik itt a megélhetésüket. Közel hasonló nagy az öregek korosztálya az Európán és Amerikán kívül más földrészekbe történő kivándorlásnál is. Legtöbbnyire az észak-afrikai partokon való letelepedés értendő ezen s minthogy az ott vállalt munkák között a rendszerint frissebb erőt megkövetelő ipari munka ritkábban fordul elő, odatörekvő kivándorlónk kormegoszlása is előnyösebb.

A jövőre vonatkozólag biztató jelenség, hogy míg előbb az amerikai kivándorlóknak több, mint egy-egyede volt 20 éven aluli s a németbirodalmiaknak is egyötödüknél több, 1911 óta arányuk a németbirodalmi kivándorlók körében teljesen eltörtült s az amerikai kivándorlók között is nagyon lesüllyedt.

8. A kivándorlók anyanyelve.

Az a változatosság, mely a magyar állam népességének anyanyelvi megoszlását jellemzi, demografiánk egyik legkiműveltebb s kivándorlási mozgalmunk megfigyelésének is fontos ágává fejlesztette a statisztikai adatok anyanyelvi kombinációját. Külföldi források szintén behatóan foglalkoznak a bevándorlók nemzetiségi viszonyaival, élükön az Egyesült-Államok

bevándorlási statisztikájával, melynek csaknem minden vonatkozásába beleszövődik a fajok és az anyanyelv kérdése; csakhogy az indok ott más: a cél azt megvilágítani, hogy a különféle nemzetiségekből származó bevándorlóknak az amerikai polgárságba való beolvadására mennyiben lehet számítani, a mi statisztikánk pedig a bennünket ért veszteségek súlyát akarja az anyanyelv szempontjából latoogatni.

Maga az a körülmény is, hogy a kivándorlás kezdetben mint a népesség egy-egy anyanyelvi csoportjának mozgalmá tűnt fel s még ma is kétségtelenül megállapítható, hogy egyes vidékek kivándorlásában — úgy a kivándorlás irányát, mint a kivándorlás által érintett néprégeket illetően — fontos szerep jut a nyelvrokonságnak, igen emeli a kivándorlók anyanyelvi adatainak értékét, még inkább azonban annak a vizsgálatnak a lehetősége, hogy a kivándorlók megoszlása mennyiben hathat vissza az ország népességének nemzetiségi erőviszonyaira.

Annak megítélésére, hogy az államalkotó magyarságnak milyen szerepe van a kivándorlásban, adatainkat először két nagy csoportra, a magyarok és nem magyarok adataira bontjuk szét:

Év	Magyarországi		H.-Szlav.-országi		Magyarbirodalmi	
	magyar	nem magyar	kivándorlók közül magyar anyanyelvű volt	nem magyar anyanyelvű volt	magyar	nem magyar
1899.....	95.0	75.0	1.9	98.1	23.4	77.7
1900.....	98.3	71.7	1.3	98.2	25.4	74.6
1901.....	20.8	70.2	1.8	96.4	25.8	74.2
1902.....	33.2	66.8	1.7	98.3	27.6	72.2
1903.....	31.9	68.1	1.8	98.3	25.1	73.9
1904.....	33.0	67.0	3.6	98.4	31.0	69.0
1899—904....	30.8	69.2	2.0	96.0	25.8	73.2
1905.....	31.2	68.8	1.7	98.3	26.4	73.6
1906.....	35.6	64.4	2.6	97.4	30.8	69.2
1907.....	34.6	65.4	3.0	97.0	30.5	69.5
1905—007....	33.9	66.1	2.4	97.6	29.3	70.7
1908.....	35.4	64.6	3.3	96.7	32.4	67.6
1909.....	32.5	67.5	2.6	97.4	28.9	71.1
1910.....	31.2	66.8	3.0	97.0	27.5	72.5
1911.....	35.5	61.5	3.7	96.3	31.5	68.5
1912.....	34.9	65.1	3.3	96.7	30.1	69.9
1913.....	34.9	65.1	3.1	96.9	30.2	69.7
1908—013....	33.9	66.1	3.1	96.9	29.6	70.4
1899—013....	33.1	65.9	2.6	97.4	28.9	71.1

B) Abszolút számokban

1899—904....	39.195	200.118	394	41.261	90.079	241.379
1899—904 átl.	14.836	38.353	117	7.377	15.013	40.730
1905—907....	152.744	237.910	1.370	75.491	131.614	373.431
1905—907 átl.	50.915	99.313	433	25.164	51.398	124.477
1908—013....	154.161	301.073	2.230	70.314	156.430	371.592
1908—013 átl.	35.694	50.180	378	11.752	38.072	61.332
1899—013....	396.100	799.126	5.023	190.236	401.123	989.402

Ezeknek a számoknak az összefüggéséből két dolog ragadja meg a figyelmünket. Az egyik igen kedvező tünet az, hogy a magyarságnak a kivándorlásban való részesedése — bármelyik évben is nézzük — még mindig messze elmarad a magyarbirodalmi

népességben elfoglalt számarányától (1900: 45.4, 1910: 48.10/0) s a tizenöt év átlagában az összkivándorlás egyharmadát sem érte el teljesen.

Magyar nemzeti szempontból mindenestre — ha lehet e szót használni — némi előny rejlik a kivándorlók ilyen kiválasztódásában, mert *körülbelül azt jelenti, hogy ott, a hol a népességi arány szerint három magyarjku kivándorlót kellene elveszteniünk, ezek egyike visszamarad s helyette egy más anyanyelvű egyén távozik.*

Hogy a kivándorlásnak a magyarokra nézve ez a valamivel kedvezőbb alakulását az összetett és egymás mellett működő erőknek milyen komplexuma magyarázza meg, nem volna könnyű részletezni. Bizonyára nagy szerep jut benne a magyarság földrajzi elhelyezkedésének; nagyban és egészben az ország benső részeit tartja megszállva a magyar nép, a hova a nyugatról jövő s — mint már korábbi tárgyalásainkban láttuk — a galicziai lengyel és ruthén lakosság által elsősorban természetszerűleg a nyelvrokon és a földrajzilag is legközelebb eső tót és ruthén ajkú népességünk körében közvetített áramlat csak később érhetett el. Hogy ezt tényleg nem valami különös — a magyarság javára fennálló — gazdasági előnyök idézték elő, igazolja az, hogy a hol a magyar nép nem tömör egységben lakik együtt, a környezetnek mindenkor nagy hatása alól a magyar sem vonhatta ki magát.

Jó példa erre a *székelyföldi kivándorlás*, melynek révén erdélyi magyarságunk különösen előbb alig szenvedett kisebb veszteségeket, mint a többi vármegyéből kivándorló román anyanyelvű honfitársaink. Sőt tovább is mehetünk. Utalunk az 1910. évi népszámlálás két igen jellemző adatára: arra, hogy *míg az összes őstermelő népességnek minleg 40%0-a magyar, ezzel szemben a birtoktalan őstermelők közül már 58%0 az.* Nyers egyszerűségükben is világosan mutatják e számok, hogy a magyar anyanyelvű mezőgazdasági népesség általános helyzete rosszabb, mint az idegenajkúaké: a birtoktulajdon náluk ritkább kiváltság, mint az utóbbiaknál, a mihez végül még azt is hozzá kell számítanunk, hogy az országnak azon a részén, a hol a magyarság lakik, van a legtöbb, illetőleg a legkiterjedtebb mezőgazdaságilag mivelte nagybirtok.

Lehet ugyan, hogy a városi és vidéki élet között fennálló nagy különbség — amott az ipar és kereskedelem koncentrációjával s ezzel összefüggően a kereseti alkalmak megsokszorozódásával — némi részben a magyarság javára szolgált a kivándorlás alakulásánál, a legnagyobb visszatartó erő azonban minden bizonynyal a szinmagyar vidékek lakosságának az ősi röghöz való ragaszkodása s viszont egyik-másik népfajunk kivándorlásának mozgató ereje az élénk vállalkozási, vándorlási szellem, melyet gyakran az sem

tudott ellensúlyozni, hogy szépen fejlett ipar munkalkalmi marasztalták itthon a kivándorlókat.

Másfelől azonban adatainkból az is nyilvánvaló, hogy a magyarság kivándorlása a multtal szemben emelkedett s ha a végső elszámolás eredménye megnyugtató is, a részletekben némileg aggasztó, hogy első ízben a kivándorlás erejének tetőpontján öltött a magyarok kivándorlása olyan arányokat, hogy a kivándorlók anyanyelvi tagozódásában a magyarok kárára már érzékenyebb eltolódást okozott.

Néhány számot idézve, az 1899—1913. évek kivándorlói közül 401.123 (közel félmillió főnyi kivándorló!) volt magyar s több, mint kétszerannyi idegenajkú; a magyarok közül évente átlag 26.742-en hagyták el az országot, a nem magyar anyanyelvűek közül 65.960-an. A magyarság kivándorlása 1907-ig bezárólag számbelileg minden évben erősödött, a nem magyaroké két ízben is (1904. és 1906.) csökkent; 1908 óta csökkenés vagy növekedés egyszerre fordul elő náluk, de különböző mérvben.

Horvát-Szlavonországokban a magyarság általánosságban valamivel kisebb hajlandóságot árult el a kivándorlás iránt (a drávántúli magyarok egyre nagyobb része már ugyanis bevándorló), bár az utolsó évek fejlődése némileg lerontja a kedvezőbb arányt.

Annak közelebbi vizsgálata, hogy a nem magyar anyanyelvűek a kivándorlásban milyen mértékben vesznek részt, eddigi fejtegetéseink alapján is tanulságosnak látszik.

Közjogi alkatrész	Év	Német	Tót	Román	Ruth'n	Horrát	Szeb	Egyéb	Összes nem magyar
A) anyanyelvű kivándorlók %-a									
Magyar-bírod.	1905..	17.1	23.3	10.7	4.4	10.6	6.3	1.2	73.6
	1906..	18.1	19.4	12.3	2.9	9.5	5.9	1.1	69.2
	1907..	19.5	17.0	13.7	2.6	8.6	7.0	1.1	69.5
Magy.-orsz.	(=)	21.4	23.0	14.4	3.8	0.6	2.8	1.1	66.1
H.-Szl.-orsz.	(=)	5.8	0.9	0.0	0.4	61.6	27.2	1.7	97.6
Magyarbir.	(=)	18.3	19.7	12.3	3.3	9.5	6.4	1.2	70.7
Magyar-bírod.	1911..	20.6	18.3	12.8	3.5	8.3	3.0	1.2	68.5
	1912..	16.0	16.3	17.8	3.6	9.5	5.6	1.1	69.9
	1913..	14.6	15.3	21.4	3.1	9.1	5.1	1.1	69.7
Magy.-orsz.	(=)	17.8	19.0	20.9	3.9	0.3	2.1	1.0	65.0
H.-Szl.-orsz.	(=)	9.7	0.8	0.0	0.3	61.5	22.2	2.3	96.7
Magyarbir.	(=)	16.6	16.4	17.9	3.4	9.1	5.0	1.1	69.5

B) anyanyelvű kivándorlók száma

Magyar- (1907-7 átl.)	32.153	34.803	21.699	5.765	16.709	11.289	2.055	124.476
Bírod. (1911-13 „)	14.716	14.484	15.831	3.011	8.035	4.437	989	61.506

Nem magyarajkú állampolgárainknak a kivándorlásban való részvétele általában felülmúlja népességi arányszámukat. A kivándorlás által a nemzeti termelést ért veszteség szempontjából sajnálatos, hogy a német anyanyelvűek között a kivándorlások olyan erősen megfeszítette magát. Néhány évvel ezelőtt a kivándorlók között a németekre szinte egyöntetűen kétszerannyi esett, mint a lakosságban s csak a legutolsó két évben csöndesül el némileg kivándorlásuk hevesessége.

A német népelem az ország műveltebb, legjobbmódú lakosai közé tartozik, melyet többnyire régi tradíciók fűznek települési helyéhez; a városi életre való hajlamuk, iparral és kereskedéssel való foglalkozásuk s ott, a hol mezőgazdaságot űznek, annak sokféle fejlettebb rendszere mindmennyi ok lenne arra, hogy a kivándorlás hullámverése éppen náluk gyengébb legyen. Adatgyűjtésünk elején nem is mondhatnók, hogy a németek között a kivándorlás döntőbb erővel lépett volna fel, mint a más anyanyelvűek sorában. 1899-ben és 1900-ban alig haladta meg 10%-ot, sőt 1901-ben el sem érte ezt az arányt a németek kivándorlása, pedig a mult népszámlálás idején a népességi arányszámuk is 11.1%-o volt; kivándorlásuk irányzata ekkor még nem volt agresszív s jelentősebb méreteket csak a szepességi és erdélyi szász népesség között öltött. A Szepességben bizonyára közrejátszott a németajkúak kivándorlásának megindulásában a régi polgári, városi élet lehanyaglása, mely a tót kivándorlási területtel mindentűn körülfűrt tájakon így már nem tudta a szükséges ellenálló erőt kifejteni. Az erdélyi Küküllő-vidéken, a hol a román anyanyelvű lakosság románjai kivándorlása szintén már régebben példát mutatott a kivándorlásra, körülbelűl hasonló okokkal találkozunk; az egykor híres szász ipar sűlyedése, kapcsolatban a bortermőfűldek katasztrófájával s különösen a román népességnek a magas árak mellett is kielégíthetetlen földhéssége, igen sok szász polgárunkat készítette már a 80-as évek óta Amerika felé s az egyszer megindult áramlás később sem szűnt meg. Hogy az ő kivándorlásuk nem (mint a vámháború után a székelyfűldi magyaroké és a románoké) Románia felé irányult, hanem az Egyesűlt-Államokba, azt könnyen megmagyarázza az az állandó érintkezés, mely erdélyi szászaink és a birodalmi némettség között fennállt s melynek folytán egyfelől maguk is tudomást szerezhettek arról a nagy mozgalomról, mely a nyolcvanas évek alatt ott utolsó fellobbanását élte, másfelől a nyelvrokonság révén elég hamar belejutottak a német szállító hajósvállalatok agitációjának körzetébe. Nagyobb arányokban 1902. után kezdett a németek kivándorlása kibontakozni, a mikor is 1907-ig bezárólag rohamosan emelkedett. De ennek a kiszélesűlt kivándorlásnak már nem az imént említett vidékek a fűszolgálatói, hanem a dunántűli és délvidéki sváb népesség, kiknél a kivándorlás rugói között a gazdasági nyomás kényszerét kevésbé lehetűjk meg, sőt sok jel szűl a mellett, hogy e különben megfontolt és óvatoss népelemet a hirtelen meggazdagodás vágya ösztűkélte fűként a kivándorlásra. Talán a híű remény okozta csalódás lehet a legfűbb oka annak, hogy 1908 után az elűzű évekhez képest általában épen a németek kivándorlása csökkent a legészrevehetőbben a kivándorlás összes nagyobb résztvevűi között.

A tótokat a kivándorlás a németeknél is erősebben sújtotta; mint a kivándorlás első évtizedeinek fűszereplűi, a tót anyanyelvűek továbbra is hívek maradtak a felvidékrűl szűtterjedt országos mozgalomhoz s népességi arányukat kétszer, sőt gyakran többszűrűsen meghaladva sorakoztak a kivándorlás résztvevűi közű. A tótok kivándorlását adatgyűjtésűnk teljes kifejtűsségűben találja s késűbb is bizonyos állandó jelleget tűkrűz vissza róla. A tótok közűt ugyanis a kivándorlás már régebben elűrt mindazokhoz a népétegekhez, melyekre mint a megélhetés jobb biztosításának, vagy mint egy sikeres foglalkozás cserének záloga gyakorolhatott vonzóerűt s náluk így az 1905/7. évek sem hoztak különös változást, úgy, hogy a három év eredményei elég simán csatlakoznak az elűzű és a követűzű idűk kivándorlásához. Abszolut számokban nézve, a tótok kivándorlása ma is körülbelűl ugyanazt a képet mutatja, mint a hivatalos statisztika munkájának első hat évűben, csak a viszonylagos jelentűssége csökkent igen nagy mértékben. 1900 körül még az összes kivándorlűknak közel négytizedrésze a tótok közűl kerűlt ki; a mint azonban a kivándorlás kűre kiszűlesűlt, relatív szerepűk fokonként hanyatlott: a tótok közűl ezután is útra indult évente a megszűkűlt kontingens, csakhogy ezt a magyarajkű kivándorlűk száma hamarosan túlszűrnyálta, a többi, idegenajkű kivándorlűk pedig jobban közelűbe ért. Figyelemreműltű mozzanatot a tót kivándorlás alakulásában, hogy 1900 óta nagyjűban mozdulatlanak látszik és, hogy mig elűbb a legtöbb tót anyanyelvű kivándorlű a felvidéki kivándorlás góczűban fekvű vármegyűket hagyta el, újabban mindig igen jelentűkeny a kivándorlási terület nyugati részűre esű törvényhatóságok vesztesége is; az elűbbiek tót népességének kivándorlása kétsűgtelenűl korlátolódott, de ezt ellensűlyozta Nyitra, Trencsén stb. vármegyűk lakosságának megélűnkűlt amerikai vándormozgalma.

A tótok nagyműrvű kivándorlásának okai közűt kutatva, első sorban mindenűsűre a tótok vándorhajlamánál kell megállanunk. Számosan közűlűk, mint vándoriparosok már régűta tanúságot tettek fajuknak vállalkozási szellemérűl s az, hogy nyelvi nehézsűgekkel s az elűbűk torlűdű nélkülűzűssűkkel nem törűdve, illetűleg azokkal megkűzdve, jártak be az egész országot vagy ereszkedtek le a felvidéki folyűkrűl hosszú víziutakra, mindenesetre kedvezű elűfeltűtele volt a tótok kivándorlásának; ez a szűvűs akarátű nép csak egy lépűssel tett többet, mikor a helyett, hogy távol lakűhelyétűl, saját hazáját barangolta volna be, a messzi Amerika földjűre hajűzött át.

A tótok kivándorlásának elhatalmasodásában része lehetett azonban még annak is, hogy az országos átlagot meghaladva több, mint kétharmadrésűk őstermelű foglalkozásű, nagyjűbűra olyan vidéken, ahol a talaj terméketlenebb volt a létűrt való kűzdelmet

keményebbű s egyben bizonytalanabbű is teszi. A kivándorlás központjűban (Zemplénben és Ungban) elűterűlű nagy kűtűtű-birtoktesteknek az egészsűges birtokmegoszűtást akadályozű mozdulatlanúsága is egyfelűl a mezűgazdasági segűdszeműlyzet elűtt zárta el a felfelű irányulű osztálymozgalom útját, másfelűl pedig a megélűvű kisgazdaságok sem fejlűdhettek kedvezű irányban. Másrészt azt sem lehet elhalgatnunk, hogy a tótok kivándorlása ott is elég élűnk, a hol az ipar fejletűssége (Vág-, Hernád-, Poprad-vűlgye stb.), akár más gazdasági lehetűssűgek miatt az ellenkűzűt gondolhatnánk. Gyakran olyan kűzsűgekbűl sem ritka a kivándorlás, a hol az Amerikábűl hazatűrt lakosok szerencsűje relatív jűműdöt tereztett. Tűtjaink által Amerikábűl szűrgalmosan hazakűldűtt pénzűssűzegek is bizonyítűjk, hogy kivándorlásuk végsű rugűja igen sok esetben a tűkegyűjtűs volt, ettűl reműelve, hogy a családi birtokot terhelű adűssűgok sűlyűn könnyűtenek, majd azt, hogy valami földet vagy házat maguk is vehetnek, vagy egyszerűen vagyonuk szűporítását.

A románok, lélekszűmra nézve műsűdik népéleme az ország lakosságának, szűrosan egymás kűrűben, nagy tűmegekben élűnk a délkeleti részűken; ha Magyarország testét egy kűrűrel hasonlítűjk össze, ennek kűlsű pereműn, a felsű kűrsűzelettűl — ahonnan a kivándorlás szűtterjedt — a magyarakta vármegyűk erűs vonalával elvალasztva, Kivándorlásuk alakulásának sajátűssűga is részben ebbűl magyarázható. Mert ha kétsűgtelen is, hogy Erdély némely törvényhatóságában régebbi a multja a romániai kivándorlásnak, mintsem hogy a kivándorlás nálunk mint komoly problűma felmerűlt, másrészt az is kétsűgtelen, hogy addig, mig a román anyanyelvűek is határozottan nem kapcsolűdtek bele az amerikai vándormozgalom hálűzatába, kivándorlásuk szűkűbb korlátok közűt mozgott. Letelepűdűsi helyűk elűnyűs fekvűse okozta azt, hogy az amerikai kivándorlás hullámai aránylag késűn érték el a románokhoz. A mint ugyanis az amerikai kivándorlás a felvidéken meggyűkűredett, elűszűr nyugati, majd onnan delű irányban hűzűdött tovább s csak azután terjedt át keleti irányban, az Alfűld alsű részűre; addig, mig ez a félkűr alakű mozgás az oláhakta vármegyűkig elűrkezett, a románok összes kivándorlása a népessűgi arány felűig is alig ért: az 1899—1903. években állandűan 7.8%-o körül járt. Nagyobb változás csak 1904-ben következett be, a mikor már a határos s részben oláh népessűgű vármegyűk közűl Krassű-Szűrűnyben és Torontálban is erűsebb jelek mutatűjk az amerikai kivándorlás vonzását; ekkor és a követűzű három évűben már a románajkű kivándorlűk is annyian vannak, hogy a népessűgi arányt megkűzűsűlűtik. A kiváltűság helyzet ezzel megszűnt s úgy látszik, hogy egyhamar nem is tűrt volna

vissza többé, minthogy 1908 óta csak egy ízben (1911: 12°/o) volt a kivándorlás alakulása a románok szempontjából kedvező, egyébként azonban 1909 után a románok kivándorlása állandóan tért nyert s 1913-ban már 21°/o-ot ért el. Jellemző a románok kivándorlásainak fokozódására, hogy a legutóbbi években már csaknem annyi (1912: 18.620, 1913: 20.656) román anyanyelvű lakos hagyta el az országot, mint a kivándorlás legfőbb korszakában; a románok kivándorlása tehát azon az úton volt, hogy a tótoknak és németeknek azt a vezetőszeretét, hogy viszonylag a kivándorlás őket sújtotta a legjobban, idővel átvette. Erre nézve nekik kettős alap is kínálkozott: egyfelől a Romániába irányuló mozgalom, melyet a nyelvi rokonság élesztett s gyakran a katonai szolgálatról való vonakodás is táplált, másfelől pedig az amerikai, mely e népnek kiváltképpen földművelő rétegeit mozgatta meg. A románoknak az őstermelés tudvalevőleg csaknem kizárólagos főfoglalkozása; különösen a kisbirtokos osztály alsóbb kategóriáinak, — bárha bizonyos is az, hogy a románság állandóan birtokszerző és vagyonosodó népelemünk — valamint a gazdasági cselédségnek és a mezőgazdasági munkáselemnek olyan erős köztük a képviselése, hogy nem lett volna feltűnő, ha a kivándorlás köztük már előbb is nagy lendületet vesz. Nem lehetetlen, hogy a románok őstermelő lakossága kivándorlását eleinte az enyhítette, hogy ott, a hol együtt élnek a magyar és német anyanyelvű népséggel, gyakran az utóbbiaknak már korábban megindult amerikai kivándorlása nyitott tért nekik jobb gazdasági érvényesülésre; kétségtelen azonban, hogy a vállalkozáshoz szükséges elhatározás fokozottabb hiánya, a hegyvidéki román falvak között a közlekedési eszközök tökéletlenebb volta folytán nehezebb érintkezés, sokfelé pedig a szabadban üző őstermelő foglalkozások szeretete, stb. mindmegannyi akadályok voltak egy nagyobb szabású román kivándorlás kialakulásával szemben. Hogy ez a helyzet utóbb mégis megváltozott, abban része van egyfelől annak a magasabb törvénynek, mely az amerikai kivándorlás sorozó területét fokozatosan tolta nyugatról-keletre (minek folytán adatgyűjtésünk vége felé már magából Romániából megindult, ha egyelőre kisebb mérvben is a kivándorlás), másfelől pedig annak, hogy a románok között az amerikai kivándorlás újabb keletű lévén, az 1905—7. években fellángolt mozgalomra bekövetkezett ellenhatás — minthogy a kivándorlás a népségnek sokkal kevesebb rétegeihez ferközött eddig — nem lehetett olyan maradandó emlékü, mint a már tapasztaltabb tótoknak és németeknek.

A ruthének kivándorlása adatgyűjtésünk ideje alatt nagyjában változatlanul látszik; körülbelül 3°—4°/o-a szokott az összes kivándorlóknak a ruthének köréből kikerülni, a népségi arányt (2°/o) mindenestre szin-

tén lényegesen meghaladva. A ruthénség kivándorlásának legfőbb fészke Ung vármegye; innen s Bereg és Maramaros vármegyék szegényes viszonyok között ten-gődő ruthén anyanyelvű mezőgazdasági népességéből távoznak legtöbben Amerikába. A ruthének kivándorlásának egyik indító oka alighanem az anyagi helyzet, melyet a sokfelé kedvezőtlen természeti és birtokviszonyok miatt a már évtizedek óta természetesen folytatott s számos milliónyi áldozatba kerülő állami támogatás (hegyvidéki akció) sem tudott nagyobb mértékben enyhíteni s melyet a rendkívül nagy természetes szaporodás is folyton aktuálissá tesz; a bevándorolt nem kívánatos elemek súlyos gazdasági nyomása, a nép körében éppen az alacsonyabb intelligencia következtében mély gyökeret vert alkoholélvezés, stb. mindmegannyi tényezők arra nézve, hogy a ruthének kivándorlásának gyúanyaga szünet nélkül tápot kapjon, annyival is inkább, mert a ruthének kivándorlása nem izolált magyarországi mozgalom, hanem Ausztria és Oroszország szomszédos, rokonajkú népeivel kapcsolatos.

A magyarok, németek, tótok stb. kivándorlása, a kirkól eddig beszélünk, legnagyobb részben Magyarország népét fogyasztja; más a helyzet a horvátoknál és a szerbeknél.

A horvátok kivándorlása, bárha szórványos esetekről a határos vármegyék: Vas, Zala, valamivel távolabb pedig Sopron, Torontál adatai is beszámolnak, természetesen főként a Dráván túlról szedi áldozatait. A kivándorlási cél nem is azonos a magyarországi és a társországbeli horvát kivándoroltaknál. A Dráván innen útra kelő horvát kivándorló legtöbbszörre Amerikába akar eljutni, ha gyakran annak nem északi, hanem déli földtekéjére is; a Horvát-Szlavonországból kivándorlók útiránya már sokkal változatosabb: Amerika egész területén kívül élénk szerep jut benne a közeli Ausztriának, a Balkán félszigeten különösen Bosznia-Hercegovinának, de az olaszországi és észak-afrikai kivándorlók is leginkább a horvátok közül kerülnek ki. Egyébként a horvátok kivándorlása nem tűntet fel nagyobb hullámzásokat: a múlt évtized derekától kezdve elég egyenletes az arányszám s bár az utóbbi években bizonyos emelkedés megállapítható, csak kevéssel mulja felül a népség arányát (1910: 8°/o). A horvátok kivándorlása korábban fenyegetőbb volt: így 1905-ben is a közülük kivándorolt 17.523 egyén az összes kivándorlóknak 10°/o-át tette; ezzel szemben azonban kétségtelen, hogy kivándorlásuk területe kiszélesült s ha előbb leginkább csak a tulajdonképeni Horvátországra szorított köztük a mozgalom, az utolsó 6—8 évben ott némileg ellanyhult, de ugyanakkor a szlavóniai vármegyékben kezdett jobban meghonosodni. A horvát kivándorlás rugóit keresve, elsősorban szintén a gazdasági okoknál kell megállanunk. Modrus-Rijeka és Zagreb vármegyék la-

kossága a legrégebb hivei a kivándorlásnak; ezeket legcélszerűbb közelebbről megfigyelni. Modrus-Rijekában valószínűleg a régmúlt időkre visszanyúló okszerűtlen erdőirtásban rejlik a legfontosabb ok, mely gazdaságilag felhasználható területekből a kietlen Karsztvidéket teremtette meg, a hol, vagy a mely mellett a népesség őstermelő foglalkozásának csak gyér lehetőségek nyitnak meg s az itteni halász és hajós népvizsont elég mozgékony arra, hogy másutt keressen jobb megélhetést. Zagreb vármegyében az ok egészen más: a népesség elég sűrű s vizsont a rendelkezésre álló földnek birtokosok szerint való megosztása olyan, hogy a család megélhetését csak kevéssé biztosítja: a birtokosok túlnyomó részének 5 holdnál kisebb a telke, a 20 holdas gazda már elég ritka. Akkor tehát, a mikor a horvátok ebből a két vármegyéből kivándorolni kezdtek, valószínűleg a gazdasági nyomás kényszere alatt is cselekedtek; sokan munkájukat akarták jobban értékesíteni Ausztriának déli, a szláv nyelvterülethez tartozó tartományaiban, vagy távolabbi országokban, mások pedig az otthon felhagyott földművelő foglalkozásukat folytatni Bosznia olcsón kapható földjein. Annak az okát, hogy a horvátok között annyira kedvelt a Földközi-tenger mellett fekvő államokba irányuló kivándorlás, szintén megmagyarázhatjuk a foglalkozási viszonyokkal is. Hazánk kereskedelmi teherességének legénységét régebben csaknem kizárólag s ma is túlnyomó részben a Quarneróval érintkező vármegyék (Modrus-Rijeka, Lika-Krbava) horvátok lakossága szolgáltatja s a hogy a nagy külföldi államok gyarmatai is leginkább a tengeri kereskedelmi összeköttetések létesítéséből és fentartásából keletkeztek, úgy az Adria mellé visszatérő hajójáratokkal is önkéntelenül ápoli gazdasági és érzelmi kapcsolatokat elég szép számmal csalogatták ki az idők során a horvát népet a hajóforgalom körzetébe tartozó vidékekre.

A szerbek kivándorlása az utolsó időben körülbelül fedj népségi arányszámukat (5°/o); 1912-ben 5°, 1913-ban pedig 5°/o volt az összes kivándorlók közül szerb anyanyelvű. A helyzet azonban korábban nem volt ennyire előnyös: 1907-ben pl. 7°, s előbb is magasabb % esett a kivándorlók közül a szerbekre, mint az ország lakosságából. A szerbek kivándorlóinak körülbelül kétötöde esik Magyarországra, háromötöd részük Horvát-Szlavonországot hagyja el s a kivándorlásra ösztönző indokok bizonyára náluk sem teljesen egyezők a Magyarbirodalom egyik és másik közjogi alkatrészében. Így egészen kétségtelennek látszik, hogy a Magyarországból kivándorló szerbek legnagyobb részét nem az anyagi helyzet kényszere emeli ki otthonából: közülük legtöbb a bácskai és torontáli szerb — általában jólétnek örvendő nép — a kirknél inkább valószínű, hogy a pénzszerzés vágya, vagy a Dél-Magyarországon jól szervezett

élelmes ügynöki munka működött közre az elhatározásnál. Horvát-Szlavonországekban a szerbség gazdasági helyzete nem annyira kedvező s Modrus-Rijeka, Zagreb és Lika-Krbava vármegyék szerbjeinek kivándorlásánál alighanem azok a körülmények játszották a legfőbb szerepet, melyekről fentebb a horvátoknál már megemlékeztünk. Érdekes azonban az eltulodás, mely a horvát-szlavonországi szerbek mozgalmának területi elhelyezkedésében újabban mutatkozik. Előbb a nyugati vármegyék szerb kivándorlói mellett a szlavóniai szerbek, akik mindenestre kedvezőbb viszonyok között éltek, mint a többi drávántúli nyelvrokonai, nem mutattak különösebb hajlandóságot a kivándorlásra. 1907 után a változás szemmel látható, s míg a három szlavóniai magyar vármegyében a szerbek kivándorlása terjeszkedik, egyebütt — Zagrebet kivéve — mintha már túlhaladta volna csúcspontját. Ebben a fejlődésben láthatjuk egyszerűen a kivándorlás körzetének kiszélesbülését, keletre nyúlását, de éppen ily joggal a Szerámséggel határos Bácska szerb kivándorlásának hatását is: a szlavóniai szerbség ekkor már két oldalról került tűzbe s nem csoda, ha szintén engedni kezdett.

A kivándorlók korviszonyainak ismerete fentebb — egész kivándorlásunk megítélését illetőleg — már eléggé fontos következtetésekhez vezetett. Vizsgálódásaink körét tanulságosan kiszélesíthetjük, ha a megosztást az egyes anyanyelvi csoportokon belül is szemügyre vesszük.

Anyanyelv	20 éven aluli	20—29	30—39	40—49	50 éven felüli
	volt %-ban				
a) Az 1905—7. évek átlagában:					
Magyar.....	21.3	36.4	27.2	12.9	2.2
Nem magyar..	25.2	35.0	24.6	12.6	2.7
Német.....	21.8	36.5	23.1	12.3	3.3
Tót.....	28.9	34.3	25.1	10.2	1.5
Román.....	17.3	35.9	26.2	15.9	4.7
Ruthén.....	29.6	34.5	24.5	10.2	1.2
Horvát.....	28.2	33.7	23.6	12.2	2.3
Szerb.....	24.1	33.8	24.7	14.8	2.6
Összesen.....	24.1	35.4	25.3	12.6	2.6
b) Az 1911—1913. évek átlagában:					
Magyar.....	16.6	34.8	25.0	18.1	5.6
Nem magyar..	17.6	33.4	22.6	18.9	7.6
Német.....	10.5	33.2	23.2	17.6	9.5
Tót.....	24.3	38.9	20.6	12.2	3.8
Román.....	5.8	27.6	24.4	28.9	13.3
Ruthén.....	26.0	38.8	18.9	13.8	2.5
Horvát.....	26.1	34.3	21.1	14.1	4.4
Szerb.....	17.4	32.4	24.9	20.6	4.7
Összesen.....	17.3	33.8	23.3	18.7	6.9
c) Az 1910. évi népszámlálás szerint:					
Magyar.....	45.8	16.2	12.3	10.1	15.6
Német.....	41.7	14.6	12.5	11.0	20.2
Tót.....	47.6	13.2	11.3	10.2	17.6
Román.....	43.6	16.3	11.5	10.9	17.7
Ruthén.....	52.7	13.2	10.1	10.0	14.0
Horvát.....	46.4	14.9	11.7	10.3	16.6
Szerb.....	46.4	16.0	11.6	9.9	16.1
Összesen.....	45.4	15.6	12.0	10.3	16.7

Az egyes korosztályoknak a kivándoroltak sorában nagyobb vagy kisebb szerepét az ország különböző anyanyelvű lakosai között végeredményben két ok irányíthatja: az egyik az, hogy magának a megfigyelés alá vont népelemnek milyen a kormegoszlása, a másik, hogy a kivándorlás milyen mértékben járta át annak szellemét.

A magyar anyanyelvűek kivándorlását 1905. után a produktív koruaknak az országos átlagot lényegesen meghaladó részesedése jellemezte, különösen a megállapodott férfikorúaknak erős képviselővel; a 20 éven aluli és az 50 évet meghaladott kivándorlók közöttük ritkábban fordultak elő. Ez a tagozódás újabban is csak kevésbé változott meg, annyiban, hogy a legidősebb produktív korcsoport arányszáma bár szintén emelkedett, ezáltal már az átlagos alatt maradt. Eppen ellentétes a magyarok kivándorlásának struktúrájával a németeké; náluk korábban 30—49 éves korcsoportokban viszonylag kevesebb a kivándorló, mint a népességben általában s viszont a fiatalok és az öregek között több. Az utolsó három év itt is némi eltolódást hozott, de nem kedvezőtlen: most már a 30 éven aluliak arányszáma is az átlag alá süllyedt s csak az 50 éven felülieké szökkent még magasabbra. A tótok kivándorlása az 1905—7. évek alatt arról volt nevezetes, hogy a férfikort még el nem ért kivándorlókat rendkívüli mérvben vonzotta magához; kétségtelenül a tót kivándorlási mozgalom elfajulásának jele, hogy ekkor majdnem minden harmadik tót kivándorló (a családtagként kiutazottakat nem is számítva) 20 éves sem volt s valószínű, hogy az összes tót kivándoroltak kormegoszlásában az ifjabb elemek szerepe még sokkal jobban megközelítette volna a népszámlálási arányt. Figyelemre méltó, hogy a fiatalok kivándorlási hajlamát az újabb évek sem tudták jelentősen lezárítani s még inkább az, hogy míg egyidejűleg a magyaroknál és németeknél a 40 éven felüliek kivándorlása növekedett relatíve erősen, a tótoknál a legmunkaképesebb, 20—29 éves népességé. Érdekes a románok adatainak alakulása is. Husz éven aluliak már 1905 után is csak kevesen voltak kivándoroltjaik között, 1911 óta egyenesen csak szórványosan; másfelől a 20 évnél idősebb román anyanyelvű kivándorlók aránya az 1905—7. évek között korosztályonként jobban és jobban meghaladta az összes kivándoroltakét, az 1911—1913. években pedig (a mikor a 20—29 éves románok kivándorlók aránya is igen megfigyeltető) bármely más nemzetiségű kivándorlók sorában szinte felerészben sem voltak olyan gyakoriak a 40 évnél öregebbek, mint közöttük. A románok kivándorlásának tehát sajátja, hogy inkább a korosabb elemek között honos; alighanem a Romániába irányuló kivándorlás több évtizedes fejlődésének hatása-

képen — a hol a hazai románoknak már idősebb elemei is munkára találtak — s a melynek hatása alól a románok később több irányba elkülönült kivándorlása sem mentesülhetett. A ruthének kivándorlásában a 20 éven aluliak még a tótok példájánál is fokozottabban vesznek részt, egyébként azonban adataik megegyeznek s 1911 óta közöttük is igen emelkedett a 20—29 évesek kivándorlása; a ruthének kormegoszlása az összes nemzetiségeké közül amúgy is a legrosszabb lévén, jövőjüket a legfenyegetőbben veszélyezteti a kivándorlás. A rokon anyanyelvű horvátok és szerbek közül végre, egyforma népességi kormegoszlás mellett, határozottan a szerbek kivándorlása látszik egészségesebbnek, minthogy náluk az idősebb, már a hazai termelés körül is szolgáltatásokat tett korcsoportok aránya észrevehetően nagyobb.

Már eddig is több ízben tettünk említést arról, hogy a kivándorlók anyanyelve és az általuk választott út-irány között összefüggés észlelhető. Ennek összefüggésnek közelebbi vizsgálatához a legutóbbi négy év adatait vesszük alapul.

Anyanyelv	Német-országba	Román-országba	Más Balkán-államba	Más európai államba	Amerikába	Más földrészre
A) vándorolt ki %-ban						
Magyar	1.6	3.3	0.4	0.6	93.2	0.3
Német	7.2	3.6	0.7	1.4	86.9	0.3
Tót	0.9	0.1	0.2	1.0	97.8	0.0
Román	3.4	32.4	0.2	0.5	63.5	0.0
Ruthén	0.0	2.4	0.1	0.4	97.1	0.0
Horvát	2.2	0.2	2.3	6.6	87.9	0.8
Szerb	1.1	0.4	3.4	2.1	92.9	0.1
Egyéb	5.5	1.0	2.7	16.1	74.6	0.1
B) kivándoroltak közül %-ban az oldalt megnevezett anyanyelvű volt						
Magyar	17.4	15.4	15.0	10.9	31.5	37.6
Német	43.8	8.1	16.2	14.8	16.8	90.7
Tót	5.8	0.1	4.1	10.7	19.0	0.5
Román	21.3	74.5	4.1	5.9	12.6	2.0
Ruthén	0.0	1.1	0.5	0.8	3.9	0.3
Horvát	7.4	0.3	29.9	38.8	9.5	36.7
Szerb	2.2	0.3	26.1	7.1	5.8	1.8
Egyéb	2.3	0.2	4.1	11.0	0.9	0.4

Adataink két irányban is módot nyújtanak a megfigyelésre: lehetővé teszik annak kutatását, hogy a különböző anyanyelvű lakosságban egy-egy kivándorlási útvonalnak a másikhoz képest milyen a vonzó ereje s másfelől azt is, hogy az egyes külföldi kivándorlási területek milyen mértékben kapják a kivándorlókat a magyar és az idegenajkú lakosság sorából.

A Németbirodalom felé történő kivándorlást tudvalevőleg a nyelvrokonság fejlesztette ki és tartotta ébren, anyaga ezért legfőképpen a németajkúak közül kerül ki; elég jelentékeny azonban a románok és a magyarok szerepe is, de a birodalmi németeknek a hazai szász és sváb lakosságra gyakorolt s a velük együttélő népességre is átvitt hatását itt is világosan felismerhetjük, minthogy a románok és a magyarok

szinte kizáróan azokból a törvényhatóságokból mennek ki Németországba (Tolna, Sopron, Bács, a két Küküllő vm. stb.), a hol előbb a német származású lakosság mozdult meg Közép-Európa felé. A romániai mozgalomban döntő súllyal érvényesül a románok kivándorlása; a magyarok ennek az iránynak a támogatásában körülbelül olyan arányban vesznek részt, mint a németországban, a németek viszont valamennyi kivándorlási terület közül ez iránt mutatnak legkisebb érdeklődést. Tekintettel arra, hogy a magyarok romániai kivándorlása főként azoknak a vármegyéknek lakosságából táplálkozik, melyekben a magyarság erejének csorbítatlan épségben tartása elsőrangú nemzeti érdek, a magyar anyanyelvűeknek (csaknem kizárólag székelőknek és brassómezei csángóknak) a romániai kivándorlás útjára térülő és évente újabban mintegy 1000 főnyi vesztesége is nagy kára a nemzeti ügynek. A más Balkán-államok felé törekvő szerényebb kivándorlásban az elsőség a horvátoké és a szerbeké (nyelvi és határközösség), a kivándorlók nagyobb fele ilyen anyanyelvű; a magyarok és németek már ritkábban, de körülbelül egyforma arányban mentek Szerbiába, Bulgáriába stb. Más európai államba a kivándorlás, statisztikánk szerint, főleg a horvátok közül történik, (aminek részben az az oka, hogy a horvátok ausztriai kivándorlását is ide számítjuk, részben az is, hogy a tengerparti horvát lakosság könnyebben ismeri meg a délnyugateurópai országokat); a többi kivándorló anyanyelve nagyon vegyes s németek és magyarok mellett tótok is gyakoriak köztük. Az amerikai kontinensre vándorlóknak csaknem egyharmada volt magyar anyanyelvű, valamivel több, mint az összkivándorlásban. A tótok mozgalomáról ugyancsak meg lehet állapítani, hogy legnagyobb érdeklődése az amerikai irányban van, míg a románoknak az amerikai kivándorlásban való részesedése kisebb, mint az összkivándorlásban, minthogy náluk egyéb kivándorlási irányok is nagyobb pártolásra találtak. Más földrészekbe magyarokon, horvátokon és németeken kívül alig valaki vándorolt el.

Szemlélnket továbbvive, első figyelemreméltó tanulság, hogy a tótok és ruthének kivándorlása csaknem teljes egészében Amerika népességét gyarapítja. A tótokra nézve még egyéb európai államok (köztük Oroszország), a ruthénekre pedig Románia bír némi vonzóerővel. El lehet azonban mondani, hogy az észak-amerikai kivándorlás annyira átjárta a tót és ruthén anyanyelvű népességünk szellemét, hogy közöttük egyéb kivándorlási irányok nem tudtak gyökeret verni. Nem ilyen túlnyomó, bár még mindig 90%-ot meghalad az amerikai föld felé törekvők aránya a magyarok és szerbek között; az előbbieknél a romániai, az utóbbiaknál az egyéb Balkán-államok felé huzódó kivándorlás is szóhoz jut. A németbirodalmi, illetőleg a Balkán-félszigeti kivándorlás szorítja meg az ame-

rikai kivándorlás szerepét a németeknél, illetőleg a horvátoknál. A románok végül az egyedüliek, a kiknél az alduai királyság felé mutató kivándorlási mozgalomban az amerikai iránynak erős versenytársa akad.

9. A kivándorlók vallása.

A 10 évenként megismétlődő népszámlálások igazolják azt a köztudomású tény, hogy hazánkban az anyanyelvi és vallási viszonyok között szoros kapcsolat áll fenn. Ennek ismerete teszi érthetővé kivándorlók vallási megoszlásában újabban megnyilvánuló eltolódásokat s egyúttal felment az alól is, hogy a változások okait távolabb is keressük.

Év	Róm. kath.	Görög kath.	Ref.	Ágost. hitv. ev.	Görög keleti	Unit.	Izr.	Egyéb
vallású volt %-ban								
a) a kivándorlók közül								
1905—7	52.6	12.3	7.7	9.7	14.4	0.3	2.9	0.1
1911—13	48.3	16.1	8.4	8.1	15.8	0.3	2.9	0.1
b) a népszámlálás szerint								
1910	52.1	9.7	12.6	6.4	14.3	0.3	4.5	0.1

A római katolikusok és az ágostai hitvallású evangélikusok kivándorlásának aránya kétségtelenül javult; ezzel szemben határozottan rosszabbodott a görög-katolikus, továbbá a református és görögkeleti felekezet hívőié. A javulás nyilván főleg a németek és tótok körében alábbhagyó kivándorlási mozgalom eredménye; a két görög felekezet helyzetének rosszabbodását a románok megélt kivándorlása okozza, a reformátusok arányszámának növekedését pedig a magyarságnak az Alföldről is megindult elszívárgása. A reformátusok kivándorlási aránya azonban a népességi arányhoz viszonyítva (12.6%) még mindig a legenyhébb, a minek egyszerű magyarázata az, hogy több, mint 98%-uk magyar. Kedvező az izraeliták és újabban a római katolikusok kivándorlási aránya is (népességi arányuk 1910-ben 4.5, illetve 52.1%). Az ellenkező véletet a görög-katolikusok képviselik (népességi arányuk 9.7%), a kiknek kivándorlását a románok és ruthének mozgalma egyaránt rontja; rajtuk kívül a másik görög felekezet és az ágostai evangélikusok kivándorlása mutat ebben a tekintetben passzivitást, a mi előbbieknél a románok fejlődő, utóbbiaknál pedig a tótok és németek még mindig erős kivándorlására vezethető vissza.

10. A kivándorlók foglalkozása.

A foglalkozási statisztika a demografiának egyik legkényesebb kérdése, melynek lehető tökéletességét a népszámlálások is csak nagy körültekintéssel tudják biztosítani. A kivándorlási statisztikánál olyan éles

ellenőrzésre, mint a népszámlálási műveletnél, nincs mód s így a kivándorlóinkról begyűlt foglalkozási adatok talán nem is mindenben hű visszatükrözői a tényleges foglalkozási viszonyoknak. Nagy hiánya a foglalkozási adatoknak az is, hogy szintén csupán a családfőkre és az önállóan kivándoroltakra terjeszkednek ki.

Kivándorlási adataink foglalkozás-statisztikai csoportosítása nem teljesen egyezik a foglalkozási statisztika szokásos beosztásával. Egyes foglalkozási ágak sűrűbb előfordulása szükségessé teszi itt azok külön kiemelését, viszont egy-egy foglalkozási csoport megnevezése alatt olyan foglalkozási ágak is rejtőznek, melyek nagyobb foglalkozási statisztikai munkálathoz másutt foglalnának helyet; példa erre az értelmiségi főcsoport, mely a kivándorlási statisztika feldolgozásában az összes (mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi stb.) tisztviselőket is magában foglalja. Legnagyobb hiba azonban az a feldolgozásban, hogy nem specializál: önálló őstermelőt, iparost, iparforgalmi segédet stb. mutat csak ki, holott végtelen érdekes volna az iparosoknál a mesterséget, őstermelőknél a birtokoskategóriákat, stb. ismerni s így közelebről szemlélhetni azt, hogy az egyes foglalkozási ágak képviselői vidékenként milyen hajlamot árulnak el a kivándorlásra.

A kivándorlási statisztika módszerének megfelelően a kivándorlók foglalkozás szerinti tagozódása ez:

Foglalkozás	Kivándorolt a Magyarbirtokból				Népszámlálási arányadatok Magyarbirtokból		
	1905—1907	1905—1907	1911—1913	1911—1913			
	szám szerint	%-ban	szám szerint	%-ban	1910-ben Magyarbirtokból		
Önálló ősterm.	76.834	25.611	17.0	41.817	13.930	21.0	41.3
Mezőgazdasági cseléd és napsz.	233.562	77.961	51.6	94.417	31.482	47.4	20.4
Bányász és bányamunkás.	5.429	1.810	1.2	1.888	630	0.9	0.8
Önálló iparos...	9.916	3.315	2.2	5.925	1.975	3.0	5.5
Önálló keresk...	1.137	379	0.3	842	281	0.4	1.5
Iparforg. segéd, munk. és napsz.	51.021	17.007	11.3	16.759	5.596	6.5	13.7
Értelmiség...	2.203	734	0.5	1.374	458	0.7	4.5
K. a. és k. m. n. napszamos	43.010	14.337	9.5	20.323	6.774	10.2	2.6
Házicseléd...	23.463	7.821	5.2	10.519	3.516	5.3	4.4
Egyéb és ismeretlen foglalk.	5.763	1.921	1.2	5.385	1.795	2.7	5.3
Összesen...	452.688	150.596	100%	199.309	66.436	100%	100%

Az összehasonlítást megkönnyítendő, a népszámlálási adatoknál ugyanazon foglalkozási csoportok keresőinek %-os megoszlását számítottuk ki, a melyeket a kivándorlási statisztika adatközlése is használ.

Adataink első tanulsága, hogy az önálló kivándorlása úgy az őstermelés, mint az ipar és kereskedelem, sőt az értelmiség körében is teret nyert; viszont a mezőgazdasági és ipari segéd- és munkás személyzet kivándorlásának intenzitása némileg csök-

kent. Az előbbi veszedelmes tünet, mert arra enged következtetni, hogy a kisbirtokos, kisiparos és kis-kereskedő elemet — tehát a kisembereket — a többi kereső osztályokhoz képest állandóbb gazdasági nyomás kényszeríti a kivándorlásra vagy legalább is viszonyai szükségessége — szemben a künn kínálkozó jövő lehetőségével — biztatja őket a kiutazásra; az utóbbi kedvező, minthogy gazdasági termelésünk segédcsémélyzetének javuló életfentartási körülményeire mutat. De bár egészen közelfekvő, hogy az 1906. év körül legfelső határát elérő kivándorlás konjunkturái inkább csábították a segéd- és munkáselemet, mint az általában biztosabb egzisztenciájának örvendő önállókat, — az adatok irányváltozása mégis gondolkodásra készítet. Egészen bizonyos, hogy különösen az ipari munkásság csökkenő kivándorlási hajlamában része van közgazdasági életünk fellendülésének is, mely a jelen évtized elején kulminált; erőteljes új alapítások munkáskereslete, régiek terjeszkedése emelte az iparomunkáskéz értékét; a mezőgazdasági segédcsémélyzetnek pedig már a föld állandóan kedvező terméseredményei után ítélve is valamivel jobb volt a helyzete, mint előbb. S ha ezzel szemben azt látjuk, hogy a kisbirtokosok, kisbirtokos-napszamosok és kézművesek nagyobb számban állnak a kivándorlók közé, hiba volna arra gondolni, hogy ezeket az embereket pusztán pénzszerzési vágy hajszolja előre; nem valószínű, hogy gazdasági életünk kibontakozásának voltak olyan kísérő körülményei, melyek kivándorlók e csoportjának növekedését előidézték.

Az egyes foglalkozási főcsoportokat nézve, az őstermelők több, mint kétharmadrészt teszik a kivándorlóknak; ez az arány nagyjában változatlan s kisebb ide-oda ingadozások mellett is világosan azt mutatja, hogy a népességi arányokat határozottan meghaladja az őstermelőknek a kivándorlásában szerzett érdekeltsege. Az őstermelő osztály belső tagozódását szemlélve, az önálló kivándorlásának fejlődő tendenciájára ismét felhívjuk a figyelmet: 1911-ben 17%, a következő évben 20% s 1913-ban 23.2%-a volt a kivándorlóknak ilyen foglalkozású, legutóbb már a népszámlálási arány felén is felülemelkedve; a mezőgazdasági cseléd- és napszamos kivándorlása pedig, ha újabban enyhült is, mégis állandóan rosszabb volt, mintsem csupán a népszámlálási adatok alapján várni lehetett volna. Az az egyszerű tény, hogy 1906. körül évente mintegy 70—80 ezer s a közelmúltban is 30—40 ezer, addig a mezőgazdaság üzemében elhelyezést talált munkás egyén ment külföldre munkáját értékesíteni, egyfelől kétségtevényt teszi, hogy minden más ok mérlegelése mellett is *mezőgazdasági segédcsémélyzetünkben is élénken él a könnyebben szerezhető nagyobb kereset vágya*, másfelől egyre közelebb hozta a veszélyt, hogy mezőgazdasági

termelésünk a legszükségesebb s nélkülözhetetlen emberi munkaerőben is hiányt fog szenvedni. Elégé ismeretes, hogy már az 1910. év körül — aratási bajok jóval előbb is mutatkoztak — nem egy vidékünkön határozott nehézségek támadtak az összes gazdasági munkálatok elvégzése körül, mert megfelelő számú munkást az erősen felhajtott munkabérek mellett sem igen lehetett kapni s ha egy jól szervezett gazdasági munkásközvetítés ideig-óráig el is tudja hártani a nagyobb zavarokat, gyökeres orvoslást csak a meglévő erőknél gondos megőrzésétől remélhetünk.

Bányászattal foglalkozó népességünk körében régóta ismert mozgalom a kivándorlás; arányai azért, ha nem is öltöttek rendkívüli mértéket, mégis elég figyelemreméltóak. A bányászok egy része, a fémbányászok konzervatív népelem; apáról-fiúra öröklődik köztük a foglalkozáshoz való ragaszkodás. Részből ennek, de még inkább a szénbányamunkások közismert mozgékonyosságának (minek folytán egy évben gyakran itthon és a közeli németországi bányákban kétszer vagy háromszor is változtatják munkahelyüket) köszönhetjük, hogy a bányászok statisztikailag kimutatható kivándorlása nem lett veszedelmesebb, holott erre nézve is ugyancsak meg lett volna az alap, hiszen a kivándorlás főfészke épen a felsőmagyarországi bányavidék körzetébe esik, s az Amerikába áthajózott kivándorlóknak igen nagy tömege maga is bányákba kerülve, a már itthon is bányamunkások még inkább számíthatnak volna ott jobb keresetre.

Sokat veszített erejéből az *iparforgalmi népesség* kivándorlása: az utóbbi időben épen csak hogy fele olyan arányban voltak a kivándorlók között, mint az ország lakosságában. Abszolút számokban különösen megnyilvánul az iparforgalmi elemnek a kivándorlás útjáról való örvendetes leszorulása. Az 1905—7. évek alatt évente átlag 20.701, ehhez a társadalmi osztályhoz tartozó egyén vándorolt ki; ez a szám az utolsó években 7842-es átlagra, tehát körülbelül egyharmadára zsugorodott össze; az őstermelőknél nem láthatunk ekkora javulást: náluk a korábban 103.572 főnyi átlag csak 45.421 főre csökkent. Nyilvánvaló ezekből is, hogy az iparforgalmi foglalkozások inkább ideköltik az egyént, mint a mezőgazdaságiak, ami bizonyos részben az ipari és mezőgazdasági munka természetének különbözőségéből ered, még inkább pedig abból, hogy különösen a vidéki iparosság (úgy az önálló, mint a segédcsémélyzet) a mi viszonyaink mellett sokszor nem tekinthető olyan szoros értelemben vett iparosságának, melynek létfentartási alapját az iparüzés adja meg. Az iparosnak gyakran, ha főfoglalkozásának az ipart is vallja be, nemcsak ez a jövedelmi forrása, hanem a föld is, melynek tulajdonosa; gyakran megtörténik, hogy tavasszal bezárja műhelyét, vagy elhagyja munkaadóját azért, hogy

földjét megmunkálja. A vidéki iparosnak ezenkívül, ha sorsa úgy fordul, még mindig módja van a városba húzódnia, a városi munkás pedig az ipari munka differenciálódásánál fogva igen eltérő gazdasági célzatú üzemből is boldogulhat (a lakatos pl. egyformán használható egy gépgyárban, vasműben, malomban, stb.); *a kivándorlás náluk tehát rendszerint utolsó menedék, míg a mezőgazdasági munkásnak, akinek számára a foglalkozáscserének ez az útja alig van nyitva*, különösen a földszerzésre irányuló vágyának kielégítésénél jóformán *egyetlen segítség*. Ilyen beállításban azonban ipari népességünknek alacsonyabb kivándorlása már jelentősebbnek látszik s kétségtelen, hogy (a kisebb önálló iparosok helyzetének már fentebb érintett rosszabbodásán kívül) *az ipari segédcsémélyzet sem talált hazánkban egészen vágya szerint való érvényesülést*. Fejlődésben lévő iparunkra, melyek magához kellene szívnia minden munkakinálaltot, tényleg nem is vet valami kedvező fényt, hogy még az 1911—12. évek kitűnő gazdasági lehetőségei mellett sem tudta megakadályozni annyi értékes munkáskéz idegenbe vándorlását.

Az *értelmiség* kivándorlása igen csekély arányú, ha némileg emelkedett is.

Annál nagyobb erejű a különböző ágbeli *napszamosoké*; ezek négyszerre olyan sűrűn vándorolnak ki, mint a milyen arányban a lakosságban képviselve vannak: minden tizedik kivándorlónk itthon napszamosi minőségben dolgozott. A napszamosoknak ez a rendkívüli s az utóbbi években még fokozódó vonzódása a kivándorlás iránt azért is érdekes, mert bár főleg a városi élet változatos munkaalkalmi engedék meg ennek az alsórendű proletarizmusnak kifejlődését, melynek legfőbb jellemvonása a máról-holnapra élés, az állandó küzdelem a kenyérért, a napszamosok kivándorlása vidékről erősebb. A napszamosok kivándorlásának vezérlő motívumát nyugodtan ismerhetjük fel egy mindenre vállalkozni tudó akaratban, mely az anyagi helyzet megjavítására irányul; az elhatározást náluk könnyűvé teszi, hogy valóban nincs sok veszteni valójuk.

A *házi cselédek* kivándorlásának aránya is nagyobb, mint aminőt e foglalkozási ág a népszámlálás feldolgozásában mutat. Ez némileg érthető is, minthogy a házi cselédek, mire azzá lesznek, legtöbbszörre máris a belső vándorlás útján érnek munkahelyükre, a városba: a kivándorlás náluk tehát csak másodfokú lakhelyváltóztatás. A házi cselédek utáni külföldi kereslet is hozzájárul ahhoz, hogy kivándorlásuk egyre növekedjék; Romániában is régi idő óta megnyilvánult ez, Amerikában pedig a sajátos társadalmi berendezkedés és a lakosság munkamegosztása folytán különösen megbecsültetnek a belső cselédi munkára vállalkozó egyének.

Néhány adattal a kivándorlók foglalkozási viszonyait közjogi alkatrészenként is vázolni kívánjuk:

Foglalkozás	A kivándorlók közül volt %-ban az 1905-7. évek átl. 1911-13. évek átl.				Népességi arány szám 1910-ben	
	Magyarország	Horvát-Szlavonországok	Magyarország	Horvát-Szlavonországok	Magyarország	Horvát-Szlavonországok
Önálló őstermelő	10·6	50·4	14·3	55·4	38·1	71·2
Mezőgazdasági cseléd és napszámos.....	54·8	35·1	53·2	23·7	23·0	8·6
Bányász és bányamunkás	1·4	0·2	1·1	0·1	0·9	0·1
Önálló iparos	2·3	1·0	3·2	2·0	5·8	3·7
Önálló kereskedő.....	0·3	0·2	0·6	0·3	1·0	0·8
Iparforg. segéd, munkás és napszámos .	11·8	8·0	8·3	9·2	14·7	7·6
Értelmiség	0·5	0·5	0·6	1·1	3·9	2·1
K. á. és k. m. n. napszámos	11·1	1·3	11·8	1·2	2·0	1·8
Házicseléd	5·9	1·2	5·8	2·8	4·7	2·0
Egyéb és ism. fogl....	1·3	0·9	2·2	5·7	4·7	2·2

Az önálló gazdasági keresők kivándorlása úgy Magyarországon, mint Horvát-Szlavonországokban valamennyi termelési ágban emelkedett; míg azonban a drávántúli mezőgazdasági cselédségnél és napszámos elemnél a kivándorlás sokkal hirtelenebb esése áll szemközt az anyaországi hasonló foglalkozási kategória kivándorlásának csökkenésével, az ipar-forgalmi segédszemélyzet a társországokban korántsem tudott oly erős ellenállást tanúsítani a kivándorlással szemben, mint Magyarországon. Külön ki kell emelnünk azt a nagy különbséget, mely a kivándorló őstermelők társadalmi tagozódása tekintetében Magyarország és Horvát-Szlavonországok között fennáll. Amott a kivándorlók 10%, illetőleg 14%, emitt 50%, illetőleg 55% volt önálló; viszont a mezőgazdasági segédszemélyzet részesedése az anyaországban állandóan 50%-on felüli, a Drávántúl azonban az egész kivándorlás egyharmadáról annak egyötödére csökkent. Ilyenformán a magyarországi kivándorlók között az utolsó években mezőgazdasági cselédek és napszámosok csaknem négyszer annyian voltak, mint önálló mezőgazdák, Horvát-Szlavonországokban pedig az utóbb említettek több, mint kétszerannyian, mint a segédszemélyzet. Ennek az éles ellentétnek csak részben adják magyarázatát a foglalkozási ágaknak a Magyarbirodalom két közjogi alkatrészében eltérő adatai, hiszen az önállók ugyan mindkettőben többen vannak, mint a segédszemélyzetek, de a különbség Magyarországon csak másfélszeres, a Dráván túl azonban kilencszeres; valószínű, hogy Horvát-Szlavonországokban az önálló őstermelők gazdasági viszonyai általánosságban rosszabbak, vagy más szóval: ha a birtokos elem számszerint gyakoribb is lakosságukban, a saját birtok — akár a földből élő család nagyobb lélekszáma, akár a föld nehezebb művelhetősége s a ránehezedő terhek folytán — nem biztosít annyira nyugodt megélehetést, mint az anyaországban.

Említésreméltó Horvát-Szlavonországokban az értelmiség és a házi cselédek növekvő kivándorlása is, míg a különböző ágbeli és külön meg nem nevezett napszámosok feltűnő csekély arányszámát részben a mezőgazdasági foglalkozás túlnyomósága, részben pedig bizonyára a foglalkozási statisztika adatainak nem egy helyen készült feldolgozása okozza.

Igen fontos — nemzetgazdasági szempontokból is — arról tudomást szereznünk, hogy a magyarok és nemzetiségeink kivándorlóinak foglalkozási összetétele milyen.

Anyanyelv	Östermelő	Bányászat, ipar, forgalom	Közszolgálat	Napszámosok	Házi cselédek	Egyéb foglalk.
a) az 1905-7. évek átlagában a kivándorlók között %-ban						
Magyar.....	64·0	19·6	0·9	8·8	5·0	1·7
Német.....	52·0	25·6	0·6	8·9	10·5	1·6
Tót.....	63·7	12·0	0·1	16·2	6·7	1·3
Román.....	92·0	5·8	0·3	8·6	3·3	0·6
Ruthén.....	71·2	7·8	0·1	17·0	2·9	1·0
Horvát.....	84·4	11·4	0·3	2·0	1·0	0·9
Szerb.....	88·4	6·7	0·4	3·2	0·6	0·7
Egyéb és ism. anyanyelvű .	65·2	15·7	0·3	12·3	5·5	1·0
b) az 1911-13. évek átlagában a kivándorlók között %-ban						
Magyar.....	62·6	17·2	1·0	10·0	5·7	2·9
Német.....	53·6	21·7	1·0	10·9	9·3	3·6
Tót.....	61·2	10·9	0·1	18·4	7·0	2·4
Román.....	80·8	5·8	0·4	8·6	3·7	1·2
Ruthén.....	81·6	2·1	0·1	13·0	2·4	0·8
Horvát.....	77·4	13·0	1·0	1·3	2·5	4·8
Szerb.....	86·0	5·8	0·6	3·4	0·8	3·6
Egyéb és ism. anyanyelvű .	63·8	16·8	1·4	8·6	7·1	2·3
c) az 1910. évi népszámlálás szerint %-ban						
Magyar.....	54·7	30·2	4·9	2·3	2·8	5·1
Német.....	49·3	36·9	2·7	2·9	1·9	6·3
Tót.....	70·5	20·0	1·0	3·3	2·2	3·0
Román.....	85·9	7·8	1·6	1·9	1·0	1·9
Ruthén.....	88·9	4·9	0·6	2·9	1·2	1·6
Horvát.....	78·7	13·7	2·3	1·6	1·1	2·7
Szerb.....	83·6	9·6	2·2	1·9	0·4	2·5
Egyéb és ism. anyanyelvű .	54·1	30·8	2·0	5·0	1·4	6·7

A magyar anyanyelvű kivándorlóknál szinte váratlanul nagyra tűnik fel az őstermelők mozgalmá: körülbelül 10%-kal erősebben vándorolnak ki, mint a milyen arányban a foglalkozás a magyarok között elterjedt. A magyar mezőgazdasági népesség e szerint csak korlátozott ellenállást tud tanúsítani a kivándorlással szemben, mindenesetre kisebbet, mint a tót és románok őstermelő lakosságát. Ezt a hátrányos helyzetet a magyar mezőgazdasági segédszemélyzetnek kedvezőtlen kivándorlása idézi elő: abból a 64·0%-ból, illetőleg 1911 óta 62·6%-ból, mely az őstermelőknek a kivándorlásban való részvételét mutatja, csak 7·2, majd 10·4% az önállók részesedése, a túlnyomó többség a napszámos- és cselédelemhez tartozik. Aggodalom (ha főként a földszerzés vágyára is vezethetjük vissza) nélkül nem haladhatunk el kivándorlásunk ez

irány mellett, mely annál meggyőzőbben beszél, mivel adataink szerint a legnagyobb részükben őstermelő szerbeken kívül — bár a mezőgazdasági népesség aránya a németeken kívül mindenütt nagyobb, mint a magyarok között — egyetlen nemzetisége nincs az országnak, a hol a vidéki gazdaságok munkásosztálya (népességi arányához mérten) közel olyan erősen hódolt volna a kivándorlásnak, mint a magyaroknál.

A bányászat, ipar és forgalommal foglalkozó magyar anyanyelvű kivándorlók már egyharmadrész annyian sincsenek, mint az őstermelők, köztük legtöbb az ipari segédszemélyzet, újabban azonban elég sok az önálló iparos is (1913 : 1144). Emelkedik a magyarok között a napszámosok és a házi cselédek kivándorlásának aránya is.

A német kivándorlók soraiban az őstermelők szerepe az abszolút többséget, de egyben a népszámlálási arányt is, éppen csak hogy túlhaladja; náluk is a cselédek és napszámosok mozgalmá karakterizálja a mezőgazdasági elem kivándorlását. Bányászat, ipar-forgalmi foglalkozású lakosok legsűrűbben a németek kivándorlóik közé keverednek, a mi a németajkú népességnek a városokba való tömörülésével függ össze. Valószínűleg ez az oka annak is, hogy a német kivándorlók közül körülbelül minden tizedik házi cselédi sorból távozott.

A tótok kivándorlásának tagozódásánál már érdekes változatot látunk; az őstermelők körében állandóan gyengébb a hatás, mint az egész népesség foglalkozási összetétele szerint várni lehetne; 7-8% az előny a népszámlálási arány javára. A tótok között azonban a birtokos-osztály is erősen mozgolódik s az utrakelt őstermelők az utóbbi években egyre-másra feleannyian voltak, mint a segédszemélyzet. A bányászat, ipar-forgalmi népességet a kivándorlási statisztika nyugvó állapotnak mutatja, annál mozgékonyabbnak azonban a napszámosokat; a tót kivándorlóknak legutóbb már közel 20%-a napszámos munkából élt; a tótok kivándorlásának legnevezetesebb jellemvonása ez.

A románok sorait — a népszámlálási arányának megfelelően — leginkább az őstermelők kivándorlása ritkítja, de annál mégis kisebb mértékben. Nem érdektelen tünete a román őstermelők vándormozgalmának, hogy 1911. után olyan gyorsan nőtt meg a kivándorlás útjára terelődött önálló őstermelők száma, hogy 1913-ban nemcsak többen (2963) voltak, mint bármely más előbbi évben, hanem — az anyaországban — az összes nemzetiségek között is első helyre kerültek. Jelentékenyen szaporodott a román házi cselédek kivándorlása is.

A ruthének között az önálló őstermelők külföldre távozása korábban sem volt ritkaság, lassanként pedig rendszerre fejlődött: a szűkebb Magyarország földjén náluk vegyült legsűrűbben a birtokosok a kiván-

dorlók közé (26·0%). A ruthének általános gazdasági helyzetének elég hű tükrö, a napszámososztály viszonylagosan nagy szerepe is, fokozottan érvényesíti hatását a kivándorlásnál; a ruthén napszámosok aránya (13·0%) a tótokéval vetekszik.

A horvátok foglalkozási viszonyait az őstermelők túlnyomósága jellemzi. A kivándorlásnál a múlt évtized közepén egyenesen veszedelmes volt az őstermelők torlódása (84·4%), később ez az irányzat — főként a segédszemélyzet mozgalmának ellanygulása folytán — enyhült, bár az önállók kivándorlási hajlandósága még talán nagyobb lett, mint régebben. A társországokban élő horvát iparosnép gazdasági viszonyaira nem vet kedvező fényt, hogy az ipar-forgalmi népesség olyan intenzíven (13·0%) vesz részt a kivándorlásban, hogy a népszámlálási arányt is csaknem eléri; különösen nagy és újabban is emelkedő az önálló iparosok kivándorlási hajlama. Igen kevés viszont a horvátok kivándorlóik között a napszámos, ami azonban annak természetes következménye, hogy horvátok között a napszámos elem általában ritkább lévén, ilyenek a kivándorlók között sem jelentkezhetnek tömegesen.

A szerbek kivándorlásának tipikus vonásait szintén a drávántúli mozgalom hullámváza adja meg. A szerbek között az őstermelők még élénkebben reagálnak a kivándorlás ösztönzéseire, mint a horvátok között; míg azonban a múlt évtized derekán a mezőgazdasági munkások köréből vándoroltak ki többen, 1911. óta köztük is határozottan leszorították ezeket az első helyről az önálló birtokosok.

Röviden be akarunk számolni még arról, hogy az egyes kivándorlási útirányoknál a foglalkozási főcsoportoknak mi a jelentősége.

Kivándorlási irány	A magyarországi kivándorlók közül volt %-okban:									
	Östermelő	Bányászat, ipar, forgalom	Napszámos	Házi cseléd	Egyéb és ism.					
a) az 1905-7, b) az 1911-13. évek átlagában										
	a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)
Amerika.....	66·5	67·1	14·8	12·3	11·4	12·5	5·8	5·5	1·3	2·0
Románia.....	66·8	63·6	10·6	10·5	8·8	7·4	11·2	10·4	2·7	3·2
Németország....	53·5	55·6	34·0	29·9	8·0	10·1	2·1	1·4	2·4	3·0
Szerbia.....	41·4	47·7	19·6	27·3	11·6	7·6	23·1	6·6	4·4	10·9
Bulgária.....	62·7	50·2	11·6	26·4	15·6	7·6	4·4	2·1	5·7	7·7
Egyéb balkán állam.....	16·7	18·0	27·1	47·5	0·2	3·9	14·6	14·8	35·4	16·4
Oroszország.....	30·9	40·1	54·3	42·2	7·8	8·3	1·7	2·8	5·8	7·1
Más európai állam.....	27·9	11·6	45·1	54·4	7·1	4·3	4·1	3·0	15·8	26·7
Más földrész....	35·6	15·2	43·6	42·2	8·0	7·8	2·7	3·4	10·1	31·4

Az amerikai kivándorlók kétharmadrészükben őstermelő foglalkozásúak; köztük mind sűrűbben fordulnak elő az önállók is. A bányászat, ipar-forgalmi keresetű egyének aránylag ritkábban kerülnek soraik közé; az önálló iparosok részvétele itt is a segédszemélyzet rovására erősödött meg. Napszámosok minden

kivándorlási irány közül legállandóbban és legnagyobb mértékben az Észak-Amerikai Egyesült Államokban keresik boldogulásukat.

A romániai kivándorlók között valamivel több az őstermelő elem, mint az amerikaiak között, mindenkor a segédszemélyzet túlnyomó részvételével. Bányászok, iparosok és kereskedők szinte tökéletes egyenletességgel járulnak hozzá az idevándorlók számának szaporításához, viszont a házi cselédek egyébként igen nagy s Romániára Amerikával szemben rendkívül jellegzetes mozgalmak 1911 óta némileg korlátozódtak.

A németbirodalmi iránynál az őstermelők alig teszik felénél több részét az összes kivándorlóknak. Szemelláthatóan érvényesül itt azoknak a munkaalaknak a hatása, melyek kivándorlóinkat ide készítetik; ezzel magyarázható, hogy németbirodalmi kivándorlóinknak mintegy harmadrésze bányászat, ipar- forgalmi foglalkozású. Különösen jól megfigyelhető a hatás a bányamunkások között, akik a weszt-fáliai és sziléziai kőszénbányákban vállalnak munkát: arányuk 14% körül mozog, messze felülmúlva minden más kivándorlási irány bányász-résztvevőinek arányát. Ez annyiban is érdekes adat, mert részben megmagyarázza azt, hogy bányásznépünknek az amerikai kivándorlásban való részvétele miért olyan mérsékelt.

A szerbiai kivándorlók között az őstermelőknek már csak relatív többségük van; viszonylag elég gyakori azonban az iparosok s korábban a házi cselédek, újabban pedig az értelmiség Szerbiába vándorlása is. A bulgáriai kivándorlók foglalkozási összetétele újból az őstermelők túlsúlyát mutatja, de míg régebben a különböző ágbeli napszamosoké volt a második szerep, később már figyelemreméltó módon terjedt az ipari munkások idevándorlása is. Egyéb Balkán államokban történő kivándorlásnál az őstermelők szerepe teljesen elmosódik; annál nagyobb a bányászat iparforgalmé, valamint a fentebb külön fel nem sorolt egyéb és ismeretlen foglalkozásoké, mely utóbbiak között érdekes az értelmiség erős képviselője. A Balkán déli felébe távozó magyarok között igen gyakoriak a házi cselédek is, kikről kétes, hogy milyen foglalkozási körbe kerülnek új hazájukban.

Az oroszországi kivándorlásnak is meglehetősen jellegzetes a foglalkozási megoszlása; abszolút vagy relatív legtöbben mindig iparosok és kereskedők érkeznek ide, igen sokszor önálló is, pl. az 1905/7. évek alatt 191 önálló iparos és 49 önálló kereskedő. A mezőgazdasági osztály érdeklődése Oroszország iránt kisebb, bár feltűnő jelenség az, hogy a birtokkal bíró őstermelők közül mégis elég sokan távoztak Oroszországba.

A más európai államok, valamint a más földrészek felé törekvő kivándorlóknak foglalkozási össze-

tétele körülbelül azonos. Mindkét kivándorlási irány főként iparforgalmi népességünket fogyasztja s mindenkinél igen élénk az intelligencia hajlandósága is. Az 1905—7. évek alatt 384, ez adatgyűjtésünk utolsó három évében pedig 108 értelmiségi foglalkozású honfitársunk ment déli, nyugati és északi Európába, valamint Európán és Amerikán kívül más világrészbe.

11. A visszavándorlás története és a visszavándorlók demográfiája.

Visszavándorlási statisztikánk adatainak aggályosságát közleményünk általános részében már megvilágítottuk.

A visszavándorlási statisztika alapján korántsem pillanthatjuk át a hazafelé történő vándormozgalmat egész terjedelmét: a visszavándorlás tényének a munkával amúgy is túlterhelt közigazgatási hatóságok részéről való kifogástalan szemeltartása még sokkal élesebb ellenőrzést kívánna meg, mint a kivándorlás megfigyelése s bármennyire is szükség volna erre, közigazgatásunk mai szervezete mellett nem várhatunk ebben az irányban tökéletes munkát. A visszavándorlási statisztika tanulságai tehát inkább *szimptomaiikus* jelentőségűek, mintegy a nagy körvonalait, általános mozgási irányát mutatják a hazatérő kivándorlók tömegalakulásának.

A módszer csiszolatlanabb volta ajánlatossá teszi, hogy a visszavándorlási statisztika eredményeit csak nagyobb vonásokban, a legfontosabb szempontok kiemelésével, ismertessük.

Tárgyalásunkban czélszerűnek látszik itt is azt az *időrendi megoszlást* követni, melyet a kivándorlási adatoknál használtunk; a pusztán összehasonlítás lehetőségén kívül azért is, mert a ki- és visszavándorlás szoros összeköttetésben vannak egymással: *a magas kivándorlási számot előbb vagy utóbb rendszerint kíséri a visszavándorlási mozgalom megjelenése is.*

Az 1899—1904. években a magyarországi visszavándorlási esetek fokozatosan szaporodnak; a kivándorlók száma is emelkedvén, mind többet és többet vetett vissza közülök a külföldi munkapiac vagy hozott haza jó sorsa. Az emelkedés vonalát az 1904. év szakította meg; ekkor kezdődött az Egyesült-Államokban az a páratlan konjunkturális korszak, mely magyarországi tűzhelyük mellől is a kivándorlók százazreit csábította ki s a gyors boldogulás sikere vagy reménye inkább visszatartotta kivándoroltjainkat Amerika földjén. A következő három év elsejét is ugyanez az ok befolyásolta, de 1906-ban már megindult az ellenhatás, hogy 1907. őszén — az amerikai válság kezdetén — rohamszerű emelkedés álljon be a visszavándorlásban.

Az amerikai gazdasági válság huzamosága folytán a visszavándorlás még 1908-ban is fokozódik s tetőpontját éri el; kivándoroltjaink ekkor oly sűrű rajokban menekülnek haza idegenben levő munkahelyeikről, hogy számuk több, mint az újabb kísérletezőké. 1909-től kezdve a visszavándorlás adatai rendkívül ingadozó; az amerikai viszonyok megszilárdulása némileg csökkentőleg hatott, de a kivándorlás erősödése fokozta a visszavándorlást is. Kisebbrázkódások is az amerikai gazdasági életben — mint pl. az 1911. körül az elnökválasztást megelőző választási küzdelmek — a kivándorlókat most már inkább bírják hazatérésre s a statisztikai adatokban általában a visszavándorlásnak egyre jobban megizmosodó képe rajzolódik ki.

Tagolva adatainkat, visszavándorlásunk alakulása ez:

Községi alkatrész	Visszavándorlók száma az					
	1899—1904	1905—1907	1908—1913	1901—1913	1899—1913	1905—1913
	a) évek alatt összesen					
Magyarország.....	59 259	82 000	148 886	212 778	290 145	230 886
Horvát-Szlavonorsz.	—	14 414	24 793	36 156	—	39 267
Magyarbirodalom ..	—	96 414	173 679	248 934	—	270 093
	b) évek alatt átlag					
Magyarország.....	9 877	27 333	24 814	21 277	19 343	25 054
Horvát-Szlavonorsz.	—	4 505	4 132	3 616	—	4 356
Magyarbirodalom...	—	32 158	28 946	24 893	—	30 010

A 15 év alatt lebonyolódó magyarországi visszavándorlásnak tehát 20·4%/o-a az 1899—1904. évekre esik 51·3%/o-a az utolsó hat évre s csupán 28·3%/o a kivándorlásnál félelmetes szerepet betöltött közbenső három év részesedése: *a visszavándorlásban a főszűly így az utolsó évekre terelődik át.* Horvát-Szlavonországokban körülbelül ugyanez a helyzet; az 1901-ig visszanyuló visszavándorlási adatok szerint csak a visszavándorlóknak 30·1%/o-a jött haza az 1905—7. évek alatt. A visszavándorlás átlaga Magyarországon 19 343, Horvát-Szlavonországokban pedig 3 684 fő; az utolsó években különösen az anyaországban csaknem állandóan többen tértek vissza az országba ennél az átlagnál.

A visszavándorlás erejét a szokásos módon a kivándorláshoz való viszonyítással mérve, a következő adatokhoz jutunk:

Év	Visszavándorlók a kivándoroltak %-ában			Év	Visszavándorlók a kivándoroltak %-ában		
	Magyarország	Horvát-Szlavonországek	Magyarbirod.		Magyarország	Horvát-Szlavonországek	Magyarbirod.
1899.....	14·4	—	—	1908.....	96·8	151·9	101·0
1900.....	17·8	—	—	1909.....	14·9	15·4	15·0
1901.....	15·7	13·0	15·3	1910.....	26·7	20·8	25·7
1902.....	18·5	14·8	17·9	1911.....	50·2	57·4	51·2
1903.....	30·8	24·8	29·6	1912.....	22·8	21·2	22·6
1904.....	21·4	58·8	23·9	1913.....	21·9	25·9	22·6
1899—1904	20·5	—	—	1908—1913	32·7	34·1	32·9
1905.....	10·7	10·0	10·8	1901—1910	23·6	24·3	23·7
1906.....	16·3	16·1	16·8	1899—1913	24·8	—	—
1907.....	26·0	30·2	28·5	1905—1913	25·6	26·1	25·6
1905—1907	18·2	18·6	18·3				

Ha a visszavándorlásból az országra háramló előnyt csupán abból a szempontból értékeljük, hogy többen vándoroltak-e vissza az ország területére vagy a visszavándorlási hajlam gyengül, a statisztikai megfigyelés egész időtartama alatt az utolsó hat esztendő az elsőség; nagy kérdés azonban, hogy az emberanyag, melyet így visszakaptunk, egészében látja-e hasznát a hazai termelés s a mi társadalmi kereteinknek mennyiben lehettek újból munkás tagjai. A statisztika kutatása nem terjedhet ilyen messzire, de köztudomású, hogy a visszavándorlók között sok a fizikai és lelki erejében megtört s az idegen gondolkörök által megtevesztett egyén, vagyombukott, végleg tönkrement egzisztencia is.

Az adatok sorrendjében haladva, Magyarországon az 1899. év után a visszavándorlás útján egyre növekedő kontingensei jönnek haza a kivándorlóknak. Különösen élénk volt a visszavándorlás a kivándorláshoz viszonyítva 1903-ban; az európai bevándorlók által az amerikai munkaalakok ellen ekkor meginduló rohamot a munkapiac még nem tudta felfogni. A következő években a bőséges konjunkturák folytán a visszavándorlás veszt erejéből. Az 1906. évben jelentkező reakció egyelőre csupán az előző évek eihatalmasodott kivándorlásának hatása, majd ehhez kapcsolódva, 1907. őszén óta az Unió nagy gazdasági felfordulása is özőnével üzte vissza a bevándorolt munkásokat. Az 1908. év teljesen a visszavándorlás jegyében folyik le. Egy év múltán a visszavándorolni készülő tartalékok csaknem elfogytak; a mint azonban a kivándorlás újabb tápot nyer, a visszavándorlás is friss anyaghoz jut s ismét nagyobbodni kezd.

Horvát-Szlavonországok visszavándorlási adatainak jellemző vonása, hogy azokban az években, mikor Magyarországon is magasfokú a visszavándorlás, a társországok kivándorlói még észrevehetőbben reagálnak a visszavándorlást szító körülményekre. Leginkább a visszavándorlás szempontjából annyira fontos 1908. és 1911. években tűnt ki ez; az előbbiben a horvát-szlavonországi visszavándorlók másfélszer annyian voltak, mint a kivándorlók s az utóbbiban is csaknem kétharmadrész annyian.

Azokat a tanulságokat, melyeket a visszavándorlási statisztika adatainál eddig kiemeltünk, a visszavándorlási adatoknak a népesség számához való viszonyítása is demonstrálja. Közölvén a számítások részletes eredményeit:

Községi alkatrész	Ezer lélekre esett visszavándorló az 1899—1904 1905—1907 1908—1913 évek átlagában		
	1899—1904	1905—1907	1908—1913
Magyarország.....	0·6	1·6	1·4
Horvát-Szlavonországek..	—	1·9	1·6
Magyarbirodalom.....	—	1·6	1·4

bővebb kommentárt felesleges is fűzni a táblázat anyagához; a népesség számához viszonyítva a visszavándorlás mindenestre jelentéktelennek látszik.

A visszavándorlók *nemek szerint* való megoszlásáról 1905. év óta vannak adataink; közülök először azokat vizsgáljuk, melyek a férfiaknak és nőknek a visszavándorlásban való részesedését mutatják

Év	A visszavándorlók, a férfiak és nők %-ában					
	Magyarország		Horvát-Szlavonországek		Magyar-birodalom	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
1905	80.7	19.3	93.2	7.8	82.5	17.5
1906	83.1	16.9	91.7	8.3	84.3	15.7
1907	86.7	13.3	94.7	5.3	87.9	12.1
1905-1907 összesen	84.6	15.4	93.4	6.6	85.9	14.1
1908	83.7	16.3	95.9	6.1	85.2	14.8
1909	74.6	25.4	90.6	9.4	75.4	24.6
1910	77.4	22.6	87.1	10.9	79.0	21.0
1911	79.6	20.4	91.5	8.5	81.3	18.7
1912	77.9	22.1	90.6	9.4	79.7	20.3
1913	77.2	22.8	91.6	8.4	79.6	20.4
1908-1913 összesen	79.5	20.5	91.8	8.2	81.3	18.7
1905-1913 összesen	81.8	18.2	92.4	7.6	82.9	17.1

Adataink legjellemzőbb tanulsága, hogy a nőknek a visszavándorlásban való részesedése jóval kisebb, mint a kivándorlás iránt mutatott érdeklődésük. Akár az első három, akár a hat utolsó évet nézzük, a visszavándorló nők aránya a Magyarbirodalomban csak körülbelül fele a kivándorlók arányának. Egyszerű magyarázata ennek az, hogy a nő csak ritkán önmagában kivándorló, ritkábban akár Amerikában (mely a nők kivándorlásának is legfőbb mozgatója) önálló, új keresetre szert tenni: sokkal gyakoribb eset, hogy férjével vagy atyjával megy vagy azok után utazik ki. Az egy családbelieknek ez a részre bontott, mondhatnánk óvatos kivándorlása lehetővé teszi, hogy a nő többnyire csak akkor menjen külföldre, ha a család jó megélhetése már biztosítva van, a mikor a megelégedettség és megszokottság már bizonyos mértékig ellene működik a visszavándorlásnak.

Hogy a nők visszavándorlása mennyire korlátozottabb, mint a férfiaké, egy-két igen jellemző adattal erősíthetjük meg. Fentebb láttuk, hogy a visszavándorlás az 1907., 1908. és 1911. években volt legnagyobb. Ha a férfiak és nők visszavándorlását egyenlő súlyú gazdasági és erkölcsi erők irányítanák, legalább azt lehetne várnunk, hogy a nők visszavándorlásának mértéke azt a nivót megőrzi, melyet előbb is elfoglalt. Ezzel szemben adataink arról győznek meg bennünket, hogy a nagy visszavándorlások idején a nők aránylag kevésbé csatlakoznak a mozgalomhoz, mint normálisabb években: 1907-ben csak 12.1, 1908-ban 14.8, s 1911-ben is mindössze 18.7%-a volt a visszavándorlóknak nő, jóval kevesebb mint a körül elhelyezkedő években. Mindaddig, a míg a nők a kivándorlásnak nem egyenlő erejű résztvevői, ez a tünet csak kisebb jelentőségű; akkor azonban,

mikor a kivándorlók közül hovatovább ugyanannyi lesz a nő, mint a férfi, aggasztó valósággá válik, a tényleges népességi veszteség komoly hirnökévé, a mi ellen a kivándorlás eredetéig visszanyulva kell orvoslást keresni.

Közjogi alkatrészenként Magyarország visszavándorlói között sokkal több a nő, mint a horvát-szlavonországiak között. Magyarországon nagy átlagban minden ötödik visszavándorló nő; a Dráván túl azonban még csak minden tizedik sem az. A társországokból tudvalevőleg a nők kivándorlása is általában ritkább, de hogy a nők visszatérése ennyire szörványos, arra enged következtetni, hogy a horvát-szlavonországi kivándorló nők elvesztésével számolni kell.

Fejtegetéseinkben tovább haladva, a visszavándorlók nemek szerint való megoszlását a kivándorlókéhoz viszonyítjuk:

Év	A visszavándorlók az az évi kivándorlók %-ában					
	Magyarország		Horvát-Szlavonországek		Magyar-birodalom	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
1905	12.2	7.0	10.4	6.9	11.9	7.0
1906	19.6	9.0	17.3	9.3	19.2	9.0
1907	31.5	12.2	34.8	9.7	31.9	12.0
1905-1907 összesen	21.8	9.5	20.2	8.8	21.5	9.6
1908	126.9	42.9	192.5	35.7	134.1	42.4
1909	16.2	12.2	17.5	7.2	16.8	11.8
1910	32.6	16.6	23.1	11.0	30.7	15.9
1911	76.7	21.5	77.6	15.1	76.9	20.9
1912	30.8	11.9	27.5	6.6	30.2	11.3
1913	36.6	9.8	41.2	5.1	37.4	8.8
1908-1913 összesen	44.1	16.3	43.7	9.9	44.0	15.7
1905-1913 összesen	32.0	13.5	30.5	9.5	31.8	13.1

Úgy a férfiak, mint a nők visszavándorlásának iránya emelkedő, a férfiaknál azonban a javulás sokkal határozottabb. Közülük ugyanis az 1905-7. évek átlagában minden ötödik jött statisztikánk szerint haza, az utolsó évek adatai szerint már majd minden második; a nők közül azonban előbb csak minden tizedik s később is csak minden hatodik. Hogy a nők visszaáramlása mennyivel gyengébb arányú, legjobban talán az igazolja, hogy akkor, amikor a nők visszavándorlása a kivándorláshoz képest a legintenzívebb volt (1908-ban 42.4 %), nemcsak, hogy meg nem közelítette a férfiak visszavándorlásának ez évi arányát (a kivándorlás 134.1 %-át), hanem általában alig volt nagyobb, mint a férfiaké normális esztendőben. A legutolsó 3 évben a nők kivándorlásának ereje a kivándorláshoz viszonyítva nyilvánvalóan hanyatlott s ha feltételezzük is, hogy e három év elsőjében az átlagot meghaladó női visszavándorlást főként azok az amerikai gazdasági viszonyokban rejülő okok idézték elő, melyek a férfiakat még sokkal sűrűbb tömegű hazatérésre bírták, mégis figyelemreméltó változás a nők visszavándorlásának egyre gyengülő aránya, minek folytán 1913-ban visszavándorlásuk már teljesen

eltörpült a kivándorlással szemben. Igaz, hogy az említett években a nők kivándorlása rohamosan emelkedett, de evvel éppen nem tartott lépést a visszavándorlás alakulása. 1911-ben 6.136, 1912-ben 4.799, 1913-ban pedig 4.441 női visszavándorlóról tud statisztikánk, tehát az általános szabálylyal ellentétesen csökkenésről beszél.

A visszavándorlási statisztika figyelmet érdemlő része az, amely azt vizsgálja, hogy a visszavándorlás honnan történik.

Közjogi alkatrész	Visszavándorlók								
	1899-1904	1905-1907	1908-1913	1899-1904	1905-1907	1908-1913	1899-1904	1905-1907	1908-1913
	A) Amerikából			C) Romániából			D) Egyéb államból		
M.	szám 51.796	73.361	140.181	265.338	5.884	5.069	4.693	15.646	
	% 87.4	89.5	94.2	91.5	9.9	6.1	3.1	5.4	
H.-Szl.	szám —	11.716	21.935	—	—	56	7	—	
	% —	81.3	88.5	—	—	0.4	0.0	—	
Mb.	szám —	85.077	192.116	—	—	5.125	4.700	—	
	% —	88.2	93.3	—	—	5.3	2.7	—	
M.	szám 660	2.844	3.363	6.867	919	726	649	2.294	
	% 1.1	3.5	2.3	2.4	1.0	0.9	0.4	0.7	
H.-Szl.	szám —	887	755	—	—	1.755	2.096	—	
	% —	6.1	3.0	—	—	12.2	8.5	—	
Mb.	szám —	3.731	4.118	—	—	2.481	2.745	—	
	% —	3.9	2.4	—	—	2.0	1.0	—	

Az amerikai visszavándorlás iránya úgy Magyarországon, mint Horvát-Szlavonországokban emelkedő. 1903-ig bezárólag Magyarországon szinte évenként emelkedett az amerikai visszavándorlás, az 1905. évi csökkenést ismét újabb lendület követte, az 1908 utáni években pedig a visszavándorlásban állandóan az amerikai irányé a túlnyomó szerep; a Dráván túl az amerikai visszavándorlás mellett egyéb visszavándorlási irányok is inkább szóhoz jutnak. Érdemes még felemlíteni, hogy 1905-ben és 1909-ben, mikor az előző évekhez képest az amerikai visszavándorlás lényegesen csökkent, e visszavándorlási irány jelentősége — mindkét közjogi alkatrész adatai szerint — viszonylag is erősen hanyatlott.

A németbirodalmi visszavándorlás eleinte a többi visszavándorlási irány mellett teljesen háttérbe szorult; a délmagyarországi és a bányász lakosságának a német gazdasági vállalkozásokban történő sűrűbb foglalkoztatása óta azonban ez a helyzet némileg megváltozott, mivel a németajkú lakosoknak sokszor vagyonosabb elemei is kiutazván munkát vállalni, a visszavándorlás tényleg gyakoribbá válik köztük. A Dráván túlra, mely a romániai vándormozgalmakon egészen kívül esik, aránylag többen jönnek haza a Németbirodalomból, mint az anyaországba.

Határozottan visszaesést látunk a romániai visszavándorlásnál, melynek korábbi, eléggé figyelemreméltó

szerepe csaknem évről-évre jobban összezsugorodik. Bizonyára része van ebben annak, hogy a határ szomszédsága folytán a Romániába tartó és onnan jövő határforgalom ellenőrzése igen nehéz, talán valamennyi irány között a legnehezebb s még inkább annak, hogy a múlt évtized elején az amerikai visszavándorlás csak kialakulóban volt s mellette inkább számba jöhetett az évente körülbelül 1.000 főben kimutatott romániai visszavándorlás. Csaknem kétségtelen azonban, hogy éppen a romániai visszavándorlás ereje jóval nagyobb, mint ahogy a statisztika jelzi.

Egyéb országokból a magyarországi visszavándorlás állandóan csekély volt, újabban pedig egészen törpe lett. Horvát-Szlavonországokba aránylag mégis mindig elég sokan térnek haza ezekből az államokból, bár az amerikai visszavándorlás mellett itt is minden más irány jelentősége csökken, Romániából pedig már éveken keresztül senki sem vándorolt vissza.

Ki- és visszavándorlási statisztikánk végső mérlege az, hogy Amerikában 764.776 (74.2%), a Németbirodalomban 29.945 (82.3%), Romániában 86.178 (85.44%), egyéb államokban pedig 24.192 (91.3%) magyarországi kivándorlónk maradt künn a lefolyt tizehöt év alatt. Ezeket a számokat kissé le kell tompítanunk a visszavándorlási statisztikánk már ismertett hézagossága miatt, de azért is, mert nyilvánvaló, hogy a kivándorlók között elég nagy számmal vannak olyanok, a kik már másod- vagy harmadízben jutnak a statisztikai megfigyelés körébe s új meg új számbavételük a valónál komorabb színben mutatja kivándorlási veszteségünket; az is biztos, hogy a Németbirodalomból és Romániából sokkal többen vándoroltak vissza, mint a statisztika mutatja s az amerikai visszavándorlás adatai sem közelítik meg a valóságot. De ha a visszavándoroltak számát jóval magasabbnak is tudnók s a kivándoroltakét kisebbnek, még mindig az ország lakosságának, természetes munkaerejének súlyos válságát tárja elő ez a néhány számadat, mely sötéten mutat rá arra, hogy arról az értékes emberanyagáról, melyet a kivándorlás sokfelé szétárazó, de kiváló részben gazdasági rugókra is visszavezethető mozgalma évente tőlünk elragadott, nagy részben majd akkorra is le kell mondanunk, mikor itthon is égető szükség lenne minden munkáskézre, mely innen elszakadt. Különösen amerikai kivándorlónk jelentékeny része már annyira beolvadt az ott csoportosult amerikai magyarságba, annyira oda költözött életviszonyai, megélhetése s lassankint kifejlődő megszokása, hogy tömeges visszajövetelükre biztosan számítani hiú remény volna.

Néhány adatot idézni kell a visszavándorlás naptári évnegyedenként való megoszlásának ismertetésére is:

Év	I. visszavándorló % ^o -a	II. évnegyedben visszavándorló % ^o -a	III. 1900-1904 visszavándorló % ^o -a	IV. 1905-1909 visszavándorló % ^o -a
1907.....	14.7	17.6	19.0	48.8
1908.....	42.7	30.8	15.6	11.6
1911-13.....	24.7	26.4	22.6	26.4

A két első év adatai világosan tükrözik vissza azt a nagy összeomlást, mely az 1907. évi amerikai nagy válságot követte. Októberben gyorsan kezdett nőni a visszavándorlás (4.157), s a november hónap újabb emelkedést hozott (6.145); decemberben még nagyobb a torlódás: ekkor 14.691 visszavándorlót jelent a statisztika. Az 1908. év négy első hónapjában még mindig igen jelentékeny volt a mozgalom: január és februárban mintegy 8—8, márcziusban és áprilisban is körülbelül 6—6 ezer kivándorlónk jött haza. Ezután a visszavándorlás ereje fokozatosan enged s az év második felében már egyenletesen jönnek vissza kivándorlónk az elhagyott szülőföldre. Ez az egyenletesség különben jellemző vonása a visszavándorlás hónapok szerinti alakulásának; hacsak valami rendkívüli esemény nem jön közbe, az egy-egy évi visszavándorlás képe nem mutat nagyobb ingadozásokat. Csak a téli, decemberi és januári hónapokban élénkül meg rendszerint valamivel jobban a mozgalom, leginkább talán pszichológiai és gazdasági okokból, melyek folytán a jósikerű kivándorlók az év végén térnek vissza, hogy a korai, a tavaszi munkaidő már otthon találja őket s a törődött, csalódott kivándorlók is bevárják az év utolját, remélve addig a szerencse fordulását.

A visszavándorlók *kormegoszlása* szintén olyan mozzanat a statisztikai megfigyelés munkájában, mely mellett érdemes kis ideig időzni.

Kor	1907—1908		1911—1913	
	évek átlagában volt % ^o -ban			
	Magyarország	Horvát-Szlavonország	Magyar-birodalom	Horvát-Szlavonország
20 éven aluli.....	4.7	6.2	4.9	1.5
20—29 éves.....	38.3	43.4	39.1	39.8
30—39 éves.....	35.8	30.1	34.9	33.5
40—49 éves.....	17.7	16.1	17.5	17.0
50 éven felüli.....	3.5	4.2	3.0	5.7

Adataink nagyon megszívlelésre méltó tanulsága az az éles ellentét, mely a kivándorló és visszatérő fiatalok részesevé között látszik. Emlékeztünk, hogy a kivándorlók között minden negyedik s az újabb időkben is még csaknem minden hatodik volt 20 éven aluli; a visszavándorlók között a helyzet teljesen más: az 1907—8. évek alatt is csak körülbelül 5 visszavándorló akadt 100 közül, a ki a 20. évét nem töltötte be, 1911. óta pedig ezek haza-

jövele annyira megritkult, hogy a 20%-ot sem érte el. Ha tudjuk is azt, hogy a visszavándorlási statisztika koradatai épen úgy, mint a kivándorlási, csak a családfők és önállóan visszavándoroltak korviszonyait mutatják be, s ha az eltérést némi részben arra is visszavezethetjük, hogy a 20 éven aluli kivándorlók közül sokan már mint 20 éven felüliek vándorolnak vissza, adataink tanulsága mégis elég komoly s arra int, hogy kivándorlónknak ezt a jövő szempontjából annyira értékes kontingensét legnagyobb részben előbb-utóbb elveszítjük. Még komolyabb a kép, ha a 20 éven aluli visszavándorlók számát hasonló korú kivándorlókéval hasonlítjuk össze; az 1907—8. években kivándorlókhoz (44.257) viszonyítva, a fiatalokéknak csak körülbelül 10%-a (4.571) jött haza; ebben a két évben tehát, a mikor a visszavándorlás olyan nagyarányúvá vált, hogy a kivándorlók felének megfelelő számú visszavándorlónkat nyertük vissza, az ifjabb elemek sokkal inkább kitarítottak Amerikában, ott várva be a gazdasági válság elmúlását. Újabb időbeli adataink még ebben az irányban is rosszabbodást mutatnak: a legutolsó 1911—13 évek alatt, a mikor a visszavándorlás ereje a kivándorlás erejének harmadát ért fel, a 34.377 fiatalokú kivándorlóval szemben elenyésző kisebbséget, mindössze 1.239 ilyen visszavándorlót jegyzett fel a statisztika.

A többi korcsoportokat sorra véve, a kép elég változatosan alakul. A 20—29 éves visszavándorlók valamivel, a 30—39 évesek lényegesen többen vannak az egész visszavándorláshoz, mint a hasonló korú kivándorlók a külföldre vándorlók egész tömegéhez képest; a 40—49 éves visszavándorlónál a %-os többlet ismét hanyatlak, az öregebbek pedig többnyire kisebb mértékben csatlakoznak a hazatérőkhöz, mint állnak a kivándorlók közé. Vagy, hogy a másik számítási módot használjuk, az 1911. év után az egyes korosztályok visszavándorlóinak és kivándorlóinak szembeállítására a következő hányadosokat hozta: 20—29 évesek: 0.32, 30—39 évesek: 0.51, 40—49 évesek: 0.36, 50 évnél idősebbek: 0.26. A tanulság mindkét esetben ugyanaz: legtöbb a valószínűség a három produktív korosztály közepeén elhelyezkedő 30—39 évesek visszavándorlására s a 20—29 éves kivándorlóknak is számot tevő része hazakerül. Az idősebb kivándorlók hazajöttére már kevésbé lehet számítani s legkevésbé az 50 éven felüliekére, leginkább azért, mert ezek között sok a férje után kimenő feleség, vagy a gyermekéhez utazó szülő, a ki a megállapodott existenciájú család létszámát egészíti ki künn az otthoni számra.

Futólagos szemlélet tarthatunk a fölött is, hogy a visszavándorlók korviszonyai milyenek a visszavándorlás helye szerint:

A visszavándorlás helye	20 éven aluli éves felüli volt a visszavándorlók között 1907—1908	20—49 éves felüli volt a visszavándorlók között 1907—1908	50 éven aluli éves felüli volt a visszavándorlók között 1911—1913
Amerika.....	4.6	92.6	3.0
Németország.....	13.4	79.6	7.1
Románia.....	7.3	76.6	16.2
Más Balkán-állam...	7.3	73.8	19.4
Más európai állam..	17.8	69.8	12.9
Más földrész.....	—	76.2	23.8

Adataink azt mutatják, hogy Amerikából alig vándorolnak vissza 20 éven aluli magyarországi lakosok, holott az ide kivándorlók között többnyire mintegy negyed- vagy ötödrészben fordulnak elő. Az amerikai visszavándorlók csaknem kizárólag 20—49 éves korú egyének, minthogy az e kort meghaladó kivándorlók szintén már csak szórányosan szállnak fel Európa felé induló hajókra. Bizonyára része van a produktív korosztály túlnyomó szerepében annak, hogy időközben a 20 éven aluli kivándorlók közül is közben sokan átlépik már e korhatárt, mégis igen jellemző, hogy az amerikai visszavándorlás korszerű megoszlása mennyire körülhatárolt. A németbirodalmi visszavándorlók között a fiatalabb és idősebb elem is sűrűbben fordul elő (ennek oka nyilván legnagyobb részét az ide kivándorlás időszaki jellege), a romániai, s általában a Balkánról történő visszavándorlásnak pedig fontos ismertetőjele az 50 évet meghaladó kivándorlók hazatérése. Más európai államokból ifjabb kivándorlóinkat is elég gyakran nyerjük vissza, szintúgy más világrészekből.

Egy további állomás megbeszéléseinkben annak megállapítása, hogy a visszavándorlók tömege hogyan toborozódik össze *anyanyelv szerint*. Ebben az irányban adataink csak az 1905. évtől kezdődőleg tájékoztatnak s segítségükkel először azt tekintjük át, hogy a magyarok és a nem magyar anyanyelvűek visszavándorlási részesevé mennyi:

Év	Magyarországba		Horvát-Szlavonországokba		Magyar-birodalomba
	szám szerint	% ^o -ban	szám szerint	% ^o -ban	
1905	magyar..... 4.539	30.0	36	1.8	26.0
	nem magyar.. 10.311	69.4	2.680	98.7	74.0
1906	magyar..... 7.732	32.7	65	1.0	28.2
	nem magyar.. 15.890	67.3	3.925	98.4	71.8
1907	magyar..... 14.730	33.8	186	1.8	29.0
	nem magyar.. 28.798	66.2	7.572	98.2	71.0
1905-1907	magyar..... 27.001	32.9	237	1.0	28.3
	nem magyar.. 54.999	67.1	14.177	98.4	71.7
1908	magyar..... 14.935	32.4	122	1.0	28.0
	nem magyar.. 31.171	67.6	7.542	98.4	72.0
1909	magyar..... 4.599	30.8	38	1.8	27.8
	nem magyar.. 10.314	69.2	2.034	98.2	72.7
1910	magyar..... 7.615	35.6	59	1.8	31.0
	nem magyar.. 13.788	64.4	3.260	98.2	69.0
1911	magyar..... 9.618	34.3	111	2.4	29.7
	nem magyar.. 18.433	65.7	4.605	97.6	70.3
1912	magyar..... 6.400	31.6	65	1.0	27.4
	nem magyar.. 13.845	68.4	3.325	98.1	72.6
1913	magyar..... 5.784	31.9	41	1.1	26.7
	nem magyar.. 12.364	68.1	3.591	98.9	73.8
1905-1913	magyar..... 48.951	32.9	436	1.8	28.4
	nem magyar.. 99.936	67.1	24.357	98.2	71.6

A magyaroknak s másfelől egyéb anyanyelvű honfitársainknak a visszavándorlásban való részvétele nagyjában megegyezik a kivándorlás összetételében elfoglalt szerepükkel: a magyarországi visszavándorlónak is körülbelül egyharmada magyarok, s a magyarbirodalmiaknak nem egészen háromtizede. Valamivel azonban mégis kevesebben vannak a visszatérők között magyarok, mint mikor a kiutazottakat nézzük s ha az eltérés átlagosan nem is több, mint 1.0—1.2%^o, mégis a mellett tesz vallomást, hogy a magyar, tehát nemzeti szempontból legértékesebb kivándorló-elemünk inkább marad végleg vagy legalább is hosszabb ideig idegenben, mint a többi kivándorlók. Különösen az utolsó években nyilvánult meg ez, amikor — 1912-től kezdve — jelentékenyen lecsökkent a visszavándorló magyarok aránya. Egyébként is figyelemre méltó, hogy azokban az években, a mikor a visszavándorlási mozgalom hirtelen megerősödött (1908, 1911), a nem magyarok tömegesebben, fűgűbben tódultak haza, s ilyenkor a magyarság részesevé némileg lenyomódott. Hogy ez a fokozott állhatatosság, melylyel magyarjaink az amerikai élethez ragaszkodnak, egyben a nagyobb gazdasági jólétnek a jele-e, vagy — általánosságban — épen ellenkezőleg a szorosabb megkötöttségé, minek folytán nehezebben, később tudják maguk számára megszerezni azokat az előnyöket, melyek elérése komolyan megéri a kivándorlóban a hazatérés gondolatát, statisztikánk alapján nem tudjuk eldönteni; az amerikai magyarság viszonyainak gondos, mélyre hatoló vizsgálata nyújtana erre csupán alkalmat, s sajnálatos, hogy künn élő magyar honfitársaink helyzetének tanulmányozása mindeddig nem történt meg a kérdés fontosságához mért intenzitással.

Nem magyarok visszavándorlóinknak a mozgalomban való szerepe, az egyes anyanyelvű csoportokat különveve, a következő volt:

A visszavándorlók anyanyelve	A visszavándorlók % ^o -a az 1905—7. évek alatt	A visszavándorlók % ^o -a az 1908—1913. évek alatt
Német.....	13.5	15.7
Tót.....	22.7	21.9
Román.....	19.9	11.8
Ruthén.....	5.1	4.8
Horvát.....	16.4	10.0
Szerb.....	6.1	6.4
Egyéb.....	1.0	1.0

A visszavándorlásban a magyarok után a tótoknak, majd a németeknek és románoknak jut jelentékenyebb szerep. E három népcsoportnak visszavándorlása azonban bizonyos tekintetben ellentétes vonásokat mutat. A németek visszavándorlása az összmozgalomban az utolsó évek átlagában határozottan tért nyert, viszont a tótoké és a románoké visszafejlődött. A németajkúaknál, a kiknek kivándorlásáról korábbi fejtegeté-

seinkben már feljegyeztük, hogy az viszonylag csökken, kedvező tünet, hogy a kevesebb kivándorlóból többen jönnek haza; a románoknál éppen ellenkezőleg a fokozódó kivándorlás mellett a visszavándorlásban ritkábbá válik az ő csatlakozásuk. A többi nemzetiségéről, a ruthénekről, a horvátokról és a szerbekről említjük meg, hogy kivétel nélkül inkább résztvesznek a vissza-, mint a kivándorlásban.

Érdekes adatokhoz jutunk akkor is, ha a visszavándoroltak számát a kivándoroltakéhoz arányítjuk:

Anyanyelv	Visszavándorlók a kivándoroltak százalékában az	
	1905—7. évek alatt	1908—13. évek alatt
Magyar	17'7	31'6
Német	13'5	29'9
Tót	21'0	40'0
Román	19'1	23'5
Ruthén	28'6	41'8
Horvát	20'0	37'7
Szerb	17'8	41'8
Egyéb	15'6	31'1

Az elsőség a ruthéneké és tótoké, míg az utolsó helyekre a németek és románok kerülnek; rendkívül változó a szerbek aránya: 1907-ig körülbelül hat kivándorlóhelyre esett egy visszavándorló, azóta csaknem minden másodikra. Az évenkénti arányok, melyekből az átlagok alakúlnak, nem mindig a most vázolt sorrendben helyezkednek el. Van olyan év (1905), amikor 14'1 %-os visszavándorlási aránnyal a románoké az elsőség, máskor (1909) a németek visszavándorlása multa felül csaknem valamennyi többi nemzetiségét; 1910-ben a magyarok visszavándorlásának viszonylagos ereje volt legnagyobb. Nem érdektelen, hogy 1908-ban és 1911-ben — a legnagyobb mérvű visszavándorlást mutató két évben — a kivándorlók számához képest a szerbek tértek haza legtömegesebben s ugyanekkor a horvátok között is igen magas lett a visszavándorlási esetek aránya. E két népelemünk soraiban tudvalevőleg a Dél-Európába és Észak-Afrikába történő kivándorlásnak is igen sok híve van; alig hihető azonban, hogy azoknak a gazdasági okoknak a hatása, mely az Amerikába kivándoroltak hazatérését idézték elő, itt is hasonló mérvben érvényesült volna: a valódi ok tényleg az, hogy a mondott években a szerbek és horvátok között a kivándorlás korlátozódott rendkívüli módon.

A visszavándorlók vallási viszonyaihoz is néhány megjegyzést fűzhetünk. Adataink szerint az 1911—13. évek átlagában:

Róm. kath.....	51'1	Gör. kel.....	15'8
Gör. kath.....	15'0	Unitárius.....	0'2
Református.....	9'0	Izraelita.....	0'8
Ág. hitv. ev.....	8'7	Egyéb és ism. vall...	0'1

%-a volt a visszavándorlóknak.

E számok legfőbb tanulsága, hogy a megfigyelés időszakában a római és görög katolikusok körülbelül ugyanannyian, a két protestáns felekezet hívei pedig többen voltak a visszavándorlók, mint a kivándorlók között. Görög keletiek és különösen izraeliták (az összes visszavándorlók 0'6%-a!) azonban kevesebben jönnek vissza; részben azért, mert a görög keleti románok között ujabban terjeszkedő kivándorlás még nem szolgált olyan nagy anyagot a visszavándorlásra, részben pedig, mivel — mint az izraeliták — úgy látszik, jobban alkalmazkodnak az amerikai viszonyokhoz.

A visszavándorlók foglalkozási adatait csak 1907 óta dolgozza fel a statisztikai hivatal. Az adat-szolgáltatás e részben természetesen még kevésbé kielégítő, mint a kivándorlási statisztikánál. Elvi szempontból ugyanis mindenestre az volna kívánatos, hogy a visszavándorlók első sorban künn üzőtt foglalkozásuk jellege szerint jelentessenek be a statisztikai hivatalnak, nem feledkezve azonban meg korábbi foglalkozásukról sem, hogy így módunk legyen egyfelől azt figyelemmel kíséreni, hogy kivándorlóink milyen foglalkozási ágak szolgálatába állanak külföldi munkahelyükön, másfelől azt is láthassuk, hogy — az itthoni foglalkozást tekintve — mely foglalkozási csoport képviselői tanúsítanak több hajlandóságot a visszalérésre, vagy ellenkezőleg a künnmaradásra. Sajnos, adatgyűjtési módszerünk nélkülözi a foglalkozás megállapításának ezt a kettős alapját s még nagyobb baj, hogy azt sem tudjuk határozottan állítani, hogy adatszolgáltatóink kizárólag egyik vagy másik alap szerint jegyzik fel a visszavándorlók foglalkozását; valószínű mégis, hogy a túlnyomó többség a visszavándorlóknak idegenben tartózkodása alatt megélhetést nyújtó foglalkozását tekintti döntőnek.

A foglalkozási adatok egyébként általánosságban alig mutatnak évente változást s ezért elegendőnek tartjuk csupán az 1911—13. évi adatok átlagát idézni. Ezek szerint a visszavándorlók között volt %-ban:

Önálló őstermelő.....	3'6	Iparforg. segédszem....	54'4
Ősterm. segédszem.....	15'1	Értelmiségi.....	0'2
Bányász és bányamunk.	12'4	K. m. n. napszámos ...	8'4
Önálló iparos.....	1'4	Házi cseléd.....	2'6
Önálló kereskedő	0'1	Egyéb foglalkozás.....	1'8

Meglepő a visszavándorló bányamunkások és az iparforgalmi segédszemélyzet arányszámának a kivándorlókéval szemben észlelhető rendkívüli megduzzadása; ezzel ellentétben az őstermeléssel foglalkozóknak a kivándoroltak között látott túlnyomósága másodrangúvá olvadt le. Ezt a tanulságot nyilván az a foglalkozáscsere magyarázza meg, melyen Amerika földjére lépett kivándorlóink keresztül esnek. A kivándorolt földműveseink csak ritkán jut abba a helyzetbe, hogy korábbi foglalkozását folytathassa; legnagyobb

részüket az óriási munkaslétszámokkal dolgozó ipari vállalkozások műhelyei nyelik el, sokan közülök a kőszénbányák tárnáiba kerülnek s a statisztika a visszavándorlók foglalkozási viszonyaiban elég világosan szemlélteti az érdekes átalakulást. A visszavándorlók között évente több ezren vannak olyanok, a kik bányaművekben dolgoztak, az ipari segédszemélyzet száma pedig rendszerint a 10.000 főt is meghaladta. Adatgyűjtésünk utolsó három évében bányamunkások négyszerre, ipari munkások pedig több mint kétszer olyan sokan jöttek haza, mint a mennyi a hasonló foglalkozású kivándorlók száma volt: a különbözet minden valószínűség szerint a földművelők és a napszámosok soraiból került ki.

Figyelemreméltó az a nagy különbség, mely a kivándorló és a visszatérő önálló őstermelők aránya között jelentkeznek; már az őstermelési segédszemélyzet aránya is a kivándorlókéhoz képest egyharmadára csökkent a visszavándorlók között, az önállóké pedig ennek is felére, a kivándorlók arányának egyhatodára esik vissza. Önálló őstermelőink tehát legkevésbé tudják gazdasági pozíciójukat megőrizni az idegen földön; sőt az sem lehetetlen, hogy az az évente körülbelül 800—1000 főnyi visszavándorló, a ki a statisztika szerint künn tartózkodása alatt is önálló őstermelő volt, régi foglalkozása alapján osztályoztatott. Az amerikai földművelési rendszer azokban a főként a középső és keleti részeken fekvő, államokban, a hol a mi kivándoroltjaink leginkább élnek, mienkhez képest az intenzívítésnek olyan magas fokán áll s az emberi munkertőt kis üzemekben is oly általánosan pótolja gazdasági gépekkel, hogy a mi kisbirtokos kivándorló gazdáink — ha esetleg pénzzé is teheték itthoni telküket — nem igen tudnak benne önálló elhelyezkedést találni; azok az idők pedig, a mikor olcsó pénzen lehetett vásárolni nagy kiterjedésű földbirtokot vagy ingyen egy-egy államtól kapni, az Unióban már régen elmúltak.

Elég kedvező az önálló iparosok arányszáma a visszavándorlók között; kevesebb ugyan, mint a

kivándorlók között, úgy látszik azonban — ha hinni lehet adatgyűjtésünknek — hogy iparosaink között szép számmal akad olyan elem, mely saját maga számlájára dolgozva igyekszik az újvilág konjunkturáit kihasználni. Értelmiséghez tartozók viszont nagyon kevesen vannak a visszavándorlók között; köztudomású, hogy a szellemi kvalifikációval rendelkező kivándorlók közül is milyen sokan kénytelenek Amerikában a kezük munkája után megélni s így a kis arány érthető.

Végül néhány számadattal azt is illusztrálni akarjuk, hogy az egyes külföldi államokból visszavándorló honpolgáraink foglalkozási megoszlása mennyiben mutat jellemző vonásokat:

Ország	Ös- termelő	Bányá- szat, ipar- forgalmi	Nap- számos	Házi cseléd	Egyéb
Amerika.....	20'8	65'6	9'2	2'4	2'0
Románia.....	53'4	12'1	9'1	19'8	5'6
Németország.....	27'1	62'2	7'7	1'0	2'0
Szerbia.....	22'0	—	—	—	8'6
Bulgária.....	55'6	25'0	7'4	—	11'1
Egyéb Balkán állam	8'0	72'0	—	16'0	4'0
Oroszország.....	17'5	77'4	1'0	—	4'1
Egyéb európai állam	21'0	57'9	—	—	21'1
Más földrész.....	0'0	87'9	8'6	—	3'0

A földművelés csak a Szerbiából visszavándorlóknak túlnyomó foglalkozása, bár a romániai kivándorlóink is inkább a mezei munkálatok körül nyerne elhelyezést. Amerikában és Oroszországban viszont aránylag ritkán végeznek kivándorlóink őstermelési munkát. A bányászat, iparforgalmi foglalkozás leggyakoribb az oroszországi visszavándorlóinknál, de az amerikai és németbirodalmi ipari és bányüzemek is az onnan visszavándorlók kétharmadának adtak kenyeret. Esetenkint vállalt napszámosmunkából kevesen éltek, legtöbben még az Egyesült-Államokban és Romániában; házi cselédként pedig szintén az utóbbi országban szolgáltak sokan, az összes visszavándorlóknak mintegy ötödrésze. Értelmiségi foglalkozású kivándoroltjaink főleg a Balkánról jöttek haza.

III. A tengerentúli kivándorlás.

1. A tengerentúli kivándorlás kikötői adatai.

A tengerentúli kivándorlás *mulját* két forrásból eredő adatokkal is megvilágíthatjuk. Amerikában az Egyesült-Államok területére folyó bevándorlás statisztikai megfigyelése 1821-ig nyúlik vissza s a magyarok beszivárgásáról is már 1861 óta beszélnek számok. De bármennyire érdekesek is az *Unio adatgyűjtésének eredményei*, felhasználásukat kissé nehézkessé teszi,

hogy a pénzügyi évhez igazodva, nem hasonlíthatók pontosan össze az ugyanazokra az időszakokra eső más eredetű adatokkal. Magyar szempontból különösen az a nagy hiánya az amerikai megfigyelésnek, hogy az 1899—1907. években, szakítva a korábbi gyakorlattal, Ausztria és Magyarország bevándorlói együtt mutattak ki: ezekben az években tehát a magyarországi bevándorlók közül csupán a magyar, tót és

román anyanyelvűek számát tudjuk megközelítő pontossággal megállapítani — feltehetjük ugyanis, hogy a kivándorló magyarok egyének túlnyomó része Magyarországról kerül ki Amerikába — a többi nemzetiségek (horvátok, németek, rutének, stb.) adataiban a két ország adatai annyira összekeveredhetnek, hogy nem könnyű belőlük következtetésekre alapot keresni.

Igen használható azonban a másik forrás: a kikötői feljegyzések, melyekre 1871-ig visszamenőleg támaszkodhatunk; legkimerítőbbek közülük a németbirodalmi kikötők adatai. A kikötői adatoknak is van némi hibájuk; előfordulhatnak esetek, mikor az Óceánjáró gőzösre lépett utas közben Angliában száll partra s onnan hazatér, másfelé megy, vagy esetleg útközben meghal, ez azonban csak kisebb jelentőségű hiány, mely az adatok hűségét alig érinti. Sokkal nagyobb kár, hogy a kikötői közléseknek saját (demografiai) szempontjainkból való tagolására eddig nem nyílt mód.

A kikötői adatok összefoglalásában a tengerentúli kivándorlás négy és fél évtizedes története a következőképpen alakul:

Kivándorolt a) szám szerint, b) %-ban							
Év	Németországi kikötőkön			Németalföldi kikötőkön		Havren át	Cherbourg-on át
	Hamburgon át	Brémán át	Összesen	Amsterdamon át	Rotterdamon át		
1871—1880	a 14.040	2.408	16.448	—	—	—	—
	b 85·4	14·6	100·0	—	—	—	—
1881—1890	a 90.299	89.223	179.527	540	1.367	—	—
	b 48·3	47·8	96·1	0·3	0·7	—	—
1891—1900	a 35.023	159.053	194.111	3.903	24.002	—	—
	b 12·3	55·9	68·2	1·4	8·4	—	—
1901—1910	a 206.249	520.920	727.169	37	68.868	34.323	1.735
	b 16·7	42·1	58·8	0·0	5·6	2·7	0·1
1911.....	a 14.885	24.123	39.008	5	4.122	2.401	465
1912.....	a 29.557	39.659	69.216	—	6.949	8.845	59
1913.....	a 29.944	39.264	69.208	—	9.312	6.279	22
1911—1913	a 74.386	103.046	177.432	5	20.443	17.525	546
	b 23·7	32·9	56·6	0·0	6·6	5·6	0·2
1871—1913	a 420.002	874.635	1.294.637	4.485	114.680	51.853	2.281
	b 20·6	42·9	63·6	0·2	5·6	2·6	0·1

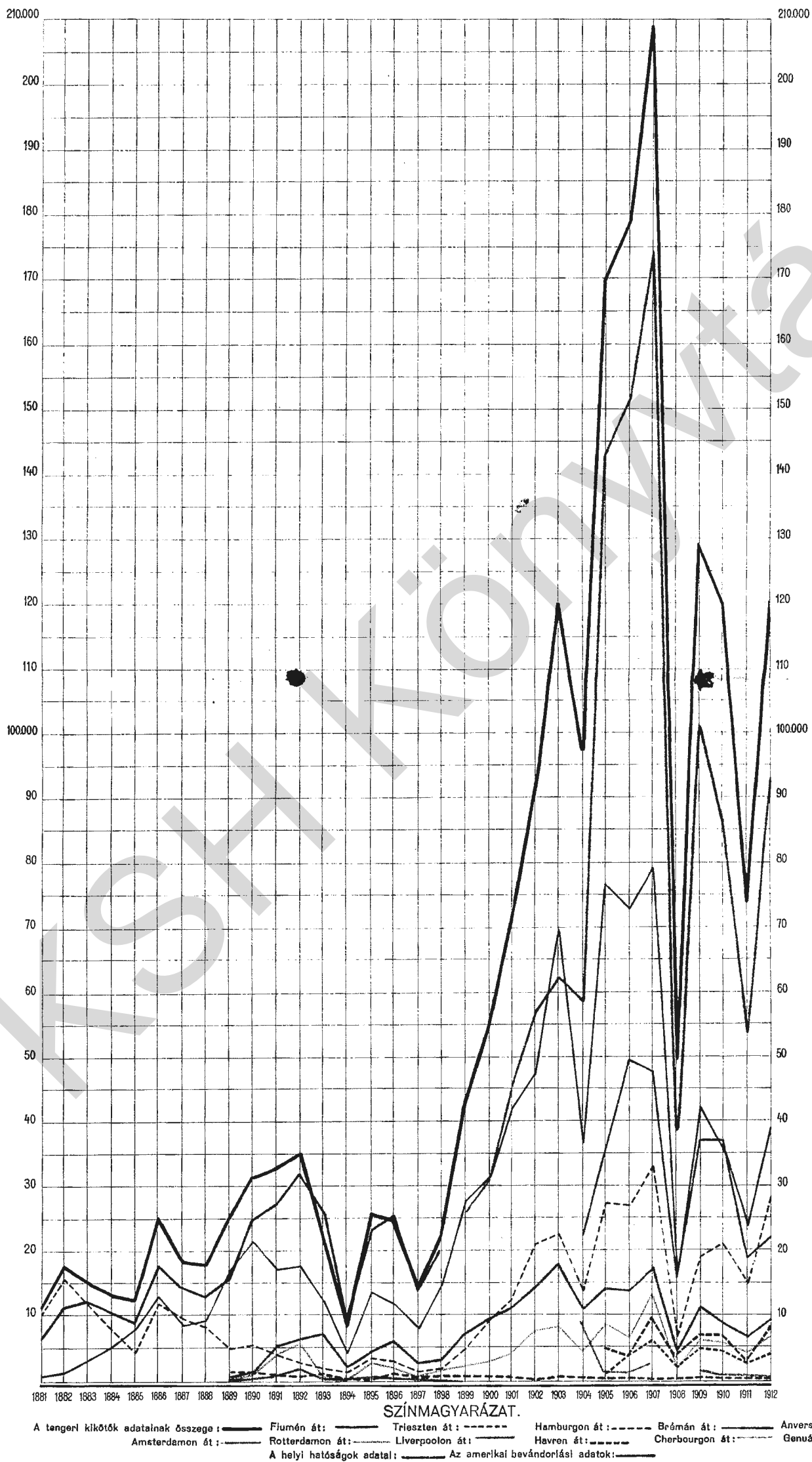
Év	Fiumén át	Triest-ten át	Antwerpoolon át	Liverpoolon át	Olaszországi kikötőkön		Mind-össze
					Génuán át	Nápolyon át	
1871—1880	—	—	—	—	—	—	16.448
	—	—	—	—	—	—	100·0
1881—1890	—	—	2.374	—	3.015	—	186.823
	—	—	1·3	—	1·6	—	100·0
1891—1900	—	—	55.423	—	7.302	—	254.741
	—	—	19·6	—	2·6	—	100·0
1901—1910	a 243.998	21.349	124.402	12.289	2.520	107	1.236.892
	b 19·8	1·7	10·1	1·0	0·2	0·0	100·0
1911.....	a 18.532	2.379	6.534	—	148	—	73.654
1912.....	a 21.922	3.959	9.460	—	97	—	120.516
1913.....	a 20.847	4.345	7.939	1.158	49	—	119.159
1911—1913	a 61.301	10.683	23.942	1.158	294	—	313.329
	b 19·6	8·4	7·6	0·4	0·1	—	100·0
1871—1913	a 305.299	32.032	206.231	13.447	13.131	107	2.038.233
	b 15·0	1·6	10·1	0·7	0·7	0·0	100·0

Fájó érzés e számsorokon végigpillantani. Több, mint 2 millió ember vándorolt ki ezek szerint 43 év alatt a Magyarbirodalomból tengeri úton, nagy irt hagyva maguk után (ha közülük sokan közben vissza is tértek), országunk népességében. Ennek az óriási embertömegnek háromötöd része (60·7%) a múlt évtizedben indult útnak, de elég sűrű volt a kivándorlás 1911 óta is.

Megfigyelésünk korábbi évtizedei közül az elsőben — mai mértékkel mérve — még igen kis jelentőségű volt a kivándorlás; 1881-től kezdve már nagyobb csapatokban kelnek útra a kivándorlók, 1890 után pedig kezd megalapozódni a jövő nagy kivándorlása. 1880-ig bezárólag mindössze egy év volt, a mikor Magyarországból nagyobb vándormozgalmat jegyeztek fel; 1880-ban, közel 9000 kivándorlóval. Az első tízezres számot a következő évben értük el, a 25.000-et 1886-ban. Az 1890-es évek körül eleinte 30.000 főnyi kivándorlónk megy át a tengeren; majd néhány éven át az amerikai kivándorlás ereje — az új, szigorúbb bevándorlási törvények hatásaképpen — csökken. Csakhamar azonban ismét friss tömegek tódulnak a kikötőkön át s 1900-ban amerikai kivándorlónk száma első ízben lépi át az 50 ezres határt. 1901 után — 1904. évet kivéve — mikor a kivándorlás pillanatra alább hagy — szakadatlan az emelkedés 1907-ig, mikor is kivándorlónk számán a 200 ezer főt is túllépi s közben többször is közel jut ehhez a számhoz. A kivándorlás két hullámtörőjének, az 1908. és 1911. éveknek hatása a kikötői adatokban is világosan észlelhető, egyébként azonban az újabb időre eső kivándorlásunk állandóan 120.000 ember körül mozog.

A tengeri kikötők közül a magyarországi kivándorlók elszállításában a németbirodalmi kikötővárosok játszóak a vezérszerepet. Hamburgon és főleg Brémán keresztül utazott tengerentúli kivándorlónknak közel kétharmada (62·7%) a. Volt idő — 1890 előtt, legalább is adataink szerint — a mikor csaknem egyedüli útvonala volt ez a két nagy német kikötő a magyarországi kivándorlónknak s bár később más útirányokat is létesített mellettük a vállalkozás, 1904 óta pedig a Cunard Magyar-Amerika-vonal beiktatása apasztotta meg viszonylag a Magyarországból erre átvonuló forgalmat, a háború kitöréséig még mindig évente kb. 50—70.000 kivándorlónk szállt ott hajóra. Második a sorban a *fiumei* útvonal; csak tíz év óta tette lehetővé a törvényhozás ezen az irányon át Amerika felé a kivándorlást s mégis jelentős a szerep, melyet az e kikötőből induló hajók utasforgalma elért. Volt egy év: 1910, mikor az összes tengeri kikötők közül Fiume első helyen állt magyarországi kivándorlóival, pedig a Quarneróba jövő Cunard hajók nem is tudták mind a Fiumén át kiván-

A TENGERENTÚLI KIVÁNDORLÁS A MAGYARBIRODALOMBÓL A KÜLÖNBÖZŐ EREDETŰ ADATOK SZERINT.

dorolni akarókat fedélzetükre venni s az Adria, mint a Cunard helyettese nagyszámú kivándorlót irányított más kikötők felé. 1911 óta a Fiumén át történő kivándorlás csökkent; az ekkor kötött Pool-szerződés [a Nordatlantischer-Dampferlinien-Verbund (Continental Pool)-ban egyesült gőzhajóvállalatok] módot nyújtott arra, hogy a kivándorlóknak nagyobb csoportjai vándoroljanak ki az északi kikötőkön át. Érdekes, hogy az 1908. év hatását legkevésbé a fumei vonal érezte meg. *Belgiumon* át az évek során kivándorlóinknak mintegy tizedrésze távozott; 1890-et megelőzőleg az antwerpeni vonalat alig frequentálták, akkor egyszerűen feléje fordult a figyelem. Csendesebb kivándorlásunk áramlata a *németalföldi* kikötőkön át; ezek közül is — különösen újabban — Amsterdamon keresztül alig távozik Európából magyar állampolgár s csaknem kizárólag Rotterdam az utas-transport székhelye. Ritkábban választják kivándorlóink az *angliai, olaszországi és franciaországi* kikötőket. Aránylag elég sok magyar kivándorló fordult meg ezek közül Havreban, — Liverpoolban és Genuában már jóval kevesebb, míg Cherbourgban alig valaki; Nápolyban is csupán néhány kivándorlónk adatát jegyezte fel a statisztika.

Tengerentúli kivándorlásunknak kikötők szerint való tagoltságát érdekesen szemlélteti a közleményünkhöz csatlakozó grafikon. E grafikon világosan mutatja azt is, hogy a kivándorlás mérvének emelkedése vagy csökkenése csaknem egyenlő mérvben látszik meg az egyes kikötőkön átutazott kivándorlók számában, a mi a kikötőkben székelő szállítási vállalatok jó szervezettségére vall.

A tengerentúli kivándorlás kikötői adatainak a magyarbirodalmi népesség számához való viszonyítása a következő kis táblázatot adja:

Év	1000 lélekre esett kivándorló	Év	1000 lélekre esett kivándorló
1881.....	0·7	1901.....	3·7
1890.....	1·8	1910.....	5·7
1881—1890 átlag..	1·1	1901—1910 átlag..	6·2
1891.....	1·9	1911.....	3·6
1900.....	2·9	1912.....	5·7
1891—1900 átlag..	1·6	1913.....	5·6

Az első két évtizedben tehát az átlag is inkább az évtizedek elején mutatkozó kivándorlási viszony-számokhoz áll közelebb, a mult évtizedben azonban a közbenső évek heves kivándorlási mozgalmak az átlagot a két határév kivándorlási száma fölé nyomja. Ebben az évtizedben egyébként az amerikai kivándorlás ereje több, mint négyszerese volt az előző évtizedének, s azóta is állandóan csaknem ugyanannyi.

Összehasonlíthatjuk a kikötői adatokat a természetes szaporodás adataival is. Ezek szerint:

Év	Kivándorlás a természetes szaporodás %-ában	Év	Kivándorlás a természetes szaporodás %-ában
1881.....	8·4	1901.....	29·8
1890.....	22·8	1910.....	47·6
1881—1890 átlag	9·8	1901—1910 átlag	54·3
1891.....	20·5	1911.....	35·4
1900.....	23·1	1912.....	44·0
1891—1900 átlag	14·6	1913.....	50·8

Természetes szaporodásunknak eleinte még nem nagy ellensége a kivándorlás; a kilencvenes évek fokozódó iránya azonban már jelzi a veszedelmet. 1901. után a kivándorlás ebben a megvilágításban is az előbbi évtizedi erejének csaknem négyszeresére emelkedett és a magasabb irányzatot átvette az utolsó három év kivándorlása is.

A németbirodalmi kikötői adatokat 1892. óta rendeltetési ország szerint is tudjuk részletezni:

Útirány	1892—1900	1901—1910	1911	1912	1911—1912	1892—1912
Nagy-Britannia ..	323	735	20	18	38	1,030
Ész.-Am. Egy.-Áll.	171,049	714,705	38,360	67,978	106,338	992,092
Canada	1,097	4,412	427	768	1,195	6,814
Mexico.....	10	—	—	—	—	10
Nyugat-India.....	6	—	—	—	—	6
Brazília.....	477	177	6	42	48	702
Argentína.....	109	6,816	190	400	590	7,515
Egyéb Dél-Am. áll.	17	23	—	—	—	40
Ázsia.....	3	—	—	—	—	3
Afrika.....	257	296	1	4	5	558
Ausztrália.....	11	5	4	6	10	26
Összesen....	173,269	727,169	39,008	69,216	108,224	1,008,662

Az Egyesült-Államok vonzóereje oly nagy kivándorlóinkra, hogy mellette más állam a tengerentúli kivándorlásban szinte számba sem jön. Figyelembe kell azonban vennünk azt, hogy hazánkban a nagy tömegek kivándorlását első ízben az unióbéli kivándorlási konjunkturák indították meg s ezenkívül az amerikai kontinens többi országainak gazdasági, társadalmi stb. viszonyai is olyan jellegűek, hogy ott még ma is leginkább a latin eredetű, különösen az olasz és spanyol kivándorlók számíthatnak boldogulásra. Az egyéb amerikai államokba a kivándorlás egész nagyságát azonban semmi esetre sem tárják fel a kikötői adatok. Kétségtelenül nagyobb tömegű kivándorlónak vezet az útja Britt-Észak-Amerikába és a dél-amerikai államokba is, részben a déleuropai kikötőkön át, melyekről nincsenek az utazás célja szerint részletezett adataink, még inkább pedig közvetve, úgy, hogy az Észak-Amerikába kivándorló onnét később tovább sodródik. Sajnos, ezek az államok többnyire nem hozzák nyilvánosságra rendszeresen bevándorlási statisztikájukat, de itt-ott mégis megjelenő hivatalos adatokból, konzuli jelentésekből, stb. tényleg arra következtethetünk, hogy a nagy amerikai köztársaságon kívül a többi államba is észrevehető áramlása van a magyarországi kivándorlóknak. Argentiniában

csak 1905-től 1911-ig bezárólag 8.198 magyarországi bevándorlóról irtak statisztikát (előzőleg az osztrák honosokkal együtt mutattattak ki), Braziliába 1908-tól 1910-ig olasz forrásból eredő adatok szerint 396, San-Paulo államba, Braziliának egyik államába pedig, konzulátusunk feljegyzése szerint, 1911-ben 165, 1913-ban 674 magyarországi bevándorló érkezett s ezenkívül Rio Grande do Sul államba is többen.

A Bolletino dell' emigrazione cz. kiadvány 1912. évi 7. száma — a kanadai bevándorlási jelentések alapján — közli a magyar anyanyelvűek bevándorlását Kanadába; ez adatok szerint

1899.....	276	1906.....	1.063
1901.....	546	1907.....	846
1902.....	1.048	1908.....	1.628
1903.....	2.074	1909.....	599
1904.....	1.091	1910.....	576
1905.....	986	1901—1910-ig.....	10.733

magyar kivándorló kereste fel Kanada földjét (leginkább az Ontario, Britt-Columbia és Saskatchewan államokat).

2. Az amerikai bevándorlási adatok.

Az Egyesült-Államok bevándorlási statisztikai adatainak — mint már említettük — hiánya, hogy 1899-től 1904-ig bezárólag a magyarországi adatokat az ausztrálakkal együttesen mutatják ki; az amerikai bevándorlási adatokat tehát, épen kivándorlásunk legmozgalmasabb idejének megfigyelésére, csak részben használhatjuk fel. Érdekesnek tartjuk azonban az Unió összes bevándorlásának rövid áttekintését, megvizsgálható azt, hogy az amerikai kivándorlás áramlata mint húzódik az egyik európai államtól a másik felé.

Az amerikai adatok 1821-ig nyúlnak vissza; összefoglalásukat a következő táblázat adja:

Év	Összes bevándorlás szám szerint	Magyarország		Ausztria		Német-birodalom	
		szám szerint	%	szám szerint	%	szám szerint	%
1821—1890..	15,427,657	138,125	0.9	296,171	1.9	4,504,128	29.2
1891—1900..	3,844,359	597,047	15.5	543,922	14.1	—	—
1901—1910..	9,002,810	2,145,266	23.8	341,408	3.8	—	—
1911.....	878,587	76,928	8.8	82,129	9.3	32,061	3.6
1912.....	838,172	93,023	11.1	85,854	10.2	27,788	3.3
1913.....	1,197,892	117,580	9.8	137,245	11.4	34,329	2.9
Mindössze	31,189,477	3,769,373	12.1	—	—	5,483,726	17.6

Év	Nagybritannia szám szerint	Olaszország szám szerint	Oroszország szám szerint	Franciaország szám szerint			
					%	%	%
1821—1890..	6,235,277	388,558	2.5	324,892	2.1	366,346	2.4
1891—1900..	745,853	655,068	17.1	588,866	15.3	36,006	0.9
1901—1910..	865,015	2,045,877	22.7	1,597,306	17.8	73,379	0.8
1911.....	102,436	182,582	20.8	158,721	18.1	8,022	0.9
1912.....	83,027	157,134	18.7	162,395	19.4	8,628	1.0
1913.....	88,204	265,542	22.2	291,040	24.3	9,675	0.8
Mindössze	8,119,872	3,695,061	11.9	3,123,220	10.0	502,056	1.6

Egyéb európai országok szám szerint	%	Kanada		Egyéb világ-részek		
		szám szerint	%	szám szerint	%	
1821—1890..	1,439,079	9.3	1,046,875	6.8	658,206	4.5
1891—1900..	533,598	13.9	2,631	0.1	140,768	3.7
1901—1910..	1,067,675	11.9	179,226	2.0	687,568	7.0
1911.....	121,518	13.8	56,830	6.5	57,000	6.5
1912.....	101,021	12.1	55,990	6.7	63,307	7.6
1913.....	112,240	9.4	73,802	6.1	68,235	5.7
Mindössze	3,975,131	10.8	1,415,354	4.5	1,705,084	5.5

Úgy Magyarországból, mint Ausztriából az első feljegyzésre 1861-ben találunk; hazánkból akkor két bevándorló érkezett Amerikába. Az első negyven év alatt az amerikai bevándorlás legnagyobb kontingensét állandóan Nagy-Britannia adja s mellette folyton tekintélyes százalékkal szerepel a Németbirodalom. A franciaországi bevándorlás kezdetben elég nagy szerepét ez idő alatt fokozatosan elveszti, emelkedik viszont a kanadai és a kisebb európai államokból történő bevándorlás mértéke. Magyarországból 1861-től 1870-ig 484, 1871-től 1880-ig 9.960, 1881-től 1890-ig pedig egyszerre már 127.681 kivándorlóról szerzett az amerikai statisztika tudomást, de ha az utóbbi szám a mi viszonyainkhoz képest nagy ugrást is jelentett, kivándorlóinknak az amerikai bevándorlásban való részese-dési arányát csak igen jelentéktelenül tolta előre.

1890 körül a közleményünk fejezeté részében kifejtett okok folytán az amerikai bevándorlás strukturájában fontos változások történtek. Az angliai bevándorlás — és a németbirodalmi — viszonylag ugyan még mindig a főerei annak, számszerűleg azonban nagy csökkenéssel s mivel a többi államok bevándorlása sem növekszik még olyan méretekben, hogy a fogyatékot pótolhatná, bekövetkezik az amerikai bevándorlási mozgalomnak jelentékeny visszaesése. Anglia és Németország helyett az olaszországi, oroszországi és a monarchia két államából történő bevándorlás aránya mutat már az évtized első felében nagy emelkedést, hogy az évtized második felében az előbbieket teljesen visszaszorítsák. Csupán Magyarországból 181.288 egyén vándorolt be 1891-től 1898-ig az Egyesült-Államokba. 1900 után a németországi bevándorlás aránya — a hol a nagyszerűen kifejlődött gazdasági élet erősen ellátta munkaalkalommal és jól fizette a munkásnépet s így nem igen volt arra szükség, hogy a munkásfelesleg vagy a jobbilet után vágyó munkás külföldre menjen — még lejjebb hanyatlott s az összbevándorlásban már igen redukált szerepet játszott. Évről-évre néha változással, de az évtized átlagában még mindig körülbelül 10% körül mozgott az angliai bevándorlók aránya — leginkább az oroszországi kivándorlás folytán — míg az olaszországi és oroszországi bevándorlás aránya tovább fokozódott; ezekből az országokból időnkint csaknem 300 ezer főnyi tömegek is megmozdultak a tengerentúl felé,

az egész bevándorlásnak egynegyedét vagy ahhoz igen közel eső részét is szolgáltatva. Állandóan nagy volt a monarchia két államából történő bevándorlás arányszáma is; az 1908 óta gyűjtött adatok szerint Magyarországra rendszerint 9—12%-nyi részesedés esett ebből, Ausztriára legtöbbször valamivel ennél is több. Jóformán teljesen megszűnt a Franciaországból történő bevándorlás, viszont figyelemre méltó lett a bevándorlás a kisebb európai államokból; rajtuk kívül a legutolsó évtizedben Kanadából és az egyéb világ-részekből kiinduló bevándorlás arányszámai is emelkedtek.

3. Az amerikai kivándorlás területi tagozódása.

Közleményünk fejtegetései kapcsán már több ízben foglalkoztunk az amerikai kivándorlás multjával, indító okaival s megvilágítottuk azt a szerepet is, a melyet kivándorlásunknak ez a legjelentősebb iránya betölt. Szükségesnek látszik azonban bővebben kiterjeszkedni az amerikai kivándorlás topográfiájára is, azaz annak felkutatására, hogy a kivándorlók az országnak főképp mely vidékeiről mennek ki Amerikába.

E tanulmányunkhoz alapot a kikötői vagy az amerikai hivatalos adatok között hiába keresnénk s kizárólag a honi forrásból származó adatokra kell támaszkodnunk. Adataink természetesen csak az 1899 óta eltelt időszakra vonatkoznak, tehát csak akkor kezdődnek, a mikor az országnak számos vidékén már teljes kialakulásában volt meg a kivándorlás; a másfél évtized alatt történt változásokról azonban teljesen tájékoztatnak s annyiban is értékesek, hogy segítségükkel megkísérélhetjük a veszélyeztetettebb helyeken a kivándorlás pusztításait járásokint és községenként is megfigyelni.

Kutatásunknak ez a része csak kísérletszámba mehet s mintegy tájékoztatóul kíván szolgálni azoknak, akik monografikus eljárás alapján akarják kideríteni azokat a helyi okokat, melyek az ország egyes vidékeinek lakosságát az amerikai kivándorlásra készítik. A községi ismertetés kapcsán közleményünk, főleg az 1910. évi népszámlálás feldolgozása alapján, számos helyen megemlíti azokat a népességi és gazdasági jelenségeket is, melyek esetleg a kivándorlás mozgató erejéül szolgálhatnak. Nem biztos azonban, hogy ott, ahol pl. az eltartottak számát nagyon látjuk a keresőkéhez képest, a kivándorlást tényleg a lakosságnak illetén társadalmi tagozódása vagy a helyi felvétel téves volta idézte-e elő; a birtokos népességnek a birtoktalanokéhoz való viszonya sem föltétlenül bizonyoság arra, hogy a kivándorlást ez a gazdasági rugó okozta, hiszen számos községnél fogjuk látni, hogy lakossága kivándorolt, pedig elég jól

van benne képviselve a kisbirtokos-osztály. Sokszor ott is, ahol az ipar a hazai állapotokhoz képest eléggé fejlett, élénk kivándorlásra akadunk; nagybirtokrendszerről híres vármegyékben (különösen az Alföldön vagy az ország nyugati-középső részeiben) a lakosság jóformán semmi hajlamot sem mutat otthonának elhagyására, — ami viszont nem zárja ki azt, hogy ott, ahol nagyarányú a kivándorlás s az egészségesebb birtokmegosztást kiterjedt kötött birtoktestek akadályozzák, ezeknek ne lenne közvetlenül is befolyásuk a mozgalom megélénkülésére. Ez a néhány példa is, melyhez sok mást is sorolhatnánk még fel, egyfelől azt bizonyítja, hogy a kivándorlás helyi okainak vizsgálata nagyon szövevényes, gondos elmélyedést kívánó munka, melyre azonban szükség van, ha a baj komoly orvoslásához fogunk, másfelől pedig reális alapot ad annak a feltevésnek a hangoztatására, hogy azokban a községek körzetekben, amelyekben belül egyforma erővel történik a kivándorlás (annak ellenére, hogy a községek gazdasági viszonyai között nincs sok hasonlóság), a kivándorlásnak egyik legfőbb lendítő kerekéül erkölcsi mozzanatot, a jól sikerült kivándorlás példájának hatását is tekintjük, mely nem egy község lakosságát szinte búcsújárászerűen vitte a tengerentúlra. De bár ezek alapján a közlemény e fejezetének fejtegetései nem szolgálhatnak perdöntő tanuságul az amerikai kivándorlás oknyomozásánál, azt hisszük, még sem végeztünk felesleges munkát a járási és községi adatoknak vizsgálatával, minthogy számos vármegyénél tanulságosan volt módunk megjelölni azt az irányzatot, mellyel a kivándorlás a vármegye egyik járásából a másikba áthatolt, és sikerült kideríteni azokat a területi összefüggéseket, utakat is, melyeken az amerikai kivándorlás egyik vármegyéről a másikra áthúzódott.

a) Felvidéki kivándorlás.

Az amerikai kivándorlásnak tulajdonképeni központja adatgyűjtésünk idején is a felvidéki göcz volt. A nagyjában a Tisza jobb partjával egybeeső terület (melynek törvényhatóságai körül azonban Borsodot később vesszük tárgyalás alá) rendkívüli kivándorlását élesen tükrözik vissza ezek a számok:

Törvényhatóság	Kivándoroltak száma			
	1899—1904	1905—1907	1908—1911	1899—1911
Abauj-Torna vm.....	17,576	12,580	13,973	44,129
Kassa tjv.....	1,262	1,756	1,287	4,305
Bereg vm.....	6,023	8,038	8,650	22,711
Borsod vm.....	6,808	8,357	8,448	23,613
Miskolc tjv.....	—	—	295	295
Gömör és Kishont vm....	11,769	9,050	9,981	30,800
Sáros vm.....	22,662	14,260	13,041	49,963
Székes vm.....	20,359	18,290	11,841	45,490
Ung vm.....	16,700	12,375	16,494	45,569
Zemplén vm.....	30,930	24,643	26,709	82,282
Összesen....	134,089	104,351	110,704	349,144

Tizenöt év alatt tehát a Tisza jobb partjáról kerekszámban 350.000 ember ment ki Amerikába, ezzel a Magyarbirodalom kivándorlásának magában is egynegyedét szolgáltatva. De sietünk ismét megjegyezni, hogy a most idézett számadatból nem szabad azt a túlzó következtetést levonni, mintha a felvidéki vármegyék lakosságából tényleg annyi individuum távozott volna. A kivándorló *egyének* száma minden bizonnyal jóval kisebb, minthogy a kivándorlók között épen itt tömegesen fordultak elő olyanok, a kik már többször megjárták Amerikát s a kik, hogy úgy mondjuk, sportszerűen űzik a kivándorlást; ezek számát a visszavándorlási statisztika segítségével csak fogyatékosan tudjuk megmérni s így végső összefoglalásban, a ki- és visszavándorlási statisztika összehasonlítása után is a valóság fölé emelkedik az adataink szerint elvesztettnek tekintett kivándorlók száma.

A *Tisza jobb partján* egyébként — határozott ellenében az országos irányzattal — a kivándorlás ereje (legnagyobb részben talán a kivándorlásra kész tartalékok kimerülése folytán) az újabb időben csökkent. A kivándorlás átlaga ugyanis az

	1899/1904	1905/1907	1908/1913
	é v e k b e n		
a Magyarbirodalomban.....	46.385	154.767	75.690,
míg a Tisza jobb partján...	22.348	34.783	18.451

fő volt. A legutóbbi hat év alatt a Tisza jobb partjáról évente átlag kevesebben mennek ki Amerikába, mint az 1899-et követő években. Az ország többi részében viszont — új meg új területek megfertőződése következtében — a kivándorlás hatalmasabban fellángolt.

A felvidéki kivándorlás góczában állandóan **Zemplén** vármegyében legnagyobb a kivándorlási mozgalom. A zempléni kivándorlásnak szinte kizárólagos levezető csatornája Amerika; Németországba és Oroszországba elvétve vándorolnak innen ki az emberek, Romániába pedig épen csak hébe-hóba valaki. A vármegye tengeren túra kivándorlásáról részletesebb képet adnak ezek az adatok :

1899.....	4.167	1904.....	4.027	1909.....	6.003
1900.....	4.953	1905.....	8.907	1910.....	5.480
1901.....	6.767	1906.....	7.532	1911.....	3.523
1902.....	5.597	1907.....	8.206	1912.....	5.255
1903.....	4.519	1908.....	2.369	1913.....	3.989

A kivándorlás főfészkeit adatgyűjtésünk megindulásakor a nagymihályi, homonnai és gálszécsi járásokban fedezhetjük fel, melyekhez — mint a vármegye északi felére eső területhez — délen a kitűnő termőföldű bodrogközi járás csatlakozik; a többi közül még a varannói és sátorajaujhelyi járások mozgalma is elég élénk, a hegyvidéki sztropkói és szinnai, valamint a Hernád és Bodrog között elterülő

tokaji és szerencsi járásokban viszont alig tesz számot. A következő években a kivándorlás a vármegye minden járásában észrevehetően megerősödik: a nagymihályiban évente meghaladja az 1000 főt, a homonnai és gálszécsiben majd eléri ezt a határt s még a minimumot jelző szerencsi és tokaji járásokban is 200 főhöz jár közel. Az 1902. évvel Zemplén kivándorlásának fokozódásában némi szünet áll be s tart mintegy három éven át. Az oka ennek az volt, hogy a vármegyéből kiinduló kivándorlás egységesebbé vált, az egyes járások között eddig mutatkozó szélsőségek kezdtek eltűnni, a korábban kevésbé érintett járások kivándorlásának mérsékelt emelkedése azonban nem tudta pótolni a tipikus járások kivándorlásának csökkenését. Az 1905—7. évek alatt a kivándorlás Zemplén vármegyében is páratlan magasságra emelkedik, élen ismét a jól ismert négy járással, melyek közül azonban hol az egyik, hol a másik kerül az első helyre; mellettük a szerencsi járásbeliek mutattak még ebben az időben igen feltűnő mozgékonyt. 1908 után a kivándorlás váltakozó erejű, a múlttal szemben azonban kétségtelenül megnyúlt. A legutolsó években nagyjában változatlan a csomópontok elhelyezkedése s némi eltolódás csak annyiban jelentkezik, hogy a szinnai és varannói járások végleg a nagyobb kivándorlású járásokhoz sorakoznak, viszont a homonnai kiesik közülük, de csak látszólagosan, minthogy az új közigazgatási beosztású mezőlaborczi járás főképe a járás községeiből alakított.

Zemplén vármegyének szinte nincs egyetlenegy községe, melyet a kivándorlás kisebb vagy nagyobb mérvben ne sújtott volna. Mégis sok érdekességgel bíztat néhány községet a sok közül kiemelünk, megjelölve így azokat, a hol az amerikai kivándorlás legtöbb lakost mozgató meg. A *nagymihályi* járásban Nagymihály, Lasztomér, Nátafalva és Sztára lakosságának mozgalma legélénkebb, — mindegyik a Laborcz völgyében, a vasúti vonalhoz közel. Nagymihályból, ebből a magyar többségű elég népes községből, mely egyúttal járási székhely is, évente újabban körülbelül 100 lélek vándorolt ki, az előbbi években gyakran jóval több is. Annál érdekesebb ez, mert a község inkább ipar forgalmi jellegű — a mezőgazdasági elem népességének csak 17·20/0-a — s a községben kisebb vállalkozások mellett közel negyven főnyi munkásállományú malom és áramfejlesztő-telep, illetőleg sör- és malátagyár is áll fenn. A másik három — tót anyanyelvű — községben már túlnyomó az őstermelő foglalkozás, érdekes belső foglalkozásstatisztikai eltéréseket azonban köztük is észrevehetünk. Lasztoméren a 10 holdnál nagyobb telekkel bírő kisgazdák is szép számmal vannak, de a munkásem is igen népes, Sztárán

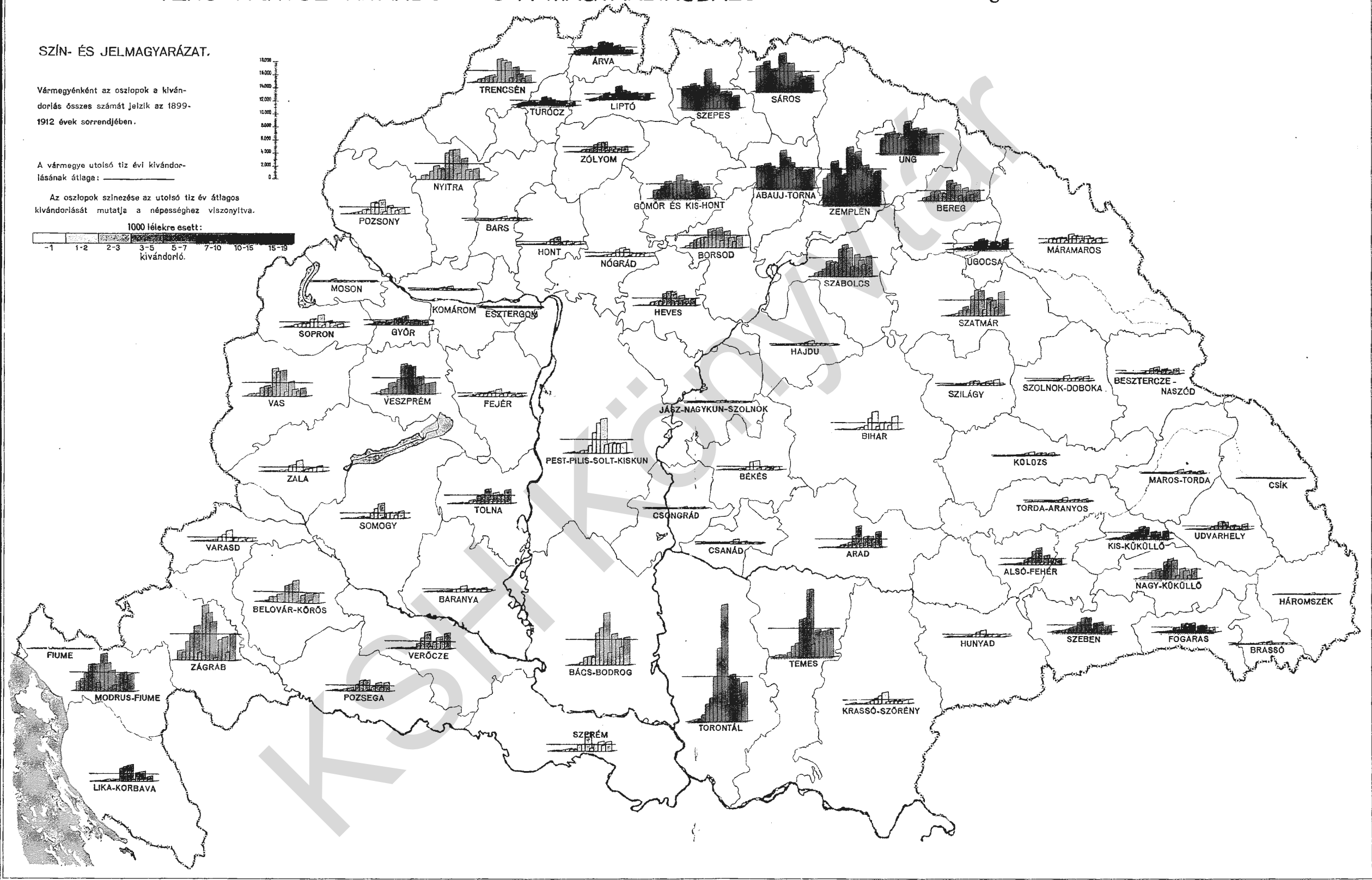
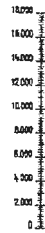
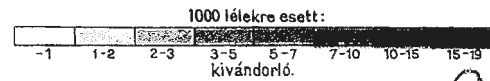
TENGERENTÚLI KIVÁNDORLÁS A MAGYARBIRODALOMBÓL 1899-től 1912-ig VÁRMEGYÉNKÉNT.

SZÍN- ÉS JELMAGYARÁZAT.

Vármegyéenként az oszlopok a kivándorlás összes számát jelzik az 1899-1912 évek sorrendjében.

A vármegye utolsó tíz évi kivándorlásának átlaga: _____

Az oszlopok színezése az utolsó tíz év átlagos kivándorlását mutatja a népességhez viszonyítva.

az utóbbi majdnem hiányzik, viszont a birtokosság csaknem mind 10 holdnál kisebb földet mond magának; Nátafalván végül az önálló mezőgazdasági népek sok az eltartottja. A *bodrogközi* járásnak főleg a keleti csücskében tömörülnek azok a községek, melyek lakossága hűséges adózója a kivándorlásnak: Lelesz, Királyhelmece, Ricse és Zemplénagárd, melyeknek évenkénti kivándorlási mozgalmak 50—80 fő között mozog, néha azonban a 100-hoz is közel jár. (Ricséből 1906-ban 101-en vándoroltak ki). A négy szinmagyar község foglalkozási viszonyai szintén nem azonosak; Lelesz és Királyhelmece eléggé iparforgalmi jellegű helyeknek tekinthetők, a másik kettőben sokkal inkább érvényesül a földnek, mint kenyéradónak szerepe. Mindegyik községben azonban az őstermeléshez számítható népesség helyzete általánosságban nem lehet nagyon kedvező: a cselédek és munkások száma az önállókhöz viszonyítva igen jelentékeny. A *gálszécsi* járást körülbelül kétfelé szeli a kivándorlás iránt legfogékonyabb Töketerebes, Gálszécs, Vécse és Parnó községek vonala. A két első vegyesen magyar- és tótajkú község, a másik kettőben túlnyomó a tót lakosság. Mindegyik határában szélesen terülnek el a nagybirtokokhoz tartozó földek; legnagyobb részben valószínűleg ez az oka annak, hogy a lakosságban olyan sűrű a mezőgazdasági segédszemélyzet. A *varannói* járásban leginkább Szacsúr, Csemernye és Varannó községek veszik ki részüket a kivándorlásból, a kisebb települések közül pedig Kisdomása mozgalmak is rendkívül figyelemreméltó; az 1910-ben mindössze 266 főt számláló tót községből 1907-ben 62-en mentek Amerikába. A többi községben is főleg a tót földművelő lakosság volt a kivándorlás tápláló anyaga, Varannót kivéve, hol a kivándorlás a magyarajkú lakosság között is pusztit. A *sátoraljaújhelyi* járás községeiről említést érdemel, hogy ezek kiváltkép a nagymihályi és gálszécsi járással határos területen hódolnak a kivándorlásnak (Velejte, Czéke, Zemplén); a *homonnai* és *szinnai* járásokban a kivándorlás fészke a Cziróka vize mellett s a Cziróka és Laborcz egybefolyásánál van. A *sztrópközi* járásban a délen fekvő községekben (Nagydomása, Kelcse, Turány stb.) látunk némi kivándorlást. Nem ment a kivándorlástól a Hegyalja híres bortermő földje sem (Monok, Tállya, Tolcsva, stb.). Maga a vármegyei székhely, Sátoraljaújhely szintén igen intenzív mozgalom központja; 15 év alatt 2180-an vándoroltak innen Amerikába. E jelentékeny ipari centrum példája is (Sátoraljaújhelynek közel 1.000 munkással dolgozó dohánygyára, 500 munkást foglalkoztató vasúti műhelye és sokféle más vállalkozása van) azt igazolja, hogy a zempléni nép mennyire át van hatva a kivándorlás vágyától; nem csodálkozhatunk rajta, hogy az a lakosság minden rétegében olyan széles rendeket vág.

Magyarországi kivándorlás.

Zemplén után **Sáros** vármegye mozgalmának tárgyalása kívánkozik előtérbe. Szintén ősi kivándorlási terület, melyet adatgyűjtésünk másfél évtizede alatt is még csak Torontál és Zágráb vármegyék tudtak megelőzni. A sárosi kivándorlóknak is túlnyomó részben Amerika az útiránya, csak ritkán akad köztük Oroszországba, még ritkábban Romániába és Németországba törekvő. Az Amerikába kivándoroltak száma évenként valóban tekintélyes:

1899.....	3.962	1901.....	3.275	1909.....	2.895
1900.....	4.028	1905.....	5.873	1910.....	2.159
1901.....	4.602	1906.....	4.221	1911.....	1.760
1902.....	3.339	1907.....	4.166	1912.....	2.356
1903.....	3.436	1908.....	1.449	1913.....	2.422

Egészen kétségtelen, hogy Sáros vármegyében a jelen század eleje óta a kivándorlás csendesebb fordulatot vett. A nyilvánvaló esés már az 1902. évvel megkezdődött s az 1905-tel meginduló nagy kivándorlási hullám is csak muló hatást tudott itt kelteni: már 1906-ban újra hanyatlás áll be s az újabb években is úgy látszik, hogy Sárosban — abban a fenyegető alakban, melyet korábban öltött — a kivándorlás immár a múlté. A kedvező fejlődést előidéző okok között alighanem az a legvalószínűbb, hogy a vármegye kivándorlásra kész lakossága kimerüléskor van: oly régóta és oly rendszeresen ment ki innen Amerikába a nép, hogy előbb-utóbb be kellett következnie a visszaesésnek. A felnőtt falusi népek csaknem minden tagja megjárta az Új-világot, sokan többszörösen is; ki künn maradt végleg, ki megkeresett annyit, hogy nyugodtan élhetett, kit a csalódás tört meg. Ily módon a kivándorlásra való hajlandóság önkéntelenül egy kisebb népelemre korlátozódott Sárosban, azokra, a kik vagy még nem voltak a tengerentúlon, vagy mint családtagok utaztak ki az ott élő szülő vagy házastárs után. Ezzel magyarázható az is, hogy Sáros vármegyében az országos átlagot messze meghaladó arányban vándorolnak ki a 20 éven aluliak.

A sárosvármegyei kivándorlás járási adatainak tanulmányozása nem tár fel különösebb érdekességet. Legnagyobb mérvű a mozgalom ma is, csak úgy, mint 15 évvel előbb a bártfai (akkor szekcsői) és felsőtárczai járásokban s ha az újabb időben a bártfai járás került első helyre, az arra vezethető vissza, hogy az utóbbi járás kettéosztatott, a héthársi és a kisszebeni járásokra. A felsőtárczai (később már csak a héthársi) járásból másfél évtized alatt 10.200, a bártfaiból 8.155 kivándorlót jegyzett fel a statisztika. A többi járások közül, melyek kivándorlási mozgalmak nagyjában egyező, mégis kettő kívánkozik kiemelésre: a girálti és a lemesi járások, melyek aránylag kis népességére súlyos fenyegetést jelentett az a 6—6

ezer főnyi tömeg, melyet a kivándorlás a járás községeiből — hosszabb vagy rövidebb időre — elvont.

A *bártfai* járás községei közül Zboró, Hertnek, Szemelnye és Malczó a legnevezetesebb kivándorlási központok. Zboróból német és tót, Hertnekből és Szemelnyéből tót, Malczóból ruthén lakosság vándorol ki. Ez utóbbi körül egyébként más, a kivándorlás által erősen felkeresett községekből (Lénártó, Lukó, Kuró) teljes kör képződik. Mindenesetre a kivándorlás hatásának tulajdonítható, hogy a most felsorolt községek legtöbbször a népessége a legutóbbi két népszámlálás között megfogyott. Legnagyobb volt a lélekszám csökkenése Malczón (57), a mi azért érdekes, mert e kis községben határozottan a 10—100 holdas gazdák vannak számbeli fölényben a kisebb birtokos és a birtoktalan földmivelő lakossággal szemben. A *héthársi* járásban egész sorozata vonul fel a községeknek, a melyekből kiáramló kivándorlás igen jelentékeny. Legnagyobb részük a járás északkeleti sarkában, az országhatárhoz közel helyezkedik el (Felsőkányá, Csércs, Kishárs, Hosszúvágás, Palocsa, Paloncza), melyeknek ruthén, illetőleg (a két utolsó községnek) tót lakossága annyira híve a kivándorlásnak, hogy némely évben a lakosságnak majdnem 10 vagy ennél több % a is vándorolt ki Amerikába; így Kisháron 1904-ben, Hosszúvágáson 1903-ban és 1904-ben. Mind e községek tipikus szegény helyek, melyekben túlnyomó a kisbirtokosnapszamos elem s a hol — Felsőkányát és Kishársot kivéve — ritkaság a 10 holdat meghaladó gazdaság. A *kisszebeni* járásban — e járás községeit, mint a héthársiét is, már abban az időben is szemlélve, mikor még a felsőtárczai (vagy a siroakai) járáshoz tartoztak — kisebb azoknak a községeknek a száma, melyekben a kivándorlók évi kontingense veszedelmesnek látszhatott; mindössze a tót anyanyelvű Siroka községből — mely körülbelül 1000 lelket számlál — távozott 1905-ben 66 kivándorló, annyi, a mennyinek máskor innen s más községekből is legfeljebb csak a fele. Nagyvitéz, Sztankahermány és Szentmihályfalva még itt a kivándorlás szempontjából nevezetesebb községek; mindháromban elég erős a mezőgazdasági segédzemélyzet képviselése. A *lemesi* járás körzetében a főbb közlekedési utak mentén fekvő községek csak úgy kivették részüket a kivándorlásból, mint a félre eső falvak. Somos, Sárosbógdány, Lapispatak és Kavocsán tótajku lakossága — főként Somosé — időnként 40—60 főnyi rajokat küldött ki Amerikába. Kavocsánt nem tekintve, a többi községben a birtokosság nem látszik szegénynek, számukat azonban teljesen ellensúlyozza a birtoknélkülieké. Az *eperjesi* járásban Nagysáros és Tótsóvár, e népesebb s már elég jelentékeny magyarajkú kisebbséggel is bíró községek példája

annyiban érdekes, hogy e helyeken nyilván az iparforgalmi lakosság körében is van gyökere a kivándorlásnak; elősegíti ezt, hogy az iparosok között a túlnyomó többség nem önálló. Nagysárosról érdekes statisztikai adalék, hogy a bányászattal foglalkozó lakosságnak 20 főnyi eltartottját találta itthon az 1910. népszámlálás, keresőt egyet sem: ezek bizton Amerikában tartózkodtak akkor. A *girállyi* járásban Tapolyhanusfalva, Tapolyhermány, Girált és Kurima és a *felsővízköziben* — a vármegye legmostohább természeti viszonyai között élő járásában — pedig Ladomérvágása és Felsőhunkócz községek neveit említjük fel. A vármegye három rendezett tanácsú városa közül — bár mindegyikben figyelemre méltó a talaja a kivándorlásnak — legelőkelőbb Kisszebenből a kivándorlás; a másfél évtized átlagában évente körülbelül 75 amerikai kivándorló találtatott itt — 1.000 lélekre számítva 22 ember — ami igen nagy arány. Bártfán az arány 16-ra esik, Eperjesen már ennél is lényegesen kisebb. Kisszeben és Bártfa adatai azonban azt bizonyítják, hogy a felvidéki városi életnek az a fejletlen ipari gazdasági alakja, mely egy-egy közép nagyságú speciális ipartelep (fűrészüzem, faedénygyár) alapításával kimerül, még korántsem óvja meg a városok lakosságát sem attól a veszedelemtől, melyet a kivándorlás a népesség, a munkaerő csökkentésével jelent.

A felvidék másik három vármegyéje: Szepes, Ung és Abauj-Torna csaknem hajszálnyi pontossággal egyformán osztoztak a kivándorlás csapásában. Közülük elsőnek Szepes vármegye viszonyaival azért foglalkozunk, mert a kivándorlásnak szintén régi területe s mert az országnak e jelentékeny ipari vidékén kettőzt figyelmet érdemel a kivándorlás pusztítása. A szepesi kivándorlók közül időnként Romániába (1911.) és Oroszországba (1913.) is nagyobb csoportok utaztak ki; döntő többségüknek azonban Amerika az útiránya:

1890.....	3.312	1904.....	3.387	1909.....	2.560
1900.....	3.056	1905.....	6.000	1910.....	2.486
1901.....	3.571	1906.....	8.876	1911.....	1.628
1902.....	3.492	1907.....	3.405	1912.....	1.982
1903.....	3.241	1908.....	1.092	1913.....	2.093

A kivándorlási mozgalom Szepesben is határozottan ellanyhult: míg adatgyűjtésünk első hat évében 3.393 volt a kivándorlók átlaga, az utolsó években 1.973-ra csökkent. Bizonyára része volt ebben azoknak az okoknak, melyeket fentebb már Sáros vármegyénél vázoltunk: a kivándorlásra kész idősebb korosztályok fokozatos kimerülésének; de más érdekes gazdaságtársadalmi momentumokat is észlelhetünk. Szepes vármegyében az 1900. után eltelt évtized alatt a lakosság foglalkozási összetétele lényegesen megvál-

tozott s erőteljesen (32%-ról 37%-ra) előre nyomult a bányászat, ipar-forgalommal foglalkozók szerepe. Különösen az ipari lakosság száma fejlődött jelentékenyen, de majd ugyanakkora mérvben a közlekedés körében alkalmazottaké is, a mi Szepesben különösen sokat jelent, minthogy a vasuti forgalom tökéletesedésével a vármegye természeti kincsei még jobban hozzáférhetőbbé válván, a lakosság megélhetési feltételei is kétségtelenül javultak. Figyelemre méltó mozzanat, hogy a vármegyében a mezőgazdasági népesség száma — abszolút is véve — megfogyott a tíz év alatt.

A vármegye járásai közül a határszéli, a sáros-vármegyei héthársi járással is szomszédos ólublói járásban volt a legfenyegetőbb a helyzet; évente átlag 432 ember vándorolt ki innen, 1.000 lélekre számítva 25. Legtöbbszörre az egyes években is itt volt legnagyobb a kivándorlók száma s csak néha kerültek elébe az iglói és a szepesófalvi járások; az elsőben a kivándorlók évi átlaga 367 (21%^o/100), az utóbbiban 338 (18%^o/100). A népesség számával való összehasonlítás igen veszélyesnek mutatja a késmárki és a löcsei járásokbeli kivándorlást is, legkevésbé annak pedig a szepesváraljai és gölnczbányai járásokét, bár még ezekben is nagyobb a kivándorlás, mint a természetes szaporodás, mit a visszavándorlás csak annyiban tudott enyhíteni, hogy a járások népességének fogyását éppen hogy megakadályozta.

Az *ólublói* járás községei közül a kivándorlás szempontjából legnevezetesebb községek Szepesjakabfalva, Kövesfalva és Hársád. Mindegyiket kizárólagosan ruthén lakosság lakja, mely csaknem teljességében őstermelést űz; némi iparosság csak az első községben él. (Szepesjakabfalván rendkívüli arányú volt a kivándorlás; 1906-ig bezárólag csaknem minden évben 100-nál többen [1905-ben 170-en] vándoroltak ki innen s legutóbb is 40—50-en.) A községek természetes szaporodása a visszavándorlással együtt sem tudta a veszteségeket pótolni; 10 év alatt Szepesjakabfalva lakossága így 2.487 főről 1.911-re csökkent s a másik két község is szemelláthatóan fogyott. Az őstermeléssel foglalkozó népességben a tehetősebb birtokoselem ritka e községekben, mihez hozzávéve az itteni földeknek művelési ágak szerint is kedvezőtlen megosztását, a kivándorlás nagy elterjedtsége eléggé érthető. Az *iglói* járásban a járási székhely által kettészelt területéből főként a keleti oldalon csoportosulnak azok a községek, melyek kivándorlása intenzív. A bányavidéken fekvő Vereshegy és Hernádtapolcza, az inkább mezőgazdasági jellegű Görögfalva s az iparforgalmi jellegű Márkusfalva és Szepessümegeg itt a nevezetesebb kiindulási állomásai az amerikai kivándorlásnak; a szinte kizárólag bányász népességű Ötösbánya is gyakran élénk mozgalom színhelye. Érdekes, hogy a

járásban csupán két ruthén nyelvű sziget van (Vereshegy és Görögfalva) s mindegyikben a kivándorlás a lakosság számához képest igen magas; nem egyesztenő volt, midőn a lakosságnak 7—8%-a ment ki Amerikába. A többi községek mind tót többségű helyek, a már említett Ötösbányát kivéve, melynek vasércbányáiban és vasérckohójában a tótok mellett német s különösen magyar munkások is dolgoznak. Hernádtapolcza példája is figyelmet érdemlő: a népszámlálás szerint 16 iparos keresőjére 113 eltartott jutott, valószínűleg jobbára már kivándoroltaké. A *szepesófalvi* járásban Frigyesvágása, továbbá Kristályfalva, Nagyhársas és Szepesmátyásfalva községek nevei ki-vánkoznak előtérbe; az utóbbi három egy körzetben, a járás keleti nyulványában fekszik. Tót népességű községek ezek, Nagyhársast kivéve, melynek lakossága ruthén ajkú. Legfenyegetőbb volt — különösen az utolsó 5—6 évben — Kristályfalva amerikai kivándorlása. A *késmárki* járásban — melynek lakossága több mint felerészben német anyanyelvű — szintén a tót többségű községeké (Zár, Szepesótfalu) az amerikai kivándorlásban az elsőség; a német községek közül mindössze Toporcson jegyezhetünk fel élénkebb mozgalmat. A *lőcsei* járásban állandóan Csütörtökhegy, Tarcazfő és Alsórépás községek népéből vándoroltak ki legszámosabban; az alig ezer főnyi lakosságú Tarcazfőről évente néha 60—80-an. Ugy látszik azonban, hogy a kivándorlás e járásban is már szinte rendszeres, megszokott vállalkozássá lett s a visszavándorlás ellensúlyozta, mert a népszámlálás csak Tarcazfőn állapított meg nagyobb vándorlási veszteséget. A vármegye városai közül számszerűleg ugyan rendszerint Iglón és Löcsén volt legnagyobb a kivándorlás, Szepesolaszinnak és Leibicznek a múlt évtized elején megnyilvánult szokatlan erejű vándormozgalmában azonban — évente több ízben majd másfélszázan mentek e városokból Amerikába — kétségtelen bizonyítéka e csak alárendelt fontosságú iparral rendelkező városok kisebb életerejének.

Abauj-Torna vármegyében — mint ismeretes — szintén hosszú multja van a kivándorlásnak; természetesen tehát, hogy 44.134 főnyi amerikai kivándorlójával e vármegye is az egyik első helyet foglalja el a vándormozgalmat tápláló törvényhatóságok sorrendjében. A mozgalom hullámzásának általános iránya körülbelül itt is megegyezik a felvidéki gócz többi vármegyéjével, mégis annyi különbséggel, hogy a kivándorlás erejének Szepesben, Sárosban olyan határozottan észlelhető ellanyhulása — mint alább láthatjuk — Abaujban csak mérsékeltebben következett be:

1899.....	3.321	1904.....	2.626	1909.....	2.913
1900.....	2.382	1905.....	5.138	1910.....	2.585
1901.....	3.716	1906.....	4.110	1911.....	1.881
1902.....	3.051	1907.....	3.386	1912.....	2.786
1903.....	2.480	1908.....	1.291	1913.....	2.563

Az okát ennek alighanem abban lehetjük meg, hogy Abauj-Torna lakossága jóformán változatlanul megőrizte a két népszámlálás között eltelt idő alatt is agrikultur jellegét (70,4, 69,3%) s azok a rugók, melyek a földmivelő lakosságot már régtől kivándorlásra ösztökélték, csaknem olyan hatékonyan működtek közre a kivándorlók összetoborzásában, mint előbb.

A vármegye járásai közül az amerikai kivándorlásnak, a Sáros és Zemplén vármegyék közé ékelt kassai és a füzéri járásokban volt legtöbb részvevője; a korábban élénk mozgalmú cserháti járásban megfigyelésünknek csak első feléről észlelhettünk a vármegyében nagyobb szerepet játszó kivándorlást, még ritkábban a szikszói járásban, mely pedig a vármegye legnépesebb közigazgatási kerülete. A tornai s főleg a gönczi járásban a kivándorlás mindig kisebb jelentőségű volt.

A kassai járás községei közül elsősorban Kassabéla adatai szembeötlők; e kis, 1.000 lelket sem számláló községből nem egy évben 70—80-an is kivándoroltak. A többi, a kivándorlás szempontjából fontosabb községek a járás déli csücskében, a magyarlakta vidéken csoportosulnak: Abaujszina, Nagyida stb., — amott fogyó népességgel. A szintén elég fontos ipari jellegű Kassaujfalun kívül közös jellemvonásuk, hogy lakosságukban elég erős a mezőgazdasági cseléd és munkásosztály, valamint a napszámosok képviselete. A füzéri járásban a kivándorlás központja Alsómislye és Felsőmislye községek; a Hernád völgyén keresztül Hernádszadány és Abaujvárad köti ezeket össze a (különösen előbb) szintén igen erős mozgalmú Telkibányával. Tót és magyar községek egyformán jutottak itt bele a kivándorlás zónájába, annyiban is hasonló vonást mutatva, hogy birtokosságukban legnagyobb a kisbirtokos-napszámos elem. A cserháti járásban a kivándorlás főként a járás felső szögletébe eső községekből vonta el a népességet; Jászómindszent-ről földmivesek, famunkások és bányászok, Meczenzéről vas- és fémipari segédszemélyzet is, Felsőméczenzéről ugyanezek és bányamunkások, Rudnokról őstermelők vándoroltak ki s Felsőméczenzéről, de különösen Meczenzéről a tótok mellett németek is sokan eltávoztak. Lejjebb a járásban a szinmagyar Szepsi és Somodi is fészkei a kivándorlásnak. A gönczi járásban a járási székhely, Göncz viszi a főszerepet, Abaujszántót pedig nagy népessége emeli a kivándorlás jelentékenyebb adózói közé; a kis Fony község azonban időnkint szintén igen heves mozgalom színhelye, de ezt érthetővé teszi, hogy a lakosságnak közel fele napszámos vagy annak eltarthatja. A szikszói járásban Forró, Hernádvécse és Szikszó, a tornaiban Torna, Szádalmás és Hidvégárdó községek kivándorlása említésre méltó. Végül Kassa

városáról sem szabad megfeledkeznünk. A felvidék fontos gazdasági és kulturközpontjában a kivándorlás szintén gyakori jelenség: az utolsó években is 2—300 egyénről tud a statisztika, az 1905—7. években pedig számuk az 5—600 főt is meghaladta.

Ung vármegye amerikai kivándorlásának alakulása lényegesen más volt, mint az eddig tárgyalt vármegyéké:

1899.....	2.414	1904.....	2.487	1909.....	3.819
1900.....	3.151	1905.....	4.874	1910.....	2.802
1901.....	3.263	1906.....	3.724	1911.....	2.247
1902.....	2.977	1907.....	3.778	1912.....	2.941
1903.....	2.408	1908.....	1.313	1913.....	3.372

Világosan látszik, hogy — a három rendkívüli évet kikapcsolva — Ungban az amerikai kivándorlás az utolsó időkben a multhoz képest nem hogy gyengült volna, hanem még erősödött. Bizonyára legnagyobb része van ebben a nép általános szegénységnek; fejletlen az ipar, kedvezőtlenek a gazdasági viszonyok.

Három járásban állandóan igen élénk a hajlandóság a kivándorlásra; a termékenyebb vidéken fekvő ungvári, szobránczi és a nagykaposi járásokban. A hegyvidékhez tartozó perecsényi és nagybereznai járásokban a kivándorlás hullámverése jóval enyhébb.

Az ungvári járásban — melynek kivándorlása újabban látszólag azért csökkent, mert a korábban idetartozott szerednyei járásbeli községek mozgalmá külön van kimutatva — Bezó, Ungdaróc és Nagygejőc községeké az elsőség. Nagygejőcön a magyar, Bezón a tót, Ungdarócon a magyar és ruthén lakosságot fogyasztja a kivándorlás; mindegyikben túlnyomó a 10 holdon aluli birtokosok száma. A szobránczi járásban a Vihorlát hegláncz alatt elterülő lapályon találjuk a kivándorlás fészket: Vinna, Jósza és Ubrezs s valamivel lejjebb Zalacska és Nagyzalacska községeket; a ruthén lakosságú Jószt kivéve, a hol erős a mezőgazdasági munkásosztály képviselete, mindannyi tót település. A termékeny Tisza-Laborcz—Ung szögletben fekvő nagykaposi járásban végül a magyar Csicsér, Nagykapos és Szürte, illetőleg a tót Magasrév és Pálóc községek lakosságából áramlott ki a legtöbb kivándorló; mindegyikben nagyszámú cselédnépet és egyéb mezőgazdasági segédszemélyzetet foglalkoztat a határban szétterülő birtokok művelése. Fel kell még említeni, hogy a vármegye székhelyén, a honnan adatgyűjtésünk kezdetén közel 300 kivándorlóról érkezett jelentés, 1904-től kezdve elcsendesedett a mozgalom s bár az utolsó 2—3 évben némileg ismét fellendült, úgy látszik, hogy a város szépen fejlődő ipara (többek között nagy bútorgyár) visszatartoztatja a távozni készülő elemeket.

b) A felvidéki kivándorlási központ keleti szárnya.

Zemplén, Sáros, Szepes, Abauj-Torna és Ung vármegyékkel a felvidéki kivándorlás központját már áttekintettük. E kivándorlási terület keleti nyulványában — mint a közlemény más helyén már megállapítottuk: Bereg és Máramaros vármegyékben — az amerikai kivándorlás kisebb tömegeket mozgatott meg. Beregben körülbelül feleannyit, mint Ungban, Máramarosban pedig a romániai kivándorlással társulva is csak a Beregből kivándorlóknak felét.

Bereg vármegye amerikai kivándorlása az utolsó években határozottan erőre kapott:

1899.....	477	1904.....	1.104	1909.....	1.970
1900.....	632	1905.....	3.058	1910.....	1.463
1901.....	1.310	1906.....	2.604	1911.....	1.004
1902.....	1.339	1907.....	2.376	1912.....	1.593
1903.....	1.161	1908.....	785	1913.....	1.835

Mig az adatgyűjtés első hat éve alatt a kivándorlók átlaga kevéssel haladta meg az 1.000 főt, az amerikai konjunkturának az itteni lakosságra gyakorolt hatása annyiban állandónak bizonyult, hogy a nagy konjunkturális korszak befejeződése után a kivándorlás az 1905. év előtti magasság fölé szökken.

A kivándorlás a vármegye legtermékenyebb síkvidéken: a tiszaháti, mezőkaszonyi és munkácsi járásokban a legnagyobb, az alsóverezkei és szolyvai járásokban viszont alig számottevő. A tiszaháti járásban — ahol 1913-ban már 563 kivándorló akadt, több mint az 1905—7. évek átlagában — Amerika vonzóereje csak 1904. körül kezdett érvényesülni; a másik két járásban már 1900 óta, míg az 1899. évet megelőzőleg csupán egy járása volt a vármegyének — a latorczai — a hol a kivándorlás teljes kifejlődésben volt. A latorczai járás lakosságának azonban később már kissé szerényebb volt a részesedése s a járás számos községében (Beregrákos, Beregsárrét, Patakos) világosan észlelhető a kivándorlás ellanyhulása.

A tiszaháti járás szinmagyar népességéből Gergelyin, Várin és Makkosjánosin nyelt el a legtöbbet a kivándorlás; a szintén tiszta magyar mezőkaszonyi járásban Nagydobrony, Bótrágy és Nagylónya községek nevei emelkednek ki; a munkácsi járásban a német és ruthén nép lakta Bárdháza mellett Nagylucska és Ujdávidháza községek ruthén lakossága között honos leginkább az amerikai kivándorlás. Nem érdektelen ellentét az utóbbi három között, hogy míg Bárdházán a birtokosok között nagy túlsúlyban vannak a 10—100 holdas gazdák, Nagylucskán mindössze 16 s Ujdávidházán is csak 35 ilyen volt a népszámlálás idején 719, illetőleg 243 birtokos és bérlő közül. A vármegye két rendezett tanácsú városában

az amerikai kivándorlás csak kevés hívet tudott toborozni: mindössze 1904—1907-ig távozott Munkácsról több (évente átlagosan 100—120) kivándorló.

Máramaros vármegye amerikai kivándorlását ismertetve:

1899.....	21	1904.....	321	1909.....	983
1900.....	629	1905.....	1.289	1910.....	698
1901.....	509	1906.....	989	1911.....	391
1902.....	698	1907.....	966	1912.....	687
1903.....	725	1908.....	274	1913.....	758

az újabb évek is körülbelül a korábbiak képét mutatják. A járások közül a dolhai és huszti járások veszélyeztetettsége legnagyobb; területileg szorosan egybefügg ezekkel az ökörmezői, técsői és taracsvizi járások körzete, melyeknek különösen 1909-ig bezárolag szintén elég sok kivándorlójuk volt. A vármegye délkeleti felében az izavölgyi, tiszavölgyi, visői és sugatagi járásokban viszont ritkaságszámba ment az amerikai kivándorló, a mi annál figyelemreméltóbb, mert e járások közül a romániai kivándorlásnak is csak a visőiben van talaja.

A dolhai járásban Dolha, Lipcse és Zárnya szegény ruthén népéből megy ki legtöbb ember Amerikába; mindháromban sok kisbirtokos-napszámos él. A járási székhelyen a kivándorlás csökkent. A huszti járásban a ruthén népességű Kövesliget mellett a magyar Visk s a vegyes (ruthén, magyar és német) lakosságú Huszt mozgalmá a legszámottevőbb; Viskről, ahol telkes gazdák is elég szép számmal élnek, 1904. óta évenként egyre-másra 80—80 egyén használta fel amerikai útlevelét. Az ökrmezői járásban elvétve akad csak egy-egy község, a honnan valamelyik évben 20 lakos távozott; a taracsviziben pedig érdekes Tereselpatak esete, a honnan 1900-ban 126 kivándorlót jelentettek, később azonban mi sem mutatta azt, hogy a kivándorlási hajlam e hirtelen felángolása maradandó lenne. A técsői járásban állandóan eléggé észlelhető az amerikai kivándorlás hatása a járási központban, időnkint azonban — a lakossághoz mérten — több embert birt a kiutazásra Dulfalván is. Máramarosszigeten a kivándorlók száma sohasem érte el a 100-at.

c) A felvidéki kivándorlási központ nyugati szárnya.

Nyugat felé a felvidéki kivándorlási központ hatása sokkal messzebb eső területekig húzódott el. Első állomása **Gömör és Kishont** vármegye, a hol már 1890. óta kellett számolni az Amerikába vágyó nép mozgolódásával. Ez egyre nagyobb arányúvá vált, úgy, hogy adatgyűjtésünk idején már itt is igen jelentős volt az a munkaerővesztés, a mely évente a vármegyét érte:

1899.....	1.241	1904.....	2.573	1909.....	2.582
1900.....	1.123	1905.....	3.589	1910.....	1.948
1901.....	1.898	1906.....	2.773	1911.....	1.304
1902.....	2.551	1907.....	2.688	1912.....	1.830
1903.....	2.388	1908.....	960	1913.....	1.337

A gömörmezei kivándorlás veszélyessége azonban szintén csökkenőben van; az 1909. évi utolsó nagyobb fellobbanás óta nyilvánvaló a mozgalom enyhülése. A kivándorlás járási megoszlása kezdetben a rozsnyói járásban mutatta fenyegetőnek a bajt, — nyilván a szepes- és abauj-torna-vármegyei kivándorlás hatása folytán — odább nyugatra a nagyrőczei és rimaszombati járásokban már kevésbé, míg a keleti rimaszócsi és az északi garamvölgyi járásokban 1900. előtt alig volt nyoma. Ezután a veszélyeztetett terület gyorsan kiszélesbül s bár a rozsnyói és rimaszombati járások továbbra is megtarthatják vezető szerepüket, a területi elhelyezkedésben bizonyos egyensúly áll be, s 1906. körül a vármegye mindegyik járása egyformán bocsátja ki az Amerikába törekvő rajokat. 1908. óta jelentős változás állott be: az előbb leghevesebb kivándorlású rozsnyói és rimaszombati járások mozgalmá feltűnően ellankadt, fontos szerephez jutott viszont a tornaljai s még inkább — a lakosság számához való viszonyításban — a garamvölgyi járás kivándorlása. Ez utóbbi járásból az utolsó 5 év átlagában 283 kivándorló távozott, több, mint a kétszer akkora népességű rozsnyói járásból.

A *garamvölgyi* járásban nincs is község, melyet az amerikai kivándorlás többé-kevésbé súlyosan nem érintett volna; mégis kiválnak Garamszécs, Koháryháza, Királyhegyalja (e három községben ipartelepek is vannak) és Helpa, a honnan nem egyszer 100 főt meghaladó tömegek is távoztak, — Garamszécsről 1904-ben 152-en. A *rimaszombati* járásban számszerűleg ugyan a népes Tiszolcz, Rimakokova és Klenócz községeket hagyták el legtöbben, sokkal felőlőbb azonban a kis Fazekaszaluzsány, Karaszko és Susány példája, a honnan a pár száz főnyi lakosságból (Karaszko népessége 225 fő) időnkint a lakók 6—10%-a vándorolt ki. A *rozsnyói* járásban a Sajó völgyében egymás alatt helyezkednek el azok a tót községek, melyeknek kivándorlása a legintenzívebb (Oláhpatak, Gócs, Alsósajó, Nagyveszverés, Betlér); a járás magyar felében, a sziliczei fensík tájékán ritkábban észlelhettük a — s akkor is kisebb — veszély jeleit (Szilicze, Hárskut, Várhosszurét). A *nagyrőczei* járásban Murányhosszurét, Murányalja, Licze és Kövi, a *tornaljaiban* pedig Deresk, Gömörhosszuszó és Tornalja községekben érezhető erősebben a kivándorlás hatása. A vármegye városai közül nagyobb hullámokat a kivándorlás csak Dobsinán vetett.

Liptó vármegyében az amerikai kivándorlás 1899. előtt jelentéktelen volt s valójában csak 1901. után

kezdett kibontakozni. A 15 év alatt kivándorlók összes száma sem túlnagy (11.996), annyiban azonban agályt keltő, hogy a lakosság hajlandósága emelkedni látszik.

Az	évek	átlaga	összes száma
1899—1904.....	alatt	560	3.360
1905—1907.....	kivándoroltak	1.465	4.395
1908—1913.....		707	4.241

volt. Annál érdekesebb alakulás ez, mert tudvalevő, hogy kevés vármegyénk van, a hol az iparosodás olyan ugrásszerű haladást tett volna a legutóbbi két népszámlálás között, mint Liptóban. Tíz év alatt az iparosság itt 187-ről 289%-ra növekedett.

A vármegye járásai közül határozottan a rózsahegyit lepte meg legáltalánosabban a kivándorlás s az 1905. év körüli maximum is itt jelentkezett legveszedelmesebben: ebben az évben 1014-en vándoroltak ki s ha utóbb némi csökkenés is következett be, az csupán látszólagos, minthogy az 1908-ban rendezett tanácsú várossá átalakult Rózsahegy adatait azóta külön mutatjuk ki.

A *rózsahegy* járásban Háromrevucza és Likavka, a *liptóújvári* Vázsecz, a *liptószentmiklós* Nagybobrócz községeket külön is felemlítjük, mint a melyekből állandóan nagy, időnkint 100 főt is meghaladó kivándorlás történt. Rózsahegy városánál pedig említessék fel, hogy itt 1905-ben hirtelen lépett fel a kivándorlási áramlat (1905—8-ig 801 kivándorlója volt), de azután hamarosan ellanyhult.

Árva vármegyében a kivándorlás nyomása még a kilencvenes évek közepén kezdődött s ennek folytán már adatgyűjtésünk első éveiben is a vármegye egész területén szétterjedt mozgalommal kellett számolni. A kivándorlás oly alaposan elvégezte azután itt a munkáját, hogy a népesség számának 74%-os fogyását is jórésben a számlájára írhatjuk. Ez magyarázza meg különben azt is, hogy 1909 után az amerikai kivándorlás ereje itt is hanyatlott:

Az	évek	átlaga	száma
1899—1904.....	alatt	791	4.746
1905—1907.....	kivándoroltak	1.725	5.175
1908—1913.....		720	4.322

Az árva megyei kivándorlás legfőbb oka minden bizonnyal a nehéz anyagi helyzet; a nyolcztizedrészen földművelésre utalt, s részben az Alföldön nap-számos munkát folytató, tehát eddig is vándorló elem könnyen rálépett az amerikai kivándorlás útjára. Legszembetűnőbb a hatás a vári járásban: a vármegye népességének csak 16%-át képviseli a járás, kivándorlói az összes kivándorlók 25%-át. A trsztenai járás mozgalmá is igen élénk, legkevésbé az — a népességhez viszonyítva — a námesztói járásé.

A *vári* járásban Podbjel, Diuha és Nizsna községek kivándorlása a legnagyobb; nem egy évben a lakosság 7—8%-a. A *trsztenai* járásban Ljeszek, Podvilk, Jablonka és Alsólipnicza látszanak legveszélyeztetettebbeknek, bár Trsztena sem sokkal kevésbé. A *námesztói* járásban Bobró, Veszele és Námesztó érdemnek fokozott figyelmet, az *alsókubini* járás főbb kivándorló községei pedig Malatina, Oláhdubova és Nagyfalva.

Turócz vármegye kivándorlása az 1901. évvel tett nagyobb lendületet; azóta évente átlagosan körülbelül 400 kivándorló toborzódott össze innen, kivéve az 1906. körüli éveket, a mikor a kivándorlás itt is súlyosabb jelleget öltött (1905:1.298, 1906:1.098, 1907:825). A vármegye őstermelő népe szegény s ezt az egyre növekvő erejű iparosodás sem bírja ellensúlyozni. A vármegye két járása — népességük számához mérten — egyformán kiveszi részét a kivándorlásból s csak a legutóbbi évben történt némi eltolódás a turóczszenmártoni járás javára. Leggyakoribb a kivándorlás a *stubbyafürdői* járásban Tópróna, Mosócz és Turócztölgyes, a másik járásban Nagyturány, Turóczbela és Blatnicza községekből. Meg kell még említenünk, hogy bár Turócz megyében is kimagasló a kivándorlásban az amerikai irány szerepe, mégis az utolsó 3 év átlagában 15%-a a kivándorlóknak egyéb országokba ment, leginkább Oroszországba.

Zólyom vármegyében már ismét az amerikai irány túlnyomóságát látjuk, bár elvéve itt is akadtak Oroszországba kivándorlók. A mozgalom eddig meglehetősen enyhe lefolyású volt. 1902-ig egyenesen ritka kivételként fedezett fel a statisztika néhány szórványos kivándorlási esetet; azután már gyakrabban (1905:1.197, 1906:1.474, 1907:1.498), de a helyzet később sem látszott veszedelmesnek. Az utóbbi években a kivándorlás vonala igen nyugtalan görbe: egyik évről a másikra 100—150%-os eltérések is előfordulnak.

Legnagyobb a nagy többségében mezőgazdasági népességű *zólyomi* járásban a kivándorlás: annak ellenére, hogy lakossága messze elmaradt a többi járásé mögött, a kivándorlók száma rendszerint innen volt legtöbb (Dobronya, Tótpelsócz). A *nagyszaltnai* járás élénk kivándorlását valószínűleg szintén a szegény földművelő nép megélhetésének nehézségeire vezethetjük vissza (Gyetta, Nagyócsa). Az iparos többségű besztercebányai és breznóbányai járásokban a kivándorlás kisebb mérvű volt; a vármegye három városában — Besztercebánya és Zólyom fontos ipari központok — pedig alig volt valami nyoma.

Három határ vármegyénk: Trencsén, Nyitra és Pozsony alkotják nyugaton a felvidéki kivándorlás leg-szélsőbb nyulványát; ezek annyiban is közös megfigyelési

területhez tartoznak, mert mind a háromból nemcsak Amerika felé, hanem Ausztria szomszédos tartományaiba is jelentékeny néptömeg vándorol ki. A kivándorlás leginkább Nyitrában pusztított, Trencsénben kevésbé, Pozsonyban még úgy sem, mint az utóbbi vármegyében; másfelől, ha a mozgalom ereje mindhárom vármegyében növekedettis, ez legészrevehetőbb Pozsonyban volt, Nyitrában pedig már alig feltűnő.

Nyitra vármegye amerikai kivándorlásának alakulása 1899-től a következő volt:

1899.....	554	1904.....	1.594	1909.....	3.251
1900.....	584	1905.....	4.116	1910.....	1.563
1901.....	1.257	1906.....	4.498	1911.....	1.309
1902.....	2.060	1907.....	4.523	1912.....	1.050
1903.....	1.714	1908.....	947	1913.....	1.378

Nyitra vármegye kivándorlását már statisztikánk megkezdésekor is eléggé fejlettnek találtuk; körülbelül az 1912. évtől kezdődőleg pedig a vármegye belépett a legtöbb kivándorlót adó törvényhatóságok sorába. A kivándorlás elterjedése azonban korántsem volt egyenletes a vármegye földjén. A kivándorlás központja kétségtelenül a vármegye északnyugati csücske, ott is a miavai járás, melyet két oldalról a szakolczai és szeniczei, illetőleg a vágújhelyi és póstyéni járások veszélyeztetett területei öveznek. E kivándorlási központtól keletre menve, a galgóczi és nagytapolcsányi járásokban gyengül a kivándorlás hatása, a vágssellyei, nyitrai, nyitrazsámbokrétai és érsekújvári járásokban pedig alig-alig is észlelhető (az érsekújvári járás 15 évi kivándorlóinak száma 50 volt). A vármegye északkeleti sarkából (privigyei járás) időnkint szintén számos kivándorló utazott ki.

A *miavai* járás kivándorlóinak száma adatgyűjtésünk szerint a 7.000-hez közel járt, évi átlagban csaknem 500, tízezer lélek után számítva mintegy 200. Legfenyegetőbb volt a kivándorlás Berezó községben: másfél évtized alatt több mint 1.500 kivándorlója volt s néha a kivándorlók száma a 300-at is csaknem elérte, — továbbá Miaván, a hol időnkint ezt a számot meg is haladta; mégis kétségtelen, hogy a kivándorlás a járás községeiben visszafejlődik. A *vágújhelyi* járás községei közül Verbót emeljük ki, a *szeniczei* járásban pedig az országhatárhoz közel eső Verbóczot, mely utóbbiban a kivándorlók száma állandóan igen magas. Az utóbbi járásban Ószombat, Jablancz és Csépanyfalva azonban szintén igen erős kivándorlás színhelyei. A *szakolczai* járásban Egbell, Holics, Jókút és Gázlós községek neveit említtük fel, a *póstyéni* Viténczet és Vágdebrődöt. A rendezett tanácsú városok közül csak Szakolczán volt időnként figyelmet érdemlő mozgalom.

Trencsén vármegye amerikai kivándorlásának alakulása a következő volt:

1899.....	82	1904.....	877	1909.....	2.314
1900.....	472	1905.....	3.652	1910.....	1.304
1901.....	616	1906.....	3.295	1911.....	624
1902.....	831	1907.....	3.071	1912.....	1.099
1903.....	1.122	1908.....	712	1913.....	1.093

A trencsénmegyei kivándorlás az 1905-ik évig meglehetősen elszigeteltnek látszott s eddig inkább csak a vármegye felső felét: a zsolnai, vágbesztercei, nagybicscei és kiszuczaujhelyi járásokat sujtotta, a délebbre fekvő, valamint a legészakibb csaczei járások csaknem teljesen mentesek maradtak tőle. Az 1905-ik évvel a mozgalom általánossá vált s 1908 után már csak egy járást találunk, melyben a kivándorlás enyhébb: a szomszédos csekély kivándorlást nyitrazsombokréti területtel határos báni járást. A súlypont most már a csaczei és kiszuczaujhelyi, valamint délebbre a puhói és az illavai járásokra helyeződött át, a közbeékelt vidékek jelentősége elhalványult.

A *kiszuczaujhelyi* járásban Óbesztercze és Újbesztercze, valamint Karásznó községeket említjük fel; az első kettő félreeső, szegény földművesnéplakta község, Karásznó viszont közelében fekszik a kivándorlók egyik legfőbb kiszállítási állomásának, Csaczeának. A *csaczei* járás népes községeiben is eléggé elterjedt a mozgalom, leginkább a kizárólag őstermelő lakosságú Ócsadon. A *nagybicscei* járásban a határhoz közeleső Trencsénmakó és Hegyeshely kivándorlása legfigyelemreméltóbb; távol minden más lakott vidéktől, elég erős kivándorlás fejlődött itt ki, kétségtelenül élesztve a lakosság nehéz megélhetési viszonyai és a lakosságban honos vándoripari foglalkozás által is. A *zsolnai* járásból a kiszuczaujhelyi járással szomszédos vidékről távoztak legtöbben: Terhely, Bella és Trencsénkopár községek területéről, melyek abban is egyeznek, hogy lakosságukban kevés a tehetősebb gazdaember. A *vágbesztercei* járás községeivel sűrűn teleszort területén a kivándorlás eléggé általános s legnagyobb itt is a kietlen vidéken fekvő Marikó és Kosárfalva községekben, melyek közül különösen Marikó lakosságának nagy része messze elnyúló irtványföldeken lakik. A *puhói* járásban is a szélső perifériához tartozó Felsőszernye és Trencsénfogas községek kivándorlása a legrendszerezesebb. Trencsén és Zsolna városokban a kivándorlás mindig igen kis arányú volt.

Pozsony vármegye amerikai kivándorlása:

1899.....	27	1904.....	559	1909.....	1.248
1900.....	123	1905.....	1.713	1910.....	877
1901.....	197	1906.....	1.580	1911.....	544
1902.....	338	1907.....	1.904	1912.....	653
1903.....	590	1908.....	308	1913.....	670

kezdetben a malaczkai és a nagyszombati járásokra szorítkozott; mind a kettő határos a nyitrai járás kivándorlási központtal. A malaczkai járásból 15 év alatt közel 3.000 ember vándorolt ki

s ha ehhez hozzávesszük a kétségtelenül szintén elég jelentékeny ausztriai kivándorlást, a járás igen fenyegetett területnek látszik, csak úgy, mint a nagyszombati járás, melynek tót lakosságából valamivel többen távoztak. A mozgalomnak egyébként is határozottan tót nemzetiségi jellege van; erre vall az, hogy azokban a járásokban is, a hol a kivándorlás újabban kezdett terjeszkedni (szenczi és pozsonyi j.), a tót ajkú lakosság van többségben. Ezzel szemben a magyar lakosságú dunaszerdahelyi és somorjai járásokban az amerikai kivándorlás mindig csak szórványos maradt s csupán a galántai járásban nyert az újabb időben némi teret.

A *malaczkai* járásban Malaczká, Pozsonyávod és Kukló községek népessége szenvedett legtöbbit, a *nagyszombati*ban pedig Dejte, Felsődiós és Zavar községeké, melyek mind közel esnek a nyitrai járás kivándorlási góczhoz. A vármegye kis népességű rendezett tanácsú városai közül a kivándorlásnak Modorban volt erős talaja. E kis városkából statisztikánk szerint jóval többen távoztak el, mint *Pozsony* városából.

A Duna balpartjának közbeékelt területén *Esztergom* vármegye fölött (különösen a Duna mentén fejlődő ipar- és bányatelepek s Budapest vonzereje folytán) szinte észrevétlenül suhant el a kivándorlás nagy korszaka is és az 1.070 főt elérő vándormozgalom inkább az utóbbi évek gyéren jelentkező eseteiből tevődik össze. *Bars* vármegye 1905 óta egyenletesen fejlődő mozgalmában (kivándorlók összes száma 3.160) két járásnak jut nagyobb szerep: a tót népességű s a Nyitra, Turócz és Zólyom vármegyék közé beékelt garamszentkeresztii s lejebb délen a termékeny talajú lévai járásnak. *Hont* vármegyében is lassan terjedt a kivándorlás (3.989 kivándorló), leginkább az északon fekvő bái és korponai járásokban. *Nógrád* vármegyében már jelentékenyebb kivándorlásról számolhatunk be s különösen a Zólyom és Gömör vármegyékkel határos gácsi és losonci, valamint füleki járásokban a kivándorlás időnként több száz főre emelkedett.

d) A dunántúli kivándorlás.

A *dunántúli* kivándorlás tanulmányozásának egyik legfontosabb tanulsága az, hogy itt az amerikai iránynak nincs olyan döntő szerepe, mint a felvidéken. Nem szólva arról a határon átsikló embervesztéséről, mely a nyugati vármegyéket lakosságuk egy részének Alsó-Ausztriába, Stájerországba és Krajnába való kivándorlásával éri, másfelől pedig a déli drávamenti vármegyék községeiből elég sok embert visz át a belső vándorlás útján Horvát-Szlavonországokba, — a Duna jobbpartjának egyik-másik törvényhatóságában elég jelentékeny a Németországba törekvő vándor-

mozgalom is; különösen Baranya, már kisebb részben Tolna és még kevésbé Komárom vármegye kivándorlásáról állíthatjuk ezt. Minthogy azonban e vármegyék kivándorlása — az egy Tolnát kivéve — csak szűkebb keretek között mozgott, a Duna jobbpartjának alább következő amerikai kivándorlási adatai túlnyomó részben az itteni egész kivándorlás képét tárják elénk:

Törvényhatóság	1899—1904.	1905—1907.	1908—1913.	1899—1913.
	évek alatt kivándorolt			
Baranya vm.....	212	1.328	1.720	3.260
Fejér vm.....	1.140	2.238	2.337	5.715
Győr vm.....	2.272	3.149	3.033	8.454
Komárom vm.....	402	1.044	957	2.383
Moson vm.....	1.015	627	624	2.277
Somogy vm.....	400	4.726	4.315	9.531
Sopron vm.....	2.117	4.199	3.034	9.350
Tolna vm.....	1.159	4.635	8.134	13.928
Vas vm.....	5.182	11.964	7.411	24.557
Veszprém vm.....	6.804	12.898	10.052	29.754
Zala vm.....	600	3.582	3.297	7.479
Tj. városok.....	288	786	900	1.974
Összesen.....	21.682	51.176	45.813	118.671

A Dunántúl amerikai kivándorlási mozgalma erős emelkedést mutat: 1908 óta több, mint kétszer akkora a kivándorlók évi átlaga, mint volt 1905 előtt. A változás maga azonban elég jelentékeny eltéréseket takar. Mosonban kisebb lett a kivándorlás, Vasban és Veszprémben is csak körülbelül másfélszeresére emelkedett; Tolnában, Somogyban, Baranyában viszont nyolczszorosára.

A Dunán túl kivétel nélkül minden évben **Veszprém** vármegyéből vándoroltak ki legtöbben, szinte kizárólagosan Amerikába. Adatainkból ehhez képest Veszprémben erősen fejlett kivándorlás képe rajzolódik ki:

1899.....	297	1904.....	2.251	1909.....	2.669
1900.....	670	1905.....	4.517	1910.....	1.451
1901.....	819	1906.....	4.257	1911.....	1.614
1902.....	1.655	1907.....	4.124	1912.....	1.746
1903.....	1.112	1908.....	1.204	1913.....	1.338

Legintenzívebb volt a kivándorlás a pápai és a zirczi járásokban, a hol az amerikai kivándorlók száma több ízben az 1.000 főt is meghaladta. Nem sokkal volt azonban enyhébb a devecseri és veszprémi járásokban sem s mindössze a Balaton mentén Fejér és Somogy vármegyék közé lenyúló enyingi járás hozott a kivándorlásnak csak csekély áldozatot.

A *pápai* járás kivándorlásnak leginkább kitett része a járás északkeleti fele; Marczaltó és Bakonyjákó községek között átlós irányban kettészelve a járást, a jobbra eső részben igen jelentékeny kivándorlást látunk — az említett két községen kívül Vaszar, Lovászpata és Ugod községekben is. Valamennyi — Bakonyjácón kívül — magyar anyanyelvű s lakosságukban nagyarányú a mezőgazdasági cseléd és munkáselem képvisellete. A *zirczi* járásban délen a

Bakony körzetébe tartozó Lókut, Olaszfalva, Bakonycsernye, Zircz és Bakonybél községekben találtunk a legnagyobb kivándorlásra. Lókut magyarral vegyes német népességéből több ízben száznál is többen vándoroltak ki; a többi község — Olaszfalva kivül — teljesen vagy túlnyomó részben magyar (Bakonycsernyén tótok is laknak) s Zirczet és Bakonybél ki- véve, a hol elég élénk kis- és középipar is van, mindmegannyit kisebb birtokos földművesnép lakja. A *devecseri* járásban szintén a Bakony hegység vonalába tartozó Magyarpolány, Kislőd és Ajkarendek községekből legnagyobb a kivándorlás, keverten a magyarok és németek közül. Ép így a *veszprémi* járásban is a Bakony tájékán (Városlőd, Szentgál, Herend, Nagyvázsöny) észleltük a legélénkebb mozgást, bár odább keletre még Gyulafrátót község őstermelő lakossága is nagyobb részt vett a kivándorlásban. A vármegye mindkét városában: úgy Pápan, mint Veszprémben a kivándorlás érezhető nyomokat hagyott.

Veszprém vármegyéhez balról Vas, jobbról Tolna vármegyék csatlakoznak, mint igen fenyegetett vidékek, úgy, hogy e három vármegye mintegy ívalakban választja el egymástól a Duna jobbpartjának északon és délen kevésbé sujított vidékeit. Közülök **Vas** vármegye kivándorlása a jelentékenyebb, akkora, hogy már országos viszonylatban is igen számottevő:

1899.....	236	1904.....	1.389	1909.....	2.230
1900.....	206	1905.....	4.234	1910.....	1.094
1901.....	435	1906.....	3.509	1911.....	845
1902.....	1.313	1907.....	3.921	1912.....	1.216
1903.....	1.513	1908.....	735	1913.....	1.201

Leghosszabb multú az amerikai kivándorlás a háromnegyedrészben német, ötödrészben horvát lakosságú németújvári járásban, hol már 1899. előtt is elég sok amerikai kivándorlásról tudnak a feljegyzések; a járásban azonban rendkívül változatos lefolyás után 1910-től az amerikai kivándorlás határozottan csökkent. Nem mondhatni ugyanezt a vele szomszédos és az abszolút többséget éppen csak elérő német lakossága mellett jelentékeny magyar és vend kisebbséggel is bíró szentgotthárdi járásról, mely több, mint 6.000 kivándorlójával az első helyet tartja a vármegye járásai között. Szorosan a két járás területéhez tapadva a szintén határszéli felsőöri és muraszombati járások (az első többségében német, a második vend lakosságú) szintén élénk színhelyei az amerikai kivándorlásnak, kelet felé pedig a magyar többségű körmendi járás szolgál átmenetül, melytől odább a kőszegi, szombathelyi, vasvári és sárvári járásokban az amerikai kivándorlás szerepe már korlátozottabb s mindössze még a vármegye keleti végében, a Veszprém vármegyével érintkező színmagyar népességű czellő-

mölki járásban található nagyobb kivándorló csoportokra.

A vármegye nyugati kivándorlási körzetében nyilván az évtizedekre visszanyúló ausztriai kivándorlásnak láthatjuk módosult, más irányokba terelődött alakját. A *szentgothárdi* járásban leginkább a Rába folyása mentén vannak azok a községek, melyekből nagyobb számú kivándorló ment Amerikába. Csörötnek község magyar, Rábafüzes és Farkasfalva német lakossága volt itt főleg kitéve a kivándorlásnak, lejjebb délre azonban Felsőszőlők vend lakosságából is számosan távoztak; valamennyi apró-cseprő község, melyek lakosságának komoly veszélyeztetése az időnként 50—60 főre is felmenő kivándorlás. A *németújvári* járásban Kukmér és Strém községek mozgalmá érdemel legtöbb figyelmet; Kukmerről 1903-ban, tehát még nem is a kivándorlás legveszedelmesebb korszakában a lakosság közel 10%-a vándorolt ki s azután is több ízben 3—4%-a. A *felsőöri* járásból Vassfarkasfalva, Városszalónak, Máriafalva szünetek legtöbbet, a muraszombatiban Tótkeresztur, Vasnyires és Sándorvölgy községek. A *czellómölki* járásban Pápocz és Magyargencs községeket említve fel, ide kell még iktatnunk, hogy a vármegye székhelyéről, a gyorsan fejlődő Szombathelyről hosszú évek során át alig jegyeztek föl kivándorlást.

A Dunán túl **Tolna** vármegye példája azoknak a törvényhatóságoknak, melyeknek amerikai kivándorlása mondhatni a szemünk láttára fejlődött ki:

1899.....	16	1904.....	310	1909.....	1.593
1900.....	67	1905.....	1.124	1910.....	1.338
1901.....	23	1906.....	1.338	1911.....	1.112
1902.....	199	1907.....	2.173	1912.....	2.011
1903.....	544	1908.....	553	1913.....	1.525

1903-ig komoly értelemben beszélni sem lehetett Tolnában az amerikai kivándorlásról s a tulajdonképeni első nagyobb tömeg csak az 1905. évben indult meg. Ekkor azután annyira fogékonyak bizonyult a vármegye lakossága, hogy pl. 1912-ben jóval többen vándoroltak ki Amerikába, mint az 1905—7. évek átlagában, pedig az amerikai kivándorlókon kívül rendszerint akadt itt még néhány száz főnyi másféle kivándorló is.

Az amerikai kivándorlás leginkább az egymás mellett fekvő simontornyai és dunaföldvári járásokban ütötte fel a fejét, a dunaföldvári járásban főleg a magyarok, a simontornyaiban inkább a németek között terjeszkedve. 1905-ben és a következő években egymásután kapcsolódnak bele a kivándorlási területbe a szinmagyar tamási, majd a háromnegyedrészből német lakosságú völgyeségi s végül a túlnyomó részben magyar népességű dombovári járások s közülök egyik-másik kivándorlásának hevessege a dunaföldvári járást is fölülmutta. Csupán egy járása maradt

a vármegyének, a hol az amerikai kivándorlás nem tudta magát megfészkelni: a központi járás.

A *simontornyai* járás legnagyobb kivándorlású községei Nagyszékely, Gyöng és Hőgyész; ez utóbbi községből évről-évre mindig többen, legutóbb már közel százan vándoroltak ki évente Amerikába, — a fele akkora Nagyszékelyen pedig 1912-ben a kivándorlók száma már a 100-at is meghaladta. A *dunaföldvári* járás területén szétszórva, számos községben találtunk sok kivándorlót; a Duna mentén Dunaföldváron és Pakson, a Fejér megyével határos vidéken Németkérén s odább nyugatra a Sárvíz csatorna mellett Györkönyben. A *völgyeségi* járás fenyegetett területe a simontornyai járáshoz közel eső Tevel, Zomba és Kisdorog községek területe s a *tamási* járásnak is a simontornyai járással határos szöglete (Nagykőny, Pári, Tamási, Pinczehely). A *dombovári* járás veszélyeztetett vidékével (Gyulaj, Kocsola, Mucsi) a simontornyai járás körül képződött kivándorlási körzet bezárul. A vármegye székhelyén, Szekszárdon az amerikai kivándorlás mindig jelentéktelen maradt.

A többi vármegyék közül **Győr** vármegye kivándorlása azért kíváncsít előterbe, mert egyfelől onnan is már évtizedek óta folyik az egészében amerikai kivándorlás, másfelől pedig itt a lélekszámhoz való viszonyítás is komolyan mutatja a helyzetet:

1899.....	93	1904.....	426	1909.....	658
1900.....	390	1905.....	952	1910.....	468
1901.....	352	1906.....	972	1911.....	481
1902.....	372	1907.....	1.225	1912.....	645
1903.....	639	1908.....	280	1913.....	501

Legmesszebbre nyulik vissza a kivándorlás a sokoróaljai járásban, a mely mindvégig meg is tartotta vezető szerepét s területéről körülbelül annyian távoztak adatgyűjtésünk idején, mint a másik két, a pusztai és a tószigetcsilizközi járásból együttvéve.

A *sokoróaljai* járás nevezetesebb községei Gyarmat, Koronczó, Felpécz és Sokorópátka; a *tószigetcsilizközi* járásban Rábatonafalva, Kóny; a *pusztai* járásban a sokoróaljai járáshoz közel eső Győrszentmárton, Kisbaráthegy, Nagyecshegy és Ravazd. Győr városában a kivándorlás mindenkor mérsékelt volt.

Somogy vármegyében a kivándorlás teljesen friss mozgalom benyomását kelti:

1899—1904.....	400	1909.....	815
1905.....	876	1910.....	802
1906.....	1.526	1911.....	528
1907.....	2.324	1912.....	1.124
1908.....	207	1913.....	889

1904-ig a kivándorlás jelentéktelen volt, azután hirtelen s egyre fokozódóbban terjedt, a legutóbbi évek adatai azonban — 1912-t nem tekintve — a kivándorlást stagnálóknak jelzik.

A vármegyének különösen három járása van, a hol a kivándorlás nagyobb eredményeket ért el. Elsősorban az *igali* járásban, a honnét állandóan sokan vándorolnak ki, egyharmadrésze a vármegye összes kivándorlóinak. Az igali járás kivándorlásában valószínűleg a gyorsan éledő tolnavármegyei mozgalom hatása is érezhető; erre vall, hogy a nevezetesebb községek mind a határhoz közel esnek (Somogyuszil, Törökkoppány, Somogydöröcske, Somogyacs). A *barcsi* és a *szigetvári* járások kivándorlása is elég figyelemreméltó, a *nagyaládi* és *marczali* járásoké már jóval kisebb, míg a vármegye nyugati és keleti oldalán fekvő *csurgói* és *kapuvári* járásokban a kivándorlás semmi vizet sem zavart.

Sopron vármegye amerikai kivándorlásának fejlődése már nem annyira feltűnő, mint Somogy vármegyéé; kisebb arányú mozgalomról ott már 1901. körül tudtak s viszont a kivándorlás az utolsó években sem lépte át különösebben a korábbi határokat:

Amerikába kivándorlók	átlaga	összes száma
1899—1904.....	353	2.117
az { 1905—1907... } évek alatt	1.309	4.109
{ 1908—1913... }	506	3.034

A gyorsan iparosodó vármegyében az amerikai kivándorlásnak ez a kisebb szerepe könnyen érthető s annál inkább öröndetes, mert Sopron egyike azoknak a törvényhatóságoknak, melyeknek az Ausztriával való vándormozgalma nagy mérvben passzív. A kivándorlás csaknem kizárólag a csornai és a kapuvári járásokra szorítkozik; ezek magyar lakosságának erős mozgalmá okozza, hogy a vármegye amerikai kivándorlói között a népességi számarányt messze túlszaladó mértékben részesednek a magyar anyanyelvűek. A *csornai* járásban a Rába-vidékhez tartozó Vág, Szany, Szil, Rábapordány, stb. községekben legnagyobb a kivándorlás, a *kapuvári* járásban pedig a Hanság alatt fekvő Kapuvár, Fertőszentmiklós községekben, továbbá Himódon.

Kivándorlásának nagyságára **Zala** következik ezután a dunántúli vármegyék között. A mozgalom itt csak úgy, mint Somogyban, az 1905. évben kezdett jobban érvényesülni:

Amerikába kivándorlók	átlaga	összes száma
1899—1904.....	100	600
az { 1905—1907... } évek alatt	1.194	3.582
{ 1908—1913... }	519	3.297

Zala vármegye kivándorlásának, bár az utolsó években kétségtelen volt a megerősödése, máig sincsen fenyegető jellege s mindössze a határszéli alsó-lendvai és a Veszprémmel érintkező sümegi járásból történt tömegesebb kivándorlás. Érdekes, hogy a Horvát-Szlavonországokkal szomszédos és túlnyomólag horvát lakosságú csáktornyai és perlaki járásokból, az

1905—1907. éveket kivéve, szinte senki sem vándorolt ki Amerikába.

Baranya vármegye gyér amerikai kivándorlásának (3.269 kivándorló), — melyet ugyan a vármegye bányász-népének németbirodalmi kivándorlása megnagyobbít — eddig szintén nem volt komolyabb jelentősége. A kivándorlók túlnyomó része a hegyháti járásból távozt, a többi járásokban az amerikai kivándorlás szerepe teljesen alárendelt.

Feljebb északra **Fejér** vármegye kivándorlása (5.715) már ismét csaknem teljesen az amerikai kivándorlás anyagát gyarapítja, — leginkább a móri, székesfehérvári és sárbogárdi járásokból, míg a váli és adonyi járásokban minden bizonytalán a főváros közelsége ellensúlyozza az amerikai kivándorlás vonzását.

Komárom vármegye amerikai kivándorlása (2.385), szintúgy **Moson** vármegyéé (2.277) az országban a legkisebbek közé tartozik. A kettő között annyi különbség mégis van, hogy míg Mosonban az 1903. és 1904. években több száz főre rúgott a kivándorlók száma, legutóbban pedig teljesen leszállt, Komáromban inkább az utolsó években mutatkozott némi emelkedés. Komárom vármegyében a gesztesi és tatai, Mosonban a nezsideri járásban volt jelentősebb kivándorlás.

e) A délmagyarországi kivándorlás.

Magyarország déli kivándorlási területét, mint már más helyütt kifejtettük, Bács-Bodrog, Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegyék alkotják. Mind a négy vármegye lakossága az amerikai kivándorlási iránynak hűséges adózója, bár Bács-Bodrogból Németországba, Krassó-Szörény vármegyéből pedig ezenkívül Romániába is elég figyelemreméltó kivándorlás folyik.

Bács, Temes és Torontál amerikai kivándorlásának fejlődése egyformán rendkívüli. Mégis elsőnek **Torontál** vármegye emelkedik ki közülük, melynek mozgalmá olyan hirtelen erővel támadt fel, hogy 1905. után legelőször innen vándoroltak ki az egész országból:

1899.....	216	1904.....	3.453	1909.....	7.024
1900.....	296	1905.....	6.715	1910.....	6.311
1901.....	268	1906.....	10.971	1911.....	3.835
1902.....	996	1907.....	17.558	1912.....	5.879
1903.....	2.598	1908.....	2.403	1913.....	3.550

A torontálmelegyeiek amerikai kivándorlása hirtelen fellépésével, rohamos elterjedésével valódi nép-betegség jellegét viseli magán. Hogy az itteni kivándorlásnak legelsősorban nem gazdasági okai vannak, hanem inkább pénzszerezési vagy kergette ki hazájukból az eddig békén otthon ülő lakosokat, legjobb bizonyosság rá, hogy a kivándorlási hajlam legnagyobb erővel épen a német népelem között nyilatkozott meg,

melyet pedig korábban rendezett anyagi viszonyai folytán csaknem teljesen visszatartottak a kivándorlástól az azzal vállalt kérés eshetősége. Különösen az 1905—7. évek kivándorlása volt lázas; mintha a multak nyugalmát kívánta volna pótolni, a vármegye lakossága tömegesen tódult a kikötők felé s 1907-ben kétszerannyian vándoroltak ki innen, mint Zemplénből.

A kivándorlás az 1903. évben a szomszédos zombolyai, csenei, perjámosi és lejjebb délre a bánlakai járásokban jelentkezett nagyobb mértékben (körülbelül 350—450 kivándorló volt mindegyikben); az első háromban abszolút, az utolsóban relativ többségben él a német lakosság. A következő évben is ugyanezekben a járásokban folyt a legnagyobb és legjobban fokozódó kivándorlás, a bánlakai járást kivéve, a hol a helyzet javult. Az 1905. évvel a kivándorlás magja tovább nagyobbodik; a magyar, német és oláh lakosságnak egyensúlyát mutató nagyszentmiklósi járás is bekerül a forgatagba, délebbre pedig a relativ német többsége mellett jelentékeny szerb kisebbséggel is bíró módosi járásban terjed a mozgalom. 1906-ban a kivándorlás szinte a vármegye egész területét előnti s 1907-ben már az a járás ritka, a honnan legalább 1.000 kivándorló nem utazott ki. Ekkor természetesen a kivándorlás gócza még inkább kiszélesbül s a nagykikindai, törökbecsei és nagybecskereki járások bevonásával a vármegye egész középső részét elfoglalja. A kivándorlás által veszélyeztetett területeknek ez az elhelyezkedése azóta sem sokat változott s a többi járáshoz képest legfeljebb a módosi és nagykikindai járásokban hagyott alább a kivándorlás. Állandóan legkisebb mérvű volt a vándorlási kedv a szerb többségű törökbecsei, továbbá a délen fekvő alibunári, antalfalvai és pancsovai járásokban. A legfenyegetettebb járások 1905—1913. évi kivándorlásáról érdemesnek véljük néhány számot idézni:

Járas megnevezése	1905.	1906.	1907.	1908—13.
Zombolyai	1.334	2.305	2.409	4.627
Nagyszentmiklósi ..	643	789	1.377	3.471
Csenei	945	1.158	1.779	3.085
Perjámosi	728	1.394	1.648	3.056
Nagybecskereki ...	430	794	1.796	2.674

A zombolyai járásban legelőbb a nyolcztizedrészben német lakosságú Zombolyáról indult meg intenzív kivándorlás. 15 év alatt közel 3.300 ember mozdult ki innen, — néha egész népvándorlásszerűen (1906: 787), pedig a lakosság jó anyagi viszonyai, a kedvező birtokmegoszlás és a község fejlett ipara (több száz munkással dolgozó ipartelep) épen nem indokolják ezt a nagy mozgolódást. Zombolyán egyébként újabb a kivándorlás csökkenni kezdett, de viszoni gyorsan terjedt Nagykomlóson és Csernyén. A nagyszentmiklósi járásban is a járási székhely-

ről távoztak legtöbben (csak 1905. óta több mint 2.500-an s 1912 körül is majd annyian, mint 1905 után), de Nagycsanád és Nagyósz kivándorlása is igen nagy fejlődésen ment keresztül. A csenei járásban szemmel láthatóan vesztett jelentőségéből a mozgalom Újvárott és Csatádon, viszont Billéden, Nagyjécsán tartja magát, Nagyköcsén pedig csak utóbb jutott szerephez. A perjámosi járás községei közül Perjámoson, Bogáronon, Sándorházán és Kisószön ütötte fel fejét leghamarabb a kivándorlás, ott is szedte legtöbb áldozatát, újabb azonban a vezetőszerp ezekből átsuszott Lovrin, Pészak és Sárafalva községeihez. A nagybecskereki járásban is helyet cseréltek a legszereplőbb községek: Bégaszentgyörgy, Kistárnok és Katalinfalva helyett később Bégafo, Perlasz és Nagytárnok községek nevei lettek a legfontosabbak. A módosi járásban Torontálszécsány, Módos és Istvánföldre lakossága sietett előbb csoportosan a kivándorlási irodákba; nemsokára már Bóka és a kis Szárca községek népe is felkerelkedett. A törökbecsei járásban Melencze és Beodra régibb kivándorlása mellett idővel Karlova és Aracs mozgalma is számottevő lett. A többi járások közül is kivétel nélkül mindegyikben van egy-két község, a hol a kivándorlás komoly formában ütötte fel a fejét. Sorra véve ezeket: a párdányi járásban Jánosföldre, Párdány és Felsőtöttebe, a bánlakai járásban a különösen erős kivándorlású Zichyfalva és Karátsonyifalva, az alibunári járásban Kevedobra és Petre, az antalfalvai járásban Nagylajosfalva, Antalfalva és Újözora (utóbbiban az utolsó években állandóan fejlődő mozgalom), a pancsovai járásban Galagonyás (gyakran 5—8%-os kivándorlás) és Torontálmás s végül a törökkanizsai járásban Tizzaszentmiklós, Ókeresztur és Gyála neveit említjük fel. A vármegye két rendezett tanácsú városában a kivándorlás az 1904. évvel indult meg; azóta Nagybecskereken 1855, Nagykikindán 1512 volt a kivándorlók száma.

Temes vármegye amerikai kivándorlásának körülbelül ugyanaz a fejlődési története, mint Torontál vármegyéé:

1899.....	176	1904.....	1.882	1909.....	3.538
1900.....	271	1905.....	4.971	1910.....	3.291
1901.....	231	1906.....	5.040	1911.....	2.231
1902.....	625	1907.....	9.061	1912.....	3.772
1903.....	1.575	1908.....	1.531	1913.....	3.322

Szerény kezdetből hirtelen nőtt nagyra Temes vármegye kivándorlása is, csúcspontját az 1907. évvel érve el. Torontál vármegye kivándorlásával egyezően az 1905—7. években itt is — eltérően a régibb kivándorlási területek adataitól — szakadatlan volt a fejlődés; a további alakulás azonban a két vármegye közül Temesben volt rosszabb. Míg a szomszédban a kivándorlás csökkenése kétségkívül megállapítható,

Temesben bizonyos folytonosságot, egyöntetűséget lehetett észlelni; a kivándorlás még évről-évre magához tudta vonni a lakosság bizonyos meghatározott kontingensét.

A kivándorlásnak a vármegye felső részében van a góczpontja, a relativ német többségű központi járásban, mely kezdettől fogva a legexponáltabb járásként szerepelt s melynek községeiben a rendkívüli gazdasági fejlettségű Temesvár közelsége sem tudta enyhíteni a mozgalom hevességét. Közel 10.000 amerikai kivándorló hagyta el adataink szerint a járás területét, nagy részt ütve a népesség tényleges szaporodásán is. Majd akkora s szintén már régi a vingai járás kivándorlása, míg a német többségű újjaradi járásban az 1905 után fellépett mozgalom öltött több ízben nagy arányokat. Mind e három járás szoros területi és nyelvi összefüggésben áll a torontálvármegyei kivándorlási központtal s kelet felé még a lippai és a temesrékasi járásokba is ezek közvetítették a kivándorlás terjeszkedését, itt már a román lakosság körében is gyűjtve néveket. A vármegye többi járása kevésbé szenvedett; időnkint a csáki és dettai járásokban is nagyobb tömegek verődtek össze, egészben azonban a középső és déli területek, a hol a román- és a szerbség lakik (különösen a fehértemplomi és a kevevárai járások) inkább kiállották a tűzpróbát.

A központi járásban se szeri, se száma a községeknek, melyek népességén a kivándorlás hatalmas érvágást eszközölt. Közöttük is állandóan a tiszta német Szakálháza vezet, melynek ugyan elég jelentékeny mezőgazdasági munkás-lakossága van, a birtokosok között azonban túlnyomó számban vannak a 10—100 holdas gazdák; tizenöt év alatt körülbelül 2.000 amerikai kivándorlóról érkezett innen jelentés, a lakossághoz képest (1910: 3.655) igen intenzív mozgalomról téve bizonyosságot. Temesgyarmat, Kisbecskerek s újabb Szentandrás és Újbesenyő leginkább német lakóinak mozgolódása is alighanem inkább a kivándorlás divatszzerű felkarolására vezethető vissza. A vingai járás községei közül Orczyfalva, Varjas, Temeskenéz és Vinga nevei emelkednek ki; az első német, a második német és szerb, Temeskenéz német és román, Vinga pedig bolgár többsége mellett jelentékeny magyar, német és román kisebbséggel is bíró hely s mindegyikben egészséges parasztgazdasági rendszer divik. Az újjaradi járásban Németszentpéter község kivándorlása magaslik ki, újabb időben pedig Szépfalu (német) és Temesnagyfalva (szerb) községé. A járás keleti nyulványában a korábban erős kivándorlású Újarad mellé később Németség is felnyomult. A lippai járásban egyre fokozódott a járási székhely vegyes (magyar, német, román) és Máslak német népességének kivándorlása, a temesrékasi járásban pedig Ujjözseffalva, Gizellafalva és Temesrékas községé.

A csáki járásban a német többségű Liebling és Csák, a dettaiban Móríczföld, Detta és Gátalja községekről emlékeztet meg (közülük az első kettő német, az utolsó relativ magyar többségű község) nem lehet megfelekezni Temesvár városának nagyarányú kivándorlásáról sem: a délvidéknek ebből a bámulatos fejlődő központjából 5.480, több, mint felerészben német anyanyelvű kivándorlóról tud adatgyűjtésünk, majd annyiról, mint az egész Krassó-Szőrény vármegyéből.

Bács-Bodrog vármegye amerikai kivándorlásának fejlődése ezt a képet mutatja:

1879.....	32	1904.....	1.106	1909.....	4.291
1900.....	168	1905.....	4.667	1910.....	3.695
1901.....	422	1906.....	5.220	1911.....	2.538
1902.....	1.155	1907.....	7.379	1912.....	3.904
1903.....	1.307	1908.....	1.729	1913.....	2.310

Bács-Bodrog vármegye kivándorlásának emelkedése az 1902. évben kezdődik s némi megszakítással folytatódik 1907-ig; 1908. után több ízben ismét igen nagyarányú lett a mozgalom, egészben azonban annak mégis inkább ellankadásával lehetett számolni. A területi megoszlás itt is határozottan a délvidéki németységnek leginkább az anyagi előnyöket czélzó kivándorlását sejteti. Ugy azok a (kulai, hódási, apatini) járások, a hol a kivándorlás először jelentkezett, mint azok, amelyekben legzajosabb volt a lefolyása (a felsoroltakon kívül még a palánkai és zombori járások) kivétel nélkül abszolút vagy legalább is relativ többségükben német lakosságúak s egyebütt is időnkint ott tudott a kivándorlás nagyobb szerepet játszani (újvidéki járás), a hol a németység számottevő. A palánkai járás kivándorlóinak száma 6.000 körül járt s a zombori és kulai járásoké is meghaladta a 4.000-et; igen örvendetes azonban, hogy a magyar lakosság által lakott bácsalmási, topolyai és zentai járások lakói csak ritkán sorakoztak az amerikai kivándorlók közé.

A palánkai járásból főleg Palánka, Ópalánka, Dunabölkény és Szépliget községek németjei mozgolódtak, a mi annál inkább érdekesebb, mert a leginkább mezőgazdasággal foglalkozó lakosság anyagi viszonyai közismerten jók s Palánka községben az ipar is elég sok embernek nyújt keresetet. A kulai járásban is feltűnik, hogy Cservenkáról, Újverbászról és Kuláról, melyeknek iparuk is van, szintén sok kivándorló távozik, bár az elsőben igen magas a mezőgazdasági munkások eltartottjainak az arányszáma. Egyébként e járás községeit is főleg a német lakosság hagyja el, Bácskereszturt kivéve, a honnan szinte kizárólag ruthének s Kulát, a honnan magyarok és szerbek is kivándoroltak. A zombori járásban már változatosabb a kép, Küllöd és Kerényről tisztán német, Csonoplyáról mellettük magyar és bunyevác,

Ósziváczról pedig magyar, német és szerb lakosság is kiment. Az *apatini* járás székhelyének kivándorlása az egész vármegyében első helyre került; 1905-től kezdődőleg százakra ment évente a község kivándorlóinak száma s ha 1908 után némi csökkenés is állt be, 1912-ben már ismét 387 ember vágott neki az amerikai útnak. Fejlett ipara és szerencsés mezőgazdasági viszonyai mellett a község lakosságában kiterjedt a napszámoselem s talán ezzel magyarázható, hogy a kivándorlás itt oly melegágyra talált. A *hódsági* járásban Pinczéd tót és szerb és Paripás német lakossága változatlan híve volt a kivándorlásnak, de újabban Liliomos tót és szerb s Szilberek német lakosságában is terjedt a mozgalom. Fel kell említenünk még az *újvidéki* járásban Petrócz tót és Ófutak német és szerb és Újsóvé községek német lakóinak kivándorlását. A községek élénk kivándorlási mozgalmával meglehetősen ellentétet látunk a városokban: a két rendezett tanácsú városban a kivándorlás mindenkor jelentéktelen volt s a vármegye területére ékelt törvényhatósági városok közül is Baján és Szabadkán; Zomborban viszont és főleg Újvidéken már nagyobb.

A délvidéki kivándorlási központ utolsó vármegyéjének, *Kassó-Szörénynek* amerikai kivándorlása adataink szerint sohasem öltött veszedelmes méreteket. Az emelkedő irányzat azonban itt is felismerhető:

Amerikába kivándorlók	száma	átlaga
1899—1904... évek	984	164
1905—1907... évek	3.843	1.281
1908—1913... évek	2.633	439

Krassó-Szörény vármegye kivándorlását is a német lakosság mozgolódása indította meg s az csak lassan terjedt át az oláh és magyar lakosságra. Legtöbb kivándorló az oraviczabányai, resiczabányai, továbbá a jámi járásokból ment ki; a két elsőben a németiség elég jelentékeny kisebbséget képez. A vármegyében egyébként ritka az olyan község, a hol a kivándorlás állandóan nagyobb arányú volt, mindössze talán épen Resiczabányán és Stajerlakáninán. A városok közül Lugoson van elég szilárd talaja az amerikai kivándorlásnak.

e) Az alföldi kivándorlás.

A *Nagy magyar Alföld* medenczében fekszik az amerikai kivándorlásnak egy igen érdekes területe. Színmagyar vármegyék, váltakozva nemzetiségekkel esnek ebbe a körzetbe, a hol a kivándorlás hatása rendkívül eltérő: egyik vármegyét csaknem teljesen érintetlenül hagyta, hogy a többi annál inkább megbolygassa. Az alföldi kivándorlási terület azért is különös figyelemre méltó, mert a baj — bár itt frissebb keletű — tovaterjedése igen gyors ütemű volt s közvetlenül a háború kitörése előtt már a vezetőserepet is

az ország összes törvényhatóságai között egy alföldi vármegye (*Szatmár*) ragadta magához.

Az alföldi vármegyék közül adatgyűjtésünk kezdetén mindössze Szabolcs és Borsod vármegyékben volt már bizonyos multja az amerikai kivándorlásnak. A központ végig a Nagy magyar Alföld felső felében elhelyezkedő Szabolcs, majd Szatmár és Ugocsa vármegyék területe maradt, melyekhez a Tiszán innen csatlakozott még Borsod, a hol egyébként világosan felismerhető a felvidéki kivándorlás hatása is. Szilágy és Bihar megyék újabban erőre kapó mozgalmán keresztül lenyúlik e terület az utóbbi években szintén eléggé veszélyeztetett Arad vármegyéig, viszont a többi vármegyék közül időnkint nagyobb mérvet a mozgalom csupán fent Hevesben öltött, — Hajduban, Csongrádban, Jász-N.-K.-Szolnokban ellenben, a törzsökös magyarság által lakott e vármegyékben, jóformán semmi szerepet sem játszott.

Szabolcs vármegye kivándorlásának fejlődését a következő számok mutatják: 34032

1899.....	564	1904.....	2.068	1909.....	3.314
1900.....	714	1905.....	4.121	1910.....	2.300
1901.....	1.100	1906.....	4.826	1911.....	1.870
1902.....	2.209	1907.....	4.301	1912.....	2.902
1903.....	2.139	1908.....	1.522	1913.....	2.992

A szabolcsi kivándorlás már 1904. táján teljességében kibontakozott s a következő évek 4.000 főt meghaladó kivándorlása nem is volt meglepő. A vármegye főként mezőgazdasági foglalkozású népességében azonban a kivándorlásnak továbbra is meg volt a kedvező talaja.

A mozgalom eleinte csaknem kizárólag a kiskisvárdai járásra szorítkozott s szórványos esetek is mindössze a tiszai és dadai alsó járásokban fordultak elő. 1901. körül már a dadai felső járásban is komolyabb lett a helyzet, majd a nyírbátori és nyírbogdányi járások is belekerültek a kivándorlás körzetébe s csupán a nagykállói járás volt tőle 1905-ig mentes. A vármegye legveszélyeztetettebb területe mégis az északkeleti szögletben fekvő kiskisvárdai és tiszai járások maradtak, melyekből a 15 év alatt 8.359, illetőleg 4.731 amerikai kivándorló távozott.

A *kiskisvárdai* járás legnevezetesebb községe a kivándorlás szempontjából maga a járási székhely, a honnan a legutóbbi években is közel 200-an vándoroltak ki. Az igazi veszedelem azonban a Tisza mentén fekvő községekben van, a hol Dombrád, Tiszakanyár, Szabolcsveresmart és Kékcse községek őstermelő népe a lakosság számához mérten még sokkal buzgóbb híve a kivándorlásnak. Valószínűleg a zempléni mozgalom hatása tükröződik itt vissza, bár az is igaz, hogy a jobb módú, egészséges földbirtokra támaszkodó osztály szerepe e községekben is eléggé

jelentéktelen. A *tiszai* járás községei közül Tiszabездé, Tornospálcza, Tuzsér és Mándok községekből került legtöbb amerikai kivándorló; a három utolsóban nagyszámú a mezőgazdasági cselédség. A *dadai felső* járásban is a tiszamenti községek kivándorlása a legkomolyabb: Rakamaz, Tiszaberczel, Gáva és Vencsellő községeké; a *dadai alsó* járásban Polgár, Tiszadob, Tiszadada és Tiszalök földjéről élénk a kivándorlás. A *nyírbátori* járásban a székhelyen kívül Máriapócs és Nyírgyulaj, a *nyírbogdányi* járásban a Nyíregyháza városához közelfekvő Kótaj és Oros községekből történt elég figyelemreméltó kivándorlás: a *nagykállói* járásban Nagykállóról, Kállósemjénről, Újfehértóról és Napkorról. A vármegyei székhely, Nyíregyháza sem tudta kivonni magát az általános hatás alól s évente százakra ment amerikai kivándorlóinak száma.

Szatmár vármegye kivándorlása jelentéktelen kezdetből oly rohamosan fejlődött tovább, hogy az 1913. évben már az egész ország legfenyegetettebb kivándorlási területe Szatmár lett:

1899.....	51	1904.....	817	1909.....	2.608
1900.....	153	1905.....	2.751	1910.....	2.055
1901.....	344	1906.....	3.751	1911.....	1.372
1902.....	777	1907.....	3.577	1912.....	3.380
1903.....	1.351	1908.....	897	1913.....	4.363

A helyzet veszedelmesre fordulását mi sem mutatja jobban, mint az, hogy még az 1905—7. évek alatt sem vándoroltak ki annyian, mint a legutóbbi évben. A mozgalom 1901. körül a vármegye északi határán fekvő mátészalkai, fehérgyarmati és szatmárnémeti járásokban kezdett feltűnedezni; a következő években itt megerősödve, átsapott a nagykárolyi és erdődi járásokba is s mintegy áradatként vette körül a csergeri járásnak 1904-ig erősen védekező területét. A vármegye keleti felén a színerváraljai, nagybányai és nagysomkúti járások jórészt oláhok lakta földje 1905-ig teljesen ment maradt a kivándorlástól; a nagybányai járásban később sem tudott mélyebb gyökeret verni a mozgalom, a másik kettőben, különösen a színerváraljai járásban már inkább. A kivándorlásnak rendkívüli fejlődését azonban legfőképpen a nyugatra fekvő járások lakosságának hirtelen terjedő felszedelőzködésében kell látnunk s nemzeti szempontból is gondot okozhat ez a fejlődés, minthogy a kivándorlás által itt jelentékeny részben magyarjainkat veszítettük el.

A *mátészalkai* járásban Mátészalka, Kocsord, Fábánháza és újabban Ópályi községekben észlelhető legjobban a kivándorlás vonzása; a *nagykárolyi* járásban Szaniszló és Csomaköz, továbbá Mérk, Kis- és Nagymajtény községekben. A *fehérgyarmati* járás helységeiben a kivándorlás általánosan el van terjedve. A *szatmárnémeti* járásban Sárköz és Sárközújlak községek nevei ötlenek szembe, az *erdődi* járás községei

közül pedig főleg Nagymadarász, Királydaróc, Erdőd, Szinfa és Krasznaterebes. Nagybánya és Felsőbánya városok lakosságában a kivándorlás nem sok nyomot hagyott. Nagykárolyban sem volt erősebb hatású; annál inkább azonban Szatmárnémetiben, melyben elég jelentékeny őstermelő lakosságból 1905-től kezdve igen sokan utaztak ki.

A kis *Ugocsa* vármegye adatai szerint az amerikai kivándorlás itt még nem érte el tetőfokát. Megfigyelésünk első hat évében mindössze 1652 kivándorlót tüntet fel a statisztika; a legutóbbi években azonban annyi (1912: 1461, 1913: 1517) kivándorló verődött össze innen, hogy a lélekszámhoz való viszonyítás egy-két felvidéki vármegyét leszámítva, a bajt itt mutatja a legkomolyabbnak. Ugocsa vármegye azért is fokozott figyelmet érdemel, mert a magyarság itt a népességi arányszámot jóval meghaladó mértékben veszi ki a részét a kivándorlásból. A vármegye két járásában a mozgalom nagyjában egyező s hogy a tiszántúli járásnak valamivel mégis több az amerikai kivándorlása, ez valószínűleg a szatmárnémeti kivándorlás hatására vezethető vissza. A *tiszántúli* járás veszélyeztetett területe a beregmezei határon fekvő Magyarkomját, Alsókaraszló stb. községek vonala, a *tiszántúli* járásban pedig a turterebesi göczön kívül, melynek magyar lakosságából sokszor csaknem 200 főnyi tömegek sodródtak ki, még Halmi, Királyháza és Kőkönyesd községek jelentősebbek.

Borsod vármegyében érdekes képét látjuk a kivándorlás fokozatos megerősödésének, majd kétségtelen csökkenésének:

1899.....	295	1904.....	1.608	1909.....	2.364
1900.....	773	1905.....	2.798	1910.....	1.440
1901.....	1.204	1906.....	2.578	1911.....	919
1902.....	1.372	1907.....	2.981	1912.....	1.692
1903.....	1.556	1908.....	1.092	1913.....	941

Ennek a fejlődésmentnek az a magyarázata, hogy az általános nyomás alól, mely különösen a vármegyének Gömör, Abauj és Zemplén közé eső sarkában volt észrevehető, Borsod lakossága sem vonhatta ugyan ki magát (annál kevésbé, mert délkelet felől a szabolcsi kivándorlás is átsapott a Tiszán), a vármegye nagy jövővel kecsegtető gazdasági fellendülése azonban csakhamar leküzdötte a veszélyt, s közvetlenül a háború előtt már szűnőben volt a fenyegetése.

Eleinte csaknem kizárólag az edelényi járásra szorítkozott a kivándorlás: 1900-tól kezdve már állandóan 600—800 főnyi kivándorló sereg kelt innen útra. Leghamarabb a miskolczi járás lakossága csatlakozott a mozgalomhoz, majd az Alföld felé lejtő mezőkövesdi járásé, a következő állomás pedig a sajószentpéteri járás volt. Az egészében a Nagy-Alföldhöz tartozó

mezőcsáti s különösen az abszolút többségében iparforgalmi népességű ózdi járásban a kivándorlás nem vert nagyobb hullámokat.

Az *edelényi* járásban legtöbb kivándorlót a Boldva folyó termékeny völgyében fekvő s jórészen mezőgazdasági foglalkozású Szendrő, Edelény és Szendrő-lád községek vesztették. Szendrőről már 1900. körül százsámra távoztak az amerikai kivándorlók s a mozgalom csak 1909 után lankadt; Rudabányán (vasbánya) a mozgalom erősen alább hagyott, Edelényben újabb ismét fellángolt. A *miskolci* járás nagy kivándorlása látszólag ellentétben van azzal, hogy ez a járás az ország egyik legiparosabb vidéke; a szinte kizárólag iparforgalmi népességű (bár szintén elég erős kivándorlást mutató) Diósgyőr leszámításával azonban ez a járás is egészében agrár jellegűnek látszik, melynek főképp a Miskolcztól északra eső községeiben (Szirmabesenyő, Sajóvamos) fogyasztja a gazdasági cseléd és mezőgazdasági munkásosztályt a kivándorlás. A *mezőkövesdi* járásban (népességének kb. egyharmad része mezőgazdasági munkás) legnagyobb arányú a kivándorlás a járás székhelyén (két, sőt időnkint háromszáz főnél is több), rajta kívül azonban még csak Szihalmon, valamint Szentistvánban volt figyelemreméltó. A *sajószentpéteri* járásban a járási székhely népe volt legmozgékonyabb, valamint Sajókazincz, Radostyán stb. község bányavidéke. A *mezőcsáti* járásban Tiszapalkonya, Tiszakeszi és Tiszaszederkény, az *ózdi* járásban Csermely és a kis Sajómerce községeket soroljuk fel; az utóbbiból nem egyszer a lakosság 6—70%-a utazott ki Amerikába. Miskolcz városból csak 1906 körül volt nagyobb a kivándorlás.

Borsod vármegyével szorosan egybefügg *Heves* vármegyének a kivándorlás által megszállott területe: a vele határos pétervásári, egri és tiszafüredi járások. A két elsőben a lakosság kivándorlása 1903-ban kezdődik, a tiszafüredi járásban csak 1905-ben. Igen ritka a kivándorlás a hatvani járásban, melynek lakossága már inkább a székesfőváros vonzását érzi.

1899—1904.....	1.901	1908—1910.....	3.018
1905.....	1.817	1911.....	402
1906.....	2.070	1912.....	1.049
1907.....	2.023	1913.....	529

A *pétervásári* járás kivándorlásának központját az egy vonalban fekvő Bodony, Recsk és Sirok községekben látjuk. Az *egri* járásban Mezőtárkány, Kál, Kompolt és Kápolna, a *tiszafüredi* járásban pedig a Tiszán innen fekvő Poroszló, Tiszánána és különösen Sarud községek azok, melyek mozgalma behatóbb megfigyelést igényelne. A *gyöngyösi* járásnak is van két községe a Mátra tövében (Domoszló és Markaz), a hol a kivándorlás erősen megfészkelte magát.

Hevestől dél felé *Jász-Nagykun-Szolnok* megyével, melynek másfél évtized alatt is csak 1.274 kivándorlója volt, nem kell bővebben foglalkoznunk. *Pest* vármegyével is röviden végezhetünk; lakosságához képest a 7.450 kivándorló elenyészően kevés. Ez utóbbinál mégis felemlítjük, hogy a legtöbb kivándorló a váci, ráczkevei és biai, tehát épen a székesfőváros közelségében járásokban akadt. Budapest mellett Erzsébetfalváról, Kisperstről, valamint Csepelről elég sokan távoztak, de a vármegyében lejjebb délre a kalocsai járásból Dusnok községből is igen számosan: Dusnok a közel fekvő Miske községgel önálló kivándorlási szigeteket alkot.

Budapest székesfővárosból Amerikába történő kivándorlásról csak 1904 óta vannak adataink:

1904.....	735	1909.....	1.011
1905.....	2.503	1910.....	1.023
1906.....	3.677	1911.....	931
1907.....	3.975	1912.....	1.083
1908.....	1.000	1913.....	1.251

A fővárosból Amerikába kivándorlók számát természetesen még olyan pontossággal sem lehet megállapítani, mint más városi törvényhatóságokban, de az a tanulság mégis kitűnik, hogy az amerikai nagy konjunkturális korszak a székesfővárosi kivándorlás alakulásán is éreztette hatását.

Csongrád vármegyében (a kötött birtok-rendszer egyik tipikus megyéje) a 15 év alatt a kivándorlók száma a félezeret sem érte el: ennél még *Hajdu* vármegyében is több volt a számuk (1.660). A velük határos *Békés* vármegyében 1903-tól kezdődőleg már valamivel élénkebb mozgalom keletkezett, az utóbbi években is átlagosan 400 (adatgyűjtésünk egész ideje alatt 5.360) kivándorlóval. Nagyobb, időnkint 200 főt meghaladó tömeg távozott Endrődről, Orosházáról és főként Békéscsabáról, utóbbiból különösen tót ajkú lakosság.

A *csanádmegyei* kivándorlással is hamar végezhetünk: mindössze 2.550 főt elérő kivándorlása leginkább a mezőkövácsházi járás lakói közül kerül ki.

Arad vármegyében már nagyobb számokkal találkozunk:

1899—1904.....	611	1909.....	1.400
1905.....	711	1910.....	1.287
1906.....	1.540	1911.....	1.080
1907.....	2.777	1912.....	2.035
1908.....	484	1913.....	1.533

Bár az amerikai kivándorlás fellépését itt megelőzte a romániai, az utóbbi években határozottan megszorodott az Amerikába kivándorlók száma. A mozgalom részben a délvidéki németek mozgólásának hatása alatt áll: ezt mutatja a németek csaknem egyharmadnyi részese, ami viszont akkor

vette kezdetét, mikor a temesi és torontáli nyelvrokonait ezerszámra ragadta el a kivándorlási láz. Az Amerikába törekvés sűrűbben elsősorban a negyedik, sőt csaknem harmadrészben német lakosságú aradi, világosi, illetőleg eleki járásokban tüdőzött fel, s az ezekhez kétoldalt csatlakozó magyarpécskai, továbbá a román többségű kisjenői, borossebesi és borosjenői járások is jelentősebb kivándorlás színhelyei.

Az *aradi* járás községei közül kettő emelkedik ki, a tiszta német Újjanád (többbizben másfél száz-) és a túlnyomóan német Óthalom (csaknem állandóan másfél százdon felüli, 1907-ben pedig 363 kivándorlójával). A *világosi* járásban Újszentannáról inkább német, Ószentannáról német és román lakosság vándorolt ki, Pankotáról pedig magyarok is. Az *eleki* járásban Szentmárton községből (vagyonos német község) távoztak ki legtöbben. A *kisjenői* járásban már változatosabb a helyzet: Simonyifalváról leginkább magyarok, Talpasról csaknem kizárólag románok, Szapáryligetről pedig magyarok, németek és tótok vegyesen mennek ki. A vármegye többi községei közül meg kell emlékezni a magyarpécskai járás két marosmenti, tehát Temes vármegyéhez közel eső községéről: Ópécskáról és Szemlakról: az utóbbiból 1905 óta több mint 1.200 kivándorlót jelentettek. Arad törvényhatósági város — nagyipari telepek székhelye — szintén sok kivándorlót vesztett, adataink szerint 2.422-t.

Aradtól felfelé menve, elsősorban *Bihar* vármegyéről kell megemlékezni. A 11.278 főt elérő kivándorlásnak itt két hirtelen emelkedése van — az 1906/1907. és az 1912/1913. években — egészben azonban a helyzet sohasem látszott túlvészeldemesnek: az őstermelő lakosság szélesebb rétegeire nem tudott általánosabb hatást gyakorolni. A mozgalom elsősorban a vármegyének két egymástól messze eső részében mutatkozott: az erős magyar többségű érmihályfalvi és a háromnegyed részében román lakosságú tenkei járásokban. Ez a két járás maradt továbbra is a központ, azzal a változással, hogy az érmihályfalvi járás kivándorlása fokozatosan áterjedt a székhelyi és margittai, a tenkei járásé pedig a béli és nagyszalontai járásokra is. A szinmagyar lakosságú derecskei, sárréti, biharkeresztesi járásokhoz a kivándorlás nem tudott hozzáférközni és a berettyóújfalui járásban is csak alárendelt szerepet játszott.

Az érmihályfalvi járásban, mely a Szabolcs és Szatmár vármegyeyi vándorlási körzet közelében fekszik, Bagamér, Érmihályfalva és Piskolt, a tenkei járásban pedig Tenke, Tenkegörsöd és Gyanta községeknek nevét jegyezzük fel.

Szilágy vármegye 4.966 főt tevő amerikai kivándorlásának időrendi eloszlása azt a tanulságot nyújtja, hogy itt ismét újabb keletű bajjal állunk szemben.

1911-ig bezárólag a kivándorlók száma sohasem érte el a 600-at; 1912-ben már 794, 1913-ban pedig 1.281 esetről tudunk. A kivándorlás központja a Szatmár vármegyével határos s felében magyar lakosságú tasnádi járás, mely mellé később a szilágycsehi és zilahi járások csatlakoztak. Az 1913-ik évben hirtelen megelénkült a zsbói járás mozgalma, a szilágy-somlyói és krasznai járások azonban végig mentesek maradtak.

g) A királyhágóntúli kivándorlás.

A szorosan vett Magyarországnak utolsó amerikai kivándorlási területe a királyhágóntúli vármegyék-ből alakult.

Erdélyben tudvalevőleg a hosszú multra visszatekintő romániai kivándorlás szerepe is igen nagy s egyes törvényhatóságokban a Németbirodalom vonzása is eléggé érezhető: az amerikai kivándorlásnak az 1900-as évek elején megkezdődő terjeszkedése azonban itt is biztosította részére a vezető helyet. Egymáshoz kapcsolva a három fő kivándorlási irányt, a királyhágóntúli vármegyék kivándorlásáról a következő képet nyerjük:

Törvényhatóság	Kivándorlók száma 1899—1913-ig:			Összesen
	a) Amerikába	b) Romániába	c) Németbirodalomba	
Alsó-Fehér vm.	11.504	12.404	835	24.563
Besztercze-Naszód vm.	5.443	2.169	851	8.433
Brassó vm.	1.181	7.987	10	9.178
Csik vm.	152	2.829	7	2.988
Fogaras vm.	9.109	5.335	77	14.521
Háromszék vm.	238	4.476	4	4.738
Hunyad vm.	3.847	3.783	182	7.817
Kis-Küküllő vm.	12.247	6.535	2.778	21.560
Kolozsvár vm.	2.059	2.781	763	5.603
Kolozsvár t.j.v.	482	293	85	810
Maros-Torda vm.	1.799	1.798	22	3.550
Marosvásárhely t.j.v. ..	219	45	1	265
Nagy-Küküllő vm.	20.535	19.807	2.863	36.205
Szeben vm.	14.245	13.101	936	28.282
Szolnok-Doboka vm. .	4.060	5.550	96	9.715
Torda-Aranyos vm. ..	2.378	2.154	39	4.771
Udvarhely vm.	5.881	3.337	85	9.753
Összesen	95.390	87.338	9.551	192.782

Az erdélyi kivándorlás gócpontja Nagy-Küküllő vármegye, melyet köröskörül öveznek: Kis-Küküllő, Alsó-Fehér, Szeben, Fogaras vármegyék szintén veszélyeztetett területei s a kör a mindinkább előtérbe nyomuló Udvarhelylyel zárul be. Az amerikai kivándorlás újabban tért nyert Erdély északi részeiben, Szolnok-Doboka és Besztercze-Naszód vármegyékben is, viszont másutt, így Udvarhelyen kívül a másik három székely vármegyében is, szerepe még mindig jelentéktelen.

Nagy-Küküllő vármegye amerikai kivándorlása magában is nagy tömegeket mozgat meg, ha pedig egész mozgalmát tekintjük, az innen kitóduló kivándorlás a népességhez viszonyítva az ország egyik

legtöbb aggodalmat keltő mozgalmak: a 15 év átlagában 10.000 lakóra, évente több mint 160 kivándorló esett, kb. annyi mint Zemplénben.

1899.....	241	1904.....	1.232	1911.....	1.026
1900.....	252	1905.....	2.579	1910.....	1.350
1901.....	581	1906.....	2.852	1911.....	492
1902.....	1.225	1907.....	2.750	1912.....	1.511
1903.....	1.337	1908.....	487	1913.....	1.731

Az amerikai kivándorlás csak 1900 után kezdett terjedni, 1907-ig bezárólag a szokásos emelkedést mutatva, s az utolsó 6 évben ismét erős növekedéssel. Első észrevehetőbb nyomait a kőhalmi és medgyesi járásokban észlelhettük, ahol a romániai kivándorlásnak is leghosszabb a múltja; csakhamar átsap a segesvári és szentágóti járásokra is, sőt később állandóan a segesvári járás veszíti a legtöbb kivándorlót. Aránylag kevésbé sújtotta a mozgalmat a nagysinkli járást.

A segesvári járás legfenyegettebb vidéke Fehéregyháza, Szászkezd és Dános községek körzete. Fehéregyházáról és Dánosról főképpen románok, Szászkezdről pedig a szász és román parasztság vándorol ki. A medgyesi járásnak két ellenkező sarkában lelünk nagyobb kivándorlásra: a segesvári járás határán Berethalmon és Szászsáron (mindkettő inkább német), nyugat felé pedig Nagyselyken és Hidegvizen, mely utóbbi tiszta román község. A szentágóti járás legnevezetesebb községei az egymással szomszédos Rozsonda, Szentágóta és Lesses; mindegyikből német és román kivándorlókkal. A kőhalmi járás nevezetesebb községei is egy környékre, a Homoród vize tájékára esnek (Pálos, Kőhalom, Homoród és Olthidegkut); Homoród és Kőhalom jobbra német és román, a többi község kizárólag román kivándorlás színhelye. A nagysinkli járásbeli Nagysink, Moha és Morgonda községek mellett meg kell emlékezni Segesvárról, melyből az utolsó két évben is 100-nál jóval több emigrated ki.

Kis-Küküllő vármegye amerikai kivándorlása csak az 1903. évben kezdett kibontakozni, később azonban világosan megállapítható az erősödése:

1899—1904.....	2.411	1909.....	974
1905.....	1.430	1910.....	987
1906.....	1.756	1911.....	935
1907.....	1.453	1912.....	1.210
1908.....	302	1913.....	1.450

A kivándorlás elsősorban a dicsőszentmártoni és az erzsébetvárosi járásokban jelentkezett nagyobb arányban, ott, ahol korábban már a Romániába való törekvés is elég általános volt. Később ugyan a hosszú-aszói és radnóti járásokra is átsapott a mozgalmat, főszenhelye azonban mindvégig a két első járás maradt. Különösen a dicsőszentmártoni járás kivándor-

lásának közelebbi megfigyelése volna érdemes munka, minthogy a relatív többségű magyar anyanyelvűeknek itt bármi térvészése is fájdalmas. A dicsőszentmártoni járásban a Küküllő mentén Küküllődombon magyar, ugyanott Magyar királyfalván valamint délebbre Magyar-sáron a magyar és román, Balázstelkén pedig főleg a román lakosságot fogyasztja a kivándorlás. Az erzsébetvárosi járásból a medgyesi járás határán fekvő Darlacz, valamint keletre, a járás tulsó felében Szásznádas, Hétúr és Bún községek központja az amerikai kivándorlásnak. A hosszúaszói járásban Mikeszásza és Nagyekemező, a radnóti járásban pedig Marosugra Kereki és Bábahalma kivándorlása figyelemre méltóbb.

Szeben vármegye amerikai kivándorlása azonnal Nagy-Küküllő vármegye után következik, annyiban azonban eltér attól, hogy az 1905—1907. évek fejlődésére utólag fokozott ellenhatás következett:

1899.....	136	1904.....	946	1909.....	1.415
1900.....	170	1905.....	1.613	1910.....	1.547
1901.....	291	1906.....	2.186	1911.....	314
1902.....	430	1907.....	2.142	1912.....	954
1903.....	689	1908.....	411	1913.....	1.001

Komolyabb amerikai kivándorlás elsősorban a szerdahelyi járás területéről indult meg, de csakhamar (1903 körül) a nagyszebeni és a szászsebesi járások jutnak előtérbe s később a mozgalmat az egész vármegyében általánossá válik s különösen a nagydisznódi járás területén terjed annyira, hogy adatgyűjtésünk második felében már ez a járás kerül a vezetőhelyre.

A nagydisznódi járásban az Olt-völgyében vannak azok a helyek, a honnan legtöbb kivándorló származik (Felek, Oltásósebes és Porcesed); oláh lakosságuk, ha majdnem mindeniknek van is földje, szegény s Oltásósebesen és Porceseden alig van olyan birtokos, a kinek a földje a 10 holdat meghaladná. A nagyszebeni járás területén Keresztényszigeten a jobb gazdasági viszonyok között élő németség is kivándorolt, Mók községből viszont a szegénysorsú oláh lakosság. A szelístyei járásban az említésreméltó Orlát és Ecselelő szintén szűkös viszonyok közt élő oláh nép lakta község. A szászsebesi járás észak-nyugati szögletében Lámkerék, Alsópián és Péterfalva községek alkotják a kivándorlás veszélyes körzetét; a két első leginkább oláh földműves nép hagyja el, Péterfalván azonban, melynek lakossága túlnyomóan német s ahol nagy munkásszemélyzetet foglalkoztató papirgyár is áll fenn, a foglalkozási viszonyok előnyösebb volta sem tudta helyhez kötni az embereket. A szerdahelyi járásban vannak az időnkint legjobban sújtott községek, így Kisapold nem egy évben 100 főt is meghaladó kivándorlóval és a hozzá közel eső Szerdahely és Toporcsa, melyek a járás északi részében a kivándorlás erős fészket alkotják. Az újegyházi járásban az egy-

más mellett fekvő Hortobágyfalva és Szentjánoshegy községekről emlékezve meg, ide kell iktatnunk, hogy Szászsebes városban bár a város csak negyedrésze akkora, mint Nagyszeben, azéval kb. egyenlő nagyságú kivándorlást jegyeztek föl (15 év alatt kb. 1.000 fő).

Alsó-Fehér vármegye amerikai kivándorlása az az erdélyi kivándorlási gócpontot alkotó vármegyék között legkésőbb bontakozott ki s noha az 1905—7. évek alatt itt veszedelmesebben lépett fel, mint Szeben kivéve — a másik három már tárgyalt vármegyében, ereje utóbb lényegesen csökkent:

1899—1904.....	1.055	1909.....	1.375
1905.....	1.117	1910.....	833
1906.....	2.029	1911.....	243
1907.....	2.430	1912.....	541
1908.....	311	1913.....	571

Az amerikai kivándorlás veszedelme először a Szeben és a két Küküllő vármegye közé eső alvinczi, kisenyedi és balázsfalvai járásokban mutatkozott, míg a nagyenyedi járásban, a hol a romániai kivándorlásnak évtizedes a múltja, 1905-ig nyoma sem volt. Ezután a nagyenyedi, de főképpen a magyarigeni járásban vert mélyebb gyökeret, a mennyiben az adatgyűjtésünk utolsó hat évében már az újonnan alakított tövisi járásban volt a legtöbb áldozata, melynek községei a nagyenyedi, magyarigeni és balázsfalvai járások veszélyeztetett vidékéről csatoltattak közigazgatásilag egymás mellé. A fejlődés azonban továbbra is az maradt, hogy a vármegye északi felében a kivándorlás sokkal kevésbé volt honos, mint a déli részeken.

A tövisi járás oláh lakosságú községei közül a szorosban egymás mellett fekvő Diód, Diómál, Felgyógy a nevezetesebb kivándorlási helyek; Diódon néhány évben a lakosság 4—5¹/₂-a is váltott útlevélet. Diódon sok a mezőgazdasági munkás, a másik két helyen a kisbirtokos-napszámos elem. Délebbre a Küküllő völgyében erős a kivándorlás; az itt fontos Miháczfalva községben is népes a mezőgazdasági cseléd- és munkásosztály. Az alvinczi járásban a kisenyedi járáshoz közel eső községek mozgalmak szembeszökő: Oláhdálya, Henningfalva és Berve községeké (ez utóbbiból németek is kivándorolnak); a két utóbbiban ismét számottevő a munkásosztály. A kisenyedi járásban viszont főként a nyugati határon Vingárd, Oláhgorbó és Spring községek lakossága vándorol ki Amerikába, s ha ezekhez hozzávesszük még a balázsfalvai járásból Székásszabadja, Túr, Magyarcseregéd stb. községeket, egész világosan kirajzolódik az a terület, a hol Alsó-Fehér vármegyében a kivándorlás leginkább pusztít. Ha a Maros-hajlást Nagyenyedtől Alvinczig egy vonással összekötjük s ha a két végpontot viszont Balázsfalva várossal kapcsoljuk egybe, előttünk áll a háromszög, melynek oldalain belül a kivándorlás helyi okait is érdemes volna nyomozni. (Még a magyarigeni járásbeli Czelná és Boros-

bocsárd községek is ideesnek.) A városok közül némi kivándorlás volt Vizaknáról.

Fogaras vármegye 9.109 főnyi amerikai kivándorlása is hódol annak a törvénynek, mely a kivándorlás csúcspontját adatgyűjtésünk közepére helyezi. A törösvári járás lakosságán kívül, melynek egyszerűbb összeköttetése volt Romániával, mint a fogarasi havasok nehezen járható hegyláncza által elválasztott alsóárpási, fogarasi és sárkányi járásoknak, mind e három járás népessége elég nagy hajlandóságot mutatott a kivándorlásra.

Hunyad vármegye amerikai kivándorlása is 1905-ben kezdett ébredni, 3.847 főnyi kivándorlása azonban sohasem jelentette a népesség szaporodásának igazi veszedelmét s mindössze a brádi, algyógyi és szászvárosi járásokban szerzett magának több hívet.

Udvarhely vármegyében már valamivel rosszabb a helyzet (5.881 kivándorló) és a vármegyének mindhárom járásából elég gyakori volt a Romániában való munkakeresés mellett az amerikai kivándorlás is. Úgy az udvarhelyi, mint a székelykeresztúri járásban főként a küküllőmenti községek lakossága az, mely az amerikai útra vállalkozik (Fiatfalva, Nagyalambfalva, Székelykeresztúr, Bögöz, Agyagfalva, Zetelaka stb.).

Erdély délkeleti részében még Brassó, Háromszék és Csik vármegyék amerikai kivándorlását jellemezzük néhány adattal. Brassóból még időnként akad néhány amerikai kivándorló (összesen 1.181) Csik és Háromszék 152, illetőleg 258 főnyi amerikai kivándorlása azonban törpe kisebbség e vármegyék Romániával szemben fennállott mozgalmához képest. Az abszolút magyar többségű Maros-Torda vármegyében is csak gyenge viszhangot keltett az amerikai kivándorlás; a kevés (1.790) kivándorló csaknem mind a Kis-küküllővel érintkező marosi alsó járásnak a Maros és Küküllő vize közé eső vidékéről való. Maros-Tordától kelet felé menve, Kolozs (2.059) és Torda-Aranyos (2.578) kivándorlása szintén jelentéktelen. A kolozsmegyei mozgalmat főként a tekei, Torda-Aranyosé pedig a marosludasi járásból meríti anyagát s egybefűg a kis-küküllő-vármegyei kivándorlási centrummal.

Besztercze-Naszód (5.443) és Szolnok-Doboka (4.060) vármegyékben is volt az amerikai kivándorlásnak a háborút megelőzőleg némi hatása s a legutolsó évek alatt mindkettőben még az 1905—7 éveket is meghaladó, bár még mindig 1.000 főn alul maradó kivándorlásra bukkantunk. Besztercze-Naszód vármegyében a besenyői járás közvetítette a délről felfelé húzó mozgalmat s továbbította a jádi és naszódi járások nyugati részére is. Szolnok-Dobokában is megvan ez a területi kapcsolat, a mennyiben a Besztercze-Naszód vármegyével érintkező bethleni és a mögötte fekvő dési járás színhelyei a szembetűnőbb mozgolódásnak.

h) A drávántúli kivándorlás.

Horvát-Szlavonországban, mint már említettük, az amerikai kivándorlásnak önálló területe fejlődött ki, melynek mozgalmát sok tekintetben az anyaországától eltérő okok irányították. A drávántúli kivándorlás főbb adatait közölve:

Törvényhatóság	Amerikai kivándorlók száma az			
	1899—1904	1905—7	1908—13	1899—1913
Bjelovar-Križevci..	3.031	8.900	5.945	18.476
Lika-Krbava	791	6.715	5.019	12.525
Modrus-Rijeka.....	14.637	12.814	12.176	39.627
Požega	1.119	4.141	5.565	10.825
Srijem	1.073	4.239	5.754	11.066
Varaždin	424	3.457	2.995	6.146
Virovitica.....	451	4.728	7.158	12.347
Zagreb	15.858	20.955	16.071	52.884
Tj. városok.....	250	906	1.531	2.737
Összesen....	38.261	68.855	61.514	166.633

azt látjuk, hogy Horvát-Szlavonországban csupán Modrus-Rijeka és Zagreb vármegyékben volt igazán nagy arányú a kivándorlás; mindkettőben, különösen Zagrebben olyan mérvű, hogy a Dráván innen is alig akadt párja s 1903-ban pl. Zagreb vármegye 5107 kivándorlójával az ország összes vármegyéi között is első helyre került. Mindkét vármegyéből igen gyakori lévén a szomszéd Krajnába való átvándorlás is, e vármegyék mozgalmát a népesedés alakulására sem maradt hatás nélkül. A Zagrebbel határos Bjelovar-Križevci vármegyében csak 1901 körül kezdődik mozgolódás s 1905 után a kivándorlás itt is, valamint Lika-Krbavában (a hol azonban néhány évtizeddel korábban már szintén erősen észrevehető nyomait észleltük), továbbá Varaždinban s a három volt magyar vármegyében: Pozsegában, Srijemben és Viroviticában ugrásszerű és szakadatlan emelkedést mutat, szemben a kivándorlási góczot alkotó Modrussal és Zagrebbel, a hol az 1905. évi rendkívüli felbuzdulásra nagy csökkenés következett be. Az utolsó években Modrus-Rijeka és Lika-Krbava népében a hajlandóság némileg lankadt, Zagreb vármegye lakosságában a régi erősségű volt s a többi vármegyékben is némi hullámlással a kivándorlás folytonos maradt.

4. A tengerentúli kivándorlás a népességhez és a természetes szaporodáshoz viszonyítva; a nemek szerepe; korviszonyok.

A tengerentúli kivándorlás veszélyességi fokát is legegyszerűbben a kivándorlásnak a népesség számához való viszonyításával fejezhetjük ki. Már a területi megoszlás ismertetésénél is tettünk néhány helyen említést arról, hogy a kivándorlási mozgalom a lakossághoz képest mennyire fenyegető, szükségesnek tartjuk azonban adatainknak ezt a csoportját összefüggően is áttekinteni:

Törvényhatóságok száma, melyekben	10-nél kevesebb					
	10—25	25—50	50—75	75—100	100-nál több	
1899—1904	62	16	8	7	1	7
1905—1907	11	23	21	11	7	28
1908—1913	32	22	22	13	7	6
1899—1913	30	24	22	11	7	8

Az a szinte természetellenes fordulat, mely tengerentúli kivándorlásunk 1905—7. évi történetét jellemzi, ebben a megvilágításban is érvényesül; előbb és később aránylag ritka az a törvényhatóság, melynek 100-on felüli volt a viszonyozsága. Ekkor pedig a törvényhatóságok közel egyharmadrészének. Még szomorubbá teszi a vizsgálódás eredményeit ez években az, hogy 7 olyan törvényhatóságunk is találkozott, melyben a kivándorlás átlagos arányszáma (a szokásos számítással) a 200-at is meghaladta. Statisztikánk két-két normálisabb időszakát összehasonlítva, tagadhatatlan azonban, hogy körülbelül a felére olvadt azoknak a törvényhatóságoknak a csoportja, a hol az amerikai kivándorlási hatása csak kevésbé volt érezhető; de a helyzet mégsem romlott annyira, hogy a kivándorlás elfajulásával kellett volna számolni: inkább azok a kategóriák váltak fontosabbakká, a hol a mozgalom már komolyabb megítélés alá esik ugyan, de még mindig nem pusztító a jelentősége. Érdemes azt a néhány törvényhatóságot, a hol az amerikai kivándorlás leg súlyosabb alakban ütötte fel a fejét, egyenként felsorolni:

Törvényhatóság	10 000 lélekre esett kivándorló az			
	1899—1904	1905—1907	1908—1913	
Ung vármegye...	191·9	179·5	261·3	169·8
Sáros » ..	189·3	213·1	272·5	124·7
Ábauj-Torna vm..	186·1	184·6	266·5	147·0
Szepes vármegye..	175·6	195·7	257·3	114·2
Zemplén » ..	162·7	155·1	244·7	130·0
Árva » ..	116·1	92·9	211·7	91·6
Modrus-Rijeka vm.	114·9	105·7	187·6	88·1
Gömör és K. Hont »	110·3	105·0	162·7	88·5

Ezek között a vezetés szerepét a felvidéki kivándorlás góczában fekvő öt vármegye viszi, első helyen a 15 év adatainak összefoglalása után Ung megyével, melynek egyre friss anyagot leelő kivándorlása Sáros vármegye népének elcsendesülő mozgolódását váltotta itt fel.

Rövid szemléltetve az egyes kivándorlási területek felett, a felvidéki centrum nyugati szárnyában még Liptó (94·6) és Turóc (96·6) kivándorlása is igen elterjedettnek látszik, s Árva bekapcsolódásával velük fenn északon önálló kis kör képződik. Nyitra és Trencsénben már feleakkora sincs a veszély, Pozsonyban pedig még jobban kisebbedik: e vármegyék egyes járásainak a kivándorlástól való mentesítése ellensúlyozza egyéb, a kivándorlástól meglepett

vidékeik mozgalmának erejét. Kelet felé Bereg megye kivándorlása is enyhébbnek (67·7) tűnik fel, Máramarosban pedig a lakosság egyeteménél már csak igen gyengén érvényesül a hatás. A Dunán túl Veszprém mellett (87·4) csupán még Győrben (61·3) jeleznek adataink nagyobb vándormozgalmat; Vas, Somogy, Tolna és Sopron kivándorlása az 1905—07 évek kivételével eléggé csendes maradt. Déli Magyarországon sem mutatja ez a vizsgálódásunk nagyon veszélyesnek a helyzetet: Torontál (80·7), Temes (69·6) és Bács-Bodrog (42·8) arányszáma nem túl magas; e vármegyéket olyan nagytömegű népesség lakja, hogy a — mint láttuk — főként német lakosság (igen sok esetben hazajövetellel is végződő) amerikai munkakeresése korántsem rejt magában akkora veszedelemet, mint az észak megyék tengerentúli kivándorlása. Az Alföldön fekvő törvényhatóságok között Ugocsa gyorsan és állandóan emelkedő kivándorlása (88·9) kíván fokozott figyelmet; oly rohamosan terjed itt a baj, hogy ereje a szabolcsi kivándorlást (81·0) is felülmúlta. E két vármegye által alkotott fenyegetett területet Borsod és Szatmár teszi teljesebbé. A Királyhágón túl is van néhány törvényhatóság, a hol egymagában az Amerikába kiutazás is gondokat ébreszt; így a számszerűleg is legtöbb kivándorlót vesztő Nagy-Küküllő (93·1), Kis-Küküllő (72·3), Fogaras (64·5) és Szeben (55·3) vármegyék. Horvát-Szlavonországban a már megbeszélésünk elején felsorolt Modrus-Rijekán kívül Zagreb (70·7) vármegye ötlük szembe, bár Lika-Krbava (40·3) mozgalmát ujabban ismét közeledni kezdett pár év előtti színvonalához. A törvényhatósági városokat külön szemlélve, Kassa városának rendkívül intenzív kivándorlása (68·4) kíváncsít el, mert városiasága sem tudja ellensúlyozni a felvidéki kivándorlási központ közelségét. Méltó párja a délvídeken Temesvár (56·1), míg a többi városok között még Szatmárnémeti, Pancsova, Ujvidék s túl a Dráván Zemun lakosságában nagyobb arányú az Amerikába kivándorlás.

Nem érdektelenek azok a számok sem, melyek a tengerentúli kivándorlásnak a természetes szaporodáshoz való arányát tüntetik fel, bár ez adatok mérlegelésénél fokozott mérvben hat mérsékelőleg két körülmény: egyfelől a visszavándorlás, mely a végleges veszteséget jelentékenyen csökkenti (s ezen visszavándorlást nincs módunkban egyenlő hűséggel törvényhatóságokint megállapítani), másfelől pedig a kivándorlók másodszori, sőt harmadszori stb. kiutazása, a mi hosszabb időn át történő megfigyelés egyedeinél mindig valószínűbb (a minek pontos megállapítására azonban szintén hiányzik a statisztikai alap). Adatainkat — mint előbb — most is úgy csoportosítva, hogy kitűnjék a természetes szaporodásukban komolyan fenyegetett törvényhatóságok szerepe:

Év	Törvényhatóságok száma, melyekben a tengerentúli kivándorlás a természetes szaporulatnak					
	100-on felüli	75—100	50—75	25—50	10—25	10-en aluli
1899—1904.....	7	3	3	11	17	60
1905—1907.....	31	12	10	15	17	16
1908—1913.....	9	7	9	23	24	29
1899—1913.....	13	6	10	21	25	27

ismét tanulságos kép domborodik ki előttünk. Ha nem is olyan sűrűn, mint az 1905—7. években, adatgyűjtésünk egész idejét szemlélve, elég gyakran fordulnak elő olyan törvényhatóságok, melyek kivándorlása a természetes szaporodással egyenértékű, vagy azt túllépő volt; ezeknek a vármegyéknek és városoknak tehát egész természetes szaporodását felemésztette a kivándorlás s az ellenkező irányban ható vissza- vagy bevándorlás nélkül a népesség fogyásának kellett volna bekövetkeznie.

A helyzet mégsem annyira elszomorító, mint első pillanatra hinni lehetne: *ugy a leginkább fenyegetett, mint a következő két csoportban elég sok a városi törvényhatóság*, melyeknek közismerten rosszabb, sőt nem egy esetben passzív természetes szaporodását könnyebben haladhatja meg az Amerikába kivándorlóknak az a csekélyebb száma is, melyet statisztikánkban ki tudunk mutatni; a városi népesség fejlődésének — mint ismeretes — legtöbbszörre úgysem a természetes szaporodás az alapja, hanem a bevándorlás, mely csaknem kivétel nélkül mindegyikbe (különösen Temesvár, Arad, stb. városokba) állandóan új meg új lakosrétegeket tol be, bizonyítékul e városok vonzóerejének, munkaalkalmainak. Hogy mégis a kivándorlás e városok határait sem keverte el, ezt magyarázhatjuk egyfelől azzal, hogy lakosságukban aránylag nagy szerepet játszik az iparosság magasabb fokán elkerülhetetlen napszámoselem, másfelől pedig azzal, hogy az újra meg újra beözönlő vidéki népesség már beköltözködésével tanúságot tevé vállalkozási szellemről (s gyakran vidéki tartózkodása alatt magába szívja a kivándorlás gondolatát), nem átalja magát és családját újabb kísérletezésnek alávetni.

Ha csupán azokat a vármegyéket nézzük, melyek természetes szaporodásának legnagyobb ellenfele volt az amerikai kivándorlás, a következő névsort kapjuk:

Vármegye	Amerikai kivándorlás a term. szap. %-ában			
	1899—1913	1899—1904	1905—1907	1908—1913
Szepes.....	169·2	168·5	276·7	101·3
Ábauj-Torna.....	157·7	148·0	259·2	124·3
Árva.....	144·5	109·0	240·7	125·0
Sáros.....	135·3	149·5	202·6	83·7
Ung.....	132·8	114·5	208·0	119·7
Gömör-Kishont....	132·2	126·3	236·6	98·3
Zemplén.....	118·9	108·1	196·4	95·3
Nagy-Küküllő.....	109·6	80·2	237·4	81·1

Csaknem mind azok a vármegyék ezek, melyeket még a népességhez való viszonyításnál kiemeltünk;

uj közöttük csupán Nagy-Küküllő, mely Modrus-Rijeka helyére került. Mégis elég lényeges különbséget vehetünk észre a felsorakozásban: az előbb annyira fontos Ung és Sáros most hátrább szorultak s annál inkább előre jöttek Szepes, Abauj-Torna és Árva. Árvának tudvalevően amúgy is igen mérsékelt a természetes szaporodása, Szepesé is közepes s csak Abauj-Tornáé az országos átlag körül járó; nem esoda így, hogy Árvában a két legutóbbi népszámlálás között egyenesen a népesség nagyarányú (7·4%-os) fogyása következett be, Szepesben csak minimális (0·5%) volt a tényleges szaporodás s Abauj-Torna kivándorlásának erejét is nagynak mutatja az (bár a vármegyei székhelyre való bevándorlás sem játszik különösebb szerepet), hogy a vármegye lakosságának száma aig (1·1% kal) növekedett.

Természetes szaporodásukban fenyegetett vármegyéknek látszanak még a felvidéken Turóc és Liptó, melyeknek az 1905—7. években szintén kétakkora volt a kivándorlásuk, mint népszámuknak a születések és halálozások különbözete révén várható növekedése; a három északnyugati vármegye már kevésbé, szintúgy északkeleten Bereg és Mára maros sem. Figyelemreméltó még Hont vármegye adata: az egyike káros hatásait érző törvényhatóság népszaporulatának csaknem egyharmadát elvitte a kivándorlás. A Dunán túl újból Veszprémé (81·8%-kal) az elsőség, az egyformán érdekelt Győr és Tolna már messze mögötte maradtak, Baranya vármegyében pedig (legtípikusabb példa az egykerendszerre) az amerikai kivándorlás alig gyakorolt hatást a szaporodásra. A délvidéken Temes vármegyében a kivándorlás majdakkora (94·2%), mint a természetes szaporodás; Torontál kevésbé, Bács pedig még enyhébb mértékben sanyli meg így a kivándorlást. Az Alföldön Ugocsa aránya a legnagyobb (57%), Szabolcsban (50·4%) és Borsodban (47·2%) a természetes szaporodás több ellenállásra képes. A Királyhágón túl Nagy-Küküllőn kívül is van még néhány (Fogaras, Kis-Küküllő és Szeben) vármegye, melyek természetes szaporodását az amerikai kivándorlás felette veszélyezteti. Túl a Dráván már kedvezőbb a helyzet, s Modrus-Rijeka (86·8%) arányszáma mellett még csupán Zagreb vármegyében komolyabb a kép.

Pár szóval meg kell itt még emlékeznünk a közleményünkhöz csatlakozó *harmadik grafikonról* is. Eddigi megbeszéléseink ugyanis adatgyűjtésünk másfél évtizedes anyagán alapultak; a grafikon viszont az 1903—12. évek között eltelt időszak adatai nyomán rajzolja meg a természetes szaporodás és a tengerentúli kivándorlás arányát. Ha tehát nagyjában ez a statisztikai térkép ugyanazokat a tanulságokat is érzékíti meg, mint a melyeket az imént ismertettünk, mégis — az említett évtized kivándorlásában az 1905—7. évek moz-

gálma erőteljesebben jutván kifejezésre, — sokkal több szürke foltot látunk így a térképen, mintha az az összes adatok figyelembevételével készült volna. Fent északon Turóc és Liptó vármegyék is az igen súlyosan érdekelt kivándorlási területek közé sorakozódnak rajta; a Dunán túl Veszprém alkot igen fenyegetett központot, lent délen pedig Torontál és Temes vármegyék természetes szaporodása sem tudta volna magában pótolni a kivándorlási veszteségeket.

A nők Amerikába való kivándorlása határozottan emelkedő irányzatú (ezt már kivándorlásunk összefoglaló ismertetésénél bővebben kifejtettük); ha azonban korábbi évekre visszamenőleg forgatjuk az amerikai bevándorlási jeentéseket, számos olyan esztendő találmunk, a mikor hazai adatgyűjtésünk első éveiben kimutatott — körülbelül 25%-os — arányuknál jóval sűrűbben mentek ki a nők az Unióba s ha közben történtek is nagyobb visszaesések, általánosságban a magyarországi kivándorlás kezdetétől fogva elég veszedelmesnek mutatkozott, mert családós férfival együtt gyakran vitte ki a feleséget is Amerika földjére. Néhány példa, hogy csak a már közelebbi évek adataiból mérítsünk:

Év	Amerikába kivándorolt magyar honos nők ‰-a	Év	Amerikába kivándorolt magyar honos nők ‰-a
1880.....	32·1	1894.....	34·5
1881.....	33·3	1895.....	33·9
1885.....	33·4	1896.....	31·0
1887.....	29·7	1897.....	42·2
1890.....	23·3	1898.....	42·0

A tengerentúli kivándorlók nemek szerint való megoszlását egyébiránt törvényhatóságunkint csupán magyarországi adatok alapján tudjuk figyelemmel kísérni s ezek is csak 1901 óta dolgozhatnak fel. Bőven elegendő azonban, ha vidékenkint való vizsgálódásainkat főként az 1911—13. évekre szorítjuk s mellékesen még az 1905—7. évről emlékezzünk meg:

Év	Törvényhatóságok száma, a melyekben 100 tengerentúli kivándorolt férfira esett nő							
	a) Vármegyék:							
	200-nál több	150— 200	100— 150	75— 100	50— 75	40— 50	30— 40	20— 30
1905—1907...	—	—	—	1	10	11	10	14
1911—1913...	—	—	23	14	13	4	8	1
	b) Tj. városok:							
1905—1907...	—	—	3	4	16	1	1	—
1911—1913...	5	10	8	1	2	—	—	—

Első és igen nevezetes tanulsága összeállításunknak, hogy — minden óvás fentartása mellett is, melyet a városok kivándorlási statisztikai adatszolgáltatásával szemben hangoztatnunk kell — a városi nőknek részvétele

a kivándorlásban sokkal jelentékenyebb, mint a vármegyéké. A városok közül már előbb is volt néhány, a hol a női kivándorlók száma meghaladta a férfiakét, az utolsó években pedig az a város volt a ritka, a honnan legalább is ugyanannyi nő nem távozott, mint férfi. A vármegyék közül ezzel szemben előbb egy sem volt olyan, a hol a nők a férfakkal egyenrangú résztvevői lettek volna a tengerentúli kivándorlásnak, s később is csak minden harmadik. Ennek a lényeges különbségnek okai között kutatva, mindenestre a mellett az ok mellett kell megállanunk, hogy a városok kivándorló népelemében nagyon sűrűn szerepelnek a házi cselédek; ezek legtöbbször nők lévén, természetesen erősen megnövesztik a női nem kivándorlási részesedését. Ámde a városi házi cselédség legtöbbször maga sem benszülött városi lakosság, hanem a környékről állandó, vagy ideiglenes kereset céljából behúzódozó népréteg. Hogy ezek közül olyan sokan vándorolnak ki Amerikába, ismét ahhoz a tanuláshoz juttat, hogy az egyszer megvilványult vándorlási hajlam jó alapul szolgál a további kivándorlásra. A dolognak azonban más mozgató ereje is lehet: az sem valószínűtlen, hogy a faluról kivándorló földműves vagy iparos családja maga a városba menvén be, a férj vagy családfő után történő kivándorlásoknál már a városokból kivándorlók számát gyarapítja. Hogy ez a két irányba elágazó okfejtés tényleg közel állhat az igazsághoz, bizonyítja az, hogy a városokban, a hol a nők túlsúlyban voltak a kivándorlók között, ez nem csak 1913-ban következett be, mint a vármegyékben, hanem rendes fejlődés eredménye s már az 1911. és 1912. években is a nők majd annyival többen vándoroltak ki, mint 1913-ban. Néhány város adatai:

Tj. város	Kivándorlók száma:					
	1911		1912		1913	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Budapest.....	398	533	443	640	366	885
Kassa.....	53	104	77	130	92	215
Temesvár.....	160	510	189	355	106	385
Arad.....	62	97	125	149	80	198

teljesen igazolják ezt.

Ha a két nem részesedését a vármegyékben vizsgáljuk, nagy általánosságban azt mondhatnók, hogy nyugat felől az ország közepe felé menve emelkedik, onnan kelet irányában pedig ismét csökken a tengerentúlra kivándorló nők aránya. A felvidéki kivándorlási gócz és az Alföld vármegyéi által alkotott terület (le egészen az Alsó-Dunáig) az a vidék, a honnan a legtöbb nő szokott kivándorolni; az ország nyugati és északnyugati, s különösen délkeleti részéről már sokkal kevesebb. Az érdekesebb példákat külön is felsorolva:

Vármegye	100 tengerentúli kivándorló férfira esett nő az	
	1905-1907	1911-1913
	években	
Ung.....	54	147
Csongrád.....	43	144
Szepes.....	75	131
Veszprém.....	47	141
Zemplén.....	60	123
Turóc.....	43	125
Abauj-Torna..	59	123

egy pillantásra is meggyőződhetünk arról, hogy a kivándorlás azokban a vármegyékben, a hol a legjobban megfeszítelte magát, nemcsak a lélekszámhoz és a természetes szaporodáshoz mérten okozhat sok gondot, hanem a női nem elterjedt vándormozgalmánál fogva is. Ujra a jól ismert nevek ezek, Csongrádot kivéve, mely azonban csak úgy került ide, hogy összes kivándorlóinak a száma kevés, s így magas arányszámának nagyobb jelentősége nincs. Annál több Ung vármegyének, ahonnan az utolsó három év alatt több (5101) nő használta fel amerikai útlevelét, mint az 1905-7. évek között (4354). Bács-Bodrogban hasonló a helyzet s csaknem ugyanolyan Beregben és Gömörben is, a hol a második időszak női kivándorlása megközelítette az elsőét.

Az országnak két vidékéről külön is meg kell emlékeznünk. Az egyik az alföldi kivándorlási területnek a felvidéki központtal határos vármegyéi: a Nagy-Alföld északi határa; a másik a Királyhágón-túli részek. Szabolcsban, Szatmárban és Ugocsában egyformán arra a közös sajátosságra találtunk, hogy bár e törvényhatóságokban a nők kivándorlásának hevesége az általános fordulat mellett sem érte el a férfiakét, mégis a multtal összehasonlítva bámulatosan nagy fejlődést vett.

Vármegye	Amerikába kivándorló nők száma az	
	1905-1907	1911-1913
	években	
Szabolcs.....	3639	3767
Szatmár.....	2234	4123
Ugocea.....	790	1310

Már Szabolcsban is az volt a helyzet, hogy az utolsó év női kivándorlása felülmulta az amerikai konjunkturális korszak mozgalmát, Szatmárban és Ugocsában azonban a tengerentúlra ment nők száma megkétszereződött. Mind a három vármegyét viszont azok között szoktuk emlegetni, a hol a kivándorlás friss csapásokon halad. Ha ezt a két dolgot egymással összevetjük s hozzátesszük még a már többször említett feltevést, hogy a női kivándorlás előtérbe kerülése a mozgólódást aggályosabbá teszi: tisztán áll előttünk az a tény, hogy azokat a vidékeket, a hol a tengerentúlra utazás csak újabban terjedt, a baj annál jobban átjárta s vagy azért, hogy a család oda-künn többet kereshessen s többet is hozhasson haza,

vagy esetleg a végleges elszakadás okáért a nők a férfakkal versenyt torlódnak a kivándorlási irodák felé.

A Királyhágón túl is tanulságos a kép. A földrajzi ismertetésből emlékezhetünk arra, hogy a Nagy-Küküllő, mint mag körül elhelyezkedő vármegyék területe volt az Amerikába kivándorlás fő színhelye; ezekben a törvényhatóságokban a nők kivándorlása nem emelkedett olyan rohamosan (leginkább még Kis-Küküllő és Fogaras vármegyékben), mint az északra eső vidéken, a melyekben pedig az Amerikába vándorlás előbb nem volt annyira honos. Ime:

Vármegye	Amerikába kivándorló nők száma az	
	1905—1907	1911—1913
Beszterce-Naszód.	218	484
Kolozs.....	94	183
Máros-Torda.....	64	136
Szolnok-Doboka...	68	280
Torda-Aranyos....	88	164

Magyarazatul alig mondhatnánk mást, mint a mit már előbb megirtunk, s valószínű, hogy ha a háború kitörése leküzdhetetlen gátat nem emel népünknek Amerikába tódulása elé, a kivándorlás sokfelé mindinkább olyan áramlássá vált volna, mely férfit és nőt egyaránt kiemel az otthonából.

A kivándorlók nemek szerint való megoszlása után *kor szerint való* tagozódásukra térve át, nyilvánvaló, hogy az egyes vármegyék adataiba való elmélyedés általánosságban is azt a tapasztalást nyújtja, a mit már a közlemény második fejezetében vázolunk: a fiatalabb korosztályok szerepének csökkenését s az idősebbeknek növekedését. Érdekeséggel biztat azonban már annak vizsgálása, hogy melyek azok a vármegyék, a hol az ifjabb vagy korosabb kivándorlók nagyobb jelentőséghez jutnak.

Sorra véve az egyes korcsoportokat, s így vizsgálódásainkat a 20 éven alúliakon kezdve el, itt is előre kell bocsátani, hogy mivel a statisztikai adatgyűjtés koradatai csak a családfőkre és önállóan kivándoroltakra terjednek ki, a családtagként kivándorlók pedig minden valószínűség szerint nagy részben e korosztályokba tartoznak, — leginkább a 20 éven alúliak kivándorlási arányszáma térhet el a tényleges aránytól. Ha tehát azt fogjuk is látni, hogy a törvényhatóságok zömében a zsengebb korúak részvétele messze elmarad a népszámlálási aránytól, megnyugtató következtetéseket ebből nem lehet levonni, s ellenkezőleg: annál szomorúbb azoknak a vármegyéknek névsora, a hol ilyen magyarázat mellett is magasra ugrik a fiatalok részesedése.

Év	Törvényhatóságok száma, melyekben a 20 éven alúli kivándorlók részesedése				
	10-en alúli	10—20	20—25	25—30	30—35
1905—1907.....	26	34	9	11	5
1911—1913.....	44	30	5	7	2

Tudva azt, hogy a 20 éven alúli korcsoportnak magyarországi népességi aránya 45,2%, megállapíthatjuk, hogy megfigyelésünk idejében nem volt az országnak olyan törvényhatósága, a hol az önállóan kivándorló fiatalok részvétele ezt az arányt meghaladta volna; nem egy olyan volt azonban, a hol az ifjabb kivándorlók aránya figyelemreméltó jeladásul szolgál a kivándorlásnak a jövőt fenyegető elterjedéséről.

Törvényhatóság	20 éven alúli kivándorlók népesség százaléka			Törvényhatóság	20 éven alúli kivándorlók népesség százaléka		
	1905	1911/13	1910		1905	1911/13	1910
Ung.....	32,4	32,8	52,4	Árva.....	26,2	29,1	47,7
Bereg....	34,3	23,9	52,1	Vas.....	31,5	24,6	47,1
Sáros...	39,9	36,6	51,0	Moson...	19,3	25,8	40,3
Zemplén.	38,5	27,8	51,0	Turóc...	29,8	29,1	46,1
Szepes...	37,6	32,4	48,9	Veszprém	30,8	23,8	45,9
Abauj-T.	29,8	29,4	48,9	Fogaras..	32,8	18,4	44,5

Végigfutva a felsoroláson, azonnal feltűnik az, hogy benne egy városi törvényhatóság neve sem fordul elő. Ismeretesek az okok, melyek közrejátszanak abban, hogy a városok korösszetétele a termelőképes korcsoportok nagy számbeli fölényét mutatja; ez az egyik — belső statisztikai — alapja ennek, hogy a városok kivándorlói között a 20 éven alúliak jóval ritkábban fordulnak elő. A legnagyobb arányszám, a mivel az utóbbi években találkoztunk, Kassáé: 18,5%, s a városok kétharmad többségében a legalsó korosztály kivándorlása egészen jelentéktelen, az összeshez viszonyítva 10% sem. Egyébként is a fiatalabb nemzedék a városokban még annyi tanulási lehetőséget s pályája elején oly sok munkaalkalmat találhat a helybeli ipari és kereskedelmi vállalkozásokban, hogy könnyen is érthető tartózkodása a kivándorlástól. Visszatérve vármegyéinkre, ezeket nagyjában két csoportra oszthatjuk: legtöbbjük a felvidéki kivándorlási góczhoz s annak elágazásaihoz tartozik, elég gyakran találkozunk dunántúli megyékkel is, a honnan a legfiatalabb nép is kivándorol, másfelé már csak elvétve. Az adatok mérlegelésénél azt a jelenséget kell kiéleznünk, hogy mindazon vármegyékben, melyekről most szó van — az egy Fogarast kivéve — az országos átlagot meghaladó a 20 éven alúliak képviselője s közülük a felvidéki vármegyék legtöbbjében (talán az egy Bereget kivéve, a hol a lakosság nagy természetes szaporodása tolja fel az arányt), a 20 évnél fiatalabb lakosság magasabb %-a valószínűleg főként arra vezethető vissza, hogy e vármegyék produktív korosztályait a korábbi kivándorlás megfogyasztotta. *A kivándorlás tehát a legrégebb idő óta veszélyeztetett vidékeken az újabb időkben átídomult s most már mintegy megkezdett munkáját folytatva, jobban pusztított az addig még kevésbé sújtott serdülo népelemben.*

A Tisza jobbpartján (Gömör és Kis-Hont kivételével) szinte törvényszerű a legifjabb korosztály sűrű kivándorlása. A Dunán innen figyelemreméltóbbak az arányszámok ott, a hol a tengerentúlra vándorlásnak volt némi múltja; Barsból, Nógrádból stb. alig akadt 20 éven alúli kivándorló. A Dunán túl sem látunk mást, s Mosonban is — bár a nyolczvanas évek közepe óta itt elszunyadt a mozgalom — tulajdonképpen a hazai kivándorlás egyik legősibb területéül állunk szemben. A Tisza balpartjának a múlt évtized fejlődése szerint egyik legfenyegetettebb vidékén a helyzet kedvezőbbnek látszik; Szabolcs, Szatmár és Ugocsa széles vonalakban előretörő kivándorlása nem tudta olyan mértékben magához vonzani a fiataloságot, mint a felvidéket láttuk. Kielégítőek a Tisza-Maros szögének adatai s legjobbak a Királyhágón-túl; itt majd mindenütt erősen a 10% alá süllyed a 20 évet el nem ért kivándorlók aránya.

A termelőképes korosztályok kivándorlót háromfelé osztja statisztikánk s felosztásából különösen a 20—29 és 30—39 éves korcsoport mozgalmának területi változásai érdemelnek nagyobb figyelmet. Ha a 20—29 éves tengerentúli kivándorlók arányának módosulását nézzük:

Év	Törvényhatóságok száma, melyekben a 20—29 éves tengerentúli kivándorlók aránya							
	10-nél kevesebb	10—20	20—25	25—30	30—35	35—40	40—45	45—50-en felüli
1905—1907....	—	—	5	18	36	22	5	3
1911—1913....	1	—	5	19	30	20	11	2

világosan látszik, hogy a legértékesebb munkáskezekhez számítható kivándorlók mozgalmában mennyit esett a viszonylag sok kivándorlót veszítő törvényhatóságok száma. Még így is tanulságos azonban annak felemlítése, hogy míg a népszámlálás szerint e korosztály érdekeltsége 15,6%, törvényhatóságaink között csak egy volt, a hol a kivándorlási arány a népességének alatta maradt s viszont számos olyan, a hol kétszer, sőt háromszor is felülmulta azt. A 20—29 éves kivándorlókat a városokban is sűrűbben látjuk felvonulni, sőt azok a törvényhatóságok, a hol e korosztály kivándorlása különösen nagy szerepet játszik (Kecskemét, Marosvásárhely, Fiume, Székesfehérvár, Sopron, stb.), csaknem mind városok s mellettük szerényen húzódik meg egy-két kisebb kivándorlású vármegye (Moson, Csik, Esztergom) neve. A tipikus vármegyék közül mindössze egyet találunk, Zemplént, a hol adatgyűjtésünk utolsó három évében a korosztály részesedése a 40%-ot meghaladta, az összes kivándorlók több, mint 2/3 része itt 30 éves sem volt; a többi vármegyék mind azok sorából kerültek ki, a hol a kivándorlás közepes hatást váltott ki, így

a Dunántúl (Győr és Moson), a Duna balpartja (Esztergom, Pozsony, Trencsén, Zólyom és Liptó) és a Tisza balpartja (Máramaros) némely vidékén. Érdekes, hogy Szepes és Szatmár vármegyékben — az előbbi régi, az utóbbi újabb, de mindkettő közismert fészke a kivándorlásnak — a húsz éves kivándorlók aránya egyaránt mérsékelte.

A 30—39 éves korosztályról is (Magyarország népességének 12,1%-a) tudjuk, hogy nevezetes szerepet játszik kivándorlásunk alakulásában. A törvényhatósági adatokat csoportosítva:

Év	Törvényhatóságok száma, a melyekben a 30—39 éves tengerentúli kivándorlók aránya							
	10-nél kevesebb	10—20	20—25	25—30	30—35	35—40	40—45	45—50
1905—1907....	—	2	22	23	25	11	6	—
1911—1913....	—	9	22	23	14	9	6	1

újból észlelhetjük a sok produktív kivándorlót veszítő törvényhatóságok számának csökkenését. Megfelelően annak az irányzatnak, hogy város és vidék között különbséget téve, amott jóval magasabb e korosztály aránya, csaknem mind a városok közül kerülnek ki azok a területi egységek, a hol a 30—39 éves kivándorló legtöbbször. *Az arányok csökkenésével mind gyakrabban találkozunk azokkal a vármegyékkel, melyeknek produktív korú tömegeit a kivándorlás előbb is jobban igénybe vette.* A 30—35%-os arányszámú törvényhatóságok között a valamelyes kivándorlást mutató vármegyék közül még csak Tolnát és Hevest találjuk meg; a 25—30%-os csoportban megjelennek már az ország északnyugati vidékéről Pozsony, Trencsén, Liptó, Zólyom vármegyék, a felvidéki góczban Gömör és Kis-Hont, délen Temes és Torontál, Erdélyben pedig Alsó-Fehér; a 20—25%-os csoportban még ismerősebb nevekkel találkozunk: a Dunán túl Vas és Veszprém, északon Turóc és Nyitra, az Alföldön Szatmár és Szabolcs, délkeleten Nagy-Küküllő és Szeben vármegyékkel; az utolsó csoportban pedig, a hol a 30—39 éves kivándorlók az összkivándorlásnak csak 10—20%-át tették, együtt van az egész felvidéki kivándorlási központ: Árva, Abauj, Bereg, Szepes, Sáros, Ung és Zemplén vármegyék szomszédos területe, a hol a kivándorlás a lakosságot tudvalevőleg oly erősen megtépázta. A korosztály többnyire a népesség 10%-át sem teszi e vármegyékben s a már előbb vázolt fejlődésnek megfelelően — bár éppen a felvidéki góczban minden valószínűség szerint igen sokan vannak az ismét kivándorló idősebb emberek — kivándoroltjaik között más vidékekhez képest igen kevés a középső produktív korosztály vesztesége.

Változik a kép, ha a 40—49 évesek törvényhatóságok szerint való kivándorlását nézzük:

Év	Törvényhatóságok száma, amelyekben a 40-49 éves tengerentúli kivándorlók aránya						
	10-nél kevesebb	10-20	20-25	25-30	30-35	35-40	40-nél felül
1905-1907...	29	62	5	2	—	—	—
1911-1913...	6	44	19	8	7	3	2

A helyzet itt annyiban nagyot fordult, hogy míg előbb ritka volt az a törvényhatóság, amelyből a már korosabb elemek sűrűbben távoztak, 1911 után a városok és vármegyéknek közel felében észlelhetők ezt. Korábban az esetek nagy többségében a kivándorlási és népességi arány között nem volt nagy eltérés, az országos eredmények is fedték egymást (népszámlálás: 10°, kivándorlás: 12°); újabban számos törvényhatóságunk akadt, ahol az 50 év felé közeledők is két vagy háromszor olyan gyakran merészkedtek rá az amerikai útra, mint lakossági arányuk után várni lehetett volna. Az okát ennek nem lehet kizárólag abban keresni, hogy adatgyűjtésünk utolsó évében a hadsereg kötelékébe tartozó férfiak kivándorlása felfüggesztetvén, ennek a kivándorló anyagnak a kikapcsolódásával automatikusan emelkedett az idősebb kivándorlók aránya. Az arányok eltolódására kétségtelenül nagy hatása volt a Balkán háborúra való tekintettel tett óvatossági rendszabálynak is, de még inkább annak, hogy idők multával ebben a korosztályban lehettek leginkább képviselve az Amerikába első vagy többed ízben visszavándorlók. Ezt látszik igazolni az, hogy megfigyelésünk két időszakát összehasonlítva, a negyven évet meghaladó kivándorlók abszolút száma a törvényhatóságok többségében nem távolodott annyira el az 1905-7 évek eredményétől, mint azt egyéb korosztályoknál látjuk. Sőt néhány olyan vármegyénk sem hiányzott, ahol most nagyobb csoport idősebb kivándorló verődött össze, mint előbb. E vármegyék:

Vármegye	Amerikába kivándorló 40-49 éves egyének száma		Vármegye	1905-1913	
	1905-1907	1911-1913		1905-1907	1911-1913
Tolna.....	588	685	B.-Naszód.....	441	362
Bars.....	126	129	K.-Küküllő.....	599	780
Bihar.....	636	975	Szolnok-Doboka	252	784
Szatmár.....	1279	1753	Kolozs.....	123	218
Szilágy.....	326	810	Torda-Aranyos..	174	252
Ugocsa.....	406	753	Udvarhely.....	305	468
Arad.....	532	967			

Egy-két kivételt nem számítva, vármegyéink ké csoportra oszlanak; az egyikben az alföldi kivándorlás néhány jellemző megjelölését látjuk együtt, a másikban erdélyi törvényhatóságok kerültek össze, leginkább azok, amelyekben az amerikai kivándorlásnak csak igen rövid ideje multja van s amelyekben az ismételt kivándorlási esetek számát sem tehetjük sokra. Az újabban kibontakozó kivándorlási mozgalomnak tehát ismét egy jellemző vonását állapítottuk meg. Ez a *kivándorlás nem*

annyira válogatos, mint a melyik a felvidéken pusztított s a mely — volt idő — csaknem kizáróan ifju, erőskarú munkásnépünket szállította a tengerentúlra; ez a kivándorlás megrázkódtatta a már természetből nyugalmasabb, érettebb gondolkodású, nehezebb elhatározású korosztályt is.

Végül az 50 évet meghaladott kivándorlókról is kell pár szót szólnunk, itt is leginkább csak a királyhágóntúliakról, akik közül legszívesebben sorakozódnak ilyen, már öregebb ember-számba menő utasok. Erdélyben is kimagaslik Nagy-Küküllő vármegye 16,1 %-os arányszámával, amit annak köszönhet, hogy kivándorlói között majd annyian voltak az 50 éven túl, mint — korcsoportonként — az azon innen járó egyének. De még néhány más vármegyében is (Beszterce-Naszód, Hunyad, Szeben, Szolnok-Doboka) annyira feltűnő sokan gyűltek itt össze a munkaképes korba már kevésbé sorolható kivándorlók, hogy jogosult a feltevés, hogy *e részben a romániai kivándorlás gyakorolt valami hatást az amerikai irányra*. A Romániába átvándorló székely és román ajkú erdélyi nép között már hosszú idő óta épen nem volt ritka a hajlottabb korú munkaerő sem; elősegítette ezt a két állam szomszédsága, de az is, hogy lassanként hozzánevelődött az öregebb lakosság is ahhoz a szokáshoz, hogy a Kárpátokon túlrá át lehet menni munkára. Mikor azután az Amerikába való kivándorlás (1905 után) a Királyhágón túl is általánosabbá vált, legelőször ugyan itt is a fiatalabb elemek keveredtek bele a sodrába, csakhamar azonban a már előkészített idősebb lakosságra is átterjedt a mozgalom. Erdélyen kívül még a városokból látunk több 50 éven felüli kivándorlót. Ennek ismét két okát tudjuk adni: egyfelől azt, hogy a városi kivándorlók foglalkozási megoszlása az ipari foglalkozás túlsúlyát mutatván, a vidékieknek leginkább őstermelői keresetével szemben, a foglalkozási különbség is elősegítheti, hogy a városokból számosabban mennek ki az öregebbek, másfelől azt a már másutt is említett feltevést, hogy az Amerikába kiment gyermekek korosabb szülei városba húzódnak, mikor maguk is útra kelnek fiuk vagy leányuk után, már a városi kivándorlók számát szaporítják.

5. A tengerentúlra kivándorlók anyanyelve.

Közleményünk tárgyalási rendjében nagyon fontos állomáshoz értünk: a tengerentúlra kivándorlók anyanyelvi viszonyainak vizsgálatához. Az általános arányokat, amelyekben nemzetünknek egyes nyelvi családjai az amerikai kivándorlásban résztvesznek, már korábban jellemeztük s ugyanakkor megkíséreltük a gazdasági erőket is feltárni, melyek nemzetiségeink egyik vagy másik csoportjának mozgalmát éltetik vagy nem engedik jobban kifejlődni. Következő kutatásunk

sainknak célja most már annak felderítése lesz, hogy magyar-, német-, románajkú stb. népünknek kivándorlása főként mely vidékekből táplálkozik s hol rosszabb, hol kedvezőbb a kivándorlás hatása a nemzetiségek egymásközti erőviszonyának megbontása szempontjából.

Szemlénket — mely mindig csak az anyaországra szorítkozik — az államalkotó *magyarságon* kezdve el, mindenekelőtt azt a néhány vármegyét soroljuk fel (a városokat a vármegyékkel egybefoglalva), amelyeknek magyar lakossága az 1901 óta feldolgozott adatok szerint a kivándorlástól legtöbbet szenvedett.

Vármegye	Magyar anyanyelvű amerikai kivándorlók száma 1901-1913	Vármegye	Magyar anyanyelvű amerikai kivándorlók száma 1901-1913
Szabolcs.....	35.821	Borsod (Miskolc)	22.273
Abauj-Torna (Kassa)	20.576	Veszprém.....	20.749
Zemplén.....	27.342	Szatmár.....	19.580

Az Alföldnek a felső Tiszahajlás körül fekvő területe tehát az a központ, ahonnan a legtöbb magyar megmozdult. A felvidéki kivándorlási gócnak két nevezetes vármegyéje és az alföldi kivándorlási körzet három legfontosabb része kerültek itt egymás mellé, amelyekből — az ország többi vármegyéjéhez képest — olyan nagymérvű volt a magyarok kivándorlása, hogy a 13 év magyar kivándorlónak mintegy 40 %-a ezt az öt vármegyét hagyta el. A magyarok kivándorlónak most megállapított központjához csatlakoznak kelet felől Ung és Ugocsa, nyugatra menve pedig Gömör és Heves vármegyék. Az Amerikába vándorló magyarok másik nagy csoportjának a Dunántúl volt a lakóhelye, főként Veszprém, mely a kivándorló magyarság tízezreit vesztette el. Veszprémet félköralakban veszik körül Vas, Sopron és Győrnek szintén a kivándorlásra hajló magyar községei, délen pedig Tolna és Somogy magyar népe sem idegenkedik az amerikai úttól. Az ország egyéb részei közül Bács-Bodrogban és Torontálban tudunk még a magyarok sűrűbb kivándorlásáról, Erdélyben pedig Udvarhely székely és Kis-Küküllő magyar lakossága vesz nagyobb részt az amerikai kivándorlásban.

A magyarságnak az amerikai kivándorlásban való részvétele — ha az egyes törvényhatóságokat nézzük — korántsem volt a megfigyelés ideje alatt a többi nemzetiséghez viszonyítva egyenletes s ha azt tudjuk is, hogy országos eredményben a magyarok kivándorlási aránya növekedett, a felfelé törekvő arányszám az egyes vármegyék hullámzó, itt emelkedő, amott csökkenő adataiból tevődött össze. Röviden áttekinthetjük e részben is az adatgyűjtés tanulságait.

A magyarság mozgalmának tiszamenti központjában a magyar anyanyelvűek jelentése a ki-

vándorlási irodákban mindenütt sűrűbb lett, kivéve a csatlakozó vármegyék közül Gömör és Kis-Hontot, ahol a magyarok járások mellett újabban a tót nyelvterület kivándorlása nyert teret. A változás itt-ott elég jelentékeny; Zemplénben az évtized elején a kivándorlóknak körülbelül csak egyharmada volt magyar, utóbb már közel 40 %-uk; Abaujban a magyarok előbb kétharmadát, később háromnegyedét tették az Amerikába szándékozók; Beregben a magyarok 30 %-os részesedése utóbb 50-en is felülemelkedett. Szatmárból viszont eleinte csak magyarok mentek ki, majd közben nagyon sűrűn mások is s csak a legújabban ismét megjelentek vándorlási kedv hozta előre a magyarok arányszámát. A Dunán túl Veszprémben mérsékeltén, Vasban és Fejériben gyorsan terjedt a magyarok között a kivándorlás, Győrben alig változott, Sopronban és Tolnában viszont a kezdő évekhez hasonlítva a kivándorlás sorozóterülete kiszélesült s a baj a nem magyar ajkúakra is inkább átragadt. Szeszélyes és évről-évre nagyon hullámzó a magyarság részvétele a kivándorlásban Baranyában, de különösen Mosonban: amott 27° és 57°, emitt 3° és 37° %-ok a szélsőségek, mutatva azt, hogy a magyar anyanyelvű népet nem valami állandó gazdasági kényszer tereli Amerikába. A Duna balpartján, a nagyobb kivándorlási vármegyékben a magyarok kifelé törekvése határozottan fellendült. Pozsonyból eleinte egyáltalán nem mentek ki magyarok, majd többen és többen, 1913-ban már 13° %-a az összes kivándorlóknak; Nyitraiban és Zólyomban is növekvő volt a magyarság részvétele, viszont Barsban és Esztergomban csökkenő. Dél-Magyarországon is ellentéteket látunk: Bács-Bodrogban mozdulatlanságot, Torontálban lassú, Békésben hirtelen — csaknem másfélszeres — emelkedést, Arad és Csanád vármegyében pedig meglepő esést. Aradban a magyarság kivándorlási aránya 25-30 %-ról 11, Csanádban 75-80 %-ról 30-35 %-ra hanyatlott. A Királyhágón túl viszonylag csaknem mindegyik törvényhatóságban kisebb lett a magyarok kivándorlása.

Az 1910. évi népszámlálás arányszámait az 1911-13. évi (tehát a népszámláláshoz közel eső) kivándorlási arányokkal összehasonlítva, tegyük végül kísérletet annak megállapítására, hogy hol és mennyi volt a magyarság nyeresége a kivándorlásból és mennyi a vesztesége. Számításaink szerint a mérleg a következő:

Törvényhatóságok száma, amelyekben a magyarság népszámlálási aránya a kivándorlási aránynál az oldalt megjelölt %-kal több volt	népszámlálási aránya a kivándorlási népszámlálási aránynál az oldalt megjelölt %-kal több volt	
	%	%
40-nél több.....	2	—
30-40.....	1	1
20-30.....	8	—
10-20.....	15	5
10-nél kevesebb	39	18

Jól láthatjuk, hogy azok a törvényhatóságok, melyekben a kivándorlás a magyarság erőviszonyait javíthatná, nagy fölényben vannak azokkal szemben, a hol ronthatná. Nézzük előbb az érem rosszabbik oldalát, hogy melyek azok a törvényhatóságok, a hol a magyarság az amerikai kivándorlás által teret veszíthetne.

Leginkább áll ez Sopron vármegyére, a hol az amerikai kivándorlók között 30-30%-kal voltak többen magyarok, mint a mennyi a népességi arányuk. Talán ezzel magyarázható, hogy a magyarság pozíciója itt a két népszámlálás között alig észrevehetően erősödött és alighanem visszaesésről is számolhatnánk be, ha ugyanakkor a soproni német lakosság viszont az ausztriai munkahelyeket nem kereste volna fel sűrűn. Máramaros, Szatmár, Bereg és Ugocsa vármegyék egybekapcsolódó területén is veszteséges a magyarságra a kivándorlás, Beregben azonban mindössze csak 3-3%-kal. A többi törvényhatóságok, melyekről itt még szólhatnánk, csaknem kizárólag abszolút magyar többségű vármegyék és városok, melyeknek 20%-ot ritkán meghaladó kivándorlási többlete, komolyabb gondra nem is ad okot. Fontos tanulsága vizsgálódásunknak, hogy a magyar elemre nézve, melynek a földhöz való ragaszkodása mégis legnagyobb az ország összes különböző anyanyelvű lakói között, egyetlen olyan vármegyében sem jelent veszélyt a kivándorlás, a hol az intenzív, s ott sem, a hol a nemzetiségi erőviszonyok teszik kívánatosá a magyarság helyhez kötését.

A törvényhatóságok másik csoportjában első helyen Esztergom vármegye áll: népességében 80%-a, kivándorlói között 38%-a magyar; magyarok helyett inkább németek vándorolnak innen ki. Csanád vármegyében is inkább ide húz a magyar lakosság, s sokkal kevésbé a románok. Ott, a hol a kivándorlási arány a népességénél 20—30%-kal jobb, néhány érdekesebb névvel is találkozunk; a felvidéken Gömör és Kis-Honttal, Pozsonnyal, a honnan a tótok, s délen Bács-Bodroggal, a honnan különösen a németek vándorolnak ki. Abban a csoportban, mely azokat a vármegyét foglalja össze, ahol a kivándorlók között a népességi aránynál 10—20%-kal kevesebben vannak a magyarok, találjuk kivándorlási központjaink legfontosabb vármegyéit: Zemplént (17%), Veszprémet (15%) és Torontált (14%). Zemplénben, mint tudjuk, a tót, Veszprémben a német, Torontálban a német és román lakosság nagyobb vándorhajlama élezi ki a helyzetet a magyarság javára. Az ország egyéb részein még Turóczban, Sárosban és Szepesben, a dunántúli Vasban, valamint a Királyhágón túl Alsó-Fehérben, Maros-Tordában s Nagy-Küküllőben is elég kedvező a magyarságra a kivándorlás, olyan kifejezetten nemzetiségi területen azonban, mint Hunyad, Fogaras, Árva,

Szeben, Besztercze-Naszód stb. a nyereség minimálisra olvad le.

A németesség kivándorlása is szétterjedt mozgalma az országnak, s alig van vármegyénk, a honnan megfigyelésünk szerint legalább 100 főnyi német lakos ne ment volna ki Amerikába. Legtöbben távoztak az 1901—13. évek alatt:

Torontál.....	41.603	Nagy-Küküllő..	8.190
Temes.....	27.430	Veszprém.....	7.357
Bács-Bodrog...	21.153	Tolna.....	7.232
Vas.....	10.039	Szepes.....	6.354

Földrajzi elhelyezkedésének megfelelően a németesség kivándorlása is négyfelé központosul; Délmagyarországon, a Dunán túl, a Királyhágón túl és Magyarországon északi határszélein. Délmagyarországon határozottan Torontál a góczpont, bár az 1905—7. évi rendkívüli arányok után (3 év alatt 20.226 németajkú kivándorló) szemmel látható volt itt a kijózanodás, s 1913-ban már kevesebb német vándorolt ki innen, mint Temesből; Torontált kivéve a többi déli német lakta vármegyéből (még Aradból is) a német anyanyelvűek csak úgy törekcsenek kifelé, mint előbb. A Dunántúl németjeinek kivándorlási fészke Vas vármegye, mely Veszprémen keresztül Tolnában talál kapcsolatot. De míg a két előbbi németességének kivándorlása egyre jobban alább hagyott, Tolnáé olyan mértékben fejlődött, hogy legutóbb a Duna jobb partjáról már innen vándoroltak ki a legtöbben. A fejr-, moson- és somogyvármegyei németek kivándorlására jellemző, hogy Fejérben a mozgalom körülbelül 10 év előtti kereteiben maradt, Mosonban nagyot esett, Somogyban pedig újabban fejlődött. A Tisza jobb partján Szepes vármegye német lakosságának kivándorlása is elcsendesedett; rajta kívül ezen a tájékon még Beregben tudunk némi német kivándorlásról. A Királyhágón túl a két Küküllő vármegye és Szeben németjeinek kivándorlását az 1907. évi amerikai válság csak átmenetileg vetette vissza, 1912 óta ismét feléledt az érdeklődésük. Figyelemreméltó Erdélyben a beszterczei százszok gyorsan terjedő kivándorlása.

A németeknek a kivándorlásban való 0%-os részesedését szemlélve, első tanulságunk, hogy mig a népszámlálás szerint csupán két abszolút német többségű törvényhatóságunk volt (Moson vm. és Sopron város), addig — csak a számottevő kivándorlási törvényhatóságokat szemlélve — tíz olyat találunk, a hol a német kivándorlók voltak többségben, s kivülük még nem egyet, a hol a relativ többséget érték el. Csakis így következhetett be az, hogy a Tisza-Maros szögén, a hol pedig a németesség arányszáma csak 19-20%, a kivándorlásban 47-48%, a Duna-Tisza közén 9-10% helyett 35-40%, a Duna jobbpartján 18-20% helyett 29-30% s Erdélyben is 8-10% helyett 18-20%-kal részesedtek.

Ha a mérleget — mint előbb a magyaroknál — a német anyanyelvűeknél is elkészítjük, azt látjuk, hogy:

Törvényhatóságok száma, melyekben a németesség		%	
népszámlálási	kivándorlási		
aránya a	aránya a		
kivándorlási	népszámlálási		
arányánál az oldalt megjelölt %-kal több volt	arányánál az oldalt megjelölt %-kal több volt		
40-en felül.....	—	1	
30—40-ig.....	—	3	
20—30-ig.....	1	9	
10—20-ig.....	1	5	
10-en alul.....	15	15	

Legnagyobb a németesség nyeresége Sopronban (23-24%), majd Turóczban és Szepesben s általában elég figyelemreméltó a felvidéki kivándorlási központban. Annál nagyobb a veszteségük a délmagyarországi kivándorlási területen s a Dunán túl; Bács-Bodrogban 33%, Temesben 30%-kal stb. volt több a kivándorlók között a német anyanyelvű, mint a vármegyék népességében.

A tótok amerikai kivándorlása természetesen szűkebb területi határok között mozog, mint a németeké. Adataink szerint az 1901—1913. évek alatt:

Zemplén.....	38.299	Ung.....	16.548
Sáros.....	34.450	Gömör és Kis Hont	16.203
Szepes.....	29.998	Árva.....	12.031
Nyitra.....	28.302	Liptó.....	11.287
Trencsén.....	20.148		

tót anyanyelvű egyén vándorolt ki. A tót nyelvetterületnek minden fontosabb vármegyéje együtt van ebben a felsorolásban s a még hiányzó vármegyéből (Zólyom, Turócz, stb.) is többé-kevésbé népes volt a tótok kivándorlása. Két határozottan kiemelkedő központot látunk: az egyiknek Nyitra, a másiknak Sáros a magja.

Egyébiránt bárhol is nézzük az adatok hullámzását, az exponált vármegyékben a multtal szemben mindenütt kétségtelenül megnyilatkozott a tótok kivándorlásának telítettsége s mindössze Ungban, valamint a kevésbé sújtott vármegyék közül Barsban és Hontban volt még a korábban annyira igénybe nem vett tót lakosságban fokozódó hajlandóság a kivándorlásra.

A tótok kivándorlásának 0%-os arányát vizsgálva, egész sereg vármegye ölik szemünkbe, a hol a tót anyanyelvűekből képződött még az utolsó években is csaknem az egész kivándorló tábor; Liptó, Trencsén, Zólyom, Árva, Nyitra és Turócz vármegyék területéről alig vándorolt ki más, mint tót lakos s Hont, Pozsony és Zemplén vármegyékben is a népességi arányt messze túlhaladó mértékben a kivándorlók abszolút többségének tót volt az anyanyelve. Az összehasonlítás ilyenformán, melyet a népességi és kivándorlási arányszámok között tehetünk, nagyon is a tótok hátrányára üt ki:

Vármegyék száma, melyekben a tót anyanyelvűek		%	
népszámlálási	kivándorlási		
aránya a	aránya a		
kivándorlási	népszámlálási		
arányánál az oldalt megjelölt %-kal több volt	arányánál az oldalt megjelölt %-kal több volt		
30-nál több....	—	2	
20—30.....	—	9	
10—20.....	—	2	
10-en alul.....	3	9	

25 törvényhatóság közül csupán 3 akadt, a hol a tótságra a kivándorlás kedvezően alakult, a többiben kivétel nélkül kedvezőtlenül, legkedvezőtlenebbül Pozsony és Hont vármegyékben, de a felvidéki kivándorlási központban sem különben; Abaujt kivéve mindenütt legalább 20%-kal voltak itt többen a tótok az amerikai utasok között, mint a lakosságban.

A románok amerikai kivándorlása három országrészre: Tisza balpartjára, a Tisza-Maros szögére és a Királyhágón túra terjed; legnagyobb tömegeik az 1901—13. évek alatt a következő vármegyékben mozduktak meg:

Szeben.....	10.394	Temes.....	7.754
Nagy-Küküllő.....	10.387	Szatmár.....	7.470
Torontál.....	10.105	Kis-Küküllő.....	6.854
Alsó-Fehér.....	9.739	Bihar.....	5.689
Fogaras.....	8.515	Arad.....	5.431

Ezzel már az összes fontosabb vármegyét ki is merítettük s legfeljebb még Szilágyot, Hunyadot és az északi erdélyi vármegyét említhetnénk meg: kivándorlóiknak száma körülbelül 3.000 volt.

A románok kivándorlásának két eléggé élesen elkülönülő területi csoportja van. Az egyikbe tartoznak nagyjában a Királyhágón inneni vármegyék; a románok kivándorlása itt fokról-fokra tért nyert s hozzájuk kapcsolódott még Erdély északi határszéle is. A másikat a Nagy-Küküllő körül elhelyezkedő vármegyék alkotják, melyek román lakosságában nyilvánvalóan hanyatlott, vagy legalább is holt pontra jutott az amerikai kivándorlási láz.

Statisztikánk a románok kivándorlását 23 törvényhatóságban viszonyítja a többi lakosokéhoz s az összehasonlítás épen nem üt ki a románok kárára.

Vármegyék száma, melyekben a román		%	
népszámlálási	kivándorlási		
aránya a	aránya a		
kivándorlási	népszámlálási		
arányánál az oldalt megjelölt %-kal több volt	arányánál az oldalt megjelölt %-kal több volt		
40-en felül.....	—	1	
30—40.....	1	—	
20—30.....	1	—	
10—20.....	2	3	
10-en alul.....	5	10	

A helyzet még annyiban is javul, hogy ott, a hol legkisebb a románok aránya (Csanád vármegyében; a kivándorlók 55-56%, a népesség 9-10%-a román) kivándorlás valójában igen csekély. Egyebütt még Biharban, Nagy-Küküllőben és Torda-Aranyosban veszteséges a románságra a kivándorlás, ez azonban

bőven megtérül azzal, hogy a *Királyhágón innen eső törvényhatóságokban*, különösen Krassó-Szörényben, Máramarosban és Temesben a *kivándorló románok aránya meg sem közelíti a népességi arányokat*. Krassó-Szörény háromnegyed részben román lakossága a kivándorlásban csak 36%^o-kal részesedik, Máramaros közel 24%^o-os románsága pedig 3%^o-kal sem.

A *ruthének* amerikai kivándorlói alig néhány vármegyéből kerülnek össze; a legszámosabbak az 1901—1913. évi adatok szerint:

Ung.....	} Eger- vármegyék	11.133
Bereg.....		10.617
Zemplén.....		6.464
Sáros.....		6.212
Máramaros....		5.930

Ugocsa, Szepes és Bács-Bodrog vármegyék ruthén népében volt még észlelhető némi érdeklődés. A kivándorlók között csaknem mindenütt kevesebben vannak ruthének, mint a lakosságban, különösen Ungban, ahol 12%^o a népszámlálási arány javára eső különbségük. Egyébként is a ruthének mozgalmáa Sárosban, Ungban és Ugocsában emelkedett; Beregben és Máramarosban körülbelül változatlan maradt; másutt korlátozódott.

A *horvátok* számszerint legtöbben Torontálból mentek ki s néhányan Zala, Vas, Sopron és Somogy vármegyék területéről: %^o-os arányuk az anyaországban csupán Sopronban és Zalában említésre méltó.

A magyarországi *szerbek* amerikai kivándorlásának főhelye Torontál, Bács-Bodrog és Temes. Mind a három vármegyéből sokkal kisebb mértékben hagyták el az országot, mint népességi arányuk után várni lehetett volna.

A tengerentúli kivándorlók 1901—1912. évi anyanyelvi adataiból készült — abszolút számok alapján — a közleményünkhöz csatlakozó *negyedik grafikon*, mely híven szemlélteti azokat a változásokat, melyek 12 év alatt előfordultak. Látjuk 1903-ig a tótok vezető szerepét; mögöttük egyre emelkedő oszloppal a magyarokat, a kik 1904-től kezdődőleg véglegesen fel is váltották az első helyen a tótokat. 1906. és 1907-ben már a magyarság oszlopa erősen kiugrik és azóta is, valahányszor mozgalmasabb volt a kivándorlás, a magyarok száma jobban fölébe került a többi nemzetiségének, mint csendesebb években. A tótok után (1901-et kivéve, a mikor a ruthének voltak a harmadik helyen) mindig a németek következtek, eleinte nagyobb, majd 1907 után kisebb különbséggel. Tanulságos a kép a románoknál: kivándorlásuk 1904—1907-ig rohamlépésekkel szökött felfelé s ezután már, ha a kivándorlási mozgalom erősebb volt, csaknem elérte a tótok és németek kivándorlását.

6. Az Amerikába kivándorlók foglalkozása.

Az Amerikába kivándorlás jellemző adatain már mind végigmentünk; csupán a foglalkozási statisztikán nem. A kivándorlók foglalkozási viszonyainak vidékek szerint való kutatása azonban szintén elég tanulságot ígér arra, hogy kísérletet tegyünk az itt észlelhető összefüggések kiderítésére.

Az anyag rendkívüli nagysága nem engedné meg, hogy fejtegetéseink olyan szélesebb alapon induljanak el, mint az összkivándorlás foglalkozás-statisztikai ismertetésénél tettük; lehetőleg csupán a foglalkozási főcsoportok szerepének kiemelésére kell szorítkoznunk s ezen belül vázolni a különbségeket, melyek az egyes kivándorlási központok között fennállanak.

Közleményünk korábbi megbeszéléseiből emlékezhetünk még arra, hogy az őstermelők — megfelelően országunk foglalkozási megoszlásának — milyen nagy számmal vesznek részt a kivándorlásban.

Az őstermelő-foglalkozású kivándorlók ott tapasztalt túlnyomósága megnyilvánul akkor is, ha a törvényhatóságokat így csoportosítjuk:

Év	Törvényhatóságok száma, melyekben az őstermelők a kivándorlók % ^o -át tették						
	0	0/10	10/20	20/30	30/50	50/75	75/100
a) Vármegyék:							
1903—7.....	—	—	—	2	5	35	21
1911—13....	—	—	—	—	10	36	17
b) Városok:							
1903—7.....	3	13	3	3	3	1	—
1911—13....	6	10	6	1	3	1	—

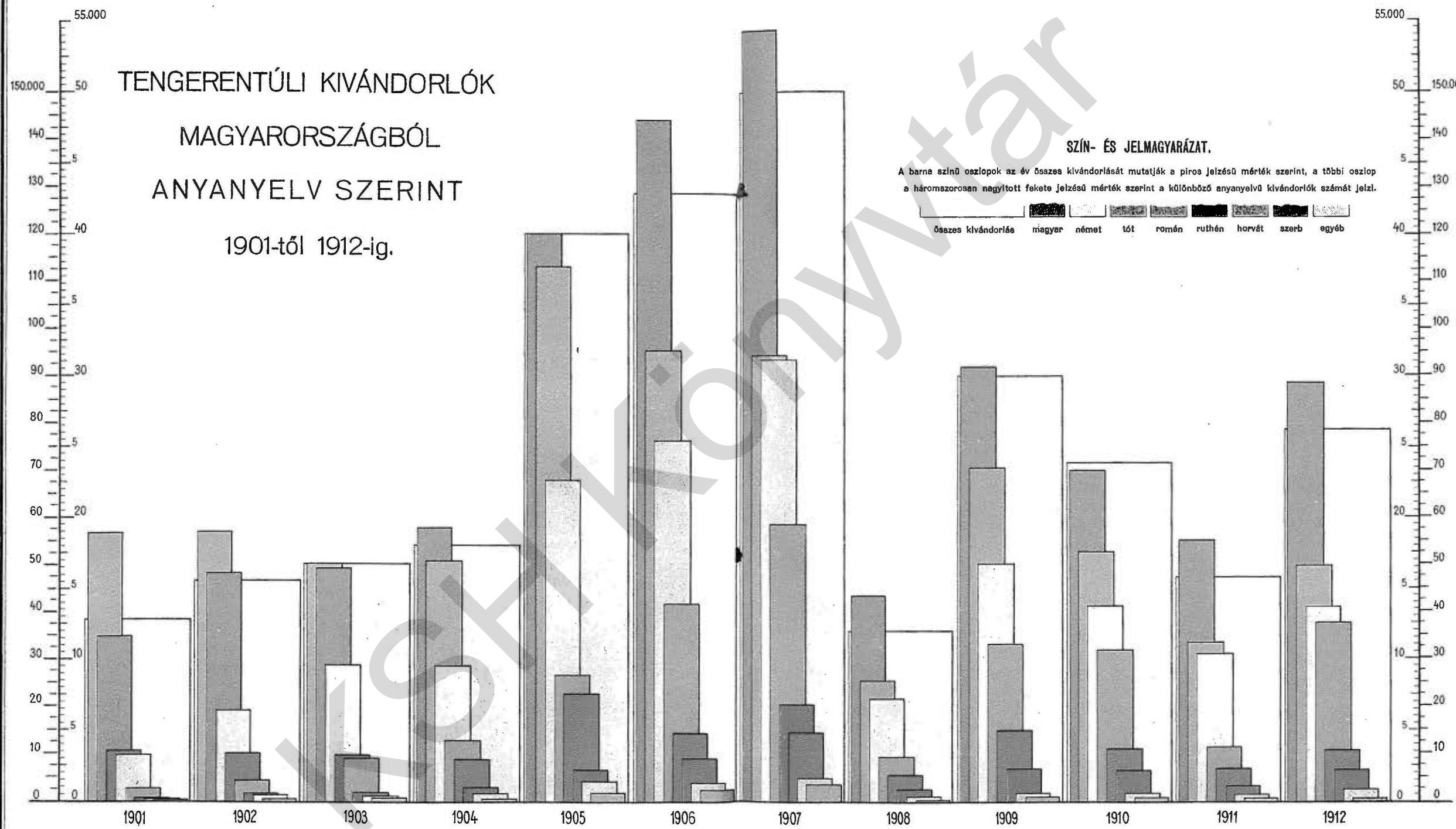
Vármegyéink nagy többségében az őstermelők a kivándorlók felénél több része s a megyék egyharmadában a 75%^o-ot is meghaladják. A város és vidék foglalkozási összetételében fennálló éles különbség itt is megnyilvánul: a vármegyék között alig volt olyan, ahol az őstermelők aránya a 30%^o-on alul maradt, a városok közül viszont olyan, ahol ezen felül emelkedett volna.

Melyek azok a vármegyék, a honnan az őstermelő népesség legnagyobb arányokban áramlik ki? Az 1911—13. évi adatokat nézve:

Vármegye	A kivándorlók közül őstermelő volt % ^o -ban	A népességből őstermelő volt 1910-ben % ^o -ban	A két % ^o különbsége
Kis-Küküllő.....	91.0	82.8	— 9.1
Beszék-Naszód....	90.1	75.2	—14.9
Udvarhely.....	87.0	76.2	—10.8
Alsó-Fehér.....	86.2	72.6	—13.6
Kolozs.....	85.3	81.8	— 3.5
Bihar.....	83.4	81.6	— 1.8
Szatmár.....	84.4	72.0	—12.4
Csanád.....	83.1	74.7	— 8.4
Szilágy.....	81.2	81.2	—
Ung.....	80.1	69.4	—10.7

Öt erdélyi vármegye, három a Tiszán túlról, egy a Tisza jobb partján és a Tisza-Maros szögén,

TENGERENTÚLI KIVÁNDORLÓK MAGYARORSZÁGBÓL ANYANYELV SZERINT 1901-től 1912-ig.

(Csanádot nyugodtan tárgyalásunk körén kivüi is hagyhatjuk, számszerűleg oly kevés a kivándorlója). A királyhágóntúli vármegyék majd mindegyikére jellemző, hogy az őstermelő lakosság a népességi aránynál jóval nagyobb mértékben részesedik a kivándorlásban, bár e tekintetben Szatmár és Ung is alig maradnak mögöttük. Kétségtelen azonban másfelől az is, hogy mind e vármegyékben az őstermelés (talán csak Ungot kivéve) többnyire a lakosság oly jelentékeny részének főfoglalkozása, hogy a népesség szaporodásával s a bármily alacsony igények némi fokozódásával is a mezőgazdaságból és az őstermelés egyéb ágaiból élő társadalmi osztályban még jobban érezhetővé válhatott az anyagi helyzet javítására vonatkozó reménysek hatása. Ott, ahol a mezőgazdasági népesség nagy tömegekben él együtt, a földszerezésre irányuló vágy határozottabban nyilvánul meg s ezért is érthető, hogy a lakosság szélesebb rétegei lelkesen csatlakoznak a kivándorláshoz.

Legtöbb vármegyénkben, mint fenti adatainkból is látszik, a kivándorlók fele-háromnegyede válogatódott ki az őstermelő lakosságból. Névsorukat végigpillantva, figyelemreméltó az ellentét, melyet újabban a felvidéki kivándorlási központ vármegyéiben az őstermelő lakosság vándorhajlama mutat. Abaujban, Beregben és Sárosban — ha nem is sokkal — de kisebb az őstermelők kivándorlása a népszámlálási aránynál (Gömör és Kis-Hontban a különbség elég jelentős), Szepesben és Zemplénben viszont az őstermelő népesség sokkal kevésbé ellenállóképes. A Dunán túl szétszórtan fekszenek a vármegyék, melyek földművelő népére csak csekély hatást gyakorolt az amerikai kivándorlás; Komáromban, Vasban, Somogyban és Zalában a mezőgazdasági elem foglalkozási arányához mérten részesedik a kivándorlásban, Veszprém és különösen Tolna vármegyében azonban főképp ő az, mely felkerekedik. A Duna bal partján a felvidéki kivándorlási terület nyugati hajlásában alig van megyénk, ahol az őstermelő lakosság relatív nyugalmát ne látnók: Trencsénben, Nyitrában, Liptóban, stb. 15—20%-ra rug a különbség a népszámlálási arány javára. Déli Magyarországon sincs a sújtott vármegyékben másképp, bár itt a különbség nem annyira éles. Az Alföldön szélsőséges eltéréseket látunk: Szatmár köré csoportosulnak földművelő népük nagy mozgékonyosságával is Szabolcs, Heves és Borsod; Jász, Pest, Békés s különösen Csongrád stb. vármegyékben azonban a földműves nép tartózkodik a kivándorlástól. A városok körében is nem egy érdekes példa kínálkozik: Zombor, Ujvidék, Pancsova és Szatmárnémeti kivándorlói közé a mezőgazdasági osztály tagjai a népességi aránynál jóval magasabb arányban sorakoznak, a mi annál érdekesebb, mert az utóbbi háromnak inkább iparos jellege van. (Pozsony, Temesvár, Győr, stb. őstermelő nép-

ségéből alig távozott valaki Amerikába). Szabadka, Hódmezővásárhely, különösen Kecskemét, melyek lakosságának zöme a föld után szerzi meg a kenyerét, viszont arról nevezetesebbek, hogy a földműves elem jóval kisebb arányokban (vagy egyáltalán nem) keveredik kivándorlók közé, mint a foglalkozás-statisztika után várni lehetne.

Érdeklődésre tarthat számot annak kutatása, hogy egyfelől az önálló mezőgazdasági elem s másfelől a segédszemélyzet törvényhatóságokint mikép hódol a kivándorlásnak. Vizsgálódásaink eredménye az, hogy az erdélyi vármegyék azok, a melyekben az önálló őstermelők (és segítő családtagjaik) viszonylag leggyakrabban (1911—13: 24,3%) találhatók meg a kivándorlók között. Néhány magyar vármegyében ugyan, a melyeket azonban a romániai kivándorlás sújt, az önálló aránya igen kicsiny (így Csikban, Háromszékben), éppen a tengerentúli kivándorlás gócpontjában azonban: a két Küküllő vármegyében mozgalmuk annyira általános, hogy az egész kivándorlás egyharmad részét ők szolgáltatják. A Tisza jobb és a Duna bal partján egyformán körülbelül a kivándorlók ötödrésze volt önálló őstermelő, legtöbb Árvában (51,2%) és Sárosban (37,9%), a mi nem is csoda, mert e két vármegye híres arról, hogy mezőgazdasági népességben mennyire kevés (körülbelül 10, illetőleg 20%) a cseléd- és munkásnép. A felvidéki gócz többi vármegyéi között nagy az ingadozás: Trencsén, Turóc, Szepes, Ung a birtokososztály erős, Nyitra, Gömör annak gyengébb mérvű mozgalmát mutatják. A Dunán túl az önálló kivándorlása egészében kisebb arányú, csupán Veszprém és Zala a szabály alól kivételek. A délmagyarországi centrumban ugyanezt látjuk s csak Krassó-Szörényben élénkebb az önálló mozgolódása. Az Alföldön a legtipikusabb vármegyékben: Szabolcsban, Szatmárban és Borsodban sem más a helyzet; Ugocea, Szilágy és Arad gazdanépe ezzel szemben szívesen megy a tengerentúlra.

A segédszemélyzet kivándorlásánál, kiknél a gazdasági okok közrejátszása sokkal kézenfekvőbb, mint az önállóknál, csupán néhány szélsőséget sorolunk fel:

Vármegye	A kivándorlók közül mezőgazdasági cseléd és munkás volt az 1911-13. években %-ban		
	Vármegye	Vármegye	
Csanád.....	79,6	Liptó.....	14,6
Alsó-Fehér.....	71,3	Esztergom.....	20,2
Borsod.....	66,6	Turóc.....	20,9
Tolna.....	63,5	Zólyom.....	26,7

Sem azok között, ahol a segédszemélyzet az összkivándorlásból a legtöbb részt foglal le, sem ahol legkevésbé járul hozzá annak kiegészítéséhez, nem találunk úgynevezett nagy kivándorlású vármegyét. De míg az előbbieket elszórtan fordulnak elő, minden területi kapcsolat nélkül, az utóbb említettek mind

duna-balparti megyék, legtöbbjük egymással szoros szomszedságban.

Egy-két abszolút számot is idézünk végre annak megvilágítására, hogy az utolsó három évben mely vidékek őstermelése vesztette a legtöbb munkáskezet:

Vármegye	Önálló ősterm. kivándorlók száma	Vármegye	Kivánd. ősterm. segédszemélyzet száma
Sáros.....	1.909	Szatmár.....	5.708
Zemplén.....	1.571	Torontál.....	5.312
Ung.....	1.342	Zemplén.....	5.132
Nagy-Küküllő..	1.014	Szabolcs.....	4.035
Abauj-Torna...	975	Temes.....	3.762
Szepes.....	915	Ung.....	3.599

Vármegye	Összes ősterm. kivánd. száma
Zemplén.....	6.703
Szatmár.....	6.951
Torontál.....	5.845
Ung.....	4.941
Szabolcs.....	4.471
Temes.....	4.342

Két-két felvidéki, alföldi és délmagyarországi vármegye földművelő lakossága tudult legnagyobb számban a tengerentúrra. Valamennyi jól ismert név s mindegyikben főként a mezőgazdasági segédszemélyzet iparkodott sorsán könnyíteni a künn megszerzendő keresetével. Az önálló nagyobb tömegű távozását a számok más vármegyékben mutatják: ezek Nagy-Küküllőt kivéve mind a felvidéki központ részei, mutatva azt, hogy a kivándorlás legősibb fészkeiben mennyire megszokott dolog volt az, hogy a már kissé tehetősebb elem is rászánja magát az amerikai útra. Még inkább megnyilvánult persze ez a hajlandóság az 1905—7. években, mikor olyan szédület-szerűen fogta el a kivándorlás láza oda fenn a gazdembereket is, hogy három év alatt közel 15.000 önálló őstermelő ment ki a Tisza jobb partjáról az Egyesült-Államokba, az összes azonos foglalkozású magyarországi kivándorlóknak csaknem 40%-a.

A bányászat-iparforgalmi népesség kivándorlása sokkal kisebb tömegeket mozgatott meg. Az amerikai nagy konjunkturák idejében ugyan volt néhány törvényhatóság (Budapest: 6.073, Torontál: 4.070, Bács-Bodrog: 2.639, Temes: 2.164, Szepes: 1.911), a melynek területén az iparos- és kereskedő-elem és a bányász nép körében is jó talaja volt a kivándorlásnak, de 1911 után már mindössze csak a fővárosban jegyezték fel nagyobb számú (1.663) iparforgalmi foglalkozású kivándorlót. A viszonyok azonban általánosságban ekkor sem igen változtak s így elegendőnek látszik, ha csupán az utolsó három év alapján végezzük megfigyelésünket:

Jelleg	Törvényhatóságok száma, a melyekben a bányászat-iparforgalmi kivándorlók						
	0	0/10	10/20	20/30	30/50	50/75	75/100
Vármegyék..	—	23	26	5	9	—	—
Városok.....	—	—	—	—	5	15	6

Adataink tanulsága megfordította annak, a mit az őstermelésnél láttunk: alig van város, a hol a kivándorlóknak legalább fele nem lenne iparos vagy hasonló foglalkozású s viszont egy vármegyénk sincs, a hol az iparos kivándorlók aránya 50%-ra emelkednék. A város és vidék foglalkozási megoszlása között régtől fennálló s egyre fokozódó különbség eredménye ez; a mivel azonban nem magyarázható meg az, hogy a városok kétharmadrészében az iparoselem részeseése sokkal élesebben jelentkezik a tengerentúrra utazásban, mint a népességben. A városok egynehányánál, éppen azoknál, a melyekben a két arányszám közti eltérés a legnagyobb, (Kecskeméten Szabadkán, Hódmezővásárhelyen és Szegeden) a jelentéget talán úgy lehet megmagyarázni, hogy a tanya-rendszeren felépült városok külső területéről eltávoztak esetleg nem lehetett úgy számbavenni, mint az inkább a belső részekben lakó iparos lakosságot; de különben is érthető, hogy ezekben a jómódú városokban a mezőgazdasági osztályt a kivándorlás gondolata hidegen hagyta. Pécsen, Marosvásárhelyen, Baján (mind kifejezetten iparosjellegű városok, a hol az iparforgalmi kivándorlók aránya 80—85%) szintén meg lehet az okot lelteni: Baranya székvárosában a szénbányamunkások vándorhajlamában, a másik két helyen pedig abban, hogy csak a % sokat mondó, valójában egész kivándorlásuk jelentéktelen. Érdekes, hogy Temesvárott és Aradon is — mindkettő fejlett ipar s különösen Temesvár egész országrész gazdasági vérkeringésének központja — erős az iparforgalmi lakosság kivándorlása; Temesvárott 611, Aradon 330 iparos és kereskedő kivándorlóról tud 1911 után statisztikánk. Alig valószínű, hogy az itteni iparoselem Amerikába igyekvésének súlyosabb gazdasági háttere lenne; lehet, hogy ez a városi mozgalom mintegy visszhangja annak a nagy munkahelyváltoztatási törekvésnek, mely 1904 után Temes- és Aradvármegyékben megindult, kétségtelen azonban, hogy az adatszolgáltatás nagyobb hűsége is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a két város iparforgalmi népességének mozgolódása élénkebbnek látszott. Említsük meg végül, hogy azokban a városokban, a hol az iparoselem a legerősebb (Budapest, Pozsony, Miskolcz), az ipar visszatartó hatása jól érvényesült, különösen Miskolczon, a hol az iparos kivándorlók viszonyos száma 81%-kal maradt alatta a népszámlálásnak.

Vármegyénk között is tapasztalhatjuk, hogy azokban, a hol a % után ítélve az iparforgalmi lakosság amerikai útja komolyabbnak látszanék (Esztergom, Csík, Háromszék stb.) tulajdonképpen az összkivándorlás jelentéktelen. Liptó vármegye (34,2%) lenne kivétel; 462 főnyi iparos vesztesége nem éppen csekély, de az összehasonlítás itt már a népszámlálási arány javára billen. Fokozottan áll ez Zólyomra, a hol az iparos-

clem előnyére előállott különbség 13,7%, viszont az ellenkezője Krassó-Szörényre, mely a nagyobb iparforgalmi kivándorlású vármegyék közé tartozik. Az összes többi vármegyékben az iparosok kivándorlási aránya kisebb, mint a népességi. Leginkább igazolják ezt Szepes (16%), Gömör (16%), Turócz (19%) stb. példái; mindmennyi a felvidéki központhoz tartozó törvényhatóság, melyeknek a mi viszonyainkhoz képest elég szépen emelkedő ipara, úgy látszik, a körébe tartozó lakosságban nem engedi jobban levegőhöz jutni a kivándorlási vágyat. Hogy az iparnak ez a visszatartó ereje egyenes arányban áll az ipari foglalkozásnak a nép között elterjedtségével, arra több érdekes esetet tudunk felhozni: ott, a hol az iparforgalmi népesség 20—30%-os (Sopron, Vas, Veszprém, Borsod, Heves stb.), a kivándorlásnál jelentkező előny már csak körülbelül 12—15%-os; a merre a lakosságnak 15—20%-a iparos foglalkozású (Besztercze-Naszód, Udvarhely, Ugocsa, Hont, Zala stb.) a kivándorlásnál ezek már csak 8—12%-kal állanak jobban; a hol pedig a lakosságban még ritkább, 15%-nál is kevesebb az iparosság képviselője, a kivándorláshoz az iparforgalmi elem alig járul hozzá kisebb arányban, mint a mennyi a népességi arányszáma (Arad, Torda-Aranyos, Bihar stb.).

Ha futólagos pillantást vetünk a most tárgyalás alatt álló foglalkozási főcsoportoknál arra is, hogy hol vándorolnak ki inkább az önálló iparosok s hol az ipari segédszemélyzet, arra a meggyőződésre jutunk, hogy a városokban az ipari segédszemélyzet mozgalmá sokkal kiterjedtebb, mint az önállóké.

Város neve	Bányászat-iparforgalmi	
	önálló kivándorlók száma az 1911—13. években	segédszemélyzetbeli száma az 1911—13. években
Budapest.....	161	1502
Arad.....	14	316
Temesvár.....	78	533
Pécs.....	4	129

A városokban összpontosuló gyáripar és nagykereskedelem az ipari munkás, kereskedő-segéd önállósítását sokkal kevésbé engedi meg, mint a vidéken; az önállósításhoz itt nagyobb tőke kell, mint a falukban, a hol a segéd néhány, az egyszerűbb igények kielégítésére szolgáló szerszám megvásárlása vagy egy szerény vegyes-kereskedés megalapítása után is a maga ura lehet. Egyfelől tehát a nagyobb függőség, más oldalról azonban nem egy ízben bizonyára a kielégítetlen becsvágy s a fokozott munkabér-igények (szakmunkásoknál) okozhatják azt, hogy az iparforgalmi segédszemélyzet városainkból sűrűbben ment a tengerentúrra. Az önállóknál a helyzet éppen más. A ki a városban saját számlára tud ipart vagy üzletet folytatni, rendszerint már jobb gazdasági viszonyok között élő egyén, aki a kézműiparnak jó megfizett-

ségében vagy a városi kereskedelem nagy közvetítő hasznában itthon is bőven megtalálja számítását és így a kivándorlásra nem igen van oka.

Ha a vármegyék néhány jellemző példáját nézzük:

Vármegye	Bányászat-iparforgalmi	
	önálló kivándorlók száma az 1911—13. években	segédszemélyzetbeli száma az 1911—13. években
Bács-Bodrog..	263	697
Abauj-Torna..	128	157
Zemplén.....	182	161
Szabolcs.....	170	214
Szatmár.....	195	145
Temes.....	344	539
Torontál.....	382	536

éppen ellenkezőjére jutunk, mint a városoknál. A vármegyékben (leginkább azt a néhányat kivéve, a hol fejlett nagyipar van, mint Liptóban, Zólyomban stb.) az önálló iparforgalmi népesség kivándorlása rendszerint megközelíti s itt-ott felül is mulja a segédszemélyzetét. A vidéken az önálló és a segédszemélyzet között a gazdasági helyzetben megnyilvánuló különbség nem olyan éles, mint a városokban, az önálló egzisztenciák könnyebben keletkeznek, de hamarabb is tűnnek el: számos esetben az iparosság nem is ad az egyénnek teljes megélhetést s az amelltt más foglalkozást is kénytelen üzni, akár mellékesen, akár párhuzamosan (gondoljunk itt csak a falusi vargára, aki tavasszal félreteszi a fonalat, a szabó a tűjét s megy ki a mezőre földjét munkálni stb.). Mindezeket annak a megerősítésére hozzuk fel, hogy ott, a hol az önálló iparosok olyan gyakran hagyják el lakóhelyüket, valószínűleg ezeknek az iparforgalmi gazdasági életben való érvényesüléséhez fűződő reményei nem teljesülhettek olyan mértékben, mint a hol az önálló ipar és kereskedelem kritériuma sokkal erősebb gazdasági alapépitményt kíván meg.

A napszámokról tudjuk, hogy a népességi arányszámot körülbelül ötször meghaladó arányban vesznek részt a kivándorlásban. Azt hihetnénk, hogy a napszámok kivándorlásának főszínhelye a városok; a városi lakossághoz mérten ugyanis sokkal több napszámomunkát végző ember él ott, mint vidéken. A városi élet forgatagában azonban a napszámok új meg új munkaalkalmakat talál, ha itt bevégezte, holnap amott kap más szolgálatot s innen van az, hogy a városi kivándorlók között (Temesváron kívül) vajmi kevés napszámot mutat ki a statisztikánk, — számos helyen pedig, mint például Komáromban, Pozsonyban, Kolozsvárott stb. egyet sem. Annál inkább megragadják a figyelmet a vármegyék arányszámai. Egyikben (Gömör és Kishont) 32%, négy másikban 20—30, harminczban 10—20, a többiben pedig 10%-hoz közel járó a napszámok-kivándorlók aránya s a különbség, melyet a népszámlálási és kivándorlási arányok között észlelhetünk, sokszor egyenesen megdöbbentő.

Vármegye	Napszamosok	
	népszámlá-	kivándor-
	lási	lási
	arányszáma	
	1910-ben	1911—18-ban
Gömör és Kis-Hont.....	3·8	32·4
Trencsén	1·8	25·8
Zemplén	2·5	20·0
Fogaras.....	1·9	19·8
Abauj-Torna.....	3·5	18·9

Hét-nyolcször (sőt Trencsénben tizennégyszer) olyan nagy a napszamosok kivándorlása e vármegyékben, mint részesedésük a lakosságban, s ezek a példák nem is éppen ritkák, mert a felsorolt vármegyéken kívül is még igen sokat tudnánk a különböző gazdasági ágakban alkalmazott napszamosok rendkívüli kivándorlásának jellemzésére felhozni. Ha valószínű is az, hogy a napszamos-kivándorlók számát emeli az elbirtoktalánosítás, minek következtében az az egyén, akit a népszámlálás még pl. mint kisbirtokos-napszamosot vett számba, a kivándorlási statisztikában már mint minden vagyon nélküli napszamos jelentkezik, mégis kitűnik adatainkból, hogy a szegényes viszonyok között, gyakran máról-holnapra élő vidéki napszamos, mely előtt a tél is megszorítja a kenyérkereseti lehetőséget, szinte megváltásnak tekintette a kivándorlást, minthogy a tervszerűen üzött szabadgazdálkodástól messze levő mezőgazdasági rendszerünk mellett alig lehetett a falun megélnie, s iparunk sem tudta a háború előtt nagy munkakinálatát felvenni.

A házi cselédek kivándorlásának legjellemzőbb vonása természetesen az, hogy a városok kivándorlói között rendszerint nagyobb arányokban fordulnak elő, mint a vármegyékében. Pozsonyban az összes kivándorlásnak 25, de ezen kívül is 13 más városban, leginkább az iparforgalmi jellegűekben 10—20%-a került ki házi cselédek közül, két-háromszorosan, sőt itt-ott (Pozsony, Versecz) négyszeresen is túllépvén a népszámlálási arányt. A vármegyékben is látunk ilyen, sőt néha nagyobb pozitív eltéréseket (Győr, Nyitra, Szepes); egészben véve azonban a vidék házi cselédsége a városokhoz képest sokkal inkább helyhez kötött s néhány olyan vármegyénk is volt (Szatmár, Szilágy, Nógrád, Somogy) a hol a házi cselédek kivándorlása csendesebb maradt, mint a népszámlálási arány szerint gondolhatunk volna. Ugyanez áll csaknem valamennyi erdélyi törvényhatóságra s az általános szabály alól itt — a jelentékenyebb kivándorlású vármegyék közül — csak Nagy-Küküllő és Szepes a kivételek. Jól tudjuk azonban, hogy ez a helyzet éppen a Királyhágón túl csak optikai csalódás: az erdélyi vármegyékben nagyon is élénk a cselédelem kivándorlása, csak hogy legtöbbször a Románia felé; Nagy-Küküllő és Szepesben, melyek erős támaszai a tengerentúli kivándorlásnak, a házi cselédek kivándorlása már az amerikai útra is kiterjedt.

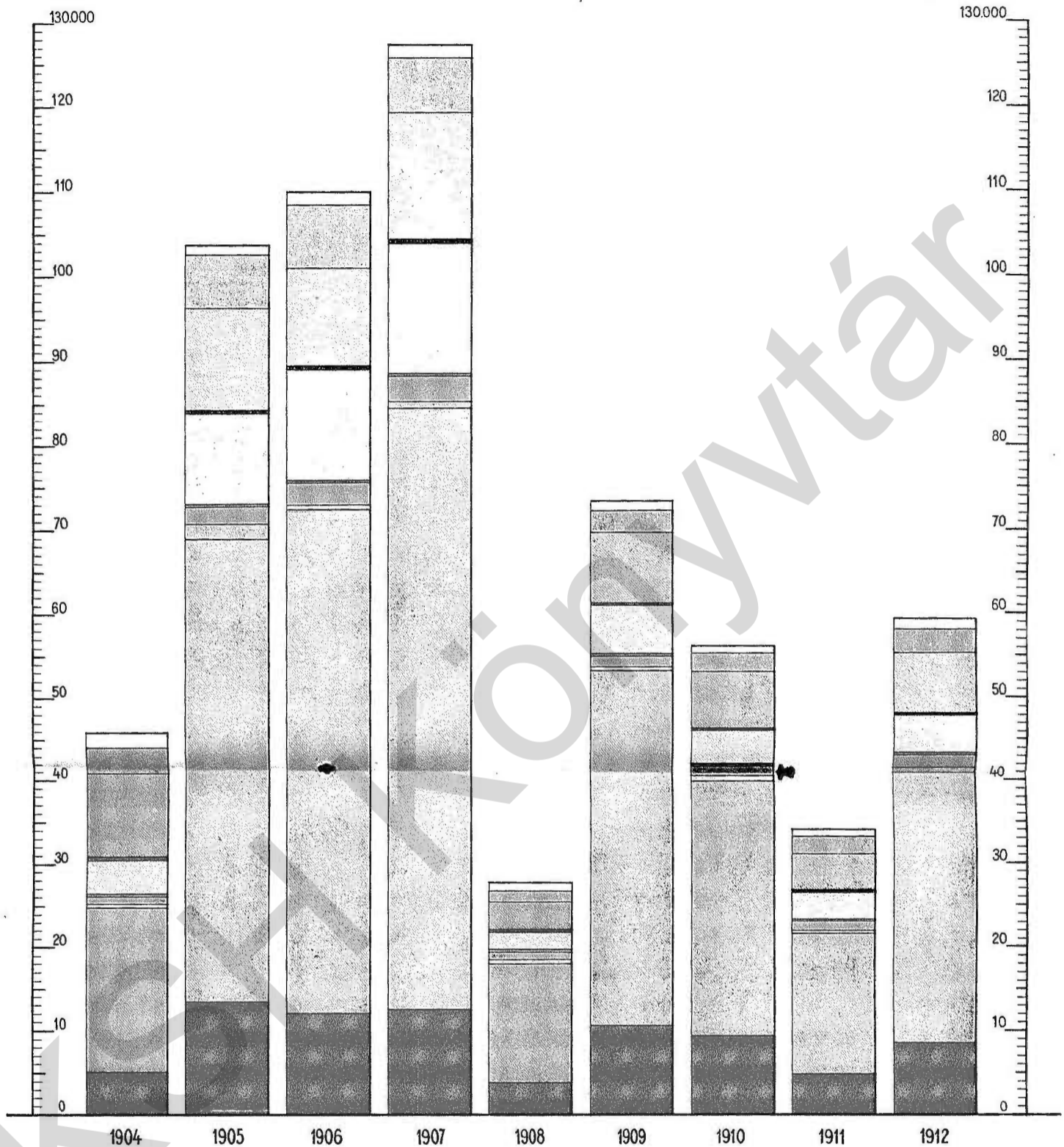
A közleményünkhöz csatlakozó *utolsó* grafikon a tengerentúli kivándorlók 1904—1912 évi foglalkozási adatai alapján készült. E grafikon szerint az önálló őstermelők három évben 1904, 1908 és 1911-ben kevesen voltak a kivándorlók között; a többi hat évben viszont, 1904-et véve kiindulási pontnak, csaknem minden évben fogyott a számuk. A mezőgazdasági cselédek és napszamosok kivándorlása 1905-ben hirtelen megélnéül s még két éven át erősen szaporodott, később azonban már sokkal hirtelenebbül esett a számuk. Bányász és bányamunkás ritka a kivándoroltak között; a keskeny sáv, mely rájuk vonatkozik, csak 1905-ben szélesbédett meg. Az önálló iparosok és önálló kereskedők között az iparosok vándoroltak ki többben, különösen 1905-től 1907-ig, bár számuk szintén nem nagyon jelentős; iparforgalmi cselédek, munkások, valamint napszamosok is ebben az időben távoztak tömegesebben; értelmiségi foglalkozású egyén azonban véges-végig igen kevés hagyta el az országot. Látjuk a grafikon második részében azt is, hogy — a kilencz év adatait háromfelé csoportosítva — a mezőgazdasági cselédek és napszamosok mind a három évcsoportban legalább a fele voltak az összes kivándorlóknak, 1907 után arányuk még emelkedett s ha 1910 óta ismét kissé esett is, még mindig nagyobb maradt, mint eleinte. Az önálló őstermelők aránya növekedett, az iparforgalmi segéd munkásoké viszont csökkent, s a bányászok, különféle ágbeli napszamosok és házi cselédek is az első években mutatták a kivándorlás iránt legnagyobb érdeklődésüket.

7. Néhány amerikai adat bevándorlóinkról.

Az amerikai bevándorlási jelentések 1899-től kezdődőleg 1909-ig mindössze egy ízben adtak (1905-ben) alkalmat arra, hogy a magyarországi kivándorlók anyanyelvi tagozódását szemléltessük; minden más évben a jelentések Magyarország és Ausztria kivándorlóinak anyanyelvi megoszlását összevonva adják. 1910-ben megszűnt ez a közjogi helyzetünknek meg nem felelő adatközlés, mely visszaesést jelentett a korábbi állapothoz képest, mikor a magyar adatokat »Austria-Hungary« főcímmel, de elkülönítve sorolták fel a jelentések, a korábbi évekről azonban csak valószínűségi számítás szerint kísérelheti meg statisztikánk (l. a közlemény táblás részének 46. tábláját) az egyes nemzetiségek egybefoglalt adataiból kiválogatni Magyarország részesedését.

Érdekes eredményekhez jutunk mégis, ha az Unió néhány újabb évi kivándorlási jelentésének közlését hasonlítjuk össze a mi megfigyelésünk adataival, habár itt kettős hibaforrással is kell számolnunk; eltolódásokat okozhat egyfelől az, hogy az amerikai adatok a pénzügyi, a mieink a naptári évekre vonat-

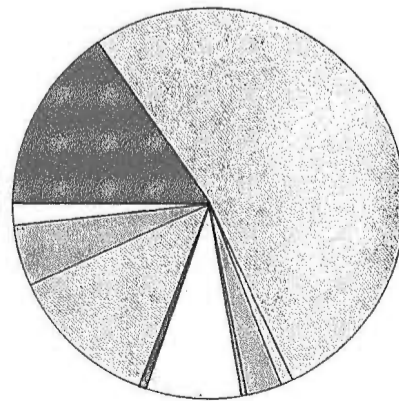
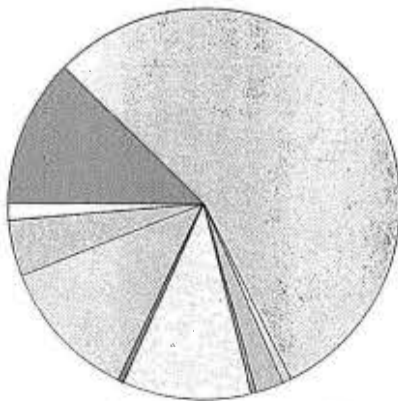
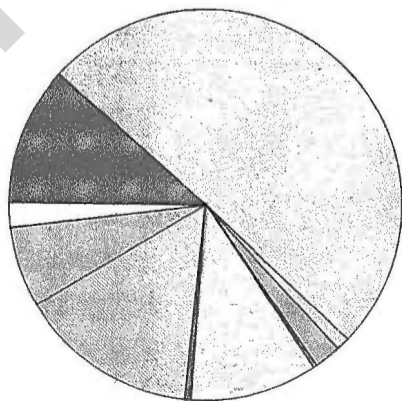
TENGERENTÚLI KIVÁNDORLÓK MAGYARORSZÁGBÓL FŐBB FOGLALKOZÁSI ÁGAK SZERINT 1904-től 1912-ig.

1904 — 1906

1907 — 1909

1910 — 1912

SZÍN- ÉS JELMAGYARÁZAT.

Az oszlopok a családfők és önállóan kivándoroltak számát s főbb foglalkozási ágak szerinti megoszlását tüntetik fel évenként, a körök pedig három éves átlagokban a százalékos arányt.

koznak; e részben azonban nem lehet aggályoskodnunk, mert az amerikai statisztika eredményei olyan egyenletesek, hogy nem valószínű, hogy a benne nyújtott kép módosulna a megfigyelési időszak megváltozásával. Némileg a statisztika anyaga is más: nálunk az összes Amerikába kivándorlók, künn csak az Ellis-Islandon kikötők; ámde tekintettel arra, hogy amerikai kivándorlásunkban az Egyesült-Államok kikötőibe való hajójegyváltás a túlnyomó s csak később kerülnek el kivándorlóink közül sokan az amerikai kontinens más államaiba, ez a hibaforrás sem jelentős. A négy év adatai szerint:

Anyanyelv	A magyarországi bevándorlók között volt % a-ban				
	1909/10	1910/1	1911/2	1912/3	1909/13
Magyar	21.5	25.1	24.5	25.0	23.9
Német	15.8	19.6	16.0	13.6	15.9
Tót	25.6	26.9	25.2	22.0	24.9
Román	10.6	6.0	7.7	10.2	9.0
Ruthén	2.8	2.6	3.8	3.3	3.1
Cseh és morva	0.1	0.2	0.2	0.2	0.2
Bolgár és szerb	3.3	2.2	3.0	2.7	2.8
Horvát és szlovén	18.2	13.7	16.1	19.6	17.2
Zsidó	2.0	3.5	2.4	2.9	2.6
Egyéb	0.2	0.3	0.6	0.6	0.4

Az egyik feltűnő tanulsága az amerikai forrás adatainak az, hogy a magyar anyanyelvűek arányszáma — bár a hullámválása teljesen megfelel a magyar statisztika számításainak (1910: 27.6, 1911: 34.1, 1912: 32.1, 1913: 33.0 %) — jóval alacsonyabb a bevándorlási hivatal összegezése szerint. Évente körülbelül 7—8% az eltérés, elég sok arra, hogy magunk részéről megbízva saját statisztikánk szavahihetőségében, gondolkodjunk azon, hová tűntek el magyarjaink.

Rövid összehasonlítás a két adatforrás abszolút számai között meg fog győzni arról, hogy a magyarok közül túlsokan nem is sikkadhattak el, mint ilyenek az amerikai statisztikában — mindenesetre nem annyian, hogy ezzel a dolgot meg lehetne magyarítani s a viszonyszám csökkenésének okát másutt nem kellene keresni:

Év	Magyar-birodalomból kivándorló magyarok száma	Egyesült-Államokba bevándorló magyarok száma	Év	Magyar-birodalomból kivándorló magyarok száma	Egyesült-Államokba bevándorló magyarok száma
1910....	23.523	23.394	1912....	29.716	22.818
1911....	18.236	19.308	1913....	27.778	29.422

Ha ugyanis az amerikai adatokat megpróbáljuk úgy csoportosítani, hogy hozzávetőlegesen szintén a naptári évek adatait nyújtsák, a mit — durva számítási módszerrel — úgy ejthetünk meg, hogy két-két (egy és a következő) év számtani középarányosát vesszük a megfigyelni kívánt esztendő adataul, az

1910 óta bevándorolt magyarokról a következő kimutatást nyerjük:

1910.....	23.851
1911.....	21.063
1912.....	26.120

Így már a különbség nagyon redukálódik, annál inkább, mert nem lehetetlen, hogy az évente 2—3000 főt tevő különbözetnek egy része a zsidók adataiban buvik el, s ez alapon nyugodtan azt is eldöntöttnek vehetjük, hogy a magyar anyanyelvűeket illetően úgy a hazai, mint az amerikai statisztikai adatgyűjtés megközelítő hűségű. Annak, hogy a magyarok viszonylag mégis hátrább kerültek egyéb anyanyelvűekkel szemben az amerikai kivándorlási jelentésekben, alighanem az lesz az oka, hogy bizonyos nemzetiségeink kivándorlóit nagyobb gyakorlatot szerezvén az útlevél nélküli kivándorlásban, könnyebben kimaradnak a mi adatainkból, mint az Egyesült-Államokéból, a hol a közvetlen ellenőrzést egyetlen II. vagy III. osztályú hajóutasnak sem lehet elkerülni. A németek nem lehetnek ezek, mert az ő arányszámuk rendszerint valamivel kevesebb a bevándorlási jelentések szerint; a románok is aligha. Annál több valószínűség szól a tótok mellett, a kik mint legrégebben kivándorló népünk, minden csínját-bínját jól ismerik a kivándorlás technikájának s a kiknek a határszéli megyékben való lakhelye is több alkalmat nyújt a hatóságok szemét elkerülő kivándorlásra. Feltévéseink csak megerősödik, ha a tót kivándorlók számát a kétféle statisztika szerint egybefoglaljuk:

Év	Magyarországból kivándorló	Egyesült-Államokba bevándorló
1910....	17.638	31.290 (25.986)
1911....	11.207	20.073 (23.515)
1912....	16.616	24.852 (25.140)

A zárójelbe tett adatok a tót kivándorlóknak naptári évekre kiszámított számát jelzik, de az amerikai adatok bármelyik csoportját is nézzük, nyilvánvaló, hogy a hazai adatgyűjtés a tótok kivándorlását illetően hiányos. Nem fogadhatjuk el azonban teljesen jóknak az amerikai adatokat sem; hiszen ha azok igazak lennének, a hazai tótság kivándorlásának sokféle kétségtelenül megállapítható csökkenését látnók megczáfolva. Valószínű, hogy az adatok feldolgozásában is hiba történt s a bevándorlási jelentések talán a bevándorlók lakhelye által félrevezetve, néha tótnak veszik a zempléni magyart, szepesi szászst, stb.

Érdekes tanulsága az amerikai forrásműveknek, hogy a horvátok és szlovének bevándorlását úgy

arány-, mint abszolút számokban éppen a mi adataink kétszeresének mutatják:

Év	Magyarországból kivándorolt		Egy.-Államokba bevándorolt	
	szám sz.	%	szám sz.	%
1910....	8.607	10.1	22.330	18.2
1911....	4.253	7.9	10.537	13.7
1912....	6.930	9.6	14.938	16.1
1913....	8.031	9.6	22.970	19.5

Alig hihető, hogy a magyar statisztikai adatszolgáltatás olyan mértékben tévedhetne a horvátok kivándorlásának felmérésében. Inkább lehetséges, hogy az Ausztriába már átvándorolt s innét tovább vándorló horvát anyanyelvű állampolgáraink közül sokan az amerikai jelentésekben mint magyarországi bevándorlók szerepelnek, holott, ha kivándorlásuk tényleg vesztesége is országunknak, részünkről egyáltalán nincs mód horvátjaink kivándorlásának ily alapon történő megfigyelésére.

Egyéb részletezést az amerikai statisztika bevándorlóinkról nem nyújt, az egyes nemzetiségeknek a korra, családi állapotra, műveltségi és pénzügyi viszonyaira vonatkozó adatait azonban közli. A magyar anyanyelvű bevándorlók adataiból közleményünk táblás része bőven idéz. Alább — az utolsó három évre szorítva — kiegészítjük a magyarok adatait a németek, tótok, románok s végül a horvátok és szlovénekével s így kíséreljük meg főbb nemzetiségeink Amerikába való bevándorlásáról újabb tájékozódást szerezni. Az alap, melyen elindulunk, nem tökéletes: a magyarokon kívül csupán még a tótokról és románokról tudjuk, hogy legnagyobb részben Magyarországból vándorolnak be az Egyesült-Államok államaiba (1912/3-ban pl. 27.234 tót bevándorlóból 25.923, 13.451 románból 11.955 volt magyarországi eredetű); a horvátokról ezt már kevésbé mondhatni (42.499 bevándorlóból 22.970 magyarországi) s még kevésbé a németekről, a kiknek 1913-ban 80.865 főt elérő bevándorlásából csak 16.002 esett hazaiakra, a többi a Németbirodalomra, Oroszországra, Ausztriára és Svájcra. A horvátok és különösen a németek adataiban tehát nagyon különböző kulturájú államok testvéranyanyelvű népének adatai kerülnek egymás mellé, de mivel a német lakosság a Németbirodalmon kívül is mindenütt a legelőrehaladottabb népelemek közé tartozik s a délszlávok között sincs nagy különbség akár Magyarországot, akár Ausztriát nézzük, azt hisszük, nem követünk el hibát, ha az összefoglalt adatokhoz is fűzzük megjegyzéseinket.

Egyébként a magyar anyanyelvűek sem kizárólag az anyaországból jutottak ki Amerika földjére. Ez az összeállítás:

Ország	Bevándorolt magyar anyanyelvű egyén az Egyesült-Államokba:			
	1909/10	1910/11	1911/12	1912/13
Ausztria.....	421	308	356	399
Magyarország.....	26.304	19.308	22.518	29.423
Belgium.....	1	5	—	—
Bulgária, Szerbia..	2	—	—	2
Dánia.....	—	—	5	2
Franciaország.....	8	20	14	26
Németbirodalom..	71	51	55	34
Olaszország.....	3	—	5	3
Hollandia.....	—	—	—	3
Norvégia.....	—	—	1	1
Románia.....	2	7	1	10
Oroszország.....	5	7	9	30
Svájc.....	6	6	2	9
Törökország.....	1	1	—	—
Anglia.....	21	28	31	34
Európa egyéb részei	1	—	1	—
Ázsia.....	—	1	—	1
Afrika.....	1	—	—	2
Kanada.....	343	244	231	538
Közép-Amerika...	—	2	6	1
Mexikó.....	6	4	2	6
Dél-Amerika.....	5	5	9	14
Nyugat-India.....	1	—	1	2
Ausztrália.....	2	1	1	1
Egyéb hely.....	—	—	1	—

szemléltetően mutatja, hogy magyarok, ha túlnyomó többségük hazánk földjét is hagyja el, mielőtt Amerika földjére lép, szinte a világ minden részében elszóródva törekednek az Egyesült-Államok felé.

E kis kitérő után visszakanyarodva a bennünket érdeklő amerikai bevándorlók demografiai adatainak ismertetéséhez, elsősorban lássuk azt, hogy *nemek szerint* való megoszlásuk milyen:

Anyanyelv	Bevándorolt az Egyesült-Államokba az 1910/11—12/13. évek alatt			
	férfi		nő	
	szám szerint	%-ban	szám szerint	%-ban
Magyar.....	42.069	32.136	56.69	43.31
Német.....	120.052	92.397	56.46	43.54
Horvát-szlovén...	62.439	23.408	72.73	27.27
Román.....	21.353	5.733	78.83	21.18
Tót.....	45.054	28.876	60.94	39.06

Legnagyobb arányú a magyar és német nők bevándorlása. A magyaroknál az okot jól ismerjük; azonkívül, hogy a kivándorlás fokozatos terjedésével a magyar népelemben is természetesen emelkedett a női lakosság kivándorlási hajlama, az utolsó évben arányszámukat a magyarországi kivándorlás összeállításánál vett évek adatainak egyenkénti vizsgálata (1910/11 : 41.6%, 1911/12 : 41.6%, 1912/13 : 45.7%) ezt világosan bizonyítja, egyben azonban azt is, hogy éppen a magyar népfajban már előbb is nagyon meg volt a hajlandóság arra, hogy az asszonynepet is kivigye magával Amerika földjére. A német nők bevándorlásánál meg kell jegyeznünk, hogy ezek arányszámát minden valószínűség szerint nem a magyarországi, hanem a németbirodalmi és oroszországi német

anyanyelvű bevándorlók nemek szerint való megoszlása emelte olyan magasra. Hazai németsegünkről köztudomású, hogy leginkább nem állandó tartózkodásra hajózik át a tengerentúlra, hanem csak időleges, nagyobb kereset céljából; ismeretes, hogy erre a célra a délvideki pénzintézetek utazási kölcsönöket is folyósítottak a népnek. Éppen ezért feltehetjük, hogy a mi németjeink között tényleg nem volt olyan gyakori a nők kivándorlása, mint az amerikai statisztikából látszik. A tót bevándorlók között csaknem annyi a nő, mint a magyarok és németek között; oly régi a tótok kivándorlása, hogy egyes vidékeken a lakosság szinte tervszerűen beosztotta, milyen sorrendben teszi meg az amerikai utat; csak természetes, hogy ilyen berendezkedés mellett a nők sem maradhattak ki a számításból. Hogy a tót nők mégis kisebb arányban érkeztek az egyesült-államokba, bevándorló hivatalok elé, mint a magyarok, annak talán az is az oka, hogy a tót nép itthon is szokásos vándorlásainál (ipari munkás, arató, vándoriparos stb.) sokszor már gyermekkorában hozzászokván ahhoz, hogy az év nagy részét otthonától távol töltsék, az asszony hiányát Amerikában sem érzi meg úgy, mint a magyar ember, ki háziartásában azt csak nagyon nehezen tudja nélkülözni. Sokkal kevesebb a horvátok-szlovének s még inkább a románok között a nők aránya: előbbieknek mindig negyedrésze, utóbbiaknak csak egyötöde nő. A románoknál magyaríthatjuk a dolgot azzal, hogy kivándorlásuk fellépése nem oly régi időpontra esvén, mint a tótoké és magyaroké, nem lehetett közöttük általánosan ismertté az a módok és eszközök sem, melyekkel künn az asszony sorsát is biztosítani lehet; a román nép egyszerűbb életviszonyai, a kulturában való visszamaradottsága is mind oly tényezők voltak, melyek asszonyaikat inkább itthonmarasztották. Nem tudni, hogy később a helyzet hogyan alakult volna; legközelebb áll az a föltevés, hogy a románok között is kiszélesült volna a nők kivándorlási köre, egyelőre azonban románajkú állampolgáraink Amerikába vándorlását nem mutatta túlzottan veszélyesnek a nőknek ez a feltűnő tartózkodása. Nehezebb a dolgot megmagyarázni a horvátok-szlovéneknek, annál inkább, mert ha az utolsó három év adatait nézzük, folytonos a csökkenés (1910/11 : 29.1%; 1911/12 : 28.7%; 1912/13 : 25.7%). Nem lehetetlen, hogy itt a közvetlen okot nem is a magyarországi, hanem az ausztriai bevándorlók számának nemek szerint való alakulásában kell keresnünk; az ausztriai szlovén bevándorlók száma 1912-ről (8.849) 1913-ra (17.797) olyan hatalmasan növekedett meg, hogy a magyarországi származású horvátok körülbelül 50%-os számemelkedését messze meghaladta.

Egy lépéssel tovább menve, rövid szemle alá vonhatjuk bevándorlóink *korviszonyait* is, bár az amerikai

statisztika nem engedi meg a korviszonyoknak olyan kimerítő tanulmányozását, mint a minőre a hazai adatoknál volt alkalmunk s elsősorban gyakorlati célokat tartva irányadóul, a bevándorlókat mindössze három korcsoportba foglalja össze: a) gyermekek (14 éven aluliak), b) keresőképes egyének (14—44 évesek), és c) öregek (44 éven felüliek). Az amerikai feldolgozási terv tehát a produktív korosztály kezdőévét jóval lejjebb teszi, mint nálunk szokásos: körülbelül a nemi érettség beálltánál, a serdülőkorba lépésnek idejére, a mikor egyszersmind az amerikai gazdasági élet már számos munkaalkalmat nyújt a munkakeresőknek; viszont a kereső kor végső határát öt évvel előbbre teszi, számolva egyfelől azzal, hogy 45 éves korban az amerikai munkás már tudott magának annyit szerezni, a mi nyugodt megélhetését biztosítja s másfelől azzal, hogy a korán kezdett s kemény munkában eltelt élet után az egyén munkaképessége is tényleg megcsökkent erre az időre. Nagyon becsessé teszi az amerikai adatokat az a körülmény, hogy azok az összes bevándorlókra vonatkoznak, nem úgy, mint a mieink, a családfőkre és önállóan kivándoroltakra s ennek alapján a három csoport részesedését teljes hűséggel vizsgálhatjuk meg:

Anyanyelv	A bevándorlók között volt %-ban az 1910/11—1912/13. évek átlagában		
	14 éven aluli	14—44 éves	45 éves és azon felüli
Magyar.....	16.85	76.83	6.32
Német.....	18.16	74.84	7.00
Horvát-szlovén	8.24	88.42	3.34
Román.....	6.80	83.09	10.11
Tót.....	13.17	83.58	3.26

Magyarok és németek a korviszonyok tekintetében hasonló vonásokat mutatnak; mindkét bevándorló-csoportban feltűnően sok a gyermek és elég sok az idősebb korú egyén is. Ha vázlatos összehasonlítást teszünk hazai adataink és az Egyesült-Államokba bevándorló magyarok és németek korviszonyai között, körülbelül arra a megállapításra jutunk, hogy e két népfaj magyarországi kivándorlóinak produktív korosztálya ép oly erős (mintegy 75%), mint az amerikai bevándorlási jelentések szerint, a miből az a tanulság, hogy mindkét népelemből gyakori lévén a serdületlen gyermek, kivándorlásuk is több esetben jelentheti az egész családi otthon felosztását. Elég magas a gyermekek arányszáma a tót bevándorlók között is, viszont közülük öregebbek alig vándorolva be, a kereső osztály képviselője soraikban jelentékenyen nagyobb, mint a magyaroknál és németeknél. A románoknál tisztán felismerhetjük az adatok más csoportosítása mellett is azt az irányzatot, melyet a magyar statisztika alapján észleltünk: igen kevés gyermek, erős produktív korosztály, de egyben számos idősebb kivándorló is. Legérdekesebb végül a horvát-szlovének példája. Oly tömegesen, mohón törekedtek ezeknek mun-

kabiró férfai Amerika felé, hogy az amerikai kikötők elé érkező bevándorlók között alig valaki tartozott gyermek vagy már korosabb sorba; bevándorlóik csaknem kilencztized részben keresőképes egyének, itthoni népességünkben nagy hiányt jelentve, de ép ezért arra is inkább reményt nyújtva, hogy távozásuk csak ideiglenes.

Ha férfiak és nők szerint külön tagolva nézzük a kormegoszlást:

Anyanyelv	A bevándorló					
	férfiak			nők		
	közül az 1910/11—1912/13. évek átlagában volt 14 éven aluli	14—44 éves	44 éven felüli	közül az 1910/11—1912/13. évek átlagában volt 14 éven aluli	14—44 éves	44 éven felüli
Magyar.....	14'80	77'88	7'81	19'45	76'16	4'39
Német.....	16'20	77'41	6'39	20'70	71'50	7'80
Horvát-szlovén...	5'68	90'67	3'65	15'06	82'43	2'51
Román.....	4'40	83'80	11'80	15'72	80'48	3'80
Tót.....	10'65	86'06	3'29	17'09	79'72	3'19

első érdekes megfigyelésünk az, hogy a nők közül kivétel nélkül minden népfajnál, de különösen azoknál, a hol a gyermeknép bevándorlása általában ritkább, jóval több a 14 éven aluliak aránya, mint a férfiak sorában. Egyszerű magyarázata ennek, hogy a nők bevándorlását nem annyira gazdasági, pénzkereseti szempontok mozgatván, mint a férfiakét, közöttük nem lehetett olyan széleskörű a keresőképes nők részvétele, mint a férfiaknál. Az elmondottakból szabályként következik az is, hogy a női bevándorlók produktív korosztálya gyengébb, mint a férfiaké. Nem mondhatjuk ezt már általánosan az idősebbekről. Van oly népfaj (a román), a melynek amerikai bevándorlói között igen sok a 45 évet meghaladott férfi, viszont ilyen korú nő alig; másoknál (pl. a tótoknál) az idősebb nők és férfiak aránya majdnem megegyezik; viszont a németeknél határozott ellentétet látunk: női bevándoroltjaik között vannak számosabban az öregek.

A 14 évet meghaladott korú bevándorlóknak *családi állapot szerint* való megoszlását is megállapíthatjuk a bevándorlási hivatal jelentéseiből. Vegyük sorra előbb a 14—44 éveseket:

Anyanyelv	A bevándorló					
	férfiak			nők		
	közül volt az 1910/11—1912/13. évek átlagában nőt.	házas özv.	elv. hajad.	házas özv.	elv. hajad.	elv. özv.
Magyar.....	36'9	62'4	0'7	0'0	46'2	48'9
Német.....	65'0	34'6	0'4	0'0	58'4	39'2
Horvát-szlovén...	51'2	48'4	0'4	0'0	56'4	40'8
Román.....	31'2	67'9	0'0	0'0	28'1	63'2
Tót.....	45'9	53'9	0'2	0'0	59'2	37'9

Legtöbb a nőtlen férfi a német bevándorlók között, kerek számban kétharmadrészüket; hasonló magas arányszámot a többi népfajnál nem találunk, — a horvátoknak is már csak a fele nőtlen. A tótok arányszáma körülbelül az átlagot jelenti; a magyaroké s különösen a románoké már mélyen az alá süllyed.

Azt, hogy a magyar bevándorlók között a nőtlen elem kevesebb, előnyösnek lehet tekinteni, mert annak a lakosságértéknek mérsékeltebb kivándorlása tűnik ki belőle, melyet mégis kevesebb szál fűz ide, mint a már családot alapított egyéneknek. A házas ember azonban — bármennyire is rendszeressé válják egyes vidékeken az Amerikába kivándorlás — mégis nehezebben szánja rá magát a kiutazásra, mint a nőtlen s valószínű, hogy nyomósabb gazdasági okok is ösztökélik. Ebből a szempontból nézve adatainkat, a bevándorló magyarok házas férfainak 62'4 %-os arányát sem tarthatjuk kedvezőnek. A keresőképes korban álló magyar bevándorlók között sok a házas egyén s amint előbb már láttuk, sok a gyermek is; a kettő együtt minden bizonnyal a családdal együtt történő bevándorlási esetek nagyobb számára enged következtetni. Igen alacsony viszont a házas férfiak aránya a németajkú bevándorlók között.

A nők csoportjában a hajadonok általában többen vannak, mint egyéb családi állapotúak. Leginkább a tótokra áll ez, de a németekre és horvátokra is csaknem ugyanakkora mértékben; a bevándorló magyar nőknek is közel fele hajadon s csupán a románok között feltűnően kevés a még férjhez nem ment nő. Mi lehet az oka ennek az alakulásnak? Alighanem az, hogy a női bevándorlók egyik jelentékeny csoportját alkotó cselédek többnyire hajadonok. A házas nők kisebb arányszámát azonban arra is visszavezethetjük, hogy soraikban aránylag ritkább lévén az önálló munkakeresés céljából történő bevándorlás, inkább családtagokként jönnek — ennek megfelelően kevesebben is — Amerikába. Figyelemreméltó végül az özvegy nők bevándorlási arányszáma, mely még a magyaroknál is elég nagy (4'6 %).

Futólag áttekinthetjük a 45 évet meghaladott korú bevándorlók családi állapotát is. Alig szorul bővebb magyarázatra, hogy e korosztályban már alig találunk nem házas családi állapotú egyénekre. A németeknek ugyan 9—10, a horvátoknak pedig 4'0%-a nőtlen, illetőleg hajadon, a másik három népfajnál azonban az arány alig 1—2 %. A férfiak túlnyomó nagy többsége házas, rendszerint 90'0%-nál is több, a németeket kivéve, a kiknél ez az arány csak 81'7 %. Özvegyeket is már nagyobb számmal mutat az idősebb férfi-bevándorlók tagozódása, főként a németek között (9'4 %). A nőknél a helyzet jelentékenyen más; 40-től (tótok) 60'0%-ig (románok) hullámzik csak a férjes nők aránya, de viszont még több köztük a már özvegy: a tótok között egyenesen erős abszolút többség (58'2 %), a magyaroknál is a körül járó s a német stb. nőknél is több, mint egy harmada özvegyen jutott ki Amerikába, — hihetőleg gyermekei után.

Az amerikai statisztikának nem érdektelen része az sem, mely a 14—44 éves *hajadonok* kormegosz-

lását tárja elénk: Amerika nem egy államában a tömeges bevándorlás folytán tudvalevőleg nagy férfitollett, más szóval nőhiány van s ezért az igazgatásra nézve fontos annak ismerete, hogy a bevándorló nők között mennyi a házasságkötésre alkalmas korban élő nő. Az e részben közölt adatok szerint:

Anyanyelv	A bevándorló nők közül éves volt %			
	14—21	22—29	30—37	38—44
Magyar.....	73'7	19'7	5'4	1'2
Német.....	57'0	30'3	9'3	3'4
Horvát-szlovén...	64'4	28'6	6'0	1'0
Román.....	54'8	38'2	6'1	1'1
Tót.....	81'8	13'4	1'7	0'3

Legtermészetesebb még a német nők kormegoszlása; a legfiatalabb elem közöttük is túlsúlyban van, de az idősebb nők sem hiányoztak soraikból. Némi hasonlóságot mutat velük a románajkú hajadonok kor szerint való tagozódása, mégis azzal a lényeges különbséggel, hogy a 30 évet meghaladott leányok már csak ritkán voltak közöttük. Az ellenkező végletet a tót nép mutatja; leánysorban kivándoroltjai között kevés volt a 22 évnél idősebb, 30 éven felüli pedig épen csak elvétve. A magyar anyanyelvű hajadonoknál is körülbelül így áll a dolog: háromnegyedrészük 22 éven aluli s 30 évnél idősebb már alig van közöttük. A két véglet között az átmenetet a horvát-szlovén hajadonok koradatai jelzik.

Az Amerikába bevándorló elemi műveltségi viszonyairól némi képet nyerhetünk, ha azt nézzük, hogy az *irni-olvasni tudás* mennyire terjedt el közöttük:

Anyanyelv	A 14 évnél idősebb bevándorlók között az 1910/11—1912/13. évek átlagában		
	irni-olvasni tudott	csak olvasni tudott	sem irni, sem olvasni nem tudott
Magyar.....	89'47	0'04	10'49
Német.....	94'37	0'23	5'41
Horvát-szlovén...	74'96	0'08	24'96
Román.....	64'76	0'06	35'18
Tót.....	82'00	0'16	17'84

Legkevesebb az analfabéta a németek között; általános műveltségük hazai földön is ismeretes s arányszámukat még inkább javíthatja a németbirodalmi nyelvrokonaik még jobb beiskolázottsága. A magyarság körében is ritka az irni-olvasni nem tudó elem, a többi népfaj között már gyakoribb, leginkább a románok között. Ha összehasonlítást teszünk fenti adataink s a népszámlálás eredményei között, rögtön rájövünk arra, hogy az irás-olvasás a bevándorlók körében sokkal inkább honos, mint itthon tartózkodó népességünkben. Egyszerű indoka ennek, hogy itthon úgyahogy el lehet tengődni az irni-olvasni tudás nélkül, künn azonban lépten-nyomon kellemetlenségekbe ütközik, a ki még e legalacsonyabb rendű műveltséggel sem rendelkezik; munkát csak a legdurvábbat bízhatják

rá, saját érdekeinek védelmére is — a nyelvi nehézségeken kívül — még kevésbé képes. Hozzájárul ehhez, hogy az Egyesült-Államok kormánya már régóta egyes veszedelemnek tekinti az irni-olvasni nem tudó bevándorlók beözönlését s többbizben volt szándékában törvénnyel távoltartani őket Amerika partjaitól. A népességi arányhoz viszonyítva, legkedvezőbb a román bevándorlók irni-olvasni tudása, 31'0%-kal jobb, mint a népszámlálás szerint; a horvát-szlovéneknél ez a különbség körülbelül 20, a tótoknál 12'0%-ra esik vissza, a magyaroknál végül csak 10'0%. Más szóval, a mi természetes is: minél nagyobb az analfabéták aránya egy nyelvi csoportban, annál inkább mulja felül kivándorlóinak irás-olvasás ismerete az egész csoportét.

Adataink vannak arról is, hogy a bevándorlók *kihöz jöttek az Egyesült-Államokba*:

Anyanyelv	A bevándorlók közül		
	barátjához	rokonához	sem barátjához, sem rokonához nem
Magyar.....	82'8	14'0	2'6
Német.....	75'4	17'4	7'2
Horvát-szlovén...	70'2	27'4	2'4
Román.....	68'7	27'5	3'8
Tót.....	90'0	8'9	1'1

Az amerikai statisztika az utazás célját tudvalevőleg azért kérdi, mert a szerződött munkásoknak tilos az Egyesült-Államok területére bevándorolni. Fenti adatok azonban — ha nem is egészen valószínű, hogy teljesen fedik a bevándorlás belső indokait — mégis igen tanulságosak. Kiderül belőlük, hogy leginkább a baráti szó az, mely népünket kicsalogatja Amerikába. A kivándoroltak és otthoni ismerőseik között nem szakad meg az írásbeli érintkezés; levelek jönnek-mennek az Újvilágból az Ó-hazába és viszont s e levelek számtalan esetben gyakorolnak közvetlen hatást a kivándorlás gondolatának újabb és újabb néprétegekben való megfogamzására. Leggyakoribb a tótoknál az, hogy barátjukhoz utaztak ki, legritkább a románoknál; a mi a rokonokhoz való kijövelettel illeti, épen megfordítva van. Figyelemreméltó, hogy azoknak az eseteknek száma, mikor a bevándorló sem rokonra, sem barátira, hanem saját erejére támaszkodva köt ki az Ellis-Islandon, a németeknél a legnagyobb.

Némileg összefügg a kiutazás céljával az is, hogy a bevándorló *utiköltségeit* ki fizette meg:

Anyanyelv	A bevándorlók közül az utiköltséget fizette % -ban		
	maga	rokon	harmadik személy
Magyar.....	61'9	37'8	0'3
Német.....	59'4	38'9	1'7
Horvát-szlovén...	81'8	18'2	0'5
Román.....	79'6	20'1	0'3
Tót.....	75'2	24'6	0'2

Nem szól a bevándorlóknak teljes szegénysége mellett az a körülmény, hogy az utiköltséget többnyire maguk fizették meg; annál inkább, mert a hol a rokonok teljesítették is a fizetést, ezeken többnyire nyilván a családfő értendő. Így már érthetővé válik adatainknak az a sajátossága is, hogy éppen a magyarok és németek között legmagasabb azoknak a bevándorlóknak az aránya, a kik rokonok támogatása mellett hajóztak át az Óceánon. Legtöbb a saját költségén bevándorló egyén a horvát-szlovének és a románok között: ez ismét összefügg avval a többször felemlített ténnyel, hogy e két népfajunk soraiban az amerikai kivándorlás (a mozgalom magyarországi alakulását tekintve) adatgyűjtésünk alatt még mindig mintegy kísérleti idejét élte s a családostól való kitepedés helyett inkább az egyéni munkakereset szolgált fő mozgató erejével.

Néhány adatot idézhetünk arra vonatkozólag is, hogy a bevándorló magyaroknak stb. milyenek voltak a *pénzügyi viszonyai*. Az amerikai bevándorlási jelentések ugyanis kimutatják azok számát, a kik 50 dollárnál többet s azokat, a kik annál kevesebbet hoztak magukkal; valamint a bevándoroltak egész pénzkészletét is. Nem valószínű, hogy ez alapon pontos következtetést vonhatnánk le a vagyoni tényleges összegére, mely felett a bevándorlók rendelkeznek, bizonyos azonban, hogy sok esetben a kivándorlónak magával vitt pénze egyben egész mobilizált kis tőkéje is.

Anyanyelv	A bevándorlók			
	összes száma	50 dollárnál több pénzkészlettel rendelkezők	50 dollárnál kevesebb készlete dollárokból	összes pénzkészlete dollárokból
Magyar.....	74.205	6.714	46.954	1.940.157
Német.....	219.679	53.317	85.576	11.476.952
Horvát-szlovén ...	85.847	5.101	69.963	2.138.329
Román.....	27.091	1.527	21.444	674.645
Tót.....	73.930	3.937	56.415	1.703.825

Kimagaslóan legjobbmóduaknak látszanak a német bevándorlók: egy-egy bevándorlójukra átlagosan mintegy 54 dollár készpénz esett; békében elég szép összeg arra, hogy tulajdonosa ne minden gazdasági támogatás nélkül kezdje meg új életét Amerikában s ne kelljen möhön az első munkaalkalom után kapnia. A többi bevándorlók közül a magyarok, horvátok és románok körülbelül egyforma összegű pénzkészlet (25—26 dollár) felett rendelkeztek, legkevesebbel, 23 dollárral a tótok. Ez utóbbi megállapítás némileg meglepetésként is hat, minthogy a tót bevándorlók átlagát szegényebbnek mutatja a románoknál is, a mi a hazai viszonyok ismerete szerint semmiesetre sem lehet igaz. Nagyon valószínű, hogy a tótok csak azért hoznak magukkal szerényebb összeget, mert

nagyultra visszatekintő kivándorlásuk folyamán bőségesen volt alkalmuk megismerni azokat a munkalehetőségeket, melyek a kivándorlók elé tárulnak s több határozottsággal tudják kiválasztani azt a munkahelyet, a hol jelentkezzenek.

A fenti adatok azonban más szempontból is igen érdekesek; világot vetnek arra a tényre, hogy azon a nagy nemzetgazdasági veszteségen kívül, a mit ezernyi-ezer munkaerőnek a hazai termelési ágazatokból való kikapcsolódása jelent, pénzügyi oldalról nézve sem becslendő le a kivándorlás okozta veszteség. Aligha tévedünk, mikor a hazai területől kivándoroltak pénzkészleteinek megközelítő összegét az 1911—13. évek alatt körülbelül 10 millió dollárra, 50 millió koronára tesszük, mihez hozzá kell venni a legalább is 40 millió koronára menő hajóköltiséget azután az európai s a sok esetben előre megváltott vasuti jegyek árát (nem is szólva az ingóságoknak oly gyakori elkótyavetyéléseiből keletkező anyagi veszteségről), hogy teljes egészében lássuk, hogy a kivándorlás milyen nagy tőkemozgalmát jelentette gazdasági életünknek három, aránylag csendesebb évben is; évente átlagosan 30—32 millió koronát, néhány évvel előbb ennek is majd kétszeresét. Ezek a számok lényegesen csökkentik azoknak a postaküldeményeknek értékét, melyek Amerikába kivándoroltjainktól ide érkeznek.

A bevándorlók *foglalkozási viszonyairól* szintén találunk az amerikai jelentésekben adatokat, bár egészen más irányúakat, mint aminőket a magyar statisztikában. A mi foglalkozás-statisztikai módszerünk ugyanis — hogy csak nagy általánosságban beszéljünk — arra helyezi a fősúlyt, hogy a népességnek a foglalkozási főcsoportok, lejjebb menve foglalkozási ágak szerint való megoszlása milyen s azokon belül keresi a társadalmi tagozódást. A bevándorlási biztos jelentései négy csoportba osztják a bevándorlókat: a) szabad foglalkozásúak, b) szakmunkások, c) egyéb foglalkozásúak és végül d) foglalkozás nélküliekre (ezek közé számíttatnak az eltartott nők és gyermekek is) s e négy csoporton belül részletezik — különösen a szakmunkásoknál a legapróbb megkülönböztetéssel — a bevándorlókat. Főként az »egyéb« megjelölésű foglalkozási csoport az, a melybe így sokféle foglalkozási ágak tarka sorozata kerül: ügynökök, bankárok, mezőgazdasági munkások, gyárosok, cselédek, kereskedők, munkások külön megnevezés nélkül stb. Túlmisszemenő feladat volna összes nemzetiségeink foglalkozását a részletes foglalkozási statisztika alapján ismertetni; ezt majd — ott is csak vázlatosan — a magyar anyanyelvűekre vonatkozólag fogjuk megtenni. A főcsoportok adatainak áttekintését azonban az amerikai bevándorlók már ismert öt népeleménél sem mellőzhetjük:

Anyanyelv	Az 1911—13. évek átlagában bevándoroltak közül			
	szabad foglalk.	szakmunkás volt 0,0-ban	egyéb foglalk.	foglalk. nélküli
Magyar.....	0,5	6,5	57,9	35,1
Német.....	2,7	18,5	40,8	38,0
Horvát-Szlovén.....	0,1	3,6	78,0	18,3
Román.....	0,2	2,8	78,4	18,6
Tót.....	0,0	2,8	71,2	26,0

Szabad foglalkozású egyének e szerint legtöbben a németek között vándoroltak be, néhányan a magyarok soraiban is, más anyanyelvű kivándoroltjaink között csak igen szórványosan. Szakmunkások, kiket az amerikai gazdasági élet is szívesen lát a bevándorlók között s jó megélhetésük is leginkább biztosított az Unióban, leggyakrabban szintén a németek között fordulnak elő. Valószínű, hogy három év alatt az Egyesült-Államokba jött 39.369 német szakmunkásnak túlnyomó része németországi származású; de ha a magyarországi eredetűeknek a számát csak 2—3 ezerre is tesszük, hozzájuk véve a 4.822 magyar, 751 román, 2.085 tót s legalább feleannyi horvát-szlovén szakmunkást, a szakmunkásoknak — kikre a műipar felé hajló ipari üzemeknek elsősorban van szüksége — 10—11 ezer főnyi serege a magyar iparnak mégis elég nagy vesztesége. Az u. n. »egyéb« foglalkozásúak aránya a németeknél és magyaroknál legkisebb; mindhárom másik nemzetiségünkénél jóval nagyobb, — a horvát-szlovénekénél a napszámosok, a tótoknál a mezőgazdasági munkások és cselédek, a románoknál pedig csupán az előbbieket tömeges bevándorlása folytán. Jellemző alakulást mutat a foglalkozás nélküliek arányszámának az egyes nemzetiségek szerint való változása; legtöbb ilyen egyén (a kik közé, ismételjük, tartoznak nők és gyermekek is) a németek és magyarok, legkevesebb a horvát-szlovének és románok között fordult elő, teljesen fedve a családostól való bevándorlásról már más helyen előadott véleményünket.

Ha tekintetünket a multra fordítjuk vissza, abból az időből, mikor még a magyarországi bevándorlók foglalkozási adatait egységesen dolgozták fel a bevándorlási jelentések, néhány érdekes statisztikai adalékra bukkanunk:

Év	A magyarországi bevándorlók közül							
	értelmiségi		kézműves		vegyes foglalkozású volt		fogl. nélküli	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
1875—1879.....	56	1,8	379	12,4	922	30,2	1.700	55,6
1880—1884.....	217	0,5	1.040	3,5	27.117	58,6	17.300	37,4
1885—1889.....	120	0,2	2.465	3,9	38.042	59,6	23.199	36,3
1890—1894.....	195	0,2	5.705	4,5	74.300	59,2	45.562	36,1
1895—1898.....	71	0,2	2.034	4,8	24.234	51,7	20.551	43,8

Értelmiséghez tartozó bevándorlót ebben az időben mindig csak keveset mutat ki az amerikai statisztika. A kézművesek aránya már érdekes hullámvázson ment

keresztül a 24 év alatt; kezdetben 100%-nál is magasabb arányuk 1880 után (mikor első ízben mozdult meg nagyobb arányokban vármegyénk földművelő népe) rohamosan esett, hogy az évtized második felében (bezárólag 1891-ig) ismét emelkedjék. A kilencvenes évek folyamán megismétlődik az előző évtizedbeli alakulás s míg közben alacsonyra süllyedt, 1898-ban újból 60% lett a kézművesek arányszáma. Tanulmányos a vegyes foglalkozásokat űző csoport szerepének változása is. E leginkább földművelők, napszámosok és cselédek kivándorlásunk első pár évében az összkivándorlás ugrásharmadát sem érték el, 1880 óta azonban arányuk ugrásszerűen emelkedett (1880 : 45%, 1881 : 47%, 1882 : 58%, 1883 : 64%, 1884 : 63%) s a következő 5 évben is a már elért magaslaton maradt; a 90-es évek elseje újabb előrehaladás útját nyitja meg, azután azonban (gondoljunk csak vissza a külföldi tanulatlan munkások beözönlése ellen irányuló amerikai törvényekre) a vegyes foglalkozású amerikai bevándorlók száma és aránya egyre fogy s közvetlenül a mi adatgyűjtésünk megindulása előtt már csak 48% a. Hasonlóan tanulmányos a foglalkozás nélküliek bevándorlásának alakulása is. Megfigyelésünk elején a bevándorlók erős abszolút többsége közéjük tartozott, jelezvén azt, hogy a még csak tapogatózó kivándorlási mozgalom követői — nem lehetvén tisztában az amerikai viszonyokkal — inkább vitték magukkal egész házuk népét. Pár év múlva, mikor a kivándorlás a felvidéken jobban kibontakozik, fogyni kezd az asszony- és gyermekkivándorlók száma, most már arra mutatva rá, hogy a család itthon akarja bevárni a családfelelő vállalkozásának sikerét. Ez a fejlődés megmarad egészen 1892-ig; a kivándorlásnak ekkor kezdődő korlátozódása mellett mindinkább ismét előtérbe jut a foglalkozás nélküli bevándorlók jelentősége s 8 év alatt 32% a ról — 45% a-ra nő fel az arányuk. Valószínűleg az volt ennek az oka, hogy ekkor már az Egyesült-Államokban tartozkodó magyar honosok nem csekély része berendezkedvén az amerikai életre, gyakoribbá vált a családtagok kiutazása: ezek bevándorlását nem akadályozhatták úgy a bevándorlási törvények intézkedései, mint azokat, a kik az amerikai viszonyokban való minden tapasztalat híján érkeztek New-York, Philadelphia, Baltimore stb. kikötői elé.

A magyar anyanyelvű bevándorlók foglalkozási viszonyaival (ezeket a kiadvány táblás része 1900-ig visszamenőleg bő részletezéssel közli) külön is foglalkozhatunk. A 14 évre terjedő statisztikai anyag alapján látjuk, hogy az értelmiséghez tartozó (szabad foglalkozású) magyar egyén összesen 1.739 hagyta el országunkat. Közöttük a legtöbb (272) gépészmérnök volt; építészek 57-en, elektrotechnikusok 73-an voltak soraikban. A zenészek 257-et számláló csoportjában valószínűleg sokan vannak a földünk minden

tájékára elkerülő és jól megfizetett cigányzenészek mellett az itthon boldogulni nem tudó vagy jobban boldogulni akaró zenetanítók, a kik számítva az amerikai nép zenetanulási vágyára, keresik ott szerencsésüket. Művészember is elég szép számban távozott: színész 80, szobrász és festő 140. Nem kevés a bevándorló magyar papok (175) és a tanítók (203) száma sem.

A magyar anyanyelvű szakmunkások bevándorlásáról (összes számuk 26.785) jegyezzük először fel azt, hogy arányuk éppen az 1905—7. évek alatt magasabb volt, mint az előző és követő esztendőké átlagában. Kik ezek a szakmunkások? Az amerikai statisztika 47 felé tagolja számukat s mi meglepődhetünk azzal, ha rámutatunk arra, hogy legtöbben cipészek, férfiszabók, ácsok, kovácsok, lakatosok, kereskedősegédek, mészárosok, női ruhakészítők, kőművesek voltak közöttük: mindezek a 14 év alatt egyenként 1.000 egyént is meghaladó számban.

Az »egyéb« foglalkozásúakat szemlélve (összes számuk 275.233), figyelemreméltó, hogy mezőgazdasági munkások a bevándorolt magyarok között 1904-ig csak gyéren, 1905-től kezdődőleg azonban rohamosan növekvő számban fordultak elő (1905: 13.913, 1906: 19.327, 1907: 29.891); a következő évek alatt már csak 1909-ben nagyobb a mezőgazdasági munkások száma (14.098), máskor jóval csekélyebb; a 120.643 főnyi mezőgazdasági munkás-bevándorlónak több mint fele az említett három év folyamán kopogtatott Amerika kapuján. A magyar mezőgazdasági munkás bevándorlásainak ez a csökkenése okozta — ha hinni lehet az amerikai adatoknak — hogy a magyarság amerikai bevándorlása nem mutat még szomorúbb mérleget. Külön meg nem nevezett munkások állandóan sokan (mindössze 107.967-en) voltak a bevándoroltak között, ha a korábbi évekhez képest nagy is a csökkenésük; a csökkenés azonban éppen az 1906. évvel kezdődően, nem lehetetlen, hogy a változás létrejöttében a foglalkozási adatok eltérő, feldolgozása is közrejátszott. Fokozott figyelmet érdemel a cselédek bevándorlásának gyors ütemű emelkedése; az előbb egy-két száz főnyi cseléd bevándorló helyett később mindegyre sok ezer (összesen 42.735) magyar anyanyelvű cseléd szállott partra az Egyesült-Államokban, 1912-ben is 3.589 s 1913-ban 5.115. Nem valószínű, hogy ezek valamennyien házi cselédek lettek volna; inkább az, hogy köztük sok a mezőgazdasági cseléd, a kiknek a kivándorlás útjára való torlódása — úgy látszik — később következett be, mint más, az őstermelés körében alkalmazott magyar népünké. Másrészt az sem lehetetlen, hogy a bevándorlók, különösen a női bevándorlók közül sokan az ott jól megfizetett belső cselédi munkára mentek ki Amerikába azok közül is, a kik itthon háztartás-

ban éltek, vagy más volt a kereső foglalkozásuk. Szembetűnő még, hogy a földbirtokosok száma milyen kevés (1.857), s bárha nem is tudjuk, hogy az amerikai statisztika a földbirtokosság kritériumát mily feltételekhez köti, kisbirtokos-napszamosaink közül sokan alighanem az amerikai statisztikának más csoportjában szerepelnek.

A foglalkozás nélküliek (összesen 102.899 egyén) adatai hasonló okfejtésre nyújtanak alkalmat, mint aminőt az 1899. előtti kivándorlás ismertetésénél fentebb láttunk. A 90-es évek folyamán tapasztalt magas arányok 1900. körül tünedezni kezdtek s 1902—7-ig a foglalkozási csoport szerepe redukálódott; mikor azonban a kivándorlás ismét csendesebbé válik, a foglalkozás nélküliek (főleg nők és gyermekek) bevándorlása nyomról-nyomra emelkedik s 1913-ban már olyan magas, mint soha előbb a 14 év alatt.

Összeszedtünk néhány adatot az 1911—13. évekről végül arra vonatkozólag is, hogy a bevándoroltak az Egyesült-Államok mely államaiba törekedtek. Közölvén ezek kivonatát s megemlítvén, hogy az amerikai kiadványok az Unio államait kilencz földrajzi csoportba foglalják össze (az államcsoportok a földrajzi fekvés s némely legáltalánosabb nemzetgazdasági, néprajzi stb. sajátosságok figyelembevételével alakíthatnak, több-kevesebb államból):

Földrajzi szakasz; állam	Bevándorló				
	magyarok	németek	horvát-szlóvakok	románok	tótok
New England	2.211	6.313	935	301	2.792
Middle Atlantic	40.744	84.537	37.463	8.392	49.569
New-York	13.144	51.472	8.504	2.129	9.598
New-Jersey	10.548	12.311	1.197	1.597	6.843
Pennsylvania	17.082	20.544	27.472	4.866	39.198
East-North Central ...	26.272	66.544	31.986	15.663	18.309
Ohio	14.984	15.360	11.725	8.690	8.178
Indiana	2.317	1.832	1.936	2.579	1.013
Illinois	4.577	26.017	9.611	2.148	6.338
Michigan	3.200	10.537	3.815	2.009	1.203
Wisconsin	1.494	12.793	4.869	242	1.577
West-North Central ...	1.238	27.396	6.840	1.408	1.426
South Atlantic	1.938	4.088	2.235	632	1.032
East-South Central ...	64	895	182	235	90
West-South Central ...	151	3.654	372	88	89
Mountain	278	7.358	2.960	137	235
Pacific	259	11.957	2.808	207	318
Egyéb államok	—	167	46	23	10

adataink első tanulsága az, hogy mind az öt népelem az Egyesült-Államok szorosán egymáshoz kapcsolódó két területszakaszára vándorolt be legsűrűbben, a középső atlanti és az északkeleti középső területszakasz államaiba. Ha azonban a számokat közelebbről nézzük, elég lényeges különbségeket veszünk észre kivándorlónk elhelyezkedésében. A magyaroknak több mint a fele (54,9%) tart Middle-Atlantic felé, egyharmadrészüket a Michigan-tavat körülfogó vidékre; más-hova alig is kerül közülük valaki. A németekre nem

gyakorol annyira ellenállhatatlan vonzóerőt az Atlanti-Oczeán középső partvidéke, — kerek számban éppen csak 40%-uk jött ide s 30% közvetlenül odább nyugatra; a németek közül igen sokan vándoroltak be az Egyesült-Államok északnyugati középső államaiba is (a tövidéktől délnyugatra), sőt eljutottak a messze nyugatra (Mountain) s az Egyesült-Államok túlsó partvidékére (Pacific). A horvát-szlóvakok is eléggé szétszóródtak bevándorlásuk után az észak-amerikai kontinens különböző részein, nem úgy mint a románok, a kik közül a két legfontosabb államcsoporton kívül alig megy máshova valaki; érdekes, hogy a románok legnagyobb számmal nem a Middle-Atlantic, hanem az East-North Central államaiba törekednek. A tótok bevándorlását végül a középső atlanti vidékek egy más népnél sem tapasztalható felkarolása jellemzi: a tótok több mint kétharmada itt telepedik meg.

Röviden az egyes államok szerepéről is megemlékezve: a magyarok legtöbben Pennsylvánia gyáraiba és bányáiba kerülnek s Ohio, New-York és New-Jersey államokban is leginkább gyári munkát vállalnak magyarjaink. Illinois, Michigan és Connecticut-tal már ki is merül azoknak az államoknak a sora, a hova a magyarok tömegesen érkeztek. A németek egy negyedrészenek New-York állam az utazási célja, másodsorban pedig Illinoisba mentek legtöbben közülük; Pennsylvánia, Ohio aránylag kisebb vonzóerővel bírnak rájuk, viszont elég sokan utaztak Nebraska, Észak-Dakota és Kansas államokba (ahol az ipari munkának nincs olyan túlnyomó jelentősége), valamint Californiába, Oregonba, Washingtonba, hol szintén népes német telepek keletkeztek. A horvát-szlóvakok nagyjában ugyanazokba az államokba törekednek, mint a magyarok, mégis azzal a különbséggel, hogy számosan akartak menni Minnesotába, Coloradoba és Washingtonba is. A románok egyharmadrésze Ohioba tart, de sokan Pennsylvániában maradnak; a tótok végül csaknem felényien az utóbbi államban telepednek meg, bár elég sokan attól jobbra: New-Yorkban és balra: Ohioan is.

8. Visszavándorlás a tengerentúlról.

A tengerentúli kivándorlás fejlődését, topografiáját, jellemző demografiai sajátosságait a statisztika minden rendelkezésre bocsátott eszközével megvilágítván, hátra van még a visszavándorlás ügyének megbeszélése. Szemlélnket itt nem lehet annyira részletessé tenni s a visszavándorlási statisztika értékének alacsonyabbrendűsége például nem tenné ajánlatossá, hogy a járási és községi adatokat ismertessük, vagy a kor, anyanyelv, foglalkozási viszonyokat olyan behatóan vegyük vizsgálat alá, mint az előző hasábkon

a kivándorlásnál tettük a törvényhatóságok adataiba való elmélyedéssel. A mit ez irányban a visszavándorlási statisztika nyújt, azt igyekeztünk már a visszavándorlás kérdésének általános beállításánál kiaknázni s azt hisszük, e helyen elegendő, ha a vándormozgalmat jól ismert központjaiban annak nyomozunk utána, milyen arányokban szállingózott haza Amerikából odaözönlött népünk.

Más helyen megírtuk, hogy megfigyelésünk másfél évtizedes időszaka alatt kerek számban 300.000 kivándorlónk tért haza. Természetesen megközelítőleg sem pontos szám ez; bizonyos, hogy a visszavándorlás, melynek még annyi vonatkozása sincs a közigazgatással, mint a kivándorlásnak, valójában sokkal nagyobb ennél. A kivándorló szépen hazatérhetett, élhet régi lakóhelyén a nélkül, hogy a hatóságnak okvetlenül tudomást kellene vennie arról, hogy a visszavándorlási statisztika egységeinek száma ismét szaporodott. Sok esetben talán (nagyobb községekben vagy népes jegyzői körökben, melynek egyes községeibe a jegyző csak ritkábban juthat el) csak akkor értesülhetett a hatóság a kivándorló visszaérkezéséről, mikor az már újból útlevelet váltott, más-kor egy telekkönyvi aktus — ha a hazatért egyén földet vásárolt — vezethet nyomra, esetleg hallomás útján jut a hír a jegyző tudomására stb., mind-megannyi bizonytalan alap a pontos számotartásra. A fenti szám azonban ellenkező irányban azért sem helyes — bár ez a kisebbik hiba — mert a mint a kivándorlásnál vannak ismételt kivándorlók, úgy a visszavándorlók között is vannak az évek hosszú során át többször számbavettek; ezeket persze nem lehet kiküszöbölni statisztikánk anyagából, sőt ha a kivándorlásnál és visszavándorlásnál több ízben felvett egyének száma egyeznék, ez tulajdonképpen a végső mérleg elkészíthetéseére volna nagyon előnyös.

Nem tehetvén mást, meg kell elégednünk a hivatalos statisztikának eddig összegyűlt eredményeivel s ezek alapján rajzolni meg annak a fejlődésnek a képét, melyet a visszavándorlás területileg és időben mutat.

A területi ismertetésnél gondolatmenetünk ugyan-azonon a csapásokon indulhat el, mint a kivándorlásnál. Azok a helyek, melyek nagy kivándorlás színhelyei, a visszavándorlásnak is fontos vidékei; a visszavándorlásnál is van jelentősége a felvidéki, a dunántúli, délmagyarországi, királyhágóntúli stb. területi beosztásnak.

Mind e központok között természetesen legelőször a felvidéki a legtöbb figyelmet érdemlő; multja legmesszebbre nyulik vissza s ha hinni lehet adatainknak, a felvidéki góczra még valamivel több esik a vissza-, mint a kivándorlásból.

A felvidéki visszavándorlási körzet legnevezetesebb vármegyéi Zemplén, Sáros, Abauj-Torna,

Szepes és Ung; ennek az öt törvényhatóságnak körülbelül 80.000 főre tehető visszavándorlása a statisztikánk szerint megnyilvánult egész magyarországi mozgalmnak majdnem egyharmadrésze. Az öt vármegye között is az első hely Zempléné, másfél évtized alatt 26.748 visszavándorlóval. A zempléni kivándorlóknak már adatgyűjtésünket két évtizeddel megelőzően s azóta is nagy rajai érkezvén az Egyesült-Államokba, visszavándorlásuk is rendszeresnek látszik; 1899 körül s a következő években mintegy 1.000—1.200 ember jött haza évente a tengerentúlról. 1901-ben még jobban terjedő kivándorlás visszahatása két évvel utóbb mutatkozott észrevehetően (2.789 visszavándorló), a mozgalmnak ezután ismét bekövetkezett ellanyhulását pedig 1907. és 1908-ban váltja újból fel nagyobb élénkség. Ez a két év annyiban is fontos a vármegye visszavándorlásában, hogy ettől fogva Zemplén leszorult az addig elfoglalt első helyről s helyét Torontál vette át. Sáros vármegye visszavándorlásának is hasonló a története s 18.400 visszavándorlója körülbelül ugyanilyen időbeli elrendeződéssel jött haza; mégis különbséget okoz Zemplénnel szemben az, hogy míg utóbbinál az amerikai válság hatása 1908-ban még fokozottabban mutatkozott, a sárosi kivándorlók már az első rossz jelekre tömegesebben siettek haza. Abauj-Torna visszavándorlásáról (13.556) nincs sok mondanivaló, Szepesnél (10.806) és Ungnál (11.136) viszont nem lehet napirendre térni a fölött, hogy e vármegyék népének mindenkor csak nagyon mérsékelt hajlandósága volt a hazajövetelre. Lehet ez a statisztika hibája, a rossz adatszolgáltatás; az a nagy különbözet azonban, mely e vármegyéknek az 1901—1910. évek alatt kiszámított természetes s az 1910. évi népösszeírás szerint megállapított tényleges szaporodása között jelentkezett (10³, illetőleg 9^{0/0}) — a mit korántsem lehetne a belső vándorlás számlájára írni, hiszen Szepes vármegye belső vándorlásának mérlege 1910-ben 6397 fővel kedvezőbb a többi hazai törvényhatósággal szemben, mint 1900-ban s Ung-vármegyében is 921-gyel — arra int, hogy a visszavándorlási statisztika, ha nem is tökéletes, mégis eléggé rávilágít a veszélyre, mely itt a lakosság számbeli fejlődését fenyegeti.

A felvidéki központ keleti szárnyán Bereg (4.091) és Máramaros (2.322) vármegyék visszavándorlása sem öltött látszólag nagyobb méreteket; Bereg anynyira szórványos volt, hogy az 1907/8. évek sem hoztak bele különösebb élénkséget. A nyugati szárnyon Gömör- és Kis-Hont példája (10.836) már érdekes tanujele az idevaló kivándorlók honvágya fel-támadásának. A korábbi évekkel ellentétesen 1903-tól kezdve, mintha a hazajgyekvő zempléni és sárosi nép példája hatott volna rájuk, Gömörből is egyszerre

sűrűn érkeztek jelentések a visszavándorlókról és a vármegye mozgalma azóta sem veszítette el ezt a kedvező jellegét. Árva, Liptó, Turóc és Zólyom vármegyék visszavándorlásának mind bizonyos egyéni sajátossága van; közöttük Árvában volt még számszerűleg legnagyobb a visszavándorlás (4273), s ide 1902-től 1908-ig egyre növekvő arányokban, azóta pedig csendesebben bár, de meglehetősen egyenletességgel tértek meg az Unióban élő tótok. Liptó vármegye visszavándorlása 1903-ig csak szórványos esetekre támaszkodott s 1909 után újból összezsugorodott. Turóc visszavándorlása mindig egyike volt a leglanyhábbaknak, melybe csak az 1903. év hozott változatosságot, hogy azután ismét csaknem teljesen megszűnjék. Zólyomnál már más az eset, 1906 után éled csak fel a mozgalom s az utóbbi években sem lankadt el annyira, hogy a zólyomi nép hazatérő szándékát szűnőben lévőnek gondolhatnánk. Nyitra, Trencsén és Pozsony vármegyék visszavándorlása, legalább Nyitrán (8271), legutóbb is a már 1903 körül elért magasságon maradt, Pozsonyé és különösen Trencséné azonban annál jóval fejlebb emelkedett.

A *Dunán túl* Veszprémbe, Vasba és Tolnába tértek haza legtöbben a kivándorlók, Veszprémbe nyolcvezren, a másik kettőben — egyenlő eséssel — két-kétezerrel kevesebben. De míg Veszprémbe (bár az egész időszak alatt elég sokan keresték fel újra a falujukat a kivándoroltak s Vasban is, ahol pedig az első jeleket csak 1903 után észleltük) a jelen évtized eleje óta csökkent a buzdóság, Tolnában, mely — emlékezhetünk — igen friss kivándorlási mozgalom színhelye, kétségtelen volt az emelkedés. Vasnál és Veszprémnél az lehet a csökkenés oka, hogy köz-tudomás szerint itt a délamerikai kivándorlás is egyre honosabb lévén, oda kivándoroltjaink sokkalta sanyarúbb viszonyok közé kerülve, mint az Unióban, még ha akarnának is, nehezebben jutnak haza. Somogynál érdekes, hogy e vármegyébe, noha 1905 előtt ugyancsak ritka volt az Amerikába utazás, 1907-ben milyen zárt sorokban fordultak vissza a nem sokkal előbb nagy reményekkel teli vállalkozó szellemű lakosok; ugy látszik azonban, csak az első ijedség hatása volt ez, mert később jóval ritkábbá vált a visszavándorlás. Győr és Sopron vármegyékben nem kedvezőtlen a kép, de annál inkább Baranyában (460) és Mosonban (93). Ugy látszik, hogy e két utóbbi vármegye lakossága előtt nem idegen a gondolat, hogy végleg hazát cseréljen; elősegítheti ezt a hajlamot az, hogy leginkább német kivándorlók a hatalmas, gazdaságilag erős amerikai németiséggel hamarabb megérthetik egymást és jobban is boldogulhatnak, mint egyéb kivándoroltjaink, a kiknek az Unióban nincsenek — hogy úgy mondjuk — történeti multtal bíró nyelvrokonai.

Déli Magyarországon Torontál, Temes és Bács-Bodrog viszonyaival kell foglalkoznunk; Krassó-Szörény legfeljebb abból a szempontból érdemel figyelmet, hogy még a legforróbb években is alig haladta meg visszavándorlóinak száma a száz főt. Torontál 20.188 visszavándorlója annál nevezetesebb szerepet tölt be s az egész országban második helyre juttatja vármegyéjét. Érdekes tanulság, hogy az első hat évben mindössze 291 torontáli kivándorlónkról kaptunk jelentést; a torontáli nép szinte esztelenül föltámadt kivándorlásának visszahatása csak 1906-tól kezd mutatkozni s az azt követő két évben egyenesen rohanásszerű volt a hazatérésük s azóta is legszámossabb az egész országban. Temes vármegyében valamivel előbb voltak észlelhető jelei a visszavándorlásnak, mint Torontálban, a visszavándorlás lendülete azonban sohasem érte el az utóbbiét; Bács-Bodrogban sem, ahol a lakosság 1907. évi visszaözlése is csak muló ideig tartott, bár e vármegyében kétségtelen akadály a visszavándorlás pontos ellenőrzésének a szállásrendszer, mely sok falunak a határban szétszört népét az év nagy részén át mintegy egész külön életre kényszeríti.

Az *alföldi* kivándorlási területen Szabolcs, Szatmár és Borsod vármegyében jegecedik ki a visszavándorlási központ. Szabolcsban (10.281) és Borsodban (7.304) már kezdettől fogva eléggé észrevehető volt a visszavándorlás, Szatmárban 1904-ig alig; viszont az is bizonyos, hogy Szatmár (valószínűleg az ott legutóbb széles körben terjedő kivándorlás eredményeképpen) újabban gyorsabban fokozódóan kapta vissza ideiglenesen elvesztett lakosait, mint a másik két vármegye. 1907. óta nagy élénkséget nyert a visszavándorlás Hevesben is, Bihar és Arad felé mérsékelt maradt, Ugocsa és Szilágy vármegye lakossága pedig alig mutatott valami hajlandóságot a régi tűzhegy felkeresésére.

A *Királyhágón túl* Nagy-Küküllő, Szeben, Kis-Küküllő a vezető vármegyék sorrendje, melyek mögé Fogaras, Alsó-Fehér és Udvarhely helyezkednek el. Nagy-Küküllő 5.853 visszavándorló-seregéről azonban megjegyzendő, hogy hazatértük 1909. után a mult időkhöz képest majdnem elapadt. Ugyanezt látjuk Kis-Küküllőnél, de nem Szebennél, melynek visszavándorlása 1911-ben is közel akkora volt, mint 1907-ben. A visszavándorlók száma erősen csökkent, csaknem teljesen elfogyott Udvarhelyben s Alsó-Fehérten; viszont ott, a hol a kivándorlás gondolata csak körülbelül egy évtizeddel előbb fészkelte meg magát, a visszazivárgás is csak 1910. után lett sűrűbb. (Besztercze-Naszód s különösen Szolnok-Doboka.)

Horvát-Szlavonországokban Zagreb vármegye mozgalmáról kell első sorban megemlékeznünk.

13 év alatt, 1901-től kezdve több mint 18.000 visszavándorlási esetet jegyeztek itt fel s az egész másfél évtized visszavándorlása bizonyosan elérte — ha meg nem haladta — Torontálét is. Zagreb régebben, már a mult században kivándorolt lakosságából statisztikánk mindenkor igen számos egyén visszaérkezését állapította meg s a közbeeső (különleges viszonyok hatása alatt álló) két évet kivéve a visszavándorlás később is körülbelül az 1904. körüli éveivel egyenlő. Megközelítően nagyarányú visszavándorlásra a Drávan túl sehol sem találtunk; Modrus-Rijeka és Bjelovar-Križevci még a fontosabb nevek, különösen az előbbi, hol az Amerikába ment lakosság ez évtized kezdetén talán nagyobb hűséggel tért haza, mint előbb. A három magyar vármegyéről: Pozsegáról, Szerémről s különösen Verőczéről egyformán áll, hogy csak kevés a visszavándorlójuk, a mi összefügghet azzal, hogy kivándorlásuk is csak nemrég éledt fel.

A mint a kivándorlást, úgy a visszavándorlást is hasonlíthatjuk a *népességhez*; egységül czélszerű ismét 10 000 főnyi lakosságot venni, hogy túlkicsiny számokat ne kapjunk.

Vármegye	10.000 lélekre esett visszavándorló			
	1899,913.	1899,904.	1905/7.	1903/13.
Sáros.....	69'9	62'1	88'0	68'7
Abauj-Torna.....	57'2	46'9	64'7	63'7
Zemplén.....	52'9	50'2	61'0	51'2
Ung.....	46'9	49'0	48'7	44'0
Szepes.....	41'7	43'8	45'0	37'9
Gömör és Kishoul....	38'8	23'4	59'9	43'4
Árva.....	34'8	26'7	49'0	37'4
Nagy-Küküllő.....	26'5	15'3	49'9	26'0

Majdnem ugyanazok a vármegyék kerülnek az élre, a melyeket a lélekszámhoz való viszonyítás a kivándorlásnál is előtérbe hozott. A sorrendben azonban egy és más változás történt. Így Ung, melynek lakosságához képest olyan nagyarányú kivándorlása élénk emlékezetünkben áll, messze visszaszorult az első helytől; az oka ennek az, hogy Ung visszavándorlása határozottan dekadens: még az 1905—7. évek alatt sem mutatott nagyobb mozgalmat. Ugyanezt látjuk még Szepesnél, melynek kivándorlása pedig egyike volt a lakosságot leginkább átjártaknak; igaz viszont, hogy a szepesi kivándorlás ereje még rohamosabban csökkent. A többi vármegye visszavándorlásába az 1905—7. évek hoztak nagyobb lendületet (legnagyobbat Nagy-Küküllőbe) s az később is eléggé megmaradt, kivéve Zemplént, a hol a régi helyzet állt be s Nagy-Küküllőt, a hol zuhanásszerű volt a visszaesés.

A felvidéki centrum nyugati szárnyában egyetlen nevet sem találunk, a hol a kivándorlók hasonló arányokban is jöttek volna haza, mint az imént láttuk. Liptó, Turóc, melyek kivándorlásának ereje pedig alig

valamivel kisebb, mint Árváé, itt messze mögötte állanak; Nyitra, Trencsén, melyekben a kivándorlás fele akkora sincs, e tekintetben is sokkal jobban állanak náluk. Kelet felé: Bereg és Máramarosban egyaránt igen gyenge a visszavándorlás. A Dunán túl Veszprém és Győr elsősege fedi a kivándorlási arányokat, szintúgy a Dél-Magyarországon Torontálé (22%), melyet a vármegye annak köszönhet, hogy az 1907—8. évi baisse után is szüntelen sorban szálltak az Európa felé induló hajókra kivándorló. Az Alföldön Szabolcs és Borsod visszavándorlása körülbelül Torontáléval egyenlő erősségű, Szatmáré azonban (12%) már sokkal kisebb, minthogy ott a két utolsó időszak visszavándorlásában nincs nagy különbség. A Királyhágón túl a két Küküllő, Szeben és Fogaras vármegyékben még elég magas az arányszám, annál kisebb Alsó-Fehérben és az északi vármegyékben, melyekben pedig a kivándorlás hatása nem épen gyenge. Horvát-Szlavonországban a visszavándorlás csak két törvényhatóságban: Zagrebben és Modrusban élénkebb, hozzávetőlegesen olyan, mint Veszprémben.

A visszavándorlás erejét azonban legmegbízhatóbban úgy tudjuk mérlegelni, ha a *kivándorláshoz viszonyítjuk*. Elég, ha az összehasonlítást a vármegyékben végezzük el: városainkban ugyanis a visszavándorlási statisztika teljesen csődöt mond s alig-alig van egy-egy városunk, amelyben a mai módszer mellett néhány visszavándorlót kimutathatunk. Budapest, Kassa stb., melyek elég intenzív kivándorlás székhelyei, statisztikánkban egy visszavándorlóval sem szerepelnek s Temesvár is csak 12-vel, holott kétségtelen, hogy — bár, mint nem egy ízben kifejtettük, a városi kivándorlók között többen lehetnek végleg elszakadt véreink — e városokba is sokan jöttek haza Amerikába kiment fiaik. Nem lehetetlen, hogy a városi kivándorlók közül sokan, ha haza is térnek, falujukba mennek vissza szerencsét próbálni, valószínű azonban, hogy mindenekfelett az adatgyűjtésnek szinte leküzdhetetlen nehézségei okozzák, hogy a tengerentúlról visszatérők a városok visszavándorlási statisztikájában jóformán teljesen elsikkadnak. A vármegyék adatai szerint:

Év	Vármegyék száma, melyekben a visszavándorlás a kivándorláshoz viszonyítjuk						
	10-en aluli	10—20	20—30	30—40	40—50	50—60	60-on feletti
1899—1904.....	27	20	15	1	—	—	—
1905—1907.....	9	33	18	3	—	—	—
1908—1913.....	2	8	15	15	14	7	2
1899—1913.....	6	14	30	13	—	—	—

megállapíthatjuk, hogy a statisztikai megfigyelés egész idejét összefoglalva nem volt vármegyénk, a hol a visszavándorlók száma a kivándorlók felét tette volna,

sőt azok is csak szórványosan fordultak elő, amelyekben az arány a kivándorlók egyharmadára emelkedett. A helyzet azonban állandóan javult; 1905/7-re nagyon megrikult azoknak a vármegyéknek a száma, a hol a visszavándorlás a kivándorlás 100%-án is alul maradt, 1908 után pedig már több olyan vármegyénk is volt, a hol az 50%-ot meghaladta.

Ha keressük azokat a vármegyéket, a melyekben a visszavándorlás ebben a viszonyításban a legnagyobb erejű, a jellegzetes felvidéki Abauj, Gömör, Sáros és Zemplén mellett a Dunántúlról Győr, Komárom és Somogy s az Alföldről Borsod és Heves tűnnek a szemünkbe. Győrben, Sárosban és Gömörben csaknem hajszálra megegyezik a 36%-os visszavándorlás aránya. A másik végleten az erdélyi vármegyék állanak: Csik, Háromszék, melyeknek mindenestre igen csekély számú amerikai kivándorlójából alig valaki tért haza. Nem kedvező azonban az arány Alsó-Fehérben s az erdélyi vármegyék északi szárnyában sem, mindenütt 20%-on aluli. Baranya és Moson a Dunán túl, Liptó és Turóc a felvidéken, Bereg is ugyanott, Szilágy, Ugocsa és Arad pedig az alföldi kivándorlási területen szintén ékes példák arra, hogy bármennyire is tompítsuk le a visszavándorlási statisztikából előtűnő következtetések élet, a kivándorlók sokszor teljesen megfélekednek az Óceánon innen eső hazájukról.

Befejezésül a visszavándorlás ismertetésénél is érdekesnek tartjuk néhány *külföldi adata* idézését, annál inkább, mert ha az amerikai forrásokat nézzük, bebizonyul, hogy a magyar visszavándorlási statisztika tényleg nem kimerítő. Az amerikai bevándorlási jelentések szerint ugyanis az 1910/11 évben 41.182, 1911/12-ben 42.423, 1912/13-ban pedig 29.904 honfitársunk tért haza az Unióból Magyarországra s ha meg is próbáljuk átszámítani naptári évekre az Egyesült-Államok adatait, az eltérés a mi adatainkkal szemben igen nagy. Ugyanerre az eredményre jutunk, ha a visszavándorlási statisztika és az engedélyezett külföldi hajóstársaságok által hazaszállított honosaink számát — melyet a társaságok 1911 óta a kivándorlási biztosi hivatalnak rendelkezésére bocsátanak — vetjük egybe a visszavándorlási statisztikával. Ezek a számok:

1911: 35.138   1912: 41.237   1913: 46.018

egyben azt is igazolják, hogy visszavándorlásunk szemeltartását 1911-ben megközelítő pontossággal végezték helyhatóságaink, a következő két évben azonban a megfigyelés hűségéhez sok szó fért. Ha megbízhatóbb adatokhoz akarnánk jutni, vagy az Amerikába hajóra szállást megelőzőleg *külföldi képviseletünkkel kellene behozni valami igazolványváltási kényszert, vagy a hajóstársaságokat kötelezni arra, hogy az Európába haza-*

hozott magyarországi kivándorlótól részletesebb adatokat vegyenek fel s közöljék kormányunkkal.

A kikötői adatoknál maradván, ideiktatjuk, hogy az 1911/13 évek alatt:

Fiumén.....	20.137	Antwerpenen..	10.742
Triestben.....	3.842	Rotterdamon..	7.718
Brémán.....	35.866	Havren.....	16.311
Hamburgon.....	27.621	Liverpoolon....	150

visszavándorlónk érkezett haza. A brémai kikötőé itt is az első, bár a fiemei útvonalat is sokan választották: visszafelé nem lévén oly sürgős az út, a hosszabb utazásra is többen vállalkoztak, mint a kivándorlásnál. Legmeglepőbb a kikötők között Havre forgalma: a kivándorlás lebonyolításában csak 5%-os volt a szerepe, a visszavándorlásnál 13%-os, csaknem annyi, mint Fiuméé. Ha Havrenak ez a lényeges szerepe csak egy év adataiban jelentkeznék, azzal a gyanúval élhetnénk, hogy csak véletlenről van szó, vagy az adatok rossz feldolgozásáról; minthogy azonban ezt a látogatottságot rendszeresen tapasztaljuk s a többi — a holland és belga — kikötőket is jóval inkább felkarolták a magyarországiak a vissza-, mint a kivándorlásnál, azt kell hinnünk, hogy a tapasztalatokban öregebbek visszavándorlók a hazatérésüknél önállóbban választották meg útírányukat. Különösen a román anyanyelvű visszavándorlók szeretnek Havren át hazajönni.

Az Unióból visszavándorolt magyarországi honosok 1910/11—1912/13 évi anyanyelvi viszonyait nézve:

Magyar.....	37.8	Szercb-bolgár.....	2.7
Német.....	9.8	Lengyel.....	0.6
Tót.....	27.1	Cseh-morva.....	0.1
Román.....	9.7	Zsidó.....	1.0
Ruthén.....	2.2	Egyéb anyanyelvű.....	0.5
Horvát-Szlóven.....	9.0		

0%-nyi volt közöttük.

Az amerikai adatok szerint tehát a magyarok és tótok jóval nagyobb, más anyanyelvűek azonban mind kisebb arányban hagyják el az Egyesült-Államokat, mint vándorolnak oda.

Az amerikai magyarokról feljegyeztük azt is, hogy visszavándorlásuk hova irányult:

Év	Magyarország	Ausztria	Egyéb állam
1910/11.....	16.207	2.411	357
1911/12.....	16.001	1.356	189
1912/13.....	10.647	575	274

Meglepő a visszavándorolt magyarok között az Ausztriába igyekvők nagy aránya (9.1%), — a mi annál furcsább, mert az amerikai népszámlálás az ausztriai eredetű magyar lakosságot oly jelentéktelennek tartja, hogy nem is mutatja ki külön. Minthogy

nem tehetjük fel, hogy az amerikai statisztika az anyanyelv megállapításánál a magyarság javára tévedett volna, valószínű, hogy a hozzánk visszatérő magyarok kivándorlók egy része került tévedésből ausztriai számlára.

Foglalkozásra túlnyomó, a kivándorlási arányt is erősen meghaladó volt a visszavándorló magyarok között (az amerikai statisztika megnevezését követve) a vegyes foglalkozású elem, 71.1%; foglalkozás nélküli egyének (főképp nők és gyermekek) jóval kevesebben voltak, mint a kivándorlók között.

Ugyanerre az eredményre jutunk, ha a nemek szerint való megoszlást vizsgáljuk: a visszavándorolt magyarok közül az utolsó három év átlagában 24.2% volt nő, tehát jóval kevesebb, mint a kivándoroltak közt. Nem más a tanulság, ha a korviszonyokat nézzük; a visszavándoroltaknak csak 4.3%-a volt 14 éven aluli, 6.3%-kal kevesebb, mint a kivándoroltak közt, újból megpecsételve azt, hogy az, a ki serdületlen gyermekét kiviszi, nehezebben hozza vissza Magyarországra.

A künntartózkodási időt, melyet az Egyesült-Államokban töltöttek a visszavándorlók, szintén kimutatják az amerikai statisztikában. A magyarok legtöbbször 5 évnél rövidebb idő után jöttek haza (76.3%), 19.7%-uk pedig 5—10 év után; 10—15 évig az Egyesült-Államokban künn lakott magyar már csak ritkán akadt a visszavándorlók között, — ennél is hosszabb idő után hazatért egyén persze még kevesebb. A tótok körülbelül ugyanolyan künntartózkodási idő után térnek haza, mint a magyarok, igen érdekes különbséget észlelhetünk azonban a magyarok s másfelől a horvátok és a románok visszavándorlása között. A horvátoknak csak 67.1, a románoknak viszont 86.5%-a fordult haza öt évnél rövidebb idejű próbálkozás után s ennek megfelelően a horvátoknak 23.7, a románoknak pedig csak 11.6%-a tartott ki 5—10 évig Amerikában. A románok illetően korai visszavándorlását bizonyára az okozza, hogy kivándorlásuk rövid keletű lévén, nem képződhetek az Unióban olyan rétegük, melyekből később is el-elszakadhattak kisebb-nagyobb visszavándorló rajok; nem lehetetlen azonban, hogy az amerikai viszonyokba is nehezebben tudnak beilleszkedni s sietnek gyorsan befejezni meddő vagy akár sikeres kísérletezésüket is.

9. A Cunard és a Pool szerepe kivándorlásunk lebonyolításában.

Nem lenne a tengerentúli kivándorlásról nyújtott kép teljes, ha eddigi fejtegetéseinket ki nem egészítenők abban az irányban, hogy kormányainknak a különféle hajóstársaságokkal kötött szerződésai gya-

koroltak-e és milyen irányban hatást a kivándorlás lebonyolítására s egyúttal a kivándorlási irodák szerepét is meg nem világítanók. Erre nézve a m. kir. kivándorlási biztosi hivatal adatgyűjtései szolgáltatnak gazdag anyagot.

A kivándorlás első (1903.) törvényes szabályozása után — mint ismeretes — a magyar állam az angol *Cunard Steam Ship Co. Ltd. of Liverpool* társasággal szerződést kötött egy Fiume és New-York között személy-, posta- és áruszállításra berendezett vonal ellátására. A társaság hetenkint két személyszállító hajót volt köteles jártni, a kivándorlókat csupán a törvényben körülírt feltételekkel kötött szerződés alapján szállíthatta s magyarországi üzletkörét illetőleg hatóságaink felügyelete alatt állt. Így jött létre a fiume—new-yorki útvonal, tengerentúli kivándorlásunknak annyiban igen érdekes ága, mert egyedül itt voltak elejétől fogva teljes hatályukban kivándorlási törvényeink szabályai.

A fiumei kivándorlási iránynak is így a háború kitéréséig már tíz éves múltja volt. A Cunard Line vonalának kormányhatósági engedélyezése folytán érthető, hogy kivándorlóinknak azonnal elég jelentékeny része távozott a magyar kikötő-városon át. Ha a Fiumén át távozottakat az összes, az európai kikötőkön át kivándorolt magyar honosok számához viszonyítjuk:

Év	Fiumén át kivándorlók száma	Az összes kikötői kivándorlás %-ában	Év	Fiumén át kivándorlók száma	Az összes kikötői kivándorlás %-ában
1904....	22.016	22,6	1910....	36.834	30,7
1905....	35.961	21,1	1911....	18.589	25,2
1906....	49.332	27,7	1912....	21.929	18,2
1907....	47.620	23,8	1913....	20.847	17,5
1908....	15.411	31,2	1904—		
1909....	36.824	23,5	1913....	305.299	24,1

azt látjuk, hogy Fiumén át történt kivándorlásunknak minden támogatás ellenére sem volt meg az a legalább is túlnyomó jelentősége, melyet a magyar állam a kivándorlás szabályozásával el akart érni. Oka volt ennek részben a konkurrens vállalatoknak (különösen a brémai Missler-cégnek) a *Continental Pool*-ban egyesült gőzhajóstársaságok engedélyezéséig, 1911-ig nagy arányokban üzött titkos ügynökösködése s eleinte kíméletlen tarifaháborúja (hely — volt idő — annyira elfajult, hogy a Pool a III. osztályú utasok viteldíját mélyen az önköltségi áron alul 40 koronára nyomta le), részben pedig az, hogy a *Cunard maga sem volt képes a fiume—new-yorki vonal rendelkezésére bocsátott hajókra mindazokat az amerikai kivándorlókat felvenni, a kiknek elszállítása kötelessége lett volna.* A Cunard Line által a magyarországi vonal szolgálatára állított hajókon ugyanis a legjobb számítás szerint is évente legfeljebb csak 50.000 ember elszállításáról lehetett

volna gondoskodni; hol állott ez a szállítóképesség a természetes szükséglet mögött akkor, mikor az Amerikába kivándorlók száma a 200.000 fő felé közelgett?

Azoknak egy részét, kik a Fiuméből induló hajókról lemaradtak, az 1904. év november hó végétől 1911. évi márczius hó 24-éig a magyar Adria tengerhajózási r.-t., mint a Cunard helyettese az északi és a nyugati határszéleken, valamint a budapesti két főpályaudvaron szervezett irodák közvetítésével szállította el. Ezek számát:

1905.....	43.339	1909.....	23.822
1906.....	53.988	1910.....	15.980
1907.....	63.456	1911.....	2.129
1908.....	6.980		

a Fiumén át kivándoroltakéval összevonva, a Cunardnak kivándorlásunk lebonyolításában való szerepe jóval nagyobbak tűnik fel ugyan, másfelől azonban még inkább szembetűnő e szerep állandó csökkenése. Jellemző ebben az irányban, hogy míg 1905-ben az összes kikötői kivándoroltak 46,6%-át hajózták be a Cunard hajóira, vagy volt kiszállításukban a Cunardnak közvetett része s ez az arány a következő években 57%, illetőleg 53,1%-ra emelkedett, addig 1911. felé a Cunardnak az utasforgalomban való részesedése állandóan csökkent, az utolsó évben 28,1%-ra. Mindezekből újból megállapíthatjuk azt, hogy a Cunard elejétől fogva nem tudta azt a fontos szerepet ellátni, melyet a magyar kormány neki szánt s később még kevésbé; annál sajnálatosabb ez, mert a magyar törvényhozás, mintha csak megérezte volna azt az elemi veszedelmet, mely a közeli időkben az ország népessége ellen tör, elhatározta, hogy a kivándorlás lebonyolítását hatósági ellenőrzés alá vonja. Balgaság lenne azt erősíteni (amire annak idején megvolt a hajlandóság), hogy a Cunard magyar—amerikai vonal engedélyezése önmagában hozzájárult a tengerentúli kivándorlás fokozásához. Más helyen, az összkivándorlás ismeretében bőven megindokoltuk azt a gazdasági folyamatot, melynek eredményeképpen a magyarországi kivándorlás 1905 után tetőpontját érte el. De hogyha el is ismerjük, hogy a három év viharos mozgalmá nagyobbára a modern közgazdasági életnek az összes országhatárokon messze túl is átvezető hatása következtében keletkezett, mégis országos szempontból kárna kell tartanunk, hogy, a mint a Cunard teljesítő képességének gyengesége megnyilvánult, nem történt hamarabb megfelelő intézkedés, melynek segítségével legalább a kivándorlók nagy többsége az állami ellenőrzés szemei előtt vonult volna el.

Az Adria, mint a Cunard helyettesének működését 1911-ig bezárólag 14 kivándorlási iroda bonyolította le, ezek közül azonban csak öt van olyan, mely mind

a hat éven keresztül fennállott: a csaczei, a budapesti keleti pályaudvari, a királyhidai, a pozsonyi és a lajtaújfalu; legtöbbjük tehát — a területi elhelyezkedés után ítélve — az Ausztrián át igyekvő kivándorlók szemmel tartását czélozta. Legmozgalmasabb volt az irodák közül a csaczei, melyen keresztül hat év alatt több, mint 120.000 kivándorló irányított; forgalmának jelentősége különösen 1907-ig volt kimagasló, azután egyre jobban esett. A budapesti keleti pályaudvari iroda is élénk mozgalom színhelye volt: 43.000 kivándorló ügyét intézte el. A királyhidainak a forgalma már sokkal kisebb terjedelmű (22.000) s még inkább a pozsonyié, mely arról nevezetes, hogy egyes években szinte alig volt valami tennivalója. A többi irodák közül az első két évben szépen indult forgalma volt a nagymartoni irodának; czélszerűségi szempontok okozták, hogy az iroda székhelyét 1907-től Sopron városába helyezték át s ott is egyike maradt a jobban foglalkoztatott irodáknak. Budapesten a nyugati pályaudvaron is volt három évig az Adriának szervezete, kisarányú működése folytán azonban hamarosan a keleti pályaudvari irodába olvasztott be. A többi irodák közül a trstenai, mezőlaborcei és csáktornyai még rövidebb életűek voltak s alig is végeztek érdemleges munkát; a gyanafalvi és a hólaki sem, melyeket utolsó kísérletezéseképpen 1907-ben állított fel az Adria.

Az Adria kivándorlási irodáinak az lett volna a legfőbb hivatásuk, hogy a fiumei vonalról leszoruló kivándorlókat az északi kikötőkre szóló hajójegyekkel, illetve igazolványokkal lássák el. Államunk tehát sajnós, különös helyzetbe került, mikor egyfelől a törvény erejével próbálta üldözni a Continental Poolban egyesült hajóstársaságoknak az ellenőrzés kijátszására irányuló embercsábítását, másfelől pedig kénytelen volt tűrni, hogy az ellenőrzésen átment kivándorlók egy részét ugyanazok a társaságok szállítsák ki Amerikába, melyekkel maga félig-meddig hadilábon volt. Előbb-utóbb okvetlenül mutatkoznia kellett ez — elismerjük — kényszerhelyzet visszahatásának, annyiban, hogy a kivándorlók, akik látták — de ha nem is látták volna, a fürge ügynöki élelmesség sietett volna tudomásukra hozni — hogy a rendes út mellőzésével is ki lehet jutni az északi kikötőkbe, egyre sűrűbben csatlakoztak azokhoz a társaikhoz, akiket a hajóstársaságok mohósága és titkos megbízottjaiknak ezer családfintasága készített Amerika felé. Ehhez járult, hogy a hajóstársaságok titkos ügynökösködése akkor, mikor a kivándorlás ellanyhult, természetszerűleg erősebben dolgozott s nem szűnő munkássággal igyekezett az elvesztett kivándorló anyagot pótolni. Alábbi adatainkból, melyek az Adria, mint a Cunard helyettese részéről 1904. év novemberétől 1911. év márczius hó 24-ig hajójegyekkel, illetőleg igazolványokkal ellátott kiván-

do:lóknak számát az északi kikötőkön át távozott összes kivándorlóinkhoz viszonyítják:

Év	Bréma	Hamburg	Rotterdam	Antwerpen	Havre	Összes kikötők
1904....	8,8	12,6	1,0	0,7	—	3,8
1905....	31,6	57,2	18,7	0,1	30,9	32,7
1906....	42,2	53,5	22,4	34,6	40,9	42,7
1907....	42,4	54,0	26,7	27,6	34,6	41,4
1908....	22,6	25,3	16,2	20,1	13,3	21,5
1909....	35,4	18,1	15,9	29,0	14,6	27,6
1910....	23,3	14,6	6,8	24,0	15,3	20,4
1904-10	32,6	33,2	18,0	19,7	25,2	31,0

világosan látszik az átalakulás, valamint az is, hogy ha az egyes kikötővárosok kivándorlói között nem is egyenlő számban voltak a törvény megkerülésével kiszállított utasok, az irányzat egyforma volt mind-egyiknél. Megfigyelésünk szempontjából legfontosabb a brémai kikötő kivándorlásainak lefolyása. Brémán keresztül mentek ki azok a kivándorlók, akiket a hirhedt Norddeutscher Lloyd toborozott össze, a legtöbbben az összes magyarországi kivándorlók közül. Annál inkább jellemző, hogy a brémai vonalon — bár eleinte mutatkozott is némi javulás — a legális kivándorlók aránya 1910-ig bezárólag meg se közelítette az 50%-ot, 1908 után pedig három év alatt (ha 1909-ben jelentkezett is némi muló hatása talán az új kivándorlási törvénynek), az erre kivándorlók negyedére olvadt le. Meglepő ez, mert ugyanekkor kivándorlásunk korlátozódott; kisebb kivándorlóanyagból többen kerültek el a szabályszerű ellenőrzést, mint előbb. A hamburgi vonal adatainak tanulmányozása nem kevésbé érdekes. A Cunard működésének első idejében Hamburgon át utazó magyarországi kivándorlók több, mint fele részének volt útlevele, 1908 óta azonban oly rohamos lett a legális kivándorlók számának fogyása, hogy 1910-ben már csak a töredéke (fele még a brémai kivándorlóknak is) jött az itt tengerre szállott kivándorlóknak Hamburgba az Adria közvetítésével. A Hamburg—amerikai vonal is mindjobban függetlenítette magát a hatósági ellenőrzés mellett hozzáutalt kivándorlóktól, annyira, hogy bár pl. 1910-ben sem sokkal kevesebben utaztak erre, mint 1905-ben, az útleveles kivándorlók száma ekkor az öt év előttiéknél már csak ötödrésze volt. Az Antwerpenen át utazók közül 1905-ig jóformán senkinek sem volt útlevele s bárha 1905-ben is 14.246 magyarunkat hajóztak itt be az Óceánjárókra, csupán 16-ot irányított ide az Adria. 1906 óta a helyzet lényegesen javult s a multhoz képest később is elég kedvező maradt. Rosszabb eredményt látunk a Havren át utazottaknál, akiknek 1908 óta csak 13—15%-a igazolta a magyar hatóságok előtt azt, hogy nem vét a kivándorlókra nézve a törvényben előírt feltételek ellen; Havren át szerencsére mindig igen kis arányú volt a tengerentúli igyekvő

honosaink száma. Nem mondható ez a rotterdami vonalról, melyen amellett, hogy mindenkor elég élénk forgalmú volt, kivándorlóink hatósági ellenőrzése a legkevésbé sikerült.

Az imént vázolt állapotokon segíteni kellett, annál inkább, mert az ez időtáiban (1909-ben) életbe léptetett újabb, szigorúbb kivándorlási törvény intézkedései sem hozták meg a kivándorlás csökkenését, sem pedig legalább a kivándorlók eredményesebb ellenőrzését. A magyar kormány végre is arra határozta el magát, hogy a bajok közvetlen forrásához nyulván, a Poolban egyesült hajóstársaságokkal is szerződést köt a kivándorlók szállításainak módozataira nézve. A dolog előzményeire vonatkozólag megemlíthetjük, hogy a Pool már 1904-ben közeledett a magyar kormányhoz a koncesszió elnyerése végett, szándéka azonban akkor nem sikerülhetett, mert vonakodott magát egész üzletkörére nézve a magyar kormány ellenőrzésének alávetni. Az 1910-ben megkötött Pool-szerződés sem biztosította teljes mértékben a magyar hatóságok befolyását a Pool magyarországi kivándorlási üzleteire, mert a Pool külföldön kötendő szállítási üzletére nem terjedt ki a Poolnak az a kötelessége, hogy csak útlevelel ellátott kivándorlókat szállíthasson.

A szerződés ezért a hiányért annak idején nem egy támadásnak volt kitéve, pedig kétségtelen, hogy azonnal is kedvező hatást gyakorolt kivándorlásunk szemmel tarthatására s közvetlenül a háború kitörése előtt pedig már úgy fejlődött kivándorlásunk, hogy kétségtelenül bebizonyult, mennyire helyes volt a kormány eljárása, mikor számítva arra, hogy megfelelő közigazgatási intézkedésekkel az útlevel nélküli kivándorlást előbb-utóbb amúgy is ki lehet irtani — megkötötte az útlevel nélküli kivándorlás legfőbb elősegítőjének, a Poolnak kezét magyarországi üzleteiben. Ha alábbi adatainkra tekintünk:

Év	Bréma	Hamburg	Rotterdam	Antwerpen	Havre	Az öt kikötőn át kivándorolt magyar honosok közül legalább kivándorló volt %-ban
1911...	50.7	39.3	25.6	49.9	23.4	44.1
1912...	71.3	45.3	31.4	63.6	17.3	54.4
1913...	66.8	45.7	20.6	63.1	18.0	51.7
1914...	91.7	92.6	80.6	95.9	60.7	90.2

azonnal kiviláglik az a jó hatás, melyet a Pool-szerződés megkötése kivándorlásunk ellenőrzésére s ezzel kapcsolatban helyesebb szabályozására gyakorolt. A brémai és antwerpeni vonalon egyik évről a másikra megkétszereződött, a Rotterdamban át utazók között pedig éppen négyszeresre emelkedett a szállítási szerződésen ellátott kivándorlóink aránya. A hatás annál inkább szembeszökő volt, mert bár a kivándorlók száma 1911-ben minden északi kikötőn át jelentékenyen kevesebb volt, mint 1910-ben, a legalább kivándorlók ab-

szolut száma — az egy Havret kivéve — minden kikötőben jelentékenyen felülmuta az előző éviét. Különösen előnyösen alakult a helyzet Brémában és Antwerpenben: már egy-két év múltán az itt kivándorlók kétharmadrészének volt szabályszerű szerződése; a rotterdami és havrei kikötők magyar kivándorlói azonban a Pool-szerződés első évében is többnyire kerülő úton jutottak ki Hollandiába, illetőleg Franciaországba. Közelgett azonban annak ideje, mikor teljes egészükben kezdtek beteljesülni azok a remények, melyeket a magyar kormány a Pool-szerződéshez fűölt. Fentebb közölt adataink nagyszerűen mutatják azt a rendkívüli változást, mely az északi kikötőkön át Amerikába hajózott kivándorlóink összetételében 1914-ben létrejött. Bármelyik északi kikötő kivándorlóját is nézzük, ekkor már túlnyomó többségben voltak közöttük a legalább kivándorlók. Antwerpenben, Hamburgban és Brémában a 90%-ot is meghaladta arányuk s még Rotterdamban és Havreban is (ahol pedig előbb eléggé kedvezőtlen eredményeket láttunk) csaknem teljesen háttérbe szorult az illegális kivándorlás. A kérdésnek az a része, hogy a tengerentúli kivándorlás a magyar hatóságok ellenőrzése mellett folyjék le, ezzel körülbelül meg is volt oldva, mert hiszen ha némi javulást esetleg még várhattunk volna is, a kivándorlásnak olyan tökéletes közigazgatására sohasem gondolhatunk, hogy a mindenáron kivándorolni akarók egy kis részének ravaszága ki ne tudja játszani a határrendőrség minden éberségét.

Ezt a fejlődést leginkább két okra vezethetjük vissza. Az egyik bizonyára az, hogy a Poolban egyesült hajóstársaságok maguk is rájöttek arra, hogy üzleti érdekeiknek teljesen megfelelő a magyarországi kivándorlóknak az a kontingense, melynek szállítása a szabályszerű szerződések alapján bonyolódik le. Azok az idők, mikor az itteni kivándorlás 200.000 fő körül járt, amikor tehát a szállítási eszközök jobb kihasználhatása érdekében jövedelmezőnek látszott lakosságunkat minél nagyobb mértékben Amerikába csalogatni — úgy látszott — lejártak s a lehiggadt kivándorlás mellett a Poolnak elég konjunktura kínálkozott abban is, ha a hatósági megrostáláson (a mi különben az esetek nagy száma és az útlevel kiállítására jogosított közigazgatási hatóságok munkával való túlterheltsége miatt amúgy sem lehet egészen hibátlan) átment kivándorlókkal köt szerződést. Sőt ez a Poolra annyiban előnyös is lehetett, mert egyfelől magyarországi szervezetének jobb kihasználhatóságát biztosította, másfelől pedig mentesítette azoknak a mindenesetre nem csekély ügynöki díjaknak fizetése alól, melyeket a titkos kivándorlók után kellett fizetni. A Poolnak tehát most már magának is érdekében állott, hogy a kivándorlásnak, melyet kezébe vett, minél nagyobb része szabályos formák között történjék. Más oldalról azon-

ban határrendőrségünk is, mely egyike legjobban bevált intézményeinknek s amely ezer másféle alkalmazásban is fényesen bebizonyította használhatóságát, hovatovább olyan nagy ügyességre tett szert az útlevel nélküli kivándorlás leleplezésében (pedig munkája sohasem volt könnyű, mert a vasuton történő kivándorlásnál is mindenkor nehezen megítélhető körülmény gyanánt kellett számolni az Ausztriába irányuló átvándorlással), hogy a kockázatos és sokszor nem sikerült vállalkozások lassankint kedvét szegték az útlevel nélküli kivándorlás elősegítőinek és résztvevőinek egyaránt. Valószínű, hogy elősegítette a határrendőrség eredményes munkájának kifejlődését a határozat is, mely az 1913. év folyamán kivándorlásunknak olyan különös alakulást adott, tény azonban, hogy az 1914. évtől kezdődőleg — ha a háború időközben nem tör ki — jogosan remélhetjük volna a kivándorlás lefolyásának a magyar törvény szabályaihoz simuló alkalmazkodását.

A Pool-koncesszió megadása után a kivándorlási irodáknak az a szervezete, melyet eddig az Adria, mint a Cunard helyettese tartott fenn, teljesen átalakult. Azzal, hogy a Pool tagjai saját kezelésükbe vették magyarországi üzletköruket, az Adria irodáinak korábban a felvidéken és a nyugati határszélen működő rendszere feleslegessé vált; ezek helyébe a Fiume felé terelődő kivándorlás formáinak elintézésére a budapest-keleti pályaudvari irodán kívül Pancsován, Ujvidéken, Gomboson, Gyékényesen és Csáktornyan állított fel az Adria új irodákat, melyekhez csatlakozott még a szintén új fiumei iroda. Igazán nagy forgalma ezek közül a budapesti, gyékényesi és fiumei irodáknak volt; a keleti pályaudvari irodában a Fiumén át kivándorlóknak közel 60%-a szerezte meg szállítási szerződését, Gyékényesen és Fiumében is több ezer ember.

A Pool-koncesszió keretébe tartozó hajóstársaságoknak szállításaik lebonyolítására Budapesten különkülön irodájuk volt 1911 óta, e mellett azonban Csáczán, Pozsonyban, Királyhidán és Sopronban (tehát ott, a hol előbb az Adria irodái működtek) közös irodákat létesítettek, melyek mind az öt társaság ügyintézését végezték. A »Hamburg—Amerika—Linie« vállalat legtöbb kivándorlója (55—60%) évről-évre Csáczán keresztül érte el a hajóállomást; 1914-ben, amikor, mint azt előbb láttuk, az illegális kivándorlási esetek száma annyira összezsugorodott, a csáczai iroda jelentősége még inkább megnyilatkozott: a vállalat hajóin kivándorló lakosainknak körülbelül 80%-a kötötte meg itt a szállítási szerződését. Elég élénk volt eleinte a budapesti iroda forgalma is, de később egyre kevesebb dolga akadt. A Hamburg—Amerika—Linie vállalatot ezért említettük első helyen, mert a kivándorlási irodák feljegyzései szerint úgy látszik, hogy e vállalat legalább

kivándorlóinak száma szaporodott legjobban. A »Nord-deutscher-Lloyd és Missler Frigyes« hajóstársaságnál, melynek magyarországi forgalmát csaknem kizárólag (90%) a csáczai kivándorlási iroda készítette elő, ebben a tekintetben némi csökkenést vehetünk észre; a csáczai irodában utóbb is annyi kivándorlóval kötött a Missler-czég szerződést, mint előbb, budapesti irodájának jelentősége azonban folytonosan hanyatlott. A »Red-Star Line« vonalának kivándorlói főképpen a budapesti és királyhidai irodák közvetítésével kerültek Antwerpenbe s a »Holland—Amerika—Linie« kivándorlóit is első sorban szintén a budapesti iroda látta el szerződéssel, bár 1911-ben mindkét társaság forgalmában nagyobb szerephez jutott a csáczai közös iroda is. Csupán egy vállalat volt, melynek üzletkörében ez utóbbi jóformán alig birt fontossággal: a »Compagnie Generale Transatlantique«, melynek utasai a budapesti mellett leginkább a soproni iroda közreműködését vették igénybe. Van még az Austro—Americana vállalatnak is Triesztben, Budapesten és Csáktornyan kivándorlási irodája; közülük csupán a budapesti iroda állított ki több, évente néhány száz kivándorló részére szállítási szerződést.

A kivándorlási biztosi hivatal adatgyűjtése 1913-ból értékes adalékokat halmazott össze annak vizsgálatához, hogy a legalább kivándorlók főbb demografiai viszonyai milyenek:

		Felnöttek:		12 éven aluliak:	
Férfi	a) nő.....	16.988		fiú.....	6.510
	b) nőtlen.....	4.196		leány.....	6.401
	összesen ...	21.184		csecsemő.....	1.738
Nő	a) férjes.....	16.628		összesen ...	14.649
	b) hajadon....	12.412			
	összesen ...	29.040			

Igen tanulságos a megfigyelésnek az az eredménye, hogy a legalább, útlevel váltása mellett történő kivándorlók között a férfiak még kisebb arányban (44%) voltak képviselve, mint annak idején a nemek szerepének ismertetésénél 1913-ban láttuk (46%). Nyilvánvaló magyarázata ennek, hogy akkor, mikor a hadköteles korban álló férfiak nem vándorolhattak ki, ezek sokkal inkább szöktek át, mint illegális kivándorlók, a határon. Némileg ezt igazolja a nő és nőtlen férfi kivándorlók számának egymás közti viszonya is: a nőtlenek egy ötödrésze sem voltak a kivándorlottaknak, a mi csak úgy érthető, hogy egy részük kibúvott az ellenőrzés alól. Érdekes különben, hogy a nőtlenek sűrűbben csak az Adria budapesti irodájában jelenítettek; itt a szerződéssel ellátott kivándorlóknak körülbelül egy negyede volt nőtlen, a csáczai iroda forgalmában csak hatodrésznyi. A nők között már jóval több volt a hajadon (42%), a mi ismét azt mutatja, hogy a nőknek, mint kenyérkeresőknek a kivándorlás iránt való érdeklődése a

háború kitörése előtt már igen általánossá vált. Gyermek is szép számmal találkozott a kivándorlókat szállító hajók utasai között (az összes szállított utasok 19°/_o), sőt csecsemők sem hiányoztak; a gyermekek száma azonban a kimutatottnál nyilván nagyobb, minthogy a 12 évet elért kivándorlók közül is sokat még a gyermekek közé kellene számítanunk. Függetlenül ettől is megállapíthatjuk, hogy a gyermekek arányszáma elég nagy, a mi viszont arra enged következtetni, hogy az egész házuknépevel kiment, vagy azt maguk után kivitt kivándorlók száma éppen nem volt csekély.

1911 óta a kivándorlási biztosi hivatal a tengerentúlra kivándoroltak *anyanyelvéről* is gyűjt kivándorlási irodáinkint adatokat. Ezek közül néhány jellemzőbbet kiragadva, megemlíthetjük, hogy a Fiumén át kivándorolt népünk abszolút többsége magyaroké volt, rendszerint 52—53°/_o, de az 1914. év első felében ennél is jóval több, 63°/_o. Románok is sokan (12—13°/_o) keveredtek a fiúmei kivándorló-ház lakói közé, egyéb nemzetiségeink közül pedig még horvátok és németek, míg a tótok, akiket földrajzi elhelyezkedésük a németországi kikötők felé utalt, csaknem teljesen hiányoztak.

Az északi kikötők legális kivándorlói között (a kikre ezek az adatok vonatkoznak), a magyarok már csak relatív többségben voltak s ez a többségük is folyton kisebbedett (1911-ben 37°, 1912-ben 36°, 1913-ban 33°). Ha azonban a Fiumén és az északi kikötőkön át kivándorolt magyarok számát egybefoglaljuk, könnyű kiszámítani, hogy a legális kivándorlók között a magyarok jóval magasabb aránnyal voltak képviselve, mint az összkivándorlásban. A különbség körülbelül 8—10°/_o, a miből azt is le lehet vezetni, hogy legkevésbé a magyarok azok, a kik közül az illegális kivándorlók csapata kikerül. Az egyes kivándorlási irodák közül legtöbb magyar természetesen a csaczi irodában fordult meg, a magyar utasforgalom azonban itt 1913-ban szemmel láthatóan csökkent, a mi a magyar anyanyelvű kivándorlók kivándorlásának Fiume felé terelődésével függ össze. A kisebb forgalmú irodák közül a királyhidai, soproni és a Hamburg—Amerika Linie budapesti irodája azok, melyek kiváltképpen magyar kivándorlók ügyeivel foglalkoztak. A német kivándorlók fogytak, tótok körülbelül változatlan arányban jelentkeztek az északi kikötők kivándorlói között s érdemes a feljegyzésre, hogy a tótok csaknem kivétel nélkül Csaczián szereztek meg a kivándorlás törvényes alaki kelleit, németek azonban minden más kivándorlási irodában is gyakran megfordultak, főként a Hamburgon át utazók. A románok kivándorlói is eléggé megosztódtak a csaczi és a budapesti irodák között; a nyugati határszéli irodákba alig valaki jutott közülök. A ruthéneknél, horvátoknál és szerbeknél figyelmenre-

méltó, hogy ezek mind kevesebben voltak a tengerentúli legális, mint az összes magyarországi kivándorlók között; a ruthénség és a szerbség szintén a fő északi kilépő állomáson át távozott, horvátok pedig (kikre Fiume a legfontosabb kikötő) az anyaországból Sopronon keresztül.

Fiuménél maradván, néhány adatot idézhetünk az itteni *kivándorlási ház* bérlője részére az elszállásolás és ellátás fejében a Cunardtól megtérített összegekről:

Év	Korona	Év	Korona
1908.....	123.272	1911.....	200.291
1909.....	540.534	1912.....	201.634
1910.....	530.034	1913.....	206.234

A fiúmei kivándorlás jelentőségének csökkenése tűnik ki ezekből az adatokból is. Látjuk, hogy a kivándorlás 1908. évi hirtelen esése a kivándorlási ház pénzügyi forgalmát is csökkentette, de míg ezt a hanyatlást a következő években javulás váltotta fel, a Pool-szerződés, — melynek folytán a kivándorlók mind nagyobb tömegei vándoroltak az északi kikötőkön át Amerika felé, — a kivándorlási ház bevételeit most már állandóan a korábbi összegnek csaknem 1/3-ára szorította le.

A fiúmei kivándorlók vagyoni viszonyaira vet némi fényt az az adat, hogy 1911-ben 1^o7, 1912-ben 2^o7, 1913-ban 1^o78 millió korona értéket váltottak át dollárra; legkedvezőbbnek látszott az anyagi helyzetük 1912-ben, a mikor minden egyes kivándorlóra közel 100 korona összeg jutott, 1911-ben már csak 90, 1913-ban pedig 85 korona. Emlékeztetünkbe idézve azokat a számokat, melyeket az amerikai statisztikából vettünk s a melyek szerint egy-egy magyar, horvát, vagy román anyanyelvű bevándorló átlagosan mintegy 25—26 dollár készpénzt vallott be, megállapíthatjuk, hogy a két adatgyűjtés körülbelül fedi egymást; a mutatkozó kis eltérés onnan eredhet, hogy a kivándorlók nyilván nem minden pénzüket váltják be már itthon dollárra.

Közleményünk a *Cunard* magyarországi *beszerzéseiről* is idéz néhány adatot. Ezek lényege az, hogy a Cunard 1904—1913-ig Magyarországon évenként hullámzó, de mégis inkább csökkenő tételekben: mintegy 10 millió korona értékű bevásárlást eszközölt. Ez tehát az a sovány pozitív nyereség, mely a magyar közgazdasági életnek a kivándorlás révén azonnal megtérült. Jelentékeny része (79°/_o) a kiadásoknak az élelmészre és élelmészési cikkekre esik; nyomtatványanyagokra, vasárúrára, gyógyszerekre stb. a kiadások 7°, javításokra (gépjavítás, különféle iparos munkák, mosás, stb.) pedig 12°/_o-a kellett.

Személyszállításon kívül a *Cunard* szerződéséhez híven áruszállítással is foglalkozott, áruforgalma azonban mindvégig igen szerény keretek között mozgott, bár

tagadhatatlan, hogy a behozott árúk mennyisége az utóbbi években egyre emelkedett. Tíz év alatt mindössze 98.124 tonna súlyú árut hozott be a Cunard hajóin, leginkább gépeket, ásványolajat, fémeket, dohányt, műfát és faárút stb. A 10 évi forgalomnak több, mint 50°/_o-a az 1911—13. években bonyolódott le, tehát akkor, a mikor a Pool-koncesszió megkötésével a Cunard-hajókon kivándorlók száma még inkább alacsonyodott.

Adataink vannak 1912 óta arról is, hogy a Fiumén át kivándorolt, valamint a különböző kivándorlási irodák által *szerződéssel ellátott kivándorlók az ország mely részéből* valók. A fiúmei kivándorlók legtöbbször Szatmár és Szabolcs, illetőleg Bács-Bodrog vármegyei. A két előbb említett alföldi vármegyének a tengerpart felé tartó népe köré csoportosulnak Bihar, Szilágy és Ugocsa vármegyék nagyobb kivándorló csoportjai; délen pedig Temes, Torontál és Arad vármegyék lakossága növeli az országunkat Fiumén át elhagyó bácsmegei kivándorlók számát. A fiúmei kivándorlás résztvevőinek lakhelye tehát leginkább az ország központi vidéke. A felvidéken csak Bereg és Zemplén vármegyékben találkozunk számosabb fiúmei kivándorlóval; a Dunán túl Somogyban és Tolnában. A Trieszten át kivándoroltak nagyon elszóródva oszlanak meg az ország különböző vidékein, bár sok vármegyében egyáltalán nem is volt erre kivándorló. Aránylag legtöbb trieszti kivándorlót szolgáltatnak a déli vármegyék s innen való (meg a délkeleti részéről) a Comp. Generale Transatlantique irodájában megfordult kivándorlók többsége is. A Hamburg—Amerika Linie budapesti irodája által továbbított kivándorlók lakhelye tekintetében is a délmagyarországi és erdélyi vármegyéké a főszerep, ez utóbbiak között néhány román vármegyéé is. A többi fővárosi irodák közül a Holland—Amerika Linie kivándorlói egy terület kimagasló részesedését sem mutatják; a Norddeutscher Lloyd és a Red—Star Line kivándorlói már inkább; az előbbihez leginkább Pest Pilis-Solt, Kiskun, Torontál, Bács stb., az utóbbihoz az erdélyi vármegyék mellett Tolnából és Szatmárból érkezik a legtöbb kivándorló. A közös irodák közül a soproni iroda működése kizárólag a Dunántúlra és ott is Sopron, Somogy, Vas és Veszprém vármegyékre szorítkozott; a pozsonyi főként Nyitra, Pozsony, Temes és Torontál kivándorlót látja el szerződéssel; a királyhidaiában elsősorban Veszprém, Tolna, Komárom, Győr és Fejér vármegyéknek a tengerentúlra vágó lakossága gyülekezett, míg végül a legforgalmasabb csaczi irodának kivándorló anyagából, a Dunántúlt kivéve, az ország minden vidékére bőven jut rész. Erre távoznak a felvidéki kivándorlók nagy tömegei Abauj-ból, Beregből, Szepesből, Ungból, Zemplénből stb., de a Tisza-balparti és a Tisza—Maros szögéből eredő ki-

vándorlók jelentékeny tömegei is ezen a kapun özönlenek kifelé.

Az 1913. évről adataink vannak arról is, hogy az ország egyes törvényhatóságából távozó legális kivándorlók utazási célja az Unió mely állama volt. Közölve az adatok kivonatát:

Földrajzi területszakasz, állam	Duna jobb partja	Duna bal partja	Tisza köze	Tisza jobb partja	Tisza bal partja	Tisza-Maros szöge	Királyhágón túl
New-England:							
Connecticut....	98	37	29	549	501	24	106
Egyéb állam....	32	—	5	55	25	75	40
összesen ..	130	37	34	604	526	99	146
Middle-Atlantic:							
New-York.....	1.459	845	1.392	3.261	3.199	1.962	1.237
New-Yersey....	693	189	264	1.581	2.161	435	202
Pennsylvania... 1.285	1.199	558	6.011	2.698	2.143	2.279	
összesen ..	3.437	2.233	2.214	10.853	8.058	4.570	3.823
East North Central:							
Ohio.....	1.422	728	1.068	3.078	2.616	1.731	4.449
Indiana.....	251	142	100	195	449	197	1.132
Illinois.....	228	519	270	619	897	1.092	453
Michigan.....	189	209	341	330	644	1.155	260
Wisconsin.....	662	54	161	58	64	139	27
összesen ..	2.752	1.652	1.960	4.260	4.670	4.314	6.321
West North Central	103	83	82	98	119	544	271
South Atlantic....	78	28	42	231	207	96	140
Egyéb.....	129	67	73	227	155	199	205

könnyű megállapítani, hogy a Királyhágóntúl kivéve, minden országrészből a Middle-Atlantic területszakasz államaiba tódult legsűrűbben a lakosság. Míg azonban a Tisza két partján az összes kivándorlók abszolút többségének utiránya ide vezetett s e tengerparti államok munkáskereslete kétszer annyi kivándorlónkat szivta fel, mint a tövidék államai, egyebütt, különösen a Tisza-Maros szögén az amerikai bevándorlási központ szerepe nem annyira kimagasló. Egyébiránt a három első országrészben a kivándorlók utazási célja meglehetősen egyöntetű; csak a Tisza két partjáról és a Királyhágón túl találtunk nagyobb számmal másfelé — leginkább New-England államaiba — törekvő utasokat.

Az Egyesült-Államok néhány fontosabb államáról is megemlékezzünk, Connecticutba leginkább Abauj-Tornából, Szatmárból és Szabolcsból vándoroltak ki az emberek, az összes idevándoroltaknak fele. New-York állam magyarországi bevándorlói minden vármegyénkből toborzódtak össze; Szatmár, Zemplén, Temes, Torontál, Szabolcs vármegyék mellett Budapest székesfőváros kivándorlójának részvétele volt itt legelénkebb. New-Yersey-nél a most felsorolt vármegyék mellett feltűnik Ugocsa és Bereg neve, Pennsylvániánál pedig Ungé és két erdélyi vármegyéé, Nagy- és Kis-Küküllőé. Ohio államnál a kép nagyot változik; Bihar, a két Küküllő, Bács, Abauj és Tolna vár-

megyéken kívül általában az erdélyi vármegyék kerülnek előtérbe. Indiána állam bevándorlói között is az erdélyiek játszik a főszerepet, s mellettük Bihar vármegye lakossága. Illionoisba az alföldről, a délvidékről és fent északon Trencsénből és Turóczból távoztak legtöbben, a Királyhágón túlról csak Udvarhelyből; Michigan államba pedig Bács, Temes és Torontál vármegyék és feljebb Szabolcs és Szatmár vármegyék összefüggő területéről. Wisconsinba Tolnán, Somogyon és Bácscon kívül másfelől alig vándorolt ki valaki.

Az 1909. évi II. törvénycikknek, illetőleg az annak végrehajtása tárgyában kiadott (1909. évi 57.000 Bm. sz.) utasításnak érdekes újítása volt az, hogy a férfiszemélyek annak az évnél január hó 1-jétől kezdve, melyben 17. életévüket betöltötték, addig, míg a véd-törvényen alapuló állítási vagy szolgálati kötelezettség alatt állanak, csak a belügyminiszternek a honvédelmi miniszterrel egyetértőleg kiadott engedélye alapján és vagyoni viszonyaikhoz mérten 100—1000 koronáig terjedő összegben megállapított készpénz-óvadék lefizetése mellett vándorolhatnak ki. Célja volt az óvadék-rendszer behozatalának a védkötelesek kivándorlásának lehető megakadályozása s hogy erremilyen nagy szükség volt, szomorúan igazolták az országnak a kivándorlás által sújtott vidékein a sorozási eredmények, melyek szerint az állításkötelesek igen nagy része — Amerikában lévén — nem tett eleget itthon állítási kötelezettségének.

Néhány adat:

Év	Körelmek száma	A honvédelmi miniszter által véleményezett esetek száma:	A belügyminiszter által megadott engedélyek száma:
1910.....	12.445	8.731	7.087
1911.....	6.010	4.102	3.775
1912.....	14.974	7.322	5.778
1913.....	—	—	484

azt mutatja, hogy az állítási vagy védkötelezettségnek még eleget nem tett egyének sűrűn fordultak kivándorlási engedélyért a honvédelmi miniszterhez, de gyakran meg is kapták az engedélyt, szinte sokan is arra, hogy ha az engedélyesek vissza nem térnek, a készpénzóvadék ellenében történő elbocsátásukat méltán sajnálhassuk. Feltűnhetik, hogy adataink szerint 1913. évben is kapott majd félezer védköteles egyén kivándorlási engedélyt; ezek nyilván azok sorából kerültek ki, a kik az útlevél-tilalom keletkezése előtti időben már külföldön, főleg pedig Amerikában tartózkodván, a kivándorlási engedély megadásáért külföldről folyamodtak és a kiknek kérelme méltányossági tekintetből és kivételesen teljesített. Egyébként a kivándorlási engedélyeket a kivándorlók nem szokták teljes számban igénybe venni, amint azt a következő összeállításunk is mutatja.

Év	Engedélyek száma	Óvadékok tényleg lefizettek	Óvadékok összege K	Kiv. alapba beutalt óvadékok száma	Óvadékok összege K	Visszatartott óvadékok száma	Óvadékok összege K
1910..	7.067	2.997	367.030	25	3.600	—	—
1911..	3.755	2.049	244.750	1.756	214.800	137	16.100
1912..	5.778	3.799	474.650	1.423	173.950	264	31.250
1913..	484	203	25.450	2.463	304.250	231	33.100

Körülbelül a kivándorlásra engedélyt nyert védkötelesek fele fizette le tehát a kiszabott óvadékokat; az irányzat azonban az, hogy egyre többen voltak olyanok, akik nem hevertették kihasználatlanul a megszerzett engedélyt (1910: 39%, 1911: 54%, 1912: 65%, 1913: 51%) s ezzel egyidejűleg emelkedik azoknak a száma is, a kik a befizetett óvadékokat veszni hagyták s az egy évre érvényes kivándorlási engedély lejártá után nem tértek vissza Magyarországra. Igen kétséges, hogy az a kis előny, mely az e miatt elkobzott óvadék összegével a »Kivándorlási alapot« gyarapítja, megközelítőleg is tudja-e pótolni azt a veszteséget, mely országunkra hárul a kivándorlók künnmaradásával s a tapasztalat arra int, hogy egyfelől az engedélyek megadásánál óvatosabban kellene eljárni, másfelől pedig az esetek — úgy látszik — legnagyobb részében a minimumban megállapított óvadékok magasságát emelni a törvény határai között. Arra is volt ugyan néhány példa, hogy a kivándorlási alapba bevont óvadékok visszautaltattak azoknak, a kik később visszatértek és magukat kellőképpen igazolták; a visszautalások száma azonban a beutalásokhoz képest igen kevés.

Ha az iránt érdeklődünk, hogy főként mely vidékek védköteles lakossága vándorolt ki óvadék lefizetése mellett külföldre, teljes határozottsággal két területi központot látunk kialakulni: az egyik, a nevezetesebb: Nagy- és Kis-Küküllő, Szeben és Fogaras, a másik Temes, Torontál és Bács-Bodrog vármegyék szorosán együvértartozó vidéke. Valószínű, hogy mindkét vármegyei körzetben a vagyonos német nép az, a mely az óvadékokat könnyen lefizette s ebből származók lehetnek azok is, a kik óvadékokat veszni hagyják. A Királyhágón túl azonban talán az oláh nép körében azelőtt annyira divatos katonai szolgálat alól való megszökésnek egy változatát is láthatjuk a sok elveszett óvadékban.

A teljesség kedvéért meg kell még emlékeznünk a *kivándorlási kihágások*ról. Ezek az adataink 1909-ig nyulnak vissza s ezek alapján, úgy látszik, hogy kivándorlási kihágás miatt elítélt egyének száma különösen az 1913. évben volt sok (22.872), kétszerese az előző évnél, a mi bizonyosan az ekkor érvényben volt kivándorlási tilalommal függ össze. Legtöbb kivándorlási kihágás a határszéli (Brassó, Maramaros, Nyitra, Sopron, Trencsén, Ung, Zemplén stb.) megyékben fordult elő; az ország beljebb fekvő megyéiben — ha egyébként ott élénk is volt a kivándorlás — megtorolt kivándorlási kihágásra alig volt példa, a mi

különbö természetes következménye lehet annak, hogy a kihágások felfedezését — az országhatár közvetlen átlépését megelőzőleg — leginkább a határszéli rendőrkapitányságok eszközölhetik. A kivándorlási kihágások leginkább egy személy cselekményei; igazolja ezt az, hogy 1913-ban s más években is a kihágási ügyek száma alig valamivel volt kevesebb, mint az ügyekben szereplő terheltek száma; a csapostul való kivándorlások ideje, mikor a titkos ügynök vezetésével számosan kíséreltek meg átlépni a határt, a határrendőrség ébersége folytán lejár. Érdeklődésre tarthat még számot az az adat, hogy 1913-ban a kivándorlási törvény 40. szakaszába ütköző kihágás miatt (kivándorlás útlevél nélkül, vagy a törvény 2. §-ban foglalt tilalom ellenére) 15.565 férfi és 733 nőt ítéltek el, a 41. §. alapján (segédkezés útlevéllel nem bíró egyének kivándorlásánál előlegnyújtással, kalauzolással, kioktatással) pedig 2.515 férfit és nőt, végül a törvény 39. §-a alapján (üzleti összeköttetés üzleti engedély nélkül működő vállalkozóval) 84 terhelte mondak ki marasztaló ítéletet.

A kivándorlási biztosi hivatal értékes adatgyűjtésének ismertetését nem tudnók méltóbban befejezni, mint azoknak az adatoknak összefoglalásával, melyek a Transatlantique Trust Co-nak a m. kir. postatakarékpénztárral fennálló összeköttetéséből folyó üzletkörüre vonatkoznak s melyek a magyar szent korona országainak területén jegyzékek útján adott *kifizetési megbízások* összegeit mutatják:

Hónap	Számok		Összegek koronákban	
	1914	1915	1914	1915
Január.....	4.733	6.472	1,357.372	855.059
Február.....	4.914	8.206	1,282.245	1,138.801
Márczius.....	7.505	13.249	1,701.375	2,338.512
Április.....	7.222	15.435	1,745.614	3,071.723
Május.....	6.222	15.393	1,460.708	3,455.976
Június.....	6.635	16.505	1,590.882	3,168.792
Július.....	7.458	14.461	1,673.294	2,521.503
Augusztus.....	231	17.429	28.553	5,013.349
Szeptember...	191	19.325	21.900	5,527.301
Október.....	2.166	20.022	250.525	5,309.056
November.....	3.985	—	478.400	—
December....	5.453	—	532.197	—
Összesen.....	56.830	—	12,034.154	—

IV. Egyéb kivándorlási irányok és a kivándorlás legfőbb hatásai.

1. Kivándorlás Romániába.

Az amerikai kivándorlás ismertetésével kivándorlási mozgalmunknak legnagyobb területét áttekintettük. Az amerikai kivándorláshoz képest országunk lakosságának Romániába való áthúzódása már inkább csak mint helyi jellegű mozgalom érdemel figyelmet; helyi mozgalomnak mondhatjuk a romániai kivándorlást azért, mert a Királyhágón innen — néhány román-

Azok az összegek, melyeket kivándorlóink küldtek haza a postatakarékpénztár útján hozzátartozóiknak, úgy látszik, normális körülmények között mintegy 18—20 millió koronára emelkedtek volna fel 1914-ben. (Ez az összeg természetesen megközelítőleg sem fedi amerikai magyarjaink pénzküldeményeit; bankok útján, egyszerű levelekben is nagy összegek érkeztek hozzánk, s aligha tévedünk, mikor körülbelül 50—60 millió koronára becsüljük azt az összeget, mely évente hazaözönlött Amerikába kivándorolt-jainktól. A világháború kitörése s az ezzel kapcsolatosan a nemzetközi postaforgalomban előállott zavarok folytán ez év augusztusától kezdve két hónapon át csaknem teljesen kimaradtak az amerikai pénzküldemények. A mint azonban a háború, hogy úgy mondjuk, intézményes szervezetet nyert s a mikor a postaforgalom is megtalálta az útját a semleges államok közvetítésével Amerika felé, a küldemények ismét gyakoribbakká váltak s 1915. év februárjában összegük már körülbelül a régi magasságra szökött fel. 1915. év márciusától azután olyan bámulatos emelkedése állott be a pénzküldeményeknek, melynek száraz statisztikai adatai minden szóval ékebben mutatják azt az igyekvést, mellyel a künn rekedt kivándorlók családjukról gondoskodni kívántak. Hónapról-hónapra gyorsan nő az ideérkező megbízások összege — 10 hónap alatt 33 millió koronára megy fel — első pozitív tanujelét nyújtva annak, hogy az amerikai magyar nép szorgalmas munkájának eredményeképpen elég szép vagyoni tartalékra is tett szert, de egyben azt is mutatva, hogy az *amerikai magyarság, ha személyesen nem is tudott résztvenni a létünkért vívott nagy harcokban, legalább közvetve iparkodott ellenállásunkat erősíteni.* Ha ez a felbuzdulás nem lesz szalmaláng, talán — minden aggály ellenére, melyet a háború utáni visszavándorlásunkhoz fűzött roményekkel szemben hangsúlyoznunk kell — mégis számíthatunk arra, hogy a nemzetek közti nagy ellentétek kiegyenlítődése után kivándorlóink értékes részeinek visszatelepődése is segít behégeszteni a háború okozta sebeket.

ajkú nép lakta vármegyénket kivéve — csak nagyritkán indult meg valaki az aldunai királyság felé. A multja azonban sokkal hosszabb a Romániába átvándorlásnak, mint népünk Amerikába tódulásának. A földrajzi fekvés hozta úgy magával, hogy a gazdag termőföldű romániai síkság már századok óta hatalmas vonzóerőt gyakorolt a határszéli székely székek magyar és az erdélyi hegyvidék román anyanyelvű

lakosságára is s népünknek Romániába való átszállásában, az oláh vajdaság minden zugába való leereszkedésében mintegy magasabbrendű társadalom-gazdasági folyamatot is láthatunk volna, a nyugati népek gyarmatosító politikájának, vagy a német telepések Oroszországban való terjeszkedésének mását. Sajnos, a magyar nemzetet a multban ért súlyos válságok s az organizáció hiánya, sőt a nemtörődömség, mellyel a romániai kivándorlás ügyét hosszú időn át intézték, azt eredményezte, hogy nemzetünk olyan helyeken vesztette el értékes néprétegeit minden számbajöhető ellenérték nélkül, a hol minden egyes magyar emberre kétszeresen szükség van.

Kivándorlási statisztikánk 1899 óta a Romániával lebonyolódó ki- és visszavándorlás adatait is feljegyzi, kezdetben itt még az amerikai kivándorlás megfigyelésénél tapasztalt nehézségeknél is sokkalta többel küzdve. Főként az ideiglenes munkakeresés végett kiutazás okoz a statisztikában sok bajt, mert míg a tengerentúli kivándorlásnál ritkán tér haza ugyanabban az esztendőben a kivándorló, Románia részéről szokásban volt egy-egy falu egész munkaerejének lekötése mezei munkákra s ilyen esetekben az sem helyes, ha ezek a munkástömegek bevételnek a kivándorlási statisztika anyagába (erre a statisztikai hivatal gyakran figyelmeztette is az adatszolgáltatókat s ily módon lassankint sikerült az adatszolgáltatást javítani), de az sem, ha ezek teljesen kívül esnek a statisztikai megfigyelés körén, minthogy számtalan példa mutatja, hogy az ideiglenesen Romániába ment magyarországi kivándorló mindig odább és odább sodródott Románia földjén. Itt tehát a kétségtelen kivándorlási eseteken kívül mintegy, minden a hegyeken túlment lakosunknak, hogy úgy mondjuk, utólagos megfigyelését kellett volna bevezetnünk, visszajönnék-e vagy sem; hogy azonban ez csak elméletben lehetséges, azt talán említeni is felesleges.

Az amerikai kivándorlásnál, mint emlékezhetünk, a mozgalom multját illetőleg a kikötői feljegyzésekből s az Unió bevándorlási jelentéseiből merítettünk adatokat, melyek segítségével a legrégebb idők óta meg tudtuk állapítani hazánk egyre növekvő kivándorlási veszteségét. A romániai kivándorlásnál ilyen forrásokkal nem rendelkezünk; Romániának nincs bevándorlási statisztikája (önálló állami léte is csak 1881-ben kezdődött, sokkal később, mint amióta a kivándorlás folyik), s így arról teljesen le kell mondanunk, hogy több évtizedre visszamenőleg tapogatózzunk valami fogantyú után.

Nem feltétlenül hiteles, de mégis elég megbízható alapot nyerünk azonban a romániai kivándorlás adatyűjtésünket megelőző hatásainak megbecsüléséhez, ha összevonnjuk egymással a két-két népszámlálási időpont között mutatkozó u. n. vándorlási különbö-

zetet (azaz azt a hiányt vagy többletet, mely a tényleges népszámnak a születések és halálozások alapján kiszámított népszámmal való összehasonlítása útján jelentkezik) a belső vándorlás mérlegének ugyanazon két népszámlálás alkalmával megállapított különbözeteivel. Magát a vándorlási különbözetet ugyanis még abban az időben is, a mikor az erdélyi vármegyéket csakis a romániai kivándorlás sújtotta, nem írhatjuk egészen e mozgalom számlájára, minthogy a természetes szaporodás egy részét nem a külföld, hanem az ország más törvényhatóságai szívták fel. A vándorlási különbözetből tehát a belső vándorlás mérlegeinek különbözetét, ha az negatív szám, (—, azaz, ha most kevesebben laktak egy vármegyében született egyének közül más vármegye területén, mint 10 évvel előbb) le kell vonni, ha pedig e különbözet pozitív (+) (azaz, ha az előbbi feltételnek ellenkezője áll), hozzá kell adni.

Ennek a módszernek megfelelően végezve számításainkat, a nyolczvanas és kilencvenes éveknek a romániai kivándorlás okozta vándorlási veszteségéről — a fontosabb vármegyékben — körülbelül a következő képet nyerjük:

Vármegye	Vándorlási különbözet az 1880—1890—1890—1900 évek alatt		A belső vándorlás mérlegének járulása (—), vagy r. mása (+) az 1890—1900—1900—1910 évi népszámlálások összehasonlítása alapján		Ki- és visszavándorlás okozta veszteség vagy nyereség az 1880—1890—1890—1900 évek alatt	
	1880—1890	1890—1900	1890—1900	1900—1910	1880—1890	1890—1900
Alsó-Fehér...	-2.856	- 235	- 865	+1.338	-1.991	-1.573
Brassó	-6.003	-2.032	+1.898	+3.287	-8.501	-5.319
Csik	-6.559	-2.060	-1.903	-3.113	-4.650	+1.053
Fogaras.....	-5.052	-4.459	- 319	+ 372	-4.733	-4.831
Háromszék ..	-7.090	-5.244	-1.137	-4.067	-5.953	-1.177
Nagy-Küküllő	-9.036	-3.072	-2.676	+1.888	-6.360	-4.460
Szeben.....	-7.160	+1.401	+3.924	+5.395	-11.054	-3.994
Udvarhely ...	-6.284	-4.073	-2.121	-7.214	-4.163	+3.141

Összehasonlításunk szerint a nyolczvanas évek alatt a nyolcz vármegyéből körülbelül 47 ezer, a kilencvenes évek alatt pedig 17 ezer ember maradt Romániában. Ha ezeket a számokat még valamivel jobban kikérekítjük 50, illetve 20 ezerre — tekintettel arra, hogy a többi erdélyi vármegyéből s néhány Királyhágón inneni törvényhatóságból is volt némi kivándorlás, ezt fogosan is tehetjük — hozzávetőlegesen a két évtized romániai kivándorlásának mérlegét kapjuk meg, a tényleges veszteséget, a ki- és visszavándorlás egyenlegét. Igaz, hogy a felsorolt vármegyék egyikéből-másikából Amerika és a Németbirodalom iránt is mutatkozott némi érdeklődés (a két Küküllőből és Szebenből), ezen a czímen azonban aligha kellene az adatokból többet leütnünk, mint a névszerint meg nem nevezettek révén hozzátennünk s ezért a népességünkben a husz évi romániai kivándorlás okozta hiányt nyugodtan tehetjük 70—75 ezer lélekre.

Különben adatainkból nagyon érdekes tanulságként azt olvashatjuk ki, hogy a romániai kivándorlás veszedelemessége a kilencvenes évek alatt csökkent; az előbbi évtized kivándorlási veszteségének csak valamivel több, mint egyharmada nyomta a következő évtized népesedési mozgalmának alakulását. Magyarozatát elég könnyű adni ennek a fejlődésnek. Az újabb idők romániai kivándorlásának legfőbb indító oka tudvaleg az 1884-ben Románia és Ausztria-Magyarország között kiütött vasmáharu volt, mely a virágzó székelyföldi iparosoknak hosszú sorozatát szorította rá arra, hogy iparát áttegye a hegyeken túlra, hogy régóta megszokott piacukkal érintkezni tudjanak. A nem szerencsésen végrehajtott erdőtagosítás is ebben az időben kezdte éreztetni hatását. Megvoltak a Királyhágón túl azok az egyéb bajok is, melyek a lakosságot kivándorlásra ösztökélték, nem egy, százféle indok járult hozzá itt is a kivándorlás kifejlődéséhez, akárcsak a felvidéken az amerikai kivándorlás elharapódzásához s hatásuk annál inkább érezhető volt, mert a bajok felismerése csak később készítette beavatkozásra kormányunkat (székelyföldi akció, körvasút stb.)

A kilencvenes évek folyamán a romániai kivándorlás — mint említettük — határozottan enyhébb fordulatot vett, vesztett veszedelmes jellegéből. Nem tudnók pontosan megmondani, hogy a kivándorlás lett-e valójában kisebb terjedelmű, vagy a visszavándorlás szélesebb körű. Magunk részéről inkább hajlunk ahhoz a felfogáshoz, hogy a visszavándorlás erősödött meg, véleményünket azzal indokolván meg, hogy épen két székely vármegyénkben (Csíkban és Udvarhelyben) adatainkból kivehetőleg az 1890. után eltelt évtized alatt a visszavándorlás minden valószínűség szerint meghaladta a kivándorlást, a mi csak úgy volt lehetséges, hogy előző évtizedekben kivándoroltak közül tértek haza számosan. Alighanem a gazdaságilag egyre gyarapodó, páratlanul gyors felüldülésen keresztülment román államnak az idegenek érvényesülését megnehezítő erőszakos politikájára vezethető ez vissza, melynek lépten-nyomon való megnyilvánulása (földvásárlási tilalom, nem román honos iparosok kizárása gyárakból stb.) egyre jobban értésére adta magyarságukat és vallásukat fel nem adó magyarjainknak, hogy létfenntartásukban fenyegeti őket a tulzó román sovinizmus.

Ha adataink alapján meg akarjuk jelölni azt a területet, ahonnan a romániai kivándorlók a XX. századot megelőzőleg leginkább távoztak, elsősorban a határszéli megyéket kell megneveznünk, melyek népessége (Csíkon elkezdve s Háromszéken, Brassón keresztül Fogarasig, Szebenig folytatódva) szorgalmas adózója volt a romániai kivándorlásnak. Legnevezetesebb volt közülük Szeben vármegye s méltó követője Brassó.

E két megye mellett még Nagy-Küküllőt kell megemlítenünk, míg a magyar törvényhatóságok csak ezután jöttek sorra (elsőként Háromszék).

E rövid — és semmiesetre sem kielégítő — történeti vázlat után adatyűjtésünk eredményei alapján fogjuk a romániai kivándorlás jellemzését adni. A mozgalom általános hullámzásáról az összes kivándorlás adatainak ismertetésénél már volt szó s ugyanakkor láttuk azt is, hogy a romániai kivándorlás résztvevőinek túlnyomó többsége (1899—1913: 102.378) magyarországi; Horvát-Szlavonországból megfigyelésünk egész ideje alatt is alig félezer ember indult útnak kivándorlási czéllal Romániába. Azonban a szoroson vett Magyarország területén belül olyan karakterisztikus vonásokat mutat e kivándorlási irány alakulása, hogy érdemesnek látszik a részletes megbeszélésnél a topografiai eloszlással is kissé behatóbban foglalkozni.

Csak ismétlést végzünk, mikor újból kiemeljük azt, hogy a romániai kivándorlás főszéke Erdély; másfél évtized leforgása alatt a statisztika adatai alapján is 87.838 innen kivándorolt egyénről tudunk, pedig valószínű, hogy a statisztika itt sem tudja mind elérni az érdekelteket. Jóval csekélyebb volt a mozgalom a Tisza-Maros szögén (8.227 kivándorló) és a Tisza balparti vármegyékben. Önként következik ebből, hogy a romániai kivándorlás legfőbb jellemvonásait az erdélyrészi kivándorlás alakulása adja meg s így elsősorban annak ismertetését kell megkísérelnünk.

Az adatainkból kibontakozó kép mindenestre változatos s bár oly nagy tömegek megmozdulásáról, mint az amerikai kivándorlásnál, szó nincs, a hazai és valószínűleg a romániai gazdasági viszonyok között egy-egy évben mutatkozó eltérések itt is különböző erejűeknek mutatják a rugókat, melyek a királyhágóntúli magyar- és románajkú lakosságot román földre viszik. Az erdélyi kivándorlás főáttekintését adva:

1890....	6.668	1703....	3.231	1907....	6.284	1911....	4.820
1900....	4.190	1904....	6.668	1908....	5.915	1912....	6.174
1901....	6.017	1905....	9.441	1909....	5.323	1913....	8.097
1902....	4.123	1906....	7.157	1910....	4.621	1899-1913	87.838

Törvényhatóság	Romániába kivándorlók száma 1899—1913	Törvényhatóság	Romániába kivándorlók száma 1899—1913
Alsó-Fehér	19.404	Kolozsvár	293
B.-Naszód	2.169	Máros-Torda.....	1.738
Brassó	7.987	Marosvásárhely ...	45
Csik	2.829	Nagy-Küküllő.....	19.807
Fogaras	5.335	Szeben	13.101
Háromszék.....	4.476	Szolnok-Doboka ..	5.559
Hunyad	3.788	Torda-Aranyos ...	2.154
Kis-Küküllő	6.535	Udvarhely	3.837
Kolozs	2.781		

világosan látunk két tényt. Egyfelől azt, hogy következetesen legmagasabb volt a kivándorlók száma Erdély-

ben 1904—7-ig s bár az 1908-ban megindult visszavonulás korántsem akkora, mint a minő az amerikai kivándorlásé volt országszerte, a csökkenés csatlakozást talált az 1909—11. évek adataihoz s csak 1912-től kezdve lett ismét sűrűbb a magyar állampolgárok Romániába való vándorlása. Másfelől azt is megállapíthatjuk, hogy a Romániába irányuló mozgalom kiemelkedően legfőbb táplálói Szeben, Nagy-Küküllő és Alsó-Fehér vármegyék lakossága; rajtuk kívül a romániai munkakeresés Kis-Küküllő, Szolnok-Doboka és Fogaras vármegyék népességének fejlődését fenyegette még leginkább. A romániai kivándorlási irány azonban Erdélynek kivétel nélkül minden más vármegyéjében is honos s még Maros-Tordában is — a hol pedig legkisebb az ereje — csaknem 2.000 embert vont magához. Erdélynek a Maros és a két Küküllő, valamint az Olt vize közé kellett területe — mint a tengerentúli kivándorlás fejtegetéséből emlékeztetünk, tipikus kivándorlási központ, melynek jelentőségét tehát csak kiélezi, hogy innen nemcsak Amerikába, hanem Romániába, sőt egyes részeiből Németország felé is történik kivándorlás.

Legnevezetesebb az idesorolható vármegyék közül is Szeben, melynek lakosai közül úgy statisztikai adatgyűjtésünk, mint a korábbi időkre vonatkozólag eszközölt számításaink szerint legtöbben vándoroltak át Romániába, bár Románia vonzerejének hatása csak 1905-ig nyilvánult meg igazán; 1906-tól kezdve az Amerikába törekvés annyira eltérte, hogy a romániai kivándorlás többé nem tudta régebbi pozícióját visszaszerezni. 1899 körül, mikor a statisztikai megfigyelés megindult, az újgyházi járást kivéve, a vármegye mindegyik közigazgatási kerületéből számosan mentek át Romániába, főként az országhatárt is képező szelistei és nagyszabeni járásokból. Ez a kettő, valamint melléjük szegődve a szerdahelyi járás, maradt továbbra is a romániai kivándorlás fészke, míg a szászsebesi járás, melyben pedig korábban szintén elég élénk volt a mozgólódás, utóbb csaknem teljesen kikapcsolódott. Nem érdektelen Nagyszabeni adatainak szemlélete sem. Az első pár évben (1902-ig) a romániai kivándorlás ereje nagy, majd csökken s éppen 1905—6-ban csaknem teljesen megszűnik. Újabb három évben át hullámzó a helyzet, az utolsó években azonban ismét rohamosan nőtt a mozgalom vonzása. (1911: 198, 1912: 279, 1913: 305). A vármegyei községei közül a nagydisznódi járásban Porcsesd, a nagyszabeni Kereszténysziget, a szelisteiben Tilicske és Szabengálos, a szerdahelyiben Kisapold községei azok, a melyekből az újabb időkben is elég számottevő kivándorlás történt Romániába; érdekes azonban felemlíteni Resinár, Vale és Orlát községek nevét is, melyekben az 1905—7. évek folyamán százakra menő romániai kivándorlásról kaptunk adatokat, de azóta

alig valamiről (Orlátan a Romániába kivándorlás helyébe a tengerentúlra utazás lépett.)

Nagy-Küküllő vármegye romániai kivándorlásának a fejlődése egészen más képet nyújt, mint Szebené. E vármegyénél is látjuk ugyan adatgyűjtésünk elején a fokozatos csökkenést, de az 1905 körül jelentkező hirtelen nagy élénkség azután sem szűnt meg s 1912 és 1913-ban is ezernél többen mentek lakói közül át a régi Havasalföldre, jóval többen, mint 10—15 évvel korábban. Kutatva a változás területi okai után, könnyű megállapítani, hogy bár a romániai kivándorlás a már régtől fenyegetett kőhalmi és medgyesi járásokban is erősödött, a közvetlen indok mégis az volt, hogy a vármegye másik három járása: a segesvári, nagysinkai és szentágotai járások is belejutottak a kivándorlási irány körzetébe s az előbbiekkal csaknem egyenrangú tényezői lettek a vármegyéből Románia felé irányuló vándormozgalomnak. A vármegyei községeiről érdemes felemlíteni, hogy legalább is valami halvány visszhangja csaknem mindegyikben volt a romániai kivándorlásnak. A kivándorlás résztvevőinek ez a nagy megosztottsága azt eredményezi, hogy olyan helységekre viszont ritkábban akadunk, a hol nagyobb tömegek verődtek volna össze a romániai kivándorlókból. Kőhalom, Lemnek (kőhalmi járás); Szászegerbegy, Nagyselyk, Eczel (medgyesi.); Szászkeresztúr stb. kivándorlása mind csak elég szűk korlátok között mozgott s a száz főt mindössze Pálos község romániai kivándorlóinak száma érte el 1905-ben. A vármegye két városa közül Medgyesről mindenkor többen távoztak, mint Segesvárról.

Alsó-Fehér vármegye mozgalma, mint fentebb láttuk, alig valamivel marad mögötte a két most tárgyalt vármegyének. A három közül azonban ebben a vármegyében volt a statisztikai megfigyelés kezdetén legkisebb a mozgalom s csak az 1904. évvel meginduló nagy változás (melynek eredményeképpen már a következő évben 1.796 Romániába igyekvő embere hagyta el az országot), hozott új irányt a vármegye kivándorlásának fejlődésébe. E fejlődés azután is megmaradt, úgy hogy Alsó-Fehér végleg körülbelül azt a helyet foglalta el a romániai kivándorlás alakulásában, melyet a kilenczvenes években Szeben töltött be. Alsó-Fehérben az amerikai kivándorlás nagy fellángolását tehát egy évvel megelőzi a romániai irányé s a két irány vonzóereje közül később is többnyire a romániaié mutatkozott különbségnek. Legrégibb a multja a mozgalomnak a nagyenyedi járásban s adataink 15 éves összefoglalása után is a nagyenyedi járás községei alkotják a romániai kivándorlás magját. Közben ugyan (főként azonban az 1904—7. évek alatt) a balázsfalvi és marosújvári járások előbb sem idegenkedő lakossága sűrűbb sorokban távozott román földre, sőt volt idő, a mikor a kisenyedi és alvinczi járások népe is több romániai

kivándorlót veszített, mint a nagyenyedi, egészen azonban mégis ezt a járást tekinthetjük annak a területi központnak, melyhez a többi veszélyeztetett vidékek hozzákapcsolódtak. Jóformán semmi hatását sem látjuk viszont a romániai kivándorlásnak a magyarigeni és a verespataki járásokban (mindkettő pedig elég erős román többségű járás, az első 88%, a második 92% román ajkú lakossággal). A városok közül a 75%-os magyar többségű Nagyenyedről Romániába alig valaki vándorolt ki, az abszolút román többségű Vizaknáról és a magyarsággal egyenlő arányban román népességű Gyulafehérvárról már jóval többen. Néhány nevet sorolva fel a községek közül is: Oláhherepe, Henningfalva, és Óregyház (alvinczi j.), Monora, Magyarcserged, Szászcsanád (balázsfalvi járás), Örményszékes (kisenyedi j.), Magyarszentbenedek és Ispánlaka (marosújvári j.), Felsőorbó és Úrháza (nagyenyedi j.) s végül Diómál és Felgyógy (tövisi j.) azok a helyek, a honnan időként nagyobb csoportok indultak meg Románia felé.

Kis-Küküllő vármegye romániai kivándorlása a legutóbbi időkig nem mutatott fel nagyobb hullámzásokat s bár az előző időkkel szemben kétségtelen volt az emelkedés, átlagban 400—500 főre volt tehető; 1912-ben ez a szám 666-ra, 1913-ban pedig már 1.032-re emelkedett, jelölve annak, hogy (mint már az amerikai kivándorlásnál is tapasztaltuk) a lakosság vándorhajlama megerősödött. A romániai kivándorlás hívei a vármegye mind a négy járásában megszáporodtak, leginkább mégis az erzsébetvárosiban, melynek lakói egyébként régebben is mindig a legelső sorban álltak a romániai kivándorlás résztvevői között; az utolsó három év adatai (1911: 138, 1912: 243, 1913: 416) világosan mutatják azt a gyors térhódítást, melyet a járás lakói közt a romániai kivándorlás tett, de alig volt kisebb a fejlődés a dicsőszentmártoni járásban sem. Az erzsébetvárosi járásban Szászadás és Oláhzásád községek romániai kivándorlóinak száma 1913-ban a 100-hoz járt közel; a dicsőszentmártoniban Désfalva és Bonyha, a radnóti járásban Széklút, a hosszúaszóiban Mikeszásza, Lodormány és Kisgalgócz az említésre méltó nevek.

Erdély déli részénél maradvány Fogaras-t vegyük most szemle alá. Statisztikánk első négy évében fokról-fokra csökkent s 1903-ra csaknem teljesen megszűnt itt a romániai kivándorlás s ha azután ismét emelkedve túl is nőtt a korábbi határokon, átlagosan utóbb sem volt több 4—500 főnél. A járási megosztás vizsgálata igen hullámzó mozgalomról ad képet. A század első pár esztendejében a romániai kivándorlóknak közel a felét a legnyugatibbra fekvő alsóárpási járásból került ki; a mint azonban a kivándorlók száma fogyni kezdett, a fogyás legmaradandóbb lett ebben a járásban s később már egészen élet is vesz-

tette itt a mozgalom. Helyette az évtized közepén a mellette fekvő fogarasi járás kivándorlása élénkült meg, de ez sem tartott soká s 1907-től kezdve a kivándorlás góca még tovább húzódik, a törösvári járásba, melynek legjobb az összeköttetése Romániával s a honnan az utolsó 6—7 évben egyre-másra 180—200 lakos költözött Romániába. A vármegye negyedik járása, a sárkányi, csaknem teljesen ment maradt a romániai kivándorlástól. Csak az újabb idők adataira figyelve, az alsóárpási járásban Felsőszombatfalva, a fogarasiban Kopacsél és Nagyberivoj, a törösváriban pedig Ótchán és különösen Zernest nevén akad meg tekintetünk; Zernestről 1905 óta minden évben 100 körül, 1912-ben pedig 145 volt a romániai kivándorlók száma, köztük családtagok is sokan.

A földrajzi fekvést követve, Brassó vármegyénél szembeötlő az a nagy szakadék, mely egyfelől az 1899—1904., másfelől az azóta eltelt évek adatai között látszik. Kivándorlási statisztikánk szerint eleinte a Királyhágón túlról minden évben innen mentek ki legtöbben, nem egy ízben 2.000 főhöz is közel járó tömegek. 1905 óta pedig a százat sem érte el a kivándorlók évenkénti száma. A csökkenés azonban csak látszólagos, s valószínűleg onnan ered, hogy a statisztikai hivatal figyelmeztetésére az adatszolgáltatók nem mutatták ki kivándorlók gyanánt a munkakeresés végett Romániába ideiglenesen kiutazókat.

A három székely vármegye mindegyikénél eltérő alakulást mutat a romániai kivándorlás. Adatgyűjtésünk szerint Háromszékben volt legnagyobb a mozgalom; itt a kezdő évekkel szemben nyilvánvaló az esés, — ellentétben Udvarhelyel, ahol több és több hívet szerzett a kivándorlás. Középheletet foglal el a kettő között Csík; itt körülbelül annyi az utolsó esztendő átlaga, mint az 1900 körülieké.

Háromszékben a kézdai járás lakosságának romániai kivándorlása, mely pedig adatgyűjtésünk kezdetén 300 fő körül járt, utóbb csaknem teljesen megszűnt, a mi annál figyelemreméltóbb, mert az ojtózi szoroson keresztül a járás községeinek jó összeköttetése van Moldvával. Újabbban a miklósvári járás mozgalma is lecsillapodott, bár innen még 1905 körül is sokan távoztak. A legnagyobb részben hegyvidékhez tartozó orbai járás, melyet keletről a bereczki, délről pedig a bodzai hegycsoport választanak el Romániától s melynek lakott vidéke csakis beljebb van (a kovásznai medence) mindenkor mérsékelt kivándorlás színhelye volt, ellentétben az Olt vize körül elterülő s feléle a határig lenyúló sepsi járással, mely 1900 óta állandóan a legtöbb kivándorlót szolgáltatja (főként Uzon, Kőkös és Bodola községek népéből).

Udvarhely vármegyében a romániai kivándorlás a homoródi járásban 1905—8-ig intenzív volt, 200—300 fő évente; azelőtt és később igen mérsékelt. Az

udvarhelyi járásban ez a fejlődés oda módosult, hogy az 1905—6. évekre következett csökkenést hamarosan ismét erős emelkedés váltotta fel. Legegyenletesebbnek látszik a kivándorlás alakulása a székelykeresztúri járásban; az első néhány év gyengébb mozgalmá után 1904 óta egyre-másra 100 lélek körül járt az a szám, amely a Romániába váltott útleveleket felhasznált székelyek kivándorlását hivatott mutatni; e járás nevezetesebb községei ebből a szempontból Erked, Magyarfelek és Nagyalambfalva, mindegyik a járás déli szögletében.

Csik vármegyében a romániai kivándorlás terjedése arra vezethető vissza, hogy a felcsiki járás községeinek lakosságát — mely a gyimesi szoroson már korábban sűrűn özönlött ki Romániába — statisztikánk szerint is igen nagy mértékben csalogatták az ottani munkaalkalmak; 200-on felüli kivándorló nem egy esztendőben ment ki ebből a járásból. A kászonsalcsiki járás mozgalmá jóval szerényebb, a gyergyószentmiklósi egészen meg is szűnt, míg a gyergyótölgyesi járásból, melyet pedig a békási és tölgyesi szorosokon keresztül szintén jó utak kötnek össze Romániával, senkit sem jelentettek kivándorlónak, a mi viszont alig hihető el valóságnak. Csikszereda városból közepes volt a kivándorlás, 30—40 fő évente, kevesebb, mint a felcsiki járás Csikszenttamás, Csikszentdomokos, de különösen a közel eső Csiksomortán községből, melyből nem egy ízben 100-nál többen hagyták el otthonukat.

A déli kivándorlási központnak legnyugatibb szárnyán Hunyad vármegyéről kell megemlékeznünk: újabbán némileg növekvő, de nem veszélyes mozgalom színhelye, mely leginkább a hátszegi és szászvárosi járások lakosságából meríti anyagát. E járások székhelyei, mindkettő rendezett tanácsú város, szintén elég sok kivándorlót vesztek, főként Szászváros.

Észak felé Torda-Aranyoson, Kolozson és Maros-Tordán keresztül jutunk el a romániai kivándorlásnak egyik szintén fontos vármegyéjéhez, Szolnok-Dobokához. A torda-aranyosi mozgolódás területi központja a marosludasi járás; Kolozsban a kolozsvári és tekei járások szerepe emelkedik ki, Maros-Tordában leginkább a marosi alsó, az utóbbi években pedig a marosi felső járás népe kerekedett fel. Besztercze-Naszódban végül, a hol kétségtelenül terjedőben volt a Romániába kivándorlás, a tekei járással szoros összefüggésben álló besenyői járásban láttuk határozottabban kibontakozni a veszedelmet, bár a vármegye többi vidékén is a korábban szórványos esetek helyébe már észlelhetőbb mozgalom lépett.

Szolnok-Doboka vármegyéből 1904-ig nem sokan mentek Romániába; ekkor azonban a dési, bethleni és különösen a szamosújvári járásból oly népes csoportok kezdtek kivándorolni, hogy adatgyűjté-

sünk utolsó évében már az ezeret is meghaladta az eltávozottak száma. Mivel a többi járások népe, úgy látszik, szintén nem idegenkedik a romániai utól, tartani lehetett, hogy későbbi években a kivándorlás az akkori kereteken is túl fog lépni.

Egyéb országrészeinkben hamar végezhetünk a romániai kivándorlás ismertetésével. Máramaros vármegye 1905 után feléledő mozgalmának a taracsvizi, visói s legújabbán az izavölgyi járások lakossága a szinte kizárólagos forrása. Szilágy vármegye területéről a zsbói járás népességéből indultak többen útnak; Aradban egyik járásban sem találtunk sok romániai kivándorlót, viszont többe-kevesebbet a borosschesi járáson kívül mindegyikben. Csanádból a battonyai járás román letelepedettjei közül mentek ki néhányan. Érdekes a helyzet Krassó-Szörényben: itt azt a ritka alakulást látjuk, hogy legtöbb Romániába kívánczó ember a vármegye két rendezett tanácsú városát, Lugost és Karánsebest hagyta ott (Lugost több ízben 100-nál is többen) s mellettük csak a bozovicsi és legfeljebb még a resiczabányai és temesi járások földjéről történt említésreméltó kivándorlás. Temes vármegyéről végül ugyanazt mondhatjuk, amit Aradról: itt is, ott is akadt néhány romániai kivándorló, de egyik járásban sem annyi, hogy komolyabb mozgalomról lehetne beszélnünk.

Ha a romániai kivándorlást a lakosság számához viszonyítjuk, adatgyűjtésünk egész ideje alatt 10.000 lélekre csupán 3—4 kivándorló esett. Ez az aránylag alacsony arányszám azért jön létre, mert a Királyhágóntúl igen magas (22,7) arányszámát az ország egyéb vidékeinek alárendelt szerepet játszó mozgalmá nagyon lenyomja. Erdélyen kívül még csak a Tisza-Maros szögén láthatjuk az egységet meghaladó (2,6) arányt, másutt kivétel nélkül az egység alá süllyed s a Tisza balpartján is csak 0,8. A vármegyék között ebben a megvilágításban Nagy-Küküllő és Brassó állanak az élen (58,1 és 54,1), bár Szeben (50,8) sincs tőlük távol. Alsó-Fehér, Fogaras, Kis-Küküllő romániai vándormozgalmá csaknem egyforma erejű (37—38), szintúgy Udvarhelyé és Háromszéké (21), míg Maros-Tordában, Hunyadban, Kolozsban stb. az arány 10 alá süllyed. Más országrészeket nézve, a Tisza-Maros szögén ismét Krassó-Szörény vármegye romániai kivándorlását látjuk legerőteljesebbnek (4,3), másodsorban Arad vármegyét (4,0) s a Tisza balpartján is csupán Máramaros (3,2) és Szilágy (2,7) jöhetnek számba.

A természetes szaporodással is összehasonlítva a romániai kivándorlást, a sujtott törvényhatóságok természetes szaporodásának átlagosan épen 3%-a volt, tizedrésznyi sem tehát, mint az amerikai kivándorlás. Ez az arányszám a Királyhágóntúl 23%-ra emelkedett, a Tisza-Maros szögén azonban csak 3,2

s a Tisza balpartján csak 0,6%. Az erdélyi vármegyék közül Nagy-Küküllő természetes szaporodása látszik legfenyegetettebbnek (68,3%), de Brassó és Szeben vármegyékben is a 15 évi természetes szaporulat felénél több volt a Romániába kivándorlók száma. Alsó-Fehér vármegyében — a többi erősebben sujtott törvényhatóságához képest — enyhébb a helyzet s a három székely vármegyében sem aggasztó az elénk táruló kép.

A romániai kivándorlásnak jellegzetes tulajdonsága, hogy benne a nők sokkal nagyobb mérvben vesznek részt, mint egyéb útirányokban. 1901-ig visszanyúló adataink szerint az 1901—4. évek átlagában az ide kivándorlóknak 41,8, a következő három évben 44, az utolsó hat évben 52,2, az egész 13 év folyamán pedig 47,1%-a volt a nő. Az átlagok hiven mutatják azt az emelkedő irányt, melyben a nők kivándorlása fejlődik, az egyes évek adatai azonban, melyek 40%-nál kezdődnek s 60%-ig végződnek, még jobban bizonyítják, hogy a romániai kivándorlás, hihetőleg a specziális női munkaalkalmak folytán, az újabb időben is mennyire fokozódóan vonzotta magához a Királyhágón túlról a nőket.

A nőknek a romániai kivándorlásban szokatlanul nagy részvétele különösen akkor nyilvánul meg, ha az összehasonlítást úgy végezzük, hogy 100 Romániába kivándorló férfire mennyi nő esett. Az amerikai kivándorlásnál, mint emlékezhetünk, az arányszám az 1905—7. évek folyamán 40, az utolsó három év alatt pedig 91 volt; ezzel szemben a romániai kivándorlásnál 79, illetőleg 124-es arányokkal találkozunk. A nők szerepe — vagy utóbb már túlsúlya — természetesen a Királyhágón túl a legkiélezettebb, egyebütt (a Tisza-Maros szögét kivéve) a részvételük itt sem nagyobb, mint más kivándorlási irányoknál. Meglepő, hogy a Tisza bal partján milyen alacsony a nők arányszámá: körülbelül egy ötöde a férfiakénak, minek oka az, hogy Máramarosból és Szilágyból csaknem kizárólag férfiak vándorolnak ki Romániába; annál nagyobb Erdély legtöbb törvényhatóságában, úgy hogy az 1911—13. évek alatt jelentékeny nőtöbblet (134:100) mutatkozott. Egész sorozata van itt a vármegyéknek, melyekből a nők távozása rendkívüli méreteket öltött:

100 férfira esett nő:			
Udvarhely.....	205	Fogaras.....	136
Nagy-Küküllő	192	Kis-Küküllő.....	135
Alsó-Fehér.....	151	Maros-Torda	125
Szeben	150	Háromszék	120
Torda-Aranyos....	144	Szolnok-Doboka..	107

Azokban a vármegyékben tehát, a hol a romániai kivándorlásnak legtöbb híve volt, ezt jórészen a nők fokozott mozgalmára is vezethetjük vissza. Hogy ennek viszont mi az oka: a már kiment férfi követése vagy pedig kizárólag a női kereső munkának Romániá-

ban jobb érvényesülése, ha határozottan ezt nem is tudjuk eldönteni, mégis kétségtelen, hogy az utóbbi indok, különösen az erdélyi női cselédségnek a román-földön nagy keresettsége és jól megfizetettsége igen nagy részben járult hozzá a női kivándorlás elterjedéséhez.

A Romániába kivándorlók kor szerint való tagozódásának az 1911—13. évek alatt érdekes tünete, hogy a 20 éven aluliak részesedése Erdélyben fele olyan arányú volt (4,1%), mint az amerikai kivándorlásnál, viszont az 50 éven felülieké háromszor gyakoribb (26,4%). A produktív korosztályokra körülbelül 70%-a jut így a kivándorlóknak, a három 10 éves korcsoportban közel egyformán oszolva meg. Az egész országot tekintve, a legifjabb elem legsűrűbben (Brassó kis kivándorlása miatt figyelmen kívül hagyjuk) Máramarosban és Szebenben indult útnak; a kivándorlónak 10,7, illetőleg 8,1%-a volt e vármegyékben fiatalok. Az erősebben sujtott vármegyékben még Alsó-Fehérben és Besztercze-Naszódban volt még az átlagot meghaladó az ifjú nemzedék mozgolódása, Kis-Küküllőben és Szolnok-Dobokában viszont alig észrevehető. A 20—29 éves korosztály szerepe Máramarosban legkiemelkedőbb (32,1%) s a Máramarosból Romániába irányuló kivándorlást általában a fiatalabb népességnek olyan nagyfokú érdeklődése jellemzi, melynek mását egyéb vármegyékben nem leljük meg. Kolozs, Fogaras és Alsó-Fehér adatai is e korosztály élénk részvételét mutatják, viszont Besztercze-Naszód, Udvarhely, Hunyad és különösen Szilágy annak relativ nyugalmát. A 30 évet meghaladott kivándorlók kiválasztódásában körülbelül ugyanazek a vármegyék a feltűnőbb példák, a 40 éven túl azonban már változik a kép s azok a törvényhatóságok kezdenek előtérbe jönni, a hol az idősebb elem mozgékonyasága általában különb a fiatalokénál. Máramaros itt már teljesen leszorul az eddig tartott vezetőhelyről, Kolozs stb. is hátrább kerülnek s elől most Udvarhely, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos, Besztercze-Naszód vármegyéket látjuk, melyek Romániába kivándorló népének jóval több, mint negyedrésze 40—49 éves volt. Az 50 éven túl a helyzet még jobban kiéleződik: Szilágy vármegye kivándorlóinak négytizedrésze s Besztercze és Csik vármegyékének is közel egyharmada már öregebb ember s rajtuk kívül is a korcsoport aránya sok vármegyében túllépi a 25%-ot. Magyar vármegyékben (Háromszék, Csik), románnyelvű törvényhatóságokban (Besztercze-Naszód, Fogaras, Szolnok-Doboka), németajkú lakosságúakban (a két Küküllő vármegye), egyaránt oly magas azoknak az aránya, a kik 50 év terhével a vállukon keresik fel Romániát, hogy romániai kivándorlásunknak egyik sajátosabb vonását ebben láthatjuk.

Az anyanyelvi viszonyok ismertetésénél elsősorban a magyarság kivándorlását kell vidékenkint figyelemmel kíséremünk.

A szorosán vett Magyarország területén (1901—1913-ig) 17.366 magyar anyanyelvű romániai kivándorlót mutat ki statisztikánk. Legnagyobb részük (14.803) Erdély magyarságát apasztotta, bár a Tisza balpartján, a Tisza-Maros szögén és a Duna-Tisza közén is jól meghaladta a félezeret a Romániába vándorolt magyarok száma. Leginkább sújtotta a magyarságot a romániai kivándorlás a három székely vármegyében és Brassóban; Háromszék és Udvarhelyből 3—3 ezer, Csíkből és Brassóból is 2 ezernél több magyar vándorolt ki Romániába, Maros-Torda magyar lakosságában azonban a mozgalom alig tudott magának híveket szerezni. A magyarság kivándorlásának fejlődése körülbelül azonos azzal, melyet az egyes vármegyék kivándorlásánál elmondottunk: Udvarhelyben újabban is kétségtelenül emelkedő, Háromszékben szinte egyenletesen csökkenő, Csíkben változatosan hullámzó; Brassót az első évek rendkívüli, de egészében el nem fogadható mozgalma hozta előre. A többi erdélyi vármegye közül Nagy-Küküllőben a magyarság kivándorlása stagnál, Kisküküllőben ellenben fokozatosan emelkedik, Alsó-Fehérben pedig — bár kisebb arányokban — folyton változik a nagysága; minden más vármegyében a magyar anyanyelvűek szerepe mérsékelt. Országunk egyéb részeiben is csupán még Máramaros és Pest vármegyékben említésre méltó, Máramarosban azonban a magyarság felbuzdulása csak az 1906—10. évekre vonatkozott, ellentétben Pesttel, honnan csaknem minden évben akadt 20—30 főnyi Romániába vándorló magyar néptöredék.

Csik és Háromszék vármegyék romániai kivándorlói csaknem mind magyarok, pedig népességükben elég jelentékeny a románság képviselője is; Udvarhelyben a magyarságra nézve a helyzet már jobb s körülbelül 20% az eltérés a magyarság népességi és kivándorlási aránya között; Maros-Tordában pedig a különbség 40%-ra emelkedik. Egyébként is megnyugtató, hogy azokban a vármegyékben, a hol kisebbségben van, a magyarságra — úgy látszik — a nemzetiségi erőviszonyok szempontjából nem jelent veszélyt a romániai kivándorlás. Igaz, hogy a legnagyobb eltolódások ott mutatkoznak, a hol a romániai kivándorlás általában csendesebb (Kolozs, Torda-Aranyos stb.), de Nagy-Küküllőben is mintegy 6 s Szébenben 3%-os eltérést olvasunk ki adatainkból a magyarság javára s ha ez a visszavándorlásnál sem változik meg ellenkezőre, a magyarság pozíciója a legveszélyeztetetebbnél vidékeken a romániai kivándorlás által nem gyengülhet. A kép a többi fontosabb országrészek vármegyéiben sem más: Máramaros, Arad, Torontál adatai mind a magyarság több-kevesebb kivándorlási előnyéről beszélnek s Krassó-Szörényben és Temesben is a népességi és kivándorlási arányszámok egyensúlyát mutatják.

A románok vándormozgalmának központja Alsó-Fehér, Nagy- és Kis-Küküllő, Szében és Fogaras vármegyék, bár kivándorlásuk a többi megyében sem ritka s a Királyhágón innen is (Arad, Krassó-Szörény stb. vármegyékben) többnyire meghaladta a 100 főt az utolsó három év román kivándorlóinak száma. Ha a népességi és kivándorlási arányszámokat vetjük egybe, mindössze két vármegyénk van (Csík és Háromszék), ahol a románság képviselője a kivándorlásban kisebb, mint a lakosságban s hogy mindkettő székely megye, nem volna épen kedvező jel, ha nem tudnók, hogy az újabb időkben kivándorlásuk ereje csökkent. A figyelembe jöhető vármegyékben a román nyelvű kivándorlók részvétele másutt mindenütt messze meghaladja a népességi arányt, különösen a két Küküllő vármegyében, a hol annak kétszerese, bár Maros-Torda, Kolozs, Hunyad és az északi erdélyi vármegyék sem panaszkodhatnak azért, mintha a kivándorlás a románság javára más nemzetiséget sújtott volna.

A németek az 1911—13. évek alatt legtöbben (mintegy fél ezernyi számban) Nagy-Küküllőből és Szébenből vándoroltak ki, de szórványos eseteket a Királyhágón túl még Beszterce-Naszódban, Kis-Küküllőben s Alsó-Fehérben is találtunk; másfelé már alig. A Királyhágón innen Bács-Bodrog és Krassó-Szörény németisége vesztett a három év megfigyelése szerint mintegy másfél száz kivándorlót s rajtuk kívül még Temes olyan törvényhatóság, melynek németjeiben egyszer-mászor tetté vált a romániai kivándorlás gondolata.

A foglalkozási viszonyokra áttérve, az őstermelő elemnek a kivándorlás útjára való nagyobb torlódása a romániai iránynak is jellemző vonása. Legnagyobb volt a Romániába távozó őstermelők aránya a Tisza balpartján: itt a népességi arányszámot is 5%-kal meghaladta, azután a Királyhágón túl (70%), körülbelül az előbbivel egyforma magasságban. Jóval kisebb már részesejük (43%) a Tisza-Maros szögén, — a Duna két partján pedig őstermelők alig s a Duna-Tisza közén és a Tisza jobbpartján is csak kevesen voltak a kivándorlók között; ezeknek az országrészeknek vándormozgalmát tudvalevőleg annyira karakterizálja a földszerzési vágy, hogy őstermelő kivándorlók sokkal biztosabban és gyorsabban vélték elérni vágyaik teljesülését Amerika révén, mintha útjukat Románia felé veszik.

A királyhágóntúli vármegyék számszerű többségében az őstermelő elem kivándorlási készsége kisebb, mint a foglalkozási ág népszámlálási szerepe után várni lehetne. Nagy-Küküllőben, Szébenben és az északi vármegyék mindegyikében (Beszterce-Naszódot kivéve) stb. mindenütt lakóhelyéhez ragaszkodóbbnak látszik az őstermelő nép, mintsem a lakos-

ság minden rétegében egyenletesen elterjedt mozgalom esetén történhetnék s különösen Szébenben és Hunyadban, ahol a %-os eltérés 20-nál is több, tart ki a helyén. Azok a vármegyék viszont, ahol a mezőgazdaságból élő lakosság különösebb mozgolódása élénkíti a kivándorlást: Alsó-Fehér, Beszterce-Naszód, Kis-Küküllő továbbá három magyar vármegye: Háromszék, Udvarhely és Maros-Torda. A Tisza balpartjának magas arányszámát a máramarosi kivándorlók túlnyomó, a népességi arányt 18%-kal meghaladó őstermelő foglalkozása idézi elő; hasonló még a példa Csanádban, — másfelé az őstermelő nép az egyéb foglalkozásúaknak engedi át többé-kevésbé a teret.

Bányászat, iparforgalommal foglalkozó egyén Romániába is aránylag legtöbb a városokból vándorolt ki, az országrészek közül pedig a négy elsőből, a hol azonban a romániai kivándorlás — mint tudjuk — igen mérsékelt volt. Egyebütt az iparforgalmi elem kivándorlása legnagyobb arányú (22%) a Tisza-Maros szögén; a Tisza bal partján az arányszám 13%-ot, egyes vármegyék között azonban a szórványos esetekre támaszkodó mozgalomnak itt-ott néha meglepő nagy mérvben képviselői az iparosok. A Királyhágón túl 8%-ot átlag mellett, — bár itt is elég változatos a kép s Kis-Küküllő, Fogaras és Szolnok-Doboka minimális arányszámai mellett a Háromszékből és Hunyadból kivándoroltaknak 20%-ot meghaladó része ipari keresetű — egészében az ipari foglalkozás helyhez kötött jellege jól érvényesül s Háromszék és Kolozs leszámítva nem volt vármegyei törvényhatóság, honnan az iparosok népességi arányánál erősebben vándorolt volna ki.

A napszámos elem részvétele a romániai kivándorlásnak is jellemző tünete s különösen Tisza-Maros szögén figyelhetjük meg eleven kivándorlásukat. A Királyhágón túl (7%) néhány élénk mozgalmú vármegyében (Szébenben, Szolnok-Dobokában) elég jelentékeny, 20% felé jár a napszámosok kivándorlása s a népességi arányt is többszörösen meghaladja; Csík és Háromszék vármegyék napszámosai az általános irányzattól eltérően nem áruáltak el különösebb hajlamot a Romániába való kivándorlásra.

A házi cselédek mozgalma végül, a min leginkább a nőcseléd kivándorlása értendő, feltűnően (31%) Krassó-Szörény vármegyében jelentkezett, de a Királyhágón túl is számos törvényhatóság van, a hol arányuk túllépte az amúgy sem alacsony (10%) országrész-átlagot. Szébenben 23% s Hunyadban, Háromszékben, Alsó-Fehérben, Nagy-Küküllőben és Torda-Aranyosban is 10%-on felüli a cseléd-elemnek a romániai kivándorlásban való részese, annyiban meglepetést kelteve, hogy a székely vármegyék közül (bár ezeknek is mindegyikében a népességi aránynál nagyobb volt a házi cselédség kivándorlása) Csíket és Udvarhelyt nem látjuk a névsor élén.

A romániai visszavándorlásra fokozott mértékben állanak azok az aggályok, melyeket statisztikai módszerünk tökéletlensége felidéz. Kétségtelen, hogy a visszavándorlás Romániából sokkal gyakoribb, mint megfigyelésünk adataiból látszik; statisztikánk szerint mindössze 15.046 kivándorló jött volna haza Romániából, de ez a szám semmiesetre sem adhatja a valódi helyzet képét. A statisztikailag kimutatható visszavándorlók orozslánrsze Erdélybe jött vissza (13.937), a Tisza-Maros szögére körülbelül 1.000 ember, a Tisza bal partjára ennek is fele, máshova ritka kivételként valaki. A Királyhágóntúl legtöbbszörre — bár másfél évtized alatt is csak körülbelül 1.000—2.000 lélek — Nagy-Küküllő, Alsó-Fehér, Brassó, Szében és Kis-Küküllő vármegyéket kereste ismét fel elhagyott lakossága; egyéb törvényhatóságokba pedig, akár Erdélyt, akár más országrészeket nézzünk, legfeljebb csak néhány százan kerültek vissza az elvándorolt lakosságból. Különösen csekély — de nyilván a megfigyelés nehézségeivel is magyarázható — a székely vármegyék visszavándorlása. Előbb még kaptunk ugyan a székelyföldre visszatérők egyik-másikáról jelentést, az utolsó években azonban a statisztika szemüvegén keresztül csaknem teljesen megszűntnek kellett látnunk az ide visszavándorlást. A lakossághoz képest legsűrűbb volt a visszavándorlás Brassóban és Nagy-Küküllőben, amott 12%, emitt 11% tizezer lélek után, s Szébenben és Alsó-Fehérben is elég gyakori, míg Csíkben, Maros-Tordában és Hunyadban alig számottevő. A kivándorláshoz való viszonyítás alapján a romániai visszavándorlást legélénkebbnek a Tisza jobbpartján látjuk, a hova pontosan minden negyedik romániai kivándorló vissza is tér. Előző megbeszéléseinkben külön tárgyalt vármegyék közül Szilágyban és Csanádban legkedvezőbb a helyzet, minthogy ide a kivándoroltaknak egy harmadrésze visszaérkezett, a Királyhágón túl ennyire kedvező arányszám nincs, bár néhány törvényhatóság, köztük Torda-Aranyos, Beszterce-Naszód stb. szintén minden negyedik-ötödik kivándorlóját visszakapta. A Csíkből, Udvarhelyből Maros-Tordából és Háromszékből történő kivándorlás adatainknak ebből a csoportosításából kivehetőleg is legmagasabbnak látszik, minthogy mindegyikbe az országrész-átlagnak alatta maradó mértékben jöttek haza a Romániába kivándoroltak.

2. A németbirodalmi kivándorlás.

A romániai kivándorláshoz hasonlóan a németbirodalmi kivándorlás is, melynek általános jellemzését közleményünk bevezető részében adtuk, tipikusan helyhez kötött mozgalom, melynek egyúttal nemzetiségileg korlátozott jellege is kétségtelen. Statisztikai adatgyűjtésünk szerint az 1899—1913. évek alatt

összesen 41.585 egyén vándorolt ki a Németbirodalomba, országrészek szerint a következő megoszlással:

Duna jobb partja....	13.678	Tisza-Maros szöge.....	5.033
Duna bal partja.....	3.054	Királyhágóntúl.....	9.577
Duna-Tisza köze.....	3.747	Fiume.....	19
Tisza jobb partja....	627	Magyarország.....	30.812
Tisza bal partja.....	500	Horvát-Szlavonország	4.778

A németbirodalmi kivándorlásnak e szerint főszinterei a Duna jobbpartja és a Királyhágóntúl, de eléggé figyelemreméltó a Tisza-Maros szögének, a Duna balpartjának és a Duna-Tisza közének Németország felé irányuló mozgalmak is, míg a Tisza két partjáról csak nagyon kevesen mentek a kontinensnek Ausztria után ránk nézve második kivándorlási állomása felé.

A Duna jobb partjáról s az egész országot tekintve is, legtöbben távoztak Németországba Tolna vármegyéből (5.030) s bár a németbirodalmi kivándorlás feléledésére itt is — mint a legtöbb, e kivándorlási irányban érdekelt vármegyében — kétségtelen hatása volt az amerikai kivándorlás elharapódzásának, 1908 után is elég szép számmal akadt itt minden évben ember, aki a hazájához közelebb eső külföldön akart szerencsét próbálni. A németbirodalmi kivándorlás fészke a völgyeségi járás, ehhez kapcsolódik északon a simontornyai, kelet felől pedig a központi járás területe, melyekben időnként szintén nagyobb számú utastömeg kerekedett fel. Baranya vármegye mozgalmak (4.858) alig valamivel marad el Tolnáé mögött, sőt ha a vármegyei székhelyt, Pécsét is hozzákapcsoljuk, ennek mintegy 2.000 főnyi kivándorlójával határozottan az élre is kerül. A baranyavármegyei kivándorlás központja szoros összefüggésben van a tolnavármegyeivel, annyira, hogy a határos pécsváradi, pécsi és hegyháti járásokon kívül még csak a mohácsi járásban jegyezték fel néhány kivándorlót, a déli fekvésű szentlőrinczi, siklósi és baranyavári járásokat a mozgalom érintetlenül hagyta. Moson vármegyében csak 1905-ben a nezsideri járásban volt élénkebb mozgolódás, Sopronban pedig mindössze a kismartoni járásban 1905—10 között. A Duna balpartján Nyitrában teljesen zárt mozgalomnak látszik a németországi kivándorlás s résztvevői szinte kivétel nélkül a privigyei járásból távoznak. Nem úgy a Duna-Tisza közén, a hol Bács-Bodrog vármegyében a bácsalmási, bajai, újvidéki, zombori (és régebben a kulai) járásokon kívül rendszerint még a többi járásokban is akadt néhány németországi kivándorló. Krassó-Szörény vármegyében már ismét sokkal szűkebb a területcsoport: az oraviczbányai, resiczabányai és újmoldovai járások a németbirodalmi kivándorlás magja. A Királyhágón túl Nagy-Küküllő, Szeben és Alsó-Fehér németbirodalmi kivándor-

lása abban a hullámvonalban fejlődött, mely az országos mozgalmat jellemzi, Besztercze-Naszód és Kis-Küküllő vármegyéké ellenben újabb időben is egyre jobban fokozódónak látszik. Nagy-Küküllő vármegyében, melynek mozgalmak a legnagyobb, a Németbirodalomba való törekvés meglehetősen általános; mégis kiemelkednek a megyesi járás és Medgyes városa, melyek lakossága rendszerint a kétharmadát szolgáltatta a kivándorlóknak; hasonló a helyzet Kis-Küküllőben is, a hol viszont a hosszúaszói járás szerepe a legkiemelkedőbb. Alsó-Fehér vármegyében a balászfalvi és marosújvári járások, Besztercze-Naszódban a besenyői járás (csaknem a vármegye egész kivándorlása innen származik), Szeben vármegyében végül a szerdahelyi és nagyszebeni járások, valamint Nagyszeben városa azok a helyek, a melyekből számosabb németbirodalmi kivándorlási esetről adott hírt a statisztikai adatszolgáltatás.

A férfiak és nők szerepét nézve a németbirodalmi kivándorlásban, figyelemreméltó jelenség, hogy bár az újabb időkben a nők száma itt is észrevehetően szaporodott, még mindig alatta maradt annak a mértéknek, melyet akárcsak az amerikai kivándorlásnál is látnunk. A legutóbbi évek adatai alapján a női kivándorlók részvétele — a kis kivándorlású Sopront nem tekintve — Krassó-Szörény vármegyében volt a leggyakoribb a férfiak és nők közel egyforma arányával; Bács-Bodrogban már csak 66, Tolnában 55, Baranyában 51 női kivándorló esett 100 férfira, a Királyhágón túl pedig az arányok még ennél is jóval kisebbek s Nagy-Küküllőt kivéve a nők csatlakozása teljesen jelentéktelen.

A németbirodalmi kivándorlás erőteljes német nemzetiségű jellegét aligha lehetne másként jobban jellemezni, mint azzal, hogy résztvevőinek túlnyomó része német anyanyelvű. Néhány példa:

Törvényhatóság	Összes németbirodalmi kivándorlás az 1911—18. évek alatt	Ebből német anyanyelvű
Tolna.....	1.024	774
Baranya.....	692	420
Bács-Bodrog.....	652	400

teljesen megvilágítja ezt, mivel szemben természet-szerű, hogy más anyanyelvűek szerepe a németbirodalmi kivándorlásban jóval kisebb. De bár a magyarságra nézve ennek folytán az összehasonlítás végső mérlege igen kedvező, azokban a vármegyékben, ahol németiség nem igen lakik (Zemplén, Gömör stb.), a magyarság kivándorlása viszonyszámokban elég nagy-nak látszik. Magyarok különben a már ismert vármegyéken kívül kisebb-nagyobb számban még Komárom, Esztergom, Nógrád és Pest vármegyékből, továbbá a fővárosból is kivándoroltak, viszont a Királyhágón

túl (Kis-Küküllőn kívül) mindenkor minimális volt a magyarság érdeklődése e kivándorlási irány iránt. Románok is elég gyakran sorakoztak a németbirodalmi kivándorlók közé s Krassó-Szörényben és Kis-Küküllőben, valamint a többi ismertebb vármegyén kívül Kolozsban sem volt ritka eset, hogy románajkú lakosok mentek ki a Németbirodalomba.

A németbirodalmi kivándorlók foglalkozásában az őstermelő elemnek jóval kisebb a szerepe, mint egyéb kivándorlási irányoknál, viszont a bányászat-iparforgalmi főcsoportoké megsokszorozódik. A napszámos-elem részvétele körülbelül az amerikai és romániai kivándorlásnál látott arányok között a középhelyet foglalja el, a házi cselédség szerepe ellenben teljesen alárendelt.

Az őstermelő népesség kivándorlásában a királyhágóntúli vármegyék s azon innen Bács-Bodrog vármegye vezetnek. Az ország többi részeiben határozott ellentétet látunk. Erdélyben (Szebent kivéve, a hol a helyzet a dunántúli vármegyékéhez hasonló) és Bács-Bodrogban az őstermelő lakosság nagy túlsúllyal érvényesül a németbirodalmi kivándorlásban; Besztercze-Naszód, Kis-Küküllő stb. vármegyék kivándorlói között alig is volt más, mint mezőgazdasági foglalkozású egyén. Erősen más a helyzet Baranyában, Tolnában, Nyitrában, Temesben stb., a hol a németbirodalmi kivándorlóknak épen csak a fele vagy még annyi része sem őstermelő s még inkább Krassó-Szörényben, a hol a kivándorlók foglalkozási megnevezése szerint egy őstermelő sem hagyta el itthoni lakhelyét. A bányászat-iparforgalmi népesség kivándorlása tekintetében épen ezért Krassó-Szörény vármegye van első helyen; 85%-os arányszáma azonban könnyen megleli a magyarizációt abban, hogy az itteni bányamunkásoknak a westfáliai és sziléziai szénbányákban is könnyen adódott munkaalkalom. Hasonló ok idézi elő Pécs városának igen magas arányszámát, míg Tolnából, Pozsonyból, Szebenből s különösen Trencsénből (92%-o) nyilván iparos nép vándorolt ki tömegesebben. Napszámos-elem Nyitra, Tolna, Temes és Baranya kivándorlói közé vegyült legsűrűbben, házi cselédeket pedig csak Krassó-Szörény, Alsó-Fehér és Nagy-Küküllő vármegyék németországi kivándorlói között látnunk az átlagot meghaladó arányban.

3. Egyéb kivándorlási irányok.

Az egyéb kivándorlási irányok közül a szoros területi kapocs folytán először a szerbiairól emlékezünk meg. A Szerbiába kivándorolt magyarországi kivándorlók száma (a Horvát-Szlavonországból Balkánra kivándoroltak számát nem tudjuk részletezni) 3.898 volt s adataink szerint e kivándorlási irány maximuma is az 1905—7 évekre esett, azóta jelentősége csökkent

s két éven keresztül — 1911 és 1912-ben — csaknem teljesen szünetelt is. A szomszédság és nyelvrökönség folytán érthető, hogy Torontál (1580), továbbá Bács-Bodrog, Krassó-Szörény és Temes vármegye lakosságából került ki az egész szerbiai kivándorlásnak negy-ötöd része, míg a többi vármegyékből folyó mozgalom 15 év alatt is alig haladta meg a 800 lelket. Legrégebbre nyulik vissza Torontál vármegye szerbiai kivándorlása.

Bulgáriába még kevesebben: összesen 2.131-en vándoroltak ki Magyarországból.

A főszerep itt is Torontál vármegyéé 686 kivándorlóval; jóval kisebb már a Krassó-Szörényből és Temesből történő bulgáriai kivándorlás. Bács-Bodrog és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében is akadt évente egy-két kivándorló, a beljebb eső vármegyék közül pedig kiemelkedik Csanád 383-as száma.

Egyéb Balkán-államokba: Montenegróba, Görögországba, Albániába, Törökországba s az 1901—1903 évek alatt az összes balkáni államokba, (minthogy ezekről az évekről a részletezés hiányzik) Magyarországból mindössze 1.644 kivándorló ment ki: legnagyobb részük azonban szintén Szerbiába és Bulgáriába, mivel az említett három évre magára 1.370 kivándorló esett; egyébként a statisztikánkból kivehető mozgalom minimális volt.

Horvát-Szlavonországi balkáni kivándorlását csak egybefoglalva tudjuk kimutatni; a 8.243 főnyi végösszeg elég élénk vándormozgalomra vall, mely kivétel nélkül minden évben nagyobb arányú is volt, mint az anyaország összes balkáni kivándorlása. A társországok kivándorlásában a Balkán felé vezető irány a nyelvi kapcsolatok által is segítve körülbelül ugyanazt a szerepet tölti be, mint a Királyhágón túl a romániai kivándorlás; góczai egyfelől Požega és Srijem vármegyék, másfelől Zágreb és Osijek városok.

Magyarországról — az 1901—3. éveket ismét kivéve — ki tudjuk mutatni az Oroszországba kivándoroltak számát is; 12 év leforgása alatt 4.090 lélek volt ez, évente leginkább 3—400, úgy, hogy az oroszországi kivándorlás mindig csak szórványos maradt s az északi fekvésű Turóc (1.249), Trencsén (920), továbbá az erdélyi Szeben (488) vármegyéken kívül csupán még a dunántúli Baranya és Tolna vármegyékben, valamint a szintén az északi határszálon fekvő Árvában és Nyitrában számol be statisztikánk többkevesebb oroszországi kivándorlóról.

A többi európai államokba kivándoroltak száma — megjegyezvén azt, hogy Magyarországon az 1901—3. évi adatok az oroszországi kivándorlókat is magukban foglalják, Horvát-Szlavonországból pedig a szétválasztás (mint a balkáni kivándorlásnál) itt sem vihető keresztül — Magyarországon 10.536, a Drá-

ván túl 13.905 fő volt. Az anyaországban ez irányok jelentősége újabban teljesen elhalványult, Horvát-Szlavonországokban azonban változatlanul elég nagy. Legsűrűbben fordultak elő az Európa más államaiba törekvők között az Olaszországba, valamint Európa egyéb nyugati országaiba kivándorló egyének. A törvényhatóságok közül külön felemlítést érdemelnek itt Lika-Krbava és Varaždin vármegyék.

Európán és Amerikán kívül *más földrészbe* irányuló kivándorlási mozgalmunk csekély, bár a statisztika aligha tudja nyomon követni az összes ide tartozó eseteket. Adatgyűjtésünk szerint másfél évtized alatt Magyarországból mindössze 4.187-en, Horvát-Szlavonországból pedig 1.181-en hajóztak el más világtájak alá, leginkább Afrika északi partvidékére és Ausztráliába.

4. A kivándorlás legfőbb hatásai.

A kivándorlás hatásai gazdasági, szociális, morális téren egyaránt érvényesülnek: legnagyobb és legközvetlenebb azonban a népességi viszonyokra gyakorolt hatása.

A kivándorlás összes hatásainak mérlegelése nem tartozhatik közleményünk fejtegetéseinek keretébe; oly messzire vezetne el a kutatás — lépten-nyomon más és más gondolatkörök ütközéspontjába kerülnénk — hogy czélszerűbbnek látszik csupán a népességi viszonyok bizonyos eltolódásaival foglalkozni, itt is csak röviden és csakis azokkal, a melyeknek valószínű a kivándorlással való tényleges kapcsolatuk. A népesség egyéb jelenségeinek vizsgálatát, a születések számának csökkenését s a házasságkötések fogyását nem tesszük megbeszélésünk tárgyává; a népmozgalmi statisztikai anyagok a statisztikai hivatal szerkesztésében megjelenő összefoglalásai számos alkalommal rávilágítottak arra az összefüggésre, mely sok helyen kétségtelenül a kivándorlásra visszavezethető okokat mutatja a népesség közvetlen és közvetett tényezőinek erőlködését. Az álló népesség adatainak néhány fontos csoportjáról azonban, így: a) a kivándorlás okozta népvesztéséről, b) a férfiak és nők arányának változásáról és végül c) a korviszonyok módosulásáról vázlatosan meg kell emlékeznünk nekünk is, bár ebben az irányban is a részletekre menőleg sokkal kimerítőbb tájékoztatást nyújtanak az 1900. és 1910. évi népszámlálások záró közleményei (l. a Magyar Statisztikai Közlemények 27. sz. s a most sajtó alatt álló 64. sz. kötetét).

A kivándorlás okozta népvesztésünkről leghelyesebb képet a népmozgalmi statisztikai adatgyűjtésnek a népszámlálási adatokkal való összehasonlítása adja. Az így előálló s az ú. n. vándorlási különbözet (a természetes és a tényleges szaporodás különbsége), nem

alkalmas ugyan arra, hogy teljes hűséggel lehessen belőle megállapítani a népesség számának a kivándorlás okozta veszteségét — különösen ott, a hol a kivándorlással szemben nagyobb mérvű bevándorlás is van — nálunk azonban, a hol a bevándorlás, valamint a honosítások csak kisebb jelentőségűek, az összehasonlítás több sikerrel biztat, minthogy az elég sűrű visszavándorlási esetek önmagukban mérséklő a kivándorlás okozta népvesztésnek.

A vándorlási különbözet 30 évi adatai.

Ország rész	Vándorlási különbözet az 1880—1910. évek között
Duna jobb partja.....	— 399.378
Duna bal partja.....	— 247.065
Duna-Tisza köze.....	+ 332.697
Tisza jobb partja.....	— 292.500
Tisza bal partja.....	— 90.242
Tisza-Maros szöge.....	— 114.895
Királyhágóntúl.....	— 92.551
Fiume.....	+ 13.656
Magyarország összesen.....	— 886.078
Horvát-Szlavonországok.....	— 110.897
Magyarbirodalom összesen.....	— 996.975

közel 1 millió főben jelölik meg a veszteséget, melyet a Magyarbirodalom népessége a külföldre irányuló vándormozgalom folytán szenvedett. Végső eredményünkben feltétlenül hiteles adatok ezek: a vándorlási különbözet országrészenként és törvényhatóságok részletezett adatai azonban nem mutatják ki határozottan a kivándorlás következtében beállott hiányt, minthogy az ország határain belül is igen nevezetes s a kivándorlásnál még sokkalta nagyobb mérvű vándormozgalom is folyik: a lakosságnak egyik helyről a másikba való áramlása. Mikor tehát — nagy vonásokban — a vándorlási különbözetnek a kivándorlás tipikus vidékei szerint való vizsgálatához fogunk, a vándorlási különbözet adatai mellé az egyes törvényhatóságok egymásközi népcseréjére vonatkozó adatokat is oda kell vennünk, hogy így a következtetésekre biztosabb alapot nyerjünk. Hasonló módszerrel már kíséreltetünk, mikor a királyhágóntúli vármegyéknek a romániai kivándorlás előidézte veszteségét akartuk megmérni s habár tökéletesnek ezt a módszert nem tarthatjuk, főleg a két utolsó népszámlálás ideje közt eltelt változások figyelemmel kísérésére mégis alkalmasnak látszik.

A felvidéki góczpontban az évtized vándorlási különbözte mindenütt nagy:

Zemplén.....	— 30.733	Abauj-Torna.....	— 16.963
Sáros.....	— 24.555	Ung.....	— 13.812
Szepes.....	— 17.893		

a mit még csak fokoz az, hogy a belső népcseréből eredő veszteség ugyanakkor Zemplén, Sáros és Szepes vármegyében több ezer lélekkel enyhült: ennyi-

vel volt a mérleg más törvényhatóságokkal szemben kevésbé rossz 1910-ben, mint 1900-ban s a másik kettőben is némileg javult a helyzet, — úgy, hogy a kivándorlás ezeket az előnyöket is, melyek a vándorlási különbözetet kisebbítették, elnyelte. A centrum jobboldalán (Bereg, Maramaros) a kép nem annyira aggasztó, különösen Maramarosban nem, a hol a bevándorlás s a belső vándorlás okozta eltolódás a kivándorlással egyenrangú tényezője volt a népesség számalakulásának. Nyugat felé Trencsén, Árva és különösen Nyitra (34.561) vándorlási különbözte már inkább fenyegető, annál inkább, mert a vármegyék lakosságának belső népcseréje (Nyitrát kivéve) csak növeli a kivándorlással összefüggő népességi hiányokat. Látványosan igen nagy (Nyitráéval egyező) Pozsony vármegye vándorlási különböze, bár ezt nem lehet teljes egészében elfogadni, minthogy a vármegye népének Pozsony városába való behúzódása szünet nélkül tart. Másfelől azonban úgy itt, mint a többi határszéli vármegyében is a vándorlási különbözet révén jobban tudjuk azt értékelni, hogy az amerikai kivándorlás mellett az Ausztráliába való átvándorlás is mennyire ártalmas ellensége népességünk fejlődésének.

A Dunán túl egész sereg magas kivándorlási különbözetet mutató vármegyénk van: Vas (34.676), Zala, Sopron, Veszprém, Fejér és Somogy. Itt csak Vas és Veszprém veszteségét írhatjuk az amerikai mozgalom számlájára; de Zalában is, a hol Horvát-Szlavonországot felé történik rendkívüli áramlás, a kivándorlás a mozgató erő, szintúgy Sopronban, mely, mint tudjuk, Ausztria közelségét s nyílt meg s csupán Fejér vándorlási különbségét magyarázza meg igen nagy részben a főváros felé induló belső vándorlás.

A délvídeken óriási Bács és Torontál vándorlási különbözte, — mindkét vármegyében 50.000 lélek körül, de Temes vármegyében is jelentékeny. Torontálban a vándorlási különbözet hatását a népcseréig enyhíti; Bácsban, a hol Budapest közelsége s a Horvát-Szlavonországot vonzása nagyon érezhető, a tényleges veszteség kisebb s Temesben is, minthogy e megye aktív népcseréje csökkent. Az Alföldön a vándorlási különbözet természetesen Szatmárban és Szabolcsban a legnagyobb; közülük a kivándorlásnak a népesség számának fejlődésére inkább Szabolcsban van hatása, Szatmár népcseréjében jól észlelhető ellenúlyozó erő rejlik. Erdélyben a kivándorlási körzetbe szorosabban beletartozó vármegyék mindegyikében, de főként Alsó-Fehérben, Nagy- és Kis-Küküllőben nem szaporodott úgy a lakosság, mint a népmozgalom eredménye után várhattuk volna, s kétségtelen, hogy a szaporodási viszonyok rosszabbodására a kivándorlásnak is volt hatása: nem így a székely vármegyékben, hol a vándorlási különbözettel

csaknem egyező a belső vándorlások folytán előállott veszteség, úgy hogy e vármegyék népességében — a valószínű s közleményünk más helyén már említett romániai visszavándorlás folytán — a kivándorlás nem is öltött súlyosabb jelleget. Horvát-Szlavonországotban, a hol pedig az anyaországból történő odavándorlás következtében a korábbi évtizedek folyamán a legtöbb vármegyében pozitív volt a vándorlási különbözet, 1910-re a vármegyék között már csak Požegaiban maradt meg ez a helyzet. Mindenütt másutt, különösen Zagrebben, Lika-Krbavában és Modrus-Rijekában nagy lett (30.000 körül járó) a negatív vándorlási különbözet, mit csak alig enyhített az, hogy most már e vármegyékre is többé-kevésbé veszteséggé vált az egymás közti népcseré.

A férfiak és nők természetes arányának megbillenése szintén sokfelé közvetlenül a kivándorlással hozható kapcsolatba. A négy utolsó népszámlálás szerint:

Közjogi alkatrész, országrész	1000 férfira esett nő az			
	1890.	1890.	1900.	1910.
	é v b e n			
Duna jobb partja.....	1.018	1.003	996	997
Duna bal partja.....	1.072	1.063	1.050	1.054
Duna-Tisza köze.....	1.016	1.008	1.009	1.010
Tisza jobb partja.....	1.061	1.035	1.078	1.035
Tisza bal partja.....	1.014	1.000	1.006	1.012
Tisza-Maros szöge.....	996	996	992	1.002
Királyhágóntúl.....	991	999	978	984
Fiume város.....	1.110	1.037	1.024	963
Magyarország összesen.....	1.021	1.018	1.011	1.015
Horvát-Szlavonország.....	993	992	998	1.045
Magyarbirodalom összesen.....	1.018	1.015	1.009	1.019

a Magyarbirodalomban (s az anyaországban) három évtizeden át a női túlsúly csökkent, legutóbb azonban erősen emelkedett, míg a Dráván túl a nők aránya már 1900-ban is lassan, az utolsó évtizedben pedig ugrásszerűen lépett előre.

Horvát-Szlavonországot adatai magukban is a legmeggyőzőbb bizonyítékul szolgálnak arra, hogy a kivándorlás mennyire átalakítja a két nem arányát. A két első népszámlálás között — mikor az amerikai kivándorlásnak első jelei mutatkoztak — a férfiak és nők aránya alig változott, a következő évtized azonban már észrevehető eltolódást hozott a nők javára; ebben az időszakban kezdett Modrus-Rijeka és Zagreb vármegyékben jobban elterjedni a mozgalom, minek következtében ott a női nem aránya lényegesen rosszabbodott. 1910-ben azután a nők aránya rendkívüli módon emelkedett, abnormális méretekben nőtt meg Lika-Krbavában (974—1.156), Modrus-Rijekában (1.141—1.206), Zagrebben (1.014—1.088) s rajtuk kívül kivétel nélkül minden más vármegyei törvényhatóságban is. Az amerikai kivándorlás ismeretéből emlékezünk, hogy annak főtámogatója viszonylag az imént felsorolt három vármegye lakossága volt,

úgy, hogy a nők arányának már szinte természetellenes felduzzadását náluk jogosan írhatjuk a kivándorlás számlájára, annál inkább, mert az Egyesült-Államok bevándorlási jelentései szerint éppen a horvát-szlovén elem az, melynek főként férfiai érkeznek Amerika partjára.

Az anyaországban a nők aránya 1900-ig általában fogyott (mindössze a Tisza jobbpartján 1890-ben s a Duna-Tisza közén 1900-ban volt némi emelkedés), 1910-ben azonban minden országrészben megerősödött. Legnagyobb volt a női többlet a Tisza jobb s a Duna bal partján, melyek néhány törvényhatóságában már régóta ismeretes betegség a kivándorlás; a Tisza-Maros szögén viszont, a hol a kivándorlás 1904 után terjedt inkább, az 1910-ben észlelt hirtelen ugrás a legszembetűnőbb. Legkisebbnek — a női nem kivándorlása által is segítve — népszámlálásaink mindenkor a Királyhágón túl találták a női nem arányát: sohasem tudta az 1.000-et elérni.

A felvidéki kivándorlás központjában:

Vármegye	1000 férfira esett nő az			
	1880.	1890.	1900.	1910.
Abauj-Torna.....	1.074	1.132	1.120	1.107
Sáros.....	1.063	1.152	1.135	1.137
Szepes.....	1.962	1.123	1.092	1.088
Ung.....	1.028	1.052	1.081	1.103
Zemplén.....	1.077	1.109	1.123	1.129

Ungot kivéve mindegyik vármegyében már 1880-ban is természetellenes volt a nők számaránya. Nem valószínű, hogy a két nem egymásközi viszonyának ilyen alakulásához a kivándorlás már akkor is hozzájárult, az azonban kétségtelen, hogy az ezután következő, szinte beteges fejlődésnek egyik legfőbb okozója volt. A nyolcvanas évek alatt a felvidéki góczban a nők túlsúlya még fokozódott s 1900-ig is csak Sárosban, Szepesben és Abaujban állott be némi csökkenés, a mi az utóbbi kettőben 1910-ben is folytatódott; Zemplénben, Sárosban és Ungban ellenben a női többlet csak még jobban kiélesedett. A felvidéki kivándorlás két szárnyán az utolsó tíz év kivándorlásának hatása alatt Beregben erősen emelkedett a nők aránya, szintúgy Gömörben, Trencsénben és Árvában is; közülük különösen Trencsén (1.187, 1.170, 1.162, 1.176) és Árva (1.082, 1.084, 1.101, 1.134) igen jó példák annak bizonyítására, hogy a már szinte tradicionálisan kedvezőtlen nagy arányszámot hogy teheti a népesedéspolitika szempontjából még aggályosabbá a kivándorlás. Érdekes tanulság, hogy Nyitrában a nők aránya következetesen fogy; az innen el- és kivándorló tót női munkások és házi cselédek azonban alighanem megadják a kellő magyarázatot. A Dunán túl Tolnában rosszabbodott leginkább a nők aránya,

Veszprémben és Somogyban már kisebb mértékben, Vasban pedig (melynek női cselédsége messze vidéeken kedvelt házi munkás) valamivel javult is. A déli kivándorlási központban Bács, Temes és Torontál vármegyék adatai ismét világosan mutatják a kivándorlás népesség-átalakító munkáját, az Alföldön pedig Szabolcs, Szatmár nyilván szintén az amerikai kivándorlásnak köszönhetik, hogy lakosságukban tíz év alatt oly erősen növekedett a nők többlete. Erdélyből sem érdektelen statisztikai adalék, hogy míg korábban csak három (Brassó, Nagy-Küküllő, Szeben), 1910-ben már öt (az előbbieken kívül Fogaras és Kis-Küküllő) vármegyében jelentkezett női túlsúly s a hol az amerikai kivándorlásnak számosabb híve volt, a női nem aránya általában nagyot lendült felfelé (Alsó-Fehér, Beszterce-Naszód, Kis- és Nagy-Küküllő stb.). Ezek a helyeken tehát az amerikai kivándorlás ellensúlyozta a romániai kivándorlásnak évtizedeken át gyakorolt azt a hatását, a mely a női nemnek Romániába való kivándorlásában nyilvánult meg.

A kivándorlásnak a népesség *korviszonyaira* gyakorolt hatását a népszámlálási adatközlésekből igyekezve kideríteni:

Országrész	20 éven aluli		20-39 éves		40-59 éves		60 éven felüli és ism. korú	
	1900-ban	1910-ben	1900-ban	1910-ben	1900-ban	1910-ben	1900-ban	1910-ben
Duna jobb partja....	44.1	44.4	27.4	26.6	19.9	19.6	8.6	9.3
Duna bal partja....	45.8	47.0	27.3	26.2	19.1	18.7	7.8	8.1
Duna-Tisza köze....	44.6	43.6	30.0	30.8	18.4	18.2	7.0	7.4
Tisza jobb partja....	48.5	49.3	26.2	24.4	17.9	18.4	7.4	7.9
Tisza bal partja....	48.3	48.1	27.1	26.7	18.1	18.3	6.5	6.9
Tisza-Maros szöge..	44.3	42.3	28.5	28.8	19.8	20.1	7.4	8.8
Királyhágóntúl.....	44.9	44.0	26.7	27.6	19.9	19.3	8.5	9.1
Fiume.....	40.5	39.0	35.6	37.1	17.5	17.8	6.4	6.1
Magyarország össz..	45.5	45.2	27.8	27.7	19.0	18.9	7.7	8.2
Horvát-Szlavonors..	45.6	46.8	28.0	26.9	18.1	18.3	7.3	8.0
Magyarbirod. össz..	45.7	45.4	27.8	27.6	18.0	18.8	7.6	8.3

legkisebbnek a produktív (20—59 éves) korban élők arányát a Tisza jobb partján látjuk, ahol a kivándorlásnak a legsúlyosabbak voltak a pusztításai s a Duna bal partján, mely szintén már régi kivándorlási terület; a Tisza bal és a Duna jobb partján, ahol a kivándorlás csak az adatgyűjtésünk folyamán öltött komolyabb formát, már nagyobb az arányszám s legmagasabb a Duna-Tisza közén, ahol azonban a mozgalom csekélyebb hatását még a termelőképes korban levő egyének Budapestre tódulása is ellensúlyozza. Arra nézve, hogy ott, ahol a kivándorlás honos, mennyire csökken a munkabíró korú lakosság aránya, legjobban ismét a Tisza jobb partjára hivatkozunk; a három utolsó évtized népszámlálásainak tanúsága szerint (1890-ből csak a polgári népesség kormegosztását tudjuk idézni) a produktív népesség legértékesebb részének, a 20—39 éves korosztálynak arányszáma ebben az országrészben 27.9%-ról 26.2, majd

24.4%-ra csökkent; hasonló a helyzet a Duna bal partján, ahol az arányszám esése 27.1, 27.3 és 26.2%-okban nyilvánult meg. Élénk az ellentét a Duna-Tisza közén: itt a korosztály aránya 1890-ben 30% s 1900-ban is ugyanannyi %-ról legutóbb 30.8%-ra emelkedett.

Kisebb területi egységeknél csupán a 20—59 éves lakosság adatainak vizsgálatára terjeszkedve ki, természetesen az egész országban a felvidéki kivándorlási központ egyik megyéjében, Sárosban látjuk a legalacsonyabb arányt, mindössze 39.3%-ot (ezt is csak a nők részesedése emeli ennyire is magasra); a férfi népességnek éppen csak 36.1%-a tartozik a produktív korcsoportba. Sáros vármegyében különösen a 20—39 éves lakosság aránya nagyon alacsony (21.9%). Valamivel nagyobb, de még mindig csak 41—42% körül mozgó Zemplén, Ung, Szepes és Abauj-Torna vármegyék 20—59 éveseinek aránya s e vármegyék 20—39 éves lakóinak aránya is 1.5—3%-kal fogyott meg az utolsó népszámlálás szerint. Szomorú azonban, hogy ha a férfiakat nézzük, nemcsak %-ban, hanem abszolút számokban is kisebb lett a 20—39 éves egyének száma. Ha 40 évvel visszamegyünk a múltba s az 1910. évi adatokat az 1869. évi népszámlálással hasonlítjuk össze:

Sárosban.....	10.531	Abauj-Tornában.....	7.762
Zemplénben.....	8.375	Ungban.....	2.966
Szepesben.....	5.245		

egyénél fogyott meg a 20—39 éves férfiak száma, ami %-ban kifejezve azt jelenti, hogy az 1869. évi hasonló korú lakosság az egyes vármegyékben a fenti sorrend szerint haladva: 32.5, 43.3, 22.3, 16.9 és 20.6%-kal lett ritkább. Alig jobb a helyzet Bereg s Gömör és Kis-Hont vármegyékben sem; a legértékesebb korosztály arányszáma ezekben is — 1900-zal szemben szembe-szökő eséssel — az országos átlag alá hanyatlott. A felvidéki gócz nyugati szárnyán, a Duna balpartján is ott legkisebb a produktív kornak képviselője, ahol a kivándorlásnak nagyobb a múltja: Árvában, Liptóban, Nyitrában, Trencsénben stb.; a kivándorlás által kevésbé érintett Nógrádban, Hontban stb. jóval magasabbak az arányszámok.

V. Külföldön élő magyar állampolgárok.

A kivándorlás, különösen az Amerikába és a Romániába kivándorlás, amint közleményünk előző hasábjain kifejtettük, sok százezer magyar honost sodort ki külföldre: sokszor komoly gazdasági okokból, sokszor közvetlen szükség nélkül, — leginkább ügynökök toborzására. Kivándorlási statisztikánk több-

A Dunán túl Győr vármegyének alacsony, 42.7%-os arányszámát valószínűleg a lakosság kereső rétegeinek Győr városba való bevándorlása okozza s hasonló — a székhely vonzása — az oka Sopron vármegye kisebb arányszámának is; Vas és Veszprém vármegyékben azonban, a hol a 20—59 éves korosztály képviselői csupán 43%, illetve 44.3%-a a lakosságnak, nyilvánvaló az 1900 után erősen terjedő kivándorlás hatása. Az ország déli részein, a hol tudvalevőleg a németbirodalmi és a balkáni kivándorlásnak is van szerepe, a korosztályok elhelyezkedésében nem találunk olyan feltűnő jelenségeket, mint a többi országrészekenél, sőt pl. Torontálban és Temesben az utolsó 10 év alatt valamivel meg is nőtt a produktív korú lakosság arányszáma.

A Királyhágón túl ismét a kivándorlás körzetébe eső vármegyékben legkisebb a produktív korúak aránya: így Fogarasban, Csikben, Kis-Küküllőben, Nagy-Küküllőben és Udvarhelyben stb., míg a kivándorlás által kevésbé sújtott, sőt nagy odavándorlásnak is örvendő Hunyadban, továbbá Szolnok-Dobokában stb. jóval nagyobb. Érdekes hatása a kivándorlásnak az erdélyi vármegyék korviszonyaira az is, hogy a romániai kivándorlás körzetébe tartozó törvényhatóságokban a produktív korban lévő női lakosság arányszáma alacsonyabb, mint a férfiaké. Példák erre Brassó, Csik és Háromszék vármegyék, melyekben a 20—59 éves nők arányszáma 1—2%-kal kisebb, mint a férfiné.

Horvát-Szlavonországok némely vidékén a produktív korú népesség arányszáma rendkívül alacsony; Lika-Krbavában 37%, Modrus-Rijekában 40.2%-os stb. (mindkettő tipikus kivándorlási terület), sőt az arányszámot is csupán a nők segítik ily magasra, mivel a produktív korú férfiak aránya az első vármegyében csak 32%, a másodikban 34.8%. Lika-Krbavában egyébként a 20—39 éves lakosság aránya is megdöbbentő módon alá szállt: az utolsó tíz év alatt 24.3%-ról 21%-ra (szintúgy Modrus-Rijekában 24.4%-ról 23.0%-ra) s területükön a 20—39 éves férfinepesség abszolút számban is erősen fogyóban van: Lika-Krbavában csak tíz év alatt is 9.317, Modrus-Rijekában 4.078 főnyi csökkenést mutat ki a statisztika.

kevesebb hűséggel megmutatta a veszteséget, amely az ország lakosságát ezen a téren érte, a visszavándorlási statisztika nagy hiányai folytán azonban nem jöhettünk tisztába azzal, hogy Magyarország népességének tényleg milyen nagy a vesztesége az egyes idegen államokkal szemben a kivándorlás foly-

tán s különösen nem szerezhettünk arról tudomást, hogy mennyi a külföldön élő magyar honosok száma s még kevésbé arról, hogy mennyi közülök a magyar anyanyelvűeké.

Ennek kiderítése végett (már csak azért is, mert a külföldön élő magyar jogi népesség nem is pusztán a kivándoroltakból áll, hanem pl. a kivándoroltak künn született gyermekeiből stb., a kik számának megállapítását hiába várnánk a vándorlási statisztikáktól) más módszerhez kell folyamodni s külföldi forrásokból kibogozni az ott letelepedett s megélhetésüket az ottani gazdasági viszonyokra alapító magyar állampolgárok számát. Nemzeti szempontból soha nem volt fontosabb künn élő honosaink számát ismerni, mint a jelen viszonyok közt, minthogy a népszaporodásunkra nehezedő azt a nagy csapást, melyet az ország emberanyaga a háború véres pusztításai s a születési számnak is a háborúval kapcsolatos rendkívüli csökkenése miatt kénytelen elszenvedni, aligha lehetne jobban és gyorsabban pótolni, mint a kivándorolt s a létfenntartás küzdelmeiben erkölcsileg sokszor jól megedződött, gazdaságilag erősebbé vált, testben és lélekben egészséges kivándorolt testvéreink visszatelepítése által.

Sajnos, az idevonatkozó adatok sem teljesen kimerítőek. Gyakran ismétlődő akadály pl. magyarjaink számának összehozásában az, hogy némely állam közlései a magyar és az osztrák állampolgárok között nem tesznek különbséget, mintegy közös honossági kötelék részeseinek tekintik őket s sajnos, nincs is mód az adatok szétválasztására. Más államok statisztikája egyáltalán ügyet sem vet a magyar állampolgárok kimutatására. *A magyar királyi központi statisztikai hivatal*, számolva ezen és hasonló más nehézségekkel s főként arra törekedve, hogy a külföldi magyarság minél részletesebb adataira tegyen szert, mint az előző évtizedekben is, az 1910. évi népszámlálás előkészítése során megkísérelte, hogy a külföldön összeírt magyar honosok számlálólapjainak másolatát kölcsönös csere útján megszerezze az egyes statisztikai hivataloktól, a külképviseletünk közvetítésével folytatott egyezségi tárgyalások azonban csak kevés helyen jártak eredménnyel; különösen kár, hogy az Észak-Amerikai Egyesült-Államok kormánya sem ment bele a számlálólapoknak másolati közlésébe, sőt a világháború kitörése előtt a kilátásba helyezett és a magyar érdekeknek megfelelően tervezett feldolgozások eredményeit sem küldte meg (s nem is valószínű, hogy azokat az 1910. évről valaha megkapjuk), mert így éppen abban az államban vagyunk ráutalva a népszámlálási adatok szűkszavú közléseire, ahol kivándoroltjaink túlnyomó tömege tartózkodik.

Talán, ha a háború nem jön közbe, sikeresebb lelt volna a csereviszony létesítésére megindított

akció s egy-két államtól megkaptuk volna még állampolgáraink népszámlálási adatait, viszonzásul azért az előzékenységet, hogy a magyar statisztikai hivatal kivétel nélkül minden állam kormánya részére elkészítette s a külügyministerium útján továbbította is azok itt tartózkodó honosainak népszámlálási lap-másolatait, így azonban egy újabb és minden államra kiterjedő pontos tájékozódhatást a magyarok számára a nemzetközi viszonyok gyors javulása esetén is majd csak a következő általános népszámlálástól várhatjuk. Kétséges azonban, hogy a háborúban résztvevő államok, melyek hivatalos statisztikai szervezeteinek egyaránt igen sürgős munkálata lesz a népszámlálás végrehajtása, vállalkozhatnak-e ilyen, saját szempontjukból többnyire nem elsőrendűen fontos kívánság teljesítésére.

Addig is meg kell elégednünk azokkal a — bár többé-kevésbé töredékes — adatokkal, a melyeket a statisztikai hivatal az 1910. évről összegyűjtött s ezek alapján mégis eléggé jó képét tudjuk adni a külföldi magyarság száma gyors fejlődésének, amiről már *Thüring Gusztáv* kitűnő monografiája is,* bezárólag az 1900. évig, meggyőző erővel tett tanúságot.

1. Magyar honosok a Balkán-félszigeten.

Azok a fontos s nem egy időben bensőséges és területi egységen is alapuló gazdasági kapcsolatok, melyek a Magyarbirodalmat a múltban a Balkán-félsziget egyik-másik államalakulásához fűzték s a melyek a jövőben nyilván még csak erősödni fognak, másfelől pedig az ideirányuló eléggé élénk vándorlási folyamat, mely országunk népességéből nem csekély tömegeket vont el — sokszor véglegesen — elsősorban a Balkánon élő magyar honosok számának kutatását teszik szükségessé.

a) Bosznia-Hercegovina.

A Balkán-félszigeten tartózkodó magyarok számáról újabb és pontos adataink csak Bosznia-Hercegovinára vonatkozólag vannak. Az a szorosabb állampolgari kötelék, melybe 1878 óta a magyar szent koronának ez a régi birtoka a monarchiával került, lehetővé teszi, hogy az ott élő magyar honosok felől már 1880-ban tájékozódhassunk. Az akkor megtartott népszámlálási művelet szerint a boszniai magyar állampolgárok száma 11.765 volt. Nem nagy szám, tekintettel arra, hogy hazánk népe és Bosznia között már jóval előbb is igen élénk volt az összeköttetés s a folyóvölgyekben rendkívül termékeny s a mellett nem is drága és mindennekeftél közel is eső bosnyák föld állandó vonzóerőt gyakorolhatott különösen a drávántúli törvényhatóságok földszerető népére.

* A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság. 1904.

A megszállás ideje alatt azután a magyar állampolgárok száma rohamosan emelkedett: másfél évtized múlva 1895-ben a népszámlálás már 42.358 főben mutatta ki a magyar honosok számát. Az egyre gazdagodó tartományt kezdték felfedezni; a tőke is mind több figyelmet fordított rá, számos vállalkozást létesített, melyek munkásszükségletét Bosznia szinte minden ipart nélkülöző s leginkább szabad paraszti vagy jobbágyi sorban tengődő műveletlen népében nem tudta megtalálni s kénytelen lévén hazulról keresni munkacserét (főként a nyelvrokon horvátok és szerbek között), Horvát-Szlavonországok egyes területeiről, a a hol már a nyolczvanas évek elején nem volt ismeretlen fogalom az amerikai kivándorlás — úgy látszik, kapott is elég jelentkezőt.

Újabb másfél évtized múltán, 1910-ben állampolgáraink száma itt 62.531 főre emelkedett, ismét igazolja azt, hogy a Magyarbirodalomból Bosznia-Hercegovina területére intenzív kivándorlás folyik s ha a szaporodás (47.6%) most már nem is olyan nagy, mint előbb (28.0%), mégis bizonyoságot tesz Boszniának drávántúli népünkre gyakorolt nagy vonzásáról. Annak oka különben, hogy a boszniai kivándorlók számának növekedése legutóbb lassubbá vált, minden bizonnyal az amerikai kivándorlás szélsőséges elterjedésében keresendő: akkor, mikor boldog, boldogtalan Amerikában kereste a gyors meggazdagodást, kevesebben kutattak a tisztességes munka árán ám biztos, de szerényebb megélhetést nyújtó boszniai munkaalkalmak után.

Kerületek szerint a boszniai magyar állampolgárok száma így fejlődött:

Kerület (város) neve	1880		1895		1910	
	szám	%	szám	%	szám	%
Banja-lukai kerület.....	1.265	10.8	10.701	25.8	16.780	26.8
Biháci »	7.515	63.9	15.094	37.7	18.371	29.4
Mostari »	190	1.6	1.204	2.8	2.482	4.0
Sarajevo-i »	215	1.8	1.125	2.7	3.100	5.0
Sarajevo város	754	6.4	4.241	10.0	8.259	13.2
Travniki kerület.....	474	4.0	1.568	3.7	3.708	5.9
Tuzlai »	1.352	11.5	7.525	17.8	9.831	15.7

Az okkupáció befejezése után a biháci területben tartózkodott a legtöbb magyar honos egyén, csaknem kétharmada összes boszniai magyar népünknek. A biháci kerület leghosszabb ívben határos Horvát-Szlavonországgal (szomszédos Lika-Krbava, Modrus-Rijeka és Zagreb, e kivándorlásra igen hajló népesség lakta vármegyékkel) s így érthető, hogy már korábban is sokan telepedtek ide országunkból. A tuzlai és banja-lukai kerületek lakosságának (mindkettő a régi magyar szlavóniai vármegyékkel érintkező terület) elég számottevő részben magyarországi eredetét is a földrajzi fekvés magyarázza meg. Tizenöt évvel később még mindig a biháci területben laktak a legsűrűbben a

Magyarbirodalomból kivándoroltak, viszonylagos jelentőségüket azonban nagyon leszorította a másik két kerület tőlünk származó népességének szaporodása. 1910-re a banja-lukai kerület magyar honos népessége már csaknem elérte a biháciét, a nyomról-nyomra fejlődő Sarajevo tartományi főváros is mind több emberünket fogadta falai közé. Három évtized múltán különben azt is megállapíthatjuk, hogy a Magyarországból idejött lakosság egyre egyenletesebben helyezkedett el Bosznia-Hercegovina földjén: most már a délebbre fekvő travniki és sarajevo-i, sőt a mostari kerületben is figyelemre méltó volt az összlakosságban való képviselőjük.

Ha a magyar honos egyéneket a lakossághoz viszonyítjuk is, legsűrűbb ezek jelenléte a biháci kerületben, sőt e kerület elég magas arányszáma (8.0%) Bosznia egyéb kerületeiben példa nélkül áll; a banja-lukai kerületben is már csak 4.16%, a sarajevoiban 3.94%, a tuzlai kerületben pedig még ritkább a magyar honosok szerepe: 2.31%, a területileg távolabb eső mostari kerületben végül, — ahol a népesség 1/10-a sem volt magyar honos — már csaknem elmosódik. A kerületeken belül a járások között vannak azonban olyanok, ahol népességi érdekelttségünk sokkal nagyobb százalékú, sőt van egy járás, a Tuzla városi járás, a hol a lakosoknak közel a fele (43.14%) tőlünk vándorolt ki, vagy ezeknek utóda; Sarajevo városában is aránylag sok honfitársunk lakik. Rajtuk kívül még hat járasa van (leginkább a biháci kerületben) Bosznia-Hercegovinának, a hol a magyarországi vonatkozású népesség több mint 10%-os, viszont az oly járasok száma sem kevés, a hol arányuk az 1/10-ot sem éri el, főként Mostar és Travnik kerületeiben.

Statisztikánk alapján módunkban van arról is beszámolni, hogy a Bosznia-Hercegovinában élő magyar honosoknak mi az illetőségi helye, Magyarországi vagy Horvát-Szlavonországi. Természetes, hogy a horvát-szlavonországi illetőségűek nagy többségben vannak, amit a földrajzi helyzet és a nyelvrokonság elegendően megmagyaráz; ezek száma 47.101 volt, a magyarországi illetőségűeké már csak 15.430. Ha azonban 15 évvel előbbre lapozzuk fel a boszniai népszámlálások kötetét, az összehasonlítás alapján arra a fontos tanulságra jutunk, hogy ez idő alatt a Dráván-innenről aránylag nagyobb mérvű bevándorlás történt Bosznia-Hercegovinába, mint a Drávántúlról. 1895-ben Bosznia lakosai közül 9604-nek volt magyarországi illetősége, horvát-szlavonországi pedig 32.754-nek; az összehasonlítás a magyarországi szaporodását 60.7, a horvát-szlavonországiakét 43.8%-osnak mutatja. Részünkről ennek a fejlődésnek okát abban látjuk, hogy a Magyarország szűkebb határai közül 1900 után megindult intenzívebb amerikai

kivándorlás, ha általában meg is lassította a boszniai magyarság szaporodását, másfelől az anyaország lakosai közül a horvátországiaknál gyorsabb megmozdulásra bírta azokat is, a kik egyéb kivándorlási utirányra vállalkoztak.

A magyarországi illetőségük legfőbb letelepedési helyei a tuzlai, a sarajevoi és banjalukai kerületek; a két utóbbiban mintegy 8 ezer, a tuzlai kerületben több mint 5 ezer él közülük; Sarajevo városában is közel 3 ezer főnyi a szűkebb hazánkból odaszakadt népesség. A járások közül a bjelinai járásban legtöbb, 2 ezret meghaladó a magyarországi eredetű lakosság; mellette a bosna-gradiškai, derventai, gradačaci, brčkai járásokba jutott el számos emberünk, mindannyi szárapartí járásba, ahova, úgy látszik, a vízfolyás mellett elterülő, jól művelhető földek is vonzották honfitársainkat. Tuzla és Mostar városokban is néhány száz főnyi magyar honosunk tartózkodott, leginkább mint iparosok, mely foglalkozás (mint alább érinteni fogjuk) a Boszniában élő állampolgárainkra rendkívül jellemző.

A horvátországi illetőségű magyar honosok leginkább a bihaći kerületben csoportosultak, ott, a hol Magyarországból alig volt valaki. Egyébként általában minden kerületben jóval többen voltak a horvátországi honosaink, mint a magyarországiak, csupán a tuzlai kerület járaisaiban gyakoribb jelenség, hogy a Dráván innen eső törvényhatóságokban illetékes állampolgáraink száma meghaladja a Dráván túlról elszármazottakat.

A statisztikai hivatal feldolgozást készített arról is (1. Magyar Statisztikai Közlemények 64. kötetének 13. sz. tábláját), hogy Bosznia-Hercegovinában összeírt magyar honosok születési vagy illetőségi helye hol van, melyik vármegye vagy törvényhatósági város az. Közölve ez adatok kivonatát:

Duna jobb partja.....	2.937	Tisza-Maros szöge....	2.734
Duna bal partja.....	1.123	Királyhágó.....	477
Duna-Tisza köze.....	5.794	Egyéb.....	111
Tisza jobb partja.....	523	Magyarország.....	14.931
Tisza-bal partja.....	1.227	Horvát-Szlavonorsz....	47.610
Magyarbirodalom.....	62.541		

világosan megállapíthatjuk, hogy minél távolabb esik egy-egy országrész Boszniától, annál kevesebben vándoroltak ki oda egykori népességéből. Ez a szabály még Horvát-Szlavonországok területén belül is jól érvényesül: Lika-Krbaván kívül, melynek községeiből 23.918 boszniai magyar állampolgár származott, Modrus-Rijeka, Srijem és Zagreb — a honnan mintegy 4—5.000 a mi honossági kötelékünkbe tartozó egyén származott — is mind határvármegyék, melyek mellett a távolabb fekvő Varaždin, Bjelovar-Križevci és Virovitica már csak szerényebb szerepet töltenek be lakosságunknak Boszniába való áthuzó-

dásában. A szomszédság vonzását észlelhetjük akkor is, ha azt nézzük, hogy Bosznia egyes kerületeiben élő magyar honosaink országunk mely vidékéiről valók. A Lika-Krbava vármegyéből elvándorolt lakosság legtöbbször a bihaći kerületben állapodott meg s a modrusi kivándorlók is ott; Zagreb vármegye kivándorlóinak fő telepedési helye a banjalukai kerület, szintúgy a Požega vármegyeieké; Srijem vármegyénél az elsőség a tuzlai kerületé. A többi drávántúli vármegyénél ilyen szoros területi kapcsolatot nem látunk, bár érdekes megfigyelés, hogy mind-egyikből Sarajevo városában találtak legtöbb Boszniába távozott magyar állampolgárt.

Az anyaország területéről a Bács-Bodrog vármegyei származású lakosság volt a legszámosabb Boszniában (4.120); felerészük Tuzla, negyedrészüket Banjaluka kerületében telepedett meg; a Torontál vármegyéből elszakadt lakosságot (összesen 1.367 egyén) túlnyomó részben a tuzlai kerületben írtak össze. míg a délvidék egyéb vármegyéi közül a krassószörényiek leginkább a travniki kerületben vannak képviselve. Magyarország többi vidékei közül az amerikai kivándorlásnak legjobban áldozó Tisza jobb partjáról és a romániai kivándorlás által is ritkított Királyhágóntúlról csak igen kevesen jutottak Boszniába (legtöbben még Szebenből); az a kevés ember, a ki mégis oda került, leginkább Sarajevóban talált foglalkozást. A Tisza balpartján is csak egy vármegye van (Máramaros), a honnan nagyobb számú, közel 1.000 főnyi kivándorlót találtunk, a Duna jobb partján azonban a Dráva mentén fekvő vármegyék mind-egyikéből több száz lelket számláló csoportot s a Duna bal partjáról is Nyitra, Trencsén és Pozsony vármegyékéből.

Mindezek az adataink a polgári népességre vonatkoznak. Boszniában azonban 1910-ben 15.903 főnyi katonaságunk is állomásozott, kiknek legnagyobb része (12.872 katoná) magyarországi volt s csak 3.022 horvát-szlavonországi. Legfontosabb katonai telepek: Bilek, Mostar, Trebinje, Foča, Sarajevo; e városokban a Magyarországból kivitt katonaságnak közel fele tartózkodott. A boszniai magyar helyőrség számos magyar ezred katonaságából alakulván, születési helyének feldolgozása szerint a legkülönbözőbb vármegyék fiait köteleztettek ottani szolgálatra. Mivel a helyőrség összetétele békeidőben is elég sűrűn változott s így a születési helyre vonatkozó adatok nem állandó jellegűek, ismertetésüket mellőzzük, mégis megemlítve, hogy nem volt törvényhatóságunk, melynek szülőttei közül legalább néhány ember ne lett volna 1910-ben katonasorban Boszniában.

Bosznia-hercegovinai magyar honosaink anyanyelvéről is vannak a népszámlálási adatközlésből kivehető adataink:

Anyanyelv	Szám	%	Anyanyelv	Szám	%
Szerb-horvát....	45.013	73.6	Lengyel.....	32	0.1
Német.....	8.405	13.8	Spanyol-zsidó...	31	0.1
Magyar.....	5.739	9.4	Czigány.....	19	—
Ruthén.....	565	1.0	Orosz.....	7	—
Tót.....	410	0.7	Bolgár.....	3	—
Cseh.....	307	0.5	Görög.....	2	—
Szlovén.....	295	0.5	Angol.....	1	—
Román.....	187	0.3	Francia.....	1	—
Olasz.....	84	0.1			

Háromegyed részük tehát szerb-horvát anyanyelvű és ezeken kívül csak még a német és a magyar elem az, a mely számba jöhet. Bihać magyar állampolgárai között túlnyomó (98.9%) a szerb-horvát ajkú népesség; Sarajevo (56.4%) és Tuzla kerületeiben (41.3%) szerepe jóval kisebb. A németek a tuzlai kerület magyar honos lakosságának éppen egyharmada, egyebütt nagyon egyenletesen oszlanak el.

A Bosznia-Hercegovinában élő magyarországi illetőségű honosaink közül (saját adataink szerint) 5.084-en (32.9%), a horvát-szlavonországiak közül pedig csak 521-en (1.1%) voltak magyar anyanyelvűek. Míg tehát a Horvát-Szlavonországokba irányuló belső vándorlásban, mint tudjuk, kiváló a magyarság részvétele, az anyaország területéről a magyar anyanyelvűek a népességi aránynál kisebb mértékben mentek ki Boszniába; a társországok területéről természetesen leginkább horvátajkú lakosság vándorolt ki. Ha a Boszniában tartózkodott összes magyar anyanyelvű állampolgárainkat összefoglaljuk, csupán hat járást, illetőleg várost találunk, ahol ezek aránya a lakossághoz viszonyítva az 1%-ot meghaladta: tuzlai városi járást (3.14%), Tuzlát (1.88%), a bjelinai járást (1.35%), Sarajevót (2.36%), s a zepčei (1.06%) és a banjalukai városi járást (1.16%); másutt többnyire 0.1—0.3% volt a magyar anyanyelvűek aránya, néhol egészen jelentéktelen.

Számszerűleg legtöbb magyarajkú magyar honost Sarajevó fővárosban írtak össze (1.226-ot); a bjelinai járásban 781-et s a prnjavori és derventai járások községei (banjalukai kerület) stb. szintén néhány száz magyarnak adtak szállást.

Magyarországi illetőségű, de nem magyar anyanyelvű honosaink közül vajmi kevesen (2.042) tudtak magyarul, legtöbben még a sarajevo (721), a tuzlai (525) és a banjalukai (430) kerületekben.

A magyar anyanyelvű boszniai magyar állampolgárok demografiai adataiból készült feldolgozások a nők némi többletét mutatják; mindössze 2.789-en voltak csak közöttük a férfiak és 2.816-an a nők. A férfítöbblet csupán két (a banjalukai és bihaći) kerületben lényegesebb; a travniki és tuzlai kerületekben a két nem aránya körülbelül egyforma, a mostari és sarajevói kerületekben, különösen pedig Mostar és Sarajevo városokban azonban a nők vannak többségben.

A korviszonyok szempontjából igen fontos, hogy a boszniai magyar anyanyelvű magyar honosok közt

hányan vannak tanköteles, 6—11 éves, tehát oly korban, a kiknek népoktatásáról a magyar államnak kellene valami formában gondoskodni, hogy a magyar államhoz való tartozásuk gondolata bennük ébrentartassék. (Magyar iskolákat tart fenn a Julián egyesület — a Bosznia-Hercegovinai Magyar Egyesülettel közösen — Bjelinában, Brčkában, Mostarban, Sarajevóban [2-öt] és Vučjakban.) Ezek összes száma 577 volt (10.3%), s leggyakrabban a banjalukai (12.4%) és a tuzlai (11.7%) kerületek magyarságában fordultak elő, míg a bihaći kerületben csupán 2.3%-os arányban.

Családi állapotukat tekintve, a boszniai magyarok nagyobb része, 52.4%-a nőtlen vagy hajadon (kevesebb, mint a Magyarbirodalomban), 42.3%-uk házias, míg özvegy, elvált vagy ismeretlen családi állapotú egyén kevés, csupán 5.3% találtatott közöttük.

Vallásra nézve bár túlnyomó a róm. kath. egyház hívőinek szerepe (74.6%), mellettük a zsidók is oly nagy számmal (795) vannak képviselve, hogy arányuk itt messze meghaladja a magyarországi zsidók népességi %-át; a két protestáns felekezethez tartozók már sokkal kevesebben vannak (450), a két görög egyház hívei pedig mindössze 173 lelket számláltak.

A kivándorolt magyarság elemi műveltségéről nem állít ki nagyon jó bizonyítványt, hogy mindössze 66.9%-uk tudott írni-olvasni. Igen kedvező volt természetesen az írás-olvasás ismerete a sarajevo magyarok között (87.4%) s legrosszabb a tuzlai kerületbeliek között, még 50% sem.

Olyan község, a hol a magyar anyanyelvűek száma a 30-at meghaladta, a népszámlálás idején 32 volt Bosznia-Hercegovinában; Sarajevon kívül Bjelina, Vučjak-Jasici, Bosna-Brod, Banjaluka, Mostar, Tuzla, Zavidoviči, Dragaljevac, Brodac és Brčko községekben (városokban) 100 főnél is több volt a magyar anyanyelvű lakosság száma.

A magyar anyanyelvűek közül 100 keresőre 122 eltartott jutott; ez az arány nem túl magas s három (a bihaći, sarajevo és travniki) kerületben az eltartottak száma kevesebb is volt, mint a keresőké. Banjalukában és Tuzlában viszont lényeges a különbség az eltartott népesség javára; valószínű, hogy az előbb említett kerületekben sok olyan {kivándorló él, a ki családját még nem hozta maga után. A keresők foglalkozási viszonyának szemlélete:

Foglalkozás	Szám szerint	%-okban
Mezőgazdaság, kertészet, erdészet és kisebb gazdasági ágak.....	496	19.6
Bányászat és kohászat.....	10	0.4
Ipar.....	826	32.7
Kereskedelem.....	172	6.8
Közlekedés.....	238	9.4
Közfoglalkozás és szabad foglalkozás..	201	8.0
Napszámos k. m. n.....	53	2.1
Járadékos, nyugdíjas, magánzó.....	24	0.9
Házi eseléd.....	320	12.7
Kéjrad.....	143	5.7
Egyéb és ismeretlen foglalkozásu...	44	1.7

azt mutatja, hogy a magyarok közül elsősorban az iparforgalmi foglalkozások üzöi találnak Bosznia-Hercegovinában megélhetést: az östermelők képvisellete jóval kisebb. Aránylag igen nagy (8·00/0) a közszolgálatban alkalmazott magyarok száma is és még több a házi cselédi munkát vállalóké. Iparos foglalkozású magyarjaink Bosznia minden kerületében elég sokan vannak, bár közel felerészük Sarajevóban kapott elhelyezést; figyelemreméltó az önálló elem szép képvisellete, a mi iparosaink jó boldogulására vall. Kereskedők között, kiket már a bihači és mostari kerületekben alig lelünk meg, az önálló kereskedői foglalkozás még jobban kidomborodik. A mezőgazdasági foglalkozást folytató magyarok végül szinte kizárólag a banjalukai és tuzlai kerületekben telepedtek le, leginkább, mint birtokosok, bérlők vagy azok segítő családtagjai.

b) Magyar honosok Romániában.

A Balkánon élő magyar állampolgárok közül különösen nagy figyelmet érdemelnek Románia magyar honosai: kétségtelenül tekintélyes számuk, kiváló részben magyar anyanyelvűk s másfelől a román állami politika túlzó törekvései egyformán szükségessé teszik a velük való foglalkozást.

A romániai magyar állampolgárok háború előtti számát csak találgatni lehet, közvetítő módszerekkel megközelíteni: a pontos megállapításnak útját vágta a román statisztika azzal, hogy újabban sem a magyar honosok, sem a magyarországi születésű, sem pedig a magyarjékú népeség adatait nem mutatja ki. Románia a legutóbbi népszámlálás előzetes tárgyalásai alkalmával elzárkózott az elől is, hogy a magyar honosok számlálólapjait a nálunk élő romániai honosokéval kicserélje, előbb, 1899-ben pedig a kevés hivatalos közlés — az ellenkező előzetes ígért daczára — az osztrák és magyar honosokra egybefoglalva terjed ki. Minthogy az 1910. évről, illetőleg az 1913. évről, midőn a romániai népszámlálás végrehajtott, még ezek az adatok sem állanak rendelkezésünkre, korábbi nyomokon elindulva kell megkísérelni a magyar állampolgárok s különösen a magyarok számának meghatározását.

Az 1889. évi román pénzügyi népszámlálás a magyar anyanyelvűek számát 47.948 főben, az összes katolikus és protestáns felekezeti lakosok 39·10/0-ában határozta meg; ha ezt az arányt változatlanak tételjük fel, 1899-ben a magyarok száma már körülbelül 70.000-re emelkedhetett. Ez a szám természetesen még mindig sokkal kevesebb a romániai magyar honosok valódi számánál, viszont azonban részben több is, minthogy benne vannak az esetleg román honosságot szerzett magyarjékú egyének s főleg a moldvai, magyarságukat megtartott, de román honos-

sági csángók adatai is. Ez utóbbiak számát, hitelt érdemlő jelentések szerint századunk elején már alig lehetett többre tenni 10—12.000 főnél, — talán már annyian sem voltak — úgy, hogy azoknak a hajdán virágzó csángó településeknek, melyek korábban Moldvában s különösen a Besztercze és Tatos-völgyében állottak fenn, csak romjai maradtak meg. A csángók levonásával — a kiknek egyre gyorsuló elrománosításába, sajnos, nem lehetett beleszólásunk — maradt volna 1899-ben a romániai magyarjainkra körülbelül 60.000 lélek. Ha ezt a számot törzsnek vesszük, — mely ugyan a természetes szaporodás útján biztosan fejlődött volna, de a szaporodást az elrománosítás javára leütjük — a romániai magyarok száma a háború előtti időkig a bevándorlások következtében biztosan még ennél többre szaporodott. Megtudjuk-e mérni ezt a szaporodást?

Jól tudjuk, hogy romániai vándorlási statisztikánk nem teljes; ugyanez áll azonban (sőt még fokozott mértékben) a visszavándorlási statisztikára is, úgy, hogy kellő óvatossággal mégis megkísérelhetjük a vándorlási statisztika adataival eredményhez jutni. A Romániába kivándorolt magyarjékúak száma 1901-től 1913-ig összesen 17.366 (1900 óta kerek számban 18.000) volt; ezzel szemben 1905. óta visszavándorolt 950 magyarjékú: az ugyanazon évek alatt kivándorolt magyaroknak kb. 80/0-a. Ha már most e 0/0-ra kétszerezés (kb. 330/0-ot) is vonjuk le a kivándoroltak számából, azaz azt mondjuk, hogy a Romániába (nem időszakos munka végzésére) kivándorolt magyarok közül minden harmadik-negyedik hazatért s csak a maradványt tekintjük veszteségnek, a Romániában élő magyar anyanyelvű állampolgáraink száma körülbelül 12.000 fővel növekedett meg s 1913-ban kerek számban 70.000 lehetett.

A romániai magyarság azonban csak egy része az ott élő magyar állampolgárok. A kivándorlás ismeretéből emlékezhetünk arra, hogy a romániai kivándorlásnak buzgó támogatói voltak a románjékú egyének s a királyhágot túli németsegből is elég számosan vállalkoztak a romániai útra; ezek közül nyilván szintén sokan maradtak véglegesen künn vagy tartózkodtak a magyarországi vagy romániai népszámlálás idején Romániában. Mennyi lehetett most ezeknek a száma? Egyéb alap híján ismét a vándorlási statisztika tanulságaihoz kell folyamodnunk, melyet így a romániai magyar állampolgárok összes számának megbecsülésére is felhasználunk. Vándorlási statisztikánk szerint az 1905—1913. évek alatt Romániában maradt magyar honosok 82·10/0-a volt nem magyarjékú. Aligha tévedünk sokat, ha ezt a mértéket a korábbi időkre is alkalmazzuk s ha a visszavándorlás tényleges mértékét újból a statisztikából kitérő mozgalom

három-négyszeresével vesszük, a körülbelül 65—70.000 főnyi veszteségből 53—58.000 főre tehetjük országunk nem magyarjékú népességének veszteségét.

Ezzel tehát megközelítőleg tudnánk azt, hogy adatgyűjtésünk másfél évtizede alatt a romániai kivándorlás milyen hatással volt nemzetiségeink számbeli fejlődésére. Kérdés azonban még, hogy kivándorlási statisztikánk szervezésekor mennyi volt a Romániában élő nem magyarjékú honosaink száma, azaz mekkora volt az a törzs, mely nemcsak a természetes szaporodás útján, hanem az újabb bevándorlások következtében is szaporodott. Ezt sem könnyű dölg megállapítani, kétségtelen azonban, hogy már a szoros nyelvi kapcsolat révén is, mely a magyarországi román anyanyelvű kivándorlók és a román állam lakossága között fennáll s a melynek hatása világosan meglátszott kivándorlási statisztikánk anyanyelvi adataiból is, ezek jóval többen voltak, mint a magyarjékúak. De ha azt az igen magas számot, melyet így nyerhetünk, le is tompítjuk, azért, mert valószínű, hogy kivándorolt románjainkban kevésbé van meg a hazájukhoz való hűség s hamarabb lépnek ki állampolgársági kötelekükből, még mindig legalább 80—90.000 főre kell becsülnünk az 1899. évben Romániában élt nem magyar — leginkább román anyanyelvű — honosaink számát s ez alapon végezve további számításainkat, valószínű, hogy az 1913-ban Romániában élő összes magyar állampolgárok száma 200.000-et is elérte.

Első pillanatra talán túlzottan magasnak látszhatik ez a szám, minthogy az 1899. évi romániai népszámlálás az osztrák és magyar állampolgárok összes számát csak 108.285 főben állapítja meg, a mit ha legnagyobb részében a magunk érdekeltiségének is tekintünk, a vándormozgalom pozitív és negatív oldalának összehasonlítása után sem tolnánk ennyire jel romániai honosaink számát. Nem lehetetlen azonban, hogy épen a honosság kérdését illetőleg román anyanyelvű honosainknál sok esetben tévedés is történhetett a román állam javára, úgy hogy számításaink eredményét tényleg elfogadhatjuk a romániai magyar állampolgárok valószínű száma gyanánt.

Romániában élő magyarjaink legtöbbszörének a háború előtt Bukarest volt a tartózkodási helye; a 30.000-et is meghaladta itt a számuk már 1900 után. Galacz, Braila, körülbelül 3—3.500, Plojesti, Turn-Severin mintegy 2—2.500 magyarjékú magyar honos egyénnek volt lakóhelye; a többiek elszóródva éltek s Románia csaknem minden közigazgatási területére jutott belőlük, leginkább mégis a tecuci, rimnik-sarati, vlascai, valceei kerületekre. A romániai magyarok között a legnagyobb tömeg mint cseléd keresi kenyerét, de elég sokan élnek ott, mint ipari vagy egyéb munkások. Önálló iparosokkal és kereskedőkkel Bukarest fővárosban talál-

kozhatunk elég gyakran; végig a Duna mentén pedig sok napszámossal. Aránylag kevés a magyarok között a mezői munkás, a kinek otthon ez a foglalkozása, gyakran kénytelen magát itt más munkára adni.

A romániai magyar állampolgárok sok egyéb személyes viszonyainak ismertetésére — más alap híján — az osztrák és magyar honosok 1899. évi adatait használjuk fel, a kikről amúgy is nyilvánvaló, hogy legnagyobb részben tőlünk és nem Ausztriából származtak át.

A férfiak és nők aránya (1000 férfira esett 1025 nő) itt is a nők túlsúlyát mutatja, ha nem is olyan erős mértékben, mint pl. Szerbiában, de mégis a magyarországi (1000 : 1009) viszonyokat lényegesen túlhaladva. Összehasonlítva adatainknak ezt a tanulságát azzal, melyre a kivándorlási statisztikánál tettünk szert s a mely szerint — bár az összes főirányok közül a romániai kivándorlásban kimagaslóan legnagyobb arányú a nők részvétele — a legújabb időkig ott is többen voltak a férfikivándorlók, mint a nők, kétségtelennek látszik, hogy női népességünk Romániába távozása inkább növeli végső veszteségünket, mint a férfiaké.

Érdekes a kormegoszlás; csak a legfontosabb korcsoportokat is nézve:

Kor	Romániában összeirt osztrák és magyar honosok közül 1899-ben volt 0/0-okban	A Magyarbirodalom népességéből: 1910-ben
20 éven aluli.....	39·7	45·7
20—39 éves.....	38·6	27·8
40—59 éves.....	18·2	15·9
60 éven felüli.....	3·5	7·6

jól látható a kivándorlásnak az a természetszerű hatása, mely a keresőképes korban álló egyének odavonulásában nyilvánul meg; 20—39 éves egyén közei felényinél több van kivándoroltjaink között, mint az itthoni lakosságban s a 40—59 éves körülbelül annyi, mint hazai népünkben. A férfiak és nők között korosztályonként különbséget téve, figyelemre méltó mozzanat vizsgálódásunkban, hogy míg ifjabb korban a női korcsoportok sokkal népesebbek, mint a férfiaké, a 30. életévvel fordul a kocka s ezután már a férfiak rendszerint többen vannak egy-egy korcsoportban, mint a nők. Egyszerű magyarázata ennek, hogy a nők leginkább mint cselédek mennek ki Romániába, e foglalkozásra már fiatalabb korban is alkalmasak, míg a férfiak kereső munkája mégis megkivánja a fokozottabb fizikai fejlettséget s ezek tulajdonképeni kivándorlása később kezdődik meg.

A két állam honosai leginkább (65·10/0) kerületi székhelyen laktak, egyéb városokban csak igen kevesen (4·80/0) s falusi községekben sem túlsokan (30·10/0); a miből azt is következtethetnők, hogy romániai népünk foglalkozási megoszlásában tényleg

csak kisebb szerepet játszik az őstermelés. Fel kell említenünk itt azt az éles különbséget is, mely a városi és vidéki népesség nemek szerint való megoszlásában látszik. A kerületi székhelyeken a nagyobb városokban erős a nők többsége (1000 : 1221), a mit a belső női cselédek nagy száma magyaráz meg; a kisebb városokban a két nem aránya körülbelül egyensúlyban van; nem úgy a falusi községekben, a hol a mezőgazdasági munkák gyakoribbsága miatt a férfiak betelepődése sokkal általánosabb (1428 : 1000).

A vallási viszonyok vizsgálata csak újabb tápot ad annak a gyanúnak, hogy az osztrák és magyar honosoknak nem teljes számát foglalja össze a román statisztika. A népszámlálási feldolgozás szerint ugyanis 1899-ben:

Görög-keleti.....	81.6	Protestáns.....	11.2
Katholikus.....	53.2	Izraelita.....	3.9
Egyéb vallású.....	0.1%		

volt közöttük s ha fel is tételezzük, hogy a katolikusoknak egy része a görög-katholikusok számlájára esik, a görög egyházak részesedése még mindig igen kevés lenne e statisztika szerint, szemben azzal a megállapításunkkal, hogy a Romániába kivándorlóinknak közel háromnegyedrészre volt román anyanyelvű.

Néhány adatunk van végül az osztrák és magyar honosok műveltségi fokáról. Ezek szerint a

	7—15	15 éven felüli
	népességből %	
Irni-olvasni tudott.....	61.3	52.2
Irni-olvasni nem tudott.....	38.7	47.8

Az írás-olvasás tehát — bár a kép általában nem volt kedvező — a legfiatalabb, részben még iskolába járó, részben ezt csak nemrégiben elhagyott bevándoroltak között jóval gyakoribb, mint az idősebb népelemben. A nők irni-olvasni tudása a férfiakénál gyengébb, különösen a 15 évet meghaladott korú nők között, a hol a nők arányszáma a férfiak 59.5%-os arányával szemben 45.0%.

c) Magyarok Szerbiában.

A háború előtti Szerbia magyar honosairól három népszámlálás idejéből vannak pontos adataink:

1890-ben....	11.635	1895-ben....	12.264	1900-ban....	14.419
--------------	--------	--------------	--------	--------------	--------

volt a számuk. Az 1910. évi népszámlálásról még mindig csak az előzetes eredmények állanak rendelkezésünkre s ezek szerint a Szerbiában összeirt osztrák és magyar honosok száma 12.123 volt (szemben az 1900. évi 16.267-tel, úgy, hogy a fogyás 25.5%). Az osztrák és a magyar honosok ez együttes számából — az 1900. évi megoszlást figyelembe véve — a magyar állampolgári kötelekhez körülbelül 10.745 egyén tartozhatott, jóval kevesebb, mint 1900-ban.

Tekintettel arra az elég élénk vándormozgalmra, mely Magyarország határai közül Szerbiába irányul, némileg meglepő, hogy honosaink száma Szerbiában csökkent; ennek a fejlődésnek indokolását azonban a Szerbiában talált magyarországi születésű lakosság számának korábban megfigyelt alakulása tökéletesen megadja. Az 1890. évi szerb népszámlálás ugyanis 24.562 magyarországi születésű egyén közül csak 47.4%-ot, az 1895. évi a 23.796 közül csak 42.6%-ot, 1900-ban pedig 27.581 közül pedig 52.3%-ot talált magyar honosoknak. Állampolgáraink tehát Szerbiában sokan veszítették el a magyar államhoz való kapcsolatukat, elősegítve sok esetben nyilván a nyelvrokonság által.

1900-ban legtöbben (8.980) Belgrádban laktak szerbiai magyar honosaink, úgy hogy jogi népességünknek Szerbiában élő csoportja csaknem kétharmadrészében (62.3%) a fővárosban tömörült. 1910-ben Belgrádban az osztrák és magyar honosok közül 8.617-en tartózkodtak s így bár abszolút számban a magyarok száma, mint országshoz, itt is csökkent, valószínű, hogy honosaink közül most is legtöbbször Belgrádkhoz kötött foglalkozása, minthogy Ausztria és Magyarország polgárainak közeli háromnegyede (71.1%) élt ekkor Belgrádban. Belgrádon kívül 1900-ban egyetlen egy politikai kerület sem volt, a hol a magyar honosok száma az ezret elérte volna. Legtöbben még a podrinjei, a belgrádi, valjevoi, požarevaci, smederevoi kerületekben koncentráálódtak, egyebütt a számuk jóval kisebb, néhol alig néhány főnyi volt. 1910-ben csak három kerületet találunk, a hol a magyarok száma hihetőleg megnőtt; ezek a timoki, užicei és vranjai kerületek, a hol az 1900. évi 137 magyar helyett 236, illetőleg 19 helyett 70 s végül a vranjai kerületben 63 helyett 78 osztrák és magyar honost talált a népszámlálás.

A szerbiai magyar honosok között — akárcsak Romániában — a nők többen vannak, mint a férfiak. A nők többsége azonban itt még sokkal jelentékenyebb, mint Romániában: 1900-ban a férfiak és nők aránya: 1.000 : 1101-hez volt. A női túlsúly azonban a fővároson kívül, ahol az arány (1000 : 1270), másutt alig érvényesül.

A szerbiai magyar honosok túlnyomó nagy része (85.0%) városokban lakik, a falusi nép aránya oly csekély, hogy — ha a szerbiai városi életet nem is ismerjük olyan fejlettnek, mely az iparúzáson alapul, — valószínűnek kell tartanunk azt, hogy a mezőgazdasági foglalkozás szerepe, akárcsak Romániában, itt sem kiemelkedő. A magyarbirodalmi születésű egyének nagy többsége (95.5%) Magyarországból származik s szinte meglepő, hogy a Drávántulról milyen kevesen mentek Szerbiába: Délmagyarországi vármegyéink lakosságára azonban már hosszabb idő óta elég élénk

vonzást gyakorolt Szerbia s ennek eredménye látszik meg a Szerbiában talált magyarországi születésű egyének elég nagy számában.

A magyar születésű szerbiai lakosoknak anyanyelvéről is vannak adataink; legnagyobb részük (61.1%) természetesen szerb anyanyelvű, magyar csak kevés van közöttük (1956, 7.1%), akik leginkább Belgrádban élnek; igen sok volt azonban a német anyanyelvű (7.494), a mi nyilván arra vezethető vissza, hogy a bácskai és torontáli német lakosság is igen gyakran húzódik a Dunán át Szerbiába.

d) Magyar honosok Bulgáriában.

A bulgáriai magyar állampolgárok számáról nincsenek pontos adataink, minthogy a bulgár statisztika szintén csak ausztriai és magyarországi honosokról beszél, annyiban azonban a bulgár adatközlés mégis teljesebb, hogy a legutóbbi népszámlálás a magyarországi születésű egyéneket külön is kimutatja, sőt benne a magyar anyanyelvű egyének adatait is megjelöljük. Az ausztriai és magyarországi honosok együttes száma:

1887-ben.....	4.045	1900-ban.....	6.456
1892-ben.....	5.161	1905-ben.....	6.326
1910-ben.....	6.314		

volt Bulgáriában. Az újabb időben tehát a monarchia két államának honosai az állandó bevándorlás mellett sem szaporodnak Bulgáriában, a mi annál érdekesebb, mert az Ausztriában és Magyarországon születettek száma viszont nagy emelkedést mutat:

1892-ben.....	6.536	1910-ben.....	9.544
---------------	-------	---------------	-------

A fejlődés itt 46.0% lévén, valószínű, hogy Bulgáriába vándorolt honosaink közül, a könnyebb érvényesülés elérése céljából, sokan kilépnek régi állampolgári kötelekükből.

A kerületek közül 1905-ben a szófiai kerületben 1.960, a rousséiban 953, s a várnai, vidini és plovdivi kerületekben is a félezret meghaladta az ott lakó osztrák-magyar állampolgárok száma, de a többi kerületekben (Kustendil és Stara-Zagorát kivéve) is rendszerint néhány száz főnyi volt. Az osztrák és magyar honosok közül a férfiak és nők száma mindenkör körülbelül egyenlő volt; azokban a kerületekben azonban, melyeknek nagyobb város a székhelye (Sophia, Plovdiv, Vidin), a nők többen voltak honosaink között, mint a férfiak. Magyarországi születésű Bulgária 1910. évi lakosai közül összesen 6.219 egyén volt s bár közülök bizonyára a Magyarországon keresetet talált bulgár szülők gyermeke is akadt, ebből azt a következtetést is vonhatjuk, hogy az osztrák és magyar honosok együttes számából is mintegy 62—64% esik

a magyar honosokra, a kiknek a számát így közel 4.000 főre becsülhetjük. Magyar anyanyelvű lakosa Bulgáriának 1.035, közöttük is több (619) a nő; nagyobbára (714) városi lakók.

e) Magyar honosok egyéb Balkán-államokban.

Görögországban 1907-ben 890 osztrák és magyar honost irtak össze, legtöbbet (510) Atikában, azután Kerkirában és a Kikladokban; a többi kerületekben számuk alig néhány fő s közülük is a magyarok érdekltsége bizonyára jóval kisebb (alig több 2—300 főnél) mint az osztrákoké, a kik a kereskedelmi összeköttetések révén sokkal inkább eljuthatnak a Balkán félsziget déli csücskébe is.

A Törökország némely részében élő magyar honosok számát a külügyministerium közvetítésével megszerzett népszámlálási lapokból ismerjük. Az összeírást az itthon használt számlálólapok segítségével itt, valamint a népszámlálás intézményét nem ismerő más keleti államokban is konzulatusaink végezték. Az 1910. évre vonatkozólag Törökország területéről az így gyűjtött adatok feldolgozása alapján ismerjük:

Konstantinápoly.....	596	Szalóniki.....	46
Üszküb.....	56	Szmirna.....	75

városok (s valószínűleg a közelükben fekvő községek) magyar honosságú lakóinak számát. Az összeírások eredményei szerint összesen 773 fő a magyarországi állampolgárok száma (köztük a nőké 359), valószínű azonban, hogy egy rendszeres népszámlálás nagyobb-nak mutatná törökországi honosaink számát. Korra nézve domináló (körülbelül 75%) a 20—60 éves korosztály képviselője; a vallás szerinti megoszlásban római katolikusok (52%) szerepe mellett a zsidóké (24%) a legnagyobb; a magyar anyanyelvűek száma 203 (26.3%), az elsőség azonban a németeké: 298 (38.6%). Nős és nőtlen, férjes vagy hajadon körülbelül ugyanannyi van a törökországi magyar honosok között, mint itthon, az irni-olvasni tudás azonban igen fejlett (82.8%); foglalkozási viszonyaikat tekintve, sok közöttük az iparforgalmi foglalkozású egyén (42.7%), (valójában alighanem ennél is jóval több, mert valószínű, hogy a legnagyobb csoportot alkotó (55.9%) egyéb és ismeretlen foglalkozású egyének nagy része szintén ezekhez tartozik), igen kevés viszont az őstermelő, — mindössze az üszkübi kerületben irt össze a konzulátus 10-et. Törökországban élő honosaink között aránylag kevés (42.9%) a magyarországi születésű egyén s viszont elég sok (31.2%) a törökországi születésű; künttartózkodási idejük többnyire (51.2%) öt éven is felül van s körülbelül negyedrészüket már több, mint 20 éve lakik Törökországban, úgy hogy már hazájával vajmi kevés kapcsolata lehet.

2. Magyar honosok Ausztriában.

Ausztriával való szoros államjogi kapcsolatunk s az osztrák örökös tartományok fejlettebb gazdasági élete hosszú idő óta nagy vonzóerőt gyakoroltak a nyugati magyar határszéli vármegyék lakosságára s a magyar állampolgároknak Ausztriába való kivándorlása a messze múltba nyulik vissza. A határon átmenő sűrű személyforgalom nem teszi lehetséggé, hogy az Ausztriába irányuló vándorlási folyamatot a kivándorlási statisztika kibővítése útján állandóan figyelemmel tartjuk és így Ausztriára nézve egyedüli forrásaink az időnkint végrehajtott népszámlálások, melyekben azonban — mint tudjuk, a kivándorlásnak végső eredménye gyanánt — csupán az Ausztriában élő magyar honosok (illetve legújában a magyarországi születésű vagy illetőségű egyének) számát leljük meg.

Az ausztriai magyarok száma, ha csak azokat a koronaországokat emeljük ki, melyekben állampolgáraink legsűrűbben élnek, 1857-től 1910-ig így fejlődött:

Koronaország	1857	1869	1890	1890	1900	1910
Alsóausztria...	37.819	63.437	119.170	156.673	196.949	215.390
Stájerország...	5.767	10.371	21.481	25.754	34.904	39.240
Isztria.....*	1.174	1.108	3.891	3.024	4.021	9.479
Csehország....	1.719	2.532	7.514	6.869	9.231	10.265
Morvaország..	3.024	4.403	8.254	10.336	11.606	11.919
Galiczia.....	1.007	2.321	5.938	7.780	9.928	8.868
Egyéb korona- országok....	2.537	6.900	17.174	18.231	23.790	29.334
Összesen..	53.047	91.162	183.422	228.647	299.799	324.495

Az Ausztriában élő magyar honosok számának emelkedése rendkívül gyors ütemű volt, sokkal gyorsabb, mint Ausztria saját lakosságáé, amit szemléltetően igazol az is, hogy míg az 1857. évi népszámlálás idején a magyar honosok Ausztria népességének csak 0,29%-át tették, részeseidük:

1869-ben.....	0,45	1890-ben.....	0,98
1880-ban.....	0,83	1900-ban.....	1,11
1910-ben.....	1,14		

0%-ra nőtt meg. A szaporodás különösen az 1869—1880. évek között volt nagy (101,2%/o); az alkotmányos korszak kezdetével megszűnő az a nagy ellentét, mely előbb az ország és Ausztria népe között még fennállt s a lakosság igényei is gyorsan fejlődő, népünknek nagy arányokban nyugat felé vándorlása már az amerikai kivándorlás előtt megkezdődött. Hogy az amerikai kivándorlás kétségtelenül nagy hatást gyakorolt az ausztriai kivándorlásra, világosan kitűnik abból, hogy 1880 után az ausztriai magyarság számának gyarapodása egyre lassúbb lett (1890: 24,7 1900: 26,7, 1910: 12,0%/o), a mit csak azzal lehet magyarázni, hogy az ország határait átlépni szándékozik

* Trieszt és vidéke és Görz és Gradiskával együtt.

zöme 1880 s különösen 1900 után már az amerikai kivándorlás útját választotta.

A magyaroknak az egyes koronaországok szerint való elhelyezkedésében mindenkor Alsó-Ausztriáé volt a vezetés s a hat népszámlálás szerint a magyaroknak:

1857: 71,3	1880: 65,0	1900: 67,9
1869: 69,6	1890: 68,5	1910: 66,3

0%-a (a polgári népességnek 1910-ben 68,49%-a), tehát mindenkor körülbelül kétharmada vagy annál is magasabb hányada lakott Alsó-Ausztriában; Bécs város hatalmas iparának és pezsgő kereskedelmi életének nagy vonzóereje egyszeriben megmagyarázza ezt. Második helyen viszont minden népszámlálás alkalmával Stájerország magyarjai következtek, a harmadik helyen Morvaországiéi, de míg Stájerországnak fokozatosan nagyobbodott a jelentősége, Morvaországra — viszonylag — egyre kevesebb jutott állampolgáraink közül. Dalmáciában, Sziléziában, Krajnában s Triesztben és vidékén mintegy 4—4000 főnyi magyar honost irtak össze a legutóbbi népszámlálás szerint, Tirolban és Karinthiában is körülbelül 3—3000-et, egyebütt azonban — még Felső-Ausztriát kivéve — érdekeltységünk teljesen jelentéktelen. Kétségtelen tanulsága ez adatoknak — a mire különben még később is rátérünk — hogy különösen a Nyugat-Magyarországgal közvetlen szomszédságban lévő ausztriai területek azok, ahova legtöbb emberünk vándorolt ki. Az egyes koronaországokban a magyar honos lakosság szaporodását figyelve meg, legkiemelkedőbb volt az emelkedés Alsó-Ausztriában, a hol félszázad alatt állampolgáraink száma csaknem meghatszorosodott; Galicziában az 1857-ik népszámláláshoz képest 1900-ig még rohamosabban növekedett ugyan a számuk, de a fejlődés 1910-ben megszakadt. Általában — leginkább kisebb koronaországok között — azok között, a hol magyarjaink kevesebben vannak, többet találunk, a melyben a magyarok száma az utolsó évtizedben megfogyott; így Felső-Ausztriában, Sziléziában és Bukovinában.

A magyar honosoknak magyarországi, vagy horvát-szlavonországi származás szerint való megoszlását szemlélve:

Koronaország	Az ausztriai magyar honosok közül				
	a) magyarországi volt				
	1857	1869	1890	1890	1910
Alsóausztria....	36.796	62.674	114.117	152.491	191.780
Stájerország....	5.057	9.705	18.005	21.396	29.706
Krajna.....	124	577	1.495	499	1.718
Trieszt és vidéke	335*	1.407	2.468	1.552	1.540
Isztria.....	273	2.439	1.439	2.073	5.814
Csehország....	1.646	2.407	6.812	6.273	8.173
Morvaország....	2.976	4.355	7.963	10.089	11.356
Galiczia.....	997	2.288	5.747	7.519	9.667
Egyéb korona- országok.....	1.618	3.932	7.761	12.106	16.337
Összesen....	49.549	87.618	166.807	213.364	272.350

* Görz és Gradiskával együtt.

Koronaország	Az ausztriai magyar honosok közül				
	b) horvát-szlavonországi volt				
	1857	1869	1890	1890	1910
Alsóausztria....	1.023	768	5.053	4.182	5.169
Stájerország....	710	666	3.476	4.338	4.498
Krajna.....	523	272	1.063	1.579	760
Trieszt és vidéke	539*	95	1.065	449	679
Isztria.....	585	585	1.452	1.585	1.948
Csehország....	73	125	702	595	1.058
Morvaország....	43	138	291	247	250
Galiczia.....	10	33	191	261	261
Egyéb korona- országok.....	272	627	2.722	2.046	2.756
Összesen....	3.493	3.544	16.615	15.233	17.379

első és igen fontos különbség, hogy míg a Magyarországból származó lakosság szakadatlanul és újra ismétlődő nagy ugrásokkal szaporodott Ausztriában, a horvát-szlavonországi eredetű népesség számának fejlődésében három időszakot lehet megállapítani: 1869-ig bezárólag igen kevés a horvát-szlavonországi magyar honos Ausztriában; 1880-ig hirtelen megélték a bevándorlásuk s az 1880. évi népszámlálás négyeszerre többet talál ott közülük. Némi hullámmal két újabb népszámláláson át a horvát-szlavonországiak száma alig változik, 1910-re azonban a magyarországi honosok szaporodását ismét sokkal meghaladva, újból kb. 75%-kal növekedett a számuk.

Fontos a különbség akkor is, ha a magyarországi és a társországbeli honosainknak az osztrák koronaországokban való elhelyezkedését vizsgáljuk a népszámlálások szerint. A magyarországiak túlnyomó, csaknem mindenkor 70%-ot meghaladó része Alsó-Ausztriában élt; a horvát-szlavonországiaknál viszont nagy a változatosság s náluk még élénkebben érvényesül az egyes koronaországok szomszédsága. Alsó-Ausztria ugyan horvát-szlavonországi állampolgárainknak is többnyire relativ többségét magához vonta, de az övével csaknem egyenrangú vagy néha nagyobb is Stájerország szerepe; Krajnában, Isztriában és Dalmáciában is elég sok drávántúli magyar honos telepedett meg. Egyébiránt megállapíthatjuk, hogy míg a magyarországi magyar honosok száma Ausztria legtöbb vidékén állandóan emelkedett, a Horvát-Szlavonországból elkerült népesség számereje folyton hullámzik s a koronaországok közül kevés van olyan, — Stájerországon kívül az isztriai tengerpart vidéke — a hol a horvát-szlavonországi magyar honosaink száma egyre növekedett, egyebütt (Alsó-Ausztriában is) s különösen Krajnában, hol többet, hol kevesebbet talált közülük a népszámlálás.

A férfiak és nők arányának a népszámlálásonként való változása szintén érdekes részlete összeállításainknak:

* Görz és Gradiskával együtt.

Koronaország	Ezer férfire esett nő				
	1857	1869	1890	1900	1910
Alsóausztria.....	892	876	941	916	955
Stájerország.....	878	724	898	803	792
Isztria.....	793	308	411	575	363
Csehország.....	714	408	708	685	702
Morvaország.....	877	910	940	872	765
Galiczia.....	949	517	631	346	599
Egyéb koronaországok	857	459	653	595	594
Összesen.....	832	757	831	831	850

Ausztriai honosaink között a férfiak valamennyi népszámlálás alkalmával többen voltak, mint a nők, sőt mintha a férfítúlsúly emelkedőben is volna a multtal szemben. Két ízben, 1880-ban és 1900-ban, az osztrák népszámlálások szerint erősen csökkent a magyar honosok között a nők aránya. Az időpontok egybeesvén ausztriai összes magyar honosaink számának hirtelen megnövekedésével, közvetve Ausztriában is tapasztalhatjuk a kivándorlás ismertetésénél leszűrtezt a tanulságot, hogy a nők a kivándorlási mozgalom megélékülésekor csak később csatlakoznak a férfiakhoz. Ausztriával lebonyolódott kivándorlásunkkal is így történt; a 70-es és 90-es évek nagy mozgolódásának a visszahatása a nők között csak a következő évtizedekben indult meg s a kiegyenlítődés többé-kevésbé sikerült is. Legmagasabb a nők aránya Alsó-Ausztriában — itt a férfiakéval majdnem egyenlő — s határozottan növekedőnek is mondható. Csehországban és Stájerországban már 800 nő sem esett 1.000 férfira (pontosan 792); de míg az előbbiben az 1910. évi arány újabban rendszeres emelkedés eredménye, emitt a nők fokozatosan teret veszítenek. A nagyobb számú magyar honosoknak kenyeret adó többi koronaországok közül még Morvaországban elég magas (765) a nők aránya, bár a női nem itt is határozottan hátra szorult, Galicziában már sokkal alacsonyabb s még inkább az Isztriában, Dalmáciában, fele sem a férfiaknak.

Eddigi megbeszéléseink az ausztriai magyar honosok számát a koronaországokban vizsgálván, nem volt alkalmunk számukat az összes lakossághoz viszonyítani; e számításokat elvégezve s a felsorolásból azokat a koronaországokat, melyekben a magyarok csak kisebb számmal vannak képviselve, kihagyva:

Koronaország	10.000 lakosra esett magyar honos				
	1857	1869	1890	1890	1910
Alsóausztria.....	224,9	318,8	511,2	588,6	635,1
Stájerország.....	54,6	91,1	177,0	200,3	252,2
Karinthia.....	7,7	12,3	53,6	55,6	57,6
Krajna.....	14,3	18,2	53,2	41,6	49,8
Trieszt és vidéke...}	22,5	121,2	235,3	127,0	124,2
Isztria.....	43,6	133,2	95,2	116,5	234,9

azt látjuk, hogy Alsó-Ausztriában már 1857. óta mindenkor elég tekintélyes volt a magyarok képviselete, (még

* 1857-ben Görz és Gradiska adataival együtt.

inkább Bécsben, a hol 1910-ben tizezer lakos közül 765 volt a magyar honos). Utána Stájerország, Isztria s Trieszt és vidéke következnek, közülök azonban csak Stájerországban fejlődik lépcsőzetesen a magyarság aránya, a tenger mellékeken hol emelkedik, hol csökken. A legkisebb a magyar honosok aránya Galicziában, a hol az utolsó népszámlálás szerint csak 11 és Csehországban, ahova csak 15·2 magyar honos jutott 10.000 főnyi lakosságra.

Ausztria nagyobb városairól is meg kell még emlíkeznünk. Csak Bécs polgári lakosságában 147.856 magyar állampolgár élt, jóval több, mint Budapesten kívül bármely magyar városban. Grác magyar honosából (10.048) is kitelnék egy kisebb fajta vidéki magyar város lakossága; Triesztből (3.773) egy nagyközség. Prágában és Brünben is csaknem ezer magyar állampolgár lakott.

Következő kérdés volna már most az, hogy az Ausztriában összeirt magyar honosoknak mi a születési helye. Rendkívül tanulságos volna ugyanis ismerünk azt, hogy osztrák földön élő összes állampolgáraink közül kik születtek itthon, hazájukban s kik már (a második, esetleg harmadik generációban) idegenben. A népszámlálás adatai — sajnos — ebben az irányban nem teljesen kielégítőek, mert a születési vagy illetőségi község szerint dolgoztatván fel (ez utóbbi minden esetben magyarországi község) nincs módunkban a belföldön és külföldön születettek számát egymástól elválasztani. A területiség kérdését — mint Bosznia-Hercegovinával is tettük — czélszerű a polgári és katonai magyar népességnél külön szemle alá venni: a katonák Ausztriában tartózkodása nem önkéntes s az Ausztriába irányult vándormozgalom forrásainak megállapítására ezért csak a polgári népesség szerint lehet irányadó. Az 1910. évi adatok szerint: az Ausztriában élő s a

	magyar honos polgári népesség száma
Duna jobb partjáról	129.078
Duna bal partjáról	86.850
Duna-Tisza közéről	20.498
Tisza jobb partjáról	7.677
Tisza bal partjáról	5.536
Tisza-Maros szögéből	11.448
Királyhágón túlról	6.842
Fiuméből	1.797
Magyarországból összesen	269.726
Horvát-Szlavonországból	27.172
Ismeretlen helyről	4.191
Magyarbirodalomból összesen	301.089

fő volt. Túlnyomó részük tehát a Duna jobb partján született vagy illetékes, leginkább a határszéli Vas és Sopron vármegyékben, a melyeknek polgári népességéből egyenként közel 50.000 ember él Ausztriában; Mosonból is 12.000-nél több egyén szakadt et Ausztriába, Zalából és Sopron városából is számos ezer. A Duna bal partján ekkora mozgalomnak nyomait nem észleljük ugyan,

Nyitra és Pozsony vármegyék lakossága azonban szintén majdnem 30.000 fővel nagyobb lehetne az ausztriai kivándorlás nélkül. Horvát-Szlavonországnak már jóval kisebb az ily módon szenvedett vesztesége s a leginkább érdekelt Varaždin, Modrus-Rijeka, Zagreb és Lika-Krbava vármegyéből sem tartózkodott Ausztriában nagyobb tömegű magyar honos egyén. A Duna-Tisza közén még csekélyebb az ausztriai kivándorlás jelentősége, bár Budapestről Ausztriába elszármazott honosaink száma 12.304-et tett. Hihetőleg leginkább a németajkú lakosság szolgáltatja a Tisza-Maros szögén Temes, Torontál és Krassó-Szörény kivándoroltjait, valamint a Tisza jobb partján is az ott egyedül figyelemreméltó Szepes vármegyéét, míg Erdélynél már világosan látszik az Ausztriától való távoli fekvés s a németajkú nép lakta vármegyék közül is csupán Szében, Brassó és Nagy-Küküllő vármegye népéből írtak össze Ausztriában néhány száz honosunkat.

Fokozott mérvben látjuk a közvetlen szomszédság hatását, ha az egyes koronaországokon belül vizsgáljuk a kivándorlás helyét. Az Alsó-Ausztriába vándorlás a Magyarbirodalom egész területéről általános. Nincs egyetlen egy törvényhatóságunk, a honnan ne került volna el valaki állandó tartózkodásra Bécs városába s Alsó-Ausztria egyéb részein is — Borsodot kivéve — minden magyar vármegyéből és városból lakott valaki a népszámlálás idején; Sopron, Pozsony és Nyitra vármegyék s Sopron és Pozsony városok, tehát Alsó-Ausztriához legközelebb fekvő törvényhatóságaink azonban egymagukban több mint 50%-át adják a koronaország magyar honosainak s mellettük még Vas és Moson, tehát földrajzilag szintén közel fekvő vármegyék, valamint Budapest székesfőváros (a honnan azonban csaknem kizárólag Bécsbe törekedtek az eltávozottak) magyarjai voltak a legtöbben Alsó-Ausztriában. Felső-Ausztria is leginkább a most felsorolt vármegyék magyar honosait vonzza, a lejjeb fekvő Stájerországban viszont a Vas vármegyéből történő kivándorláson kívül csupán Varaždin és Zala vármegyék mozgalma jelentős. Karinthiában a helyzet a stájerországgal azonos, Krajnába azonban az anyaországból már csak nagyon kevesen vándoroltak ki s a többség a Drávántúlról, a határszéli Modrus-Rijeka, Zagreb és Varaždin vármegyéből indult útnak. Triesztbe, Isztriába, Görzbe az ország délnyugati részeiből jönnek ki legtöbben, a Krajnánál felsoroltakon kívül még Zala és Modrus-Rijeka vármegyéből; Dalmáciánál a legfőbb szerepet a területi kapcsolatban álló Lika-Krbava játsza. A csehországi kivándorlás gócpontját viszont a felvidéken találjuk meg: Trencsénben, melynek Nyitra és Pozsony a társai, s a morvaországi kivándorlás magja is északnyugaton van, csakhogy ennek lebonyolódásában Trencsénnek Nyitra csaknem egyenrangú tényezője. Szilé-

zia közelsége a legészakibb vármegyékben érezteti hatását, Trencsénen kívül Liptóban és Árvában is. A galicziai kivándorlás fészke még odább nyúlik el, egészen az északkeleti vármegyékig; ez a kivándorlási irány az egyedüli, melyben a Tisza jobbparti vármegyék élénkebben részt vesznek (Sáros, Bereg stb.), bár az elsőség Máramarost illeti meg, csakúgy, mint a bukovinai kivándorlásban is, melynek kivándorló anyaga még a határos Besztercze-Naszód vármegye népességéből is sorozódik.

Katonasorban Ausztriába került honosaink tartózkodási helyét vizsgálva:

Bécs	7.668	Isztria egyéb részei	646
Alsóausztria egyéb részei	1.782	Galiczia	2.428
Stájerország	1.207	Dalmácia	2.098
Karinthia	1.303	Egyéb helyek	2.527
Pola	3.747	Mindössze	23.406

Bécs szerepe újból kimagasló. A császárvárosban csakúgy, mint a polgári honosok, a katonai személyek Magyarország minden törvényhatóságából megtalálhatók. Pola és az ott állomásozó hadihajók legénysége is hazánk minden vidékéről válogatódik ki. Békeidőben feltűnően kevés magyar katona (181) állomásozik Csehországban,

A demografiai adatok vázlatos ismertetését a családi állapoton kezdve el, az ausztriai magyar állampolgárok közül sokkal gyakoribb (64·2%) a nőtlen vagy hajadon, mint Magyarország lakosságában (53·4%), bárha a nőtlenek arányszáma valamivel csökkent is az 1900. évi népszámlálás óta (68·2%). A férfiak közül a nőtlen (52·4 %) jóval több, mint a nők között a hajadon (47·6 %); az özvegy nők aránya viszont (73·2 %) messze felülmúlja az özvegy férfiakét (26·8 %).

A korviszonyokat:

10 éven aluli	11—20 éves	21—30 éves	31—40 éves	41—50 éves	51—60 éves	61—70 éves	70 éven felüli
21·4	20·7	19·7	16·8	10·4	6·2	3·3	1·5

összehasonlítva a magyarbirodalmiakkal, kitűnik, hogy a produktív korosztályok az Ausztriába kivándoroltak közt is sokkal erősebben vannak képviselve, mint az anyaország népességében.

Ausztriában összeirt honosaink vallási megoszlása 1910-ben a következő volt:

Vallás	%	Vallás	%
Róm. kath.	72·6	Református	0·8
Gör. és örm. kath.	0·6	Egyéb keresztény	0·1
Gör. és örm. keleti	0·7	Izraelita	18·7
Ágostai evang.	6·3	Felekezet nélküli	0·3

A római katolikus egyház hiveinek aránya tehát jóval nagyobb az ausztriai magyar állampolgárok között,

Magyarországi kivándorlás.

mint otthon (a Magyarbirodalomban az arányszám csak 52·1%), még élesebb azonban a különbség az izraelitáknál, kiknek arányszáma a magyarországi 4·5%-ról itt 18·7%-ra duzzadt fel s így az ausztriai magyarságnak csaknem egyötödét képezik (kereskedelem). Evangélikus megközelítőleg annyi van ausztriai magyarjaink között, mint hazai népünkben, viszont a reformátusok és a két görög-keleti egyház követői, a kik többnyire olyan vidékeken laknak, melyek Ausztriától távolabb esnek, csaknem teljesen hiányzanak.

Adataink vannak az irni-olvasni nem tudók számáról is. Ez adatok szerint az Ausztriában tartózkodó — 10 éven felüli — magyar állampolgárok közül mindössze 9701 (3·2%) volt analfabéta, a mi nagyon kedvező arány. Az irni-olvasni tudás minden korosztályban egyformán jó, még a 70 éven felülieknél is, tehát még egy régebbi kor szülőiteinek körében is s a nők arányszáma is alig valamivel rosszabb a férfiakénál.

Az Ausztriában összeirt magyar honosok künn-tartózkodási ideje 1910-ben bár ritkán (17·8) volt kevesebb egy évnél (a férfiaknál valamivel gyakoribb az ilyen rövid idei ott-tartózkodás), mégis az a körülmény, hogy körülbelül az ötöd része ausztriai magyar honosainknak még egy éve sem élt új hazájában, arra enged következtetni, hogy ausztriai magyar honosaink között elég gyakori a kicserélődés. Körülbelül 25%-a a kivándoroltaknak 1—5 éve van Ausztriában, 15—16%-uk pedig 5—10 év óta: mind nem oly hosszú idő, hogy még az amerikai kivándorlásnál szerzett tapasztalatok szerint is ne számíthatnánk esetleg hazatérésükre. Csak azoknál, a kik már 10 évnél hosszabb ideig vannak Ausztriában (30·9%), jogos az aggodalom, hogy kapcsolatuk Magyarországgal teljesen meg fog szakadni, vagy már el is tépődött.

Ausztriai honosaink foglalkozási megoszlása:

Foglalkozás	Szám	Foglalkozás	Szám
Östermelés	32.505	Közlekedés	21.151
Bányászat	10.410	Szabad foglalkozás ..	10.175
Ipar	132.065	Házi cselédek	15.529
Kereskedelem	39.392	Egyéb foglalkozás	39.862

világosan mutatja, hogy főként az ipar az, mely magyarjainknak keresetet nyújt. A Magyarbirodalom iparos népességének aránya csak 16·0%, ezzel szemben az Ausztriában élő állampolgáraink között 43·9%. A kereskedelemnél (3·5 ill. 13·1%) és közlekedésnél (3·0 ill. 7·0%) is hasonló a helyzet, minek természet-szerű következménye viszont, hogy az östermelő elem aránya (10·8%) messze mögötte marad a hazai viszonyoknak (64·6%). Az ipar egyes csoportjai közül kimagaslik a ruházati iparhoz tartozók száma (27.549), bár az építő iparban is sok (18.436) magyar állampolgár talál alkalmazást, szintugy a vas- és fémipar-

ban (17.846); az élelmezési és élvezeti, a fonó- és szövő, a fa- és csont és végül a gépipar még azok az iparágak, melyek több ezer magyar honosunk megélhetését biztosítják. A kereskedelem ágai közül főként az árukereskedelem, a közlekedésben a közúti közlekedés és a hajózás a fontosabb foglalkozási csoportok.

Már a kivándoroltak családi állapot szerint való megoszlása és korviszonyai következtetni engednek arra, a mi a foglalkozási statisztikából határozottan bebizonyul, hogy t. i. az ausztriai magyar honosok közül több a kereső foglalkozású egyén, mint itthon; 100 keresőre mindössze csak 65 eltartott jutott az ausztriai magyarok között, körülbelül a fele a magyarbirodalmi arányszámnak (133). A keresők közül a legnépesebb a munkáselem (48⁹/₀), bár elég nagy az önállók aránya is (30⁹/₀); a hivatalnokok, tanoncok, napszamosok, segítő családtagok stb. pedig együttvéve annyian sincsenek, mint akár az önállók. Az eltartottak számát vizsgálva, legtöbb az eltartott (egy keresőre csaknem 2) a bérlőknél; más foglalkozási viszonybeli keresőnél az arány végig jóval kisebb s különösen kevés a munkásoknál. A hazai adatokkal szemben különösen az önállóknál nagy az eltérés; a Magyarbirodalomban egy önállóra 2⁴, ausztriai honosainknál pedig csak 0⁸ eltartott esik. Nem minden foglalkozási főosztály önállóinál van azonban ez így: az őstermelőknél 100:251 az arány, s ezzel szemben a közszolgálatban alkalmazottaknál és szabad foglalkozásoknál az arány rendkívül alacsony, 100:30. Érdekes a helyzet a munkásoknál; akár a mezőgazdasági (100:42), akár az ipari munkásokat nézzük, (100:73), nagyon csekély számokhoz jutunk, a mit valószínűleg azzal lehet magyarázni, hogy a munkások vagy még nem rég ott élők (s esetleg hazatérni is akaró) népelem, melynek családja itthon van, vagy pedig szerényebb körülményeik mellett az idegen viszonyok között még nem tudtak házasságra lépni.

Nagy kár, hogy adataink nem nyújtanak módot bevándorolt honosaink anyanyelvi viszonyainak vizsgálatára; kapunk azonban magában az osztrák népszámlálási közleményben némi adatokat arról, hogy az osztrák állampolgárok közt mennyi a magyar anyanyelvű. A kimutatott szám (10.399) oly csekély, hogy hitelességéhez jogos kételkedés fér, annál is inkább, mert e szám nagy része is (10.389) Bukovina magyarjaira esik, a kik másfélszáz évvel ezelőtt történt település maradványaiképpen őrizték meg ott a magyarságukat. Alig lehet elhinni azt — már csak a nem épen ritka honosítások folytán is — hogy egész Alsó-Ausztriában, Béccsel együtt csak 233 magyar anyanyelvű osztrák állampolgár laknék. Az osztrák statisztika felsorolásában még Csehországban is 50, Morvaországban 30, Tirolban és Felső-Ausztriában egyenkint 16 magyar anyanyelvű osztrák honpolgár laknék;

kétségtelen azonban, hogy a népszámlálási felvétel eltérő módszerének kell tulajdonítanunk, hogy az Ausztriában honosságot szerzett magyarországi kivándorlók az anyanyelvi statisztikában már teljesen elvesztették magyarságukat.

Különösebb érdeklődésre tarthat számot a bukovinai magyarság részletezése. Közülük 7.048-at a Szereth, 2.502-t a Radautz, 607-et Gurahumora, 169-et Suczawa, 6-ot Kimpolung politikai kerületben, és végül 57-et Czernowitzban írtak össze. Tulnyomó részben róm. katolikusok (95⁸/₀), protestáns vallásúak 378-an vannak köztük, a csekély maradék görögkeletiek és zsidók. Családi állapotukra nézve 59⁰/₀-uk nőtlen vagy hajadon, 36⁸/₀-uk házass. A bukovinai csángók néhány községben tömörülnek; Józseffalva, Hadikfalva és Laudonfalva, valamint Andrásfalva, továbbá Fogadjisten és Istensegíts községekben. 1900-ban legnagyobb volt köztük Hadikfalva, 3.529 főnyi lakosságából 3.255 magyarral; Istensegíts község 2.558 főnyi lakosságából 2.286 volt magyar, Andrásfalván 2.040 lélekből 1.712. Józseffalván a magyarok mellett már egyéb nemzetiségeknek is hely jut s a község 1.310 főnyi lakosságában csupán 561, Fogadjisten községben pedig 572 lélekből mindössze 133 volt magyar anyanyelvű.

3. Magyar honosok a Németbirodalomban.

A nyugateurópai államok közül — Ausztrián kívül — a Németbirodalom területén tartózkodnak nagyobb számmal magyar honosok. Eredeti forrása szerint a Németbirodalomba való kivándorlás nem más, mint egyes vidékek lakosságának időszaki munkakeresés végett való kiutazása Németországba; hogy azonban az ideiglenesen távollétből mind nagyobb mértékben válik állandó jellegű elszakadás is az anyaországtól, világosan mutatja a Németbirodalomban összeírt magyar honosok száma, mely 1880-ban még csak 5.705 volt, 1885-ben 6.775 lett, 1890-ben 9.252, 1900-ban hirtelen emelkedéssel 23.639, 1910-ben pedig már 32.107.

A németbirodalmi magyar honosok legnagyobb része Poroszországban tartózkodik, ott is legtöbben a westfáliai (5.261), brandenburgi (3.246), rajnavidéki (3.513) és sziléziai (1.395) tartományokban, továbbá Berlin városában, melynek területén egymagában 4.908 magyar állampolgár élt. Poroszországon kívül még Bajorországnak a Rajnától jobbra eső részében és Szászországban vannak nagyobb számmal magyarok, valamint a három Hanza-városban, közülük is leginkább Hamburgban. A három legfontosabb országban a magyarság számának fejlődése a következő volt:

Év	Poroszország	Bajorország	Szászország
1880.....	3.053	520	691
1885.....	3.605	1.043	631
1890.....	4.979	1.292	912
1900.....	15.121	3.247	1.849
1910.....	21.282	3.743	2.570

Legnagyobb mérvű a magyarok számának szaporodása Poroszországban, ahol azonban egyes tartományok jelentősége érdekes hullámzást mutat. 1880-ban még a porosz-sziléziai magyar honosaink száma volt legtöbb, a következő két 5 éves népszámlálás alkalmával az első helyre Berlin kerül, de 1900. és 1910-ben már ezt is második helyre szorítja a bányász nép gyors bevándorlása révén Westfália, a hol pedig 1880-ban még csak mindössze 144 magyar élt. Gyors a magyarok szaporodása a rajnai tartományokban is, míg Sziléziában a magyarság újabban abszolút számban is fogyott.

Németbirodalmi honosaink között nagy a férfiujsúly; 1910-ben 60¹/₀-uk volt férfi, 39⁹/₀-uk nő. Jobban megvilágítja a helyzetet, ha a férfiak és nők arányát 1.000-hez viszonyítva képezzük. Ez az arány, 1.000:663, igazolja, hogy magyar népünk főként a kereső munka csalogatja ki Németországba s ott tartózkodásuk sok esetben talán ideiglenes is lehet. A fontosabb szövetséges államok közül Poroszország (1.000:642) tartományai közül Brandenburgban közelíti meg leginkább a nők száma a férfiakét (1.000:804); Westfáliában (634), Berlinben (624) és a rajnai tartományokban (611) körülbelül azonos a helyzet. Bajorországban és a többi német államokban, a hol a férfiak és nők száma úgy aránylott egymáshoz, mint 1.000:738-hoz, illetve mint 1.000:689-hez, a női nem képviselője általában erősebb s vannak olyan államok is (Oldenburg, Elsass-Lotharingia, Baden), a hol a nők aránya még jobban megközelítette, illetve (Lübeck városában, a hol azonban a magyarság csak 42 főnyi) felül is multa a férfiak arányát.

Hazai népességünk és a németbirodalmi honosaink korviszonyainak különbözősége jól kiténik ebből az összehasonlításból:

Allam megnevezése	6 éven aluli	6—12	12—14	15—19	20—29	30—39	40—59	60 éven feletti és ismeretlen
Poroszország ...	13.6	9.1	3.6	10.7	47.2	14.0	1.8	
Bajorország.....	10.2	9.0	3.9	8.7	47.3	17.2	3.7	
Egyéb államok.	10.8	6.5	3.2	13.5	51.3	12.8	1.9	
Németbirodalom	12.6	8.5	3.6	11.1	48.1	14.1	2.0	
Magyarbirodalom	13.3	15.7	6.6	9.9	27.5	18.8	8.2	

A produktív korosztály legértékesebb része, a 20—39 éves egyének, csaknem az összes künntartózkodó magyarok felét teszik, sőt Poroszországon és Bajorországon kívül a többi német államokban az abszolút többséget is eléri s ily módon csaknem kétszer

annyian vannak, mint itthoni népességünkben. A legmunkaképesebb korcsoportoknak e rendkívüli arányú képviselője mellett természetes, hogy az összes többi korosztályoknál elég lényeges eltérés mutatkozik a magyarországi arányok javára; még a 40—59 éveseknél is. A fiatalabb elem a poroszországi magyarok között leggyakoribb, a 40 éven felüli legtöbb Bajorországban.

A családi állapotot tekintve, a németbirodalmi magyarok 60⁹/₀-a nőtlen vagy hajadon (itthon: 53⁴/₀); legkevesebb az arányuk Poroszországban.

A római katolikusok aránya (57⁴/₀) nem sokkal haladja meg a hazai arányt (52¹/₀), az ágostai hitvallású evangélikusoké (19¹/₀) már sokkal inkább (6⁴/₀), főleg pedig az izraelitáké (17¹/₀—4⁸/₀). A római katolikusok képviselője Bajorországban leg-erősebb (Poroszországon kívül a többi államokban körülbelül annyian vannak, mint a Magyarbirodalom népességében), az ágostai hitvallású evangélikusoké a kisebb német tartományokban. Zsidó vallású állampolgáraink közül különösen Poroszországban és Bajorországban tartózkodnak sokan, Berlinben egyenesen relatív többségben vannak.

Keresők és eltartottak szerint így oszlik meg a németbirodalmi magyar honos népesség:

Allam	Keresők	Eltartottak	100 keresőre eső eltartott
Poroszország.....	11.682	9.600	82
Bajorország.....	2.048	1.695	89
Egyéb ország.....	4.326	2.756	64
Németbirodalom	18.053	14.051	78
Magyarbirodalom			133

A Németbirodalomban is jóval kevesebb eltartott jut 100 keresőre, mint itthon (a mit részben már a nőtlenek magasabb arányszáma is megmagyaráz), legtöbb mégis Bajor- és Poroszországokban, aminek az oka az, hogy itt vannak kivándoroltjaink között legtöbben a családostok.

A keresők sorában legelterjedtebb (8.249, 45⁷/₀) az ipari foglalkozás. Bajorországban az arány egyenesen 56%, egyes kisebb államokban (Oldenburg, Württemberg, Baden) még ennél jóval magasabb. Elég sok (1.227) önálló iparüző egyén is volt köztük, tisztviselő (418) már kevesebb, míg a túlnyomó többség az ipari segédszemélyzethez tartozik. Berlinben magában 1.971 iparosunk élt, köztük 401 önálló. Gyakori foglalkozási ág magyarjaink között a bányászat (14⁴/₀) is, csaknem kizárólag Westfáliában és a rajnai tartományokban; mezőgazdasági keresete már jóval kevesebbnek (9²/₀) volt, jobbra munkási minőségben s ezek leginkább Brandenburgban és Sziléziában éltek. Nem csekély a kereskedelemmel és hitellel foglalkozók száma (1.941, 10⁷/₀) sem s köztük feltűnő nagy (777) az önálló egyének szerepe. Kereske-

dőink leginkább persze szintén Berlinben összpontosulnak, bár Hamburgban is eleget találunk közülük. Szabad foglalkozása összesen 747 magyar honosnak volt, leggyakrabban Berlinben és Brandenburgban s önálló vagy tisztviselői minőségben.

4. Magyarok Európa egyéb államaiban.

Európa egyéb államaiban összeirt magyar honosokról kevés adatunk van; ezekből is megállapítható azonban annyi, hogy az ott fekvő országok nem gya koroltak lakosságunkra oly nagy vonzóerőt, mint a minőt Közép-Európában láttunk.

A svájci magyar honosok száma:

1870.....	960	1890.....	444
1880.....	495	1900.....	978
1910.....	2.363		

többszöri hullámszám után a legutóbbi tíz évben hirtelen emelkedett. Svájc magyarsága leginkább a városokban csoportosul; Zürich, Genf, Basel, St. Gallen, Bern stb. városokban s ott is növekedett számuk leggyorsabban.

A svájci népszámlálás 1910-ben kimutatta a magyarországi születésű egyének számát is (1809), melyből úgy látjuk, hogy svájci honosainknak egy-negyed része már külföldön született. A férfítúlsúly (1.000:606) a svájci magyarok között is megvan.

Az olaszországi magyar honosok száma:

1901.....	673	1910.....	992
-----------	-----	-----------	-----

sintén emelkedőben van. Legnagyobb részük városokban lakik, Rómában, Milánóban, Velencében, Novarában, Flórenczben stb. Születési helyük túlnyomóan Magyarország; csak alig néhány Ausztriában, Olaszországban vagy másutt született egyén volt köztük. A férfítúlsúly (1.000:755) nem általános; városokban többnyire megvan s néhol nagyon is kiéleződik (bár itt is Milanó és Porto-Maurizi kivételek), a vidéken azonban elég sok tartományban a nők vannak többen. A korviszonyokat tekintve kimagasló (48·10/0) a 21—40 éves korosztály képviselője, de — ellentétben a Németbirodalommal — a 40 éven felüli egyének aránya is magas (27·0/0). A családi állapotnál a külföldi magyarságnál általában tapasztalt irányzat érvényesül: a nőtlen és hajadonok aránya (58·20/0) a hazai viszonyokat erősen meghaladja. A katolikusok szerepe domináló (73·50/0); néhány evangélikus vallású és zsidó egyén teszi teljessé a magyarok számát. Nem érdektelen — 1900-ból eredő adatok szerint — a foglalkozási viszonyok alakulása: a künn élő magyarok negyedrésze tőkés vagy nyugdíjas s igen sok volt a tanár, tanító és egyéb értelmiségi egyén, valamint a művészember; mezőgazdasági foglalkozású alig valaki volt köztük. Igen jó az olaszországi magyarok elemi műveltsége: irni-olvasni 92·0/0-uk tudott.

Az az idő, a mióta honosaink Olaszországban élnek, többnyire nem hosszú; 1910-ben az esetek 38·0/0-ában az öt évet sem haladta meg.

Franciaországban: már valamivel nagyobb számban voltak magyarok:

1890.....	2.261	1896.....	2.068	1901.....	1.940
-----------	-------	-----------	-------	-----------	-------

1906-ból pedig nem állanak rendelkezésünkre ugyan az adatok, abból azonban, hogy az osztrák és magyar állampolgárok összes számát ez a népszámlálás 13.021-nek mutatja ki (az osztrák és magyar honosok 1896. évi számával szemben több, mint 2.000 főnyi szaporulat), fel lehet tételezni, hogy a franciaországi magyarság száma ismét néhány száz fővel emelkedett. Legnagyobb részük 1901-ben Párisban élt (1.324); Párison kívül még a Seine, Alpes-Maritimes, Bouches du Rhone, Rhone stb. departementokban írtak össze több magyar honost. A férfiak és nők aránya még inkább a férfítúlsúlyt mutatja: 1.000:598, jórészt azonban a Seine megye adatai folytán; Párisban és vidékén — úgy látszik — a nők csak ritkábban telepedtek le, a távolabbi megyékben azonban már a férfiakkal arányosabban.

Spanyolországban, a hol az ausztriai és magyar honosok száma is 1900-ban mindössze 604 volt, a magyar honosok száma 1910-ben nem haladhatta meg sokkal a százat.

Nagy-Britanniában külön vannak adataink Anglia, Skócia és Írország magyarjairól. Az angliai magyarság száma:

1871.....	390	1890.....	733
1890.....	441	1901.....	1.109
1911.....	1.501		

Legnagyobb számban London grófságban élnek. A nők aránya bár emelkedő (1891: 320, 1901: 290, 1911: 380 nő esett 1.000 férfira), mégis igen alacsony. Az angol adatközlés a magyarokat a szerint is részletezi, hogy 10 évet betöltötték-e vagy sem; megtudjuk így azt, hogy 10 éven aluli köztük csak 41 volt. Foglalkozásukra nézve magyarjainkat az angol statisztika legtöbbnyire a külön meg nem nevezett foglalkozásúak vagy a foglalkozás nélküliek közé sorolja; ezek 420 főnyi számából azonban a kétharmadtöbbség nő, valószínűleg eltartott családtag. Hivatalnokok (127), házi szolgálatban állók (100) és kereskedők és szállítók (187) is elég nagy számmal voltak az angliai magyar honosok között, legtöbbben azonban mégis ipari foglalkozásokban találtak elhelyezést, főként a ruházati, élelmezési, fém- és gépiparban. Nagy-Britannia másik királyságában, *Skóciában*

1871-ben.....	6	1881-ben.....	71	1891-ben.....	41
---------------	---	---------------	----	---------------	----

magyarországi születésű egyén élt; 1901-ben pedig 39 magyar honost írtak össze. A legutóbbi (1911.)

népszámlálásról csak a magyar és osztrák honosok együttes számát (528) ismerjük; valószínű azonban, hogy a magyarok száma most is csak félszáz-száz között járt. *Írországban* 1901-ben csupán egy 40 éven felüli magyar egyén lakott.

Hollandiában 1900-ban 555 magyar és osztrák egyént írtak össze s köztük hitelt érdemlő becslések szerint a magyarok száma 100 lehetett. Az 1910. évi népszámlálás szerint a Hollandiában élő magyarok összes száma 179 volt. Legtöbben közülük

Hágában.....	40	Amsterdamban.....	49
Rotterdamban.....	25	Harlemban.....	14

tartózkodtak. A férfiak (91) és a nők (88) száma csaknem egyenlő. Hollandiában élő magyar honosaink legnagyobb részének (133) a születési helye is Magyarország, 24-en Hollandiában születtek, a többiek Németországban, Ausztriában, Franciaországban, Olaszországban, Boszniában, Romániában, hárman pedig Kelet-Ázsiában. A Magyarországból elszármazottak legtöbben városi születésűek; Budapest (26) s néhány törvényhatósági város (Nagyvárad, Miskolcz, Temesvár, Újvidék, Szabadka) szülőiteinek kivándorlása mellett felülük itt Dicsőszentmárton neve. A hollandiai magyarok között elég sok a fiatalok:

10 éven aluli.....	21·8	10—19 éves.....	11·2
20—29 éves.....	25·1	30—39 éves.....	24·0
40 éven felüli.....	17·9		

Foglalkozásuk leginkább a kereskedelem és szállítás s a különféle ipari üzemi foglalkozások; de a szabad foglalkozást üzök közt is 23 magyarra találtunk.

Dániában az utolsó két népszámlálás idejéből ismerjük a magyarországi születésűek számát; 1901-ben 128-an, 1911-ben azonban csak 84-en voltak, köztük 20 a nő.

A skandináv államok, valamint Oroszország területén tartózkodó magyar honosokról nincsenek az újabb időkre vonatkozó adataink, ezek közül azonban *Norvégiával és Svédországgal* jóformán semmi népcserkapcsolatunk nincs és csupán *Oroszországban* lehet a gyér odavándorlás folytán némi magyar honos népesség,

5. Az Északamerikai Egyesült-Államok magyarországi születésű népessége.

A külföldön élő magyarság nagy tömegekben az Unióban lakik. A mint a tengerentúli kivándorlás mellett eltörpülnek az egyéb kivándorlási irányok, úgy az amerikai magyarság is messze felülmúlja az urópa különböző országaiba vagy más földrészekbe szétszóródott állampolgárok számát.

A népszámlálások már 1870 óta kimutatják a magyarországi születésű népességet. Elvileg tehát meg volna a lehetőség arra, hogy a magyarországi beván-

dorlás első idejétől kezdve figyelemmel kísérhessük Amerikában maradt honosaink számát.

Év	Szám	Szaporodás %-ban
1870.....	3.737	—
1880.....	11.526	208
1890.....	62.435	442
1900.....	145.714	134
1910.....	495.609	240

A magyarországi születésűek számának ezzel a gyors fejlődésével együtt jár az, hogy az amerikai magyarság egyre nagyobb helyet tölt be az Egyesült-Államok külföldi származású népességében. A külföldi eredetű lakosságnak

1870.....	0·1	1890.....	0·7
1880.....	0·2	1900.....	1·4
1910.....	3·7		

0/0-a származott Magyarországból s míg korábban számba is alig jött, legutóbb különösen a németbirodalmi, és angliai bevándorlás jelentőségének csökkenése folytán inkább előtérbe került a magyarság. Az igazsághoz hiven meg kell azonban jegyezni, hogy az oroszországi, olaszországi és az ausztriai bevándorlók — szerény kezdet után — még jóval nagyobb szerephez jutottak az Unió népességében, mint a magyarországiak.

Ha csak azt nézzük, hogy az utolsó 10 év alatt mennyivel szaporodott az egyes külföldi államokból eredő népesség száma, 1910-ben Magyarország még előbbre, egyenesen első helyre kerül. A magyarok 240·10/0-os fejlődése mögött Olaszország bevándorlóinak 177·5, az oroszországiaknak 170·4, az ausztriaiaknak 139·20/0-os szaporulata is messze elmarad; még inkább a többi államok bevándorlóit, kik közül az írországiak és a németbirodalmiak száma 1910 óta absolute véve megfogyott.

De bármennyire is gyorsnak látszik az amerikai statisztikából a magyarság fejlődése és bármennyire nagy tömeg magában az a félmilliónyi magyarországi születésű egyén is, a ki az amerikai statisztikában jelentkezik, mégis kételkedéssel kell fogadni ezt az adatot, mely meg sem közelíti azt a vándorlási veszteséget, melyet országunk népessége közleményünk egy másik részének fejtegetése szerint szenvedett s melynek legnagyobb része az amerikai kivándorlás számlájára esik. Az amerikai kivándorlás különösen 1901. után olyan intenzív volt Magyarországon, hogy csak a legutóbbi évtized munkaerővesztését is többre tehetjük, mint a mennyit az Unió népszámlálása 1910-ben az amerikai magyarság összes száma gyanánt kimutatott. Vizsgálódásaink kiterjesztése érdekében végtelen nagy kár, hogy — mint a kivándorlás ismertetésénél láttuk — épen a legkritikusabb időszakban, az amerikai bevándorlási jelentések nem részletezték külön, hanem együttesen mutatták ki a magyarországi és az ausztriai

be- és visszavándorlást, mert így elcsúszott attól a kényelmes módszertől, hogy a népszámlálási adatokat a dolog természetéből folyólag sokkal megbízhatóbb amerikai vándorlási statisztika ellenőrzésével mérlegeljük. Saját vándorlási statisztikánkhoz kell tehát folyamodnunk, mely ugyan nem tárja fel teljességében a ki- és a visszavándorlás mértékét, a kikötői feljegyzésekkel kiegészítve azonban céljainkra mégis felhasználható.

1901-től 1910-ig kivándorlási statisztikánk tanúsága szerint összesen 908.890 amerikai kivándorló hagyta el Magyarországot; a kikötői feljegyzések szerint ugyanezen évek alatt 1,236.892 emberünk szállt hajóra az Egyesült-Államok felé, úgy, hogy hazai adataink a kikötői feljegyzéseknek csak körülbelül 3/4-ét teszik. Ugyanezért a visszavándorlás a tengerentúlról 224.877 fő volt s ha most feltételezzük, hogy visszavándorlási statisztikánk körülbelül 60%-át mutatja a kikötőkön át valóban hazajutottaknak, (mire abból lehet következtetni, hogy a kétféle adatgyűjtés között az 1911—13. években ilyen eltérés mutatkozott) a tíz év alatt visszavándorlók számát kb. 315.000 főre kell becsülnünk, Amerika népességének a kivándorlásból eredő 10 évi nyereségét pedig hozzávetőlegesen 920.000 főre.

Ez a népesség természetesen nem lehetett meg egészében 1910-ben, a mint hogy az 1900-ban kimutatott magyarság száma sem maradt érintetlen; a halál bizonyára sokat elszórtott közülök, talán a túlfeszített munka, balesetek folytán többet is, mint itthon a hasonló korú népességéből. Sajnos, nem ismerjük Amerikában élő állampolgáraink kormegosztását, ha tudjuk is, hogy legnagyobb részük produktív korú s ha így a halálozásokat 25—30%-osnak — tehát tulajdonképpen igen magas arányúnak — is vesszük fel (és pedig úgy a már 1900-ban ott talált, mint a később kivándorolt magyarországi születésű lakosságban), jogosan lehetett volna várnunk, hogy az 1910. évi népszámlálás az Egyesült-Államokban legalább is 750.000 kivándoroltunkat fogja összeírni. Ez a szám még jóval magasabb lenne, ha — amint valószínű is — abból indulnánk ki, hogy Magyarországból származó lakosság számát már az 1900. évi amerikai népszámlálás is hibásan közli; kétségtelen, hogy már az 1900 év is jóval több — legalább 250—300.000 főnyi — magyarországi kivándorlót talált az Unióban s ennek megfelelően az 1910. évi adatot is nyugodtan tolhatjuk fel minimálisan 800.000 főre. A bevándorlás azonban, mint jól tudjuk, az 1910. évvel sem akadt meg s évtizedünk három első éve újabb 200.000 lélek veszteséget hozott számunkra, úgy hogy a háború kitörése előtt, 1914. derekán bizonyára elérte az egy millió főt az amerikai magyarság.

Számításunk eredménye és az amerikai népszám-

lálás adatai között az eltérés 60%. Az okát nem könnyű megérteni. Ha az amerikai statisztika a honos-ságot kérdezné, még gondolhatnánk tévedésekre, a születési hely tudakolása azonban elvileg tulajdonképpen kizárná a tévedést. Mégis azt kell hinnünk, hogy az amerikai statisztika módszerében valami súlyos hiba rejlik a mi rovásunkra és a magyarországiak közül sokan más állam szülöttei között vannak elkönyvelve Unió statisztikájában. Éppen az amerikai bevándorlási jelentéseknek nemzetiségek szerint részletezett adataival összehasonlítás után lehetetlen pl. az, hogy 1910-ben 68.602 horvát és szlovén anyanyelvű ausztriai születésűen tartózkodott az Unió földjén, magyarországi pedig csak 9050; valószínűtlen az is, hogy Ausztriából 57.666, Magyarországból pedig csak 107.954 tót anyanyelvű egyén élt volna Amerikában s így biztosra vehetjük, hogy a születési hely felületes felvételére, vagy a jól bevallott községi adatok helytelen feldolgozására vezethető vissza az a több száz ezer főnyi hiány, mellyel az amerikai népszámlálás szerint a magyarság vesztesége kevesebbnek látszik.

Az Unió magyarországi születésű népessége azonban még nem meríti ki azt az igazi veszteséget, melyet Magyarország lakossága szenvedett a kivándorlás által. Az amerikai magyarság száma a természetes szaporodás útján is emelkedett. Vajjon mennyi lehet azoknak a magyaroknak a száma, a kik az Unióban jöttek a világra? E részben szintén találunk némi támpontot az amerikai népszámlálásban, minthogy az a tiszta fajú amerikai nép számának nyilvántartása végett azt is kimutatja, hányan vannak azok, a kiknek, bár már Amerika földjén születtek, egyik vagy mindkét szülőjük külföldi születésű egyén:

Év	Magyarországon született amerikai lakosok	Az Egyesült-Államokban született amerikai lakosok száma, kiknek	
		mindkét szülője magyarországi születésű	egyik szülője magyarországi születésű
1900.....	145.709	66.713	6.025
1910.....	495.600	191.059	13.568

Ez adatok nyomán amerikai magyarjaink száma még sokkal nagyobbnak látszik s még inkább annak, ha a bel- és külföldön született népesség száma között fennálló arányt az unióbeli magyarországi születésűek megállapított számára is vonatkoztatjuk. Így már az amerikai magyarság száma 1910-ben 1,1 millió főt is meghaladhatta, 1914-ben pedig az 1,4 milliót. Az Amerikában világra jött magyar honosok közül egyébként a legtöbbször mindkét szülője magyarországi; nemzetközileg vegyes házasságból csak 13.568 gyermek származott, a mi a nehezebb asszimilációra vall.

Az amerikai népszámlálásban kimutatott 495.609 főnyi magyarországi születésű népesség területi megoszlása ez volt:

Földrajzi szakasz, állam	Magyarországi születésű népesség	Földrajzi szakasz, állam	Magyarországi születésű népesség
New-England.....	16.907	Indiana.....	14.370
Connecticut.....	13.855	Illinois.....	39.859
Egyéb áll.....	3.052	Michigan.....	11.597
Middle-Atlantic.....	207.951	Wisconsin.....	10.554
New-York.....	96.843	West-North Centr..	24.372
New-Yersey.....	47.610	Missouri.....	11.532
Pennsylvania.....	193.408	Egyéb áll.....	19.740
South-Atlantic.....	10.600	South Central.....	3.698
East-North Centr..	162.261	Montain.....	9.920
Ohio.....	85.881	Pacific.....	5.624

Kivándoroltjaink legnagyobb része tehát a Középső Atlanti területszakasz három államában tömörült; Pennsylvania magyarjai nem egy vármegyénk lakosságát felülmulják; New-York államban is csaknem annyi magyarországi születésű egyén él, mint a mennyi Szegeged népessége; a New-Yersey állambeli magyarok száma is vetekszik sok magyar város egész lakosságával. Egyéb államok közül Ohio-ban és Illinoisban tartózkodott több Magyarországból elszármazott lakos s fenti kimutatásunkban nem szereplő államokon kívül még Nyugat-Virginiában, Minnesotában, Californiában és Coloradoban is összevagdult közölök néhány ezer egyén.

Ha a magyarországi születésű népesség területi elhelyezkedésének fejlődését nézzük, azt látjuk, hogy 1870-ben a többség a szövetséges államok centrumának északi felében élt; különösen nagy szerepet játszottak Illinois és Missouri, keleten pedig New-York, míg Pennsylvánia szerepe ekkor még egészen jelentéktelen volt. 1880-ban, a mikor felvidéki kivándorlásunk erősödni kezdett, lényeges változások álltak be. Legnagyobb fejlődést mutatta a New-York államban élő magyarok száma s Pennsylvania és Ohio jelentősége emelkedett, Illinoisé és Missourié viszont csökkent. Az 1890. évi népszámlálás szerint már Pennsylvania vonzotta magához a legtöbb tőlünk bevándorlót; más államokban — viszonylag — általában fogyott a számuk (még New-Yorkban is), kivéve Connecticutot, a hova ebben az időben kezdenek beszívárogni, s New-Yerseyt, a hol tovább növekednek számban a magyar telepesek. 1900-ban Pennsylvania szerepe ismét valamivel kisebb; az emelkedés most New-Yerseyben és Connecticutban erős s újra fejlődés váltotta fel a visszaesést New-Yorkban és Ohio-ban is. 1910-re sem maradtak el lényeges változások; Pennsylvania jelentősége újból hanyatlott, szintúgy New-York és New-Yersey államoké is; gyors volt az emelkedés viszont Ohio-ban, Illinoisban és Michiganban.

Az amerikai magyarságban 100 nőre 160 férfi esett; magas arány, de vannak államok, melyek bevándorlói tekintetben kedvezőtlenebb helyzetben vannak, mint mi.

Az angliaiaknál viszont	100 : 119
a franciaországiaknál	100 : 125
a németországiaknál	100 : 115

az arány, tehát jóval kedvezőbb.

A tengerentúli kivándorlásnak egyik jellemző tulajdonsága, hogy a bevándorló magyarországiak rendszerint nem maradhatnak meg régi foglalkozásuk mellett, hanem iparvállalatokban, bányaművekben stb. foglalkoznak el alkalmazást. Röviden úgy is mondhatnánk: a vidéki emberből városiak lesznek Amerika földjén. Bevándoroltjaink közül 1910-ben 77,9% volt városi lakos s az Unió egyes részeiben a városi népesség túlsúlya még nagyobb (New-England: 94,2%, East-North-Central: 86,7%), a nyugati államokban azonban a kevesebb számú bevándorolt magyarországi inkább talált falusi foglalkozást. Legtöbb magyarországi születésű magyar lakott a nagy városok között

New-Yorkban.....	76.025	Cincinnati.....	6.344
Clevelandban.....	31.503	Detroitban.....	5.935
Chicagóban.....	23.938	St.-Louisban.....	3.758
Philadelphianban.....	12.405	Newarkban.....	6.029
Pittsburghban.....	6.576	Milwaukeeban.....	5.571

A kisebb, 25—250.000 főnyi lakosságú városok között is akad számos olyan, melynek magyarországi lakossága nem egy fejlettebb itthoni nagyközség lélekszámával felér. New-Yerseyben Passaic (6.534), Trenton (4.980), Perth-Amboy (3.887), Ohio-ban Akron (3.308), Lorain (3.954), Youngstown (5.490); Connecticutban Bridgeport (6.975); Indianában South Bend (3.829); Pennsylvániában Johnstown (4.563) népesebb magyarországi kolóniák gyűjtőhelyei.

A lakossághoz viszonyítva legsűrűbb a magyarság aránya

	10.000 lélekre esett magyarországi születésű
New-Yersey.....	189
Ohio.....	180
Pennsylvania.....	161

} államokban,
} ahol

Az egyes kerületek között azonban számosat találunk, a hol a magyarországiak még erősebben vannak képviselve; north-dakotai kerületben 10.000 lakos közül már 1900-ban 1198, a pennsylvániai Fayette kerületben 492, Cambriában 337, Carbonban 377, Jeffersonban 254, Luzerneben 253, a kansas-i Rewlinsben 402, az ohioi Cuyahogaban 225, Mahoningban 230, Lakeben 227, és New-Yersey államhoz tartozó Middeseben 492, Passaicben 255 volt a magyarországi születésű egyén, azóta bizonyára még sokkal több.

6. Magyarok Amerika egyéb részeiben és más világrészekben; összefoglalás.

Amerika egyéb részeiben a magyarság csak kisebb számú lehet, a népszámlálási feljegyzések azonban egy államból sem állanak rendelkezésünkre. A tengerentúli kivándorlásnak ismertetésénél közöltük azokat az adatokat, melyek az ideirányuló bevándorlásból bennünket érdekelnek. Ezek szerint eddigelé sem Kanadában, sem a Közép- vagy Délamerikai ál-

lamokban nagyszámú magyar honost nem lehet feltételeznünk. *Kanadában* az Unióból történő elvándorlást is hozzászámítva, aligha több, mint 25—30 ezer főnyi a magyar honosok száma, s Délamerikában, ahol leginkább csak *Braziliába*, *Argentínába*, *Uruguayba* történik tőlünk bevándorlás, sem lehet több a számuk, mert a bevándorlóra váró viszonyok itt különösen nehezek. Kanadában azonban oly rohamos a bevándorlás általános emelkedése, hogy a háború előtt félév volt, hogy előbb-utóbb nálunk is nagyobb erővel lángol fel az ideirányuló mozgalom, annál inkább, mert a kanadai kormány is mindent elkövet a bevándorlás emelésére.

A kanadai kormány már 1902-ben egy magyar nyelven irt füzetben, melynek célja a bevándorlás előmozdítása volt, részletesebben foglalkozik az Assiniboia kerületben fekvő és 1885-ben keletkezett »Kaposvár«, valamint az 1886-ban keletkezett »Esterháza« nevű magyar telepek és az ottlakó 960 főnyi (s nagyobb-részt Abauj-Torna, Szabolcs és Sáros vármegyékből bevándorolt) telepések helyzetével.

A montreali cs. és kir. osztrák-magyar főkonzulnak egy, az 1903. évben kelt jelentése szerint a Kanadába vándorolt magyarok még Manitoba, British Columbia és Alberta tartományokban is éltek.

Nevezetesebb magyar telepek vannak még Assiniboia kerületben, Zichyfalva, Blaver-Hill, New-Finnland, Yellon Grass, Yorkton és Whitewood-; Manitoba tartományban Winnipeg, Brandon és Neepawa-; British Columbiában Ferine, Michel, Vancouver és Nelson-; Albertában Wetaskiwin, Red-deer-Lake községekben; Quebec tartományban Montreal fővárosban.

Egyéb világrészek közül néhány adattal rendelkezünk Afrikában Egyiptom és Ázsiában Japán és Perzsia magyar honosairól. Ezeket az adatokat is külképviseleti hatóságaink gyűjtötték össze az 1910. évi népszámlálással egyidejűleg; bizonyára nem is teljesekek, mert természetesen leginkább az összeíró hatóság székhelyén lakó honosainkra vonatkoznak. Néhányat azért mégis érdemesnek tartunk belőlük idézni.

Egyiptomban az 1910. év 455 magyar honost talált, 238 férfit és 217 nőt; Cairoban 291, Port-Saidban 110, Suezban 47, Ismailban 7 volt a számuk. Kor szerint köztük túlnyomó számban voltak a 20—60 évesek, vallásra a római katolikusok mellett sokan az izraeliták, családi állapotra nézve legtöbben a nőtlenek és hajadonok. Születési helyétől határozottan csak 163 egyiptomi magyar honosnak volt Magyarország megállapítható, a magyar anyanyelv is csak 107-nél. Foglalkozásuk leginkább ipar és kereskedelem, künn-tartózkodási idejük kétharmadrészüknél öt évnél több.

Az Afrika egyéb vidékein lakó magyarok számáról semmi adatunk sincsen. Csak annyit tudunk, hogy különösen Horvát-Szlavonországok területéről elég

élénk vándorlási mozgalom húzódik *Tunis* felé: itt tehát bizonyára szintén tartózkodik néhány állampolgárunk.

Ugyancsak a Magyarbirodalom drávántúli részéből tapasztalhattunk a múlt évtized folyamán Ausztrália felé kivándorlást. Az e czímen bennünket ért tényleges veszteségről azonban szintén nincs adatunk.

Ázsiában — mint mondtuk — *Japánban* és *Perzsiában* írták össze 1910-ben állampolgárainkat: Japánban 14-et, Perzsiában 8-at talált a számlálás. A japániak főként Tokióban és Jokohamában, a Perzsiáiak pedig Teheránban élnek. Ez országok egyéb részeiben azonban kétségtelenül még többen is élnek tőlünk elszármazott honfitársaink.

A külföldi magyarság adatainak áttekintését ezzel be is fejeztük. Szükségesnek tartjuk azonban végezetül adatainknak rövid összefoglalását is nyújtani:

Tartózkodási hely	Az év, melyre az adatok vonatkoznak	Magyar honos (vagy magyarországi születésű) népesség
Balkán-félsziget:		
Bosznia-Hercegovina.....	1910	78.444
Románia.....	1913	kb. 200.000
Szerbia.....	1910	kb. 10.745
Bulgária.....	1910	6.219
Görögország.....	1907	kb. 250
Törökország.....	1910	773
Összesen.....		296.431
Ausztria.....	1910	324.495
Németország.....	1910,	32.107
Európa egyéb államai:		
Svájc.....	1910	2.363
Olaszország.....	1910	932
Franciaország.....	1906	kb. 2.400
Spanyolország.....	1910	kb. 100
Nagy-Britannia:		
Anglia.....	1911	1.501
Skócia.....	1911	kb. 60
Írország.....	1901	1
Hollandia.....	1910	179
Dánia.....	1911	84
Összesen.....		7.620
Európa összesen.....		660.653
Ész.-Am. Egy.-Államok.....	1910	kb. 300.000
Kanada.....	1910	kb. 25.000
Brazília.....	1910	kb. 25.000
Argentína.....		
Uruguay.....		
Amerika összesen.....		850.000
Egyiptom.....	1910	465
Perzsia.....	1910	14
Japán.....	1910	8
Összesen.....		477
Mindössze.....		1.511.130

Másfélmillió főnyi volt tehát az 1910. évi népszámlálás idején a külföldön szétszóródott magyarság, a háború kitörése előtt pedig már ennél is mintegy negyedmillióval több; ha pedig az amerikai magyarok gyermekeit is idevesszük, kerek számban 2,000.000 főre becsülhetjük azt a népességet, mely hazáján kívül idegen államok lakosságát gyarapítja.

II.

TÁBLÁS KIMUTATÁSOK.

I. A kivándorlás és vissza-

1. A kivándorlás és visszavándorlás alakulása

Folyó szám	Közzégi alkatrész, országrés, törvényhatóság	1899		1900		1901		1902		1903		1904		1905		1906		1907		
		kivándorlók	vissza-vándorlók	kivándorlók	vissza-vándorlók	kivándorlók	vissza-vándorlók	kivándorlók	vissza-vándorlók	kivándorlók	vissza-vándorlók	kivándorlók	vissza-vándorlók	kivándorlók	vissza-vándorlók	kivándorlók	vissza-vándorlók	kivándorlók	vissza-vándorlók	
		s z á m a																		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
Magyarország.																				
a) Duna jobb partja.																				
1	Baranya vármegye...	81	—	133	13	89	24	118	19	160	24	401	9	832	81	1.126	130	1.827	192	
	Pécs t.jv.....	126	—	205	—	244	22	96	19	149	36	118	—	333	—	443	—	738	—	
2	Fejér vármegye.....	20	11	89	4	106	3	273	5	341	42	393	65	699	79	561	165	1.067	210	
	Székesfehérvár t.jv.....	—	—	14	—	5	—	22	—	32	—	50	5	65	2	39	—	67	—	
3	Győr vármegye.....	97	34	396	13	363	98	373	154	640	152	437	193	955	153	974	238	1.229	400	
	Győr t.jv.....	20	—	27	1	4	2	11	—	7	—	10	—	33	—	27	—	110	1	
4	Komárom vármegye..	14	2	22	2	37	1	96	—	123	19	145	26	236	29	308	63	485	137	
	Komárom t.jv.....	34	—	31	—	25	—	14	3	22	—	6	—	13	—	19	—	29	—	
5	Moson vármegye....	60	5	96	3	124	3	122	11	446	5	274	14	492	39	214	29	931	37	
6	Somogy >.....	—	—	19	—	9	—	288	—	122	51	180	63	895	107	1.555	157	2.371	932	
7	Sopron >.....	101	21	237	22	463	32	493	51	563	161	680	191	1.351	115	1.262	212	1.824	348	
	Sopron t.jv.....	50	—	17	—	112	—	45	—	62	—	2	—	15	—	26	—	87	—	
8	Tolna vármegye.....	55	8	106	23	133	42	281	45	575	75	594	223	1.709	363	2.146	491	3.231	1.065	
9	Vas >.....	234	9	371	13	455	25	1.361	35	1.543	230	1.417	351	4.309	330	3.833	459	3.944	994	
10	Veszprém >.....	297	49	677	92	844	167	1.632	309	1.141	473	2.277	723	4.558	556	4.299	830	4.151	1.218	
11	Zala >.....	21	2	41	2	66	—	110	14	179	27	279	45	944	53	1.044	102	1.634	391	
	Összesen.....	1.260	142	2.431	190	3.084	424	5.335	694	6.110	1.347	7.310	1.913	17.459	1.907	17.876	2.336	23.025	5.815	
b) Duna bal partja.																				
12	Árva vármegye.....	462	24	693	67	1.017	149	1.123	273	673	463	820	341	1.971	327	1.723	599	1.625	549	
13	Bars >.....	9	—	18	5	21	2	60	8	61	4	69	8	257	20	458	50	577	190	
14	Esztergom vármegye.	20	5	44	7	24	18	25	3	91	1	92	14	102	22	266	43	399	49	
15	Hont vármegye.....	8	2	20	1	5	—	25	—	104	—	90	0	425	16	804	60	929	219	
	Selmeczbánya t.jv.....	—	—	6	—	6	4	11	2	25	1	11	7	88	5	71	5	103	1	
16	Liptó vármegye.....	162	4	334	12	527	31	913	57	615	247	841	151	2.034	101	1.201	200	1.173	311	
17	Nógrád >.....	33	6	74	3	134	6	247	21	342	48	452	50	1.054	66	1.319	152	1.065	437	
18	Nyitra >.....	606	117	649	126	1.323	161	2.090	242	1.756	464	1.641	552	4.264	430	4.716	519	4.905	1.445	
19	Pozsony >.....	73	8	175	21	236	9	387	38	703	103	591	181	1.776	122	1.622	296	1.965	679	
	Pozsony t.jv.....	174	22	254	9	96	6	152	7	42	8	118	—	75	—	114	—	195	—	
20	Trencsén vármegye..	178	36	621	83	696	118	904	146	1.192	267	1.022	373	3.937	259	3.718	433	3.355	1.030	
21	Turóc >.....	261	31	276	33	657	39	593	37	529	60	652	82	1.460	101	1.232	125	950	207	
22	Zólyom >.....	33	5	53	1	74	4	350	30	411	55	507	112	1.249	136	1.438	189	1.537	424	
	Összesen.....	2.019	260	3.224	373	4.821	547	6.889	854	6.544	1.726	6.906	1.777	13.942	1.605	13.832	2.521	13.737	5.639	
c) Duna-Tisza köze.																				
23	Bács-Bodrog várm..	81	23	389	59	604	84	1.304	68	1.439	235	1.323	318	5.233	523	5.590	926	8.151	1.818	
	Baja t.jv.....	22	—	7	—	22	—	9	—	22	—	10	—	24	—	25	—	72	—	
	Szabadka t.jv.....	—	—	2	—	—	—	3	—	1	—	8	—	26	—	33	—	33	—	
	Újvidék t.jv.....	8	—	16	—	15	—	64	—	68	—	100	5	336	—	232	—	239	—	
	Zombor t.jv.....	—	—	—	—	7	—	11	—	14	—	3	—	40	—	136	—	193	—	
24	Csongrád vármegye..	20	2	13	1	7	—	7	—	39	—	33	—	64	5	98	3	83	8	
	Hódmezővásárh. t.jv.	—	—	—	—	3	—	4	—	6	—	—	—	16	—	9	—	13	—	
	Szeged t.jv.....	9	—	—	—	13	—	9	—	—	—	—	—	14	—	99	—	155	—	
25	Heves vármegye.....	24	2	64	5	93	12	566	6	622	114	617	6	1.818	123	2.036	377	2.037	1.063	
26	Jász-N.-Szolnok vm..	13	—	26	—	35	—	82	—	164	1	62	1	65	11	202	11	231	38	
27	Pest-P.-S.-Kiskun >..	124	15	108	6	236	5	560	7	521	44	536	106	1.024	83	1.355	163	1.402	340	
	Budapest székesföv.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	975	—	2.559	—	3.695	—	4.201	—	
	Kecskemét t.jv.....	—	—	3	—	1	—	2	—	3	—	—	—	11	—	8	—	12	—	
	Összesen.....	301	47	623	72	1.041	103	2.622	83	2.396	394	3.670	436	11.220	747	13.006	1.436	16.922	3.233	
d) Tisza jobb partja.																				
28	Abauj-Torna várm..	3.321	433	2.332	583	3.716	500	3.053	806	2.431	1.332	2.627	819	5.179	570	4.125	936	3.338	1.552	
	Kassa t.jv.....	81	—	111	—	81	—	223	—	390	—	440	—	637	—	555	—	534	—	
29	Bereg vármegye.....	434	57	633	66	1.310	109	1.342	252	1.166	312	1.112	313	3.077	221	2.613	437	2.403	534	
30	Borsod >.....	301	71	776	96	1.204	129	1.376	242	1.565	523	1.619	293	2.813	343	2.590	646	3.007	1.188	
	Miskolc t.jv. ¹⁾	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
31	Gömör és K.-Hont vm.	1.253	72	1.131	172	1.399	249	2.554	402	2.390	1.051	2.533	660	3.592	591	2.803	1.109	2.700	1.638	
32	Sáros vármegye.....	3.968	734	4.031	930	4.514	969	3.346	1.169	3.462	1.664	3.302	1.114	5.951	904	4.296	1.625	4.267	2.124	
33	Szepes >.....	3.360	423	3.100	538	3.922	562	3.507	749	3.264	1.276	3.462	1.276	6.051	434	3.917	749	3.451	1.146	
34	Üng >.....	2.417	390	3.152	547	3.276	733	2.980	872	2.412	1.215	2.492	801	4.875	591	3.729	645	3.797	1.071	
35	Zemplén >.....	4.167	949	4.953	1.223	6.771	1.342	5.003	1.843	4.523	2.789	4.933	1.871	8.923	1.417	7.621	1.963	8.235	2.334	
	Összesen.....	19.350	3.128	20.269	4.186	26.792	4.533	23.984	6.334	21.659	10.167	22.370	6.838	41.108	5.122	32.249	8.112	31.782	12.137	

¹⁾ 1908-ig rt. város volt.

vándorlás összefoglaló adatai.

törvényhatóságokint az 1899—1913. években.

Folyó szám	1908		1909		1910		1911		1912		1913		1901—1910		1899—1913		Kivándorlási többlet	
	kivándorlók	vissza-vándorlók	kivándorlók	vissza-vándorlók	kivándorlók	vissza-vándorlók	kivándorlók	vissza-vándorlók	kivándorlók	vissza-vándorlók	kivándorlók	vissza-vándorlók	kivándorlók	vissza-vándorlók	kivándorlók	vissza-vándorlók	1901—1910	1899—1913
	s z á m a																	
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39
1	938	202	608	156	543	108	664	109	647	118	363	73	6.097	935	3.585	1.248	5.762	7.337
2	296	—	163	—	153	—	241	—	219	—	229	—	2.735	77	3.755	77	2.658	3.078
3	332	227	666	185	434	234	250	235	428	149	311	112	4.872</					

(I) A kivándorlás és visszavándorlás alakulása

Table with columns for years 1899-1907 and rows for various regions like Békés vármegye, Bihar, Hajdu vármegye, etc. Includes sub-sections e) Tisza bal partja, f) Tisza-Maros szöge, g) Királyhágóntúl, h) Fiume v. és ker. and Magyarbirodalom.

1) Horvát-Szlavonországok nélkül.

törvényhatóságokint az 1899-1913. években.

Table with columns for years 1908-1913 and rows for various regions like Békés vármegye, Bihar, Hajdu vármegye, etc. Includes sub-sections e) Tisza bal partja, f) Tisza-Maros szöge, g) Királyhágóntúl, h) Fiume v. és ker. and Magyarbirodalom.

2. Kivándorlás a lélekszámhoz viszonyítva

Közjogi alkatrész, országrész, törvényhatóság	Ezer lélekre esett kivándorló az																			
	1899	1900	1901	1902	1903	1904	átlag 1899-1904	1905	1906	1907	átlag 1905-1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	átlag 1908-1913	átlag 1899-1913	
	években																			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
Magyarország.	0.3	0.5	0.3	0.4	0.5	1.4	0.6	2.8	3.8	6.1	4.2	3.3	0.2	1.8	2.2	2.1	1.2	2.1	1.9	
a) Duna jobb partja.																				
Baranya vármegye...	3.7	4.7	5.5	2.1	3.2	2.5	3.0	6.9	9.0	14.8	10.6	5.8	3.2	3.1	4.8	4.4	4.5	4.4	5.4	
Pécs tjt.	0.1	0.4	0.5	1.3	1.6	1.9	1.0	3.3	2.7	5.0	3.7	1.6	3.1	2.0	1.2	2.0	1.4	1.9	1.9	
Fejér vármegye.....	—	0.4	0.2	0.7	1.0	1.5	0.8	1.9	1.2	1.9	1.7	0.6	0.7	0.7	0.6	0.7	0.6	0.7	0.8	
Székesfehérvár tjt.	0.9	4.1	3.7	3.8	6.5	4.4	4.1	10.6	10.7	13.4	11.7	3.1	7.2	5.1	5.3	7.0	5.4	5.5	6.2	
Győr vármegye.....	0.8	0.9	0.1	0.4	0.2	0.3	0.4	0.8	0.7	2.6	1.4	0.3	0.8	1.4	1.1	1.2	0.9	1.0	0.9	
Győr tjt.	0.1	0.1	0.2	0.6	0.7	0.9	0.4	1.7	1.8	2.3	2.1	0.9	1.1	0.8	0.7	1.4	1.0	1.0	1.0	
Komárom vármegye.	2.2	1.6	1.2	0.7	1.1	0.3	1.1	0.6	0.9	1.4	0.9	0.7	0.1	0.2	0.7	0.3	0.3	0.4	0.8	
Komárom tjt.	0.6	1.1	1.4	1.3	4.9	3.0	2.1	4.9	2.8	2.5	3.3	1.1	1.8	1.4	1.2	0.9	0.8	1.2	1.9	
Moson vármegye.....	—	0.1	0.0	0.7	0.3	0.5	0.3	2.6	4.3	6.6	4.5	0.6	2.3	2.8	1.5	3.1	2.3	2.0	1.8	
Somogy >	0.4	1.0	1.9	2.0	2.3	2.7	1.7	5.8	5.0	7.1	6.0	1.4	3.8	2.7	1.3	1.9	1.9	2.2	2.7	
Sopron >	1.7	0.5	3.3	1.3	1.8	1.4	1.7	0.4	0.7	2.4	1.3	0.8	0.8	0.3	1.0	0.2	0.3	0.6	1.2	
Sopron tjt.	0.2	0.4	0.5	1.1	2.3	2.3	1.1	0.7	8.4	12.6	9.0	4.6	7.9	5.9	6.0	8.6	6.7	6.0	4.9	
Tolna vármegye.....	0.7	0.9	1.1	3.2	3.6	3.8	2.1	9.9	8.3	9.0	9.4	1.7	3.1	2.6	2.0	2.8	2.0	2.9	3.0	
Vas >	1.3	3.0	3.8	7.5	5.1	10.1	5.1	20.1	18.9	18.2	19.1	5.4	11.7	6.7	7.1	7.7	6.0	7.4	8.9	
Veszprém >	0.0	0.1	0.2	0.2	0.4	0.6	0.3	2.1	2.3	3.5	2.7	0.3	0.8	1.1	1.3	1.8	1.9	1.2	1.1	
Zala >	0.4	0.8	1.1	1.8	2.1	2.4	1.4	5.8	5.9	7.5	6.5	2.6	3.3	2.7	2.4	3.3	2.7	2.8	3.0	
Összesen.....	0.4	0.8	1.1	1.8	2.1	2.4	1.4	5.8	5.9	7.5	6.5	2.6	3.3	2.7	2.4	3.3	2.7	2.8	3.0	
b) Duna bal partja.																				
Árva vármegye.....	5.1	8.2	12.0	13.2	7.9	9.7	9.4	23.3	20.4	19.2	21.8	6.8	16.7	11.6	6.8	6.7	7.8	9.6	11.9	
Bars >	0.1	0.1	0.1	0.4	0.4	0.4	0.2	1.5	2.6	3.3	2.5	0.8	3.4	1.9	1.1	2.1	1.8	1.7	1.3	
Esztergom vármegye.	0.2	0.5	0.3	0.3	1.0	1.0	0.6	1.1	2.9	4.3	2.9	1.3	1.3	1.8	1.8	1.6	1.5	1.4	1.4	
Hont vármegye.....	0.1	0.2	0.0	0.2	0.9	0.8	0.4	3.6	6.8	7.9	6.2	1.2	4.2	3.1	1.1	3.8	1.3	2.4	2.3	
Selmeczbánya tjt.	—	0.4	0.4	0.7	1.5	0.7	0.6	2.2	4.2	6.0	4.5	0.5	0.7	1.1	1.8	1.3	0.5	1.0	1.5	
Liptó vármegye.....	2.0	4.1	6.4	11.0	7.4	10.0	6.8	24.1	15.3	13.8	17.9	7.8	11.0	9.2	4.3	8.4	8.8	8.4	9.7	
Nógrád >	0.1	0.3	0.0	1.0	1.4	1.8	0.9	4.2	5.2	4.2	4.6	0.6	1.9	1.8	1.3	2.2	1.2	1.5	1.9	
Nyitra >	1.4	1.5	3.1	4.8	4.0	3.7	3.1	9.6	10.8	10.8	10.4	2.8	7.7	3.7	3.0	3.8	3.0	4.0	4.9	
Pozsony >	0.2	0.6	0.6	1.3	2.3	1.9	1.2	5.7	5.1	6.2	5.8	1.1	4.0	2.9	1.9	2.2	2.2	2.4	2.6	
Pozsony tjt.	3.3	3.9	1.4	2.2	0.6	1.7	2.1	1.1	1.6	2.7	1.8	1.1	0.6	0.2	0.5	0.5	0.4	0.6	1.4	
Trencsén vármegye..	0.6	2.2	2.4	3.1	4.0	3.4	2.7	13.0	12.2	10.9	12.3	3.1	7.9	4.4	2.3	4.0	3.6	4.3	5.2	
Turóc >	4.8	5.3	12.6	11.3	10.1	13.4	9.4	27.7	23.3	18.0	22.7	6.3	13.4	10.0	7.1	9.3	7.8	8.9	11.8	
Zólyom >	0.3	0.4	0.6	2.8	3.2	3.9	1.9	9.6	11.6	11.7	11.1	2.5	6.5	4.0	3.3	6.3	2.8	4.3	4.7	
Összesen.....	1.0	1.6	2.3	3.3	3.1	3.3	2.5	8.7	8.8	8.7	8.9	2.4	5.9	3.7	2.5	3.5	2.9	3.5	4.2	
c) Duna-Tisza köze.																				
Bács-Bodrog várm...	0.1	0.6	1.0	2.1	2.3	2.1	1.4	8.4	8.9	12.9	10.2	3.6	7.3	0.4	4.5	6.0	4.1	5.4	4.8	
Baja tjt.	1.1	0.3	1.1	0.4	1.1	0.5	0.7	1.2	1.2	3.5	1.9	1.8	2.2	2.9	2.7	2.2	0.1	2.0	1.5	
Szabadka tjt.	—	0.0	—	0.0	0.0	0.1	0.0	0.3	0.4	0.3	0.1	0.2	0.1	0.1	0.1	0.2	0.1	0.1	0.1	
Újvidék tjt.	0.8	0.5	0.5	2.1	2.2	3.2	1.5	10.7	7.3	7.4	8.4	2.6	5.0	3.9	3.2	5.0	4.7	4.1	4.0	
Zombor tjt.	—	—	0.2	0.4	0.5	0.1	0.2	1.3	5.9	6.1	4.6	1.6	1.8	1.7	1.3	3.5	0.8	1.9	1.8	
Csongrád vármegye..	0.1	0.1	0.1	0.1	0.3	0.2	0.1	0.5	0.7	0.6	0.6	0.2	0.9	0.3	0.5	0.2	0.4	0.3	0.3	
Hódmezővásárh. tjt.	—	—	0.0	0.1	0.1	—	0.0	0.2	0.1	0.2	0.2	0.1	0.2	0.1	0.2	0.2	0.3	0.2	0.1	
Szeged tjt.	0.1	—	0.1	0.1	—	—	0.0	0.1	0.9	1.4	0.8	0.7	0.8	0.6	1.0	0.6	0.7	0.5	0.5	
Heves vármegye.....	0.1	0.3	0.4	2.2	2.4	2.3	1.3	6.8	7.8	7.0	7.4	2.4	5.4	3.8	1.6	3.7	1.8	3.0	3.2	
Jász-N.-Szolnok vm.	0.6	0.1	0.1	0.2	0.5	0.2	0.2	0.6	0.6	0.5	0.2	0.4	0.2	0.3	0.4	0.1	0.3	0.3	0.3	
Pest-P.-S.-Kiskun >	0.2	0.1	0.3	0.7	0.6	0.6	0.4	1.1	1.5	1.4	0.5	0.7	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.7	0.7	
Budapest székesföv.	—	—	—	—	—	1.2	0.2	3.1	4.3	4.9	4.3	1.2	1.2	1.6	1.2	1.2	1.4	1.3	1.5	
Kecskemét tjt.	—	0.1	0.0	0.1	—	0.0	0.0	0.2	0.1	0.2	0.2	0.0	0.1	0.0	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	
Összesen.....	0.1	0.2	0.3	0.8	0.8	1.1	0.6	3.2	3.3	4.7	3.9	1.3	2.3	1.3	1.4	2.0	1.4	1.7	1.7	
d) Tisza jobb partja.																				
Abauj-Torna várm...	19.8	15.2	23.7	19.4	15.7	16.6	18.5	32.7	23.0	21.0	25.8	8.2	18.5	16.1	11.9	17.7	16.1	14.8	18.7	
Kassa tjt.	2.6	2.8	2.0	5.4	9.2	10.1	5.6	14.4	13.3	13.6	14.0	3.7	5.0	4.6	3.5	4.6	6.8	4.9	7.0	
Bereg vármegye.....	2.3	3.0	6.2	6.3	5.4	5.1	4.8	13.9	11.7	10.6	12.1	3.5	8.5	6.3	4.3	6.6	7.6	6.2	6.8	
Borsod >	1.3	3.0	4.6	5.2	5.8	6.0	4.4	10.2	9.3	10.6	10.2	3.9	9.9	6.1	3.9	7.1	5.9	5.1	5.9	
Miskolc tjt.)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1.8	0.7	0.5	1.6	1.3	—	—	
Gömör és K.-Hont vm.	6.7	6.2	10.3	13.8	12.8	13.8	10.0	19.2	14.9	14.3	16.3	5.2	13.6	10.4	7.0	9.8	7.1	8.9	11.1	
Sáros vármegye.....	20.9	23.1	23.4	19.1	19.7	18.8	21.4	33.8	24.3	24.1	27.8	8.3	16.4	12.5	10.2	13.6	13.9	13.6	19.1	
Szepes >	18.8	18.0	22.7	20.2	18.8	19.6	19.8	34.6	23.3	19.0	25.0	6.3	14.6	14.5	9.6	11.6	12.2	11.6	17.7	
Ung >	15.4	20.6	21.3	19.2	15.4	15.8	18.0	30.7	23.3	23.0	23.2	8.1	23.8	17.4	13.9	18.1	20.6	17.0	19.2	
Zemplén >	12.2	15.1	20.6	16.9	13.6	14.7	15.5	25.4	23.4	24.1	24.6	7.0	17.6	16.1	10.4	15.3	11.3	13.1	16.3	
Összesen.....	11.4	12.1	15.9	14.1	12.7	13.1	13.3	23.7	18.5	18.1	20.3	6.0	14.4	11.7	8.2	11.7	10.6	10.5	13.5	

1) 1908-ig rt. város volt.

törvényhatóságokint az 1899—1913. években.

Közjogi alkatrész, országrész, törvényhatóság	Ezer lélekre esett kivándorló az																			
	1899	1900	1901	1902	1903	1904	átlag 1899-1904	1905	1906	1907	átlag 1905-1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	átlag 1908-1913	átlag 1899-1913	
	években																			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
e) Tisza bal partja.																				
Békés vármegye.....	0.2	0.3	0.2	0.2	0.6	0.5	0.3	1.6	4.4	4.0	3.6	0.9	1.6	1.2	0.8	1.5	0.8	1.1	1.3	
Bihar >	0.0	0.1	0.1	0.1	0.3	0.4	0.2	0.8	2.8	4.3	2.7	0.9	1.7	1.8	1.1	3.3	2.6	1.9	1.4	
Nagyvárad tjt.	—	—	0.2	0.6	0.5	1.8	0.8	2.6	4.1	4.4	3.5	1.0	1.1	0.6	0.9	0.6	1.5	1.0	1.3	
Hajdu vármegye.....	0.1	0.1	0.0	0.3	0.2	0.6	0.2	0.8	1.6	2.9	1.8	0.6	1.2	1.0	0.3	0.5	0.6	0.7	0.7	
Debreczen tjt.	0.3	0.5	0.6	0.9	0.6	1.8	0.8	1.1	2.1	2.2	1.8	0.8	0.9	0.5	0.4	0.8				

3. A kivándorlók (családfelek és önállóan kivándoroltak) kormegoszlása a Magyarbirodalom közjogi alkatrészei szerint az 1905-1907. és 1911-1913. években.

Table with 25 columns for age groups (20-29, 30-39, 40-49, 50+) and 10 columns for countries (Magyarország, Horvát-Szlavonországok, Magyarbirodalom). Rows show data for 1905, 1906, 1907, 1911, 1912, 1913, and 1911-1913 totals.

4. A magyarbirodalmi kivándorlók kormegoszlása az útiránnyal egybevetve az 1905-7. és az 1911-13. években. (Családfelek és önállóan kivándoroltak.)

Table with 16 columns for destinations (Amerika, Németország, Románia, etc.) and 16 columns for age groups (20-29, 30-39, 40-49, 50+). Rows show data for 1905, 1906, 1907, 1911, 1912, 1913, and 1911-1913 totals.

5. Férfiak és nők kivándorlása a Magyarbirodalom közjogi alkatrészei szerint az 1899-1913. években.

Table with 10 columns for countries and 2 columns for gender (férfi, nő). Rows show data for years 1899-1913, with totals for 1899-1904 and 1905-1913.

6. Férfiak és nők kivándorlása Magyarországból útirányok szerint az 1901-1913. években.

Table with 18 columns for destinations (Amerika, Németország, Románia, etc.) and 2 columns for gender (férfi, nő). Rows show data for years 1901-1913.

7. Férfiak és nők kivándorlása a Magyarbirodalomból

Table with columns for 'Közjogi alkatrész, országész, törvényhatóság', 'Kivándorolt' (1899-1907), and 'Folyó száma'. Rows include regions like 'Magyarország', 'Duna jobb partja', 'Duna bal partja', 'Duna-Tisza köze', and 'Tisza jobb partja'.

1) 1906-ig rt. város volt.

törvényhatóságok szerint az 1899-1913. években.

Table with columns for 'Kivándorolt' (1899-1913) and 'Folyó száma'. Rows list specific municipalities and their migration statistics across the years 1899-1913.

(7) Férfiak és nők kivándorlása a Magyarbirodalomból

Table with columns for 'Közjogi alkatrész, országrész, törvényhatóság', 'Kivándorolt' (1899-1907), and 'Folyószám'. Rows include various regions like Bihar, Hajdu vármegye, Debreczen, etc.

törvényhatóságok szerint az 1899-1913. években.

Table with columns for 'Kivándorolt' (1905-1913) and 'Folyószám'. Rows include various regions like Alsó-Fehér várm., Beszterce-Naszód, Brassó vármegye, etc.

8. A magyarbirodalmi kivándorlás megoszlása útirányok szerint

Közigazgatási körzet, országgrész, törvényhatóság	Amerikába				Németországba				Romániába				Egyéb irányba			
	vándorolt ki a kivándoroltak közül %-ban															
	1911	1912	1913	1911-1913	1911	1912	1913	1911-1913	1911	1912	1913	1911-1913	1911	1912	1913	1911-1913
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Magyarország.																
a) Duna jobb partja.																
Baranya vármegye...	44.1	61.0	74.9	57.4	53.2	38.5	24.8	41.3	0.3	0.2	0.3	0.2	2.4	0.3	0.0	1.1
Pécs t.jv.	34.0	44.8	37.1	38.3	61.4	51.1	59.4	57.5	0.4	0.9	0.9	0.7	4.2	3.7	2.6	3.5
Fejér vármegye.....	93.2	97.7	97.7	96.6	2.4	1.4	1.3	1.6	0.8	0.7	—	0.5	3.6	0.2	1.0	1.3
Székesfehérvár t.jv...	100.0	100.0	100.0	100.0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Győr vármegye.....	99.4	100.0	99.4	99.7	0.2	—	0.2	0.1	—	—	—	—	0.4	—	0.4	0.2
Győr t.jv.	90.2	72.7	97.0	85.7	3.9	—	3.4	2.0	2.0	10.9	—	4.8	3.9	16.4	—	7.5
Komárom vármegye...	79.0	59.6	91.4	87.7	20.3	6.0	6.5	9.6	—	1.6	0.5	0.9	0.7	2.8	1.6	1.9
Komárom t.jv.....	68.8	66.6	100.0	76.7	—	—	—	—	—	16.7	—	3.3	31.2	15.7	—	30.0
Moson vármegye.....	99.1	86.4	90.2	92.9	0.9	1.1	2.0	1.2	—	—	—	—	12.5	7.8	5.9	—
Somogy >.....	97.6	98.0	98.6	98.1	1.3	1.1	1.1	1.1	0.4	0.2	0.1	0.2	0.7	0.7	0.2	0.6
Sopron >.....	89.9	89.8	97.9	92.8	—	1.0	1.3	0.8	0.6	0.2	0.6	0.5	9.5	9.0	0.2	5.9
Sopron t.jv.....	17.6	12.5	60.0	25.0	55.9	75.0	40.0	55.8	—	—	—	—	26.6	13.6	—	19.2
Tolna vármegye.....	69.2	87.1	85.0	81.4	30.4	12.0	14.4	17.9	0.1	0.5	0.1	0.3	0.3	0.4	0.5	0.4
Vas >.....	99.2	99.1	99.5	99.8	0.1	0.1	0.4	0.2	0.2	0.1	—	0.1	0.6	0.7	0.1	0.4
Veszprém >.....	99.3	98.4	99.2	98.9	0.2	0.6	0.2	0.4	0.1	0.2	—	0.1	0.4	0.8	0.6	0.6
Zala >.....	99.5	99.2	99.7	99.5	0.2	—	—	0.0	—	0.1	0.2	0.1	0.3	0.7	0.1	0.4
Összesen....	81.4	91.4	93.1	89.9	14.0	6.9	6.3	8.7	0.2	0.4	0.1	0.3	1.4	1.3	0.5	1.1
b) Duna bal partja.																
Arva vármegye.....	96.2	94.9	97.8	96.8	0.4	0.4	—	0.2	0.4	0.2	0.3	0.3	3.0	4.5	2.4	3.2
Bars >.....	93.5	97.0	98.2	96.7	6.5	5.0	1.5	3.2	—	—	—	—	—	—	0.3	0.1
Esztergom vármegye...	41.9	63.4	78.5	61.5	52.1	23.9	18.7	33.1	3.0	6.8	1.4	3.5	3.0	0.9	1.4	1.9
Hont vármegye.....	95.4	100.0	99.4	98.9	—	—	0.6	0.2	0.3	—	—	0.2	3.8	—	—	0.7
Selmeczbánya t.jv...	92.6	100.0	100.0	96.3	7.4	—	—	3.7	—	—	—	—	—	—	—	—
Liptó vármegye.....	95.3	97.4	99.0	97.8	0.5	0.5	0.3	0.4	2.4	0.3	0.1	0.7	0.8	1.8	0.8	1.1
Nógrád >.....	93.2	94.4	95.6	94.4	2.0	1.7	4.4	2.5	—	0.2	—	0.1	4.8	3.7	—	3.0
Nyitra >.....	93.8	94.7	97.8	95.4	5.0	5.0	1.4	3.9	—	0.3	0.1	1.2	0.3	0.6	0.6	0.6
Pozsony >.....	94.5	93.7	97.4	95.2	1.2	1.6	0.7	1.2	—	—	0.4	0.2	4.3	4.7	1.5	3.4
Pozsony t.jv.....	84.6	90.2	100.0	91.1	—	—	—	—	—	—	—	—	15.4	9.8	—	8.9
Trencsén vármegye...	85.7	88.0	95.9	90.6	7.6	7.3	1.8	5.4	0.3	0.1	0.1	0.1	5.4	4.6	2.2	5.9
Turóc >.....	79.0	84.8	87.8	84.1	0.5	0.2	0.2	0.3	0.5	—	—	0.1	20.0	15.0	13.0	15.5
Zólyom >.....	99.3	97.8	99.2	96.5	—	—	0.5	0.1	—	0.2	0.3	0.2	0.7	2.0	—	1.3
Összesen....	91.0	93.4	96.5	93.7	4.6	3.1	1.5	3.0	0.4	0.2	0.2	0.3	4.0	3.3	1.3	3.0
c) Duna-Tisza köze.																
Bács-Bodrog várm...	89.8	92.8	88.1	90.7	7.9	4.6	8.9	6.7	0.9	1.9	2.1	1.6	1.4	0.7	0.9	1.0
Baja t.jv.	83.3	43.5	—	36.8	65.7	55.5	65.7	62.3	—	—	—	—	—	—	—	—
Szabadka t.jv.....	100.0	100.0	—	64.7	53.0	—	—	35.3	17.1	—	—	—	—	—	—	—
Újvidék t.jv.....	100.0	100.0	99.4	99.3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0.6	0.2
Zombor t.jv.....	100.0	99.1	100.0	99.5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0.9	—	0.5
Csongrád vármegye...	55.8	94.2	100.0	83.0	7.0	—	—	2.1	27.9	—	—	8.6	0.3	5.8	—	5.7
Hódmezővásárh. t.jv.	100.0	100.0	100.0	100.0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szeged t.jv.....	100.0	100.0	100.0	100.0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Heves vármegye.....	98.8	99.6	100.0	99.5	—	0.2	—	0.1	—	—	—	—	1.2	0.2	—	0.4
Jász-N.-Szolnok vm..	94.6	95.3	95.2	95.2	—	0.7	—	0.3	3.1	1.3	1.9	2.1	2.3	2.7	1.9	2.4
Pest-P.-S.-Kiskun >	87.3	88.7	97.0	90.9	4.3	2.8	0.2	2.6	4.2	3.2	1.1	2.9	4.2	5.3	1.7	3.7
Budapest sz.-föv....	87.2	98.3	98.3	94.9	5.0	0.8	0.8	2.1	3.5	0.6	0.4	1.4	4.3	0.3	0.5	1.6
Keekskemé t.jv.....	100.0	100.0	100.0	100.0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen....	89.4	94.4	93.2	92.8	6.4	3.3	4.7	4.6	1.9	1.4	1.3	1.5	2.3	0.3	0.8	1.3
d) Tisza jobb partja.																
Abauj-Torna várm...	99.7	99.7	99.9	99.8	0.1	0.1	0.1	0.1	0.0	—	—	0.0	0.2	0.2	—	0.1
Kassa t.jv.....	100.0	99.5	99.4	99.6	—	—	—	—	—	0.6	0.3	—	—	0.5	—	0.1
Bereg vármegye.....	99.0	99.8	99.3	99.4	0.1	0.1	0.2	0.1	0.1	—	0.1	0.1	0.8	0.1	0.4	0.4
Borsod >.....	97.9	98.9	100.0	98.9	0.9	0.4	—	0.4	0.7	0.2	—	0.3	0.5	0.5	—	0.4
Miskolc t.jv.....	100.0	98.8	100.0	99.4	—	—	—	—	—	1.2	—	0.6	—	—	—	—
Gömör és K.-Hont vm.	90.2	98.8	99.8	99.2	0.3	0.7	0.1	0.4	—	0.2	—	0.1	0.5	0.3	0.1	0.3
Sáros vármegye.....	98.9	99.5	100.0	99.5	0.1	0.0	—	0.1	0.1	0.0	—	0.0	0.9	0.5	—	0.4
Szepes >.....	98.6	99.3	99.0	99.0	0.2	0.3	0.1	0.2	1.1	0.3	0.1	0.4	0.1	0.1	0.8	0.4
Ung >.....	99.5	99.9	100.0	99.8	—	0.1	0.0	0.1	0.1	—	—	0.0	0.4	0.0	0.0	0.1
Zemplén >.....	99.1	99.8	99.9	99.7	0.4	0.1	—	0.1	—	—	0.1	0.0	0.5	0.1	0.0	0.2
Összesen....	93.1	99.5	99.8	99.5	0.2	0.2	0.0	0.1	0.2	0.1	0.0	0.1	0.5	0.2	0.2	0.3

Jegyzet: Az abszolút számokat l. a 42., 82., 91. és 95. sz. táblákon.

%-okban, törvényhatóságokint az 1911-1913. években.

Közigazgatási körzet, országgrész, törvényhatóság	Amerikába				Németországba				Romániába				Egyéb irányba			
	vándorolt ki a kivándoroltak közül %-ban															
	1911	1912	1913	1911-1913	1911	1912	1913	1911-1913	1911	1912	1913	1911-1913	1911	1912	1913	1911-1913
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
e) Tisza bal partja.																
Békés vármegye.....	95.9	96.5	97.9	96.2	3.0	0.6	1.3	1.3	0.9	1.5	0.4	1.1	2.2	1.5	0.4	1.4
Bihar >.....	95.6	98.8	98.6	98.0	—	—	0.5	0.2	3.1	1.2	0.5	1.2	1.3	0.5	0.4	0.6
Nagyvárad t.jv.....	85.0	97.4	97.0	93.5	—	—	2.0	1.0	5.0	2.6	—	2.0	10.0	—	1.0	3.5
Hajdu vármegye.....	98.0	97.6	94.1	96.2	—	—	—	—	—	—	—	2.0	1.3	—	2.4	2.5
Debrecen t.jv.....	97.6	92.0	96.4	95.1	—	—	4.0	—	1.3	—	—	—	3.6	1.8	2.4	1.8
Máramaros várm...	83.2	76.9	82.3	80.4	0.9	—	—	0.2	14.2	21.5	15.6	18.0	1.7	1.6	1.2	1.4
Szabolcs >.....	99.6	99.9	99.8	99.8	0.2	0.1	0.1	0.1	0.2	—	—	0.0	0.0	0.0	0.1	0.1
Szatmár >.....	99.6	99.7	99.9	99.8	0.2	0.2	0.0	0.1	0.2	0.1	0.1	0.2	0.1	0.1	0.0	0.0
Szatmárnémeti t.jv..	80.5	92.6	97.0	93.1	5.1	1.6	1.0	1.8	2.5	2.5	1.0	1.7	11.9	3.3	1.0	3.4
Szilágy vármegye....	87.9	93.3	94.5	93.3	—	—	0.1	0.1	11.8	6.7	5.4	6.5	0.3	—	—	0.1
Ugocea >.....	99.3	99.5	99.4	99.4	0.3	0.1	0.4	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2
Összesen....	98.5	97.0	97.7	97.3	0.4	0.2	0.2	0.2	2.3	2.4	1.8	2.1	0.8	0.4	0.3	0.4
f) Tisza-Maros szöge.																
Arad vármegye.....	86.8	89.0	92.5	89.5	2.0	1.7	0.4	1.4	10.9	9.0	6.8	8.7	0.8	0.3	0.3	0.4
Arad t.jv.....	99.4	100.0	100.0	99.9	—	—	—	—	0.6	—	—	0.1	—	—	—	—
Csanád vármegye....	66.1	88.7	95.5	84.5	—	—	1.9	0.7	23.2	6.6	1.1	9.5	10.7	4.7	1.5	5.3
Krassó-Szörény vm..	57.2	59.6	65.7	61.6	20.2	13.0	11.6	14.2	30.2	25.6	20.7	22.2	2.4	1.8	2.0	2.0
Temes vármegye.....	94.5	95.4	96.0	95.4	1.2	0.8	0.6	0.8	3.3	3.3	1.9	2.8	1.0	0.5	1.6	1.0
Temesvár t.jv.....	99.0	94.8	97.0	96.8	0.6	1.6	1.4	1.2	0.4	3.1	0.2	1.4	—	0.5	1.4	0.6
Versez t.jv.....	100.0	100.0	100.0	100.0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Torontál vármegye...	97.5	98.8	97.4	98.1	0.4											

9. A kivándorlás főirányai közjogi alkatrészek szerint az 1899-1913. években.

Közjogi alkatrész	A kivándorlás irányai																							
	Amerika			Németország			Románia			Egyéb államok			Amerika			Németország			Románia			Egyéb államok		
	szám	%		szám	%		szám	%		szám	%		szám	%		szám	%		szám	%				
	1899																							
Magyarorsz.	23.366	433	7.426	1.773	27.640	966	4.023	1.478	33.391	844	6.688	1.575	46.569	766	4.568	1.188	49.936	665	3.557	1.222				
H.-Szlav.	3.149	57	10	979	3.452	58	25	641	6.805	123	22	929	9.783	70	12	1.105	11.530	69	101.468					
Magyarbír.	26.515	490	7.436	2.752	31.092	1.024	4.653	2.119	45.196	967	6.710	2.504	56.346	836	4.580	2.293	61.668	734	3.567	2.630				
%	70 ⁸	1 ³	22 ⁵	5 ⁴	79 ⁶	2 ⁸	13 ³	4 ³	80 ⁸	1 ⁸	14 ¹	5 ³	87 ⁷	1 ⁴	8 ⁶	2 ³	90 ²	1 ³	6 ⁴	2 ²				
	1900																							
Magyarorsz.	54.150	1.885	7.531	2.074	240.046	5.559	34.398	9.310	119.965	4.843	10.920	2.991	128.109	4.791	8.733	2.843	149.372	6.644	7.740	3.733				
H.-Szlav.	3.545	230	3	1.070	38.264	607	82	6.192	22.204	1.129	101	3.708	21.823	484	62	2.357	22.523	710	501.905					
Magyarbír.	57.695	2.115	7.534	3.144	278.310	6.166	34.480	15.502	142.169	5.972	11.021	6.699	149.932	5.279	8.795	5.200	172.200	7.354	7.790	5.638				
%	82 ⁵	2 ⁸	11 ⁵	3 ²	83 ⁰	1 ⁹	11 ⁹	3 ²	86 ⁵	3 ⁵	7 ⁹	2 ¹	88 ⁰	3 ⁹	6 ⁰	2 ¹	89 ²	4 ⁰	4 ⁰	2 ²				
	1901																							
Magyarorsz.	66.855	2.323	213	7.970	2.830	409	62	1.744	11.389	240	68	1.744	13.925	251	18	1.910	6.456	328	64.1.367					
H.-Szlav.	86-4	3-0	0-3	10-3	56-1	8-1	1-2	34-6	84-7	1-0	0-6	13-0	86-5	1-6	0-1	11-9	7-8	4-0	0-8	16-6				
Magyarbír.	68-1	3-3	0-3	11-3	61-7	8-9	1-3	48-2	92-6	1-1	1-6	14-6	94-3	2-7	1-7	13-8	8-6	4-0	1-1	17-2				
%	81 ⁹	3 ⁰	10 ⁷	4 ⁴	83 ²	1 ⁹	10 ³	4 ⁶	85 ⁷	3 ⁶	6 ⁷	4 ⁰	88 ⁷	3 ¹	5 ²	3 ⁰	89 ²	3 ⁸	4 ⁰	3 ⁰				
	1902																							
Magyarorsz.	78.425	2.241	7.262	756	71.409	1.921	8.850	542	392.622	14.975	40.033	7.609	1.030.114	36.812	101.824	26.486	68.674	2.454	6.788	1.767				
H.-Szlav.	14.239	366	29	1.345	12.675	249	18	1.037	61.514	1.843	259	9.167	166.633	4.773	554	23.329	11.109	318	371.555					
Magyarbír.	92.664	2.607	7.291	2.101	84.084	2.170	8.868	1.589	454.136	16.818	40.292	16.776	1.196.747	41.585	102.378	49.815	79.783	2.772	6.825	3.322				
%	88 ⁵	2 ⁸	8 ²	0 ⁸	86 ³	2 ³	10 ⁷	0 ⁷	86 ²	3 ³	8 ⁸	1 ⁷	86 ²	3 ¹	8 ⁵	2 ²	86 ²	3 ¹	8 ⁵	2 ²				
	1903																							
Magyarorsz.	88-2	3-6	6-1	2-1	73-9	8-0	13-4	4-7	89-1	2-4	6-6	1-9	89-0	2-7	6-8	1-5	84-3	4-3	9-9	1-5				
H.-Szlav.	66.855	2.323	213	7.970	2.830	409	62	1.744	11.389	240	68	1.744	13.925	251	18	1.910	6.456	328	64.1.367					
Magyarbír.	86-4	3-0	0-3	10-3	56-1	8-1	1-2	34-6	84-7	1-0	0-6	13-0	86-5	1-6	0-1	11-9	7-8	4-0	0-8	16-6				
%	88-0	3-5	5-2	3-3	72-2	8-0	12-2	7-6	88-6	2-3	5-9	3-2	88-5	2-6	5-7	3-2	83-5	4-3	8-7	3-5				
	1904																							
Magyarorsz.	57.695	2.115	7.534	3.144	278.310	6.166	34.480	15.502	142.169	5.972	11.021	6.699	149.932	5.279	8.795	5.200	172.200	7.354	7.790	5.638				
H.-Szlav.	88-2	3-6	6-1	2-1	73-9	8-0	13-4	4-7	89-1	2-4	6-6	1-9	89-0	2-7	6-8	1-5	84-3	4-3	9-9	1-5				
Magyarbír.	81-9	3-0	10-7	4-4	83-2	1-9	10-3	4-6	85-7	3-6	6-7	4-0	88-7	3-1	5-2	3-0	89-2	3-8	4-0	3-0				
%	81-9	3-0	10-7	4-4	83-2	1-9	10-3	4-6	85-7	3-6	6-7	4-0	88-7	3-1	5-2	3-0	89-2	3-8	4-0	3-0				
	1905-1907																							
Magyarorsz.	397.446	16.278	27.393	9.567	35.384	3.820	6.395	2.298	89.035	2.867	6.571	1.881	71.323	2.214	5.433	1.250	47.046	2.392	5.522	882				
H.-Szlav.	66.855	2.323	213	7.970	2.830	409	62	1.744	11.389	240	68	1.744	13.925	251	18	1.910	6.456	328	64.1.367					
Magyarbír.	464.301	18.601	27.606	17.537	38.214	4.229	6.467	4.062	101.424	2.627	6.633	3.625	85.248	2.465	5.461	3.160	53.502	2.720	5.586	2.249				
%	88-0	3-5	5-2	3-3	72-2	8-0	12-2	7-6	88-6	2-3	5-9	3-2	88-5	2-6	5-7	3-2	83-5	4-3	8-7	3-5				
	1908-1913																							
Magyarorsz.	78.425	2.241	7.262	756	71.409	1.921	8.850	542	392.622	14.975	40.033	7.609	1.030.114	36.812	101.824	26.486	68.674	2.454	6.788	1.767				
H.-Szlav.	14.239	366	29	1.345	12.675	249	18	1.037	61.514	1.843	259	9.167	166.633	4.773	554	23.329	11.109	318	371.555					
Magyarbír.	92.664	2.607	7.291	2.101	84.084	2.170	8.868	1.589	454.136	16.818	40.292	16.776	1.196.747	41.585	102.378	49.815	79.783	2.772	6.825	3.322				
%	88 ⁵	2 ⁸	8 ²	0 ⁸	86 ³	2 ³	10 ⁷	0 ⁷	86 ²	3 ³	8 ⁸	1 ⁷	86 ²	3 ¹	8 ⁵	2 ²	86 ²	3 ¹	8 ⁵	2 ²				

10. A magyarbirodalmi kivándorlók száma hónapok szerint az 1905-1907. és az 1911-1913. években

Év	Kivándorlók száma:																
	Januárban	Februárban	Márciusban	Az I. év- negyedben	Áprilisban	Májusban	Júniusban	A II. év- negyedben	Júliusban	Augusztusban	Szeptemberben	A III. év- negyedben	Októberben	Novemberben	Decemberben	A IV. év- negyedben	Mindössze
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1905: szám...	15.995	23.071	23.266	67.332	15.596	17.380	8.208	41.134	6.858	7.647	9.387	23.392	12.236	11.673	9.594	33.503	165.861
%	9 ⁶	13 ⁹	17 ⁰	40 ⁵	9 ⁴	10 ⁵	5 ⁰	24 ⁹	4 ¹	4 ⁰	5 ⁷	14 ⁴	7 ⁴	7 ⁰	5 ⁸	20 ²	100 ⁰
1906: szám...	14.152	20.048	24.989	59.189	16.090	13.348	8.305	37.743	7.237	9.676	12.831	29.744	14.887	16.293	11.346	42.526	169.202
%	8 ⁴	11 ⁸	14 ⁸	35 ⁰	9 ⁵	7 ⁹	4 ⁹	22 ³	4 ³	5 ⁷	7 ⁶	17 ⁶	8 ⁸	9 ⁶	6 ⁷	25 ¹	100 ⁰
1907: szám...	15.900	22.970	25.833	64.703	24.468	19.412	12.969	56.849	10.469	12.061	14.495	37.025	17.078	12.663	4.664	34.405	192.982
%	8 ²	11 ⁹	13 ⁴	33 ⁵	12 ⁷	10 ¹	6 ⁷	29 ⁶	5 ⁴	6 ³	19 ²	8 ⁹	6 ⁵	2 ⁴	17 ⁸	100 ⁰	
Átlag 1905-1907	15.349	22.650	26.362	63.741	18.718	16.697	9.827	45.242	8.188	9.795	12.236	30.221	14.734	13.543	8.524	36.811	176.015
%	8 ⁷	12 ⁵	15 ⁰	38 ²	10 ⁶	9 ⁵	5 ⁶	25 ⁷	4 ⁶	5 ⁶	7 ⁰	17 ²	8 ⁴	7 ⁷	4 ⁸	20 ⁹	100 ⁰
1911: szám...	4.292	4.502	7.122	15.916	6.121	6.132	4.365	16.618	3.418	4.237	5.376	13.081	6.754	6.582	5.106	18.442	64.057
%	6 ⁷	7 ⁰	11 ¹	24 ⁸	9 ⁶	9 ⁶	6 ⁸	26 ⁰	5 ³	6 ⁷	8 ⁴	20 ⁴	10 ⁵	10 ⁸	8 ⁰	28 ⁸	100 ⁰
1912: szám...	5.569	8.061	10.604	24.234	9.821	9.525	6.808	26.154	5.608	7.557	9.125	22.285	11.756	13.461	6.773	31.990	104.663
%	5 ⁴	7 ⁷	10 ¹	23 ²	9 ⁴	9 ¹	6 ³	25 ⁰	5 ⁴	7 ²	9 ¹	21 ⁸	11 ²	12 ⁸	6 ⁵	30 ⁶	100 ⁰
1913: szám...	3.592	5.268	6.996	15.856	8.360	9.594	7.860	25.814	7.307	8.474	10.049	25.830	11.179	10.406	7.636	29.921	96.721
%	3 ⁷	5 ⁴	7 ²	16 ³	8 ⁶	9 ⁹	8 ¹	26 ⁶	7 ⁶	8 ⁸	10 ⁴	26 ⁸	11 ⁶	10 ⁸	7 ⁹	30 ³	100 ⁰
Átlag 1911-1913	4.484	5.944	8.241	18.669	8.101	8.417	6.344	22.862	5.443	6.772	8.183	20.338	9.396	10.150	6.503	26.551	88.400
%	3<																

13. Kivándorlás az egyes törvényhatóságok területéről

Közigazgatási, országgrész, törvényhatóság	1899-1904									1905-1907									
	években kivándorolt																		
	magyar	német	lót	román	ruthén	horvát	szerb	egyéb	összesen	magyar	német	lót	román	ruthén	horvát	szerb	egyéb	összesen	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
Magyarország.																			
a) Duna jobb partja.																			
Baranya vármegye...	szám	346	535	—	11	—	1	10	25	932	1.263	2.388	5	2	1	33	62	26	3.785
	%	35.2	59.7	—	1.1	—	0.1	1.0	2.9	100.0	33.4	65.1	0.1	0.1	0.0	1.0	1.6	0.7	100.0
Pécs tjt.	szám	780	116	—	—	—	—	—	—	938	1.071	421	1	8	—	9	1	3	1.514
	%	83.1	15.6	—	—	—	—	—	—	100.0	70.7	27.8	0.1	0.6	—	0.6	0.1	0.2	100.0
Fejér vármegye...	szám	549	689	—	—	—	—	—	—	1.222	1.194	1.115	—	—	—	—	—	—	2.327
	%	44.9	54.7	0.2	—	—	—	—	—	100.0	51.3	47.9	0.2	—	—	—	—	—	100.0
Székesfehérvár tjt.	szám	117	5	—	—	—	—	—	—	122	160	6	—	—	—	—	—	—	171
	%	95.1	4.1	0.8	—	—	—	—	—	100.0	93.6	3.6	2.3	0.6	—	—	—	—	100.0
Győr vármegye...	szám	2.268	58	—	—	—	—	—	—	2.306	3.123	23	—	—	—	—	—	—	3.158
	%	98.3	1.7	—	—	—	—	—	—	100.0	99.0	0.9	—	—	—	—	—	—	100.0
Győr tjt.	szám	77	—	—	—	—	—	—	—	79	168	2	—	—	—	—	—	—	170
	%	97.5	—	—	—	—	—	—	—	100.0	93.8	1.2	—	—	—	—	—	—	100.0
Komárom vármegye...	szám	388	38	—	—	—	—	—	—	426	851	131	—	—	—	—	—	—	1.079
	%	83.8	8.7	—	—	—	—	—	—	100.0	78.9	12.1	8.9	0.1	—	—	—	—	100.0
Komárom tjt.	szám	128	4	—	—	—	—	—	—	132	59	1	—	—	—	—	—	—	61
	%	97.0	3.0	—	—	—	—	—	—	100.0	93.8	1.6	1.6	—	—	—	—	—	100.0
Moson vármegye...	szám	64	1.022	—	—	—	—	—	—	1.086	1.70	716	—	—	—	—	—	—	907
	%	5.7	91.1	—	—	—	—	—	—	100.0	18.8	78.9	—	—	—	—	—	—	100.0
Somogy	szám	239	258	—	—	—	—	—	—	497	3.414	804	—	—	—	—	—	—	4.211
	%	42.1	45.4	0.2	—	—	—	—	—	100.0	70.8	16.7	0.0	—	—	—	—	—	100.0
Sopron	szám	1.957	550	—	—	—	—	—	—	2.507	3.728	483	—	—	—	—	—	—	4.437
	%	76.8	21.6	—	—	—	—	—	—	100.0	84.0	11.0	0.1	—	—	—	—	—	100.0
Sopron tjt.	szám	30	285	—	—	—	—	—	—	315	35	87	—	—	—	—	—	—	397
	%	14.9	35.1	—	—	—	—	—	—	100.0	27.8	63.0	—	—	—	—	—	—	100.0
Tolna vármegye...	szám	529	1.200	—	—	—	—	—	—	1.724	2.937	4.036	—	—	—	—	—	—	7.086
	%	30.3	68.8	0.1	0.2	—	—	—	—	100.0	41.5	57.0	—	—	—	—	—	—	100.0
Vas	szám	1.509	2.984	—	—	—	—	—	—	4.493	5.060	4.833	—	—	—	—	—	—	12.086
	%	27.8	54.9	—	—	—	—	—	—	100.0	41.9	40.4	0.0	—	—	—	—	—	100.0
Veszprém	szám	4.636	2.128	—	—	—	—	—	—	6.764	9.543	3.448	—	—	—	—	—	—	13.008
	%	67.0	30.8	—	—	—	—	—	—	100.0	73.4	23.6	0.1	—	—	—	—	—	100.0
Zala	szám	537	41	—	—	—	—	—	—	578	3.150	77	—	—	—	—	—	—	3.622
	%	77.2	5.9	—	—	—	—	—	—	100.0	59.3	2.1	0.1	—	—	—	—	—	100.0
Összesen...	szám	14.174	9.954	189	16	—	—	—	—	25.530	34.931	18.429	137	12	2	2.064	118	2.467	58.360
	%	55.4	38.9	0.7	0.1	—	—	—	—	100.0	59.9	31.9	0.2	0.0	0.0	3.6	0.2	4.2	100.0
b) Duna bal partja.																			
Árva vármegye...	szám	5	39	4.758	—	—	—	—	—	4.793	23	76	—	—	—	—	—	—	5.919
	%	0.1	0.6	99.3	—	—	—	—	—	100.0	0.4	1.4	98.1	—	—	—	—	—	100.0
Bars	szám	68	29	144	—	—	—	—	—	241	179	169	—	—	—	—	—	—	1.239
	%	23.6	10.9	60.5	—	—	—	—	—	100.0	13.9	13.1	73.0	—	—	—	—	—	100.0
Esztergom vármegye...	szám	110	175	11	—	—	—	—	—	296	309	298	—	—	—	—	—	—	767
	%	37.2	59.1	3.7	—	—	—	—	—	100.0	52.0	23.9	9.1	—	—	—	—	—	100.0
Hont vármegye...	szám	35	17	200	—	—	—	—	—	252	475	59	—	—	—	—	—	—	3.158
	%	13.9	6.7	79.4	—	—	—	—	—	100.0	22.0	2.7	75.3	—	—	—	—	—	100.0
Selmeczbánya tjt.	szám	5	5	49	—	—	—	—	—	59	17	190	—	—	—	—	—	—	212
	%	8.5	8.6	83.0	—	—	—	—	—	100.0	8.0	2.4	89.6	—	—	—	—	—	100.0
Liptó vármegye...	szám	9	61	3.322	—	—	—	—	—	3.392	47	97	—	—	—	—	—	—	4.496
	%	0.3	1.8	97.9	—	—	—	—	—	100.0	1.0	2.2	96.8	—	—	—	—	—	100.0
Nógrád	szám	667	13	691	—	—	—	—	—	1.333	1.753	21	1.659	—	—	—	—	—	3.493
	%	52.0	1.0	46.9	—	—	—	—	—	100.0	51.0	0.8	48.3	—	—	—	—	—	100.0
Nyitra	szám	107	409	7.545	—	—	—	—	—	8.070	317	617	12.949	—	—	—	—	—	13.895
	%	1.3	5.1	93.5	—	—	—	—	—	100.0	2.3	4.4	93.3	—	—	—	—	—	100.0
Pozsony	szám	88	186	1.838	—	—	—	—	—	2.104	366	473	4.503	—	—	—	—	—	5.959
	%	4.1	8.6	87.3	—	—	—	—	—	100.0	6.8	8.8	84.0	0.0	—	—	—	—	100.0
Pozsony tjt.	szám	94	722	16	—	—	—	—	—	833	109	183	—	—	—	—	—	—	324
	%	11.2	35.4	1.9	—	—	—	—	—	100.0	23.4	43.4	23.2	—	—	—	—	—	100.0
Trencsén vármegye...	szám	7	133	4.462	—	—	—	—	—	4.613	69	243	10.692	—	—	—	—	—	11.010
	%	0.3	3.9	95.7	—	—	—	—	—	100.0	0.6	2.3	97.1	—	—	—	—	—	100.0

a kivándorlók anyanyelve szerint az 1899-1913. években

Közigazgatási, országgrész, törvényhatóság	1908-1913										1899-1913									
	években kivándorolt																			
	magyar	német	lót	román	ruthén	horvát	szerb	egyéb	összesen	magyar	német	lót	román	ruthén	horvát	szerb	egyéb	összesen		
20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38		
Magyarország.																				
a) Duna jobb partja.																				
Baranya vármegye...	szám	1.294	2.231	—	18	—	39	123	83	3.818	2.903	5.235	5	31	1	78	195	137	8.535	
	%	33.9	59.2	—	0.5	—	1.0	3.9	2.2	100.0	33.8	60.9	0.1	0.4	0.0	0.9	2.5	1.6	100.0	
Pécs tjt.	szám	629	629	—	8	—	18	1	17	1.303	2.480	1.198	—	16	—	27	2.5	32	3.755	
	%	48.3	48.3	0.1	0.6	—	1.3	0.1	1.3	100.0	63.0	31.9	0.1	0.4	—	0.7	0.1	0.8	100.0	
Fejér vármegye...	szám	1.339	1.070	—	—	—	—	—	—	2.409	3.079	2.854	—	—	—	—	—	—	5.483	
	%	53.2	44.2	0.6	0.0	—	—	—	—	100.0	51.6	47.8	—	—	—	—	—	—	100.0	
Székesfehérvár tjt.	szám	145	—	—	—	—	—	—	—	145	425	11	—	—	—	—	—	—	442	
	%	100.0	—	—	—	—	—	—	—	100.0	96.2	2.5	—	—	—	—	—	—	100.0	
Győr vármegye...	szám	2.983	56	—	—	—	—	—	—	3.039	3.332	122	—	—	—	—	—	—	6.371	
	%	98.0	1.9	—	—	—	—	—	—	100.0	98.6	1.4	—	—	—	—	—	—	100.0	
Győr tjt.	szám	253	1	—	—	—	—	—	—	254	500	3								

(13) Kivándorlás az egyes törvényhatóságok területéről

Közigazgatási, országgrész, törvényhatóság	1899—1904									1905—1907								
	években kivándorolt																	
	magyar	német	tót	román	ruthén	horvát	szerb	egyéb	összesen	magyar	német	tót	román	ruthén	horvát	szerb	egyéb	összesen
39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57
Turóc vármegye....	szám 10	135	2.521	—	—	—	—	—	2.968	48	265	3.335	1	—	1	—	1	3.651
Zólyom >	szám 0.3	4.0	95.0	—	—	—	—	—	103.0	1.3	7.8	91.4	0.0	—	0.0	—	0.0	100.0
Összesen....	szám 1.24	1.561	27.178	—	—	1	—	28	30.402	3.380	2.552	49.738	2	1	20	1	12	56.251
c) Duna-Tisza köze.	szám 4.1	6.4	39.4	—	—	0.0	—	0.1	100.0	6.3	4.6	38.5	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	100.0
Bács-Bodrog várm....	szám 594	2.309	352	—	589	3	1.217	83	5.140	2.963	9.940	1.775	—	614	3	3.104	555	18.964
Baja tjv.....	szám 77	5	—	—	—	—	—	—	100.0	15.6	53.4	9.4	—	3.2	0.0	16.4	3.0	100.0
Szabadka tjv.....	szám 12	—	—	—	—	—	—	—	100.0	54.6	35.5	—	—	—	—	7.4	2.5	100.0
Újvidék tjv.....	szám 113	84	13	1	3	5	43	4	271	276	232	64	2	9	14	160	—	807
Zombor tjv.....	szám 41.7	31.0	4.8	0.4	1.1	1.8	17.7	1.5	100.0	34.2	35.0	7.9	0.3	1.1	1.7	19.8	—	103.0
Csongrád vármegye..	szám 13	—	—	—	—	—	—	—	100.0	35	93	0.3	1	—	—	176	89	419
Hódmezővásárh. tjv.	szám 37.2	5.7	—	—	—	—	—	—	100.0	23.2	14.8	0.2	0.2	—	—	42.0	20.6	100.0
Szeged tjv.....	szám 114	5	—	—	—	—	—	—	100.0	119	241	—	—	—	—	—	—	245
Heves vármegye.....	szám 95.8	4.2	—	—	—	—	—	—	100.0	98.4	—	—	—	—	—	—	—	100.0
Jász-N.-Szolnok vm..	szám 13	—	—	—	—	—	—	—	100.0	13	38	—	—	—	—	—	—	38
Pest-P.-S.-Kiskun > ..	szám 31	—	—	—	—	—	—	—	100.0	31	238	23	—	—	—	—	—	268
Budapest székesföv.	szám 1.955	5	1	—	—	—	—	—	1.991	5.940	1	—	—	—	—	—	—	5.941
Kecskemét tjv.....	szám 99.7	0.2	0.1	—	—	—	—	—	100.0	100.0	0.0	—	—	—	—	—	—	100.0
Összesen....	szám 5.820	2.709	505	4	583	24	1.309	134	11.158	23.134	11.217	2.335	20	625	25	3.508	855	41.760
d) Tisza jobb partja.	szám 52.7	24.3	4.5	0.0	5.3	0.2	11.8	1.2	100.0	55.4	26.9	5.6	0.0	1.5	0.1	3.4	2.1	100.0
Abauj-Torna várm....	szám 11.797	490	5.259	—	59	2	—	5	17.580	8.656	418	3.514	—	28	2	—	—	19.642
Kassa tjv.....	szám 67.1	2.6	29.9	—	0.4	0.0	—	0.0	100.0	68.7	3.3	27.8	—	0.2	0.0	—	—	100.0
Bereg vármegye.....	szám 1.308	18	—	—	—	—	—	—	1.326	1.393	55	328	—	—	—	—	—	1.776
Borsod >	szám 98.0	1.4	—	—	—	—	—	—	100.0	78.4	5.1	18.5	—	—	—	—	—	100.0
Miskolc tjv. 1).....	szám 1.955	650	91	—	3.316	1	—	5	6.047	3.441	653	80	—	3.901	4	—	11	8.093
Gömör és K.-Hont vm.	szám 33.4	11.2	1.6	—	54.8	0.0	—	0.1	109.0	42.5	8.1	1.0	—	48.2	0.1	—	0.1	100.0
Sáros vármegye.....	szám 6.613	23	193	2	2	—	—	4	6.841	8.207	33	166	2	—	—	—	2	8.410
Szepes >	szám 96.7	0.3	2.9	0.0	0.0	—	—	0.1	100.0	97.6	0.4	2.0	0.0	—	—	—	—	100.0
Ung >	szám 4.493	411	6.901	1	—	—	—	4	11.810	4.011	197	4.895	—	—	—	—	—	9.095
Zemplén >	szám 38.0	3.5	58.5	0.0	—	—	—	0.0	100.0	44.1	2.2	53.7	—	—	—	—	—	100.0
Összesen....	szám 80	602	19.524	3	2.430	—	—	52	22.721	180	257	11.735	10	2.215	—	—	47	14.524
Összesen....	szám 0.4	9.7	85.9	0.0	10.9	—	—	0.1	100.0	1.2	9.0	81.1	0.1	15.2	—	—	0.2	100.0
Összesen....	szám 150	3.536	15.536	—	1.300	12	—	51	30.615	271	2.225	10.133	3	777	—	—	10	13.419
Összesen....	szám 0.6	17.4	75.4	—	6.8	0.1	—	0.2	100.0	2.0	16.6	75.6	0.0	5.8	—	—	0.1	100.0
Összesen....	szám 5.205	271	6.718	—	4.439	2	—	4	16.723	3.496	133	5.123	3	3.590	4	—	3	12.401
Összesen....	szám 31.7	1.6	40.2	—	26.5	0.0	—	0.0	100.0	22.2	1.5	41.3	0.0	29.0	0.0	—	0.0	100.0
Összesen....	szám 9.912	379	17.954	—	2.664	—	—	47	30.958	9.791	294	13.703	—	1.937	—	—	23	24.779
Összesen....	szám 33.0	1.2	18.0	—	5.6	—	—	0.2	100.0	39.5	1.2	51.3	—	7.9	—	—	0.1	100.0
Összesen....	szám 41.534	6.422	22.131	6	14.260	17	—	148	131.623	39.476	4.341	48.716	13	12.478	11	—	99	105.123
Összesen....	szám 30.9	4.8	53.6	0.0	10.6	0.0	—	0.1	100.0	37.6	4.1	46.3	0.0	11.9	0.0	—	0.1	100.0

1) 1908-ig rt. város volt.

a kivándorlók anyanyelve szerint az 1899—1913. években.

Közigazgatási, országgrész, törvényhatóság	1908—1913									1899—1913								
	években kivándorolt																	
	magyar	német	tót	román	ruthén	horvát	szerb	egyéb	összesen	magyar	német	tót	román	ruthén	horvát	szerb	egyéb	összesen
58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76
Turóc vármegye....	szám 22	183	2.769	—	3	—	—	—	2.977	80	533	8.925	1	3	1	—	3	9.596
Zólyom >	szám 0.7	6.2	93.0	—	0.1	—	—	—	100.0	0.8	6.1	93.1	0.0	0.0	0.0	—	0.0	100.0
Összesen....	szám 2.4	1.4	96.2	—	—	—	—	—	100.0	2.2	1.5	96.3	—	—	—	—	—	100.0
c) Duna-Tisza köze.	szám 3.218	2.035	40.397	5	3	2	1	70	45.831	8.442	6.543	117.358	7	4	23	2	110	132.494
Bács-Bodrog várm....	szám 3.508	11.919	1.688	8	487	12	2.421	544	20.587	7.065	24.161	3.815	8	1.690	18	6.742	1.192	44.601
Baja tjv.....	szám 17.0	57.9	8.2	0.0	2.4	0.1	11.8	2.6	100.0	15.8	54.1	8.5	0.0	3.8	0.0	15.1	2.7	100.0
Szabadka tjv.....	szám 120	81	—	—	—	—	13	27	250	272	129	—	—	—	—	—	25	433
Újvidék tjv.....	szám 51.6	32.4	—	—	—	—	5.2	10.8	100.0	53.7	27.9	—	—	—	—	—	5.4	100.0
Zombor tjv.....	szám 57	3	1	—	—	—	7	3	71	157	3	1	—	—	—	—	8	177
Csongrád vármegye..	szám 80.8	4.2	1.4	—	—	—	9.9	4.2	100.0	88.7	1.7	0.6	—	—	—	—	4.5	100.0
Hódmezővásárh. tjv.	szám 314	220	112	1	18	10	138	3	816	703	536	189	4	30	29	346	7	1.894
Szeged tjv.....	szám 38.6	27.0	13.7	0.1	2.2	1.2	16.9	0.4	100.0	37.1	30.9	10.0	0.2	1.6	1.6	18.3	0.4	100.0
Jász-N.-Szolnok vm..	szám 121	31	—	—	—	—	131	70	353	227	95	1	—	—	—	—	325	807
Pest-P.-S.-Kiskun > ..	szám 34.8	8.8	—	—	—	—	37.1	19.8	100.0	23.1	11.8	0.1	0.1	—	—	—	40.3	19.6
Budapest székesföv.	szám 333	8	—	—	—	—	—	—	344	688	13	—	—	—	—	—	—	708
Kecskemét tjv.....	szám 93.8	2.8	—	—	—	—	—	—	100.0	97.2	1.8	—	—	—	—	—	—	100.0
Hódmezővásárh. tjv.	szám 69	—	—	—	—	—	—	—	69	120	—	—	—	—	—	—	—	120
Szeged tjv.....	szám 100.0	—	—	—	—	—	—	—	100.0	100.0	—	—	—	—	—	—	—	100.0
Heves vármegye.....	szám 481	10	3	—	—	—	9	—	496	750	33	3	2	—	—	—	7	795
Jász-N.-Szolnok vm..	szám 97.0	2.0	0.6	—	—	—	0.4	—	100.0	94.4	4.1	0.4	0.2	—	—	—	0.9	100.0
Pest-P.-S.-Kiskun > ..	szám 5.057	—	6	—	—	—	1	1	5.055	12.982	6	7	—	—	—	—	1	12.997
Budapest székesföv.	szám 99.9	—	0.1	—	—	—	0.0	0.0	100.0	99.9	0.0	0.1	—	—	—	—	0.0	100.0
Kecskemét tjv.....	szám 609	16	1	—	—	—	—	—	627	1.439	57	6	1	—	—	—	4	1.507
Hódmezővásárh. tjv.	szám 97.1	2.6	0.2	0.2	—	—	—	—	100.0	95.5	3.8	0.4	0.0	—	—	—	0.2	100.0
Szeged tjv.....	szám 2.322	549	184	2	—	—	18	243	3.320	6.687	1.350	545	3	2	18	69	512	9

(13) Kivándorlás az egyes törvényhatóságok területéről

Közigazgatási egység, országgrészes, törvényhatóság	1899-1904									1905-1907											
	években kivándorolt																				
	magyar	német	lót	román	ruthén	horvát	szorb	egyéb	összesen	magyar	német	lót	román	ruthén	horvát	szorb	egyéb	összesen			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19			
e) Tisza bal partja.																					
Békés vármegye.....	szám 327	10	214	8	—	—	1	2	592	2.078	172	797	38	—	—	1	1	3.087			
	% 68.2	1.8	38.1	1.4	—	—	0.2	0.3	100.0	67.3	5.6	25.8	1.3	—	—	0.0	0.0	100.0			
Bihar	szám 433	9	8	107	—	—	—	2	550	2.157	12	49	1.957	—	—	—	—	4.175			
	% 77.5	1.6	1.4	19.1	—	—	—	0.4	100.0	54.9	0.3	1.1	43.7	—	—	—	—	100.0			
Nagyvárad tjt.	szám 165	—	—	—	—	—	—	—	165	609	—	0.2	—	—	—	—	—	610			
	% 100.0	—	—	—	—	—	—	—	100.0	99.8	—	0.2	—	—	—	—	—	100.0			
Hajdu vármegye.....	szám 195	—	—	—	—	—	—	—	195	842	—	—	1	—	—	—	—	843			
	% 100.0	—	—	—	—	—	—	—	100.0	99.9	—	—	0.1	—	—	—	—	100.0			
Debreczen tjt.	szám 331	6	—	1	—	—	—	—	368	455	—	1	—	—	—	—	—	456			
	% 98.1	1.6	—	0.3	—	—	—	—	100.0	99.8	—	0.2	—	—	—	—	—	100.0			
Máramaros várm.	szám 304	400	20	13	2.324	—	—	—	3.031	825	472	41	123	2.441	—	—	—	3.903			
	% 9.9	13.1	0.7	0.4	75.9	—	—	—	100.0	21.2	12.1	1.1	3.1	62.6	—	—	—	100.0			
Szabolcs	szám 8.890	6	20	—	—	—	1	7	8.924	13.257	5	24	12	1	—	—	—	13.301			
	% 90.6	0.1	0.2	—	—	—	0.0	0.1	100.0	99.7	0.0	0.2	0.1	0.0	—	—	—	100.0			
Szatmár	szám 2.925	130	—	—	—	—	—	1	3.572	7.081	459	—	2.725	23	—	—	—	10.240			
	% 81.9	3.6	—	—	—	—	—	0.0	100.0	68.7	4.5	—	23.6	0.2	—	—	—	100.0			
Szatmárnémeti tjt.	szám 105	—	—	—	—	—	—	—	105	755	—	—	5	—	—	—	—	760			
	% 100.0	—	—	—	—	—	—	—	100.0	99.3	—	—	0.7	—	—	—	—	100.0			
Szilágy vármegye.....	szám 146	2	—	297	—	—	—	1	446	648	33	—	1.178	—	—	—	—	1.859			
	% 32.7	0.6	—	66.6	—	—	—	0.2	100.0	34.9	1.8	—	63.3	—	—	—	—	100.0			
Ugocsa	szám 1.017	107	—	64	484	—	—	—	1.672	2.280	70	1	371	1.330	—	—	—	4.058			
	% 60.8	6.4	—	3.8	29.0	—	—	—	100.0	56.2	1.9	0.0	9.1	32.8	—	—	—	100.0			
Összesen.....	szám 14.870	670	282	1.006	2.308	—	2	13	19.631	31.233	1.229	914	6.411	3.735	—	1	4	43.592			
	% 75.2	3.4	1.3	5.1	14.3	—	0.0	0.1	100.0	71.7	2.8	2.1	14.7	8.7	—	0.0	0.0	100.0			
f) Tisza-Maros szöge.																					
Arad vármegye.....	szám 293	303	41	537	3	—	—	4	75	1.169	1.116	2.252	204	2.270	23	1	15	4	5.885		
	% 17.4	23.2	3.5	45.9	0.3	—	—	0.3	6.4	100.0	19.0	38.2	3.5	38.0	0.4	0.0	0.2	0.1	100.0		
Arad tjt.	szám 257	102	8	14	—	—	—	—	383	510	129	4	117	—	—	—	—	8	799		
	% 67.1	23.6	2.1	3.7	—	—	—	—	100.0	67.6	16.2	0.5	14.6	—	—	—	—	1.0	100.0		
Csanád vármegye.....	szám 76	6	227	70	—	—	—	16	396	771	17	233	492	—	—	115	1	1.599			
	% 19.2	1.5	57.3	17.7	—	—	—	4.0	100.0	48.2	1.0	14.6	28.9	—	—	7.2	0.1	100.0			
Krassó-Szörény vm.	szám 80	1.130	67	613	31	—	—	139	128	2.197	429	3.682	97	2.377	43	16	339	411	7.594		
	% 3.7	51.8	3.1	27.9	1.4	—	—	6.3	5.8	100.0	5.0	48.5	1.3	33.9	0.6	0.2	4.5	5.4	100.0		
Temes vármegye.....	szám 4.2	76.5	0.5	7.8	—	0.1	—	428	179	5.553	947	13.103	180	3.799	1	13	1.409	521	19.973		
	% 4.2	76.5	0.5	7.8	—	0.1	—	428	179	5.553	947	13.103	180	3.799	1	13	1.409	521	19.973		
Temesvár tjt.	szám 70	360	2	43	—	—	—	21	8	512	433	2.036	11	131	—	—	—	4	2.714		
	% 13.7	70.3	0.4	9.4	—	—	—	4.7	1.6	100.0	16.0	76.1	0.4	4.8	—	—	—	0.2	2.1	100.0	
Versecz	szám 17	188	—	6	—	—	—	34	1	216	44	251	2	9	—	—	—	42	7	353	
	% 6.9	76.4	—	2.5	—	—	—	13.8	0.4	100.0	12.4	70.7	0.6	2.5	—	—	—	11.8	2.0	100.0	
Torontál vármegye.....	szám 511	7.097	196	752	—	—	23	1.110	81	9.770	2.892	21.117	1.033	4.458	—	—	299	7.093	200	37.092	
	% 5.2	72.6	2.0	7.7	—	—	0.3	11.4	0.8	100.0	7.8	53.9	2.8	12.0	—	—	0.8	19.2	0.6	100.0	
Pancsova tjt.	szám 55	223	—	12	—	—	—	12	192	491	43	333	—	1	—	—	—	85	—	512	
	% 11.1	45.2	—	2.4	—	—	—	2.4	38.9	—	100.0	3.4	74.8	—	0.2	—	—	16.6	—	100.0	
Összesen.....	szám 1.502	13.686	569	2.485	34	—	42	1.949	473	20.720	7.215	49.003	1.764	13.824	67	333	9.163	1.157	76.526		
	% 7.3	65.9	2.7	12.0	0.2	—	0.2	9.4	2.3	100.0	9.4	55.2	2.3	13.1	0.1	0.4	12.0	1.5	100.0		
g) Királyhágóntúl.																					
Alsó-Fehér várm.	szám 208	273	—	3.840	—	—	—	—	2	4.332	627	579	8	8.853	—	—	—	12	10.089		
	% 4.8	6.3	—	88.9	—	—	—	—	0.0	100.0	6.2	5.7	0.1	87.9	—	—	—	0.1	100.0		
Besztercze-Naszód	szám 76	171	—	395	—	—	—	—	2	644	272	843	4	1.960	—	—	—	15	3.096		
	% 11.8	23.6	—	61.3	—	—	—	—	0.3	100.0	8.8	27.2	0.1	63.3	0.1	—	—	0.5	100.0		
Brassó vármegye.....	szám 3.235	203	—	4.351	—	—	—	—	7.809	270	407	—	380	—	—	—	—	1.007	—	100.0	
	% 41.7	2.6	—	55.7	—	—	—	—	100.0	23.8	40.4	—	32.8	—	—	—	—	100.0	—	100.0	
Csik	szám 833	1	—	62	—	—	—	—	893	953	8	—	27	—	—	—	—	—	1.018	—	100.0
	% 93.0	0.1	—	6.9	—	—	—	—	100.0	95.6	0.6	—	2.6	—	—	—	—	—	100.0	—	100.0
Fogarás	szám 49	135	—	2.623	—	—	—	—	4	2.854	155	232	2	4.975	—	—	—	—	5.394	—	100.0
	% 1.7	6.5	—	91.7	—	—	—	—	0.1	100.0	2.9	4.9	0.0	92.2	—	—	—	—	100.0	—	100.0

a kivándorlók anyanyelve szerint az 1899-1913. években.

Közigazgatási egység, országgrészes, törvényhatóság	1908-1913										1899-1913									
	években kivándorolt																			
	magyar	német	lót	román	ruthén	horvát	szorb	egyéb	összesen	magyar	német	lót	román	ruthén	horvát	szorb	egyéb	összesen		
20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38		
e) Tisza bal partja.																				
Békés vármegye.....	szám 1.335	86	339	40	—	—	—	3	2.086	3.773	268	1.550	86	—	—	—	2	0	5.685	
	% 67.2	4.2	26.6	2.0	—	—	—	0.1	100.0	66.4	4.7	27.3	1.5	—	—	—	0.0	0.1	100.0	
Bihar	szám 2.730	57	127	3.750	—	—	—	7	6.703	5.650	78	154	5.814	—	—	—	—	—	11.737	
	% 41.2	0.9	1.9	55.9	0.0	—	—	0.1	100.0	45.1	0.7	1.6	49.5	0.0	—	—	—	0.1	100.0	
Nagyvárad tjt.	szám 230	3	—	—	—	—	—	—	375	1.114	3	—	33	—	—	—	—	—	1.151	
	% 90.4	0.8	—	8.8	—	—	—	—	100.0	96.8	0.3	0.1	2.8	—	—	—	—	—	100.0	
Hajdu vármegye.....	szám 632	—	1	—	—	—	—	—	633	1.719	—	1	1	—	—	—	—	—	1.721	
	% 99.9	—	0.1	—	—	—	—	—	100.0	99.8	—	0.1	0.1	—	—	—	—	—	100.0	
Debreczen tjt.	szám 425	—	—	—	—	—	—	—	425	1.241	6	1	1	—	—	—	—	—	1.249	
	% 100.0	—	—	—	—	—	—	—	100.0	99.3	0.5	0.1	0.1	—	—	—	—	—	100.0	
Máramaros várm.	szám 1.301	664	28	389	2.654	—	—	—	5.016	2.431	1.536	59	505	7.419	—	—	—	—	11.980	
	% 25.9	13.2	0.6	7.4	52.9	—	—	—	100.0	20.3	12.8	0.8	4.2	61.9	—	—	—	—	100.0	
Szabolcs	szám 15.067	4	14	—	—	—	—	—	15.085	37.214	15	58	12	1	—	—	1	9	37.310	
	% 99.9	0.0	0.1	—	—	—	—	—	100.0	99.7	0.1	0.2	0.0	0.0	—	—	0.0	0.0	100.0	
Szatmár	szám 10.022	418	—	4.290	1	—	—	—	14.783	19.978	1.007	2	7.532	24	—	—	2	28.547		
	% 68.0	2.9	0.0	29.1	0.0	—	—	—	100.0	70.0	3.5	0.0	25.4	0.1	—	—	0.0	0.0	100.0	
Szatmárnémeti tjt.	szám 995	13</																		

(13) Kivándorlás az egyes törvényhatóságok területéről

Közigazgatási, országos, törvényhatóság	1899—1904										1905—1907									
	években kivándorolt																			
	magyar	német	tót	román	ruthén	horvát	szerb	egyéb	összesen	magyar	német	tót	román	ruthén	horvát	szerb	egyéb	összesen		
39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57		
Háromszék várm.	szám 2.234	1	—	181	1	—	—	—	2.417	1.178	2	1	164	—	—	—	—	1.345		
	% 92.5	0.0	—	7.5	0.0	—	—	—	100.0	87.6	0.1	0.1	12.2	—	—	—	—	100.0		
Hunyad >	szám 131	96	2	1.363	—	—	—	—	1.592	555	229	12	2.659	2	1	—	41	3.329		
	% 8.2	6.1	0.1	85.6	—	—	—	—	100.0	16.6	6.6	0.3	75.3	0.1	0.0	—	1.2	100.0		
Kis-Küküllő >	szám 874	904	—	2.612	—	—	—	21	4.411	1.899	1.212	1	4.650	—	—	—	—	7.807		
	% 19.8	20.5	—	59.2	—	—	—	0.5	100.0	21.5	15.5	0.0	59.6	—	—	—	—	100.0		
Kolozs >	szám 60	90	—	334	—	—	—	—	484	222	344	—	1.129	1	—	—	1	1.697		
	% 12.4	18.6	—	69.0	—	—	—	—	100.0	13.1	20.2	—	66.5	0.1	—	—	0.1	100.0		
Kolozsvár t.jv.	szám 56	—	—	1	—	—	—	—	57	353	6	—	59	—	—	—	—	418		
	% 98.2	—	—	1.8	—	—	—	—	100.0	84.4	1.5	—	14.1	—	—	—	—	100.0		
Maros-Torda várm.	szám 182	15	—	483	—	—	—	1	681	686	93	—	458	—	—	—	—	1.222		
	% 25.7	2.2	—	70.9	—	—	—	0.2	100.0	51.5	7.6	—	37.5	—	—	—	—	100.0		
Marosvásárhely t.jv.	szám 52	—	—	—	—	—	—	—	52	75	1	—	1	—	—	—	—	77		
	% 100.0	—	—	—	—	—	—	—	100.0	97.4	1.3	—	1.3	—	—	—	—	100.0		
Nagy-Küküllő várm.	szám 633	3.318	—	4.206	—	—	—	52	8.229	1.083	4.731	6	8.131	1	—	2	50	14.004		
	% 7.9	40.3	—	51.1	—	—	—	0.7	100.0	7.7	33.8	0.0	58.1	0.0	—	0.0	0.4	100.0		
Szeben >	szám 62	2.375	87	6.643	—	—	—	18	9.187	114	2.120	1	7.271	—	—	—	20	9.526		
	% 0.7	25.8	1.0	72.2	—	—	—	0.2	100.0	1.2	22.8	0.0	76.3	—	—	—	0.2	100.0		
Szolnok-Doboka >	szám 132	15	—	794	—	—	—	1	942	243	67	—	2.473	—	1	—	—	2.788		
	% 14.0	1.6	—	84.8	—	—	—	0.1	100.0	8.7	2.4	0.2	88.7	—	0.0	—	—	100.0		
Torda-Aranyos >	szám 68	7	—	301	—	—	—	—	376	436	8	—	1.214	—	—	—	—	1.678		
	% 7.8	0.8	—	91.4	—	—	—	—	100.0	27.2	0.5	—	72.3	—	—	—	—	100.0		
Udvarhely >	szám 1.017	31	—	213	—	—	—	—	1.261	3.625	90	7	431	—	—	—	11	4.164		
	% 80.6	2.5	—	16.9	—	—	—	—	100.0	87.0	2.2	0.2	10.3	—	—	—	0.3	100.0		
Összesen....	szám 9.942	7.835	39	23.914	1	2	—	101	46.724	12.306	11.002	46	44.755	6	2	20	63.559			
	% 21.3	16.4	0.2	61.9	0.0	0.0	—	0.2	100.0	18.6	16.0	0.1	65.0	0.0	0.0	0.3	15.7			
h) Fiume v. és ker.	szám 9	1	—	—	—	—	—	—	375	463	54	—	—	—	—	—	—	892		
	% 1.9	0.2	—	—	—	—	—	—	100.0	100.0	28.9	—	—	—	—	—	—	100.0		
Magyarország össz.	szám 39.195	43.076	100.934	32.431	17.696	617	3.274	2.071	223.313	132.744	91.975	103.696	65.082	16.974	2.502	12.794	4.917	456.634		
	% 30.9	14.9	34.9	11.2	6.1	0.2	1.1	0.7	100.0	33.9	20.4	23.0	14.4	3.8	0.6	2.8	1.1	100.0		
Horvát-Szlavonországek.																				
B.-Križevci várm.	szám 132	56	1	—	32	3.300	—	307	3.528	415	143	10	—	29	6.348	1.978	161	9.033		
	% 3.5	1.5	0.0	—	0.8	86.2	—	8.0	100.0	4.6	1.6	0.1	—	0.3	69.3	21.8	1.8	100.0		
Lika-Krbava >	szám —	—	—	—	—	1.680	—	—	1.680	—	—	—	—	—	4.967	4.763	—	9.730		
	% —	—	—	—	—	100.0	—	—	100.0	—	—	—	—	—	51.0	49.0	—	100.0		
Modruš-Rijeka >	szám —	1	—	—	—	15.572	—	—	15.572	—	—	—	—	—	10.970	3.703	4	13.779		
	% —	0.0	—	—	—	100.0	—	—	100.0	—	—	—	—	—	73.1	25.9	0.0	100.0		
Požega >	szám 351	445	16	—	26	1.143	—	515	2.699	535	353	119	—	28	1.946	1.454	381	5.259		
	% 20.5	16.5	0.6	—	1.0	42.3	—	19.1	100.0	11.1	10.5	2.1	—	0.5	37.0	27.7	11.1	100.0		
Srijem >	szám 66	532	22	7	11	983	—	134	1.775	237	1.699	401	11	940	1.145	2.042	20	5.815		
	% 3.7	31.1	1.2	0.4	0.6	55.4	—	7.6	100.0	4.4	29.2	6.9	0.2	4.1	19.7	35.1	0.4	100.0		
Zemun t.jv.	szám 38	230	1	4	7	213	—	62	375	2	244	1	—	—	51	70	—	368		
	% 6.6	43.5	0.2	0.7	1.2	37.0	—	10.8	100.0	0.6	65.3	0.3	—	—	13.9	19.0	—	100.0		
Varaždin vármegye....	szám —	18	—	—	—	531	—	32	581	4	—	—	—	—	4.422	88	2	4.516		
	% —	3.1	—	—	—	91.4	—	5.6	100.0	0.1	—	—	—	—	97.9	2.0	0.0	100.0		
Varaždin t.jv.	szám 7	53	—	—	—	105	—	77	245	14	86	—	—	3	243	2	305	634		
	% 2.9	21.6	—	—	—	44.1	—	31.4	100.0	2.1	13.1	—	—	0.5	37.2	0.3	46.8	100.0		
Virovitica vármegye....	szám 31	140	25	—	—	393	—	72	667	550	1.117	188	4	32	2.378	1.044	51	5.354		
	% 4.6	21.0	3.9	—	—	59.7	—	10.8	100.0	10.8	20.9	3.6	0.1	0.4	44.4	19.5	0.9	100.0		
Osijek t.jv.	szám 37	279	9	—	—	210	—	164	692	24	551	—	—	—	252	110	—	937		
	% 5.3	40.3	0.3	—	—	30.4	—	23.7	100.0	2.6	53.8	—	—	—	25.9	11.7	—	100.0		
Zagreb vármegye	szám 3	15	1	—	—	15.963	—	79	16.061	2	5	1	—	—	15.296	5.756	29	21.089		
	% 0.0	0.1	0.0	—	—	99.4	—	0.5	100.0	0.0	0.0	—	—	—	72.8	27.3	0.2	100.0		
Zagreb t.jv.	szám 16	87	—	—	—	431	—	231	766	15	92	2	—	—	508	36	124	777		
	% 2.1	11.3	—	—	—	56.3	—	30.2	100.0	1.9	11.8	0.3	—	—	65.4	4.6	16.0	100.0		
Összesen....	szám 84	1.336	69	12	76	40.532	—	1.676	45.145	1.370	4.490	715	15	321	47.625	21.046	1.278	77.351		
	% 2.0	4.2	0.2	0.0	0.2	99.7	—	3.7	100.0	2.4	5.8	0.9	0.0	0.4	44.4	19.5	2.2	1.7		
Magyarbirod. össz.	szám 90.079	44.971	101.023	32.443	17.772	41.149	3.274	3.747	331.453	154.614	96.465	104.411	65.087	17.295	50.123	33.240	6.195	533.045		
	% 25.9	13.5	30.2	9.7	5.3	12.3	1.0	1.1	100.0	29.2	18.3	19.3	12.3	3.3	9.5	6.4	1.2	100.0		

1) A horvát és szerb anyanyelvűek együtt. — 2) A horvátországi szerb anyanyelvűek adatait lásd a horvát anyanyelvűek rovában.

a kivándorlók anyanyelve szerint az 1899—1913. években.

Közigazgatási, országos, törvényhatóság	1908—1913										1899—1913									
	években kivándorolt																			
	magyar	német	tót	román	ruthén	horvát	szerb	egyéb	összesen	magyar	német	tót	román	ruthén	horvát	szerb	egyéb	összesen		
58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76		
Háromszék várm.	szám 870	6	4	144	—	—	—	—	1.024	4.232	9	5	489	1	—	—	—	4.786		
	% 85.0	0.6	0.4	14.0	—	—	—	—	100.0	89.5	0.2	0.1	10.2	0.0	—	—	—	100.0		
Hunyad >	szám 354	110	2	2.473	—	—	—	—	2.939	1.070	435	16	6.495	2	1	—	—	41		
	% 12.0	3.7	0.1	84.2	—	—	—	—	100.0	13.3	5.4	0.2	80.6	0.0	0.0	—	—	0.3		
Kis-Küküllő >	szám 2.039	1.207	1	6.671	—	—	—	—	9.940	4.312	3.523	2	13.933	—	—	—	—	23		
	% 20.5	12.2	0.0	67.1	—	—	—	—	100.0	21.7	15.0	0.0	62.9	—	—	—	—	0.4		
Kolozs >	szám 357	436																		

14. A magyar anyanyelvűek kivándorlása

Közigazgatási, országos, törvényhatóság	Kivándoroltak száma az																				
	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1899-1904	1905	1906	1907	1905-1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1908-1913	1899-1913	átlag 1899-1913	
	éveken																				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	
Magyarország.																					
a) Duna jobb partja.																					
Baranya vármegye...	32	81	14	25	54	140	346	154	370	739	1.263	355	153	164	256	248	118	1.294	2.903	194	
Pécs tjt.	126	200	213	71	129	41	780	177	408	436	1.071	112	78	76	194	112	127	629	2.480	165	
Fejér vármegye...	4	43	43	121	173	185	549	309	236	599	1.194	156	341	212	159	269	205	1.336	3.079	205	
Székesfehérvár tjt.	—	14	5	22	31	45	117	58	35	67	160	21	25	26	26	26	26	145	425	28	
Győr vármegye...	97	306	362	373	638	432	2.268	937	964	1.223	3.126	280	654	453	481	619	501	2.988	8.382	559	
Győr tjt.	20	26	4	11	6	10	77	33	27	108	168	11	35	63	51	55	40	255	500	33	
Komárom vármegye.	13	19	20	90	110	196	388	234	250	367	851	123	151	115	90	194	147	820	2.059	137	
Komárom tjt.	32	31	23	14	22	6	128	13	17	29	59	16	3	5	14	6	7	51	238	16	
Moson vármegye...	3	4	1	4	36	16	64	78	41	51	170	9	34	25	22	8	22	120	354	24	
Somogy >	—	19	8	63	76	73	239	581	1.113	1.720	3.414	171	517	573	370	800	584	3.021	6.674	445	
Sopron >	76	159	364	416	416	526	1.937	1.138	1.121	1.469	3.728	325	796	540	214	396	342	2.613	8.298	553	
Sopron tjt.	3	1	25	6	7	8	50	4	2	29	35	10	6	3	9	—	1	29	114	8	
Tolna vármegye...	2	62	24	76	227	135	529	600	748	1.539	2.937	484	749	659	008	1.138	712	4.300	7.766	518	
Vas >	39	104	134	535	369	508	1.509	1.177	1.784	2.099	5.060	315	936	456	433	622	566	3.328	9.897	659	
Veszprém >	108	367	561	1.143	733	1.724	4.636	3.213	3.219	3.113	9.545	919	1.989	1.092	1.019	1.339	1.024	7.292	21.473	1.432	
Zala >	20	16	62	80	107	252	537	503	473	1.174	2.150	100	356	370	415	602	584	2.436	5.123	342	
Összesen...	576	1.512	1.863	2.359	3.154	4.220	14.174	9.200	10.858	14.364	34.931	3.357	6.823	4.751	4.227	6.426	5.006	30.660	73.765	5.318	
b) Duna bal partja.																					
Árva vármegye...	—	—	3	—	—	2	5	9	—	—	23	5	2	—	2	1	2	12	40	3	
Bars >	6	9	5	24	14	10	68	39	43	97	179	22	29	38	19	24	24	156	463	27	
Esztergom vármegye.	11	20	6	3	19	51	110	51	119	229	399	83	57	64	70	48	65	387	896	60	
Hont vármegye...	4	1	1	7	14	8	35	42	122	311	475	43	113	97	43	78	64	438	948	63	
Sármézbánya tjt.	—	1	1	1	—	—	5	—	—	14	3	17	—	—	5	9	4	21	43	3	
Liptó vármegye...	—	—	—	2	1	6	9	15	7	25	47	15	5	6	2	6	3	37	93	6	
Nógrád >	18	47	51	100	169	282	667	521	617	617	1.755	107	209	189	206	339	215	1.205	3.687	246	
Nyitra >	4	18	5	19	25	36	107	77	90	150	317	41	49	36	43	72	42	289	713	48	
Pozsony >	2	8	5	4	33	36	88	32	106	178	366	50	94	110	64	90	92	500	954	64	
Pozsony tjt.	18	36	13	17	2	8	94	23	35	52	109	19	12	3	8	14	18	74	277	18	
Trencsén vármegye.	—	1	—	—	4	2	7	15	34	20	69	5	9	3	5	10	2	34	110	7	
Turóc >	—	—	3	—	3	4	10	7	24	17	48	4	5	5	2	1	22	80	5	5	
Zólyom >	—	1	—	13	3	12	29	32	26	23	86	9	12	8	18	21	15	83	198	13	
Összesen...	63	142	93	150	287	459	1.224	912	1.246	1.722	3.890	404	596	561	480	714	553	3.318	8.442	583	
c) Duna-Tisza köze.																					
Bács-Bodrog várm.	17	40	70	92	196	179	594	704	952	1.307	2.963	441	796	659	449	750	413	3.508	7.065	471	
Baja tjt.	16	5	18	9	20	9	77	14	12	40	66	17	23	39	18	29	3	129	272	18	
Szabadka tjt.	—	2	—	3	1	7	13	24	30	33	87	11	13	6	3	10	14	57	157	10	
Újvidék tjt.	—	2	5	43	23	40	113	93	94	80	276	32	59	45	45	56	77	314	703	47	
Zombor tjt.	—	—	1	1	9	2	13	9	39	45	93	18	26	16	19	38	4	121	227	15	
Csongrád vármegye.	20	13	5	7	39	30	114	64	94	83	241	34	131	35	39	69	25	333	688	46	
Hódmezővásárh tjt.	—	—	3	4	—	—	13	16	9	13	39	9	10	8	12	14	16	69	120	8	
Szeged tjt.	9	—	13	9	—	—	31	14	86	138	233	77	82	65	72	112	73	491	750	50	
Héves vármegye...	22	64	98	566	618	617	1.935	1.818	2.086	2.036	5.940	649	1.497	927	405	1.050	529	5.057	12.982	865	
Jász-N.-Szolnok vm.	13	26	35	73	136	59	342	60	201	227	488	75	132	84	128	148	52	609	1.439	96	
Pest-P.-S.-Kiskun >	93	96	194	474	394	415	1.666	745	991	963	2.699	324	489	339	405	391	374	2.322	6.687	446	
Budapest székesföv.	—	—	—	—	—	909	909	2.318	3.562	4.094	9.974	946	1.007	1.212	939	963	1.154	6.221	17.104	1.140	
Kecskemét tjt.	—	3	1	3	—	3	10	11	8	12	31	3	3	1	9	6	30	71	71	5	
Összesen...	190	251	443	1.231	1.442	2.270	5.580	5.300	3.164	9.030	23.124	2.636	4.263	3.433	2.535	3.633	2.740	19.251	48.255	3.217	
d) Tisza jobb partja.																					
Abauj-Torna várm.	1.738	1.719	2.461	2.124	1.732	2.023	11.797	3.471	2.901	2.314	8.686	1.060	2.205	1.762	1.380	2.065	1.921	10.402	30.885	2.059	
Kassa tjt.	80	111	81	223	382	431	1.306	637	547	209	1.393	54	74	71	106	188	285	778	3.479	232	
Bereg vármegye...	94	246	403	409	317	487	1.956	1.011	1.280	1.150	3.441	327	796	657	513	706	1.073	4.078	9.475	632	
Borsod	275	711	1.171	1.358	1.524	1.574	6.613	2.752	2.546	2.909	8.207	1.065	2.261	1.406	919	1.631	927	8.259	23.079	1.539	
Miskolc tjt. 1)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	91	34	24	81	68	298	298	20	—	
Gömör és K.-Hont vm.	429	510	798	958	904	894	4.493	1.355	1.325	1.331	4.011	454	1.139	804	523	674	516	4.110	12.614	841	
Sáros vármegye...	5	3	4	19	17	39	80	73	54	53	180	26	39	25	31	23	167	427	28	—	
Szepes >	10	13	28	22	29	23	180	84	107	80	271	26	42	41	48	29	28	214	615	41	
Ung >	689	944	958	1.047	883	774	5.295	1.267	1.093	1.136	3.496	413	1.000	680	752	832	1.073	4.750	13.541	903	
Zemplén >	1.035	1.329	2.194	1.947	1.608	1.799	9.912	3.012	3.239	3.540	9.791	1.028	2.305	2.046	1.373	2.033	1.613	10.398	30.101	2.006	
Összesen...	4.355	5.688	8.066	8.107	7.336	8.042	41.584	13.662	13.092	12.722	39.476	4.453	9.952	7.526	5.676	8.312	7.533	43.454	124.514	8.301	

1) 1906-ig rt. város volt.

az 1899-1913. években törvényhatóságokint.

Közigazgatási, országos, törvényhatóság	Kivándoroltak száma az																				
	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1899-1904	1905	1906	1907	1905-1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1908-1913	1899-1913	átlag 1899-1913	
	években																				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	
e) Tisza bal partja.																					
Békés vármegye...	3	48	37	36	92	111	327	216	356	1.206	2.078	156	323	210	136	355	133	1.368	3.773	252	
Bihar >	5	31	28	46	136	187	433	334	790	1.083	2.457	253	433	431	286	699	658	2.760	5.650	376	
Nagyvárad tjt.	—	10	9	33	27	97	166	144	223	242	609	58	62	42	59	35	83	339	1.114	74	
Hajdu vármegye...	10	10	4	45	32	94	195	134	254	454	842	97	189	160	49	85	102	682	1.719	115	
Debrecen tjt.	20	38	43	68	51	141	361	94	177	184	455	73	8								

15. A magyaron kívül más anyanyelvűek kivándorlása

Közjogi alkatrész, országgrész, törvényhatóság	Kivándoroltak száma az																			
	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1899-1904	1905	1906	1907	1905-1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1908-1913	1899-1913	
	években																			
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
Magyarország.	A) Németek.																			
a) Duna jobb partja.																				
Baranya vármegye.....	49	52	75	92	104	214	586	663	712	1.011	2.388	537	420	349	365	366	224	2.261	5.235	
Pécs, tjt.	—	3	31	25	11	76	146	151	35	235	421	175	79	71	109	101	94	629	1.196	
Fejér vármegye.....	16	46	63	152	164	228	669	388	262	465	1.115	174	324	221	88	160	103	1.070	2.354	
Moson >	57	91	121	103	397	253	1.022	378	166	172	716	89	133	107	88	71	29	517	2.253	
Somogy >	—	—	1	157	38	62	253	264	242	293	604	37	269	199	130	274	213	1.122	2.184	
Sopron >	17	74	103	65	141	150	550	123	107	251	436	25	124	85	62	63	80	439	1.475	
Sopron tjt.	47	16	87	39	55	41	235	11	24	52	87	15	21	5	23	8	9	81	453	
Tolna vármegye.....	53	43	109	204	348	443	1.200	1.063	1.377	1.596	4.036	731	1.268	910	990	1.154	1.069	6.122	11.353	
Vas >	226	252	299	708	915	581	2.984	2.315	1.470	1.098	4.833	246	931	501	325	382	431	2.816	10.683	
Veszprém >	189	309	283	440	354	553	2.123	1.342	1.069	1.037	3.448	320	701	524	603	432	354	2.934	8.510	
Más törvényhatóságok...	4	53	22	12	13	22	123	88	77	80	245	26	42	53	41	73	48	233	654	
Összesen....	633	939	1.194	1.977	2.540	2.626	9.954	6.793	5.541	6.235	18.629	2.375	4.312	3.025	2.324	3.034	2.654	13.274	46.337	
b) Duna bal partja.																				
Esztergom vármegye.....	7	20	16	22	70	40	175	42	140	116	298	22	59	89	83	61	51	365	838	
Nyitra >	30	43	70	70	88	108	409	193	183	241	617	92	146	83	52	47	54	424	1.450	
Pozsony >	5	25	13	25	79	39	186	150	153	168	473	50	77	70	50	34	43	329	988	
Pozsony tjt.	145	217	82	131	40	107	722	40	50	96	186	51	31	9	28	21	14	154	1.062	
Trencsén vármegye.....	12	15	17	11	38	40	133	71	80	97	248	20	23	12	7	25	19	106	487	
Turóc >	2	19	30	51	20	13	135	92	122	51	265	9	56	24	25	23	31	183	583	
Más törvényhatóságok...	17	38	32	26	51	37	201	107	141	917	465	75	106	108	41	83	61	474	1.140	
Összesen....	218	377	280	336	336	334	1.961	695	871	986	2.552	319	493	355	236	289	273	2.035	6.543	
c) Duna-Tisza köze.																				
Bács-Bodrog vármegye..	19	162	277	530	649	665	2.302	2.430	3.180	4.330	9.940	1.250	2.588	2.125	1.897	2.515	1.544	11.919	24.161	
Újvidék tjt.	—	4	8	9	24	39	84	144	78	60	232	23	43	34	37	57	26	220	586	
Pest-P.-S.-Kiskun várm.	10	12	34	35	76	70	237	151	203	205	564	64	108	91	112	86	88	549	1.350	
Budapest szék.-főváros	—	—	—	—	—	—	33	33	113	42	142	297	59	118	94	89	72	491	821	
Más törvényhatóságok...	3	1	4	8	32	5	53	22	37	75	134	20	27	33	27	23	9	149	336	
Összesen....	32	179	322	632	781	812	2.709	2.800	3.555	4.812	11.217	1.428	2.825	2.401	2.187	2.770	1.739	13.323	27.254	
d) Tisza jobb partja.																				
Abaúj-Torna vármegye..	32	67	84	76	90	61	460	162	109	141	412	35	81	59	30	66	49	320	1.192	
Bereg vármegye.....	48	98	145	169	130	90	680	234	227	165	656	34	172	86	76	99	145	662	1.998	
Gömör és K.-Hont várm.	78	44	28	83	140	38	411	47	103	47	197	24	58	17	24	29	13	165	773	
Sáros vármegye.....	64	157	101	99	89	92	602	111	85	91	237	48	68	35	55	59	39	304	1.193	
Szepes >	614	478	573	700	595	620	2.583	1.049	625	551	2.225	221	372	303	257	315	1.344	7.655		
Ung >	43	87	31	51	31	28	271	48	72	63	183	11	14	19	53	20	23	145	599	
Zemplén >	37	69	79	56	60	78	379	107	110	77	294	25	36	40	26	22	34	183	856	
Más törvényhatóságok...	1	1	2	5	10	21	40	16	9	62	87	31	52	24	25	4	7	143	270	
Összesen....	967	1.001	1.043	1.233	1.145	1.034	6.423	1.804	1.340	1.197	4.341	479	857	632	592	656	630	3.766	14.536	
e) Tisza bal partja.																				
Máramaros vármegye....	25	36	64	86	106	83	400	210	103	154	472	61	94	106	102	109	192	664	1.536	
Szatmár >	2	—	1	9	60	58	130	147	193	119	459	30	122	49	12	105	100	418	1.007	
Más törvényhatóságok...	2	32	20	36	30	20	140	99	116	93	293	57	31	53	9	47	96	293	731	
Összesen....	29	68	85	131	166	161	670	446	417	366	1.223	148	247	268	123	261	333	1.375	3.274	
f) Tisza-Maros szöge.																				
Arad vármegye.....	6	22	25	43	101	104	306	297	825	1.130	2.252	258	745	464	521	687	303	2.978	5.536	
Arad tjt.	14	2	1	2	62	21	102	32	49	48	129	36	58	50	35	42	34	256	486	
Csanád vármegye.....	—	—	—	—	—	6	6	4	8	5	17	1	3	2	—	11	3	20	43	
Krassó-Szörény várm....	287	112	102	90	132	366	1.139	1.210	1.117	1.355	3.632	549	326	509	260	279	238	2.211	7.032	
Temes vármegye.....	207	279	274	565	1.395	1.523	4.243	3.796	3.708	5.602	13.106	1.162	2.460	2.083	1.568	2.170	2.047	11.490	23.841	
Temesvár tjt.	45	36	31	44	53	151	360	604	650	812	2.066	259	377	232	255	318	306	1.741	4.167	
Versecz tjt.	12	5	51	44	19	57	183	72	86	93	251	66	76	66	70	60	56	393	832	
Torontál vármegye.....	388	382	321	942	2.267	2.797	7.097	4.963	7.243	8.901	21.117	1.755	3.949	3.622	2.310	2.585	1.578	15.796	44.010	
Pancsova tjt.	6	—	47	60	55	55	223	42	176	165	333	50	91	90	99	54	43	427	1.033	
Összesen....	965	838	832	1.735	4.124	5.822	13.666	11.025	13.867	18.111	43.002	4.130	8.094	7.118	5.118	6.236	4.635	35.311	91.930	
g) Királynágyóntól.																				
Alsó-Fehér vármegye....	25	7	12	55	49	125	273	210	156	213	579	47	57	47	45	74	80	350	1.202	
Besztercze-Naszód várm.	14	6	17	33	17	84	171	204	329	310	843	148	204	164	97	237	336	1.136	2.200	
Brassó vármegye.....	16	7	34	29	103	14	203	133	90	184	407	20	43	73	19	42	78	275	885	

az 1899—1913. években a fontosabb törvényhatóságok kiemelésével.

Közjogi alkatrész, országgrész, törvényhatóság	Kivándoroltak száma az																			
	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1899-1904	1905	1906	1907	1905-1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1908-1913	1899-1913	
	években																			
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
Fogaras vármegye.....	46	42	18	14	27	38	185	72	33	107	262	63	80	37	23	63	27	296	745	
Hunyad >	8	5	15	11	22	35	96	52	90	87	229	27	12	13	19	21	18	110	435	
Kis-Küküllő vármegye...	89	72	145	226	162	210	904	470	379	363	1.212	105	221	161	97	194	439	1.207	2.323	
Kolozs >	11	5	13	1	4	56	90	69	116	159	344	32	91	39	55	129	90	436	870	
Nagy-Küküllő >	402	290	586	754	679	607	3.318	1.660	1.572	1.499	4.731	452	709	642	396	806	1.031	4.036	12.065	
Szeben >	414	301	397	518	337	408	2.375	545	698	877	2.120	237	371	497	284	435	497	2.371	6.866	
Más törvényhatóságok...	8	4	12	12	2	32	70	54	66	155	275	32	55	35	41	31	77	324	699	
Összesen....	1.033	739	1.249	1.653	1.402	1.809	7.635	3.419	3.379	3.354	11.002	1.213	1.843	1.711	1.061	2.082	2.643	10.533	23.220	
h) Fiume város és ker...	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	
Magyarország össz.	3.402	4.141	5.008	7.733	10.534	11.708	43.075	27.033	23.161	35.721	91.976	10.030	18.686	15.470	12.191	15.258	13.007	84.682	219.732	
Horvát-Szlavonországok.																				
Požega vármegye.....	43	27	81	158	111	25	445	166	223	164	553	71	84	171	97	180	201	804	1.802	
Srijem >	23	72	84	110	67	196	552	455	481	763	1.699	186	304	367	329	473	373	2.031	4.282	
Zemun tjt.	24	35	36	39	16	100	250	96	48	100	244	30	102	41	91	71	52	337		

(15) A magyaron kívül más anyanyelvűek kivándorlása

Table showing the number of emigrants by region and year from 1899 to 1913. The table is organized into columns for years and rows for various regions like Tisza-Maros szöge, Királyhágóntúl, Fiume város és ker., and Magyarország.

az 1899-1913. években a fontosabb törvényhatóságok kiemelésével.

Detailed table showing emigration statistics for specific administrative districts (törvényhatóságok) from 1899 to 1913. It includes sub-sections for Horvát-Szlavonországek, Magyarország (with sub-sections for Ruthének and Horvátok), and Horvát-Szlavonországek again.

(15) A magyaron kívül más anyanyelvűek kivándorlása az 1899—1913. években a fontosabb törvényhatóságok kiemelésével.

Közjogi alkatrész, országgrész, törvényhatóság	Kivándoroltak száma az																			
	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1899-1904	1905	1906	1907	1905-1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1908-1913	1899-1913	
	években																			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
Požega vármegye.....	146	73	98	194	381	251	1.143	424	697	825	1.946	233	420	752	480	712	763	3.360	6.449	
Srijem ».....	85	102	151	994	254	97	983	251	288	606	1.145	201	303	462	176	354	346	1.842	3.970	
Zemun t.jv.....	25	28	55	53	36	16	213	20	15	16	51	—	10	9	9	6	3	37	301	
Varaždin vármegye.....	19	10	105	137	220	40	531	1.167	1.980	4.422	432	587	689	345	562	590	3.205	8.158	—	
Varaždin t.jv.....	—	—	14	21	51	22	108	87	67	89	243	40	51	44	74	104	123	436	787	
Virovitica vármegye.....	29	108	20	32	85	124	393	438	822	1.118	2.378	151	455	788	485	1.151	724	3.704	6.480	
Osijek t.jv.....	68	47	36	29	20	10	210	71	73	108	252	78	120	138	115	168	218	837	1.999	
Zagreb vármegye.....	1.480	1.158	2.865	4.070	5.103	1.235	15.963	6.218	5.049	4.029	15.296	290	2.320	2.655	1.008	2.879	3.013	12.165	43.424	
Zagreb t.jv.....	42	49	53	125	119	43	431	90	278	140	508	44	111	246	88	199	105	798	1.733	
Összesen.....	3.677 ¹⁾	3.674 ¹⁾	7.126 ¹⁾	10.008 ¹⁾	12.038 ¹⁾	4.001 ¹⁾	40.532 ¹⁾	16.907	15.238	15.461	47.628	3.153	8.496	9.546	5.108	9.798	8.596	44.697	132.856	
Magyarbirodalom össz.	3.703	3.697	7.167	10.143	12.298	4.141	41.149	17.523	16.016	16.589	50.128	3.251	8.317	9.817	5.338	9.961	8.305	45.989	137.266	
Magyarország.																				
a) Duna jobb partja.																				
Baranya vármegye.....	—	—	—	1	2	7	10	6	25	31	62	19	13	23	19	29	20	123	195	
Tolna ».....	—	1	—	1	—	2	4	9	21	23	53	6	18	11	7	18	8	68	125	
Más törvényhatóságok.....	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	3	1	—	—	1	—	—	2	5	
Összesen.....	—	1	—	2	2	9	14	18	46	54	118	26	31	34	27	47	28	193	335	
b) Duna bal partja.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	1	2	
c) Duna-Tisza köze.																				
Bács-Bodrog vármegye.....	26	100	100	361	336	294	1.217	1.118	670	1.316	3.104	264	625	579	246	407	300	2.421	6.742	
Újvidék t.jv.....	8	7	—	12	8	13	48	73	30	57	160	8	27	23	17	34	29	138	346	
Zombor t.jv.....	—	—	6	7	5	—	13	13	83	80	176	22	23	5	20	31	10	131	325	
Más törvényhatóságok.....	4	1	6	—	9	6	26	24	25	19	68	6	19	13	4	7	10	59	153	
Összesen.....	38	108	112	386	358	313	1.309	1.228	808	1.472	3.502	300	694	620	287	499	348	2.748	7.566	
d) Tisza jobb partja.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2	3	1	1	—	10	10	
e) Tisza bal partja.....	—	—	—	1	1	—	2	1	—	—	1	—	1	2	—	—	—	3	6	
f) Tisza-Maros szöge.																				
Arad vármegye.....	1	1	—	1	—	1	4	5	2	8	15	2	2	1	5	6	6	22	41	
Arad t.jv.....	—	—	—	—	2	—	2	—	—	3	8	—	6	8	5	6	3	28	38	
Csanád vármegye.....	1	—	—	2	13	16	49	33	33	115	21	50	29	17	15	16	148	279	—	
Krassó-Szörény várm....	—	1	5	12	43	78	139	80	89	170	339	17	22	29	6	43	31	148	626	
Temes vármegye.....	57	10	11	34	30	230	423	305	319	785	1.409	140	223	218	119	320	249	1.274	3.111	
Temesvár t.jv.....	3	5	4	1	6	5	24	11	23	23	57	6	2	6	1	7	24	105	—	
Versecz t.jv.....	—	—	8	6	—	20	34	16	10	16	42	13	2	16	8	29	22	90	166	
Torontál vármegye.....	196	105	100	76	173	400	1.110	824	1.870	4.399	7.093	315	1.338	1.286	600	1.256	798	5.593	13.796	
Pancsova t.jv.....	—	—	76	42	61	13	192	9	27	49	85	8	2	19	6	7	21	63	340	
Összesen.....	253	122	204	172	367	326	1.949	1.299	2.373	5.491	9.163	622	1.652	1.608	772	1.633	1.153	7.390	18.502	
g) Királyhágóntúl.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	1	—	—	—	—	1	3	
h) Fiume város és ker.....	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Magyarország össz.	286	231	316	555	728	1.148	3.274	2.546	3.228	7.020	12.794	852	2.381	2.287	1.087	2.230	1.530	10.347	26.415	
Horvát-Szlavonországok.																				
Bjelovar-Križevci vm.....	—	—	—	—	—	—	612	619	747	1.978	59	242	244	70	234	214	1.063	3.041	—	
Lika-Krbava ».....	—	—	—	—	—	—	2.101	1.229	1.433	4.763	406	970	1.111	333	389	447	3.656	8.419	—	
Modruš-Rijeka ».....	—	—	—	—	—	—	1.717	1.327	659	3.703	61	525	818	340	329	513	3.038	6.791	—	
Požega ».....	—	—	—	—	—	—	303	598	553	1.454	87	192	313	165	397	461	1.615	3.069	—	
Srijem ».....	—	—	—	—	—	—	689	432	921	2.042	131	316	461	178	368	346	1.800	3.342	—	
Zemun t.jv.....	—	—	—	—	—	—	29	19	22	70	12	25	7	10	6	10	70	140	—	
Varaždin vármegye.....	—	—	—	—	—	—	18	38	32	82	6	12	22	7	26	18	91	179	—	
Varaždin t.jv.....	—	—	—	—	—	—	1	—	1	2	9	—	1	1	2	1	7	9	—	
Virovitica vármegye.....	—	—	—	—	—	—	223	359	457	1.044	31	103	275	58	352	196	925	1.969	—	
Osijek t.jv.....	—	—	—	—	—	—	33	31	40	110	23	51	54	23	38	38	232	342	—	
Zagreb vármegye.....	—	—	—	—	—	—	2.095	2.044	1.617	5.756	59	760	817	224	1.099	1.090	4.049	9.905	—	
Zagreb t.jv.....	—	—	—	—	—	—	4	26	6	36	3	10	40	16	28	26	123	159	—	
Összesen.....	— ¹⁾	— ¹⁾	— ¹⁾	— ¹⁾	— ¹⁾	— ¹⁾	7.830	6.722	6.494	21.043	888	3.206	4.163	1.425	3.678	3.362	16.719	37.765	—	
Magyarbirodalom össz.	286	231	316	555	728	1.148	3.274	10.376	9.930	13.514	33.340	1.737	5.587	6.430	2.512	5.938	4.892	27.066	64.180	

1) A horvát és szerb anyanyelvűek együttvéve. — 2) A horvátországi szerb anyanyelvűek adatait lásd a horvát anyanyelvűek táblájában.

16. A kivándorlók anyanyelvi megoszlása a kivándorlási irányval összevetve a Magyarbirodalom közjogi alkatrészei szerint az 1910—1913. években.

Év; anyanyelv	Kivándorlók száma																		
	Magyarországból							Horvát-Szlavonországból						Magyarbirodalomból					
	Német-országba	Románia	más balkán államokba	más európai államokba	Amerikába	más föld-részekre	Német-országba	Románia	más balkán államokba	más európai államokba	Amerikába	más föld-részekre	Német-országba	Románia	más balkán államokba	más európai államokba	Amerikába	más föld-részekre	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
1910.																			
Magyar.....	365	1.100	128	226	23.132	98	16	—	68	13	396	—	401	1.100	196	239	23.528	98	
Német.....	1.102	468	102	154	13.539	55	51	5	53	176	999	4	1.153	473	155	330	14.588	59	
Tót.....	160	8	29	173	17.497	—	—	—	2	—	141	—	160	8	31	173	17.638	—	
Román.....	439	3.742	72	73	10.631	4	—	—	7	—	—	—	439	3.742	79	73	10.631	4	
Ruthén.....	—	85	—	5	3.600	—	2	—	10	25	78	—	2	85	10	30	3.678	—	
Horvát.....	34	—	5	3	228	1	144	8	278	643	8.379	94	178	8	233	646	8.607	95	
Szerb.....	22	19	94	8	2.128	3	36	5	147	156	3.819	—	58	17	241	164	5.947	3	
Egyéb és ismeretlen.....	72	18	13	4	518	—	2	—	27	206	113	1	74	18	40	210	631	1	
Összesen.....	2.214	5.453	443	446	71.322	181	251	18	582	1.215	13.925	99	2.465	5.451	1.085	1.865	8.228	160	
1911.																			
Magyar.....	516	1.058	51	151	17.988	76	7	3	36	9	248	—	523	1.061	87	160	18.236	76	
Német.....	1.258	468	35	97	10.307	26	103	11	15	109	779	13	1.361	479	50	206	11.086	39	
Tót.....	159	18	35	173	11.128	3	—	—	—	—	79	—	159	18	35	173	11.207	3	
Román.....	376	3.917	9	138	3.786	1	—	—	—	—	—	—	376	3.917	9	138	3.786	1	
Ruthén.....	—	32	—	7	2.193	—	—	—	—	—	37	—	32	—	7	—	2.230	—	
Horvát.....	9	2	21	2	195	1	184	23	163	544	4.058	131	193	30	184	546	4.253</		

17. A magyarbirodalmi kivándorlók korviszonyai anyanyelv szerint, az 1905–1907 és az 1911–1913. években. (Családfők és önállóan kivándoroltak.)

Anyanyelv; korcsoport	1905		1906		1907		1905–1907		1911		1912		1913		1911–1913		
	években kivándorlók																
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
Magyarok	20 éven aluli.	7.373	20,0	10.494	23,9	9.861	20,0	27.728	21,3	2.165	14,9	3.359	14,4	4.224	20,2	9.748	16,6
	20–29 éves...	12.862	35,0	15.444	35,2	19.030	38,7	47.336	36,4	5.602	38,7	8.668	37,2	6.163	29,6	20.433	34,8
	30–39 »	10.552	29,7	11.606	26,6	13.128	26,7	35.236	27,2	4.107	28,4	6.991	30,1	3.538	17,0	14.636	25,0
	40–49 »	5.132	13,9	5.393	12,3	6.179	12,5	16.704	12,9	2.059	14,2	3.451	14,8	5.101	24,5	10.611	18,1
	50 éven felüli.	870	2,4	904	2,1	1.028	2,1	2.802	2,2	553	3,8	810	3,5	1.897	8,8	3.200	5,5
	Összesen...	36.738	100,0	43.341	100,0	49.228	100,0	123.858	100,0	14.486	100,0	23.279	100,0	20.863	100,0	58.623	100,0
Nem magyarok	20 éven aluli.	26.011	24,5	27.388	26,9	27.978	24,3	81.377	25,2	5.964	18,3	9.502	16,7	9.163	17,9	24.629	17,5
	20–29 éves...	36.502	34,4	34.911	34,4	41.637	36,2	113.050	35,0	11.950	36,7	20.553	36,1	14.489	28,3	46.992	33,4
	30–39 »	27.103	25,5	24.569	24,2	27.673	24,0	79.345	24,6	8.022	24,7	15.760	27,7	7.979	15,6	31.755	22,6
	40–49 »	13.547	12,8	12.104	11,9	14.634	12,7	40.285	12,5	4.635	14,3	8.425	14,8	13.552	26,4	26.612	18,9
	50 éven felüli.	2.979	2,8	2.634	2,6	3.162	2,8	8.775	2,7	1.933	6,0	2.631	4,7	6.059	11,8	10.693	7,6
	Összesen...	106.142	100,0	101.606	100,0	115.034	100,0	322.832	100,0	32.524	100,0	56.921	100,0	51.238	100,0	140.831	100,0
Németek	20 éven aluli.	5.341	24,9	6.093	26,8	6.333	23,1	17.767	24,8	1.223	15,5	1.558	15,5	1.630	13,5	4.461	16,6
	20–29 éves...	7.724	36,0	8.323	36,5	10.072	36,7	25.119	36,5	2.959	37,5	3.467	34,6	2.511	27,7	8.937	33,2
	30–39 »	5.004	23,4	4.977	21,9	6.593	24,1	16.574	23,1	1.959	24,9	2.768	27,6	1.529	16,9	6.256	23,2
	40–49 »	2.638	12,8	2.680	11,8	3.430	12,7	8.798	12,3	1.162	14,7	1.490	14,9	2.104	23,2	4.756	17,6
	50 éven felüli.	733	3,4	682	3,0	922	3,4	2.337	3,3	581	7,4	737	7,4	1.245	13,7	2.563	9,5
	Összesen...	21.440	100,0	22.755	100,0	27.400	100,0	71.595	100,0	7.384	100,0	10.020	100,0	9.069	100,0	25.973	100,0
Tótok	20 éven aluli.	9.040	26,4	8.924	30,9	8.405	29,9	26.369	28,9	2.125	24,4	2.925	22,0	2.831	27,7	7.931	24,6
	20–29 éves...	11.027	34,0	9.738	33,9	9.898	35,2	31.313	34,3	3.250	37,6	5.261	39,6	4.052	33,9	12.593	38,9
	30–39 »	9.340	27,8	6.923	24,0	6.609	23,6	22.872	25,1	1.965	22,6	3.153	23,7	1.571	15,1	6.639	20,6
	40–49 »	3.712	10,9	2.765	9,6	2.733	9,9	9.260	10,2	1.029	11,8	1.591	12,0	1.347	13,0	3.967	12,2
	50 éven felüli.	433	1,4	447	1,6	541	1,9	1.371	1,5	312	3,6	376	2,8	554	5,3	1.242	3,9
	Összesen...	34.202	100,0	28.347	100,0	28.136	100,0	91.135	100,0	8.711	100,0	13.306	100,0	10.405	100,0	32.422	100,0
Románok	20 éven aluli.	2.342	15,4	3.546	18,7	4.231	17,5	10.169	17,3	327	5,0	334	5,4	1.035	6,8	2.246	5,8
	20–29 éves...	5.174	33,9	6.533	34,6	9.311	38,2	21.018	35,9	2.290	35,1	5.323	34,3	3.061	18,4	10.679	27,6
	30–39 »	4.153	27,2	5.099	26,9	6.064	24,9	15.316	26,2	1.926	29,6	5.197	33,6	2.301	13,9	9.424	24,4
	40–49 »	2.601	17,0	2.972	15,7	3.754	15,4	9.327	15,9	1.261	19,4	3.021	19,5	6.887	41,4	11.149	28,9
	50 éven felüli.	983	6,5	795	4,2	935	4,0	2.768	4,7	713	10,9	1.134	7,9	3.233	19,3	5.130	13,3
	Összesen...	15.233	100,0	18.945	100,0	24.335	100,0	58.588	100,0	6.577	100,0	15.514	100,0	16.597	100,0	38.623	100,0
Ruthének	20 éven aluli.	1.749	25,4	1.542	33,4	1.513	31,8	4.304	29,6	533	25,2	778	23,3	634	27,9	2.045	26,0
	20–29 éves...	2.422	35,1	1.563	33,9	1.624	34,2	5.609	34,6	816	39,4	1.377	41,2	856	34,9	3.049	38,9
	30–39 »	1.798	26,1	1.054	22,9	1.131	23,8	3.988	24,5	422	20,4	746	22,3	319	13,0	1.487	18,9
	40–49 »	817	11,9	411	8,9	424	8,9	1.652	10,2	210	10,1	333	11,5	490	20,0	1.033	13,3
	50 éven felüli.	102	1,5	41	0,9	61	1,3	204	1,3	39	1,9	53	1,7	103	4,2	200	2,6
	Összesen...	6.888	100,0	4.611	100,0	4.733	100,0	16.222	100,0	2.070	100,0	3.342	100,0	2.452	100,0	7.364	100,0
Horvátok	20 éven aluli.	4.632	27,8	4.604	29,9	4.327	27,4	13.563	28,2	1.247	26,8	2.333	26,8	1.678	24,9	5.458	26,1
	20–29 éves...	5.716	33,7	4.997	32,6	5.498	34,8	16.211	33,7	1.640	35,3	3.038	34,9	2.478	32,9	7.156	34,3
	30–39 »	4.063	23,9	3.630	23,6	3.670	23,8	11.363	23,6	1.033	22,2	2.102	24,1	1.277	16,9	4.412	21,1
	40–49 »	2.240	13,3	1.760	11,5	1.901	12,0	5.901	12,2	523	11,3	996	11,4	1.423	19,0	2.947	14,1
	50 éven felüli.	333	1,9	336	2,3	390	2,5	1.109	2,3	206	4,4	239	2,8	478	6,3	923	4,4
	Összesen...	16.384	100,0	15.377	100,0	15.726	100,0	48.147	100,0	4.649	100,0	8.703	100,0	7.539	100,0	20.336	100,0
Szlovákok	20 éven aluli.	2.593	26,8	2.323	24,8	2.716	21,5	7.632	24,1	361	17,1	907	17,7	729	17,2	1.997	17,4
	20–29 éves...	3.229	33,4	3.072	32,8	4.433	35,0	10.734	33,8	749	35,4	1.747	34,2	1.220	23,8	3.716	32,4
	30–39 »	2.260	23,4	2.423	25,8	3.136	24,8	7.819	24,7	548	25,9	1.548	30,2	761	18,0	2.357	24,9
	40–49 »	1.329	13,7	1.325	14,1	2.043	16,2	4.697	14,8	379	17,9	805	15,8	1.181	27,8	2.365	20,6
	50 éven felüli.	261	2,7	233	2,5	324	2,5	818	2,0	79	3,7	107	2,1	346	8,2	532	4,7
	Összesen...	9.672	100,0	9.376	100,0	12.632	100,0	31.700	100,0	2.116	100,0	5.114	100,0	4.237	100,0	11.457	100,0

18. A magyarbirodalmi kivándorlók vallás szerinti megoszlása az 1905–1907. és az 1911–1913. években.

Vallás	1905		1906		1907		1905–1907		1911		1912		1913		1911–1913	
	években kivándorlók															
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Latin (szert, római)	87.059	52,5	89.531	53,0	101.299	52,6	277.989	52,6	34.319	54,3	50.710	43,4	42.525	44,0	128.054	43,3
Görög (kath.)	23.127	14,0	20.336	12,0	21.571	11,2	65.034	12,3	3.490	13,3	16.301	15,6	17.906	18,6	42.697	16,1
Református	12.018	7,2	13.845	8,2	14.743	7,6	40.606	7,7	4.379	7,6	8.644	8,3	8.739	9,0	22.262	8,4
Ag. hitv. ev.	17.463	10,5	16.329	9,7	17.364	9,0	51.156	9,7	5.539	8,7	8.570	8,2	7.493	7,7	21.622	8,1
Gör. kel.	21.537	13,0	23.215	13,7	31.273	16,2	76.025	14,4	7.987	12,5	17.734	16,9	16.242	16,8	41.963	15,8
Unitárius	350	0,2	593	0,3	703	0,4	1.646	0,3	160	0,2	390	0,4	332	0,4	902	0,3
Izraelita	4.272	2,6	5.209	3,1	5.846	3,0	15.327	2,9	2.120	3,3	2.264	2,2	3.344	3,5	7.723	2,9
Egyéb és ismeretlen.	35	0,0	94	0,0	183	0,1	312	0,1	43	0,1	50	0,0	120	0,1	213	0,1
Összesen...	165.361	100,0	163.202	100,0	192.932	100,0	523.045	100,0	64.037	100,0	104.663	100,0	96.721	100,0	265.441	100,0

19. A kivándorlók (családfők és önállóan kivándoroltak) foglalkozási megoszlása a Magyarbirodalom közjogi alkatrészei szerint az 1905–1907. és 1911–1913. években.

Foglalkozás	1905		1906		1907		1905–1907		1911		1912		1913		1911–1913	
	években kivándor															

20. A magyarbirtalmi kivándorlók (családők és önállóan kivándoroltak) foglalkozása az anyanyelvvel összevetve az 1905-1907. és az 1911-1913. években.

Table with 21 columns (years 1905-1913) and 11 rows (occupations). Includes sub-sections for Magyarok, Németek, Románok, Horvátok, Szerbek, and Egyéb és ismeretlen anyanyelvűek.

21. A magyarországi kivándorlók (családők és önállóan kivándoroltak) foglalkozása az útiránnyal összevetve az 1905-1907. és az 1911-1913. években.

Table with 21 columns (years 1905-1913) and 11 rows (occupations). Includes sub-sections for Amerika, Románia, Németország, Szerbia, Bulgária, Oroszország, and Egyéb európai állam.

22. A kivándorlás céljából kiadott útlevelek és az azokkal utazásra jogosultak száma a Magyarbirodalom közjogi alkatrészei szerint az 1905–1913. években.

Közjogi alkatrész	1905	1906	1907	1905–1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1908–1913	1905–1913
	években											
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
A) Útlevelek száma.												
Magyarország	154.722	162.097	178.299	495.118	56.609	93.120	65.823	43.664	78.095	78.120	415.431	910.549
%	76,8	78,7	79,0	78,2	76,6	72,4	65,4	73,2	73,0	79,3	73,1	75,8
Horvát-Szlavonországok	46.796	43.835	47.534	138.165	17.316	35.511	34.908	16.003	28.907	20.364	153.009	291.174
%	23,2	21,3	21,0	21,8	23,4	27,6	34,6	26,8	27,0	20,7	26,9	24,2
Magyarbirodalom	201.518	205.932	225.833	633.283	73.925	128.631	100.731	59.667	107.002	98.484	568.440	1.201.723
B) Útlevelekkel utazásra jogosultak száma.												
Magyarország	185.498	191.948	213.653	591.099	71.766	117.497	88.300	61.635	105.228	108.054	552.530	1.143.629
%	78,3	79,9	80,4	79,6	78,3	75,0	69,5	76,5	75,7	80,9	75,9	77,8
Horvát-Szlavonországok	51.346	48.292	52.037	151.675	19.855	39.114	38.721	18.909	33.735	25.326	175.860	327.535
%	21,7	19,6	19,6	20,4	21,7	25,0	30,5	23,5	24,3	19,1	24,1	22,2
Magyarbirodalom	236.844	240.240	265.690	742.774	91.621	156.611	127.021	80.544	138.963	133.380	728.390	1.471.164

23. A visszavándorlás legfőbb adatai a Magyarbirodalom közjogi alkatrészei szerint az 1899–1913. években.

Közjogi alkatrész	Visszavándorlók száma																			
	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1899-1904	1905	1906	1907	1905-1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1908-1913	1899-1913	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
a) Abszolút számokban és %-okban.																				
Magyarország	4.739	6.169	7.465	9.834	17.030	14.022	59.259	14.850	23.622	43.528	82.000	46.106	14.913	21.403	28.071	20.245	18.148	148.886	290.145	
%	—	—	87,9	85,8	84,3	83,1	—	84,5	85,6	85,0	85,0	85,8	87,8	86,6	85,6	85,7	83,3	85,7	—	
Horvát-Szlavonországok	1)	1)	1.028	1.629	3.182	2.848	—	2.716	3.990	7.708	14.414	7.664	2.072	3.319	4.716	3.390	3.632	24.793	—	
%	—	—	12,1	14,2	15,7	16,9	—	15,5	14,4	15,0	15,0	14,2	12,2	13,4	14,4	14,3	16,7	14,3	—	
Magyarbirodalom	—	—	8.467	11.463	20.212	16.870	—	17.566	27.612	51.236	96.414	53.770	16.985	24.722	32.787	23.635	21.793	173.679	—	
b) A kivándorlás %-ában.																				
Magyarország	14,4	17,8	15,7	18,5	30,8	21,4	20,5	10,7	10,3	26,0	18,2	96,3	14,9	26,7	50,2	22,8	21,9	32,7	24,3	
Horvát-Szlavonországok	1)	1)	13,0	14,8	24,3	58,8	—	10,0	16,1	30,2	18,6	151,9	15,4	20,6	57,4	21,2	25,9	34,1	—	
Magyarbirodalom	—	—	15,3	17,9	29,5	23,9	—	10,6	16,3	28,5	18,3	101,6	15,0	25,7	51,2	22,6	22,5	32,8	—	

1) Adat nincs.

24. A visszavándorlás a népességhez viszonyítva a Magyarbirodalom közjogi alkatrészei szerint az 1899–1913. években.

Közjogi alkatrész	Ezer lélekre esett visszavándorló																		
	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1899-1904	1905	1906	1907	1905-1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1908-1913	1899-1913
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Magyarország	0,3	0,4	0,4	0,6	1,0	0,8	0,6	0,8	1,3	2,4	1,6	2,5	0,8	1,2	1,5	1,1	1,0	1,4	—
Horvát-Szlavonországok	—	—	0,4	0,7	1,3	1,1	—	1,1	1,5	3,0	1,9	2,9	0,8	1,3	1,8	1,3	1,4	1,6	—
Magyarbirodalom	—	—	0,4	0,6	1,1	0,9	—	0,9	1,4	2,5	1,8	2,6	0,8	1,2	1,6	1,1	1,0	1,4	—

25. A férfiak és nők visszavándorlása a Magyarbirodalom közjogi alkatrészei szerint az 1905–1913. években.

Év, nem	A visszavándorlók száma			A visszavándorlók %-os megoszlása nemek szerint			A visszavándorlók a magyarbirodalmi visszavándorlások %-ában		Visszavándorlók az az évi kivándorlók %-ában			
	Magyarország	Horvát-Szlavonországok	Magyarbirodalom	Magyarország	Horvát-Szlavonországok	Magyarbirodalom	Magyarország	Horvát-Szlavonországok	Magyarország	Horvát-Szlavonországok	Magyarbirodalom	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
1905	férfi	11.954	2.505	14.459	80,7	92,2	82,5	82,7	17,3	12,2	10,4	11,9
	nő	2.866	211	3.077	19,3	7,8	17,5	17,3	6,9	7,0	6,9	7,0
1906	férfi	19.629	3.660	23.289	83,1	91,7	84,3	84,8	15,7	19,6	17,3	19,2
	nő	3.693	390	4.083	16,9	8,3	15,7	15,2	7,0	9,0	9,3	9,0
1907	férfi	37.721	7.296	45.017	86,7	94,7	87,9	88,8	16,2	31,5	34,3	31,9
	nő	5.807	412	6.219	13,3	5,3	12,1	11,2	6,6	12,2	9,7	12,0
1905–1907 összesen	férfi	69.334	13.461	82.795	84,6	93,4	85,9	85,7	16,3	21,3	20,2	21,5
	nő	12.666	953	13.619	15,4	6,6	14,1	14,3	7,0	9,5	8,2	9,5
1908	férfi	38.607	7.198	45.805	83,7	93,9	85,2	84,3	15,7	126,9	192,5	134,1
	nő	7.499	466	7.965	16,3	6,1	14,8	15,7	5,9	42,9	35,7	42,4
1909	férfi	11.106	1.873	12.979	74,5	90,6	76,4	85,5	14,5	16,2	17,5	16,3
	nő	3.807	194	4.001	25,5	9,4	23,6	14,5	4,8	19,2	7,2	11,8
1910	férfi	16.572	2.957	19.529	77,4	89,1	79,0	88,9	15,1	32,6	23,1	30,7
	nő	4.831	362	5.193	22,6	10,9	21,0	11,1	7,0	16,5	11,0	15,9
1911	férfi	22.336	4.315	26.651	79,6	91,5	81,3	88,8	16,3	76,7	77,6	76,9
	nő	5.735	401	6.136	20,4	8,5	18,7	11,2	6,5	21,5	15,1	20,9
1912	férfi	15.764	3.072	18.836	77,9	90,6	79,7	88,7	16,3	30,8	27,5	30,2
	nő	4.481	313	4.794	22,1	9,4	20,3	11,3	6,6	11,9	6,6	11,3
1913	férfi	14.011	3.328	17.339	77,2	91,0	79,6	80,8	19,2	36,6	41,2	37,4
	nő	4.137	304	4.441	22,8	8,4	20,4	19,2	6,8	9,3	5,1	8,8
1905–1913 összesen	férfi	118.396	22.748	141.144	79,5	91,3	81,3	83,9	16,1	41,1	43,7	44,0
	nő	30.490	2.045	32.535	20,5	8,2	18,7	16,1	6,3	16,3	9,9	15,7
1905–1913 összesen	férfi	187.730	36.209	223.939	81,3	92,4	82,9	83,8	16,2	32,0	30,5	31,3
	nő	43.156	2.998	46.154	18,7	7,6	17,1	16,2	6,5	13,5	9,5	13,1

26. A magyarbirodalmi visszavándorlók száma hónapok szerint az 1907–1908. és az 1911–1913. években.

Év	Visszavándorlók száma:																	
	Januárban	Februárban	Márciusban	Az I. év. negyedben	Áprilisban	Májusban	Júniusban	A II. év. negyedben	Júliusban	Augusztusban	Szeptemberben	A III. év. negyedben	Októberben	Novemberben	Decemberben	A IV. év. negyedben	Minősége	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	
1907	szám	2.975	2.072	3.203	7.550	2.940	2.970	3.065	8.975	3.223	3.008	3.487	9.718	4.157	6.145	14.691	24.993	51.236
	%	4,4	4,0	6,3	14,7	5,7	5,8	6,0	17,5	6,3	5,9	6,8	19,0	8,1	12,0	28,7	48,8	100,0
1908	szám	8.188	8.399	6.395	22.972	6.535	4.996	4.782	16.313	3.466	2.725	2.118	8.312	2.059	1.995	2.119	6.173	53.770
	%	15,2	15,6	11,9	42,7	12,1	9,3	8,9	30,3	6,4	5,1	4,0	15,6	3,8	3,7	4,0	11,5	100,0
1907–1908	szám	10.463	10.471	9.598	30.522	9.475	7.966	7.847	25.288	6.689	5.733	5.605	18.030	6.216	8.140	16.810	31.166	105.006
	%	10,0	10,0	9,1	29,1	9,0	7,6	7,5	24,1	6,4	5,5	5,3	17,2	5,9	7,7	16,0	29,6	100,0
1911	szám	2.498	2.545	2.933	7.976	2.796	3.025	2.853	8.674	2.635	2.492	2.543	7.670	2.284	2.423	3.760	8.467	32.787
	%	7,6	7,8	8,9	24,3	8,6	9,2	8,7	26,4	8,0	7,6	7,8	23,4	7,0	7,4	11,5	25,9	100,0
1912	szám	2.321	1.853	2.426	6.600	2.661	2.195	1.806	6.662	1.660	1.499	1.661	4.820	1.711	1.473	2.339	5.523	23.635
	%	9,8	7,9	10,3	28,0	11,3	9,3	7,0	28,2	7,0	6,4	7,0	20,4	7,8	6,2	9,9	23,4	100,0
1913	szám	1.355	1.350	1.978	4.683	1.835	1.783	1.717	5.335	1.970	1.557	1.587	5.114	1.537	1.743	3.368	6.648	21.780
	%	6,2	6,2	9,1	21,5	8,4	8,2	7,9	24,5	9,0	7,1	7,3	23,4	7,1	8,0	15,5	30,6	100,0
1911–1913	szám	6.174	5.778	7.337	19.233	7.292	7.008	6.376	20.671	6.265	5.548	5.791	17.604	5.532	5.639	9.		

28. A visszavándorlás főirányai a Magyarbirtalom közjogi alkatrészei szerint az 1899–1913. években.

Közjogi alkatrész	Honnan történt a visszavándorlás:																																							
	Amerika			Németország			Románia			Egyéb államok			Amerika			Németország			Románia			Egyéb államok																		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21																			
	1899			1900			1901			1902			1903			1904			1899–1904 össz.			1905			1906			1907												
Magyarország	3.582	8	929	220	4.937	87	970	175	5.960	180	1.130	195	8.400	123	1.145	161	15.730	151	1.062	37	13.187	106	648	81	51.796	660	5.884	919	11.968	832	1.770	280	20.910	773	1.701	238	40.433	1.239	1.598	208
%	75,6	0,1	19,6	4,7	80,0	1,4	15,7	2,9	79,9	2,4	15,1	2,0	85,4	1,3	11,8	1,7	92,4	0,9	6,3	0,5	94,1	0,8	4,6	0,5	87,4	1,1	9,9	1,6	80,6	5,6	11,9	1,9	88,3	3,3	7,2	1,0	93,0	2,8	3,7	0,5
Horv.-Szlav.-orsz. ¹⁾	—	—	—	—	—	—	—	—	841	15	5	167	1.403	3	1	222	3.036	—	—	96	2.635	37	—	176	—	—	—	—	1.958	183	2	573	3.066	212	46	666	6.692	492	9	516
%	—	—	—	—	—	—	—	—	81,8	1,5	0,6	16,2	86,1	0,2	0,6	13,7	97,0	—	—	3,0	92,5	1,3	—	6,2	—	—	—	—	72,1	6,7	0,1	21,1	78,8	5,3	1,2	16,7	88,8	6,4	0,1	6,7
Magyarbirtalom	—	—	—	—	—	—	—	—	6.801	195	1.135	362	9.303	131	1.146	333	18.316	151	1.062	133	15.822	143	648	257	—	—	—	—	13.928	1.015	1.772	283	23.376	935	1.747	904	47.175	1.731	1.806	721
%	—	—	—	—	—	—	—	—	80,1	2,3	13,4	4,2	85,5	1,2	10,0	3,3	93,1	0,7	5,3	0,9	93,8	0,9	3,3	1,5	—	—	—	—	79,3	5,8	10,1	4,8	88,3	3,6	8,3	3,2	92,1	3,4	3,1	1,4
	1905–1907 össz.			1908			1909			1910			1911			1912			1913			1908–1913 össz.			1899–1913 össz.			1899–1913 átlag												
Magyarország	73.361	2.844	5.069	726	43.937	945	1.072	152	13.288	658	838	129	20.071	521	677	134	26.688	481	816	36	11.716	887	56	1.755	6.864	331	1	468	11.716	112	4	377	2.819	55	1	444	4.305	105	1	306
%	89,6	3,5	6,1	0,9	95,3	2,1	2,3	0,8	89,1	4,4	5,6	0,9	93,8	2,4	3,2	0,6	95,1	1,7	2,9	0,3	81,3	6,1	0,4	12,2	89,6	4,3	0,0	6,1	76,3	5,4	0,2	13,2	84,9	1,7	0,0	13,4	91,3	2,2	0,0	6,5
Horv.-Szlav.-orsz.	11.716	887	56	1.755	6.864	331	1	468	11.716	112	4	377	2.819	55	1	444	4.305	105	1	306	85.077	3.731	5.125	2.481	50.801	1.276	1.073	620	14.887	770	842	506	22.890	576	678	578	30.993	586	817	391
%	88,2	3,3	5,2	2,6	94,5	2,4	2,0	1,1	87,5	4,5	5,0	3,0	92,6	2,3	2,8	2,3	94,5	1,8	2,5	1,2	92,2	3,9	5,2	2,6	94,5	2,4	2,0	1,1	87,5	4,5	5,0	3,0	92,6	2,3	2,8	2,3	94,5	1,8	2,5	1,2
Magyarbirtalom	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22.253	474	559	339	20.302	436	731	311	16.116	4.118	4.700	2.755	—	—	—	—	—	—	—	—
%	94,2	2,0	2,4	1,4	93,2	2,0	3,4	1,4	83,3	2,4	2,7	1,6	—	—	—	—	—	—	—	—	94,2	2,0	2,4	1,4	93,2	2,0	3,4	1,4	83,3	2,4	2,7	1,6	—	—	—	—	—	—	—	—

1) Az 1899. és 1900. évekről adatok nincsenek.

29. A Magyarbirtalomba visszavándoroltak (családfők és önállóan visszavándoroltak) foglalkozás szerinti megoszlása az 1907–1908. és az 1911–1913. években.

Foglalkozás	A visszavándoroltak száma és %-a													
	1907		1908		1907–1908		1911		1912		1913		1911–1913	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Önálló östermelő	1.952	4,2	1.568	3,4	3.520	3,8	950	3,5	656	3,4	636	3,9	2.292	3,6
Östermelési segéd-személyzet	9.135	19,8	7.526	16,2	16.661	18,0	4.242	15,7	2.810	14,7	2.596	14,6	9.648	15,1
Bányász és bányamunkás	4.452	9,6	5.511	11,8	9.963	10,7	3.071	11,8	2.596	13,6	2.258	13,7	7.925	12,4
Önálló iparos	499	1,1	651	1,4	1.150	1,2	356	1,3	315	1,7	238	1,3	909	1,4
Önálló kereskedő	44	0,1	67	0,1	111	0,1	30	0,1	29	0,1	28	0,1	87	0,1
Ipari és forgalmi segéd-személyzet	24.623	53,2	25.745	55,3	50.368	54,3	14.648	54,0	10.430	54,6	9.761	55,0	34.839	54,4
Értelmiségi	71	0,2	75	0,2	146	0,2	55	0,2	51	0,2	31	0,2	187	0,2
Különféle fogl. ágbeli és külön meg nem nevezett napszamos ..	3.792	8,2	3.656	7,9	7.448	8,0	2.581	9,5	1.444	7,5	1.363	7,7	5.388	8,4
Házi cseléd	1.123	2,4	1.206	2,6	2.329	2,5	680	2,5	475	2,5	469	2,6	1.624	2,6
Egyéb és ismeretlen foglalkozású ..	571	1,2	545	1,1	1.116	1,2	502	1,9	310	1,6	328	1,8	1.140	1,8
Összesen	46.282	100,0	46.560	100,0	92.842	100,0	27.115	100,0	19.116	100,0	17.738	100,0	63.938	100,0

30. A magyarországi visszavándorlók (családfők és önállóan visszavándoroltak) foglalkozási megoszlása az 1907–1908. és az 1911–1913. években azon országok szerint, ahonnan a visszavándorlás történt.

Foglalkozás	1907			1908			1907–1908			1911			1912			1913			1911–1913								
	években		%	években		%	években		%	években		%	években		%	években		%	években		%						
	szám szerint	%	szám szerint	%	szám szerint	%	szám szerint	%	szám szerint	%	szám szerint	%	szám szerint	%	szám szerint	%	szám szerint	%	szám szerint	%							
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20								
	A) Amerika.									B) Románia.																	
Önálló östermelő	1.870	1,493	3,363	4,6	907	631	652	2,190	4,3	24	26	50	2,4	31	19	21	71	4,5	24	26	50	2,4	31	19	21	71	4,5
Mezőgazdasági segéd-személyzet	7.438	6,560	13,998	19,0	3,643	2,467	2,220	8,330	16,5	576	373	949	45,3	304	199	220	785	43,9	576	373	949	45,3	304	199	220	785	43,9
Bányász és bányamunkás	3.807	4,593	8,400	11,4	2,633	2,336	2,036	7,005	13,9	33	1	34	1,6	2	—	1	3	0,2	33	1	34	1,6	2	—	1	3	0,2
Önálló iparos	426	547	973	1,3	272	261	210	749	1,5	12	26	38	1,8	4	14	6	24	1,6	12	26	38	1,8	4	14	6	24	1,6
Önálló kereskedő	14	39	53	0,0	22	17	56	0,1	8	5	13	0,6	1	—	1	2	0,1	8	5	13	0,6	1	—	1	2	0,1	
Iparforg. segéd-szem.	18.118	19,416	37,529	50,8	11,208	7,596	6,551	25,355	50,1	124	114	238	11,4	47	63	55	165	10,3	124	114	238	11,4	47	63	55	165	10,3
Értelmiségi	17	48	65	0,1	33	23	13	69	0,1	19	7	26	1,2	8	13	5	26	1,6	19	7	26	1,2	8	13	5	26	1,6
K. á. és k. m. n. napszamos	3.475	3,457	6,932	9,4	2,128	1,281	1,264	4,673	9,2	167	107	274	13,1	49	42	54	145	9,1	167	107	274	13,1	49	42	54	145	9,1
Házi cseléd	778	943	1,721	2,3	519	366	325	1,210	2,4	249	191	440	21,0	129	70	118	317	19,8	249	191	440	21,0	129	70	118	317	19,8
Egyéb és ism. foglalk.	456	435	891	1,2	396	272	284	952	1,9	14	19	33	1,6	23	24	17	64	4,0	14	19	33	1,6	23	24	17	64	4,0
Összesen	36.394	37.531	73.925	100,0	21.761	15.250	13.572	50.583	100,0	1.228	889	2.095	100,0	598	444	553	1.600	100,0	1.228	889	2.095	100,0	598	444	553	1.600	100,0
	C) Németország.									D) Szerbia.																	
Önálló östermelő	46	30	76	3,8	8	5	6	19	2,1	4	5	9	11,8	—	—	2	2	8,0	4	5	9	11,8	—	—	2	2	8,0
Mezőgazdasági segéd-személyzet	391	278	669	33,4	110	70	50	230	25,0	8	11	19	25,0	—	2	19	21	34,0	8	11	19	25,0	—	2	19	21	34,0
Bányász és bányamunkás	84	107	191	9,6	31	40	52	123	13,4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Önálló iparos	21	21	42	2,1	29	20	11	60	6,5	—	4	4	5,3	—	—	—	—	—	—	4	4	5,3	—	—	—	—	—
Önálló kereskedő	5	3	8	0,4	—	9	3	12	1,3	2	—	2	2,6	—	—	—	—	—	2	—	2	2,6	—	—	—	—	—
Iparforg. segéd-szem.	477	308	785	39,2	174	123	76	378	41,0	6	1	7	9,2	—	—	—	—	—	6	1	7	9,2	—	—	—	—	—
Értelmiségi	3	6	9	0,6	6	4	3	13	1,4	2	1	3	4,0	—	—	—	1	4,0	2	1	3	4,0	—	—	—	1	4,0
K. á. és k. m. n. napszamos	82	61	143	7,1	27	21	23	71	7,7	1	3	4	5,2	—	—	—	—	—	1	3	4	5,2	—	—	—	—	—
Házi cseléd	12	10	22	1,1	2	5	2	9	1,0	20	5	25	32,0	—	—	—	—	—	20	5	25	32,0	—	—	—	—	—
Egyéb és ism. foglalk.	47	8	55	2,8	2	4	3	8	0,6	1	2	3	4,0	—	—	—	1	4,0	1	2	3	4,0	—	—	—	1	4,0
Összesen	1.163	822	2																								

31. A visszavándorlók (családfők és önállóan visszavándoroltak) kora az 1907-8. és az 1911-13. években a Magyarbirodalom közigazgatási alkatrészei szerint.

Év, közigazgatási alkatrész	20 éven aluli		20-29 éves		30-39 éves		40-49 éves		50 éven felüli		Összesen	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1907.												
Magyarország	1.727	4.4	13.865	35.7	14.602	37.5	7.337	18.8	1.397	3.6	38.928	100.0
Horvát-Szlavonországek	422	5.8	3.102	42.3	2.271	31.0	1.226	16.7	313	4.2	7.334	100.0
Magyarbirodalom	2.149	4.7	16.967	36.6	16.873	35.5	8.563	18.6	1.710	3.7	46.262	100.0
1908.												
Magyarország	1.941	4.9	16.087	40.9	13.396	34.0	6.565	16.7	1.356	3.5	39.345	100.0
Horvát-Szlavonországek	481	6.7	3.214	44.6	2.108	29.3	1.111	15.4	291	4.0	7.205	100.0
Magyarbirodalom	2.422	5.2	19.301	41.5	15.504	33.3	7.676	16.5	1.647	3.5	46.550	100.0
1907-1908.												
Magyarország	3.668	4.7	29.952	38.3	27.998	35.8	12.902	17.7	2.753	3.5	78.273	100.0
Horvát-Szlavonországek	903	6.2	6.316	43.4	4.379	30.1	2.337	16.1	604	4.2	14.539	100.0
Magyarbirodalom	4.571	4.9	36.268	39.1	32.377	34.9	16.239	17.5	3.357	3.6	92.812	100.0
1911.												
Magyarország	396	1.7	7.931	34.8	8.605	37.7	4.770	20.9	1.114	4.9	22.816	100.0
Horvát-Szlavonországek	164	3.8	1.794	41.7	1.418	33.0	707	16.5	216	5.0	4.299	100.0
Magyarbirodalom	560	2.1	9.725	35.9	10.023	36.9	5.477	20.2	1.330	4.9	27.115	100.0
1912.												
Magyarország	213	1.3	5.339	33.2	6.213	38.7	3.395	21.2	900	5.6	16.060	100.0
Horvát-Szlavonországek	143	4.7	1.169	38.2	1.030	33.7	522	17.1	192	6.3	3.056	100.0
Magyarbirodalom	356	1.9	6.508	34.0	7.243	37.9	3.917	20.5	1.092	5.7	19.116	100.0
1913.												
Magyarország	216	1.5	4.410	30.6	5.482	38.0	3.280	22.8	1.029	7.1	14.426	100.0
Horvát-Szlavonországek	107	3.2	1.293	38.8	1.136	34.1	586	17.6	210	6.3	3.332	100.0
Magyarbirodalom	323	1.8	5.703	32.1	6.618	37.3	3.875	21.8	1.239	7.0	17.758	100.0
1911-1913.												
Magyarország	825	1.5	17.680	33.2	20.300	38.1	11.454	21.5	3.043	5.7	53.302	100.0
Horvát-Szlavonországek	414	3.9	4.256	39.8	3.584	33.5	1.815	17.0	618	5.8	10.689	100.0
Magyarbirodalom	1.239	1.9	21.936	34.3	23.884	37.3	13.269	20.8	3.661	5.7	63.997	100.0

32. A Magyarbirodalomba visszavándorlók (családfők és önállóan visszavándoroltak) kora az útiránnyal egybevetve az 1907-8. és az 1911-13. években.

Év, kor	Németországból		Romániából		Más Balkán államból		Más európai államból		Amerikából		Más földrészeiről		Összes	
	visszavándorlók													
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1907.														
20 éven aluli	242	14.9	88	7.1	9	7.7	75	17.8	1.735	4.1	—	—	2.149	4.6
20-49 éves	1.269	78.4	958	77.7	87	74.4	310	71.6	39.738	92.8	41	78.8	42.403	91.7
50 éven felüli	108	6.7	187	15.2	21	17.9	48	11.1	1.335	3.1	11	21.2	1.710	3.7
1908.														
20 éven aluli	126	11.2	66	7.6	6	6.7	70	18.3	2.145	4.9	—	—	2.422	5.2
20-49 éves	916	81.2	650	74.7	64	71.9	280	67.1	40.342	92.1	20	71.4	42.481	91.3
50 éven felüli	86	7.6	154	17.7	19	21.4	63	14.6	1.317	3.0	8	28.6	1.647	3.5
1907-1908.														
20 éven aluli	368	13.4	154	7.3	15	7.3	154	17.8	3.880	4.5	—	—	4.571	4.9
20-49 éves	2.185	79.5	1.608	76.5	151	73.3	599	69.3	80.280	92.5	61	76.2	84.884	91.3
50 éven felüli	194	7.1	341	16.2	40	19.4	111	12.9	2.652	3.0	19	23.8	3.357	3.6
1911.														
20 éven aluli	45	9.3	14	2.8	—	—	35	14.8	449	1.8	17	15.5	560	2.1
20-49 éves	402	63.4	439	73.3	15	71.4	161	68.2	24.132	94.0	76	69.0	25.225	93.0
50 éven felüli	35	7.3	146	24.4	6	28.6	40	17.0	1.086	4.2	17	15.5	1.330	4.9
1912.														
20 éven aluli	26	7.2	9	2.0	6	12.0	63	28.8	250	1.4	2	6.4	356	1.9
20-49 éves	310	85.6	323	73.9	34	68.0	131	59.8	16.843	93.6	22	71.0	17.668	92.4
50 éven felüli	26	7.2	107	24.1	10	20.0	25	11.4	917	5.1	7	22.6	1.092	5.7
1913.														
20 éven aluli	16	5.2	21	3.8	5	12.8	40	19.0	240	1.5	1	4.0	322	1.8
20-49 éves	263	84.8	402	72.0	19	48.7	151	71.6	15.340	92.3	21	84.0	16.193	91.2
50 éven felüli	31	10.0	135	24.2	15	38.5	20	9.5	1.035	6.2	3	12.0	1.239	7.0
1911-1913.														
20 éven aluli	87	7.5	44	2.8	11	10.0	138	20.7	939	1.6	20	12.0	1.239	2.0
20-49 éves	975	84.5	1.169	73.0	68	61.8	443	66.5	56.315	93.4	119	71.7	59.089	92.3
50 éven felüli	92	8.0	388	24.2	31	28.2	85	12.8	3.088	5.0	27	16.3	3.661	5.7

33. A visszavándorlók anyanyelve az 1905-1913. években.

Közigazgatási alkatrész ; anyanyelv	1905	1906	1907	1905-1907	átlag 1905-1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1908-1913	átlag 1908-1913	átlag 1905-1913
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
években visszavándorolt														
A) Magyarok.														
a) abszolút számokban.														
Magyarország	4.539	7.732	14.730	27.001	9.000	14.935	4.599	7.615	9.618	6.400	5.784	48.951	8.150	8.439
Horvát-Szlavonországek	36	65	136	237	79	122	38	59	111	65	41	436	73	75
Magyarbirodalom	4.575	7.797	14.866	27.238	9.079	15.057	4.637	7.674	9.729	6.465	5.825	49.387	8.223	8.514
b) a visszavándorlók %-ában.														
Magyarország	30.6	32.7	33.8	32.9	32.9	32.4	30.8	35.6	34.3	31.6	31.9	32.9	32.9	32.9
Horvát-Szlavonországek	1.3	1.6	1.8	1.6	1.6	1.6	1.8	1.8	2.4	1.9	1.1	1.8	1.8	1.7
Magyarbirodalom	26.0	28.2	29.0	28.3	28.3	28.0	27.3	31.0	29.7	27.4	26.7	28.4	28.4	28.4
c) a kivándorlók %-ában.														
Magyarország	10.5	15.0	25.4	17.7	17.7	88.0	14.2	30.4	48.5	20.7	20.0	31.8	31.8	24.7
Horvát-Szlavonországek	7.8	10.1	17.8	12.7	12.7	72.6	10.9	12.0	36.6	12.3	9.6	19.3	19.3	16.3
Magyarbirodalom	10.5	15.0	25.3	17.7	17.7	87.9	14.1	30.0	48.3	20.5	19.9	31.6	31.6	24.6
B) Nem magyarok.														
a) abszolút számokban.														
Német	2.453	3.987	6.541	12.981	4.327	7.595	3.472	4.065	4.912	3.985	3.268	27.297	4.549	4.475
Tót	4.038	6.562	11.331	21.931	7.310	13.538	3.532	4.952	6.321	4.929	4.717	38.039	6.339	6.603
Román	2.506	3.102	6.843	12.451	4.150	5.548	1.902	2.881	4.613	2.925	2.566	20.434	3.406	3.654
Ruthén	1.012	1.560	2.371	4.943	1.643	2.408	810	1.078	1.505	1.400	1.191	8.322	1.387	1.474
Horvát	1.885	2.711	5.445	10.041	3.347	5.697	1.596	2.217	3.290	2.279	2.248	17.327	2.889	3.041
Szerb	930	1.670	3.270	5.870	1.957	3.358	845	1.632	2.125	1.373	1.832	11.165	1.861	1.892
Egyéb és ismeretlen	167	223	569	959	320	569	141	223	292	279	204	1.708	285	297
Magyarbirod. össz.	12.991	19.815	36.370	69.178	23.659	38.713	12.348	17.038	23.058	17.170	15.565	124.222	20.715	21.466
Ebből:														
Magyarország	10.311	15.890	28.798	54.999	18.333	31.171	10.314	13.788	18.453	13.845	12.364	99.935	16.656	17.215
Horvát-Szlavonországek	2.680	3.925	7.572	14.177	4.726	7.542	2.034	3.260	4.605	3.325	3.501	24.357	4.059	4.251
Magyarbirodalom:														
b) a visszavándorlók %-ában.														
Német	14.													

Közigazgatási, országos, törvényhatóság	1911	1912	1913	1911—1913		Közigazgatási, országos, törvényhatóság	1911	1912	1913	1911—1913	
	években visszavándorolt						években visszavándorolt				
	szám szerint				a kívándoroltak %ában		szám szerint				a kívándoroltak %ában
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
a) Magyarok.											
Magyarország.						e) Tisza bal partja.					
a) Duna jobb partja.						Békés vármegye.....					
Baranya vármegye...	56	37	36	129	30.7	99	98	84	261	33.7	
Fejér > ...	122	71	71	264	42.1						
Győr > ...	351	178	238	767	47.9	235	190	102	457	27.8	
Komárom > ...	89	58	48	195	44.8	1	—	4	5	2.8	
Moson > ...	—	3	8	11	21.2	116	73	38	227	95.9	
Somogy > ...	173	128	178	479	27.3	11	3	—	14	6.2	
Sopron > ...	273	164	157	604	63.4	20	15	23	63	10.2	
Tolna > ...	252	198	232	712	29.0	1,080	737	579	3,396	30.7	
Vas > ...	304	212	153	669	41.8	516	440	297	1,253	19.4	
Veszprém > ...	606	341	232	1,229	36.3	1	—	2	3	0.4	
Zala > ...	154	118	121	533	24.5	56	37	28	121	14.6	
Összesen....	2.380	1.508	1.562	5.450	34.6	2,222	1.591	1.133	5.006	22.3	
b) Duna bal partja.						f) Tisza-Maros szöge.					
Árva vármegye.....	—	—	5	5	100.0	Arad vármegye.....	50	42	36	128	20.3
Bars > ...	11	6	4	21	31.8	Arad tjt.....	9	10	1	20	4.8
Esztergom vármegye.	17	7	24	48	23.2	Csanád vármegye...	73	39	38	150	61.2
Hont vármegye.....	27	24	26	77	41.6	Krassó-Szörény vm...	—	3	2	5	1.9
Liptó > ...	5	1	—	6	54.5	Temes vármegye....	64	24	21	109	22.2
Nógrád > ...	86	43	99	228	30.0	Temesvár tjt.....	3	—	—	3	0.6
Nyitra > ...	7	8	10	25	15.3	Torontál vármegye...	133	131	112	379	39.8
Pozsony > ...	40	20	19	79	32.1	Pancsova tjt.....	—	1	—	1	4.8
Trencsén > ...	—	1	1	2	11.8	Összesen....	335	250	210	795	22.2
Turóc > ...	—	1	—	1	12.5	g) Királyhágóntúl.					
Zólyom > ...	—	2	1	3	5.0	Alsó-Fehér várm....	9	7	6	22	6.1
Összesen....	193	113	133	439	28.2	Beszterce-Naszód...	2	—	2	4	2.5
c) Duna-Tisza köze.						Brassó vármegye....					
Bács-Bodrog várm....	224	143	191	557	34.6	Csik > ...	1	4	1	6	1.0
Baja tjt.....	2	2	—	4	8.0	Fogarasz > ...	14	—	1	15	12.0
Újvidék tjt.....	11	1	5	17	9.6	Háromszék > ...	45	9	4	58	15.8
Zombor tjt.....	—	1	—	1	1.0	Hunyad > ...	3	—	1	4	2.5
Csongrád vármegye..	8	2	3	13	9.8	Kis-Küküllő > ...	99	73	82	254	19.8
Hódmezővásárh.tjt.	—	1	—	1	2.4	Kolozs > ...	11	4	12	27	13.1
Heves vármegye.....	609	334	371	1,314	66.2	Maros-Torda várm...	38	19	19	76	24.1
Jász-N.-Szolnok vm..	36	30	10	76	23.2	Nagy-Küküllő várm..	85	53	14	152	35.2
Pest-P.-S.-Kiskun >	105	68	67	240	20.5	Szeben vármegye....	14	9	4	27	26.0
Összesen....	935	581	647	2.223	24.3	Szolnok-Doboka vm..	12	5	7	24	8.2
d) Tisza jobb partja.						Torda-Aranyos > ...					
Abauj-Torna várm...	753	575	541	1,869	34.8	Torda vármegye....	3	9	5	17	9.9
Bereg vármegye.....	255	163	71	489	21.8	Udvarhely > ...	136	57	36	229	12.6
Borsod > ...	729	509	400	1,638	43.4	Összesen....	495	237	197	929	14.2
Miskolc tjt.....	11	9	2	22	12.7	Magyarország össz.					
Gömör és K.-Hont vm.	527	319	278	1,124	65.6	9.618	6.400	5.784	21.822	27.4	
Sáros vármegye.....	2	4	5	11	14.3	Horvát-Szlavonors.					
Szepes > ...	9	6	2	17	16.2	B.-Križevci várm.	34	7	10	51	42.5
Ung > ...	133	133	136	405	15.2	Požega > ...	22	16	14	52	14.6
Zemplén > ...	576	332	351	1,309	25.1	Srijem > ...	18	5	11	34	17.8
Összesen....	2.993	2.100	1.786	6.879	32.0	Varaždin tjt.....	1	—	—	1	7.1
Magyarország.						Virovitica vármegye..					
a) Duna jobb partja.						Összesen....					
Baranya vármegye...	50	63	33	151	15.8	111	65	41	217	17.2	
Fejér > ...	113	78	41	232	66.1	Magyarbirodalom					
Moson > ...	30	24	18	72	33.8	9.729	6.465	5.325	22.019	27.2	
Somogy > ...	85	43	65	193	32.1	b) Németek.					
Sopron > ...	21	19	11	51	24.9	Vas vármegye.....					
Tolna > ...	313	253	298	839	27.0	Veszprém vármegye.	299	199	179	600	52.7
Magyarország.						Mástörvényhatóságok					
a) Duna jobb partja.						Összesen....					
Baranya vármegye...	50	63	33	151	15.8	92	703	711	2.406	28.1	
Fejér > ...	113	78	41	232	66.1	b) Duna bal partja.					
Moson > ...	30	24	18	72	33.8	Bars vármegye.....					
Somogy > ...	85	43	65	193	32.1	30	13	14	47	51.6	
Sopron > ...	21	19	11	51	24.9	Esztergom vármegye.					
Tolna > ...	313	253	298	839	27.0	14	3	12	29	14.9	
Magyarország.						Liptó vármegye.....					
a) Duna jobb partja.						Összesen....					
Baranya vármegye...	50	63	33	151	15.8	—	—	4	4	13.4	

Közigazgatási, országos, törvényhatóság	1911	1912	1913	1911—1913		Közigazgatási, országos, törvényhatóság	1911	1912	1913	1911—1913	
	években visszavándorolt						években visszavándorolt				
	szám szerint				a kívándoroltak %ában		szám szerint				a kívándoroltak %ában
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Nyitra vármegye.....	18	12	7	37	24.2	Krassó-Szörény vm..	6	9	—	15	1.8
Pozsony > ...	23	7	5	35	28.5	Temes vármegye.....	707	578	511	1.796	31.0
Mástörvényhatóságok	21	14	9	44	15.9	Torontál > ...	1.256	1.154	834	3.244	59.1
Összesen....	66	43	31	138	22.7	Pancsova tjt.	1	5	—	6	3.0
c) Duna-Tisza köze.						Mástörvényhatóságok					
Bács-Bodrog várm. ...	682	585	495	1.760	29.6	3	14	—	17	1.4	
Pest-P.-S.-Kiskun vm.	8	21	4	33	11.5	Összesen....	2.123	1.910	1.465	5.498	34.4
Mástörvényhatóságok	8	3	5	16	3.7	g) Királyhágóntúl.					
Összesen....	698	609	502	1.809	27.1	Beszterce-Naszód ...	30	22	15	67	10.0
d) Tisza jobb partja.						Brassó vármegye....					
Abauj-Torna várm. ...	20	6	12	38	26.2	Kis-Küküllő > ...	58	37	28	123	17.1
Bereg vármegye.....	9	9	9	27	8.4	Kolozs > ...	38	36	20	94	24.3
Gömör és K.-Hont vm.	25	13	12	50	25.8	Nagy-Küküllő várm..	207	144	104	455	29.4
Szepes vármegye....	75	50	59	187	21.4	Szeben vármegye....	126	106	68	300	24.7
Mástörvényhatóságok	18	15	23	56	15.1	Mástörvényhatóságok	32	14	4	50	9.0
Összesen....	150	93	115	358	20.1	Összesen....	515	372	247	1.134	19.5
e) Tisza bal partja.						Magyarország össz.					
Máramaros várm....	24	13	20	57	14.1	4.687	3.787	3.125	11.599	28.7	
Szatmár > ...	78	21	10	109	50.2	Horvát-Szlavonors.					
Mástörvényhatóságok	11	17	4	32	21.1	Požega vármegye ...					
Összesen....	113	51	34	198	25.6	Srijem > ...	73	84	36	193	16.4
f) Tisza-Maros szöge.						Tirovitica > ...					
Arad vármegye.....	150	150	120	420	27.8	Mástörvényhatóságok	15	16	14	45	5.6
Összesen....	150	150	120	420	27.8	Összesen....	225	198	143	566	15.3
Magyarország.						Magyarbirodalom					
a) Duna jobb partja.						Összesen....					
Arad vármegye.....	15	2	1	18	23.7	4.912	3.965	3.268	12.145	27.6	
b) Duna bal partja.						o) Tótok.					
Árva vármegye.....	240	234	207	681	43.5	Gömör és K.-Hont vm.	393	260	339	992	35.4
Bars > ...	116	71	120	307	41.0	Sáros vármegye.....	336	744	723	2.303	43.4
Hont > ...	173	108	86	367	82.1	Szepes > ...	421	326	329	1.099	24.1
Liptó > ...	176	118	156	450	24.4	Ung > ...	280	292	167	739	29.2
Nógrád > ...	125	68	90	283	59.7	Zemplén > ...	916	674	783	2.373	33.2
Nyitra > ...	683	540	497	1.720	40.7	Mástörvényhatóságok	14	9	6	29	19.1
Pozsony > ...	311	239	170	720	45.5	Összesen....	3.144	2.508	2.328	8.180	32.3
Trencsén > ...	659	570	455	1.684	55.4	e) Tisza bal partja.					
Turóc > ...	59	46	42	147	11.6	Békés vármegye....	23	32	24	59	43.9
Zólyom > ...	255	206	172	634	39.7	Mástörvényhatóságok	5	1	—	6	4.7
Mástörvényhatóságok	2	—	7	9	9.7	Összesen....	28	33	34	95	30.6
Összesen....	2.800	2.200	2.062	7.062	41.5	f) Tisza-Maros szöge.					
c) Duna-Tisza köze.						Torontál vármegye...					
Bács-Bodrog várm...	164	101	97	362	55.5	90	7</				

(34) A visszavándorlók anyanyelve törvényhatóságokint az 1911-1913. években.

Közigazgatási, országgrész, törvényhatóság	1911-1913					Közigazgatási, országgrész, törvényhatóság	1911-1913				
	években visszavándorolt						években visszavándorolt				
	szám szerint				a kívándoroltak %ában		szám szerint				a kívándoroltak %ában
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
g) Királyhágóntúl.											
Alsó-Fehér várm....	459	172	101	832	18.1	Nagy-Küküllő várm....	384	281	233	898	18.7
Beszterce-Naszód ...	161	100	113	374	18.8	Szeben vármegye....	566	460	336	1.362	35.2
Brassó vármegye....	14	18	11	43	41.3	Szolnok-Doboka vm..	257	158	158	571	17.3
Fogaras >	340	219	116	675	25.3	Torda-Aranyos > ...	73	55	56	184	18.6
Hunyad >	98	79	39	211	15.5	Udvarhely > ...	30	35	12	77	25.3
Kis-Küküllő >	307	186	135	628	17.9	Mástörvényhatóságok	1	5	1	7	5.6
Kolozs >	89	91	92	272	18.8	Összesen....	2.796	1.801	1.550	6.147	20.4
Maros-Torda várm....	22	12	9	43	6.9	Magyarország össz.	4.613	2.925	2.565	10.103	21.3
e) Ruthének.											
Magyarország.						e) Tisza bal partja.					
c Duna-Tisza köze.						Máramaros várm....					
Bács-Bodrog várm....	72	75	51	198	57.6	Ugocea >	97	79	25	201	17.6
Mástörvényhatóságok	3	5	—	8	65.7	Összesen....	276	253	151	680	31.3
Összesen....	75	80	51	206	86.5	f) Tisza-Maros szöge.					
d) Tisza jobb partja.						g) Királyhágóntúl.					
Bereg vármegye....	102	107	103	312	17.3	Magyarország össz.	1.438	1.333	1.113	3.884	44.7
Sáros >	291	316	239	846	82.1	Horvát-Szlavonors.					
Szepes >	76	41	23	140	41.5	Srijem vármegye....					
Ung >	245	225	232	703	32.6	Mástörvényhatóságok	5	6	1	12	29.3
Zemplén >	417	345	307	1.069	93.0	Összesen....	17	17	8	42	34.4
Mástörvényhatóságok	—	1	—	1	16.7	Magyarbirodalom	1.505	1.400	1.121	4.026	44.6
Összesen....	1.132	1.035	994	3.071	47.4	f) Horvátok.					
Magyarország.						Horvát-Szlavonors.					
a) Duna jobb partja.						B.-Križevci vm....					
Baranya vármegye....	1	—	—	1	6.3	Lika-Krbava > ...	276	222	139	637	42.7
Somogy >	13	9	6	28	52.4	Modruš-Rijeka > ...	689	453	422	1.564	32.7
Sopron >	7	24	9	33	31.7	Požega vármegye....	122	94	90	306	15.7
Vas >	14	11	20	45	46.9	Srijem >	89	55	72	216	24.7
Zala >	18	17	9	44	46.8	Varaždin >	202	139	150	491	32.8
Mástörvényhatóságok	7	1	—	8	57.1	Varaždin tjv.	—	12	22	34	11.3
Összesen....	65	62	37	164	42.4	Virovitica vármegye.	196	116	80	392	13.9
b) Tisza jobb partja.						Zagreb >					
Bács-Bodrog várm....	6	1	1	8	88.9	Zagreb tjv.	1.222	874	966	3.062	44.4
Mástörvényhatóságok	—	—	—	—	—	Mástörvényhatóságok	—	1	1	2	0.4
Összesen....	6	1	1	8	88.9	Összesen....	3.132	2.190	2.197	7.569	32.2
c) Tisza-Maros szöge.						Magyarbirodalom					
Torontál vármegye....	37	25	13	75	47.8	3.290	2.279	2.298	7.817	32.4	
Összesen....	37	25	13	75	47.8	g) Szerbek.					
Magyarország össz.	103	89	51	243	41.2	Horvát-Szlavonors.					
Magyarország.						B.-Križevci vm....					
a) Duna jobb partja.						Lika-Krbava > ...					
Baranya vármegye....	2	7	4	13	19.1	Modruš-Rijeka > ...	104	165	113	382	32.7
Toina >	5	—	8	13	39.4	Požega vármegye....	76	38	64	178	17.4
Összesen....	7	7	12	26	25.5	Srijem >	107	79	92	278	31.3
c) Duna-Tisza köze.						Virovitica > ...					
Bács-Bodrog várm....	218	139	144	501	52.6	Zagreb >	27	24	31	82	15.9
Mástörvényhatóságok	4	1	1	6	3.3	Mástörvényhatóságok	518	349	648	1.515	62.8
Összesen....	222	140	145	507	44.7	Összesen....	1.085	835	1.206	3.136	37.0
f) Tisza-Maros szöge.						Magyarbirodalom					
Csanád vármegye....	12	9	6	27	41.7	2.125	1.373	1.322	5.330	40.0	
Krassó-Szőrény vm..	14	3	8	25	31.8	Ismétlés.					
Temes vármegye....	105	57	129	291	42.3	Magyarok	9.729	6.465	5.825	22.019	27.3
Torontál >	669	328	325	1.322	49.8	Németek	4.912	3.985	3.268	12.165	27.6
Mástörvényhatóságok	1	1	1	3	2.2	Tótok	6.331	4.923	4.717	15.967	36.7
Összesen....	801	391	439	1.631	46.0	Románok	4.613	2.925	2.565	10.103	21.8
Magyarország össz.	1.030	533	626	2.194	45.3	Ruthének	1.505	1.400	1.121	4.026	44.6
						Horvátok					
						Szerbek					
						Mindössze....					
						32.495					
						23.358					
						21.576					
						77.427					
						29.5					

35. A tengerentúli kivándorlás a Magyarbirodalomból az 1871-1913. években kikötőnkint.

Év	Kivándorolt a Magyarbirodalomból az alábbi európai kikötőkön át az illető kikötők feljegyzése szerint																Mindössze
	Fiumén át	Triestén át	németországi kikötőkön át és pedig			Antwerpenen át	németalföldi kikötőkön át és pedig			Liverpoolon át	Havren át	Cherbourg-on át	olaszországi kikötőkön át és pedig				
			Hamburgon át	Brémán át	összesen		Amsterdamon át	Rotterdamon át	összesen				Genuán át	Nápolyon át	összesen		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
1871.....	—	—	296	58	994	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	994
1872.....	—	—	457	138	595	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	595
1873.....	—	—	764	198	962	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	962
1874.....	—	—	701	226	927	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	927
1875.....	—	—	787	278	1.065	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1.065
1871-1875 összesen....	—	—	2.945	868	3.813	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3.813
1876.....	—	—	501	124	625	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	625
1877.....	—	—	495	157	652	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	652
1878.....	—	—	661	142	803	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	803
1879.....	—	—	1.292	467	1.759	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1.759
1880.....	—	—	8.146	620	8.766	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8.766
1876-1880 összesen....	—	—	11.085	1.510	12.605	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12.605
1871-1880. >	—	—	14.040	2.408	16.448	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16.448
1881.....	—	—	10.453	804	11.257	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11.257
1882.....	—	—	16.060	1.490	17.550	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17.550
1883.....	—	—	11.478	3.361	14.839	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14.839
1884.....	—	—	7.885	5.310	13.195	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13.195
1885.....	—	—	4.179	8.169	12.348	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12.348
1881-1885 összesen....	—	—	50.055	19.104	69.159	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	69.159
1886.....	—	—	12.176	12.973	25.149	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	25.149
1887.....	—	—	9.598	8.673	18.271	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18.271
1888.....	—	—	8.179	9.451	17.630	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17.630
1889.....	—	—	4.873	17.177	22.050	940	166	421	587	—	—	—	—	1.567	1.567	25.144	
1890.....	—	—	5.418	21.850	27.268	1.434	374	946	1.320	—	—	—	—	1.448	1.448	31.470	
1886-1890 összesen....	—	—	40.244	70.124	110.368	2.374	540	1.387	1.907	—	—	—	—	3.015	3.015	117.664	
1891-1890. >	—	—	90.239	89.228	179.467	2.374	540	1.387	1.907	—	—	—	—	3.015	3.015	186.323	
1891.....	—	—	4.124	17.289	21.413	5.443	784	4.314	5.098	—	—	—	—	1.046	1.046	33.000	
1892.....	—	—	2.645	17.667	20.312	6.555	1.808	5.729	7.537	—	—	—	—	721	721	35.125	
1893.....	—	—	1.867	12.059	13.926	7.178	135	679	814	—	—	—	—	1.078	1.078	22.926	
1894.....	—	—	1.366	4.061	5.427	2.212	20	277	297	—	—	—	—	109	109	8.044	
1895.....	—	—	3.679	13.857	17.536	4.675	445	3.012	3.457	—	—	—	—	190	190	25.853	
1891-1895 összesen....	—	—	13.631	64.933	78.564	26.063	3.192	14.011	17.203	—	—	—	—	3.143	3.143	125.023	
1896.....	—	—	3.082	11.726	14.808	6.122	404	2.105	2.509	—	—	—	—	1.210	1.210	24.649	
1897.....	—	—	1.584	8.092	9.676	2.820	175	762	937	—	—	—	—	678	678	14.105	
1898.....	—	—	2.135	14.758	16.893	3.268	74	1.751	1.825	—							

36. A németbirodalmi kikötőkön át kivándorolt magyar honos egyének kivándorlási iránya az 1892-1912. években.

Table with columns for years (1892-1912) and destinations (Great Britain, North America, etc.). It shows the number of emigrants and their distribution by region.

37. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államokba irányult bevándorlás az 1821-1913. években.

Table showing immigration statistics to the USA from 1821-1913, categorized by country of origin (Magyarország, Ausztria, Németbirodalom, etc.) and gender.

Forrás: Annual report of the Commissioner-General of Immigration for the fiscal year ended June 30 (1901-1913). Immigration into the United States showing number, nationality, sex, age, occupation, destination, etc. from 1820 to 1908.

38. Az amerikai kivándorlás kikötői adatai a természetes szaporodáshoz s a népességhez viszonyítva az 1881-1913. években.

Table comparing natural increase and immigration in the USA from 1881-1913, showing percentages and absolute numbers.

39. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államokba irányuló magyarországi és ausztriai bevándorlás az 1861-1898. években.

Table showing immigration from Hungary and Austria to the USA from 1861-1898, with columns for country and year.

Forrás: Immigration into the United States, showing number, nationality, sex, age, occupation, destination, etc. from 1820 to 1903.

40. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államokba bevándorolt magyar állampolgárok nemek szerint az 1869-1898. években.

Table showing immigration of Hungarian citizens to the USA from 1869-1898, broken down by gender (férfi, nő).

Forrás: Mint a 39. táblánál.

41. Férfiak és nők kivándorlása Magyarországból Amerikába az 1901-1913. években.

Table showing male and female immigration from Hungary to the USA from 1901-1913, with columns for gender, year, and percentage.

Magyarországi kivándorlás.

Közigazgatási, országgrész, törvényhatóság	Kivándorlók száma																			
	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1899-1904	1905	1906	1907	1905-1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1908-1913	1899-1913	
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
Magyarország.																				
a) Duna jobb partja.																				
Baranya vármegye.....	8	3	7	27	61	106	212	286	382	660	1.328	115	349	305	293	395	272	1.729	3.269	
Pécs tjt.....	3	5	58	16	7	27	116	55	112	198	365	45	78	41	82	97	85	428	909	
Fejér vármegye.....	16	78	90	260	332	364	1.140	668	525	1.045	2.238	314	645	423	233	418	304	2.337	5.715	
Székesfehérvár tjt.....	—	7	5	18	22	34	86	47	14	66	127	19	25	26	24	26	26	146	359	
Győr vármegye.....	93	390	352	372	639	426	2.272	952	972	1.225	3.149	280	658	465	481	645	501	3.038	8.454	
Győr tjt.....	10	7	1	7	5	6	36	38	26	107	166	11	32	59	46	40	228	430		
Komárom vármegye.....	14	13	29	90	112	144	402	280	303	461	1.044	110	189	139	105	224	170	937	2.383	
Komárom tjt.....	—	1	1	13	17	6	38	12	11	27	50	12	3	5	11	4	8	48	131	
Moson vármegye.....	44	74	86	118	432	262	1.016	231	180	216	627	99	169	132	112	76	46	634	2.277	
Somogy >.....	—	10	1	192	115	172	490	876	1.526	2.324	4.726	207	815	802	528	1.124	839	4.315	9.531	
Sopron >.....	68	166	391	452	438	532	2.117	1.211	1.210	1.778	4.199	328	922	606	293	432	453	3.034	9.850	
Sopron tjt.....	1	3	1	4	2	1	12	6	21	51	78	18	12	9	6	1	6	55	145	
Tolna vármegye.....	16	67	23	199	544	310	1.159	1.124	1.338	2.178	4.635	555	1.598	1.388	1.112	2.011	1.525	8.134	13.928	
Vas >.....	236	296	435	1.313	1.513	1.389	5.182	4.234	3.809	3.921	11.964	735	2.230	1.094	845	1.216	1.291	7.411	24.557	
Veszprém >.....	297	670	819	1.655	1.119	2.251	6.804	4.517	4.257	4.124	12.898	1.204	2.669	1.451	1.614	1.746	1.368	10.052	29.754	
Zala >.....	10	31	47	99	157	256	600	932	1.029	1.021	3.582	111	382	510	585	831	878	3.297	7.479	
Összesen.....	316	1.821	2.346	4.335	5.533	6.306	21.632	15.484	15.715	19.997	51.178	4.163	10.774	7.408	6.372	9.234	7.812	45.313	118.671	
b) Duna bal partja.																				
Árva vármegye.....	456	693	1.000	1.122	668	807	4.746	1.885	1.095	1.595	5.175	549	1.319	876	510	488	580	4.322	14.243	
Bars >.....	5	5	13	44	54	66	187	258	443	558	1.254	123	399	316	183	360	323	1.719	3.160	
Esztergom vármegye.....	—	3	1	19	65	68	156	60	149	193	402	38	85	127	69	90	113	512	1.070	
Hont vármegye.....	2	1	4	24	100	86	217	420	789	921	2.130	145	503	357	124	334	179	1.642	3.989	
Selmeczbánya tjt.....	—	—	2	4	22	10	33	38	66	101	205	8	13	16	25	19	8	89	332	
Liptó vármegye.....	159	329	526	910	612	824	3.360	1.999	1.276	1.120	4.395	634	983	779	392	715	768	4.241	11.996	
Nógrád >.....	20	42	108	234	320	440	1.164	1.003	1.292	1.024	3.319	141	464	451	330	543	304	2.233	6.716	
Nyitra >.....	554	584	1.257	2.060	1.714	1.594	7.763	4.116	4.498	4.523	13.137	947	3.251	1.569	1.309	1.650	1.378	10.097	30.997	
Pozsony >.....	27	193	197	338	590	559	1.834	1.713	1.580	1.904	5.197	303	1.248	877	544	653	670	4.295	11.326	
Pozsony tjt.....	5	6	3	10	35	50	109	61	82	137	230	31	36	17	33	37	32	136	575	
Trencsén vármegye.....	82	472	616	831	1.122	877	4.000	3.652	3.295	3.071	10.018	719	2.314	1.304	624	1.099	1.093	7.146	21.164	
Turóc >.....	144	162	497	454	409	483	2.149	1.298	1.098	925	3.221	197	635	472	313	445	387	2.449	7.319	
Zólyom >.....	31	47	66	357	405	490	1.396	1.197	1.474	1.493	4.169	291	858	530	439	829	375	3.322	8.887	
Összesen.....	1.485	2.467	4.290	6.407	6.116	6.354	27.119	17.635	17.737	17.470	52.902	4.124	12.108	7.694	4.870	7.232	6.215	42.253	122.274	
c) Duna-Tisza köze.																				
Bács-Bodrog várm... Baja tjt.....	32	168	422	1.185	1.307	1.106	4.220	4.667	5.220	7.379	17.266	1.729	4.291	3.695	2.558	3.904	2.310	18.437	39.973	
Szabadka tjt.....	1	2	3	3	11	7	27	14	13	47	74	9	13	32	19	20	—	93	194	
Újvidék tjt.....	—	1	—	3	1	8	13	23	31	33	87	12	13	8	5	13	11	62	162	
Zombor tjt.....	—	2	13	23	43	70	161	153	230	236	619	33	165	130	107	169	161	815	1.595	
Csongrád vármegye.....	4	4	2	5	27	20	62	51	92	71	214	23	43	24	24	65	23	212	488	
Hódmezővásárh. tjt.....	—	—	2	3	6	—	11	16	9	12	37	6	10	8	12	14	16	66	114	
Szeged tjt.....	5	—	1	1	—	—	7	14	86	145	245	53	83	66	72	115	73	462	714	
Heves vármegye.....	14	35	86	554	601	611	1.901	1.817	2.070	2.023	5.910	636	1.494	918	402	1.049	529	5.028	12.839	
Jász-N.-Szolnok vm. Pest-P.-S.-Kiskun > Budapest székesföv. Keckemét tjt.....	10	7	16	69	77	50	229	53	173	223	449	71	126	85	121	142	51	596	1.274	
Összesen.....	69	38	106	409	435	409	1.466	880	1.150	1.180	3.210	231	569	398	502	505	519	2.774	7.450	
Összesen.....	—	—	—	—	—	735	735	2.503	3.677	3.975	10.155	1.000	1.011	1.023	931	1.083	1.251	6.299	17.189	
Összesen.....	135	238	632	2.233	2.524	3.020	8.332	10.241	12.495	15.529	37.715	3.363	7.832	6.443	4.310	7.136	4.332	35.276	82.343	
d) Tisza jobb partja.																				
Abauj-Torna várm... Kassa tjt.....	3.321	2.382	3.716	3.051	2.480	2.626	17.570	5.138	4.110	3.326	12.580	1.291	2.942	2.525	1.881	2.786	2.553	13.978	44.134	
Bereg vármegye.....	53	107	81	221	376	424	1.262	637	545	574	1.756	162	233	201	157	207	307	1.267	4.235	
Borsod >.....	477	632	1.310	1.339	1.161	1.104	6.023	3.058	2.604	2.376	8.098	785	1.970	1.463	1.004	1.593	1.335	8.650	22.711	
Miskolc tjt.....	295	773	1.204	1.372	1.556	1.608	6.803	2.798	2.578	2.981	8.357	1.092	2.364	1.440	919	1.692	941	8.448	23.613	
Gömör és K.-Hont vm. Sáros vármegye.....	1.241	1.123	1.898	2.551	2.333	2.573	11.769	3.589	2.773	2.688	9.050	980	2.582	1.948	1.304	1.330	1.337	9.981	30.800	
Szepes >.....	3.962	4.028	4.602	3.339	3.456	3.275	22.662	5.873	4.221	4.166	14.260	1.449	2.895	2.159	1.760	2.356	2.422	13.041	49.993	
Ung >.....	3.319	3.056	3.871	3.492	3.241	3.337	20.359	6.009	3.876	3.405	13.290	1.092	2.560	2.486	1.623	1.982	2.093	11.841	45.490	
Zemplén >.....	2.414	3.151	3.263	2.977	2.408	2.487	16.700	4.874	3.723	3.778	12.375	1.313	3.819	2.802	2.247	2.941	3.372	16.494	45.669	
Összesen.....	4.167	4.953	6.767	5.697	4.519	4.927	30.930	8.907	7.532	8.206	24.645	2.309	6.093	5.430	3.523	5.255	3.989	26.709	82.284	
Összesen.....	19.242	20.235	26.712	23.939	21.580	22.411	134.039	40.333	31.968	31.509	104.351	10.533	25.546	20.533	14.477	20.723	18.917	110.704	349.144	

1) 1908-ig rt. város volt.

Közigazgatási, országgrész, törvényhatóság	Kivándorlók száma																			
	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1899-1904	1905	1906	1907	1905-1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1908-1913	1899-1913	
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
e) Tisza bal partja.																				
Békés vármegye.....	3	36	49	45	155	148	436	458	1.216	1.308	2.982	257	448	347	217	440	233	1.942	5.360	
Bihar >.....	—	14	22	58	163	201	453	452	1.533	2.388	4.373	436	983	983	624	1.907	1.509	6.447	11.273	
Nagyvárad tjt.....	—	—	3	12	27	70	112	136	223	242	601	44	66	47	51	38	98	344	1.057	
Hajdu vármegye.....	7	9	2	31	29	94	172	134	245	445	824	93	186	153	48	83	96	664	1.660	
Debreczen tjt.....	16	28	28	57	49	121	297	78	168	170	416	62	79	43	41	69	106	400	1.113	
Máramaros várm... Szabolcs >.....	21	629	509	698	725	321	2.903	1.289	989	966	3.244	274	933</							

43. Az Amerikába irányuló kivándorlás átlagos nagysága és %-os megoszlása törvényhatóságok szerint az 1899-1913. években.

Table with columns for 'Közjogi alkatrész, országrész, törvényhatóság', 'Kivándorlók száma az', 'Az oldalt megnevezett törvényhatóságra esett a kivándorlásból %-ban az', and years 1899-1913. Includes sub-sections like 'Magyarország', 'Tisza bal partja', 'Tisza-Maros szöge', 'Királyhágóntúl', 'Fiume v. és ker.', 'Horvát-Szlavonors.', 'Tisza jobb partja'.

1) 1908-ig rt. város volt.

44. Az Amerikába irányuló kivándorlás nagysága a lélekszámhoz viszonyítva és a természetes szaporodás %-ában törvényhatóságok szerint az 1899-1913. években.

Table with columns for 'Közjogi alkatrész, országrész, törvényhatóság', '10.000 lélekre esett kivándorló az', 'A kivándorlás a term. szaporodás %-ában az', and years 1899-1913. Includes sub-sections like 'Magyarország', 'Tisza bal partja', 'Tisza-Maros szöge', 'Királyhágóntúl', 'Fiume v. és ker.', 'Horvát-Szlavonors.', 'Tisza jobb partja'.

1) 1908-ig rt. város volt.

2) Nem számítható ki, mert a természetes szaporodás negatív volt.

45. A Magyarországból Amerikába kivándoroltak

Table with columns for years (1905-1913) and rows for counties (Magyarország, a) Duna jobb partja, b) Duna bal partja, c) Duna-Tisza köze, d) Tisza jobb partja). Includes sub-columns for gender and percentage.

1) 1908-ig rt. város volt.

nemek szerint az 1905-7. és 1911-13. években.

Table with columns for years (1905-1913) and rows for counties (Gömör és K.-Hont vm., a) Tisza bal partja, f) Tisza-Maros szöge, g) Királyhágóntúl, h) Fiume v. és ker., Magyarország Össz.). Includes sub-columns for gender and percentage.

46. Az Egyesült-Államok magyarországi és ausztriai bevándorlói anyanyelv szerint az 1900/1-1912/3. években.

Anyanyelv	A bevándorlók száma														Összesen 1900/1-1912/3
	1900/1	1901/2	1902/3	1903/4	1904/5	1905/6	1906/7	1907/8	1908/9	1909/10	1910/11	1911/12	1912/13		
a) Magyarországból és Ausztriából bevándoroltak.															
Magyar	13.310	23.609	27.113	23.851	45.871	42.848	59.593	23.826	27.941	26.818	19.616	23.174	29.821	387.391	
Német	7.816	16.249	23.597	22.507	33.642	34.848	40.497	27.576	21.096	26.324	21.350	21.124	24.115	310.741	
Cseh és morva	3.766	5.539	9.577	11.838	11.593	12.035	13.363	9.899	6.609	8.162	8.073	8.031	10.541	220.278	
Lengyel	20.238	32.429	37.499	30.243	50.785	43.803	59.719	26.423	36.433	60.675	27.115	30.649	54.997	511.508	
Ruthén	5.276	7.533	9.819	9.415	14.250	15.889	23.751	12.100	15.296	27.438	17.068	20.875	23.579	207.229	
Dalmát, bosnyák	717	1.004	1.723	2.023	2.552	4.424	7.263	3.685	1.805	9.452	6.334	6.311	7.333	79.051	
Bolgár, szerb	41	461	4.237	2.038	3.227	2.579	6.223	3.759	1.323	9.452	6.334	6.311	7.333	79.051	
Olasz	1.463	1.714	2.170	1.984	2.355	1.962	1.506	1.121	1.151	1.858	1.286	1.099	1.962	21.631	
Horvát és szlovén	17.905	30.223	32.892	21.105	34.932	43.157	47.125	19.782	19.473	38.785	18.152	23.807	40.767	388.105	
Román	557	1.735	4.173	3.851	10.811	18.429	8.791	7.484	18.429	8.791	7.484	18.429	8.791	101.217	
Tót	29.243	36.931	34.419	27.895	52.282	36.550	41.815	15.979	22.374	32.203	21.145	25.017	26.834	402.680	
Zsidó	18.006	12.848	18.759	20.211	17.352	14.884	18.855	15.293	8.431	13.142	12.785	10.787	15.202	191.555	
Egyéb	2	1.664	50	145	239	103	283	275	235	421	361	533	2.235	6.640	
Összesen	113.390	171.989	206.011	177.156	275.633	265.128	333.452	183.599	170.191	288.737	159.037	178.882	254.825	2.738.030	
b) Magyarországból bevándoroltak.															
Magyar	13.300	23.500	27.000	23.551	45.800	42.800	59.000	23.600	27.500	26.304	19.303	22.818	29.422	382.993	
Tót	28.200	35.900	33.400	26.895	51.009	35.000	39.815	11.000	21.000	31.299	20.673	24.358	25.923	387.472	
Ruthén	2.000	2.500	3.000	3.000	3.268	4.000	6.000	2.500	4.000	3.433	1.908	3.591	3.979	43.079	
Román	500	1.600	4.100	3.700	7.167	10.700	18.000	8.600	7.000	13.072	4.682	7.199	11.955	98.175	
Német	5.000	10.000	15.000	14.000	25.759	26.500	26.000	17.000	14.000	19.433	15.027	14.859	16.002	218.690	
Horvát és szlovén	10.000	19.000	21.000	14.000	22.007	23.400	32.000	19.000	11.000	22.330	10.537	14.958	22.970	239.842	
Szerb és bolgár	—	400	4.100	2.000	2.340	3.000	6.000	3.500	1.600	4.147	1.753	2.403	3.213	34.456	
Zsidó	4.000	4.000	6.000	7.000	6.233	4.000	6.000	4.000	2.500	2.433	2.684	2.222	3.371	54.453	
Egyéb	—	—	—	615	—	—	645	326	738	348	456	620	845	4.593	
Összesen	83.009	96.900	113.600	94.146	163.703	153.540	193.460	85.526	89.338	122.944	76.923	93.023	117.530	1.483.693	

Forrás: Annual report of the Commissioner-General of Immigration for the fiscal year ended June 30 (1901-1913); a magyarországi bevándorlók adatainak részletezése csak az 1904/5, továbbá 1907/8-1912/3. években nyugszik pozitív alapon, másutt számítási eredménye.

47. Magyar anyanyelvű bevándorlók az Észak-Amerikai Egyesült-Államok egyes államaiban államonként az 1898/99-1912/13. években.

Év	Bevándorlók száma a jun. 30-án végződő pénzügyi évben															Összesen
	New-York	New-Jersey	Pennsylvan	Middle Atlantic összesen	Ohio	Indiana	Illinois	Michigan	Wisconsin	Eastern North-Central összesen	Minnesota	Missouri	California	Egyéb államok		
1898/1899	1.276	892	1.390	3.553	531	34	99	7	8	729	4	19	3	537	4.900	
1899/1900	2.435	2.712	5.199	10.345	1.533	190	287	61	27	2.143	20	16	11	1.237	13.777	
1900/1901	2.420	2.331	5.095	9.896	1.424	235	501	53	22	2.235	22	22	6	1.190	13.311	
1901/1902	4.475	4.252	8.302	17.029	3.695	413	544	155	70	4.377	15	40	4	1.645	23.610	
1902/1903	5.291	3.661	9.701	18.653	4.489	555	760	313	100	6.217	101	107	20	2.026	27.124	
1903/1904	4.731	3.436	8.125	16.392	3.810	421	830	214	90	5.365	78	210	17	1.821	23.883	
1904/1905	8.076	7.177	15.226	30.479	8.193	1.025	1.354	719	223	11.519	67	415	27	3.523	46.030	
1905/1906	9.905	6.632	13.222	29.759	6.130	896	2.227	1.033	376	10.662	55	536	41	3.209	44.261	
1906/1907	10.573	8.565	18.311	37.449	10.809	1.708	2.916	1.346	809	17.588	62	560	41	4.371	60.071	
1907/1908	5.609	2.758	6.442	14.809	4.220	613	1.411	615	438	7.347	114	403	57	1.648	24.378	
1908/1909	4.639	4.534	8.045	17.263	5.036	772	1.586	745	472	8.611	161	227	29	2.403	23.704	
1909/1910	4.712	4.008	7.107	15.827	5.398	825	1.554	907	461	9.145	86	262	35	1.947	27.302	
1910/1911	3.987	2.972	4.505	11.564	3.636	666	1.242	535	337	6.416	47	201	42	1.726	19.996	
1911/1912	4.236	3.619	5.161	13.016	4.702	625	1.297	1.090	541	8.265	113	182	61	1.962	23.599	
1912/1913	4.921	3.957	7.286	16.164	6.646	1.016	1.893	1.575	616	11.691	105	—	44	2.606	30.610	
1898/9-1912/3	77.336	61.656	123.216	282.203	70.302	10.054	18.446	9.368	4.645	112.313	1.050	3.189	433	31.346	411.555	
%	18,8	15,0	29,9	83,7	17,1	2,4	4,3	2,3	1,1	27,4	0,3	0,8	0,1	7,7	100,0	

Forrás: Mint a 46. táblánál.

48. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államokba bevándorolt magyar anyanyelvűek nem, kor, irni-olvasni tudás, pénzügyi, stb. viszonyok szerint az 1898/99-1912/13. években.

Év	Összes magyar anyanyelvű bevándorlók	Nem szerint		Kor szerint			A 14 évesek és azon felüliek irni-olvasni tudásuk szerint			Pénzügyi viszonyok			Az utiköltséget						
		férfi	nő	14 éven alul	14-44 évesek	45 évesek és azon felüliek	csak olvasni tud	sem irni-olvasni nem tudók	összesen	Rokonhoz	Baráthoz	sem rokonhoz, sem barátához nem	50 dollárt v. többet a magukkal hozott pénzzel össze tudták látni	50 dollárt kevesebbet	50 dollárt kevesebbet a magukkal hozott pénzzel össze tudták látni	önmaguk fizették	rokonok	barátok	személy
1898/99	4.900	3.060	1.840	485	4.210	205	11	466	477	—	—	—	262	3.624	53.324	—	—	—	
1899/1900	13.777	10.207	3.570	1.018	12.167	592	24	2.124	2.148	—	—	—	559	10.765	143.262	—	—	—	
1900/1	13.311	9.627	3.684	1.108	11.620	533	53	859	912	—	—	—	618	10.751	143.560	—	—	—	
1901/2	23.610	18.348	5.262	1.447	21.166	997	50	2.395	2.945	—	—	—	1.012	18.313	250.373	—	—	—	
1902/3	27.124	20.440	6.684	2.141	23.721	1.262	55	2.564	2.619	—	—	—	1.505	20.962	341.401	—	—	—	
1903/4	23.883	16.253	7.630	2.441	20.358	1.084	50	2.517	2.567	—	—	—	996	18.495	334.053	—	—	—	
1904/5	46.030	34.242	11.788	3.864	39.926	2.240	78	4.323	4.906	—	—	—	1.541	37.064	695.108	—	—	—	
1898/99-1904/5	132.635	112.777	40.453	12.504	133.163	6.963	321	16.233	16.574	—	—	—	6.491	120.474	2.011.571	—	—	—	
%	—	—	73,5	28,5	82	4,8	0,2	11,6	11,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1905/6	44.261	31.760	12.501	3.974	38.746	1.541	29	5.074	5.103	—	—	—	1.521	30.647	621.077	—	—	—	
1906/7	60.071	44.804	15.267	4.384	54.064	1.623	60	5.779	5.839	—	—	—	1.475	48.468	1.012.636	—	—	—	
1907/8	24.378	15.504	8.874	3.447	20.033	848	4	1.336	922	2.318	18.351	5.107	920	1.116	16.844	892.059	17.373	6.841	164
1905/6-1907/8	122.710	92.068	33.642	11.805	112.893	4.012	99	13.161	13.200	—	—	—	4.112	95.939	2.016.322	—	—	—	
%	—	—	71,5	28,5	92	3,1	0,1	11,3	11,4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1908/9	28.704	21.027	7.677	3.003	24.313	1.386	10	5.195	5.201	21.229	7.151	324	991	21.852	411.231	21.903	6.740	61	
1909/10	27.302	18.329	8.927	3.660	22.129	1.523	3	5.181	5.201	22.597	2.809	896	2.177	19.193	591.476	19.905	7.333	64	
1908/9-1909/10	56.006	39.408	16.597	6.633	46.444	2.909	13	10.376	10.402	43.826	9.960	1.220	3.168	41.045	1.002.707	41.808	14.073	125	
%	—	—	70,4	29,6	11,9	32,9	5,2	10,0	10,0	7,7	3,6	11,3	80,0	17,8	—	—	—	—	
1910/11	19.996	11.640	8.356	3.095	15.901														

51. A magyarság kivándorlása Magyarországból Amerikába

Ország rész, törvényhatóság	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1901- 1913 össz.	átlag 1901- 1913
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Magyarország.															
a) Duna jobb partja.															
Baranya vármegye.....	4	9	17	50	82	138	206	65	113	108	132	147	98	1.250	97
Pécs t.jv.....	58	14	7	11	40	106	168	33	44	31	63	83	58	716	55
Fejér vármegye.....	30	108	166	146	284	264	581	142	324	203	146	255	199	2.848	219
Székesfehérvár t.jv.....	5	18	21	31	43	14	66	19	25	26	26	24	26	344	27
Győr vármegye.....	352	372	637	421	934	902	1.221	279	649	451	478	619	498	7.373	606
Győr t.jv.....	1	7	5	6	33	26	106	11	32	59	46	40	39	411	32
Komárom vármegye.....	14	84	99	135	238	245	353	91	146	108	72	172	141	1.888	145
Komárom t.jv.....	1	13	17	6	12	10	27	12	3	5	10	4	7	127	10
Moson vármegye.....	—	4	36	15	57	38	51	8	34	25	21	7	17	313	24
Somogy >	—	36	72	67	563	1.093	1.684	161	503	551	366	779	577	6.452	496
Sopron >	363	413	409	512	1.127	1.113	1.455	320	783	537	213	393	342	7.983	614
Sopron t.jv.....	1	1	2	1	4	2	28	8	5	3	5	—	1	61	5
Tolna vármegye.....	16	70	218	89	501	626	1.332	266	657	588	527	1.023	653	6.566	505
Vas >	129	329	382	500	1.163	1.776	2.089	306	931	449	429	619	564	9.666	744
Veszprém >	539	1.118	709	1.700	3.174	3.192	3.098	913	1.977	978	1.016	1.320	1.015	20.749	1.596
Zala >	46	69	86	232	492	463	1.163	93	339	377	413	595	581	4.949	380
Összesen.....	1.559	2.655	2.833	3.922	8.737	10.063	13.718	2.727	6.555	4.489	3.363	6.033	4.316	72.205	5.555
b) Duna bal partja.															
Arva vármegye.....	3	—	—	1	4	9	2	—	2	—	2	1	1	25	12
Bars >	1	11	12	7	36	39	89	16	28	36	19	22	23	339	26
Esztergom vármegye.....	1	1	16	38	29	66	142	25	27	44	23	32	47	491	38
Hont vármegye.....	—	6	12	6	40	114	308	40	110	93	38	78	64	909	70
Selmeczbánya t.jv.....	—	—	—	1	11	3	1	—	2	5	4	4	3	36	3
Liptó vármegye.....	—	1	1	1	8	7	14	8	1	4	—	5	2	52	4
Nógrád >	30	37	150	272	482	590	576	91	191	182	195	311	203	3.360	258
Nyitra >	2	15	18	30	61	70	124	22	38	31	38	68	46	563	43
Pozsony >	—	2	20	23	63	97	170	35	94	99	46	75	91	505	62
Pozsony t.jv.....	—	—	1	3	18	27	41	10	10	3	8	14	18	153	12
Trencsén vármegye.....	—	—	3	2	12	25	18	4	8	2	4	9	2	89	7
Turóc >	—	—	3	3	7	21	14	1	5	4	3	2	1	61	5
Zólyom >	—	12	2	3	15	25	26	5	8	7	18	10	14	145	11
Összesen.....	37	135	235	390	775	1.101	1.827	258	512	507	398	636	516	7.023	541
c) Duna-Tisza köze.															
Bács-Bodrog vármegye.....	51	73	148	152	609	922	1.200	320	758	636	395	702	343	6.309	455
Baja t.jv.....	3	3	11	6	9	5	28	6	10	23	13	14	—	131	10
Szabadka t.jv.....	—	3	1	7	21	29	33	11	13	5	3	10	8	144	11
Újvidék t.jv.....	3	23	12	27	58	93	87	32	59	45	45	56	77	617	47
Zombor t.jv.....	1	1	9	2	9	39	45	18	26	16	19	37	4	223	17
Csongrád vármegye.....	2	5	27	20	51	88	71	28	43	20	23	65	25	468	36
Hódmezővásárhely t.jv.....	2	3	6	—	16	9	12	6	10	8	12	14	16	114	9
Szeged t.jv.....	1	1	—	—	14	73	123	50	77	65	72	112	73	663	51
Heves vármegye.....	86	554	598	611	1.817	2.070	2.023	635	1.493	917	400	1.046	529	12.779	958
Jász-N.-Szolnok vármegye.....	16	63	77	49	48	172	219	71	115	81	121	141	51	1.224	94
Pest-P.-S.-Kiskun >	79	327	321	312	641	839	787	212	414	273	352	340	363	5.260	405
Budapest székesfőváros.....	—	—	—	684	2.264	3.544	3.785	912	915	897	822	946	1.132	15.901	1.223
Kecskemét t.jv.....	—	—	—	2	10	8	12	3	8	3	1	6	—	62	5
Összesen.....	244	1.056	1.210	1.372	5.567	7.301	8.430	2.304	3.941	2.939	2.278	3.492	2.627	43.901	3.325
d) Tisza jobb partja.															
Abauj-Torna vármegye.....	2.461	2.122	1.731	2.022	3.434	2.894	2.305	1.051	2.197	1.752	1.387	2.059	1.920	27.335	2.103
Kassa t.jv.....	81	221	368	424	637	537	199	53	74	71	106	187	233	3.241	249
Bereg vármegye.....	403	407	316	485	1.005	1.276	1.144	321	777	651	504	705	1.076	9.070	698
Borsod >	1.171	1.354	1.515	1.572	2.747	2.536	2.886	1.059	2.246	1.401	899	1.666	927	21.979	1.691
Miskolc t.jv. ¹⁾	—	—	—	—	—	—	—	87	34	24	31	68	—	294	23
Gömör és K.-Hont vármegye.....	798	955	900	887	1.352	1.311	1.323	445	1.125	801	517	653	514	11.581	891
Sáros vármegye.....	3	19	16	29	61	43	34	24	37	25	31	19	23	364	28
Szepes >	24	19	27	24	82	96	67	18	35	34	39	27	24	516	39
Ung >	947	1.047	883	772	1.208	1.090	1.120	410	998	678	744	832	1.071	11.858	912
Zemplén >	2.193	1.945	1.605	1.795	3.006	3.184	3.512	1.009	2.287	2.014	1.357	2.023	1.612	27.542	2.119
Összesen.....	8.031	8.038	7.351	8.010	13.590	12.997	12.580	4.390	9.983	7.461	5.608	8.232	7.518	113.783	8.753

1) 1908-ig rt. város volt.

törvényhatóságokint az 1901-1913. években.

Ország rész, törvényhatóság	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1901- 1913 össz.	Átlag 1901- 1913
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
e) Tisza bal partja.															
Békés vármegye.....	24	19	84	105	205	819	932	139	302	206	124	343	179	3.531	272
Bihar >	20	39	123	161	369	777	1.265	200	428	417	279	686	648	5.412	416
Nagyvárad t.jv.....	3	12	27	70	136	223	241	44	62	38	50	35	80	1.021	79
Hajdu vármegye.....	2	31	29	94	134	245	144	92	186	158	48	83	96	1.642	126
Debreczen t.jv.....	28	57	49	115	77	168	170	62	79	49	41	69	106	1.064	83
Máramaros vármegye.....	41	78	42	82	222	314	221	96	164	126	137	193	259	1.875	144
Szabolcs >	1.089	2.296	2.132	2.036	4.100	4.814	4.232	1.522	3.314	2.333	1.870	2.938	2.935	35.821	2.753
Szatmár >	328	739	1.061	569	2.091	2.801	2.211	646	1.620	1.250	1.074	2.159	3.231	19.590	1.506
Szatmárnémeti t.jv.....	5	5	3	86	207	210	256	62	106	97	95	211	333	1.676	129
Szilágy vármegye.....	7	21	25	40	174	226	222	76	138	164	127	256	440	1.916	147
Ugocsa >	49	324	282	311	637	717	332	333	534	396	401	801	873	6.540	503
Összesen.....	1.596	3.621	3.337	3.713	8.162	11.014	11.136	3.272	6.333	5.278	4.246	7.324	9.189	80.073	6.158
f) Tisza-Maros szöge.															
Arad vármegye.....	16	15	42	48	180	337	523	108	222	184	180	230	171	2.256	174
Arad t.jv.....	9	37	112	33	104	153	278	75	186	161	92	142	182	1.515	117
Csanád vármegye.....	8	8	8	27	69	210	317	70	181	72	58	78	70	1.121	86
Krassó-Szörény vármegye.....	—	2	2	22	46	77	111	11	45	32	54	68	91	561	43
Temes vármegye.....	7	15	34	59	206	189	489	94	187	134	124	207	121	1.816	139
Temesvár t.jv.....	3	—	7	17	73	135	200	59	74	164	190	201	153	1.276	98
Versecz t.jv.....	1	1	7	6	15	15	14	4	7	14	7	9	7	107	8
Torontál vármegye.....	6	31	102	913	556	781	1.445	174	396	335	272	391	262	4.964	382
Pancsova t.jv.....	—	—	—	22	11	8	22	4	7	2	12	6	3	97	8
Összesen.....	45	109	314	447	1.260	1.911	3.334	539	1.155	1.093	983	1.330	1.062	13.712	1.055
g) Királyhágóntúl.															
Alsó-Fehér vármegye.....	1	5	5	15	68	114	200	50	101	66	24	72	60	781	60
Beszterce-Naszód vármegye.....	—	10	6	19	55	92	60	20	60	52	19	57	42	432	33
Brassó vármegye.....	—	—	3	25	45	26	73	3	8	32	16	12	9	252	19
Csik >	—	—	0	1	5	18	29	8	8	20	17	35	4	151	12
Fogarás >	2	3	9	4	21	28	53	13	18	22	12	23	27	235	18
Háromszék >	2	5	—	12											

53. A magyarság kivándorlása Magyarországból Amerikába törvényhatóságunkint

Országgrész, törvényhatóság	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1901— 1913	1911— 1913
	években kivándorolt magyarok az összes amerikai kivándorlók %-ában														
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Magyarország.															
<i>a) Duna jobb partja.</i>															
Baranya vármegye.....	57.1	33.8	27.9	47.2	28.7	36.1	44.8	56.5	32.4	35.4	45.1	37.2	36.0	38.6	39.8
Pécs tvj.....	100.0	87.8	100.0	40.7	72.7	94.6	84.8	73.3	56.4	75.6	76.8	85.6	68.2	79.5	77.8
Fejér vármegye.....	33.8	41.6	50.0	40.1	42.5	50.3	55.6	45.2	50.2	48.0	62.7	61.0	65.5	50.7	62.8
Székesfehérvár tvj.....	100.0	100.0	95.5	91.2	91.5	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	97.7	100.0
Győr vármegye.....	100.0	100.0	99.7	98.8	98.1	99.0	99.7	99.6	98.6	96.4	99.4	96.0	99.4	98.8	98.0
Győr tvj.....	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	99.1	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	97.6	99.5	99.2
Komárom vármegye.....	48.3	93.8	88.4	93.7	81.4	80.9	76.6	82.7	77.2	77.7	68.6	76.8	82.9	80.2	77.2
Komárom tvj.....	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	90.9	100.0	100.0	100.0	100.0	99.9	100.0	87.5	97.7	91.8
Moson vármegye.....	—	3.4	8.3	5.7	24.7	21.1	26.6	8.1	20.1	18.9	18.7	9.2	37.0	14.6	19.2
Somogy >	—	18.8	62.6	39.0	64.8	71.6	72.5	77.8	61.7	68.7	69.8	68.8	67.8	69.1	69.1
Sopron >	92.8	91.4	83.8	92.7	93.1	92.0	81.8	97.0	84.9	88.6	72.7	91.7	75.5	87.6	80.7
Sopron tvj.....	100.0	25.0	100.0	100.0	66.7	9.5	54.9	44.4	33.3	33.8	83.8	—	16.7	43.8	46.2
Tolna vármegye.....	69.6	35.2	40.1	28.7	44.6	46.8	61.3	47.9	41.2	43.9	47.4	50.9	42.8	47.4	47.4
Vas >	29.7	25.1	25.2	36.0	27.5	46.0	53.8	41.6	41.8	41.0	50.8	50.9	43.7	40.2	48.1
Veszprém >	65.8	67.6	63.8	75.5	70.2	75.0	75.1	75.8	74.1	67.4	62.9	75.6	74.2	72.1	70.9
Zala >	97.8	69.7	54.8	90.6	52.8	45.0	71.7	83.8	88.7	73.9	70.6	71.6	68.2	66.6	69.5
Összesen.....	68.4	55.1	51.9	62.2	58.5	64.1	63.6	65.5	61.0	60.7	62.2	65.5	61.6	62.3	63.3
Nem magyar....	33.6	44.9	48.1	37.8	41.5	35.9	31.4	34.5	39.0	39.3	37.8	34.5	38.4	37.7	36.7
<i>b) Duna bal partja.</i>															
Arva vármegye.....	0.8	—	—	0.1	0.2	0.5	0.1	—	0.2	—	0.4	0.2	0.2	0.2	0.3
Bars >	7.7	25.0	22.2	10.6	14.2	8.8	15.9	12.5	7.0	11.4	10.1	6.1	7.0	10.8	7.3
Esztergom vármegye.....	100.0	5.3	24.6	55.9	48.3	44.3	73.6	65.8	31.8	34.6	33.8	40.0	41.6	46.0	38.9
Hont vármegye.....	—	25.0	12.0	7.0	9.5	14.4	33.4	27.6	21.9	26.1	30.6	23.4	35.8	22.8	25.3
Selmeczbánya tvj.....	—	—	—	10.0	—	16.7	3.0	12.5	—	12.5	20.0	47.4	50.0	10.8	34.6
Liptó vármegye.....	—	0.1	0.2	0.1	0.4	0.6	1.8	1.3	0.1	0.5	—	0.7	0.9	0.5	0.4
Nógrád >	27.8	37.2	46.9	61.8	43.1	45.7	56.3	64.5	41.2	40.4	59.1	57.3	66.8	50.5	60.2
Nyitra >	0.2	0.7	1.1	1.9	1.5	1.6	2.7	2.8	1.2	2.0	2.9	4.1	3.8	1.9	3.5
Pozsony >	—	0.6	3.4	4.1	3.7	6.1	8.9	11.6	6.7	11.3	8.5	13.6	7.2	11.4	11.4
Pozsony tvj.....	—	—	9.9	6.0	20.5	32.9	29.9	32.8	27.8	17.6	24.2	37.8	56.8	27.1	39.9
Trencsén vármegye.....	—	—	0.3	0.2	0.3	0.8	0.6	0.6	0.4	0.2	0.6	0.8	0.2	0.4	0.5
Turóc >	—	—	—	0.6	0.5	1.9	1.7	0.5	0.8	0.9	1.0	0.5	0.3	0.8	0.5
Zólyom >	—	3.4	0.5	0.6	1.3	1.7	1.7	1.7	0.9	1.3	4.1	1.2	3.7	1.7	2.6
Összesen.....	0.9	2.1	3.8	6.1	4.4	6.2	8.7	6.3	4.2	6.6	8.2	8.3	8.3	5.9	8.5
Nem magyar....	99.1	97.9	96.2	93.9	95.6	93.8	91.3	93.7	95.8	93.4	91.8	91.2	91.7	94.1	91.5
<i>c) Duna-Tisza köze.</i>															
Bács-Bodrog vármegye.....	12.1	6.2	11.3	13.7	13.1	17.7	16.3	18.5	17.7	17.2	15.4	18.0	14.8	15.9	16.4
Baja tvj.....	100.0	100.0	100.0	85.7	64.3	38.5	59.6	68.7	76.9	71.9	63.4	70.0	—	68.6	69.2
Szabadka tvj.....	—	100.0	100.0	87.5	91.8	93.6	100.0	91.7	100.0	62.5	60.0	76.9	72.7	89.4	72.4
Újvidék tvj.....	23.1	82.1	23.0	38.6	37.9	40.4	36.9	35.0	35.8	34.0	42.1	33.1	47.8	38.7	40.7
Zombor tvj.....	100.0	33.3	81.8	100.0	22.5	21.0	23.8	34.6	43.4	30.2	33.9	34.3	15.4	28.7	31.6
Csongrád vármegye.....	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	95.7	100.0	100.0	100.0	83.3	95.8	100.0	89.3	97.5	96.6
Hódmezővásárhely tvj.....	100.0	100.0	100.0	—	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Szeged tvj.....	100.0	100.0	—	—	100.0	84.9	83.8	94.3	92.8	98.5	100.0	97.4	100.0	98.9	98.8
Heves vármegye.....	100.0	100.0	99.5	100.0	100.0	100.0	100.0	99.8	99.9	99.9	99.5	99.7	100.0	99.9	99.7
Jász-N.-Szolnok vm.....	100.0	91.3	100.0	98.6	90.6	99.4	98.2	100.0	91.3	95.3	100.0	99.3	100.0	97.4	99.7
Pest-P.-S.-Kiskun >	74.5	80.0	73.8	76.8	72.9	73.0	66.7	75.5	72.8	68.6	70.1	67.8	69.9	71.6	69.1
Budapest sz.-föv.....	—	—	—	93.1	90.4	96.4	95.2	91.2	90.5	87.7	83.3	87.4	90.5	92.5	88.8
Kecskemét tvj.....	—	—	—	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	85.7	98.4
Összesen.....	37.4	46.7	47.9	62.0	54.4	60.9	54.3	58.1	50.0	46.4	47.4	48.5	52.7	53.2	49.4
Nem magyar....	62.6	53.3	52.1	38.0	45.6	39.1	45.7	41.9	50.0	53.6	52.6	51.5	47.3	46.8	50.6
<i>d) Tisza jobb partja.</i>															
Abauj-Torna vármegye.....	66.2	69.6	69.8	77.0	66.8	70.3	63.8	81.4	74.7	69.4	73.7	73.9	75.2	71.1	74.0
Kassa tvj.....	100.0	100.0	97.9	100.0	100.0	93.5	34.7	32.7	31.8	35.3	67.5	90.3	92.2	78.6	85.8
Bereg vármegye.....	30.8	30.4	27.2	43.9	32.9	49.0	48.1	40.9	33.4	44.5	50.2	44.2	58.6	42.0	51.6
Borsod >	97.3	98.7	97.4	97.8	98.2	98.4	96.8	97.0	95.0	97.8	97.8	98.5	98.5	97.5	98.3
Miskolc tvj. 1).....	—	—	—	—	—	—	—	—	98.9	100.0	100.0	100.0	100.0	99.7	100.0

az összes amerikai kivándorláshoz viszonyítva az 1901—1913. években.

Országgrész, törvényhatóság	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1901— 1913	1911— 1913
	években kivándorolt magyarok az összes amerikai kivándorlók %-ában														
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Magyarország.															
<i>e) Tisza bal partja.</i>															
Békés vármegye.....	49.0	42.2	54.2	70.9	44.8	67.3	75.1	54.1	67.4	59.4	57.1	78.0	76.8	66.4	72.6
Bihar >	90.9	67.2	75.5	80.1	81.6	50.7	53.0	45.9	43.3	42.4	44.7	36.0	42.9	48.1	39.9
Nagyvárad tvj.....	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	99.6	100.0	93.9	80.9	98.0	92.1	81.6	96.6	88.2
Hajdu vármegye.....	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	99.8	98.9	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	99.9	100.0
Debreczen tvj.....	100.0	100.0	100.0	95.0	98.7	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	99.8	100.0
Máramaros vármegye.....	8.0	11.2	5.8	25.5	17.2	21.6	22.9	35.0	16.7	18.1	35.0	23.1	34.2	30.2	32.1
Szabolcs >	99.0	99.9	99.7	99.9	99.5	99.8	99.8	100.0	100.0	99.7	100.0	99.9	100.0	99.8	99.9
Szatmár >	95.4	95.1	76.8	69.6	76.0	69.3	61.8	72.0	63.1	60.8	78.3	63.9	74.1	69.8	70.9
Szatmárnémeti tvj.....	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	98.1	100.0	98.1	91.5	100.0	93.8	84.1	94.7	89.2
Szilágy vármegye.....	87.5	56.8	36.8	38.5	48.3	44.2	39.6	63.9	38.0	32.0	53.1	32.2	34.3	38.7	35.6
Ugocsa >	39.2	72.6	63.2	64.0	59.4	48.9	60.7	68.0	44.8	62.0	54.8	62.0	54.8	57.5	57.2
Összesen.....	72.7	81.1	74.4	82.0	75.4	72.7	71.5	76.9	67.7	64.2	75.9	64.3	69.1	71.6	68.6
Nem magyar....	27.3	18.9	25.6	18.0	24.6	27.3	28.5	23.1	32.3	35.8	24.1	35.2	30.9	28.4	31.4
<i>f) Tisza-Maros szöge.</i>															
Arad vármegye.....	32.7	16.6	19.3	22.0	25.3	21.9	18.8	22.3	15.9	14.3	17.6	11.3	11.1	16.9	12.7
Arad tvj.....	90.0	90.2	59.6	58.9	71.7	65.2	67.4	59.1	60.2	61.4	57.9	51.8	65.5	62.7	58.5
Csanád vármegye.....	75.0	88.9	50.0	60.0	41.3	56.0	49.8	63.1	35.3	37.7	40.8	34.2	27.8	44.0	33.1
Krassó-Szörény vm.....	—	2.8	0.7	5.0	5.2	6.2	6.5	3.8	11.5	7.0	16.2	14.0	13.6	7.7	14.3
Temes vármegye.....	3.0	2.4	2.2	3.1	4.1	3.8	5.4	6.1	3.9	4.1	5.6	5.5	3.6	4.4	4.8
Temesvár tvj.....	30.0	—	13.2	11.0	11.2	16.7	18.6	18.4	16.0	39.7	40.4	36.9	31.0	23.3	36.1

Közigazgatási, országos, törvényhatóság	Kivándoroltak száma az								Közigazgatási, országos, törvényhatóság	Kivándoroltak száma az															
	1911				1912					1913				1911-1913											
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%		szám	%	szám	%	szám	%	szám	%								
a) Németek.																									
Magyarország.																									
a) Duna jobb partja.	144	40.1	233	57.7	160	58.8	532	55.4	Zemplén vármegye...	19	0.5	22	0.4	32	0.8	73	0.6								
Baranya vármegye...	15	18.3	11	11.3	25	29.4	51	19.3	Egyéb törvényhat.	25	2.3	1	0.1	7	0.3	33	0.8								
Pécs tvj.	85	35.9	153	37.8	103	33.9	347	36.3	Összesen....	570	3.9	536	2.6	611	3.2	1.717	3.2								
Fejér vármegye.....	16	15.2	27	12.1	23	13.5	66	13.2	e) Tisza bal partja.																
Komárom vármegye.	88	78.6	69	90.8	99	63.0	186	79.5	Máramaros várm.	88	22.6	97	14.1	185	24.8	373	20.3								
Moson vármegye.....	127	24.1	271	24.1	206	24.8	603	24.3	Szatmár >	19	0.9	103	3.1	109	2.3	217	2.4								
Somogy >	54	18.4	23	5.8	75	16.0	152	13.9	Ugocsa >	2	0.3	19	1.2	51	3.4	71	2.0								
Sopron >	582	52.9	977	48.6	871	57.1	2.130	52.3	Egyéb törvényhat.	—	—	27	0.4	35	0.5	62	0.4								
Tolna >	322	33.1	374	30.8	427	33.1	1.123	33.6	Összesen....	102	1.8	247	2.0	374	2.8	723	2.3								
Vas >	506	33.9	422	24.2	352	25.7	1.370	29.0	f) Tisza-Maros szöge.																
Veszprém >	14	1.2	47	3.0	20	1.4	81	1.9	Arad vármegye.....	493	48.6	644	31.0	205	19.2	1.435	31.3								
Egyéb törvényhat.	2.044	32.1	2.877	23.1	2.233	29.4	6.944	29.6	Arad tvj.	35	22.0	49	15.3	34	13.2	111	15.6								
Összesen....	2.044	32.1	2.877	23.1	2.233	29.4	6.944	29.6	Krassó-Szőrény vm.	152	45.6	193	39.6	223	34.0	573	38.4								
b) Duna bal partja.																									
Bars vármegye.....	41	5.4	44	55.0	40	35.4	123	47.7	Temes vármegye.....	1.523	68.1	2.114	56.0	1.934	59.6	5.618	60.2								
Esztergom vármegye.	41	3.1	37	2.3	43	3.1	121	2.8	Temesvár tvj.	251	53.4	305	55.1	303	61.3	859	57.0								
Nyitra >	41	7.5	93	3.6	33	5.7	102	5.6	Veszező tvj.	70	75.3	60	53.8	53	62.9	185	65.5								
Pozsony >	22	66.7	17	45.9	14	43.7	53	52.0	Torontál vármegye....	2.392	59.8	2.580	43.6	1.518	42.8	6.370	45.0								
Pozsony tvj.	6	1.0	23	2.1	15	1.4	44	1.0	Páncsova tvj.	90	79.8	48	84.2	43	60.4	190	78.2								
Trencsén vármegye..	23	7.3	25	5.6	29	7.5	77	6.7	Egyéb törvényhat.	—	—	11	4.8	3	1.2	14	2.3								
Turóc >	10	0.6	29	1.0	30	1.4	59	1.8	Összesen....	4.315	53.4	5.377	41.7	4.464	43.5	15.356	47.3								
Egyéb törvényhat.	211	4.3	238	3.3	223	3.7	678	3.7	g) Királyhágóntúl.																
Összesen....	2.044	32.1	2.877	23.1	2.233	29.4	6.944	29.6	Alsó-Fehér várm.	10	4.1	47	5.6	54	6.2	111	5.7								
c) Duna-Tisza köze.																									
Bács-Bodrog várm.	1.716	67.1	2.311	59.2	1.348	58.4	5.375	61.3	Beszterce-Naszód ...	51	23.6	182	33.6	230	27.4	437	27.0								
Újvidék tvj.	37	34.6	57	33.7	25	15.6	119	27.2	Brassó vármegye....	19	27.1	41	43.8	77	77.8	137	54.1								
Pest-P.-S.-Kisk. vm.	97	19.3	75	14.9	55	16.4	257	13.8	Fogaras >	15	5.6	36	6.0	23	3.0	74	4.2								
Budapest sz.-föv.	76	8.2	37	8.0	72	5.8	235	7.2	Kis-Küküllő >	43	15.1	124	10.2	323	22.4	496	16.7								
Egyéb törvényhat.	8	1.1	14	0.9	9	1.2	31	1.0	Kolozs >	32	33.6	78	25.9	74	19.0	184	23.9								
Összesen....	1.394	40.2	2.544	35.4	1.533	30.9	6.077	35.4	Maros-Torda várm.	7	18.9	37	16.3	13	5.9	57	11.8								
d) Tisza jobb partja.																									
Abauj-Torna várm.	23	1.4	65	2.3	49	1.9	140	1.9	Nagy-Küküllő várm.	215	43.7	557	38.7	804	43.4	1.606	42.9								
Bereg vármegye.....	75	7.6	98	6.2	137	7.5	310	7.0	Szeben vármegye....	107	34.1	203	21.9	267	33.7	533	25.7								
Gömör és K.-Hont vm.	24	1.8	29	1.0	13	1.0	66	1.6	Szolnok-Doboka vm.	11	5.2	18	2.7	23	3.1	58	3.2								
Sáros vármegye.....	53	3.0	54	2.3	39	1.6	146	2.2	Egyéb törvényhat.	21	6.1	33	2.5	33	2.8	89	2.8								
Szepes >	298	18.3	251	12.7	303	14.6	835	15.0	Összesen....	531	20.9	1.338	16.4	1.355	19.7	3.324	18.5								
Ung >	59	2.2	16	0.5	28	0.8	94	1.1	Magyarország össz.	10.307	22.0	13.549	17.3	11.465	16.1	35.319	17.9								
Összesen....	1.394	40.2	2.544	35.4	1.533	30.9	6.077	35.4	Horvát-Szlavonors.	773	12.1	1.220	9.0	937	7.4	2.966	9.0								
Magyarország.																									
a) Duna jobb partja.	19	11.4	24	10.7	5	2.0	41	8.2	Magyarbirodalom	11.036	20.7	14.327	18.0	12.402	14.8	38.315	18.6								
Komárom vármegye.	4	0.1	11	0.2	6	0.1	24	0.1	b) Tótok.																
Egyéb törvényhat.	16	0.3	33	0.4	11	0.1	65	0.3	d) Tisza jobb partja.	461	24.6	662	23.8	534	22.9	1.707	23.6								
Összesen....	16	0.3	33	0.4	11	0.1	65	0.3	Abauj-Torna várm.	29	17.8	18	8.7	18	5.9	64	9.5								
b) Duna bal partja.																									
Árva vármegye.....	507	99.4	467	95.7	547	94.8	1.531	96.4	Kassa tvj.	762	55.4	1.146	63.6	810	60.6	2.718	60.8								
Bars >	143	75.6	298	82.8	255	86.9	723	82.8	Gömör és K.-Hont vm.	1.277	78.2	1.903	80.8	2.008	83.9	5.288	80.9								
Hont >	359	99.2	693	97.6	758	98.4	1.813	98.3	Sáros vármegye.....	1.183	72.7	1.571	79.3	1.568	79.7	4.422	77.5								
Liptó >	133	40.9	231	42.5	95	31.6	452	39.3	Szepes >	540	37.4	1.353	46.0	1.405	43.4	3.653	42.7								
Nógrád >	1.230	94.0	1.545	93.6	1.939	93.5	4.064	93.7	Ung >	1.768	49.9	2.700	51.4	2.035	52.3	6.543	51.3								
Nyitra >	457	84.0	535	85.0	540	80.6	1.552	83.1	Zemplén >	25	1.3	44	1.8	19	0.7	88	1.1								
Pozsony >	614	98.4	1.067	97.1	1.075	98.2	2.755	97.9	Egyéb törvényhat.	25	1.3	44	1.8	19	0.7	88	1.1								
Trencsén vármegye..	237	91.7	418	93.9	357	92.2	1.032	92.7	Összesen....	6.424	44.5	9.397	45.3	8.660	45.8	24.491	45.3								
Turóc >	415	94.5	312	97.9	353	95.7	1.586	96.5	e) Tisza bal partja.																
Zólyom >	23	22.0	20	14.7	30	19.6	78	18.7	Bihar >	87	40.1	72	10.4	23	9.9	193	20.4								
Egyéb törvényhat.	4.239	87.5	6.360	87.7	5.445	87.6	16.061	87.6	Békás vármegye....	33	5.8	52	2.7	5	0.3	90	2.2								
Összesen....	197	4.1	333	5.3	270	5.4	830	5.0	Egyéb törvényhat.	—	—	13	0.1	13	0.1	26	0.1								
c) Duna-Tisza köze.																									
Bács-Bodrog várm.	148	5.8	303	7.8	188	8.1	641	7.3	Összesen....	120	2.1	137	1.1	41	0.3	298	1.0								
Pest-P.-S.-Kisk. vm.	23	4.4	21	4.2	27	5.2	70	4.6	f) Tisza-Maros szöge.																
Budapest sz.-föv.	23	2.5	31	2.9	33	2.6	87	2.7	Arad vármegye.....	16	1.6	34	1.7	21	1.4	71	1.6								
Egyéb törvényhat.	4	0.5	26	1.5	22	2.4	52	1.5	Torontál >	43	1.1	138	2.4	39	1.1	229	1.7								
Összesen....	197	4.1	333	5.3	270	5.4	830	5.0	Egyéb törvényhat.	43	1.1	35	0.6	31	0.6	109	0.8								
Magyarország.																									
a) Duna jobb partja.	14	4.8	16	4.1	13	4.8	43	4.5	Összesen....	102	1.2	207	1.6	91	0.9	400	1.2								
Baranya vármegye....	3	0.0	11	0.1	—	—	14	0.1	g) Királyhágóntúl.																
Egyéb törvényhat.	17	0.3	27	0.3	13	0.2	57	0.2	Alsó-Fehér várm.	—	—	1	0.0	4	0.0	5	0.0								
Összesen....	17	0.3	27	0.3	13	0.2	57	0.2	Magyarország össz.	11.128	23.6	16.323	21.1	14.322	20.3	42.473	21.4								
c) Duna-Tisza köze.																									
Bács-Bodrog várm.	226	8.8	388	9.9	293	12.7	907	10.3	Horvát-Szlavonors.	773	12.1	1.220	9.0	937	7.4	2.966	9.0								
Újvidék tvj.	17	15.9	34	20.1	29	18.0	80	18.3	Magyarbirodalom	11.207	20.9	16.616	17.9	14.657	17.4	42.480	18.4								
Zombor tvj.	20	35.7	51	47.2	10	38.5	81	42.6	Magyarország.																
Egyéb törvényhat.	3	0.1	6	0.2	9	0.4	18	0.2	a) Duna jobb partja.	14	4.8	16	4.1	13	4.8	43	4.5								
Összesen....	265	5.5	478	6.7	341	6.8	1.066	6.4	Baranya vármegye....	3	0.0	11	0.1	—	—	14	0.1								
Magyarbirodalom																									
Összesen....	2.193	4.1	5.608	6.1	4.334	5.5	12.401	5.4	Egyéb törvényhat.	17	0.3	27	0.3	13	0.2	57	0.2								

Jegyzet: A százalékszámítás mindig az összes amerikai kivándorlók %-ában történt.

Közigazgatási, országos, törvényhatóság	Kivándoroltak száma az								Közigazgatási, országos, törvényhatóság	Kivándoroltak száma az															
	1911				1912					1913				1911-1913											
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%		szám	%	szám	%	szám	%	szám	%								
a) Magyarországon.																									
Magyarország.																									
a) Duna jobb partja ..	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0.0	—	—	—	—	1	0.0									
b) Duna bal partja ...	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—									
c) Duna-Tisza köze.	6	0.1	9	0.1	7	0.1	22	0.1	c) Románok.																
d) Tisza jobb partja.	1	0.0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—									
e) Tisza bal partja.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—									
Bihar vármegye.....	312	50.0	1.166	61.1	855	56.7	2.333	57.7	Temesvár tvj.	22	4.7	37	6.8												

55. A Magyarországból Amerikába kivándorlók (családfők és önállóan kivándoroltak)

Ország rész, törvényhatóság	1905—1907										1911—1913									
	A kivándorlók közül																			
	20 éven aluli					20 éven feletti					20 éven aluli					20 éven feletti				
	szám szerint					% -ban					szám szerint					% -ban				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Magyarország.	157	353	332	185	13	14.4	32.4	35.0	17.0	1.2	43	174	210	137	34	7.2	29.1	35.1	22.9	5.7
a) Duna jobb partja.	17	92	103	43	6	6.5	35.2	39.5	16.5	2.3	6	46	67	34	12	3.6	27.9	40.6	20.6	7.3
Baranya vármegye...	317	667	455	186	36	19.1	40.2	27.4	11.2	2.1	121	208	167	79	25	20.2	34.7	27.8	13.2	4.1
Fejér vármegye.....	9	42	19	12	—	11.0	51.2	23.2	14.6	—	6	13	18	6	—	14.0	30.2	41.8	14.0	—
Székesfehérvár tvj..	730	1.115	721	235	30	25.8	39.4	23.6	8.9	1.0	508	513	261	115	33	25.1	41.7	21.2	9.4	2.6
Győr vármegye.....	11	28	36	7	6	12.6	32.2	40.2	8.1	6.9	6	24	55	17	5	6.9	27.6	40.2	19.5	5.8
Győr tvj.....	163	347	290	88	8	18.2	33.7	32.4	9.8	0.9	35	130	85	48	15	16.6	39.3	25.7	14.5	5.9
Komárom vármegye.	5	18	16	3	—	11.9	42.9	38.1	7.1	—	4	5	5	2	1	23.5	29.4	29.4	11.8	5.9
Komárom tvj.....	77	184	66	45	28	19.3	46.0	17.6	11.2	7.0	39	62	25	13	15	25.8	41.1	16.6	8.6	7.9
Moson vármegye....	692	1.627	1.392	586	40	16.0	37.6	32.1	13.5	0.9	191	586	534	359	59	11.0	33.9	30.9	20.8	3.4
Moson tvj.....	965	1.449	918	304	56	26.1	39.3	24.9	8.2	1.5	130	284	198	102	25	17.0	33.4	26.8	13.8	3.4
Sopron >.....	8	26	16	4	3	14.0	45.6	28.1	7.0	5.3	1	3	3	2	1	10.0	30.0	30.0	20.0	10.0
Sopron tvj.....	572	1.567	1.408	588	45	13.7	37.6	33.7	14.1	1.0	449	1.048	1.006	686	133	13.5	31.6	30.3	20.6	4.0
Tolna vármegye.....	3.480	4.261	2.289	909	95	31.5	38.0	20.8	8.2	0.9	644	1.024	573	275	93	24.6	39.2	21.9	10.5	3.8
Vas >.....	3.473	3.918	2.598	1.131	172	30.8	34.7	23.0	10.0	1.6	962	1.175	745	378	136	23.3	34.6	21.9	11.3	4.0
Veszprém >.....	420	1.306	936	464	43	13.0	40.6	30.6	14.4	1.4	287	716	565	250	37	15.5	38.6	30.5	13.5	1.9
Zala >.....	11.036	17.000	11.894	4.790	531	24.6	37.6	25.9	10.6	1.3	3.322	6.011	4.497	2.502	624	19.3	35.6	28.6	14.8	3.7
Összesen.....	1.702	1.445	1.051	471	33	36.2	30.7	22.4	10.0	0.7	366	447	246	156	42	29.1	35.6	19.6	12.4	3.3
b) Duna bal partja.	68	455	455	120	8	6.2	40.9	40.9	11.3	0.7	88	244	250	120	16	12.0	38.1	35.2	17.5	2.2
Árva vármegye.....	41	145	116	39	1	12.0	42.4	33.9	11.4	0.3	17	77	40	23	6	10.4	47.2	24.5	14.2	3.7
Bars >.....	224	647	631	323	27	11.8	34.0	35.8	17.0	1.4	39	129	141	154	20	38.2	25.8	29.6	32.2	4.2
Esztergom vármegye.	6	65	77	20	3	3.5	38.0	45.0	11.7	1.8	6	9	12	5	1	18.2	27.3	36.4	15.1	3.0
Hont vármegye.....	955	1.502	1.135	341	28	24.2	38.0	28.6	8.6	0.7	223	562	350	171	33	17.0	41.6	26.3	12.7	2.4
Selmeczbánya tvj..	390	1.199	925	375	43	13.3	40.9	31.6	12.8	1.5	53	300	323	186	29	6.0	33.7	36.2	20.9	5.2
Liptó vármegye.....	3.299	4.486	3.018	996	137	27.6	37.0	25.3	8.3	1.2	766	1.291	771	374	118	23.1	33.9	23.2	11.3	3.5
Nógrád >.....	705	2.054	1.436	467	80	14.9	43.3	30.3	9.8	1.7	277	579	354	156	46	19.6	41.0	25.1	11.0	3.0
Nyitra >.....	13	95	80	18	8	6.1	44.4	37.4	8.4	3.7	2	26	14	6	9	5.2	44.2	24.2	10.3	15.5
Pozsony >.....	1.715	3.710	2.838	876	98	18.6	40.2	30.7	9.6	1.0	254	942	659	323	74	11.3	41.7	29.2	14.5	3.3
Pozsony tvj.....	861	1.060	700	272	42	29.3	36.1	23.9	9.3	1.4	265	276	199	134	37	29.1	30.3	21.8	14.7	4.1
Trencsén vármegye..	713	1.436	1.149	313	20	19.4	40.4	31.2	8.5	0.5	170	517	271	172	26	13.5	41.2	29.5	13.7	2.1
Turóc >.....	10.692	13.343	13.651	4.637	523	22.4	38.3	28.5	9.7	1.1	2.533	5.339	3.745	1.934	457	17.9	33.2	28.5	14.1	3.3
Zólyom >.....	2.171	5.643	4.298	2.127	212	15.0	39.1	29.7	14.7	1.5	576	1.891	1.430	1.034	267	11.1	36.4	27.5	19.9	5.1
Összesen.....	2	16	20	7	1	4.3	34.8	43.5	15.2	2.2	1	9	8	4	1	4.3	39.2	34.8	17.4	4.3
c) Duna-Tisza köze.	4	27	15	14	2	6.5	43.5	24.2	22.6	3.2	1	5	8	4	1	5.3	26.3	42.1	21.0	5.0
Bács-Bodrog várm..	35	199	136	69	19	7.8	44.1	30.2	15.3	2.6	24	90	78	51	27	8.9	33.3	23.9	18.9	10.3
Baja tvj.....	30	153	100	71	9	8.2	42.9	27.2	19.3	2.4	2	38	56	34	2	1.5	28.8	42.4	25.8	1.5
Szabadka tvj.....	7	53	65	29	0	4.4	33.1	40.6	18.1	3.8	3	22	14	9	5	5.7	41.6	26.4	17.0	9.4
Újvidék tvj.....	—	8	11	5	2	—	30.8	42.3	19.2	7.7	1	2	10	6	2	4.8	9.5	47.6	23.6	9.5
Zombor tvj.....	25	77	72	19	5	12.6	38.9	36.4	9.0	2.5	8	49	47	23	8	5.9	36.4	34.8	17.0	5.9
Csongrád vármegye..	1.255	2.179	1.409	581	64	22.9	39.7	25.7	10.6	1.1	95	554	484	250	39	6.5	40.2	33.3	17.2	2.8
Hódmezővásárh. tvj.	28	119	92	35	14	9.7	41.3	31.9	12.2	4.9	9	45	55	23	16	6.1	30.4	37.2	15.6	10.3
Szeged tvj.....	254	971	785	354	68	10.4	39.9	32.3	14.0	2.8	81	320	292	222	62	8.3	32.8	29.9	22.7	6.3
Heves vármegye.....	673	2.932	2.320	994	252	8.7	38.6	36.5	12.9	3.8	99	827	931	426	176	4.0	33.6	37.9	17.3	7.2
Jász-N.-Szolnok vm..	2	12	6	—	1	9.5	57.1	23.6	—	4.8	—	6	4	1	—	—	54.5	36.4	9.1	—
Jász-P.-S.-Kiskun >	4.436	12.444	9.823	4.316	643	14.1	39.2	31.0	13.6	2.1	900	3.333	3.417	2.037	606	8.3	35.7	31.3	19.1	5.6
Pest-P.-S.-Kiskun >	3.052	3.613	2.275	1.104	184	29.8	35.4	22.2	10.8	1.8	1.525	1.935	953	593	181	29.4	37.3	18.4	11.4	3.3
Budapest sz.-főv....	204	456	303	148	40	24.3	36.5	24.2	11.8	3.2	70	133	91	58	26	13.5	35.2	24.1	13.8	6.9
Kecskemét tvj.....	2.528	2.333	1.638	773	54	34.3	31.0	22.9	10.5	0.7	856	1.369	666	382	103	23.9	38.2	18.6	16.3	3.0
Összesen.....	1.594	2.822	1.933	770	91	22.1	39.1	26.8	10.7	1.3	449	1.048	762	329	80	16.8	39.3	23.6	12.3	3.0
d) Tisza jobb partja.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Abauj-Torna várm..	1.617	2.861	2.019	947	103	21.4	37.9	26.8	12.5	1.4	536	1.241	846	453	161	16.6	38.3	26.1	14.0	5.0
Kassa tvj.....	4.834	3.605	2.238	1.160	290	30.9	29.3	18.7	9.5	2.4	1.350	1.873	683	430	203	36.6	37.0	13.5	8.9	4.0
Bereg vármegye.....	3.423	3.075	2.242	1.178	191	37.6	28.7	20.9	11.0	1.8	1.357	1.465	711	473	184	32.4	36.0	17.0	11.3	4.3
Borsod >.....	7.950	5.921	4.337	2.166	270	38.5	25.7	21.0	10.5	1.3	2.591	3.893	1.590	919	343	27.8	41.7	17.0	9.8	3.7
Miskolc tvj. 1.).....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gömör és K.-Hont vm.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sáros vármegye.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szepes >.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ung >.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Zemplén >.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen.....	23.377	23.394	19.457	9.249	1.314	33.5	22.4	22.1	10.5	1.5	11.272	15.231	7.289	4.610	1.514	28.2	33.3	18.2	11.6	3.3

1908-ig rt. város volt.

körviszonyai az 1905—7. és az 1911—13. években Magyarországon.

Ország rész, törvényhatóság	1905—1907										1911—1913									
	kivándorlók közül																			
	20 éven aluli					20 éven feletti					20 éven aluli					20 éven feletti				
	szám szerint					% -ban					szám szerint					% -ban				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
c) Tisza bal partja.	275	913	775	334	16	11.9	39.5	33.6	14.4	0.7	27	165	219	104	14	5.1	31.2	41.4	19.7	2.6
Békés vármegye....	602	1.588	1.097	636	24	16.5	39.6	27.4	15.9											

57. Az Amerikába kivándorlók (családfők és önállóan kivándoroltak) foglalkozási

Table with columns for 'Folyó szám', 'Országrés, törvényhatóság', and 'A kivándorlók foglalkozása' (1905, 1906, 1907, 1905-1907). Rows include regions like 'Magyarország', 'Duna jobb partja', 'Duna bal partja', 'Duna-Tisza köze', and 'Tisza jobb partja'.

1) 1908-ig rt. város volt.

viszonyai törvényhatóságokint az 1905-1907. és az 1911-1913. években Magyarországon.

Table with columns for 'Folyó szám', 'A kivándorlók foglalkozása' (1911, 1912, 1913, 1911-1913). Rows correspond to the same regions as the first table.

(57) Az Amerikába kivándorlók (családfők és önállóan kivándoroltak) foglalkozási

Table with columns for 'Folyó szám' (1-29), 'Országgrész, törvényhatóság', and 'A kivándorlók foglalkozása' (1905, 1906, 1907, 1905-1907). Rows include regions like Gömör és K.-H. vm., Szécsény, Ung, Zemplén, etc.

viszonyai törvényhatóságokint az 1905-1907. és az 1911-1913. években Magyarországon.

Table with columns for 'Folyó szám' (29-55), 'A kivándorlók foglalkozása' (1911, 1912, 1913, 1911-1913). Rows include regions like Bihar, Hajdu vármegye, Debreczen, etc.

Folyó szám	Foglalkozás megnevezése	A magyar anyanyelvű bevándorlók száma																1900-1913 %
		1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1900-1913		
		június 30-án végződő pénzügyi évben																
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	
I. Szabadfoglalkozásúak.		A) Abszolút számokban.																
1	Szénész.....	—	—	—	2	6	16	6	9	7	5	10	4	11	4	90	0'0	
2	Építész.....	*	*	*	*	13	12	6	12	4	1	1	2	2	4	57	0'0	
3	Pap.....	—	—	—	7	29	29	16	22	14	7	11	12	17	11	175	0'1	
4	Kiadó.....	—	—	—	1	9	11	4	2	7	1	4	4	4	2	49	0'0	
5	Elektrotechnikus.....	—	—	—	—	4	9	8	12	10	1	2	8	6	13	79	0'0	
6	Gépészmérnök.....	1	5	9	42	31	14	26	45	20	8	16	18	15	22	272	0'1	
7	Ügyvéd.....	—	1	—	1	11	16	4	6	3	3	3	1	3	6	58	0'0	
8	Író (tudományos és szépirodalmi).....	—	—	—	—	7	6	14	8	9	2	2	5	6	4	63	0'0	
9	Zenész.....	6	4	6	9	22	27	27	32	35	10	10	22	22	25	237	0'1	
10	Köztisztviselő.....	—	—	—	—	14	39	20	8	12	3	3	9	6	2	116	0'0	
11	Orvos.....	—	—	1	1	17	14	6	11	3	1	3	2	4	6	69	0'0	
12	Szobrász és festő.....	—	2	2	11	36	13	22	21	8	1	4	6	6	7	140	0'0	
13	Tanár és tanító.....	2	—	2	8	13	27	30	28	30	9	10	16	12	16	203	0'1	
14	Egyéb.....	7	9	2	5	2	1	9	33	10	3	7	20	12	7	127	0'0	
	Szabadfoglalkozásúak összesen.....	16	21	23	87	214	234	188	249	172	55	86	123	126	128	1.738	0'4	
II. Szakmunkások.																		
15	Pék.....	16	13	24	45	43	52	68	76	55	18	31	27	36	33	537	0'1	
16	Borbély.....	5	11	12	28	40	53	86	117	79	25	33	64	58	47	658	0'2	
17	Kovács.....	76	63	180	262	155	231	313	472	192	30	125	132	94	98	2.523	0'6	
18	Könyvkötő.....	*	*	*	*	7	10	11	9	8	4	6	4	9	5	78	0'0	
19	Sőrfőző.....	—	2	8	1	2	2	2	2	1	1	3	2	—	1	37	0'0	
20	Mészáros.....	37	34	41	83	101	130	181	218	128	34	45	76	93	69	1.270	0'3	
21	Műasztalos.....	—	—	—	—	13	15	14	8	7	2	4	7	3	13	96	0'0	
22	Ács.....	115	90	201	363	277	353	454	599	318	105	136	166	151	198	3.526	0'9	
23	Szivarkakészítő.....	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	—	—	
24	Szivarkészítő.....	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	—	—	
25	Szivarcsonmagoló.....	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	—	—	
26	Kereskedősegéd és könyvelő.....	16	24	25	53	105	113	143	211	135	59	77	101	86	99	1.247	0'3	
27	Nőruhakészítő.....	*	*	*	*	25	70	107	166	126	59	122	167	136	185	1.163	0'3	
28	Gépész.....	7	8	16	24	68	114	78	96	16	8	39	7	7	13	501	0'1	
29	Szűcs.....	*	*	*	*	9	17	16	27	17	13	2	16	7	11	135	0'0	
30	Kertész.....	7	3	7	15	24	29	37	40	19	10	12	11	12	14	240	0'1	
31	Kalapos.....	*	*	*	*	4	10	7	10	5	2	3	3	8	6	58	0'0	
32	Vas- és aczélgyári munkás.....	7	6	37	46	81	45	45	69	52	20	54	38	31	29	560	0'1	
33	Ékszerész.....	—	1	6	3	3	7	4	2	2	1	2	—	4	4	39	0'0	
34	Lakatos.....	36	47	133	185	192	170	242	353	156	39	80	86	48	93	1.860	0'6	
35	Tengerész.....	1	3	2	6	18	10	12	6	4	3	2	3	6	1	77	0'0	
36	Kőműves (közelebbi meghatározás nélkül).....	20	22	70	85	86	129	145	214	99	51	38	56	35	68	1.088	0'3	
37	Fém munkás (vas-, aczél- és cizim munkásokat kivéve).....	*	*	*	*	9	12	13	14	16	3	1	7	2	6	83	0'0	
38	Molnár.....	27	17	33	46	47	57	64	108	48	15	19	28	25	28	562	0'1	
39	Nődivatárú készítő.....	*	*	*	*	*	*	3	10	7	6	3	2	5	2	38	0'0	
40	Bányász.....	21	11	20	61	92	164	49	101	43	65	36	47	46	67	823	0'2	
41	Mázoló és üveges.....	5	10	16	36	43	42	69	96	51	18	36	36	15	37	510	0'1	
42	Fényképész.....	*	*	*	*	5	3	5	16	10	2	3	2	7	4	57	0'0	
43	Útvezetőmunkás.....	—	—	—	—	3	—	1	—	—	—	1	—	—	1	6	0'0	
44	Ólomöntő.....	1	—	1	2	2	4	1	2	1	1	1	2	2	4	24	0'0	
45	Nyomdász.....	—	5	3	9	15	34	26	33	20	3	10	12	12	12	194	0'1	
46	Nyerges és lószerszám készítő.....	8	2	5	16	13	24	24	40	22	5	3	9	3	10	184	0'1	
47	Varrónő.....	31	13	36	41	55	69	44	45	35	10	24	28	37	49	517	0'1	
48	Czipész.....	124	106	153	230	263	327	373	522	237	103	151	176	163	183	3.111	0'8	

A csillaggal (*) jelölt helyeken az illető foglalkozási ághoz tartozók nincsenek külön kimutatva.

Folyó szám	Foglalkozás megnevezése	A magyar anyanyelvű bevándorlók száma																1900-1913 %
		1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1900-1913		
		június 30-án végződő pénzügyi évben																
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	
50	Fűtő.....	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	48	0'0
51	Kőfejtő.....	2	1	39	12	9	11	7	13	10	—	7	8	6	4	129	0'0	
52	Férfiszabó.....	48	56	89	190	174	219	308	394	205	80	100	158	159	168	2.348	0'6	
53	Timár, cserző.....	16	11	15	19	19	35	22	35	19	6	9	12	6	5	229	0'1	
54	Textilmunkás (közelebbi megnevezés nélkül).....	*	*	*	*	1	2	—	3	1	1	3	2	2	—	15	0'0	
55	Bádógos.....	8	9	51	78	29	41	44	38	21	6	12	9	12	7	365	0'1	
56	Dohány munkás.....	—	—	2	4	7	4	7	7	2	1	4	1	—	—	39	0'0	
57	Kárpitos.....	*	*	*	*	6	7	4	7	1	1	4	—	1	1	32	0'0	
58	Órás.....	1	2	1	3	7	9	9	11	8	—	4	4	5	8	72	0'0	
59	Fonó- és szövőmunkás.....	11	6	7	6	14	10	13	25	22	4	4	8	3	4	137	0'0	
60	Bognár.....	20	11	23	43	13	32	55	110	44	17	21	17	17	19	442	0'1	
61	Famunkás (közelebbi megnevezés nélkül).....	*	*	*	*	34	44	27	25	15	6	5	7	3	3	169	0'1	
62	Egyéb szakmunkás.....	23	20	54	41	60	28	45	83	103	36	32	78	75	91	772	0'2	
	Szakmunkások összesen.....	690	612	1.326	2.061	2.183	2.806	3.207	4.466	2.351	933	1.328	1.640	1.451	1.731	26.785	6'6	
III. Egyéb foglalkozásúak.																		
63	Ügynök.....	—	—	—	—	2	1	7	5	3	—	2	2	5	6	33	0'0	
64	Bankár.....	—	—	—	—	1	—	2	—	—	—	2	5	4	3	19	0'0	
65	Kocsis, fuvaros.....	*	*	*	*	4	3	15	1	3	6	2	3	4	4	45	0'0	
66	Mezőgazdasági munkás.....	1.655	2.053	5.405	3.807	5.345	13.913	19.327	29.891	8.521	14.098	4.473	3.321	5.294	6.540	120.643	29'7	
67	Földbirtokos.....	61	9	27	269	60	612	269	189	44	37	43	49	72	116	1.857	0'5	
68	Halász.....	*	*	*	*	1	2	3	3	1	3	—	4	—	1	18	0'0	
69	Vendéglős.....	1	—	1	2	7	6	2	5	2	2	—	2	2	2	34	0'0	
70	Munkás (külön megnevezés nélkül).....	7.135	6.025	10.716	13.162	9.169	14.600	6.322	6.850	2.814	3.535	11.100	6.153	5.013	5.323	107.967	26'6	
71	Gyáros.....	*	*	*	*	22	16	10	3	2	1	2	—	1	1	59	0'0	
72	Kereskedő.....	24	37	52	75	141	118	136	160	102	51	57	56	82	102	1.193	0'3	
73	Cseléd.....	278	296	2.309	2.666	3.316	5.253	5.034	6.990	2.458	1.415	1.852	2.874	3.589	5.115	42.736	10'5	
74	Egyéb.....	12	23	44	55	13	27	27	97	74	18	24	54	61	96	630	0'1	
	Egyéb foglalkozásúak összesen.....	9.166	8.438	18.554	20.038	16.081	34.551	31.154	43.496	14.024	19.217	17.556	11.526	14.126	17.309	275.233	67'7	
IV. Foglalkozás nélküliek (beleszámítva nőket és gyermekeket) ..		3.965 4.240 3.707 4.940 5.405 8.439 9.702 11.890 7.831 8.499 8.332 6.702 7.896 11.441 102.899 25'3																
V. Ismeretlen foglalkozásúak ..		— — — — — — — — — — — — — — — — — —																
	Mindössze.....	13.777	13.311	23.610	27.124	23.333	46.030	44.261	60.071	24.378	23.704	27.302	19.996	23.539	30.610	408.666	100'0	
		B) %-okban.																
	Szabadfoglalkozásúak összesen.....	0'1	0'2	0'1	0'9	0'9	0'6	0'4	0'4	0'7	0'2	0'3	0'6	0'5	0'4	0'4	—	
	Szakmunkások összesen.....	5'0	4'6	5'6	7'6	9'1	6'1	7'3	7'3	9'0	3'2	4'0	8'2	6'1	5'0	6'0	—	
Egyéb foglalkozásúak:																		
	Mezőgazdasági munkás.....	12'0	15'4	22'9	14'0	14'0	30'2	43'7	49'8	34'9	40'1	16'4	11'6	22'4	21'4</			

59. Amerikából a Magyarbirtalomba irányuló visszavándorlások

Table with columns for 'Közigazgatási körzet, törvényhatóság' and years 1899-1913. Sub-sections include Magyarország, Duna jobb partja, Duna bal partja, Duna-Tisza köze, and Tisza jobb partja.

1) 1908-ig rt. város volt.

törvényhatóságok szerint az 1899-1913. években.

Table with columns for 'Közigazgatási körzet, törvényhatóság' and years 1899-1913. Sub-sections include Tisza bal partja, Tisza-Maros szöge, Királyhágóntúl, Fiume v. és ker., Horvát-Szlavonország, and Magyarbirtalom.

1) Az 1899-1900. évekről az adatok hiányzanak.

60. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államokból Magyarországra visszavándorlók anyanyelve az 1910/11–1912/13. években.

Év	Magyar	Német	Tót	Román	Ruthén	Horvát-szlóven	Szerb-bolgár	Lengyel	Cseh és morva	Zsidó	Egyéb anyanyelvű	Összes
	visszavándorlók száma											
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1910/11.....	16.207	3.496	11.209	3.455	780	3.753	1.192	342	47	332	319	41.182
1911/12.....	16.001	4.205	10.734	4.857	912	3.651	1.034	280	79	457	218	42.423
1912/13.....	10.647	2.915	8.331	2.677	763	2.773	822	103	18	256	99	29.904
1910/11–1912/13... %o.....	42.855 37.3	10.616 9.3	30.774 27.1	10.988 9.7	2.455 2.2	10.177 9.0	3.048 2.7	725 0.6	144 0.1	1.095 1.0	631 0.5	113.509 100.0

Forrás: mint a 46. táblánál.

61. Az engedélyezett hajóstársaságok hajóival egyes kikötőkön keresztül a Magyarbirodomba visszavándorlók száma az 1911–1913. években.

Év	Fiumén	Trieszteni	Brémán	Hamburgon	Antwerpenen	Rotterdamon	Havren	Liverpoolon	Összesen
	át visszavándorlók száma								
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1911-ben.....	6.957	—	9.340	9.113	2.309	2.337	5.082	—	35.138
1912-ben.....	6.179	—	12.552	9.627	4.476	3.002	5.401	—	41.237
1913-ban.....	7.001	3.842	13.974	8.881	3.957	2.379	5.823	156	46.018
Összesen 1911–13...	20.137	3.842	35.866	27.621	10.742	7.718	16.311	156	122.393

Forrás: A m. kir. kivándorlási biztosi hivatal adatgyűjtése.

62. Magyar anyanyelvűek visszavándorlása az Észak-Amerikai Egyesült-Államokból az 1907/8. és 1910/11–1912/3. években.

Év	Magyarországra	Ausztriába	Egyéb államba	Összesen	Év	Magyarországra	Ausztriába	Egyéb államba	Összesen
	visszavándorlók száma					visszavándorlók száma			
1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
1907/8-ban.....	29.118			158	29.276	16.001	1.386	188	17.575
1910/11-ben.....	16.207	2.411	357	18.975	1912/13-ban.....	10.647	575	274	11.496
					1910/11–1912/13...	42.855	4.372	819	48.046

Forrás: mint a 46. táblánál.

63. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államokból visszavándorló magyarok foglalkozása az 1910/11–1912/3. években.

Év	Foglalkozás:				Összesen	Év	Foglalkozás:				Összesen
	Értelem-ségi foglalkozású	Kéz-műves	Vegyes foglalkozású	Foglalkozás nélküli (nők és gyermekek beszámítással)			Értelem-ségi foglalkozású	Kéz-műves	Vegyes foglalkozású	Foglalkozás nélküli (nők és gyermekek beszámítással)	
1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6
1910/11.....	60	1.529	13.537	3.799	18.975	1912/13.....	41	1.067	8.104	2.284	11.496
1911/12.....	63	1.635	12.463	3.364	17.575	1910/11–1912/13... %o.....	164 0.3	4.231 8.9	34.154 71.1	9.447 19.7	48.046 100.0

Forrás: mint a 46. táblánál.

64. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államokból visszavándorló magyarok neme, kora és küntartózkodási ideje.

Év	Összes visszavándorlók száma	Nem szerint		Kor szerint			Allandó tartózkodási idejük az Egyesült-Államokban					
		férfi	nő	14 éven aluli	14–44 éves	45 éven feletti	legfeljebb 5 év	5–10 év	10–15 év	15–20 év	20 éven feletti	ismeretlen
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1907/8.....	29.276	24.941	4.335	835	26.057	2.384	25.243	3.678	225	92	33	—
1910/11.....	18.975	14.827	4.148	847	16.013	2.115	16.142	2.305	175	54	31	268
1911/12.....	17.575	13.348	4.227	690	14.601	2.294	12.815	4.110	376	82	72	120
1012/13.....	11.496	8.225	3.271	567	9.305	1.624	7.687	3.063	431	44	34	237
1910/11–1912/13... %o.....	48.046 100.0	38.100 79.3	11.646 24.2	2.084 4.3	33.919 70.6	6.033 12.6	31.644 65.7	8.478 17.7	922 1.9	180 0.4	137 0.3	625 1.3

Forrás: mint a 46. táblánál.

III. Fiume és a hajóstársaságok szerepe a kivándorlás lebonyolításában, a m. kir. kivándorlási biztosi hivatal által gyűjtött adatok alapján.

65. A Fiumén át folyó ki- és visszavándorlás az 1904–1914. években.

Az adatok megnevezése	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1904–1913	1914 július végéig
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Kivándorlók száma.....	22.016	35.961	49.332	47.620	15.411	36.824	36.834	18.532	21.922	20.847	305.299	14.433
Az összes kikötői kivándorlás %o-ában.....	22.6	21.1	27.7	22.8	31.2	28.6	30.7	25.2	18.2	17.6	24.1	19.8
Visszavándorlók száma...	1.398	1.678	3.122	2.308	10.705	4.286	4.766	6.957	6.179	7.001	48.400	4.766

66. A Fiumén át kivándorolt magyar állampolgárok anyanyelvi megoszlása az 1911–1914. években.

Év	Magyar		Német		Tót		Román		Ruthén		Horvát		Szerb		Összesen
	szám	%o	szám	%o	szám	%o	szám	%o	szám	%o	szám	%o	szám	%o	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1911.....	10.561	57.0	2.370	12.8	1.864	10.1	1.210	6.6	287	1.6	1.776	9.6	464	2.6	18.532
1912.....	11.569	52.8	2.152	9.8	471	2.2	3.035	14.1	518	2.3	3.324	14.7	903	4.1	21.922
1913.....	11.091	53.2	2.076	9.9	403	1.9	3.098	14.9	433	2.1	3.100	14.9	646	3.1	20.847
1911–13.....	33.221	54.2	6.598	10.7	2.738	4.6	7.393	12.1	1.233	2.0	8.100	13.2	2.013	3.3	61.301
1914 július végéig.....	9.196	63.7	1.225	8.6	233	1.0	1.879	13.0	407	2.8	908	6.3	585	4.1	14.433

67. Azoknak a kivándorlóknak a száma, kiket az Adria r. t., mint a Cunard helyettese az északi kikötők felé 1905. év januártól 1911. év március 24-ig szállított, kivándorlási irodák szerint.

Év	Budapest keleti pályaudvar	Budapest nyugati pályaudvar	Csacsa	Pozsony	Sopron	Gyanafalva	Hőlak	Királyhida	Jókút	Lajtaufalu	Tesztona	Csaktornya	Nagyarton	Mezőlaborez	Összesen
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1905.....	8.244	225	23.136	691	—	—	—	3.732	—	143	—	—	2.168	—	43.339
1906.....	11.284	942	29.733	1.431	—	—	—	4.877	—	442	—	—	4.318	61	53.088
1907.....	11.265	314	38.665	1.395	4.764	2	5	6.293	6	597	2	148	—	—	63.456
1908.....	395	—	4.177	118	532	61	29	1.407	38	122	1	—	—	—	6.880
1909.....	7.956	—	10.708	113	1.436	113	94	3.057	13	320	—	12	—	—	23.822
1910.....	3.628	—	7.798	1.387	1.043	12	3	1.893	—	160	—	—	—	—	15.930
1911 március 24-ig..	56	—	1.030	397	159	—	—	460	—	27	—	—	—	—	2.129
1904–1911.....	42.328	1.481	120.247	5.532	7.934	188	131	21.719	57	1.817	3	160	6.486	61	203.644

68. A „Cunard Magyar Amerikai Vonal“ számára szükséges élelmiszerek és egyéb anyagfelszerelések Magyarországon történt beszerzési összegei az 1903/4–1913. években.

Megnevezés	1903/4	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913
	évben koronákban									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
A) Élelmészeti költségek és élelmészeti cikkek.										
Élelmészeti költségek.....	217.744	254.778	430.631	490.778	149.951	541.164	538.205	159.045	183.054	205.579
Liszt.....	35.549	63.250	79.419	85.887	31.281	15.124	17.771	8.062	6.665	19.237
Burgonya.....	29.202	30.251	30.642	29.678	14.069	28.506	12.987	—	—	—
Hús és egyéb.....	232.900	340.752	388.587	401.379	211.653	246.109	200.312	121.210	195.410	277.502
Fűszer- és gyarmatárúk.....	98.973	30.361	34.180	33.621	24.446	23.438	19.160	22.339	30.336	24.777
Tej, tojás.....	57.267	8.532	15.432	14.256	7.080	3.068	1.429	1.677	2.133	1.626
Italok.....	77.134	84.517	141.000	181.074	103.728	106.643	85.344	124.451	158.255	151.152
Összesen.....	778.783	812.271	1,119.941	1,236.573	542.814	984.102	875.208	436.328	577.303	673.873
B) Anyagok.										
Összesen.....	90.115	96.084	102.741	101.906	46.802	56.690	68.015	52.808	75.419	72.531
C) Javítások.										
Gépjavítás.....	42.222	99.988	23.360	34.435	29.169	38.937	36.303	45.708	66.224	85.537
Különböző iparos munkák.....	19.440	51.135	23.817	23.398	25.558	32.098	35.224	35.560	79.068	111.390
Mosás.....	8.722	13.309	22.241	20.107	36.971	25.925	25.949	30.786	56.513	77.752
Összesen.....	70.384	164.432	69.418	77.940	91.698	96.960	100.476	112.114	201.305	274.679
Mindössze.....	931.268	1,072.787	1,232.100	1,416.421	681.314	1,117.752	1,043.693	601.840	855.127	1,027.063

69. A „Cunard Magyar Amerikai Vonal”-on közlekedő hajók összes behozatala az 1903–1913. években Newyorkból.

Table with columns for years (1903-1913) and various cargo types (Gép, Gyapottár, Vasárú, etc.) and a total column (Összesen).

70. A nyugateurópai kikötőkön át kivándoroltak száma azokkal a kivándorlókkal összehasonlítva, kiket az Adria m. kir. tengerhajózási részvénytársaság, mint a „Cunard” helyettesít 1904. novemberétől 1911. év márczius 24-ig hajójegeikkel, illetve igazolványokkal, 1911. márczius 25-től pedig az engedélyezett hajóstársaságok (Pool concessio) szállítási szerződésekkel láttak el.

Table with columns for years (1904-1913) and categories for emigration (Brémán át utazók, Hamburgon át utazók, Rotterdamon át utazók, Antwerpenen át utazók, Havren át utazók, A felsorolt öt kikötőn át utazók).

71. A Fiumén át kivándorolt magyar állampolgárok az egyes kivándorlási irodák szerint, az 1911–1914. években.

Table with columns for emigration agencies (Kivándorlási irodák) and years (1911-1914).

72. Az északi kikötőkön át kivándorolt, szállítási szerződéssel ellátott magyar honosok anyanyelvi megoszlása az egyes hajóstársaságok, illetve irodák szerint az 1911–1913. években.

Table with columns for shipping companies (Magyar, Német, Tót, Román, Ruthén, Horvát, Szerb, Egyéb) and years (1911-1913).

73. Az utasforgalom irodák szerinti megoszlása az 1913. évben.

Table with columns for agencies (Adria, Austro-Americana, Co. Gen. Transatlantique, Hamburg Amerika-Linie, Holland-Amerika-Linie, Norddeutscher Lloyd és Missler F., Red-Star-Linie, Soproni, Pozsonyi, Csacvai, Királyhidai) and categories (Férfi, Nő, Fiumei, Leány, Csecsemő).

Jegyzet: A fiumei irodáról ezek az adatok nem állanak rendelkezésre.

74. A keleti pályaudvari irányítás részletes adatai havonként és hajóstársaságonként az 1913. évben.

Table with columns for months (Hónap) and shipping companies (Fiume, Trieste, Antwerpen, Bréma, Hamburg, Havre, Rotterdam) and categories (Ebből).

75. Tengerentúli legális és illegális kivándorlás a Magyarbirodalomból az 1912-1914. években.

Table with columns for years (1912, 1913, 1914) and destinations (Fiume, Trieste, Hamburg, Bröna, Antwerpen, Rotterdam, Liverpool, Havre, Genua, Chorboung). Includes sub-rows for legal and illegal numbers and percentages.

Table with columns for months (január, február, márcz., április, május, június, július, aug., szept., október, nov., decz.) and sub-rows for legal and illegal numbers and percentages.

Jegyzet: Legális kivándorlás az, mely a hazai kivándorlási irodákban kötött szabályszerű szállítási szerződés alapján történik. Hogy a legális kivándorlási eseteknek itt feltüntetett száma nem egyezik a 70. sz. táblázat 8., 8., 9. stb. rovataival, annak az a magyarázata, hogy az utóbbi helyen az összes, míg a 75. sz. táblán csak az engedélyes hajóstársaságok hajóin kivándorolt legális kivándorlók mutatottak ki.

76. Az engedélyezett Pool-hajóstársaságok kivándorlási irodái által az 1911. márcz. 25.-étől lebonyolított kivándorlási esetek az 1911-1914. években.

Table with columns for years (1911, 1912, 1913, 1914) and agencies (Budapesti, Csaczi, Király-hídai, Pozsonyi, Soproni, Az összes). Includes sub-tables for Hamburg Amerika Linie, Norddeutscher Lloyd és Missler F., Holland Amerika Linie, and Red Star Line.

77. A szabályszerű szerződéssel Magyarországból kivándoroltak vármegyék és hajóstársasági irodák szerint való megoszlása az 1912. és 1913. években.

Large table with columns for regions (Magyarország, Somogy, Tolna, Vas, Veszprém, etc.) and years (1912, 1913). Includes sub-rows for legal and illegal numbers and percentages.

78. A legális kivándorlók útíránya az Észak-Amerikai Egyesült-Államok államai szerint törvényhatóságoként, 1913-ban.

Országgrész, törvényhatóság	New-England			Middle Atlantic				East North Central				West North Central			South Atlantic			East South Central	West South Central	Mountain	Pacific	Canada	Mindössze					
	Connecticut	Egyéb állam	Összesen	New-York	New-Yersey	Pennsylvania	Összesen	Ohio	Indiana	Illinois	Michigan	Wisconsin	Összesen	Minnesota	Missouri	Egyéb államok	Összesen							Maryland	West-Virginia	Egyéb államok	Összesen	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	
Magyarország.																												
a) Duna jobb partja.																												
Baranya vármegye....	5	—	5	37	2	45	84	56	—	38	10	44	148	—	1	10	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	253	
Pécs tjt.	—	—	—	14	5	8	27	2	—	9	3	12	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	57	
Fejér vármegye.....	6	3	9	84	97	18	199	62	3	11	8	2	86	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	317	
Székesfehérvár tjt.	1	—	1	6	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	
Győr vármegye.....	3	3	11	111	102	193	406	127	35	27	12	—	201	1	—	3	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	634	
Győr tjt.	—	—	—	9	6	7	22	2	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	27	
Komárom vármegye.	13	—	13	73	3	35	111	21	—	4	3	—	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	155	
Komárom tjt.	—	—	—	8	1	2	11	1	—	7	2	—	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24	
Moson vármegye.....	—	—	—	5	—	—	5	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19	
Somogy >	8	—	8	112	31	195	333	158	47	24	12	187	423	3	1	6	10	—	3	3	6	—	—	—	—	—	799	
Sopron >	—	—	—	51	13	21	85	76	85	37	15	2	215	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	312	
Sopron tjt.	—	—	—	6	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	
Tolna vármegye.....	5	1	6	210	13	95	318	597	21	11	39	384	1.052	—	—	12	—	12	3	3	15	—	—	—	—	—	1.426	
Vas >	4	—	4	183	160	262	610	61	29	39	14	11	154	2	19	1	22	2	7	—	—	—	—	—	—	—	803	
Veszprém >	31	24	55	476	227	273	976	186	7	14	42	15	264	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1.316	
Zala >	17	1	18	69	33	131	233	72	14	11	23	5	130	23	6	1	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	475	
Összesen....	98	32	130	1.459	633	1.235	3.437	1.422	251	228	139	662	2.752	36	47	23	108	7	55	16	78	—	—	—	—	—	6.634	
%.....	1.5	0.5	2.0	22.0	10.4	19.4	51.3	21.4	3.8	3.4	2.9	10.0	41.5	0.5	0.7	0.4	1.6	0.1	0.8	0.3	1.2	—	—	—	—	—	100.0	
b) Duna bal partja.																												
Arva vármegye.....	—	—	—	63	—	72	135	89	50	33	19	7	198	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	371	
Bars >	—	—	—	80	38	59	177	74	—	26	5	2	107	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	285	
Esztergom vármegye.	—	—	—	28	7	5	40	7	—	30	2	39	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	79	
Hont vármegye.....	10	—	10	27	4	54	85	107	9	13	40	—	169	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	270	
Selmeczbánya tjt.	—	—	—	3	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	
Liptó vármegye.....	11	—	11	123	67	191	381	61	21	54	23	6	164	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	616	
Nógrád >	—	—	—	52	20	142	214	29	19	27	10	2	87	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	312	
Nyitra >	—	—	—	220	21	170	411	57	10	83	10	15	175	4	4	4	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	598	
Pozsony >	—	—	—	62	1	27	90	50	4	5	4	1	64	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	160	
Pozsony tjt.	—	—	—	9	1	3	13	—	—	1	2	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17	
Trencsén vármegye..	10	—	10	46	19	174	239	53	12	102	24	16	207	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	465	
Turóc >	3	—	3	54	6	141	201	58	13	116	1	4	192	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	401	
Zólyom >	3	—	3	78	5	161	244	143	4	59	27	—	233	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	508	
Összesen....	37	—	37	845	139	1.194	2.233	723	142	519	209	54	1.632	24	45	14	83	3	22	3	23	—	—	—	—	—	4.100	
%.....	0.9	—	0.9	20.6	4.6	29.3	54.5	17.8	3.5	12.7	5.0	1.3	40.3	0.6	1.1	0.3	2.0	0.1	0.5	0.1	0.7	—	—	—	—	—	100.0	
c) Duna-Tisza köze.																												
Bács-Bodrog várm.	6	3	9	505	118	279	902	634	54	129	207	137	1.161	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2.175	
Baja tjt.	—	—	—	8	4	—	12	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22	
Szabadka tjt.	—	—	—	9	—	—	10	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	21	
Újvidék tjt.	1	—	1	27	10	8	45	29	3	14	15	—	61	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	112	
Zombor tjt.	—	—	—	8	—	5	13	5	—	4	—	—	2	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	25	
Csongrád vármegye..	—	—	—	—	1	—	2	—	—	10	8	—	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	39	
Hódmezővásárhely.	1	—	1	2	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	
Szeged tjt.	—	—	—	31	5	7	43	3	—	6	6	—	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	60	
Heves vármegye.....	6	—	6	81	23	97	201	186	4	16	51	8	265	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	503	
Jász-Nagyk.-Sz. vm...	3	—	3	12	—	13	25	4	18	—	—	—	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	56	
Pest-P.-S.-Kisk. > ..	—	—	—	129	26	81	236	116	1	25	14	3	159	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	404	
Budapest sz.-főv. ...	12	2	14	577	77	63	717	81	20	63	35	5	204	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	955	
Kecskemét tjt.	—	—	—	3	—	3	6	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	28	
Összesen....	23	5	28	1.332	264	553	2.214	1.033	100	270	341	161	1.980	1	67	14	82	11	28	2	42	9	4	27	6	27	4.405	
%.....	0.7	0.1	0.8	31.6	6.0	12.7	50.3	24.7	2.3	6.1	7.7	3.7	44.5	0.0	1.5	0.3	1.8	0.2	0.7	0.1	1.0	0.2	0.1	0.6	0.1	0.6	100.0	
d) Tisza jobb partja.																												
Abauj-Torna vm....	200	1	201	418	216	846	1.480	660	26	122	52	7	867	7	—	3	10	25	10	—	—	—	—	—	—	—	2.599	
Kassa tjt.	5	—	5	35	3	62	100	57	3	6	24	—	90	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	198	
Bereg vármegye.....	55	10	65	506	330	638	1.474	252	16	60	45	3	376	4	10	—	14	1	28	—	—	—	—	—	—	—	2.003	
Borsod >	34	—	34	269	110	242	621	223	9	74	87	8	401	3	—	1	4	30	5	33	—	—	—	—	—	—	1.110	
Miskolc tjt.	8	—	8	41	14	7	62	8	—	2	3	—	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	83	

(78) A legális kivándorlók útíránya az Észak-Amerikai Egyesült-Államok államai szerint törvényhatóságoként, 1913-ban.

Országgrész, törvényhatóság	New-England			Middle Atlantic				East North Central				West North Central			South Atlantic			East South Central	West South Central	Mountain	Pacific	Canada	Mindössze
	Connecticut	Egyéb állam	Összesen	New-York	New-Yersey	Pennsylvania	Összesen	Ohio	Indiana	Illinois	Michigan	Wisconsin	Összesen	Minnesota	Missouri	Egyéb államok	Összesen						
1	2	3	4	5	6																		

79. A kivándorlási biztosi hivatal ügyforgalma és a kivándorlási kihágások miatt elítéltek száma.

1909	1910	1911	1912	1913	1909—1913
1	2	3	4	5	6
A) Kihágást ügyiratok száma.					
2.663	9.836	7.240	9.870	20.943	50.561
B) Elítéltek száma.					
2.663	9.860	8.774	9.897	22.872	54.066

Jegyzet: A hivatal működését 1909. évi szeptember hó 1-én kezdte meg.

80. A kivándorlási törvény (1909. évi II. t.-cz.) 41. §-a alapján elítéltek részletezése a kihágások nemei szerint.

Év	miatt elítéltek száma					Összesen
	Fuvarozás	Kalauzolás és kioktatás	Pénzküldés és pénztadás	Titkos ügynökkösködés	Összesen	
1	2	3	4	5	6	
1909.....	Nincs részletezés.					287
1910.....						2.070
1911.....	96	469	701	215		1.481
1912.....	93	764	878	202		1.937
1913.....	71	1.258	1.053	133		2.515
1911—1913...	260	2.491	2.632	550		5.933

81. Adatok a kivándorlási kihágásokban szereplő egyénekről az 1909—1913. években.

Év	1909. évi II. t.-cz.						Az 1909. évi II. t.-cz. 40. §-a alapján elítélt férfi személyek közül										50 éven felüli volt
	40. §-a		41. §-a		1909. évi VI. t.-cz. 15. §-a		Felméltelt		Az elítéltek közül külföldi		éves volt						
	alapján elítélt		alapján elítélt		alapján elítélt		száma		száma		száma						
	férfiak	nők	férfiak	nők	férfiak	nők	férfiak	nők	13—16	17—18	19—20	21—23	24—32	33—50			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16		
1909.....	1.426	557	287	216	13	97	59	8	—	—	257	—	471	—	698		
1910.....	5.155	1.119	2.070	394	197	98	788	39	—	—	1.186	—	2.474	—	1.495		
1911.....	4.187	1.028	1.481	123	—	716	221	18	190	564	474	469	1.785	634	71		
1912.....	5.059	746	1.937	199	67	637	1.173	79	135	707	715	660	2.146	650	40		
1913.....	15.565	739	2.515	84	121	1.132	2.675	47	311	1.722	1.920	1.702	6.490	3.235	185		
1909—1913.....	31.322	4.183	8.290	1.016	398	2.880	4.916	191	635	2.893	4.582	2.831	13.385	4.519	2.455		

82. Az 1913. évben elítéléssel végződött kivándorlási kihágási ügyek elkövetési helye.

Ország rész, vármegye	Elítéltek száma	Ország rész, vármegye	Elítéltek száma	Ország rész, vármegye	Elítéltek száma	Ország rész, vármegye	Elítéltek száma
a) Duna jobb partja.							
Baranya vármegye	332	Nyitra vármegye	618	Ung vármegye	984	g) Királyhágóntúl.	
Fejér	52	Pozsony	403	Zemplén vármegye	851	Alsó-Fehér várm.	202
Győr	85	Trencsén vármegye	1.050	Összesen	4.308	Beszterce-Naszód	136
Komárom	21	Turóc	150	e) Tisza bal partja.			
Moson	23	Zólyom	103	Békés vármegye	46	Brassó vármegye	766
Somogy	153	Összesen	3.240	Bihar	393	Csik	48
Sopron	790	c) Duna-Tisza köze.				Fogarás	186
Tolna	239	Bács-Bodrog várm.	858	Hajdu	37	Háromszék	40
Vas	693	Csongrád vármegye	29	Máramaros várm.	797	Hunyad	83
Veszprém	207	Szabolcs	294	Szabolcs	294	Kis-Küküllő	206
Zala	595	Szatmár	609	Szatmár	609	Kolozs	199
Összesen	3.190	Szilágy	438	Maros-Torda várm.	80	Maros-Torda várm.	80
				Jász-Nagyk.-Sz. vm.	236	Nagy-Küküllő várm.	236
				Pest-P.-S.-Kisk.	232	Szeben vármegye	303
				Összesen	1.222	Ugocsa	115
				Összesen	2.734	Összesen	276
b) Duna bal partja.							
Árva vármegye	268	d) Tisza jobb partja.				Torda-Aranyos	152
Bars	125	Abauj-Torna várm.	436	Arad vármegye	469	Udvarhely	66
Esztergom vármegye	104	Bereg vármegye	502	Csanád vármegye	54	Összesen	2.933
Hont vármegye	35	Borsod vármegye	198	Krassó-Szörény vm.	198	h) Fiume v. és ker.	
Liptó	345	Gömör és K.-Hont vm.	229	Temes vármegye	581	Fiume v. és ker.	26
Nógrád	124	Sáros vármegye	604	Torontál vármegye	781	Magyarország össz.	19.782
				Szepes	598	Összesen	2.073

IV. Egyéb kivándorlási irányok,

83. Kivándorlás Romániába az 1899—1913. években törvényhatóságonként.

Közjogi alkatrész, országrész, törvényhatóság	Kivándoroltak száma																	10.000 lélekre esett a 15 év átlagában
	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1899—1913		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	
Magyarország.																		
a) Duna jobb partja	13	23	41	11	23	20	35	59	47	23	24	23	16	33	12	429	0.1	
b) Duna bal partja	17	43	31	26	25	23	64	44	50	150	230	14	21	15	15	773	0.2	
c) Duna-Tisza köze	43	66	60	76	50	117	44	52	64	68	57	122	102	108	67	1.034	0.2	
d) Tisza jobb partja	22	22	20	3	5	42	39	27	15	11	21	29	31	15	6	302	0.1	
e) Tisza bal partja.																		
Bihar vármegye	1	6	8	5	9	9	18	26	27	43	13	37	20	24	7	253	0.3	
Nagyvárad tjt.	—	—	3	9	—	4	—	—	1	9	—	4	3	1	—	34	0.3	
Máramaros vármegye	4	9	14	5	12	4	113	162	248	314	230	149	67	192	152	1.675	3.2	
Szatmár	6	5	3	4	6	4	10	7	32	9	3	4	3	4	2	102	0.2	
Szatmárnémeti tjt.	—	—	—	—	—	—	1	1	13	8	1	—	3	6	4	37	0.6	
Szilágy vármegye	22	14	40	11	24	89	141	145	126	56	40	26	32	57	73	896	2.7	
Ugocsa	—	—	—	1	—	1	—	1	1	6	1	1	1	3	2	18	0.1	
A többi vármegyék és tjt.	5	17	2	6	1	7	5	23	1	13	13	2	6	7	7	115	0.1	
Összesen	38	51	70	41	52	118	288	365	449	458	301	223	135	284	247	3.130	0.3	
f) Tisza-Maros szöge.																		
Arad vármegye	122	73	32	77	75	104	231	232	201	164	195	122	129	205	113	2.075	4.0	
Arad tjt.	34	4	1	2	—	—	—	—	—	—	5	—	1	—	—	47	0.6	
Csanád vármegye	9	15	17	33	1	10	125	61	56	43	14	23	50	17	3	477	2.2	
Krassó-Szörény várm.	142	25	200	83	10	219	357	467	314	298	179	156	118	209	212	2.989	4.8	
Temes vármegye	55	25	40	21	39	125	150	181	114	123	143	63	77	132	67	1.355	2.8	
Temesvár tjt.	56	28	36	27	11	31	58	25	10	3	12	1	2	18	1	319	3.2	
Verecz	—	—	51	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	56	1.5	
Torontál vármegye	192	34	72	22	26	48	85	63	136	39	67	36	20	39	10	989	1.0	
Pancsova tjt.	—	—	—	14	3	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	20	0.5	
Összesen	610	204	449	284	161	537	1.009	1.029	831	670	615	401	397	620	408	8.227	2.6	
g) Királyhágóntúl.																		
Alsó-Fehér vármegye	474	220	389	565	394	1.191	1.796	969	1.058	807	928	703	814	800	1.296	12.404	38.1	
B.-Naszód	46	55	66	33	38	112	331	177	231	128	193	71	117	196	375	2.169	11.7	
Brassó	1.873	1.181	1.999	1.076	901	692	80	60	18	31	2	21	10	13	7.987	54.1		
Csik	268	167	150	50	26	226	427	347	177	98	85	252	306	188	62	2.929	13.7	
Fogarás	412	257	235	106	54	328	549	327	411	517	555	448	390	354	392	5.335	37.8	
Háromszék	848	308	477	227	97	420	473	455	258	198	206	181	108	76	144	4.470	20.8	
Hunyad	189	187	128	80	133	489	523	484	297	209	191	93	165	339	231	3.788	7.8	
Kis-Küküllő	373	130	296	260	298	376	534	505	403	326	434	416	427	666	1.032	6.535	38.7	
Kolozs	84	45	63	53	48	118	237	242	231	257	220	154	462	322	2.781	8.6		
Kolozsvár tjt.	—	—	2	1	—	2	31	53	36	29	25	23	18	38	35	299	3.6	
Maros-Torda vármegye	40	51	99	69	100	181	176	103	101	68	94	147	110	157	243	1.738	6.2	
Marosvásárhely tjt.	1	—	—	—	12	6	1	—	—	—	—	—	—	—	—	16	45	
Nagy-Küküllő várm.	615	479	503	315	254	617	1.478	1.412	1.213	1.004	950	672	801	1.143	1.351	12.807	58.1	
Szeben vármegye	976	876	1.284	982	566	1.187	1.338	862	695	471	514	815	751	921	863	13.101	50.8	
Szolnok-Doboka várm.	175	77	82	110	122	306	690	510	471	459	467	331	335	307	1.077	5.559	15.1	
Torda-Aranyos	199	25	79	167	117	183	297	185	86	71	98	93	112	165	277	2.154	8.6	
Udvarhely vármegye	95	132	165	50	71	234	440	436	512	381	295	204	191	253	318	3.337	21.0	
Összesen	6.663	4.199	6.017	4.123	3.231	6.668	9.441	7.157	6.284	5.015	5.323	4.621	4.820	6.174	8.057	87.338	22.7	
h) Fiume v. és kerülete.																		
Magyarország össz.	7.428	4.628																

86. A Romániába kivándorlók (családfelek és önállóan kivándoroltak) megoszlása kor szerint az 1911-1913. években törvényhatóságokint.

Közigazgatási körzet, országgrész, törvényhatóság	1911		1912				1913				1911-1913																			
	A kivándoroltak közül																													
	20 éven aluli		20-29 éves		30-39 éves		40-49 éves		50 éven felüli		20 éven aluli		20-29 éves		30-39 éves		40-49 éves		50 éven felüli		20 éven aluli		20-29 éves		30-39 éves		40-49 éves		50 éven felüli	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
Magyarország.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
a) Duna jobb partja	1	5	1	5	4	1	4	13	6	3	4	2	4	2	4	2	2	13	16	15	9	3	23	29	1	27	3	16	4	16
b) Duna bal partja	2	4	3	2	2	—	5	6	2	3	1	2	7	2	1	3	11	16	6	5	7	23	33	1	14	6	12	2	12	
c) Duna-Tisza köze	1	17	11	13	7	5	10	16	6	6	4	8	6	12	6	31	35	25	25	4	9	25	4	23	7	20	5	20	5	
d) Tisza jobb partja	—	8	3	4	7	—	2	3	2	2	1	—	1	1	1	2	1	10	7	7	11	2	27	13	4	19	4	30	6	
e) Tisza bal partja	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Békés vármegye	—	—	1	—	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1	3	2	—	14	14	42	28	—	—	—	—	—
Bihar	1	6	2	3	—	—	3	6	2	2	1	1	1	2	1	2	10	9	7	2	6	32	29	22	9	7	—	—	—	—
Nagyvárad tjt.	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	50	50	—	—	—	—	—	—	—	—
Hajdu vármegye	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Debreczen tjt.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Máramaros várm.	3	13	21	22	8	33	62	51	20	23	6	51	44	23	13	42	126	116	65	44	10	7	32	29	16	5	11	2	—	—
Szabolcs	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szatmár	—	—	1	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szatmárnémeti tjt.	—	—	2	1	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szilágy vármegye	—	8	4	4	6	1	5	8	13	14	—	7	1	20	26	1	20	13	37	46	0	17	11	31	39	3	—	—	—	—
Ugocsa	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	5	27	32	31	17	34	73	69	39	43	7	61	49	47	43	46	161	150	117	109	8	27	28	20	23	17	—	—	—	—
f) Tisza-Maros szöge.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Arad vármegye	—	18	22	16	16	8	41	46	23	9	5	10	12	18	23	13	69	80	57	48	4	25	30	21	18	—	—	—	—	—
Arad tjt.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Csanád vármegye	—	3	3	4	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Krassó-Szörény vm.	2	26	23	21	21	3	27	36	30	33	5	43	32	27	39	10	96	91	78	93	2	26	24	21	25	—	—	—	—	—
Temes vármegye	7	11	15	14	12	3	21	21	25	31	3	9	9	15	13	13	41	45	54	56	6	19	21	25	28	—	—	—	—	—
Temesvár tjt.	—	1	1	—	—	—	5	3	1	1	—	—	—	—	—	—	6	5	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Torontál vármegye	1	5	4	—	2	1	7	4	8	4	—	1	1	1	2	2	13	9	9	8	4	31	22	22	19	—	—	—	—	—
Összesen	10	64	68	56	54	15	101	112	90	81	13	63	55	63	77	33	228	235	208	212	4	24	25	22	23	—	—	—	—	—
g) Királyhágóntúl.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Alsó-Fehér várm.	25	162	140	121	112	16	173	114	129	127	73	218	134	187	283	114	533	388	437	532	5	27	19	21	25	—	—	—	—	—
Beszterce-Naszód	4	29	17	18	12	6	31	42	33	47	15	35	25	96	96	25	95	84	147	155	4	18	16	29	30	—	—	—	—	—
Brassó vármegye	3	7	3	3	2	—	3	2	1	1	4	—	2	4	4	14	5	6	7	11	1	33	18	16	17	—	—	—	—	—
Csik	4	33	33	44	53	4	24	26	26	31	1	7	11	13	9	64	70	81	97	2	8	19	21	28	30	—	—	—	—	—
Fogarás	5	100	57	64	67	6	75	53	44	74	6	56	53	56	93	17	231	163	164	234	2	23	20	20	28	—	—	—	—	—
Háromszék	1	19	26	12	19	—	8	15	12	14	1	16	20	30	29	2	43	61	54	62	0	19	19	27	24	—	—	—	—	—
Hunyad	2	35	41	30	27	5	45	32	55	51	3	33	29	69	75	10	113	152	154	153	1	19	20	26	26	—	—	—	—	—
Kis-Küküllő	2	75	76	70	73	3	117	97	109	118	11	132	110	133	214	16	324	233	332	405	1	23	20	24	29	—	—	—	—	—
Kolozs	—	32	23	25	20	25	104	89	45	30	3	42	40	46	59	28	178	157	116	109	4	30	26	19	18	—	—	—	—	—
Kolozsvár tjt.	—	4	5	1	4	—	10	9	3	5	1	8	9	10	5	1	22	23	14	14	1	29	27	31	18	—	—	—	—	—
Maros-Torda várm.	1	21	16	16	15	2	23	31	16	16	1	27	14	42	33	4	71	61	74	64	1	25	22	27	23	—	—	—	—	—
Marosvásárhely tjt.	—	—	—	—	—	—	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Nagy-Küküllő várm.	16	158	122	146	144	33	200	214	171	231	39	216	180	217	309	33	574	516	534	634	3	24	21	22	23	—	—	—	—	—
Szeben vármegye	50	157	145	109	126	61	166	134	136	158	44	166	121	113	180	155	489	450	358	464	8	25	23	18	24	—	—	—	—	—
Szolnok-Doboka vm.	5	59	58	50	47	4	82	67	64	47	15	123	96	219	219	24	264	221	333	313	2	22	19	28	27	—	—	—	—	—
Torda-Aranyos	—	20	15	15	23	5	27	37	15	18	6	35	18	59	36	11	82	70	89	77	3	24	21	27	23	—	—	—	—	—
Udvarhely	2	27	33	44	28	6	49	49	55	31	20	43	34	81	64	23	119	116	180	123	5	21	20	31	21	—	—	—	—	—
Összesen	120	938	815	783	772	178	1.140	1.112	914	1.000	240	1.161	894	1.427	1.715	536	3.229	2.821	3.108	3.487	4	24	21	23	24	—	—	—	—	—
Magyarország össz.	138	1.063	933	879	863	231	1.337	1.331	1.063	1.137	282	1.293	1.016	1.552	1.859	639	3.707	3.297	3.512	3.831	4	24	21	23	24	—	—	—	—	—
Horvát-Szlavonors.	6	8	11	13	14	—	2	6	4	8	1	4	—	2	7	7	14	1												

88. A magyar anyanyelvűek %-os aránya a Romániába irányuló kivándorlásban az 1911-1913. években.

Table with 5 main columns for administrative regions (Közigazgatási körzet) and their constituent counties (megye). Columns show years 1911, 1912, 1913, and 1911-1913 average. Rows include Duna jobb/bal partja, Tisza jobb/bal partja, Bihar, Maramaros, Szatmár, Szilágy, and others.

89. A román és német anyanyelvűek szerepe a Romániába irányuló kivándorlásban törvényhatóságokint az 1911-13. években.

Table showing the role of Romanian and German speakers in emigration by administrative region. It includes sub-sections for 'Románok' (Romanians) and 'Németek' (Germans), with columns for years and percentages. Rows list various counties like Duna-Tisza köze, Tisza jobb partja, Bihar, etc.

Jegyzet: A százalékszámítás az összes romániai kivándorlók %-ában történt.

90. A Romániába kivándorlók (családfők és önállóan kivándoroltak) foglalkozása törvényhatóságokint az 1911-1913. években.

Large table detailing the occupations of emigrants by administrative region. Columns represent years 1911, 1912, 1913, and 1911-1913 average. Rows list counties and their respective occupational data across 27 categories.

93. A Németbirodalomba kivándorlók nemek szerint az 1905-7. és 1911-13. években.

Table with 23 columns for years (1905, 1906, 1907, 1905-1907, 1905-1907, 1911, 1912, 1913, 1911-1913, 1911-1913) and rows for regions (Magyarország, a) Duna jobb partja, b) Duna bal partja, c) Duna-Tisza köze, d) Tisza jobb partja, e) Tisza bal partja, f) Tisza-Maros szöge, g) Királyhágóntúl, h) Fiume v. és ker., Magyarország össz.).

94. A Németbirodalomba kivándorlók anyanyelv szerint az 1911-1913. években.

Table with 9 columns for years (1911, 1912, 1913, 1911-1913, 1911-1913) and rows for regions (Magyarország, a) Duna jobb partja, b) Duna bal partja, c) Duna-Tisza köze, d) Tisza jobb partja, e) Tisza bal partja, f) Tisza-Maros szöge, g) Királyhágóntúl, h) Horvát-Szlavonország, Magyarország össz.).

Jegyzet: A százalékszámítás mindig az összes németbirodalmi kivándorlók %-ában történt.

V. A kivándorlással összefüggő demografiai adatok.

97. A vándorlási különbözet 1880-1910-ig törvényhatóságokint.

Table with 5 main columns: Közigazgatási körzet, Vándorlási különbözet (1880-1890, 1890-1900, 1900-1910, 1880-1910), Közigazgatási körzet, Vándorlási különbözet (1880-1890, 1890-1900, 1900-1910, 1880-1910). Rows include Magyarország, a) Duna jobb partja, b) Duna bal partja, c) Duna-Tisza köze, d) Tisza jobb partja, e) Tisza bal partja, f) Tisza-Maros szöge, g) Királyhágóntúl, h) Fiume v. és ker., Horvát-Szlavonors., and Magyarbireod. Összesen.

Jegyzet: A vándorlási különbözet a természetes és tényleges szaporodás között mutatkozó különbség.

98. A népcseré mérlege az 1900. és 1910. évi népszámlálások alapján törvényhatóságokint.

Table with 7 main columns: Közigazgatási körzet, 1900, 1910, Közigazgatási körzet, 1900, 1910. Sub-columns for 1900 and 1910 include: A th. területén kívül lakó, ott született egyének száma; A th. területén lakó, másutt született egyének száma; A népcseré különbözése. Rows include Magyarország, a) Duna jobb partja, b) Duna bal partja, c) Duna-Tisza köze, d) Tisza jobb partja, e) Tisza bal partja, f) Tisza-Maros szöge, g) Királyhágóntúl, h) Fiume v. és ker., Horvát-Szlavonors., and Magyarbireod. Összesen.

1) 1908-ig rt. város volt.

Magyarországi kivándorlás.

99. A férfiak és nők aránya az összes népességben az 1880-1910 évi népszámlálások szerint törvényhatóságokként.

Table with columns for year (1880, 1890, 1900, 1910) and gender ratio (esett ezer férfira nő). Rows include Magyarország, a) Duna jobb partja, b) Duna bal partja, c) Duna-Tisza köze, d) Tisza jobb partja, e) Tisza bal partja, f) Tisza-Maros szöge, g) Királyhágóntúl, h) Fiume v. és ker., Horvát-Szlavonors., and Magyarország összesen.

100. A népesség korviszonyai az 1900. és 1910. évi népszámlálások alapján törvényhatóságok szerint.

Table with columns for age groups (20 éven aluli, 20-39 éves, 40-59 éves, 60 éven felüli és ismeretlen) and gender ratio (%-ban). Rows include Magyarország, a) Duna jobb partja, b) Duna bal partja, c) Duna-Tisza köze, d) Tisza jobb partja, e) Tisza bal partja, f) Tisza-Maros szöge, g) Királyhágóntúl, h) Fiume v. és ker., Horvát-Szlavonors., and Magyarország összesen.

1) 1903-ig rt. város volt.

109. A magyar anyanyelvű osztrák állampolgárok 1910-ben. (Polgári népesség.)

Table with 4 main columns: A koronaországok, ill. a politikai kerületek megnevezése; Magyar anyanyelvű osztrák állampolgárok; A koronaországok, ill. a politikai kerületek megnevezése; Magyar anyanyelvű osztrák állampolgárok. Rows include Alsóausztia, Felsőausztia, Salzburg, Stájerország, Karinthia, Krajna, Triesz, Görz és Gradiska, Isztria, Tirol, Vorarlberg, Cschország, Morvaország, Szilézia, Galiczia.

Forrás: Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern. I. Band, 1. Heft.

110. Az Ausztriában összeirt polgári és katonai magyar honos népesség születési vagy illetőségi helye 1910-ben.

Table with 6 main columns representing birth or residence locations and population counts. Columns include: Születési, vagy illetőségi hely; Ausztriában összeirt magyar honos polgári és katonai népesség. Rows include Magyarország, a) Duna jobb partja, b) Duna bal partja, c) Tisza jobb partja, d) Tisza-Maros szöge, e) Tisza bal partja, f) Fiume v. és ker., g) Királyhágóntúl, h) Horvát-Szlavonország, i) Szlovénia, j) Magyarországon kívül.

111. Az Ausztriában összeirt magyar honosok foglalkozása 1910-ben. (Polgári népesség.)

Table with 13 columns: A foglalkozási csoportok megnevezése; Keresők; Eltartottak; Összesen. Rows include A) Őstermelés, B) Bányászat, C) Ipar, D) Forgalom, E) Képzés, F) Közfoglalkozások, G) és H) Egyéb foglalkozások, I) Ház és egyéb ingatlan birtokosok.

Forrás: Mint a 104. táblánál.

112. Az Ausztriában összeirt magyar honosok ház- és földbirtok-viszonyai (különös tekintettel a mezőgazdasági és erdészeti foglalkozásukra) 1910-ben. (Polgári népesség.)

Table with 13 columns: Lakóhely; Mezőgazdasági és erdészeti foglalkozás; Egyéb foglalkozás; Az összes; Ház és egyéb ingatlan birtoka; Ház és egyéb ingatlan birtoka, házi és díszkertje; Mindkét fajta birtoka; Általában ingatlana. Rows include Bács, Bács környéke, Egyéb terület, Összesen.

Forrás: Mint a 104. táblánál.

122. Az 1899. évi népszámlálás alkalmával Romániában összeirt osztrák és magyar honosok kor, lakóhely és nem szerint.

Korcsoportok	Osztrák és magyar honosok:														
	A kerületek székhelyein			Egyéb városokban			Falusi községekben			Összesen					
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	%	nő	%	együtt	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
0-10 éves.....	5.536	5.061	11.197	517	562	1.079	3.837	3.898	7.730	9.890	18'5	10.116	18'5	20.006	18'5
10-20 >.....	6.474	9.031	15.505	507	570	1.077	3.677	2.694	6.371	10.658	19'9	12.295	22'4	22.953	21'2
20-30 >.....	5.923	9.418	15.341	427	499	926	3.058	2.431	5.489	9.408	17'7	12.348	22'5	21.756	20'1
30-40 >.....	6.344	6.790	13.134	475	425	900	3.698	2.177	5.875	10.517	19'7	9.392	17'1	19.909	18'5
40-50 >.....	4.037	4.160	8.197	359	292	621	2.804	1.368	4.172	7.200	13'5	5.790	10'6	12.990	12'0
50-60 >.....	2.066	2.312	4.378	208	148	351	1.401	608	2.007	3.075	6'8	3.061	5'6	6.736	6'2
60-70 >.....	925	1.029	1.954	95	59	154	543	221	764	1.563	2'9	1.309	2'4	2.872	2'7
70-80 >.....	266	318	584	34	19	53	141	46	187	441	0'8	383	0'7	824	0'7
80-90 >.....	25	51	76	3	2	5	21	16	37	59	0'1	69	0'1	128	0'1
90 éven felüli.....	3	10	13	—	—	—	2	—	2	5	0'0	10	0'0	15	0'0
Ismeretlen.....	19	37	56	1	—	1	35	4	39	55	0'1	41	0'1	96	0'0
Összesen.....	31.628	33.817	70.445	2.626	2.541	5.167	19.217	13.456	32.673	53.471	100'0	54.814	100'0	108.285	100'0

Forrás: Résultats définitifs du dénombrement de la population (déc. 1899).

123. A Romániában összeirt osztrák és magyar honosok vallási megoszlása az 1899. évi népszámlálás szerint.

Vallás	Osztrák és magyar honosok:														
	A kerületek székhelyein			Egyéb városokban			Falusi községekben			Összesen					
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	%	nő	%	együtt	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Gör. keleti.....	8.355	9.548	17.903	1.029	868	1.897	8.701	5.674	14.375	18.035	33'8	16.090	29'4	34.175	31'6
Izraelita.....	1.601	1.735	3.336	60	79	139	356	702	2.017	4'0	2.160	4'0	4.177	3'9	
Katholikus.....	17.256	22.020	39.276	1.390	1.423	2.813	9.025	6.513	15.538	27.671	51'7	29.956	54'6	57.627	53'2
Protestáns.....	4.387	5.484	9.871	139	165	304	1.063	887	1.950	5.589	10'4	6.536	11'9	12.125	11'2
Mohamedán.....	1	—	1	—	—	1	1	1	2	3	0'0	1	0'0	4	0'0
Órmény.....	23	25	48	5	4	9	20	11	31	48	0'1	40	0'1	88	0'1
Lipovan.....	2	2	4	—	—	—	29	12	41	31	0'0	14	0'0	45	0'0
Egyéb és ismeretlen.....	3	3	6	2	2	4	22	12	34	27	0'0	17	0'0	44	0'0
Összesen.....	31.628	33.817	70.445	2.626	2.541	5.167	19.217	13.456	32.673	53.471	100'0	54.814	100'0	108.285	100'0

Forrás: Mint a 122. táblánál.

124. A Romániában összeirt osztrák és magyar honosok műveltségi foka az 1899. évi népszámlálás szerint.

Műveltségi fok	Osztrák és magyar honosok:														
	A kerületek székhelyein			Egyéb városokban			Falusi községekben			Összesen					
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	%	nő	%	együtt	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
7-15 éves irni-olvasni tudók.....	3.432	3.321	6.753	238	217	455	978	718	1.696	4.648	64'7	4.256	58'1	8.904	61'3
7-15 éves irni-olvasni nem tudók.....	878	1.525	2.403	139	174	313	1.518	1.564	3.082	2.535	35'3	3.263	41'9	5.798	38'7
15 éven felüli irni-olvasni tudók.....	16.293	14.762	31.050	1.033	641	1.724	5.657	2.444	8.101	23.038	59'6	17.837	45'0	40.875	52'2
15 éven felüli irni-olvasni nem tudók.....	6.846	14.984	21.830	768	1.079	1.847	8.059	5.742	13.801	15.673	40'5	21.805	55'0	37.478	47'8

Forrás: Mint a 122. táblánál.

125. A Görögországban összeirt osztrák és magyar honosok száma 1907-ben.

Kerületek	Osztrák és magyar honosok			Kerületek	Osztrák és magyar honosok			Kerületek	Osztrák és magyar honosok		
	férfi	nő	összesen		férfi	nő	összesen		férfi	nő	összesen
1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Attika.....	249	261	510	Arkadia.....	3	—	4	Leukas.....	3	3	6
Boiotia.....	1	—	1	Messenia.....	5	5	10	Kephallonia.....	2	6	8
Phthiotis.....	3	3	6	Lakedaimon.....	—	2	2	Zakynthos.....	6	6	12
Achaia.....	18	23	41	Lakonika.....	1	—	1	Larissa.....	3	19	20
Elis.....	1	6	7	Euboiia.....	3	1	4	Magnesia.....	9	11	20
Argolis.....	2	3	5	Kykladok.....	64	42	106	Trikkala.....	1	—	1
Korinthia.....	9	1	3	Kerkyra.....	73	47	120	Karditsa.....	1	—	1
								Az egész királyságban..	455	435	890

Forrás: Résultats statistiques du recensement général de la population effectué le 27. oct. 1907.

126. Törökország egyes városaiiban összeirt magyar honosok demografiai adatai az 1910. évben.

Városok	Összes lélekszám	Kor							Családi állapot				Születési hely				Foglalkozás						
		férfi	nő	20 éven aluli	21-40 éves	41-60 éves	60 éven felüli	ismeretlen	nőtlen, hajadon	házas	özvgy	átv. elvált	ismeretlen	Magyarország	Ausztria	Törökország	egyéb és ism.	mezőgazdaság	ipar	kereskedelem	közülkedés	egyéb és ism.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
Konstantinápoly ...	596	315	281	155	238	159	41	3	321	239	32	3	3	262	29	220	95	1	105	82	33	375	
%.....	100'0	52'9	47'1	26'0	39'9	26'7	6'9	0'6	53'9	38'9	5'4	0'5	1'3	42'3	4'9	36'9	15'9	0'2	17'6	13'8	5'5	62'9	
Szmirna.....	75	40	35	18	32	24	—	1	44	28	2	—	1	16	2	21	36	—	15	25	4	31	
Szaloniki.....	46	32	14	1	24	20	1	—	25	18	2	—	1	35	1	—	10	—	14	14	9	10	
Üszküb.....	56	27	29	17	20	15	3	1	24	25	7	—	—	29	3	—	24	10	11	5	14	16	
Összesen.....	773	414	359	191	314	218	45	5	414	303	43	3	10	332	35	241	165	11	145	126	59	432	
%.....	100'0	53'6	46'4	24'7	40'7	28'2	5'8	0'6	53'6	38'2	5'6	0'3	1'3	42'9	4'5	31'2	21'4	1'4	18'4	16'3	7'6	55'9	

Városok	Vallás										Anyanyelv						Irni-olvasni		Ott tartózkodási idő					
	latin	görög	református	ág. hitv. evang.	gör. keleti	unitárius	izraelita	egyéb és ism.	magyar	német	tót	román	horvát	szerb	egyéb és ism.	tud	nem tud	1 éven alul	1-5 év	6-10 év	11-20 év	20 éven felül	ismeretlen	
	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	
Konstantinápoly ...	308	11	22	52	19	1	145	38	164	245	1	2	33	8	143	503	99	86	129	71	83	156	71	
%.....	51'7	1'8	3'7	8'7	3'2	0'2	24'3	6'4	27'5	41'1	0'2	0'4	5'5	1'3	24'0	84'4	15'6	14'4	21'7	11'9	13'9	26'2	11'9	
Szmirna.....	36	—	2	4	11	—	21	1	10	25	—	—	2	—	38	68	7	14	14	6	8	28	5	
Szaloniki.....	18	—	1	1	10	—	16	—	20	8	—	—	3	6	9	40	6	3	9	8	9	17	—	
Üszküb.....	37	—	3	1	7	—	3	5	9	20	—	—	5	4	18	29	27	17	25	2	8	—	4	
Összesen.....	399	11	23	58	47	1	185	44	203	293	1	2	43	18	203	640	133	120	177	87	108	201	80	
%.....	51'6	1'4	3'6	7'5	6'1	0'1	24'0	5'7	26'3	38'6	0'1	0'2	5'6	2'3	26'9	82'8	17'2	15'5	22'9	11'2	14'0	26'0	10'4	

128. A Svájcban összeírt magyar honosok az 1888., 1900. és 1910. években.

Table with columns for Kanton, magyar honosok száma (1888, 1900, 1910) and rows for various Swiss cantons like Zürich, Bern, Luzern, Uri, Schwyz, etc.

Forrás: Die Ergebnisse der Eidgenössischen Volkszählung vom 1. Dezember 1910.

129. Az Olaszországban összeírt magyar honosok demográfiai viszonyai 1910-ben.

Table with columns for A városok és tartományok megnevezése, Nem szerint, Kor szerint, Vallás szerint, and rows for cities like Florenz, Genua, Roma, Milano, etc.

Table with columns for A városok és tartományok megnevezése, Csáládi állapot szerint, Születési hely szerint, and rows for cities like Florenz, Genua, Roma, etc.

130. Franciaországban összeírt magyar honosok száma 1890, 1896 és 1901-ben departementonként.

Table with columns for Département, 1890, 1896, 1901 and rows for French departments like Seine, Alpes-Maritimes, etc.

Forrás: Résultats statistiques du recensement général de la population effectuée le 24. mars 1901 (1896, 1899).

131. Angliában összeírt magyar honosok foglalkozása 1911-ben.

Table with columns for A foglalkozási főcsoportok megnevezése and Magyar honosok száma, listing various professions.

Forrás: Census of England and Wales 1911. (vol. IX.)

132. Skótszországban összeírt osztrák és magyar honosok 1911-ben.

Table with columns for Koresoportok, Ebből (férfi, nő), and rows for age groups like 0-4 évesek, 5-9 évesek, etc.

Forrás: Report of the twelfth decennial census of Scotland. (1911.)

133. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államok magyarbirodalmi születésű népessége államonként 1890., 1900. és 1910-ben.

Table with 7 columns for years (1890, 1900, 1910) and 7 sub-columns for population counts (total, 10,000+). Rows list states like Észak-Am. Egy.-Államok, Újanglia, Vermont, etc.

Forrás: Az 1910. évre: Thirteenth census of the United States taken in the year 1910; — a többi évekre ugyanezen kiadvány megfelelő kötetei.

134. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államok magyarbirodalmi születésű népességének elhelyezkedése 1870–1910-ig.

Table with 6 columns for years (1870-1910) and 6 sub-columns for population counts. Rows list states and regions like Észak-Am. Egy.-Államok, Közép-Atlanti ter. szakasz, etc.

Forrás: Mint a 133. táblánál.

135. Az Észak-Amerikai Egy.-Áll. (európai és amerikai) külföldön született lakossága számának fejlődése 1900–1910-ig.

Table with 5 columns for years (1900, 1910, growth) and 5 sub-columns for population counts. Rows list countries like Oroszország és Finnország, Olaszország, Ausztria, etc.

1) 1900-ban Bulgária, Szerbia és Montenegró nélkül, melyeknek adatai akkor az „Egyéb nem részletezett államok” rovatában voltak feltüntetve.

Forrás: Mint a 133. táblánál.

136. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államok külföldön született népességének megoszlása születési országok szerint 1860-tól 1910-ig.

Table with 7 columns for years (1860-1910) and 7 sub-columns for population counts. Rows list countries like Ausztria, Magyarország, Görögország, etc.

Forrás: Mint a 133. táblánál.

137. Férfiak és nők aránya az Észak-Amerikai Egyesült-Államok külföldön született népességében 1910-ben.

Table with 2 columns for gender (Száz nőre esett férfi) and 2 columns for population counts. Rows list countries like Kína, Magyarország, Norvégia, etc.

Forrás: Mint a 133. táblánál.

138. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államokban 1910-ben összeírt magyarbiodalmi születésű lakosok anyanyelv szerint.

Table showing population statistics by birthplace and language of parents in the US in 1910. Columns include birthplace regions (Új-anglia, Közép-Atlanti, etc.) and language groups (Magyarbiodalom, Magyar, Tót, etc.).

Forrás: Mint a 133. táblánál.

139. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államok külföldön született népességének megoszlása városi és falusi lakosság szerint 1910-ben.

Table showing the distribution of foreign-born population in cities vs. countryside across various countries (Románia, Kuba, Oroszország, etc.).

Forrás: Mint a 133. táblánál.

140. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államok Magyarbiodalomban született népessége városban vagy vidéken való lakása szerint 1910-ben.

Table showing where foreign-born residents in the US were born (Új-anglia, Közép-Atlanti, etc.), categorized by city and countryside.

Forrás: Mint a 133. táblánál.

141. Magyarországi születésű lakosok száma az Egyesült-Államok főbb városaiban az 1870., 1880., 1890. és 1900. népszámlálás szerint.

Table showing the number of Hungarian-born residents in major US cities from 1870 to 1900.

MiForrás: nt a 133. táblánál.

142. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államokban 1910-ben összeírt magyarbiodalmi születésű lakosság anyanyelv szerint %-okban.

Table showing the percentage of language groups among Hungarian-born US residents in 1910. Columns include birthplace regions and language groups.

Forrás: Mint a 133. táblánál.

143. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államok külföldi származású fehér lakossága 1900-ban és 1910-ben.

Table showing the growth of foreign-born white population in the US from 1900 to 1910, broken down by country of origin.

Forrás: Mint a 133. táblánál.

144. Az Észak-Amerikai Egyesült-Államok külföldi vonatkozású fehér népességének származási országok és lakhely szerint való megoszlása 1910-ben.

Table with 13 columns showing population statistics for various countries (USA, UK, etc.) categorized by region (North America, South America, Europe, etc.).

Forrás: Mint a 133. táblánál.

145. Európán és Amerikán kívül más világrészekben összeirt magyar honosok főbb demográfiai viszonyai 1910-ben.

Table with 21 columns showing demographic data for various countries (Egypt, Japan, Persia, etc.), including age groups, religion, and occupation.

A magyar királyi központi statisztikai hivatal újabb kiadványai.

Magyar Statisztikai Közlemények.

Table listing various statistical publications with columns for title, year, volume, and price (Ára).

* El fogyott.

*) Új f. = Új folyam. (Az új folyam kiadványai magyar-német kiadásban jelentek meg.)

*) Új s. = Új sorozat. (E kiadványok magyar, magyar-német és magyar-francia kiadásban jelennek meg.)

